

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**PROTESTAN REFORMUNA HÜMANİZM AŞISI: JOHANNES
BRENZ & GÜNEY ALMANYA REFORMASYONU**

DOKTORA TEZİ

YUSUF TAŞ

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞEVKET YAVUZ

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

PROTESTAN REFORMUNA HÜMANİZM AŞISI: JOHANNES
BRENZ & GÜNEY ALMANYA REFORMASYONU

DOKTORA TEZİ

YUSUF TAŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Şevket YAVUZ

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

tarafından yönetiminde hazırlanan ve tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nda olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

(Danışman)

.....
.....
.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi :

.....

Enstitü Müdürü

.../...2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

../2022

TEŞEKKÜR

Din; insanın tarih kulvarındaki anlam arayışında en önemli kılavuzların başında gelir. Din ve dinî fenomenler ekseninde oluşan duygunun insana kattığı değer ve derinlik çok önemlidir. Dinin tarih sürecinde ve sosyokültürel tekne (teoloji) inşa ettiği bu anlam, değer ve derinlik insanlık tarihinin aslında özeti mahiyetindedir. Çoğu zaman karşımıza çıkan durum şudur: İnsanın umut ve arayışları, korku ve endişeleri, vb. şeklindeki duyguları teolojik argümanlar içinde dürülerek ifade sahnesinde yer bulur. Bu maceranın tarihsel formlarından birini de Brenz'in ekopolitik arka plana yaslanan Protestan Reformasyonunda görmek mümkündür. İşte bu mütevazı çalışma, uzun yıllar önce çıktığım Dinler Tarihi yolculuğunun tecessüm etmiş halidir. “İlmin ve bilimin meşakkatleri ile beraber mükafatları beraberinde getirdiği” tecrübesine bağlı olarak da bu yolculuğun bir doktora çalışması ile taçlandırılması oldukça anlamlı ve değerli olsa gerektir.

Akademik disiplinler uzun bir yolculuğu ifade eder ve bu yolculuk bir sonuç değil, bir süreçtir. Bu süreçte ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok katkıları, yol göstericiliği, yönlendirmeleri, vs. bu satırlarda dile getirmem ahde vefa gereği yerinde olacaktır: Lisans öğrenimim yıllarındaki destekleri ile Prof. Dr. Kürşat Demirci'ye; özellikle de bu tezin her safhasında dost sıcaklığında tesbit, eleştiri ve yönlendirmeleriyle çalışmaya kattığı akademik nosyon sebebiyle değerli danışman hocam Prof. Dr. Şevket Yavuz'a minnet ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca başından beri fikirlerinden istifade ettiğim, tezin daha iyi hale gelmesinde ilgi ve yardımlarını esirgemeyen TİK üyesi değerli hocalarım Doç. Dr. Yunus Akyürek ile Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çetin'e; savunma jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Halil Temiztürk ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice Arslan hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Aynı şekilde, ilk tez daşınmanlığımı yapan Prof. Dr. Hidayet Işık'a destek ve kattıkları sebebiyle kalbî teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Öte yandan; Johannes Brenz ile ilgili en çok kaynağın bulunduğu merkezlerden biri olan Schwäbisch Hall Şehir Arşivi (*Stadtarchiv SchwäbischHall*), Stuttgart Şehir Kütüphanesi (*Stadtbibliothek Stuttgart*) ile Tübingen Üniversitesi Kütüphanelerinin (*Universitätsbibliothek Tübingen*) yardımsever görevlilerine; hem akademik kaynaklar açısından hem de sosyal dostlukların tesisi noktasından Türkiye'de özel bir yeri olan İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) yetkililerine destek ve yardımlarından dolayı da teşekkürü bir borç bilirim. Almanya'da (Schwäbisch Hall) geçirdiğim süre içerisinde Brenz ile ilgili araştırmalarda yardımları yanında günlük yaşamımı da kolaylaştırmada

olanca gayretlerini gösteren başta Aydın Çelik Beyefendi olmak üzere, Schwäbisch Hall'de yaşayan Türk kardeşlerime de bu satırlarda teşekkürlerimi arz ederim.

Hepsinden de öte; bu zorlu süreçte gösterdiği engin sabır ve hoşgörü dolayısıyla kıymetli eşim Nahide'ye teşekkürlerimi ifade etmem bir zorunluluktur. Onun sabır ve hoş görüşü bu eserin oluşmasındaki en önemli dayanakların başında gelir. Bu dünyadaki en değerli varlıklarım olan kerimlerim Elif Neva ile Sare Nil'i burada unutursam en büyük haksızlığı onlara etmiş olurum; çünkü bu tezin büyük bir bölümü onların zamanlarından (ç)alınarak ortaya çıkmıştır. Son olarak; bugüne gelmemde en büyük pay sahibi olan merhûm babam ile sevgili anneme kalbî teşekkürlerimi burada ifade etmem yerinde olacaktır.

Yusuf TAŞ
Çanakkale, Eylül 2022

ÖZET

PROTESTAN REFORMUNA HÜMANİZM AŞISI: JOHANNES BRENZ & GÜNEY ALMANYA REFORMASYONU

Yusuf TAŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Şevket YAVUZ

15/09/2022, 341

Bu çalışma; Avrupa’da Hıristiyanlığın kadim normlara yaslanan “yeni bir form” ile ortaya çıktığı Protestan Reformasyonun özelde Avrupa, genelde dünya tarihinde neye karşılık geldiğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde de reformatör Johannes Brenz’in, Luther’in genel reform nosyonunu hümanizm ekseninde yeniden inşasını ve bunun etkilerini analitik bir bakış açısı ile ortaya koymak hedeflenmektedir.

Bu amaç ve hedefle altı bölüm olarak inşa edilen bu çalışma, önce Reform öncesi Avrupa’nın genel teopolitik ve ekopolitik panoramasını ortaya koymaya çalışır. Reform süreçlerini hazırlayan Katolik Kilisesinin sosyoekonomik ve dini sahalardaki “baskıcı” uygulamaları ve bunlara “reaksiyon” gösteren öncüleri ele alındıktan sonra, Reform hareketlerinin kıtada doğuşu, yayılışı ve bunlara gösterilen meydan okumalar konu edinilir. Luther’in sıkı bir takipçisi olan Brenz, topografik olarak Katolik teolojisine daha fazla maruz kalan bir bölgede bu tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda Protestan reformasyonunu hümanist “aşı” ile yeniden inşa eder. Eserleri esas alınarak Brenz’in fikri ve teolojik panoraması; reformun teolojik ve sosyo-politik kodları; sakramentlerin bu anlayışa göre yeniden ele alınışı, “hümanist reformatör” Brenz’in iç ve dış ötekileri hakkındaki görüşleri ortaya konulmaya çalışılır.

Bu çalışmanın temel tezi şudur: Luther'in reform anlayışındaki eksiklik olarak görülebilecek insanî değerler, hümanist-ama-teolojik bir şırınga ile Brenz tarafından tamamlanmaya çalışılmıştır. Bunu “reformun hümanist tekne de yeniden inşası” olarak yorumlamak mümkündür. Bu inşanın görünür ifadesi,— Württemberg Kilise Düzeni'nde olduğu gibi—“inananların birlikteliği”ni temsil eden kilisenin yeniden düzenlenmesidir.

Anahtar Kavramlar: Hıristiyanlık, Katolik Kilisesi, Protestan Reformasyonu, Kutsal Kitap, Hümanizm, Brenz, Güney Almanya, Württemberg, Schwäbisch Hall.

ABSTRACT

THE INOCULATION OF HUMANISM TO THE PROTESTANT REFORMATION: JOHANNES BRENZ & REFORMATION IN SOUTH GERMANY

Yusuf TAŞ

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Doctoral Dissertation in Social Science

Advisor: Prof. Dr. Şevket YAVUZ

15/09/2022, 341

This study aims to contribute to better understanding of what the Protestant Reformation, in which Christianity emerged in Europe with a "new form" based on ancient norms, in the history of Europe in particular and the world in general. Within the framework of this purpose, it is aimed to reveal the reformer Johannes Brenz's reconstruction of Luther's general notion of reform on the axis of humanism and its effects from an analytical point of view.

This study which was formed of six chapters with this aim and objective, tries first to reveal general theopolitical and ecopolitical panorama of Europe before the reformation. After the "oppressive" practices of the Catholic Church, which prepared the reform processes, in the socioeconomic and religious fields and the pioneers who "reacted" to these, the rise and spread of the Reformation movements in the continent and the challenges to them are mentioned. As a strict follower of Luther, Brenz reconstructs the Protestant reformation with a humanist "vaccine" in this historical and socio-cultural context in a region that is topographically more exposed to Catholic theology. Brenz's idea and theological panorama, the theological and socio-political codes of the reform, the reconsideration of the sacraments according to this understanding, the views of the humanist reformer Brenz about internal and external others, are tried to be presented on the basis of his works.

The main claim of this study is that human values, which can be seen as a deficiency in Luther's understanding of reform, were tried to be completed by Brenz with a humanist-but-theological injection. It is possible to interpret this as the “reconstruction of reform in a humanist keeve”. The visible expression of this construction—as in the Order of Württemberg—is the reorganization of the church, which represents the “unity of believers.”

Key Words: Christianity, Catholic Church, Protestant Reformation, Bible, Humanism, Brenz, Southern Germany, Württemberg, Schwäbisch Hall..

Key Concepts: Religion, Christianity, Catholic Church, Protestantism, Reformation, Bible

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiv

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konu, Önemi, Amacı ve Hedefi	1
1.2. Kavramsal Çerçeve	2
1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar	9
1.4. Kılavuz / Metodoloji	9
1.5. Kaynakça Analizi	11

İKİNCİ BÖLÜM

PROTESTAN REFORMASYONUN TARİHSEL ARKA PLANI

2.1. Reform Hareketinin Sosyoekonomik, Sosyokültürel ve Teopolitik Öncülleri	17
2.1.1. Sosyoekonomik Öncüller	17
2.1.2. Sosyokültürel Öncüller	29
2.1.3. Teopolitik Öncüller	65

2.2. Protestan Reformasyonun Öncüleri ve Sosyokültürel Topografyası	72
2.2.1. Reformasyonun Unutulan Öncüleri Waldesyanlar	73
2.2.2. İngiliz Reformunun “Sabah Yıldızı”: Wycliff ve <i>Wycliffizm</i>	80
2.2.3 Jan Hus ve Hussitler	85
2.2.4. İlk Evanjelik Reformist Kilise: Moravyanlar	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFORM HAREKETİ VE REFORMASYONUN AVRUPA’YA YAYILMASI

3.1. Reform Hareketi: Coğrafi Panorama ve Süreçler	105
3.1.1. Coğrafi Panorama	105
3.1.2. Süreçler: Protestanlığın Zamanın Ruhu Oluş Süreçleri	107
3.2. Reform Hareketi: Öncüler	113
3.2.1. Almanya: Martin Luther ve Alman Reformu	113
3.2.2. İsviçre: Zwingli ve Kalvin Reformu	122
3.2.3. Fransa: Kalvin Reformu ve <i>Huguenotlar</i>	133
3.2.4. İngiltere: Anglikanizm	141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BRENTZ’İ PROTESTAN REFORMASYONUNDA YENİDEN KONUMLANDIRMA

4.1. Bir Protest Kimliğinin Tarihsel Panoraması — Ana Hatlarıyla Brentz’in Hayatı	149
4.1.1. Weil der Stadt Dönemi (1499-1514)	149
4.1.2. Heidelberg Dönemi (1514-1520)	153
4.1.3. Schwäbisch Hall Dönemi (1522–1545)	161
4.1.4. Alman Protestanlığının Zafer Fişeği: <i>Interim</i> ve Augsburg Din Barışı	174

4.1.5. Württemberg (Stuttgart) Dönemi (1548-1570)	179
4.2. Brenz'in Diğer Reformatörlerle İlişkileri	196
4.2.1. Martin Luther	197
4.2.2. Philipp Melanchthon	198
4.2.3. Desiderus Erasmus	199
4.2.4. Huldrich Zwingli	201
4.2.5. Theobald Billican	202
4.3. Brenz Reformunun Parametre Dokuyucuları: Brenz'in Eserleri.....	202
4.3.1. <i>Apolojetik</i> (Savunma) Eserleri: Reddiyeler	205
4.3.2. Teoloji Eğitimi ile İlgili Eseleri	206
4.3.3. Kilise Düzenlemesi ile İlgili Eserleri	208
4.3.4. <i>Türkler Üzerine (das Türkenbüchlein – 1531)</i>	209
4.3.5. Mektuplar	209
4.3.6. Raporlar	211
4.4. İnşalar, Etkiler, Serpintiler: Brenz'in Reform Modeli.....	213

BEŞİNCİ BÖLÜM

JOHANNES BRENZ'İN PROTESTAN REFORMASYONUNUN PARAMETRELERİ

5.1. İnanç Kodları Ve Kutsallık Anlayışı	218
5.2. Kurtuluş Doktrini (Soterioloji)	223
5.2.1. Aslî Günah	224
5.2.2. Kurtuluş / Aklanma Teorisi (<i>Justification</i>)	228
5.2.3. Brenz'de Kurtuluş / Aklanma Teorisi	231
5.2.4. Kurtuluş Parolaları.....	234
5.3. Ayin Teolojisi: Ayin ve Sakramentler.....	244

5.3.1. Ayin Teolojisine Giriş: Sakrament ve Litürji kavramları	244
5.3.2. Vaftiz ve Komünyon	246
5.4. Mabet ve Cemaat Anlayışı	258
5.4.1. Kilise	258
5.4.2. Sivil İnisiyatif / Köylülerin Rahiplerini Atama Talepleri	261
5.5. İman, Bilgi, İktidar ve Güç	262
5.5.1. Brenz'in Siyasi Otorite Karşısındaki Tutumu	263
5.5.2. Köylü Savaşları (1522-1525) ve Brenz'in Tutumu	269
5.6. İnsan, Aile ve Toplum	274
5.7. Brenz ve Ötekiler	279
5.7.1. Cadı Avları Fenomeni	280
5.7.2. "İç Öteki" Olarak Anabaptistler"	285
5.7.3. "Dış Öteki" Olarak Türkler (Türk Sorunu)	294

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA	319
EKLER	i
EK 1	
BRENTZ KRONOLOJİSİ	i
EK 2	viii
MARTİN LUTHER KRONOLOJİSİ	viii
EK 3	x
REFORM DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI	x
EK 4	xiii

BRENZ'İN WÜRTTEMBERG KİLİSE DÜZENİ / WÜRTTEMBERG.....	xiii
MODELİ İÇİN YAPTIĞI ZİYARETLER.....	xiii
ÖZGEÇMİŞ.....	I

SİMGELER VE KISALTMALAR

Alm	Almanca
C	Cilt
Çk	Çekçe
Çev	Çeviren
Ed	Editör
d	Doğumu
der	Derleyen
EA	Eski Ahit
EP	Encyclopädia of Protestantism
ER	Encyclopädia of Religion
ERE	Encyclopädia of Religion and Ethics
Flp Mkt	Filipililere Mektup
Fr	Fransızca
Gal Mkt	Galatyalılara Mektup
HKK	Hristiyan Kutsal Kitabı
İbr	İbranice
İmp	İmparatorluk
İng	İngilizce
İsl	İslam
KK	Kutsal Kitap
Krl	Krallık
Lat	Latince
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra

NCE	New Catholic Encyclopädia
ö	Ölümü
örn	Örneğin
p	Page
p s	Papalık Süresi
Rom Mkt	Romalılara Mektup
Kor Mkt	Korintlilere Mektup
Rsl İşl	Resullerin işleri
RPP	Religion Past & Present
S	Sayfa
Ss	Sayfa sayısı
SHA	Schwäbisch Hall
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Tkr	Takriben
Tr	Türkçe
Vb	Ve benzeri
Vd	Ve diğerleri
Vol	Volume
Vs	Vesaire
YA	Yeni Ahit
YKK	Yahudi Kutsal Kitabı
Yön	Yönetim
yy	Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konu, Önemi, Amacı ve Hedefi

Hıristiyanlık tarihi boyunca gerçekleştirilen manevi ve entelektüel sorgulamalar sistematik olarak Hümanizma düşüncesi ile başlasa da bunun kısıtlı bir çevre ile sınırlı kaldığı bilinir. Bu tarihsel ve entelektüel arka plana yaslanarak, Tanrı ile ilişkinin yeniden düşünüldüğü ve atalardan kalma yerleşik hâkim sosyal düzenin sorgulandığı süreçlerin taçlandırıldığı bir dönemi ifade eden Reformasyon; Avrupa insanını, toplumunu, kültür ve tarihini Hümanizma ve Rönesanstan daha derin ve köklü bir şekilde etkilemiştir. Günümüzdeki reform çıkışları gözönünde bulundurulduğunda bu sorgulamaların açık ve/ya kapalı hâlâ devam ettiğini görmek mümkündür.

Bu çalışmada, Hıristiyanlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından birini teşkil eden bu tür sorgulamaların yön verdiği 16. yüzyıl Protestant Reformu ile Luther'in en yakın arkadaşlarından Güney Almanyalı reformatör¹ Johannes Brenz'in reform teolojisi ve pratiğine olan katkısının yanında; Protestanlığın hümanist bir ruhla yeniden inşasındaki rolü ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bunu yaparken, Reformasyon öncesi ve sırasında Avrupa'daki dinî panorama, Reformun sosyoekonomik ve teopolitik arka planı ile ilintilendirerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu genel platform üzerine Almanya'da ortaya çıkan Reformun Avrupa'daki genel tarihî ve dinî panoraması ile Reformun oluşum ve gelişimindeki süreçler ele alınmak suretiyle Avrupa'nın Reform atlası çıkarılmaya çalışılacaktır. Böylece sözü edilen bu olay ve süreçleri anlamaya çalışarak, Reformun neden, niçin ve nasıl 16. yüzyılda ve özellikle Almanya merkezli olarak ortaya çıktığı sorularının cevabı bölümlerde aranmaya çalışılacaktır.

Bahse konu tarihsel ve dinî süreçler ve durumlara yaslanarak, Brenz'in şahsında Reformasyonun özelde Avrupa, genelde dünya tarihinde ne'ye karşılık geldiğinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı; aynı zamanda Brenz'in Alman reformunun konumlanmasındaki rolünün ortaya çıkmasına yardımcı olacağı amacıyla yapılmaktadır.

¹ Bu çalışmada Luther, Brenz gibi reform önderleri için "reformatör"; reform düşüncesine sahip olanlar için ise "reformist" sözcüğü tercih edilmiştir.

Son olarak; her ne kadar Brenz, “Luther’in en sadık öğrencilerinden biri” olsa da onun bizzat kendine has, özgün ve yaratıcı bir reformasyon paradigmasına sahip olmasının ve bu paradigmanın da en önemli ayağının hümanist değerlerle yüklü olmasının bu çalışmada temel tez olarak ortaya atıldığının altının çizilmesi yerinde olacaktır. Bu açıdan Brenz’in reformasyon modeli, klasik Protestan Reformuna “hümanizm aşısı”nın vurulması anlamına gelmektedir. Bu da –tıpkı Zwingli Reformu ya da Kalvin Reformu gibi– bize bir Brenz Reformundan söz etmek imkânı vermektedir.

1.2. Kavramsal Çerçeve

Yahudi Kutsal Kitabı (YKK), Hıristiyan Kutsal Kitabı (HKK) / Kutsal Kitap (KK): Kronolojik olarak YKK ile ifade edilen *TaNaKh* olup Tevrat, Nebîler ve Kitaplar bölümlerini kapsar. Tahmini derleme tarihi MÖ 750 ile MS 150 yılları arası kabul edilen metinler süreç içerisinde kanonik bir bağlayıcılığa kavuşturulmuştur.

HKK veya KK (*Bible, Holy Scripture*) ise, “Eski ve Yeni Ahit” metinleri olmak üzere iki bölümden oluşur ve ikisine birden “kanonik metinler”² adı verilir. Hıristiyanlıkta HKK’nın Eski Ahit bölümü bağlayıcı olmamakla birlikte Yeni Ahit’in anlaşılması için gerekli ön hazırlık safhası olarak kabul edilmektedir. Kurtuluş için “Mesih” İsa’ya imanın gerekli olduğunu bildiren de zaten “eski sözleşme”yi nesh ettiği / geçerliliğini kaldırdığı kabul edilen Yeni Ahit’tir. İlk üç İncil (Matta, Markos, Luka)’e “Sinoptik [Benzer] İnciller” denir. Yuhanna İncili ise, daha farklı bir konsept ile inşa edilmiştir. Yeni Ahit’te Resullerin İşleri; Pavlus ve diğerlerinin çeşitli bölge ve kişilere gönderdiği mektuplar ile son kısımda sembolik ifadelerle yüklü eskatolojik metinlerden oluşan Vahiy bölümü yer alır. Protestanlar Eski Ahit ile Yeni Ahit’ten oluşan KK / HKK / Kutsal Yazı Koleksiyonunu tarihin sonuna kadar Hıristiyan yaşamının tek kaynağı, normu ve standardı (kanon) olarak kabul etmektedirler³.

² Grekçe *kanón* / kanon; etimolojik olarak “cetvel, düz değnek” anlamında olup, terminolojik olarak “kural, ölçü” manasındadır. Terim, Kilise tarafından Hıristiyan öğretisinin özetini ifade etmek üzere “gerçek inanç kuralı” anlamında kullanılmış; sonra buna “liste, standart, norm” gibi anlamlar eklenmiştir. Günümüzde “gerçekliği kanıtlanmış” kabul edilen KK’taki “kitaplar listesi”ni ifade etmektedir. Sözcüğün karşıtı olarak “*apokrif*” kullanılmaktadır. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: F. F. Bruce, *Kutsal Yazı Kanonu*, Haberci Basın Yayın Dağıtım Turizm San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul 2008, ss. 15-16.

³ Robert McAfee Brown, *The Spirit of Protestantism*, Oxford University Press, New York 1965, s. 67; Bruce, *Kutsal Yazı Kanonu*, ss. 15-16; Ömer Faruk Harman, “İncil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Ankara 2000, ss. 270-276.

Vulgate: Sözcük; Latince *versio vulgate* ifadesine dayanır ve “popüler / yaygın versiyon” anlamındadır. Terim olarak *Vulgate* kelimesi St. Jerome / Eusebius Hieronymus (ö. 420) tarafından Latinceye tercüme edilen İncil versiyonunu (382) belirlemek üzere kullanılır. Jerome’un çeviri sorununa “metin türü” açısından yaklaştığı kabul edilmektedir. Papa Damasus (p.s. 366-384)’un teşvikiyle ortaya çıkan bu tercüme⁴, Orta Çağda Roma Kilisesi tarafından kullanılmaya başlanır. Yaygınlık kazanması ise, 6. yüzyılın ortalarını bulur. Zaman içinde Vulgate'nin yeni versiyonlarının ortaya çıkmaya başlamasıyla oluşan karmaşaya son vermek için Paris Üniversitesi “Tartışmalar” (*Diet / Disputasyon*) üzerinde uzlaşmış standart bir metin oluşturmak üzere Vulgate’yi yeniden basar (13. yüzyıl). Günümüzdeki Vulgate İncillerinin tümü bu Paris baskısına dayanır⁵.

Evanjelik: İlk olarak doğulu piskoposlar tarafından kullanılan “*evanjelik*” (İng. *evangelical*; Alm. *evangelisch*) teriminin kökeni, Grekçe “iyi haber” anlamındaki *Euangelion* sözcüğüdür. Bu sözcük Yeni Ahit’te basitçe “İncil’e ait” anlamına gelmektedir. Doğu Ortodoks ve Roma Katolik geleneklerinde genellikle Mesih’i taklit etme amacına matuf bir kullanıma sahiptir. Ayrıca Almanca gibi bazı dillerde Katolik Kilisesine karşı ortaya çıkan ve inancın merkezine Kilise’yi⁶ değil de İncil’i koyan Protestan anlayışı ifade etmek için de kullanılmaktadır⁷.

Mesih: İbranice *māšīah* (İbr.: מָשִׁיחַ [מְשִׁיחַ]) sözcüğünden türetilen terimin Grekçe çevirisi *χριστός* / *Christos*, Latince çevirisi ise *Christus*’tur. Sözcük olarak elle sıvazlamak, yağla meshetmek gibi anlamlara gelen Mesih, terim olarak “yağla mesh etmek suretiyle dini bir görevle vazifelendirilmiş” (kutsanmış) ya da “Tanrı’nın bir görev tevdi etmek üzere el koyduğu kişi” anlamına gelmektedir. Bu kişilerin Yahweh’in yetkisiyle donatılarak kişisel olarak “dokunulmaz” hale geldikleri kabul edilir. Eski Ahit’e göre “Yahweh’in meshettiği kişi” (*ham-māšīah* -meshedilmiş [kişi]) başlangıçta sadece “kral”

⁴ YKK’nın *Septuagint* (“Yetmişler”) versiyonunu yeterli bulmayan Jerome tüm YKK metinlerini orijinal İbranice versiyonlarından yeniden çevirir (MS 405). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Eva Schulz-Flügel, “Vulgate”, *Religion Past & Present* (Ed. Hans Dieter Betz), Vol. 2, Brill, Leiden – Boston, 2007, ss. 42-43.

⁵ Flügel, “Vulgate”, ss. 42-43. Trent Konsili (1545-63) dolaşımdaki çeşitli Latince İncil versiyonları arasından *Vulgate*’in Kilise’nin resmî (*pro Authentica habeatur*) KK’ı olarak kabul edilmesine karar verir. Akabinde Papa V. Sixtus (p.s. 1585-1590) Paris nüshasının “tek gerçek ve kesin İncil metni” olduğunu ilan eder (1590). Bkz.: L. F. Hartman, “Vulgate”, *The New Catholic Encyclopedia*, Vol. XIV, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine 1981, s. 759; Carter Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2014, s. 415.

⁶ Çalışmada anlam karmaşası olmaması adına ilk harfi büyük olan (K) Kilise ile Roma Katolik Kilisesi, küçük olan (k) kilise ile de kilisenin hiyerarşik yapısı, inançları vs. kastedilmektedir.

⁷ Ali İsra Güngör, *Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket*, Aziz Andaç Yay., Ankara 2005, ss. 8-9.

iken ardından “rahipler” de buna dâhil edilirler. Sözcük MÖ 1. yüzyılda önemli bir değişime uğrayarak “gelecekteki Kurtarıcı”ya atıfta bulunan bir anlama bürünür. Bu değişim onun için bir dönüm noktası olur. Çünkü bu dönem Yahudilerin uzun zamandır maruz kaldığı baskı ve işkencelerden dolayı kendilerini gelecekte bu “kötü durum”dan kurtaracak birini (Mesih) bekleme düşüncesinin yoğun bir şekilde hissedildiği bir zaman dilimini ifade etmektedir.

Bu sözcüğün “kurtarıcı” anlamıyla –İsa’ya “kurtarıcı Mesihlik” atfedilmesinin onun “tekrar dirilmesi” ile gündeme geldiği hatırlanmalıdır– Hıristiyanlığa da geçtiği ve İsa ile ilgili birçok Hıristiyan doktrininin kaynağı olduğu bilinmektedir. İncil’de İsa’nın “Mesih” özelliğine atıfta bulunan çok sayıda metin bulunmakla birlikte *Apostolik* (Havariler) dönem boyunca Havariler İsa’yı “Mesih” olarak vaaz etmişler; bununla birlikte Pavlus da Mektuplarında bu unvanı 389 kez kullanmıştır. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak ilk Hıristiyanlar onu kurtarıcılıkta Tanrı ile “şahsî” olarak özdeş görmüşler, ardından gelenler ise bir zamanlar “eylemde birliktelik”i sonradan “kişilikte birliktelik”e de dönüştürerek İsa’ya “Tanrı’nın Oğlu” veya sadece “Tanrı” demeye başlamışlardır⁸.

Reform/asyon: Etimolojik olarak Latince’de “bir şeye yeniden şekil verme” anlamına gelen *reformare* ile *reformatio* sözcüklerinden türeyen “Reform”⁹ ve “Reformasyon” kavramları özellikle 16. yüzyılda Katolik Kilisesinin aşırı dünyeviliği ile gerekli teolojik düzenlemelerin yapılmadığını ya da geciktiğini savunan harekete verilen isimdir. Luther’in 31 Ekim 1517 tarihinde Wittenberg Kilisesinin giriş kapısına ünlü 95 Tezini asarak başlattığı kabul edilen Protestan Reformasyonu Augsburg Din Görüşmeleri (1555) ile İmparatorluk ve Papalık nezninde ilk olarak resmi kabul görmeye başlamıştır. Luther’in buradaki temel tezi Hıristiyanların hayatları ve inanç esasları için Kilise, Hıristiyan geleneği ve iyi işleri (sâlih ameller) dışarda tutup “sadece” Kutsal

⁸ Hıristiyanlığın Mesih anlayışının Yahudiliğin “dar” kurtuluş fikrinden “evrensel” kurtuluş anlayışına doğru genişlediği görülür; zira İnciller kurtuluşu herkes için ön görmektedir. Öyle ki zaman içinde Yahudilikteki kurtuluş fikrinin zamanla yabancıları (*Gentile*) da içine alacak şekilde genişleyerek Hıristiyanlığın “yabancıların dini” haline geldiği bile düşünölmeye başlanmıştır. Öte yandan Yahudiler “beklenen Mesih”in henüz gelmediğine; Hıristiyanlar ise bekledikleri Mesih’in İsa olduğuna ve onun ikinci defa geleceğine inanmaktadırlar. Bkz.: Jaques Waardenburg, “Mesih” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 306-309; S. K. Macdonald, “Messiahship of Our Lord”, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. IX, Palatine 1981, s. 714; H. L. G., “Messiah”, *Encyclopedia of Judaica*, Vol. 14, Jerusalem 1978, ss. 1407-1408.

⁹ Bu çalışmada sıkça kullandığımız “reform” sözcüğünün yazımında şu ayrıma dikkat ettiğimiz bilmesi gerekir: 16. yüzyılda Martin Luther ile Roma Katolik Kilisesi otoritesine ve din yorumuna karşı çıkan hareketin kendisini belirtirken ilk harfi büyük (R) olan –Reformasyon ile aynı anlamda– Reform; buna karşın, Reformun süreçleri ve inanç dünyasından söz ederken ise ilk harfi küçük olan (r) reform sözcükleri kullanılmıştır.

Kitap'ın bir temel teşkil edebileceğini; insanın kurtuluşunun da amellerine veya Kiliseye değil yalnızca Tanrı'ya / İsa'ya olan imana bağlı olduğunu savunmasıdır. Kilise içinde bir yenileşme (reform) hareketinin kökeninin daha eskilere dayandığı bilinmektedir. Dolayısıyla Petrus Valdus, John Wycliff, Jan Hus gibi önceki reform hareketleriyle belli oranda bir süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür¹⁰.

“Kurtuluş bilim / teolojisi” (Soteriology): "Kurtarıcı" (Grekçe *sōtēr*; İng. *savior*) üzerine inşa edilen Grekçe *sōtēria* sözcüğünden türetilen *Soterioloji*; genel bir kavram olarak "kurtuluş doktrini" (*Doktrine of Salvation*) veya daha somut olarak "kurtuluş yolu" (*Way of Salvation*) anlamına gelmektedir¹¹. Genel bir kavram olan “kurtuluş teolojisi” (*Soteriology*) Yahudi – Hıristiyan kaynaklı olmakla birlikte günümüzde hemen hemen tüm dinlerde kullanılan dini–teknik bir terimdir¹². Birey veya toplumun günahtan, kötülükten, kaostan, krizden vs. “kurtuluş” ile beraberinde gelen mutluluğa kavuşma halini teolojik olarak ifade eden *Soterioloji* (kurtuluş teorisi / teolojisi) Hıristiyanlıkta insan ırkının Adem ve Havva üzerinden dâhil edildiği “aslî günah” doktrini aracılığıyla en merkezi kavramlardan biri haline gelmiştir. Bundan “Hıristiyanlığın temelde *soteriolojik* bir din ve İncil'in de kurtuluş merkezli (*Salvation*) bir mesaj / müjde olduğu anlaşılmaktadır”¹³. Öte yandan kurtuluş doktrini bir anlamda dinlerin kendilerini anlamlı kılma çabalarının ürünü olduğundan kurtuluşu amaç edinmeyen herhangi bir dinin varlığından söz edilmesi mümkün görünmemektedir¹⁴.

Aklanma – Kurtuluş (İng. *Justification*; Alm.: *Rechtfertigung*): Hıristiyan teolojisinde kurtuluş doktrini (*Soteriology*) irdelenmeye başlandığında karşımıza onun bir

¹⁰ Jacques Waardenburg, “Reform”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 530-532;

Hans J. Hillerbrand, “Reformation”, *Encyclopedia of Religion*, Vol. 12, Macmillan Publishing Company, New York – London 1987, ss. 244-254.

¹¹ Terim insanların ya kendi çabalarıyla ya da bir ilahî gücün müdahalesiyle nihaî olarak iyi bir duruma (kurtuluşa) ulaşabileceğini ifade eder. Bu durum yaygın olarak bir kurtarıcı Tanrı'ya, özel olarak ise insan ırkının refahı ile ilgilenen bir Tanrı'ya iman ile tezahür eder. Bkz.: Ninian Smart, “Soteriology”, *The Encyclopedia of Religion* (Ed. Mircea Eliade), Vol. 13, Macmillan Publishing Company, New York-London 1987, ss. 418-423.

¹² Diğer dillerde ve dinlerde de aynı olguyu ifade eden kelimeler vardır. Latince *salus* ve *salvus* (emniyet, esenlik), İngilizce'de *salvation*, Arapça'da *selamet*, *felah*, *halas*, *salah* ve *fevz* kelimeleri doğrudan bu anlamı ifade ederler. İbranice'de *hiph'il* (kurtarmak) ve onun sıfat–fiil hali “kurtarıcı” anlamına gelir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Fuat Aydın, “Dinlerde Kurtuluş Anlayışı”, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss. 71-101.

¹³ M. Eminyan, “Salvation, Necessity of the Church for”, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. XII, Heraty & Associates, Inc., Palatine 1981, s. 995.

¹⁴ Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000, s. 13. Çok eskilere dayanan kurtuluş fikrinin izini ve örneklerini antik dünyaya kadar takip etmek mümkündür: Antik dünyada İsis, Mithra ve İsa bu anlayışın en iyi örneklerini sunmaktadır; Uzak Doğu'da ve Japonya'da Amida Buddha; Çin'de Kuan-yin; Hindu geleneğinde Krsna ve Râma. Bkz.: Smart, “Soteriology”, ss. 418-423.

alt merhalesi olarak -İng.- “Justification” kavramı çıkar. *Aklanma, temize çıkma, mazur olma, doğru / haklı kabul edilme ve kurtulma* gibi anlamlara gelen *Justification* kavramının İbranice karşılığı Eski Ahit’in anahtar kavramlarından olan *adalet* ve *doğruluk* anlamındaki *צדקה* – şedagah / zedaqah’tır. Bunda Tanrı ile insanlar arasında karşılıklı bir “ahde vefa” söz konusudur. Kavramla bir yandan Tanrı’nın ahde vefası / sadık kalması, diğer yandan da insanların –ahit halkının– bu ahde içsel olarak inanması dışsal olarak ta buna uygun davranışı kastedilmektedir. Yeni Ahit’te ise Pavlus kanonik çerçevesini Galatyalılara ve Romalılarına Mektuplar’ında çizdiği bu kavramı *doğru kabul etmek, doğru saymak* anlamında kullanır¹⁵. Çünkü Adem’in soyundan geldiğinden “aslî günah”ı tevarüs eden insan ancak İsa Mesih’e iman aracılığıyla Tanrı ile bağ kurabilir ve aralarında kurulan bu yüce bağın erdemi sayesinde doğru (sâlih) kabul edilebilir, yani kurtuluşa erebilir. Öte yandan kurtuluşa giden yolun hem başlangıcını hem de önemli parametre taşlarından birini oluşturan bu kavramın bir “doktrin olarak kurtuluş”u ifade eden *Soteriology / Salvation* kavramı ile sık sık birbirlerinin yerine kullanıldığını da akıldan çıkarmamak gerekir¹⁶.

Konsil: Kilise hayatının ortaya koyduğu tüm problemleri tartışmak ve çözmek üzere piskoposların veya yüksek düzeydeki din adamlarının bir araya geldikleri kurullara “Konsil” adı verilir. Başlangıcının MS 50 yılına doğru Kudüs’te havarilerin yaptıkları toplantıya kadar götürülen Hıristiyan konsillerinde tartışılan problemler ya Hıristiyanlığın temel doktrini ya da disiplini ile ilgilidir. Hıristiyanların Yahudi şeriatına riayetlerinin tartışma konusu olduğu bu Kudüs toplantısı Yahudi-Hıristiyan çizgi ile Pavlus-Hıristiyan çizginin ayrılış sürecinin başlangıç noktası olarak önem arz etmektedir. Konsiller iki ana kategoride ele alınabilir: (1) Özel konsiller: ulusal / millî / yerel konsiller. Bu konsil kararlarının papanın onayından geçmesi şarttır. (2) Genel / ekümenik konsiller: Bunlarda papanın daveti yeterlidir ve bizzat ya papa ya da temsilcileri tarafından yönetilir. MS 325 yılında gerçekleşen İznik Konsili ilk genel konsil, 1962-1965 yılları arasında gerçekleşen II. Vatikan Konsili ise son genel konsil kabul edilmektedir.

Her iki konsil türünde de havarilerin halefleri olarak “yanılmaz” kabul edilen piskoposlar yegâne “kanun koyucu” durumundadırlar. Buna göre özellikle ilk sekiz genel konsilde iman doktrininin belirlendiği buna karşın geç Orta Çağ konsillerinde ise disiplinle

¹⁵ Burada Pavlus şöyle demektedir : “... Doğru kişi yok, tek kişi bile yok.” (HKK, Rom.; 3:10).

¹⁶ Brown, *The Spirit of Protestantism*, s. 55; Christiane Tietz, “Justification”, *Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, Vol. VII, Brill, Leiden - Boston 2010, s. 116.

ilgili kararların ön planda olduğu görülür. Böylece ilk 1000 yıl boyunca konsillerde ortaya çıkan iman ve disiplin kararları tüm kilise teşkilatının temelini oluşturmuş ve bu kararların derlenmesinden de “Kilise hukuku” ortaya çıkmıştır. Bütün bunlara rağmen konsillerin Kilise tarihinde dönüm noktalarını oluşturduğunu söylemek zordur. Çünkü onların hiçbirinin köklü bir değişime yol açmadığı, sadece dönemin şartlarının onlara empoze ettiği ihtiyaçlara *pastorel* ve *sacerdotal*¹⁷ bir çözüm getirmek için toplandıkları görüşü hâkim düşüncüyü oluşturmaktadır¹⁸.

Heretiklik (Heresy / Sapkınlık): Grekçe “seçim” anlamına gelen *hairesis*’ten (*αἵρεσις*) türetilen *Heresy* terimi Helenistik ve Hıristiyan kullanımına "doktrin", "okul" veya "görüş" anlamıyla geçer. Ancak bu durum Hıristiyan edebiyatının yükselişiyle birlikte dramatik bir ânilikle değişim gösterir. Önce *yanlış doktrin* ve *yanlış görüşü* ifade ederken zamanla *Ekklesia*’nın tam karşıtı bir anlama bürünür¹⁹.

Kavramlar zıtlarıyla daha iyi anlaşılmalıdır. Bundan hareketle heretikliğin tam karşısında konumlanan “Ortodoksi” kavramına da kısaca değinmek yararlı olacaktır. Yunanca *ορθός* / *orthos* (doğru) ve *δόξα* / *doksa* (görüş, düşünce) sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen bu sözcüğü ilk anlamından hareketle *doğru düşünce* veya *doğru yol* olarak Türkçeye çevirmek mümkündür. Terim olarak ise asıl gerçek öğretinin temsilcisi olduğunu savunan dini inançlara denmektedir.

Genel anlama sahip bu iki kavramın sonraları daha çok Hıristiyanlıkla özdeşleştiğini söylemek mümkündür. Hıristiyanlığın erken dönemlerinde farklı inançlar için *kâfir*, *inançsız* ve *pagan* gibi sözcükler kullanılırken Orta Çağda ayrılıkçı grupların artmasıyla *Heresy* kavramı bu kişi ve zümreleri ifade eden genel bir adlandırmaya dönüşür. Özellikle Roma İmparatorluğunun siyasal desteğini arkasına alan Kilise’nin kendi doktrini dışındaki yorumları kendi varlığına ve İmparatorluk üzerinde kurmuş olduğu etkiye bir tehdit algısı olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu bakımdan Gnostisizmden

¹⁷ Sacerdotalizm rahiplerin insanlar ve Tanrı arasında arabuluculuk yapabileceklerini kabule dayanan, hatta “rahipliğin kutsallığı”na olan inançtır. Bu kavramla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.stepstolife.org/article/anti-sacerdotalism/> (03.05.2020); <http://www.finedictionary.com/sacerdotalism.html> (03.05.2020).

¹⁸ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991, s. 1-11; Smart, “Soteriology”, ss. 418-423.

¹⁹ Kurt Rudolf, “Heresy”, *The Encyclopedia of Religion* (Ed. Mircea Eliade), Vol. 6, Macmillan Publishing Company, New York-London, ss. 269-275.

Valdesyanlara, Katharlardan Protestan reformistlere kadar –ilan ettiği– birçok heretik grup sayılabilir²⁰.

Lutheryanizm: Martin Luther'in fikirlerini ve eserlerini Hıristiyanlığın teolojik temeli olarak sayanların oluşturduğu Hıristiyanlık anlayışıdır. Ayrıca bu terim Luther'in reform çabalarından kaynaklanan kiliseleri de ifade eder. Luther reformunun ilk iki büyük önderi olan Luther ve Philipp Melanchthon'un (1497-1560) kendilerinden önce ortaya çıkan birçok ahlakî ve kurumsal değişim arayan Orta Çağ reform çabalarının aksine “doktrinel reform” merkezli bir Protestan Reformasyonuna rehberlik ettiklerinin altının çizilmesi gerekir. 1530 yılında Philipp Melanchthon tarafından kaleme alınan “Augsburg İtirafnâmesi” Lutheryanizmin temel inanç esaslarını oluşturmakla kalmamış ardından birçok Protestan kilisenin de buna benzer inanç esasları belirlemesine öncülük etmiştir²¹.

İlk olarak Johannes Eck²² tarafından 1520 yılında kullanılan Latince *Lutherani* ve *Lutheranismus* terimleri Luther'i ve taraftarlarını “sapkın” olarak nitelenmek amacıyla kullanılmıştır. Lutheryanlar kendilerini başlangıçta "Evanjelikler", "Hıristiyan kilisesi / cemaati" veya "*Ecclesia Apostolica*" olarak adlandırmışlardır. Ancak 1560'larda *lutherisch* (Lutheryan) nitelenmesinin Luther'in takipçilerini hem Roma Katolikliği hem de “Reform Kiliseleri”nden (Zwingli ve Calvin'in öğretilerine dayanan kiliseler) ayırmak için kullanılan ortak bir *öz tanımlama* haline geldiği görülür.

Buna ilaveten, Lutheryanizmin her zaman açık bir tanımının yapılabildiği söylenemez. Çünkü onun teolojik olarak değiştirilemez bir yapıya sahip olmaması ve Lutheryanizmin yelpazesinin ulusal bir kiliseden konvansiyonel hareketlere hatta Protestan kültürel soyutlamaya kadar uzanması buna imkan vermemektedir. Buna karşın bu ifadelerden tüm Lutheryanları bağlayan ortak bir doktrinin olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü Lutheryanizmin tüm tarihsel tezahürlerinde insan kurtuluşunun “yalnızca Tanrı'nın işi” olduğu doktrini Luther'e kadar uzanan temel bir inancı ifade

²⁰ Halil Temiztürk, “Orta Çağ'da Kilise ve Hıristiyan Mistikler Arasındaki Ortodoksi ve Heresi Tartışmasının Temel Nedenleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/1, Haziran 2022, ss. 73-83.

²¹ Augsburg İtirafnâmesi (*Augusburger Confession*) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gerhard May, “Augsburg Confession”, *The Encyclopedia of Christianity*, Vol. 1, Eerdmans-Brill, Leiden 1999, ss. 157-159.

²² Güney Almanya'da (Swabya) doğan Johannes Eck, döneminin iyi eğitilmiş Katolik teologlarından. Hayatını Protestan teolojiye karşı Katolik teolojiyi savunmaya adanmış Eck ilk belirgin çıkışını Luther ile Leipzig tartışmasında yapmıştır. Bu toplantıdaki performansı onu tüm Almanya'da aranılan bir Katolik teolog konumuna yükseltmiştir. Bkz.: C. M. Aherne, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 5, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine, 1981, s. 37.

etmektedir. Bu inanç Lutheryan tarihi boyunca Kilise kurumları ile dini bireycilik arasında bir gerilime yol açmıştır. Protestan mezhepler arasında Lutheryanizme has bu gerilime ek olarak onun dini ve sosyal bir çeşitlilik sunması Lutheryanizmin sadece Roma Katolikliğinden değil, Zwingli ve Kalvin reformlarından da daha az kalıcı izler bırakmasına yol açtığı kabul edilmektedir²³.

1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışmanın kapsamını belirleyen nokta Protestanlığın oluşum sürecindeki arka planıyla birlikte Brenz'in Güney Almanya'nın reforme edilmesindeki etkisi, onun Lutheryan teolojiye kattığı farklı renkler ile Protestanlığın hümanist temelde yeniden inşasındaki rolüdür. Bu kapsam çalışmamızın özde “reform yüzyılı” olarak bilinen 16. yüzyıl ve bu yüzyılda yaşayan reformatör Johannes Brenz (1499-1570) ile sınırlandırılmasını yeterli ve gerekli kılmıştır. Başka bir ifade ile Reformasyonun sosyoekonomik ve sosyokültürel arka plan anlatılarının da dâhil edilmesiyle birlikte hem Brenz'in Almanya'ya ektiği tohumların izlerinin sürülmesi hem de Protestan Reformasyonu içindeki Brenz'e ait reform tarzını ortaya çıkarmak çalışmamızın ana içeriğini oluşturmaktadır. Bunun dışında Almanya hâricindeki reform hareketlerinin de –en azından genel hatlarıyla– ihmal edildiği söylenemez. Çünkü bu hareketlerden hiçbiri ne birbirinden tamamen bağımsız bir şekilde ortaya çıkmış ne de gelişmiştir.

Son olarak, çalışmamızı sınırlayan iki etkenden söz edebiliriz: İlki, Brenz hakkında bu çalışmanın yapıldığı tarihe kadar hiçbir Türkçe kaynağa rastlamamız çalışmanın Brenz ile ilgili kısmını tamamen Almanca kaynaklar ile sınırlandırmamızı zorunlu kılmıştır. İkincisi, Covid 19 pandemisinin yol açtığı doğal ve sosyal zorlukların kütüphanelere ve kaynaklara rahatça ulaşmamızı engellemesi de bizi sınırlayan başka bir etken olmuştur.

1.4. Kılavuz / Metodoloji

Bilimsel araştırmalarda sağlıklı bir sonuca ulaşmak için kuşkusuz metodun önemi büyüktür. Diğer bilimlerde olduğu gibi Dinler Tarihi sahasında da bilimsel bir amaca ve

²³ Eric Lund, “Lutheranism”, *The Encyclopedia of Protestantism* (Ed. Hans J. Hillerbrand), Vol. 3, New York London, 2004, ss. 1130-1150; Anselm Schubert, “Lutheranism”, *Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, Vol. VII. ss. 676-69; Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532.

sonuca ulaşabilmek için çeşitli metodlar kullanılır. Bunlar arasında tarihî, karşılaştırmalı (mukayese), fenomenolojik ve hermenötik (yorumlama) başta gelen metotlardır. Brenz'in Reformun yeniden konumlanmasındaki yerini ve rolünü ele alan bu çalışmamız, sözü geçen metotların birlikte kullanımıyla ortaya çıkmıştır. Buna göre literatür taramasıyla elde edilen kaynak eserlerden ön bilgiler toparlanmış ve belirlenen metinler tarihsel, fenomenolojik, karşılaştırma ve hermenötik yöntemleri ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bu bağlamda bilgilerin analiz ve sentezinin yapılması ve değerlendirilmesi ve böylece çalışmamızın sistematize edilmesinde, bunun yanında ilgili bölümlerden sonuçlar çıkarılmasında *tarihsel metottan* sıklıkla yararlanılmıştır. Buna göre, Reformasyonun arka planı (2. bölüm) ile coğrafi süreçler (3. bölüm) ve Brenz'in hayatına dair bölüm (4. bölüm) ağırlıklı olarak bu metot ile çalışılmıştır. Ayrıca bütün bilimlerin temelinde yer alan ve olay bilgisinden ziyade “öz” bilgisini hedeflemesiyle dikkat çeken fenomenolojik metottan da önemli ölçüde yararlanılmıştır. Öyle ki tarihî olayları, olguları, figürleri ve süreçleri olgu olarak, yani “görünen”i olduğu gibi ele alıp bir bütün içinde anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışan *fenomenolojik* metot ile Brenz reformunun parametrelerini oluşturan ayinler, ritüeller, inanç kodları ve kurtuluş ilkeleri yorumlanmaya çalışılmıştır. Böylece *dini fenomenler* hem bağlamları içinde hem de derinlemesine ilişkileriyle ele alınarak bunların insan aklında, ruhunda ve manevi hayatlarında nasıl bir yer işgal ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda yararlandığımız önemli bir metot da mukayese metodudur. Ritüeller, ayinler ve kurtuluş parametrelerinin Katolik, Protestan, hatta Protestan ekollerin kendi aralarında değerlendirmeye tabi tutulmasında karşılaştırmalı (*mukayese*) metot önemli bir işlev görmüştür (5. bölüm). Bunun yanı sıra çalışmamızda din ve siyaset ilişkisinin farklı dönemlere, siyasilere, din adamlarına ve farklı kültür havzalarına göre ele alınmasında (2. ve 3. bölüm) da *mukayese* metodu önem arz etmektedir. Bunlara ilave olarak Reformasyonun arka planının ortaya konmasında, bazı *proto-refomatörler* ve akımların Brenz'in –ve Reformasyonun– öncülleri olarak irdelenmesinde ve Almanya ile Avrupa'daki Reform panoramasının resmedilmesinde *betimleyici* yaklaşımın imkanlarından yararlanıldığını belirtmek gerekir. Kısacası Brenz'in teolojisi ile reform tarihindeki yerinin iyice anlaşılabilmesi ve Güney Almanya'nın reformuna sağladığı

katkıların ortaya konabilmesi amacıyla kaleme alınan bu çalışmada birçok metodun ışığında yol alındığını söylemek mümkündür.

1.5. Kaynakça Analizi

Dinler tüm dünyada üzerinde en çok konuşulan ve yazılan konuların başında gelmektedir. Reformasyonun Avrupa'nın yerleşik düzenini sarsmaya başladığı 16. yüzyılda en çok merak edilen konunun –özellikle matbaanın icadının da etkisiyle– reform yazıları olduğu ve bu yüzyılın en etkili yazarlarından birinin de Brenz olduğu bilinen bir husustur. Brenz'in ağzından çıkan her kelamı yazmak için istekli birçok matbaacının varlığı onun yaşadığı zamanı ve mekanı aşan etkisinin bir göstergesidir. Bu gerçek günümüze kadar hiç kesintiye uğramadan hem Brenz'in bazı eserlerinin basılmaya hem de hakkında eserlerin yazılmaya devam etmesinden anlaşılmaktadır.

Brenz'in kısaca Reformasyonun “yeniden” inşa sürecindeki rolünü konu alan bu çalışmanın oluşum sürecinde Türkçe ve yabancı birçok eser, dergi, ansiklopedi maddesi ve dijital platformlardan azamî ölçüde faydalanılmıştır. Özellikle bütün bölümlerin hazırlanmasında temel bir başvuru kaynağı olarak Kutsal Kitap vazgeçilmez önemdedir. Burada biz tüm alıntılarımızı Kitabı Mukaddes Şirketi ile Yeni Yaşam Yayınlarının 2009 baskılı Kutsal Kitabından yapmayı tercih ettiğimizi belirtelim. Reformasyonun arka planını ve coğrafi panoraması ile süreçlerini konu alan ikinci ve üçüncü bölümleriyle ilgili olarak Halil İnalçık'ın *Rönesans Avrupası* (2014); Carter Lindberg'in *Avrupa'da Reform Tarihi* (2014); Richard Stauffer'in *Reform*; Oral Sander'in *Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918'e* adlı eserleri ile Jacques Le Goff'un “Orta Çağ'da Batı Avrupa” adlı makalesi en çok yararlanılan kaynakların başında gelmektedir. İnalçık'ın ilgili eserinin Rönesans dönemi Avrupa'sını çok boyutlu tanımak için doyurucu bir eser niteliğinde olduğunu belirtmek gerekir. Lindberg ve Stauffer'in sadece reformu konu alan eserleri Reformasyon ile ilgili Türkçe yazılan en kapsamlı eserlerden sayılmaktadır. Özellikle Lindberg'in eseri kapsamının genişliğiyle dikkat çekmektedir.

Öte yandan doğrudan Brenz'i konu alan dördüncü ve beşinci bölümlerde yararlanılan temel kaynakları –bu sıralamaya da uygun şekilde– iki açıdan değerlendirmek mümkündür: Birincisi genel Protestanlık, ikincisi ise doğrudan Brenz ile ilgili olanlar.

(1) Genel Protestanlık ile ilgili olanlardan bazıları şunlardır: Bir komisyon (Dieter Haas vd.) tarafından kaleme alınan ve Luther'i ve Luther reformunu derli toplu, açık ve yalın bir şekilde ele alan *Martin Luther – Freigeworden durch den Glauben Im Risiko der Freiheit* (*Özgürlük Riski Altında İnançla Özgürleşmek – Martin Luther*) adlı eser. Hakan Olgun'un *Luther ve Reformu – Katolisizm'i Protesto*; Kaan H. Ökten'in *Hıristiyanlık'ta İnançın Yenilenmesi – Luther'in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları*; Kirsten Birkett'in *Reform'un Özü*; R. C. Sproul'un *Bilinmeyen Lütuf* adlı eserleri Protestanlığı hem tarihi hem de teolojik ve doktrinel olarak açık, sade ve yalın bir şekilde ele alan çalışmalardır.

(2) Doğrudan Brenz ile ilgili olanlar: Brenz ile ilgili Türkçe kaynak bulunmamasının yanında, onun hakkında çeşitli dönemlerde çok sayıda Almanca eserin kaleme alındığı görülmektedir. Bunların çoğunluğunu biyografiler ve onun çeşitli konulardaki görüşlerini ele alan eser ve makaleler oluşturmaktadır. İster kendisinin kaleme aldığı ister onun hakkında kaleme alınan eserler olsun çoğu Stuttgart Şehir Kütüphanesi (*Stadtbibliothek Stuttgart*) ile Schwäbisch Hall Belediye Arşivi'nde (*Stadtarchiv Schwäbisch Hall*) bulunmaktadır. Hem buralardaki hem başka yerlerde yaptığımız kaynak taramasında karşımıza ilk olarak çeşitli çalışmalarıyla Martin Brecht (1932-2021) adı çıkmaktadır. Kendisinin Brenz ile ilgili bizim de yararlandığımız neredeyse tüm vesika ve kaynakları taramış; aynı zamanda kendisinden sonra gelen birçok araştırmacı ve çalışmaya da ilham kaynağı olmuş bir kilise tarihçisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 20. ve 21. yüzyıldaki Brenz çalışmalarında Brecht'in yanında Christoph Weißmann ve Anderas Maisch (1960-...)²⁴ adları da öne çıkmaktadır.

Brecht'in Brenz ile ilgili yazdığı çeşitli makale ve ansiklopedi maddelerinin yanında bizim de yararlandığımız *Johannes Brenz – Neugestalter von Kirche, Staat und Gesellschaft* (*Kilise'yi, devleti ve toplumu yeniden tasarlayan: J. Brenz*) adlı eseri başta gelen çalışmasıdır (1971). Yazar on iki bölümden oluşan bu eserinde Brenz'in kişiliği, vâizliği ve teolojisi yanında onun kilise düzeni, dünyevi otoriteye itaatin sınırı, eğitim ve hukuk reformu gibi çeşitli doktrinel ve teolojik görüşlerini akademik ve yetkin bir dil ile ele almaktadır. Ayrıca Brecht'in birçok araştırmacıya kaynak teşkil eden geniş çaplı *Martin Luther* adlı bir eseri olduğunu da belirtelim.

²⁴ Andreas Maisch halen Schwäbisch Hall Şehir Arşivi'nin müdürlüğünü yapmaktadır.

Bir diğer önemli kaynak ise Hans–Martin Maurer ile Kuno Ulshöfer’in Brenz ile ilgili temel doküman ve vesikalar eşliğinde kaleme aldıkları *Johannes Brenz und die Reformation in Württemberg (Johannes Brenz ve Württemberg Reformu)* adlı eserdir (1970). Kuno Ulshöfer’in kaleme aldığı birinci bölümde çeşitli başlıklar altında Brenz’in Schwäbisch Hall’deki faaliyetleri ve onunla bağlantılı olarak Reformasyonun başlangıç noktaları; Hans-Martin Maurer’in kaleme aldığı ikinci bölümde ise, çeşitli başlıklar altında Brenz’in Württemberg Dükalığının reforme edilmesindeki güçlü etkisi ele alınmaktadır.

Brenz ile ilgili bir diğer kaynak da Schwäbisch Hall belediyesinin 1999 yılında öncülük ettiği ve Hermann Ehmer, Andreas Maisch ve Christoph Weismann tarafından Brenz’i çeşitli yönleri ve görüşleriyle on ayrı makalede ele alan *Johannes Brenz 1499–1570 Prediger – Reformator – Politiker, 1999* adlı eserdir. Ayrıca Brenz ile ilgili bağımsız bir kaynak olarak Ernst Volk (1926-2018) tarafından kaleme alınan *Johannes Brenz – Zeuge Biblisch–evangelischer Wahrheit und Reformator im südlichen Deutschland (Johannes Brenz – Kutsal Kitap ve Evanjelik Hakikatin Tanığı ve Güney Almanya Reformatörü)* adlı eseri zikretmek gerekir (2010). Bir din adamı olan yazar on yedi bölümden oluşan bu eserinde Brenz’i hem otobiyografik hem de görüşleri ve Güney Almanya’daki etkileri bağlamında açık bir dille ele almıştır.

Eduard Krüger (1901-1967) tarafından Schwäbisch Hall’in tarihi ve sanatıyla ilgili kaleme alınan *Schwäbisch Hall – Ein Gang durch Geschichte und Kunst (Schwäbisch Hall – Tarih ve Sanat aracılığıyla bir Yolculuk)* adlı eserden de söz etmek gerekir. Eserin ilk bölümlerini oluşturan kentin tarihi ile ilgili kısımlarında Brenz ve onun kente olan etkisi hakkında önemli bilgi ve değerlendirmeler yer almaktadır. Eserin ilerleyen bölümlerinde yazar kentte bulunan sanat eserlerini incelemektedir. Başlı başına Schwäbisch Hall’i ele alan söz konusu bu eserin yanında yine Brenz için önemli olan Württemberg bölgesini inceleyen ve Ulrich Fick’in editörlüğünü yaptığı *Das evangelische Württemberg – Gestalt und Geschichte der Landeskirche (Protestan Württemberg – Bölge Kilisesinin Düzeni ve tarihi)* adlı eser (1983) de yararlandığımız başka bir kaynaktır. Bu eser hem Brenz’in Württemberg reformundaki etkisinin hem de Württemberg’deki Protestanlığın izinin sürülmesi açısından zengin bilgilerin yer aldığı önemli bir kaynak eser niteliğindedir.

Çalışmada Brenz ile ilgili sık sık başvurduğumuz kaynaklardan biri de onu çeşitli özellikleriyle inceleyen ve ister siyasi ister teolojik vb. olsun farklı konulardaki görüşlerini

ele alan dergilerdir. Bunların başında Württemberg eyalet kilisesinin önderliğinde yayınlanan *Blätter für württembergische Kirchengeschichte (Württemberg Kilise Tarihi İle İlgili Yazılar -2000)* ile *Reformationsgeschichte Württembergs in Portraits (Portrelelerle Württemberg'in Reform Tarihi)* adlı dergiler / kronikler gelmektedir. Her ikisinde de Protestan –Lutheryan– Württemberg Kilisesinin babası kabul edilen Brenz'in kendisini ve görüşlerini çeşitli açılardan (örn. İslam / Türkler, Çiftçi Savaşları, dünyevi otoriteye itaat, Anabaptistler vs.) ele alan birçok makale bulunmaktadır. Brenz ile ilgili bölümün hazırlanmasında bu dergi ve kroniğin çeşitli makalelerinden yararlandığımızı belirtmeliyiz. Ayrıca önemli ve resmi bir kaynak olarak “Reform Kentleri” (*Orte der Reformation*) serisinden de söz etmek gerekir. Almanya'nın Protestan kentlerindeki belediye ve kilise işbirliğiyle basılan bu serilerde bölgelerin reforma kazandırılma süreçleri, tarihî ve önemli kişilikleri, hatta o bölgelerdeki reformun günümüzdeki durumu geniş çaplı olarak ele alınmaktadır. Schwäbisch Hall'deki *Orte der Reformation* serisinde de Brenz ve Hall reformu yetkin isimler tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

Öte yandan tezin hemen her bölümünde çeşitli ansiklopedi maddelerinden yararlandığımızı belirtelim. Bunlar arasında TDV İslam Ansiklopedisi, N.C.A., E.R., E:R.E. ve R.P.P. gibi akademik çevrelerce kabul edilmiş ansiklopediler başta gelmektedir. Bunlar dışında faydalandığımız önemli kaynaklar arasında 2017 yılında “Avrupa’da Reformasyonun 500. yılı” kutlamaları münasebetiyle Alman Protestanlarının çatı kuruluşu olan “Almanya Protestan Kilisesi”nin (*Evangelische Kirche in Deutschland–EKD*) öncülük ettiği birçok çalışma ve kitabın olduğunu belirtelim. Bu arada Württemberg Eyalet Kilisesine bağlı dijital mecraların da Brenz ile ilgili geniş çaplı bilgi, belge ve dökümana sahip olduğunu belirtmekte yarar var.

Sonuç olarak yukarıda sözü edilen kaynakların kendi alanında önemli bir boşluğu doldurduğunda kuşku yoktur, ancak kaynak taramasında karşılaştığımız Brenz'i “bir bütün” olarak ele alan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Öyle ki 20. yüzyılda Brenz üzerine yazılanların çoğunun ya onun çeşitli görüşlerini müstakil olarak ya da reforma kazandırdığı Schwäbisch Hall ve Württemberg'e nispetle ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bizim yaptığımız bu çalışma ise Protestan Reformasyonunun tarihî arka planı ve süreçleriyle Türkiye’de genel bir Reformasyon panoraması çizmesiyle; bunun yanında Brenz'i hem Güney Almanya'nın dini, sosyal ve siyasi hayatına olan etkileri hem de onu Protestanlığın hümanist değerlerle yeniden inşasındaki rolü bağlamında ele

almasıyla ön plandadır. Ülkemizde Brenz hakkında Türkçe hazırlanan ilk çalışma olacağından reform literatürüne sağlayacağı katkının yanında Brenz'in Türkiye'de tanınmasına yönelik bir adım olacağı için de önemli bir boşluğu dolduracağını söylemek mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

PROTESTAN REFORMASYONUN TARİHSEL ARKA PLANI

Avrupa'nın geleceğini önemli oranda belirleyecek olan bazı olayların 15. yüzyılın son çeyreğinde bir araya toplandığı görülür. İstanbul'un fethi, Amerika'nın keşfi, Borgialar'ın²⁵ Papalığa kadar yükselmesi ve Gırnata'nın düşüşü bunların başında gelmektedir. Bu köklü tarihsel değişimlere insan ruhunu ve aklını derinden etkileyen Rönesans ve beraberinde şekillenen Hümanizmayı²⁶; insanoğluna o zamana kadar neredeyse hiç şahit olmadığı bir ufuk genişliği sağlayan Coğrafi Keşifleri²⁷; bunlara ek olarak toplumsal huzursuzluğun reaksiyon olarak geri bildirimini olan Çiftçi Savaşlarını (1525) eklediğimizde bu ve benzeri olaylar ve fikirler dizgesinin Avrupa medeniyetini oluşturan en önemli dönüm noktaları olduğu görülecektir²⁸.

Öte yandan bu tarihsel ve fikirsel konjonktürün en önemli dönüştürücü unsuru “dini yenilenme” demek olan Reformasyon süreçleridir. Bu süreçler Avrupa'nın sosyoekonomik ve teopolitik durumunu derinden sarsmıştır. Bunun sebebi olarak insanın ancak Reformasyon sayesinde ontolojik problemini, Tanrı'yla ilişkisini ve yerleşik sosyal düzenin meşruiyetini (*Berechtigung*) sorgulama cesareti gösterebilmiş olması görülebilir²⁹.

²⁵ Borgia ailesi; *Borja*, *Borjia* veya *Borges* olarak ta bilinen 15. ve 16. yüzyıllarda Rönesans döneminin İtalya ve İspanya kökenli soylu bir ailesidir. 15. yüzyılda dinî ve siyasi arenada etkili olmaya başlayan aile birçok siyasi ve kilise önderinin yanında iki de papa (Papa III. Callistus [1455-1458] ile Papa VI. Alexander [1492-1503]) çıkarmıştır. Özellikle Alexander döneminde papalığın yoğun bir *nepotizm* dönemine girdiği belirtilir. Yolsuzluk, cinayet, adam kayırma, hırsızlık, tecavüz, ensest ve zehirleme gibi faaliyetler bu dönemin öne çıkan özelliklerindedir. Bkz.: Armand Patrucco, “Borgia”, *Encyclopedia International*, Vol. 3, Grolier Incorporated, New York 1963, s. 158.

²⁶ Avrupa ve dünya tarihi için önem arz eden bu tarihsel süreci ifade etmek için biz Hümanizm yerine Hümanizma demeyi tercih ettik.

²⁷ Coğrafi Keşifler (15. yy.ın sonu ile 16. yy.ın başı) ile İstanbul'un fethi (1453) arasında ilginç bir korelasyon kurulmaktadır. İstanbul'un fethi İtalyan kent-devletlerinin Doğu Akdeniz ve çevre limanlardaki üstünlüğüne son verir. Bunun bir sonucu olarak Avrupalı kâşif, tüccar, misyoner ve askerlerin Akdeniz'in dışına, okyanuslara yönelmeleri Coğrafi Keşiflerin gerçekleşmesini sağlayan faktörlerin başında gelmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası – Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 96.

²⁸ Burada farklı yaklaşımlar olsa da Avrupa tarihinde genel olarak 15. yüzyılın ikinci yarısının Yeni Çağın başlangıcı olarak kabul edildiğinin hatırlanması gerekir. Dolayısıyla modern Avrupa'nın bilim, teknoloji, ekonomi ve askerî güç bakımından 16. yüzyıldaki gelişmelerle ortaya çıktığını belirtmek uygun olacaktır. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 4.

²⁹ Hans–Martin Maurer ve Kuno Ulshöfer, *Johannes Brenz und die Reformation in Württemberg*, Kondrad Theiss Verlag, Stuttgart und Aalen 1970, s. 7.

Genel olarak ifade edilecek olursa Reformasyonun insan ve toplumdaki değiştirici ve dönüştürücü özelliğini yukarıdaki olaylardan bağımsız bir şekilde anlamaya çalışmamız bize doğru sonuçlar sunmayacaktır. Dolayısıyla Reformasyonu tarihin sofrasında önümüze getiren sosyoekonomik, sosyokültürel ve teopolitik öncülleriyle birlikte anlamaya çalışmak yerinde olacaktır.

2.1. Reform Hareketinin Sosyoekonomik, Sosyokültürel ve Teopolitik Öncülleri

2.1.1. Sosyoekonomik Öncüller

Reformasyonun sosyoekonomik öncülleri Avrupa tarihinin ekonomik tarihinden bağımsız değildir. Genel olarak ele alındığında fikrî boyut, sosyal gerçeklik ve ekonomik bağlam açık ve/ya kapalı Batı düşünce tarihinde öne çıkan hususlardandır. Bu bağlamda Grek filozoflarından itibaren toplumsal durum ile ilintili olarak ekonomik faaliyetlere değinildiği bilinen noktalardandır³⁰. Prensip olarak da tarih ve hayat teokültürel boyutlarla devam ettiği gibi ekonomik ve politik unsurlarla form alır. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında Avrupa'yı sosyoekonomik hatta sosyopolitik olarak kökten değişime sürükleyen en etkili faktörün özellikle 10. ve 11. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan *feodal-kent* yapılaşmasında ortaya çıkan *ticaret sistemi* olduğu düşünölmektedir.

Ekopolitik Toplumsallaşmaya İlk Adım: Feodalizm ve Sosyokültürel Örüntüler: Orta ağın en temel ekopolitik ifadesi olan feodalizm anlaşılmadan ne Orta ağ insanı ve toplumu ne de Orta ağ kenti ve devletleri anlaşılabilir. *Antikitenin*³¹ sonlarındaki geniş mülk ve mâlikane sistemi zaman içerisinde feodal beylik modeli halini alarak merkezî toplumsal konumunu senyörlüğe / derebeyliğe / feodalizme bırakır³².

³⁰ Buna örnek olarak “Sistematik Filozoflar”ın yaklaşımı verilebilir. Platon (MÖ 427–348) toplum içerisinde iş bölümü taraftarıdır ve insanın yeteneğine uygun işte çalışması halinde daha fazla üretken olabileceğini savunur. Öğrencisi Aristo (MÖ 384–322) ise, ekonomik ve sosyal olayları Platon'a göre daha realist gözle inceler. Ekonominin önemli sorunlarından biri olan faiz ona göre kesinlikle başvurulmaması gereken bir konudur; zira para asla yavrulayamayacaktır. O da hocası gibi ticaret, sanat ve işçilik ile uğraşmayı normal insanlara değil; ancak kölelere layık görür. Bkz.: Jacques Le Goff (çev. Nilüfer Uluç), “Orta ağ'da Batı Avrupa”, *Doğu Batı - Düşünce Dergisi*, S. 33, Ankara 2005, s. 47.

³¹ Bu sözcük genel olarak “İlk ağ” anlamında özel olarak ise Antik Grek ve Roma uygarlıkları için kullanılmaktadır. Antikite” (*antiquity*) ağının bitiş tarihi olarak genellikle Batı Roma İmparatorluğunun MS 476'daki çöküşü kabul edilir. Burada Avrupalıların diğer kavimleri hesaba katmadan sadece Grek ve Roma medeniyetlerini kastettikleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Bkz.: Kubbealtı Lugatı, <http://www.lugatim.com/s/antikite> (25.04.2021).

³² Le Goff, “Orta ağ'da Batı Avrupa”, s. 45.

Böylece Orta Çağın ilk dönemi (5-9. yüzyıllar) boyunca lordu, vasalı ve serfi³³ ile yeni bir sosyoekonomik sistem olan feodalizm ortaya çıkmıştır³⁴.

Feodalizm iki temel üzerine kuruludur. Birincisi lordun 500-1000 km² bir toprak parçasını, kullanması amacıyla vasala ödünç vermesi ve vasalın da bunu köylülerle (serf) birlikte işletmesidir. Vasal ve serfin bu hizmetine karşılık lord da onların koruyuculuğunu üstlenecektir. Diğerisi ise vasal ve serflerin lorda yılın belirli sürelerinde asker olarak hizmet edeceklerine dair söz vermeleridir³⁵.

Feodal sistemin temel niteliği örgütlenmiş devletin bulunmadığı yerel düzeyde bir çeşit hükümet görevini yürütmesidir. Öyle görünüyor ki tarımın gelişmesi için gerekli olan barış ve güvenlik bu sistem sayesinde sağlanabilmiştir. 11-14. yüzyıllar arasında tüm Avrupa'da göreceli olarak güvenliğin sağlanması ile tarımın gelişmesinden ortaya çıkan ürün fazlası ilerideki zenginliğin, gücün ve kültürün temelini oluşturur. Çünkü kısmen zenginleşen köylülerden alınan vergi ve kirayla nispeten güçlü profesyonel bir ordu kurabilmek mümkün hale gelir. Bunun en tipik örneği 11. yüzyılın başlarından itibaren feodal düzende “şövalyeler” sınıfının (*milite*) ortaya çıkmasıdır³⁶. Avrupa'ya temel ekonomik ve siyasal kurumlarını kuracak enerji ve zamanı kazandıran bu feodal sistem başta Fransa Krallığı ve Kutsal Roma İmparatorluğunun da çıkış noktasını oluşturmuştur³⁷.

Bu bağlamda teopolitikanın önemli bir modeli kendini ifşa eder: Dünyevi senyörlerin müttefiki olan Kilise feodal sistemi tam manasıyla desteklemektedir. Diğer bir ifade ile Kilise bütün feodal sistemin kilit taşı mesabesinde. Dini ve siyasi sebeplerin

³³ Serf köylü/ler anlamına gelmektedir. Ancak bunların sıradan çiftçilerden farkı lorda yıllık olarak verdikleri para karşılığında çeşitli haklar elde eden ve kendi topraklarına da sahip kişilerden oluşmalarıdır. Bkz.: Oral Sander, *Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 74.

Vasal ise, Avrupa feodal sistemi içerisinde derebeyine hizmet karşılığında kendisine toprak ya da köylü tahsis edilen kişilere denmektedir. Aslı Keltçe olan bu sözcük Orta Çağ Avrupasında timar (*feudum*) sahibi olarak efendisine tabi olma durumunu niteleyen feodal bir anlam kazanmıştır. Kendisinden daha güçlü bir beyin korumasını kazanana vasal, bunun karşılığında savaşlarda efendisinin yanında yer almak gibi silahlı ya da diplomatik hizmetleri yerine getirmek zorundadır. Bkz.: Sandor Papp, “Vasal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 531-534.

³⁴ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 45.

³⁵ Karin Sagner, *Wie Erkenne Ich? – Die Kunst der Gotik*, Belser Verlag, Stuttgart 2003, s. 9.

³⁶ En önemli şövalyelerin ya kendine ait şatoları ya da kaleleri vardır. Savaşla ilgili işlerin yanı sıra bu şatolar feodalizmin değerler sisteminin inceliklerle işlendiği ve hayata geçirildiği yerler olmuştur. Bu doğrultuda feodal toplumda şato güç ve prestij anlamına gelmekle birlikte, aynı zamanda gerçek bir “kültür merkezi” görevi de ifa etmektedir. Öte yandan Orta Çağ Avrupasının temel toplumsal yapısının kaynağını Eski Hint-Avrupa dünyasının üçlü toplumsal modeli oluşturmaktadır. Buna göre toplum işlevsel olarak üçe bölünür: İlki rahipler (*oratores*); ikincisi savaşçılar (*bellatores*); üçüncüsü çalışanlar, köylüler ve onlara sonradan katılan zanaatkarlardır (*laboratores*). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 46.

³⁷ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 74.

yanında çok sayıda geniş arazilerin Kilise senyörlüğüne ait olması da bu desteğin ardında yatan sebeplerden biridir. Buna göre Tanrı “senyörlerin senyörü” olarak insanı en başta “aslı günah esareti” altına alır. Serfler de insanın bu köleliğinin bedenleşmiş halini oluştururlar³⁸.

Feodal sistem 10-14. yüzyıllar arasında gelişen *yeni kent* anlayışıyla restore edilerek tamamlanır. Kentler artık kökleri özgürlük, özerklik, kâr ve yeni bilgi arayışına dayanan ve kendi değer yargılarını geliştirmeyi amaçlayan kent sakinleri (burjuvalar) tarafından hiç olmadığı kadar geniş bir ticaret ağı ile birbirlerine bağlanmıştır. Bundaki en büyük pay feodal dünyanın vasal ve senyörü yerine yeni bir sosyoekonomik kategori olan tüccar / burjuvaziye aittir³⁹. Ticaretin getirdiği yeni imkânlar, şartlar ve yaşam tarzı Avrupa topluluklarını oluşturan bütün grupları (soylu, din adamı, tüccar ve köylüler) neredeyse tamamen göçebelikten kurtarıp yerleşik hayata geçmesine neden olur⁴⁰. Feodal Avrupa artık tüm sistem olarak göçebelikten kurtulmakla kalmamış, çeşitli haklarının yanında sorumluluk ve yetki sahibi olan yani kendi kendinin efendisi olan soyluların, din adamlarının, tüccarların ve köylülerin oluşturdukları yerleşik topluluklar Avrupa’sı haline gelmeye başlamıştır.

Ticaretin Gelişmesi ve Kent Yaşamının Doğuşu: Genel olarak ifade edilecek olursa özellikle 10. yüzyıldan itibaren Orta Çağ Avrupa’sı hemen hemen hiç kesintiye uğramadan istikrarlı bir ekonomik yükseliş yaşamaya başlar⁴¹. Bu gelişmenin en önemli ayaklarından biri 10. yüzyılda ağır sabanın, 12. yüzyılın sonlarında da yel değirmeninin icat edilmesidir. Ağır sabanın bulunması çok yağış alan Kuzey Avrupa düzlüklerinde drenaj sorununu çözmeye yardımcı olmuş;⁴² rüzgar gücüyle çalışan yel değirmenleri ise öğütme, güç sağlama gibi imkânlar yaratarak üretimin en büyük destekçisi haline gelmiştir⁴³. Böylece ağır saban ve yel değirmeni gerçek bir endüstriyel makine haline gelerek dönemin ekonomik ve sosyal gelişmesine damgasını vurmuştur. Buradan 11.

³⁸ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 46.

³⁹ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 45.

⁴⁰ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 75.

⁴¹ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 52.

⁴² Kuzey Avrupa ülkeleri çok yağış aldığından toprağa düşen su miktarının fazlalığı ekilebilecek alanları çamur yığını içinde bırakmaktadır. “Drenaj” sistemi ile en düz arazide bile suyun belirli yerlerde toplanması ve dolayısıyla kuru kalan yerlerde tarım yapılabilmesi sağlanmış olur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 71.

⁴³ Rüzgar gücüyle çalışan yel değirmenleri vasıtasıyla elde edilen ürünler öğütülmekte; su değirmenlerine ve demirhanelere güç sağlanmakta ve aynı zamanda çırpma, serpileme, mayalama, biçme, kağıt yapımı ve benzeri aktiviteler gerçekleştirilmeye başlanmaktadır. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 53.

yüzyılın sonunun Avrupa açısından bir kırılma noktasını teşkil ettiğini söylemek yerinde olacaktır⁴⁴. Çünkü Kuzey Avrupa steplerinde ağır sabanın ve yel değirmeninin de neden olduğu gıda maddelerinin artmaya başlaması pazarların birdenbire canlanmasını, köylerin kentleşmeye doğru evrilmesini ve birçok yerde yeni kasabaların kurulmaya başlanmasını sağlamıştır⁴⁵.

13. yüzyıla gelindiğinde üretim Orta Çağ'ın temel hammaddesi ağaçtan demir, kurşun, bakır ve kömür gibi madenlere kayar. Böylece zanaatkarlık iyice gelişir ve metalürji, inşaat ve tekstil endüstrisi kendini iyice hissettirmeye başlar⁴⁶. Bu gelişmelerin doğal sonuçlarından biri Avrupa kentlerinde nüfus patlamasının yaşanması olur. Nüfus 7-14. yüzyıllar arasında sadece Batı Avrupa'da 15 milyondan 50 milyona, bütün Avrupa'da ise 27 milyondan 73 milyona yükselir. Aynı zamanda bu durum bir yandan yavaş da olsa köleliğin ortadan kalkmasına zemin hazırlarken diğer yandan halkın yönetim biçiminin değişmesine sebep olur ve bugünkü Avrupa medeniyetinin temellerinin atılmasına büyük katkı sağlar⁴⁷.

Avrupa'da bu medeniyetin temellerinin atıldığı ilk yerler yeni gelişmeye başlayan kentlerdir, zira kıtayı büyük dönüşümlere taşıyacak olan ticaretin yapıldığı mekan / yer kentler olarak ortaya çıkacaktır⁴⁸. Ticaret ve kent arasındaki korelasyon vazgeçilmezlik üzerine kurulu olduğundan ticaretin geliştirdiği kentler ve kentlerin geliştirdiği ticaret birbirine bağımlıdır. Avrupa'da kuruluşu MÖ 3. ve 2. binlere kadar geri giden kentlerin gelişim süreci iki dönem ekseninde ele alınabilir⁴⁹. Birincisi “kentin bunalımı” olarak

⁴⁴ Abdulhalık Bakır ve Pınar Ülgen, “Geç Orta Çağlarda Avrupa'da Kent ve Kentsel Yaşam Hakkında Bir Değerlendirme”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 2009/2, ss.127–140.

⁴⁵ Orhan Oğuz, *İktisada Giriş – Temel Kavramlar ve Prensipler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 413.

⁴⁶ Bu dönemde ipek, altın, gümüş ve baharat gibi pahalı malları kapsayan uluslararası ticaret Avrupa'yı içine alan ve Avrupa'nın egemen olduğu bir dünya ekonomisi (*Weltwirtschaft*) niteliğine dönüşür. Yeni oluşmakta olan bu dünya ekonomik sisteminde aslan payı İtalyanların, özellikle Lombardlarındır. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 52.

⁴⁷ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 71.

⁴⁸ Yunancada *polis*, Fransızca *cite*, Arapçada *medine*, Almanca ve İskandinav dillerinde “kale” ya da “oturma alanı” anlamında *burg* ya da *borough* sözcükleri kent kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır; Latince de ise yurttaşlık anlamında *urbs* ve *civitas* olarak adlandırılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, s.128.

⁴⁹ Kentin MÖ 3. ve 2. binlerde Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı Irmak vadilerinde verimli tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir “komuta merkezi” olarak ortaya çıktığı bilinir. Ancak bizi ilgilendiren kısmın Orta Çağ kentlerinin genelde Antik Çağ ve Erken Orta Çağ kentlerinin ardılları olarak ortaya çıkmış olduklarıdır. Dolayısıyla ister yeni kurulmuş ister var olan bir kentin üzerinde gelişmiş olsun hem daha önceki çekirdek kentin yakınına kurulduğundan hem de Antik Çağ özelliklerini tamamen kaybetmediğinden eski özelliklerini yenileriyle birleştirerek var olduğu görülür. Bu konuda ayrıntılı

değerlendirilen 11. yüzyıla kadarki dönemdir. Avrupa'nın Batı Akdeniz'de elde etmiş olduğu egemenliğin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi büyük bir kentsel bunalımın yaşanmasına sebep olur. İkincisi 11. yüzyılda başlayan yeni bir süreç vardır ki bu süreçte zanaat ve ticaret yoğunluklu toplumsal ve ekonomik faaliyetler Avrupa Orta Çağ kentini ortaya çıkarmıştır⁵⁰.

11. ve 12. yüzyıl kentleri sürekli çoğalan nüfuslarıyla, katedraller gibi büyük yapı projeleriyle ve gittikçe yayılan ticaret ağıyla etrafındaki kırsal alana hâkim hale gelir ve entelektüel uğraşları olan yeni bir toplum modeli meydana getirir⁵¹. Bu süreçte kentin idarî ve sosyal yapısı; piskoposluk, sivil yönetim, tarikatlar, loncalar ve çeşitli sosyal sınıfların oluşturduğu farklı güç merkezleri arasındaki denge unsurlarını dikkate alarak oluşur⁵².

Kent yaşamının baskın aktörünün tüccar olması kent tasavvurunu besleyen güçlü bir kent vatansızlığı ortaya çıkarır. Tüccarın kazanç, iş ahlakı, estetik, temizlik ve düzen gibi duygulara odaklanan yeni değerleri Orta Çağ kentleşmesine bir armağanı olarak görülür⁵³. Kentleşmeyle birlikte yaygınlık kazanan kent okullarında artık eğitim –özellikle okuma, yazma ve hesap– din adamları ve tüccar çocuklarının tekeline ve ulaşımından çıkarak sıradan halka da ulaşmaya başlar. Bunun bir sonucu olarak 12. yüzyıldan sonra birçok yeni uğraşıya sahip olan kentler hem kendi başlarına birer kültürel merkez hem de hukuk alanında yenileşmelerin yaşandığı yerler olarak karşımıza çıkmıştır⁵⁴. Bu gibi faaliyetler Batı kentlerinin çehresini değiştirmekle kalmamış Avrupa Orta Çağının dönüşümünde en etkili unsurlar olarak tarihe geçmiştir.

Ticaret ve kentleşme süreçleri dünya tarihinin en önemli iki dönüm noktası olan tarım ve endüstri devrimleri arasındaki en önemli basamağı teşkil eder. Sanayi döneminin hazırlık süreci olarak görülen ticaret ve kentleşme sayesinde insanlar ilkinden diğerine

bilgi için bkz.: Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, (çev. Nur Nirven), Afa Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 19.

⁵⁰ Bu arada Batı Avrupa kentleri ile Doğu Avrupa kentlerinin aynı gelişim çizgisini göstermediği bilinen bir husustur. Öyle ki Doğu kentleri Batıdakiler gibi bağımsız olamamış, adeta siyasi otoritelerine bağ(ım)lı birer yönetim gibi var olagelmışlerdir. Bkz.: Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, ss. 135-136.

⁵¹ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 50.

⁵² O zamanlar özellikle Kuzey Fransa ile Kuzey ve Orta İtalya toplumsal ve politik açıdan en gelişmiş kentlere sahiplerdir. Bkz.: Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, s. 130.

⁵³ Öte yandan değişimin dinamiklerini sınıfsal yükseliş veya inişlerde de görmek mümkündür. Örneğin tüccarların toplumda niteliksel ve niceliksel olarak yükselmeleri zanaatkarların genelde ikinci plana itilmelerine yol açmıştır. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 50.

⁵⁴ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 51.

kolayca geçmeyi başarırlar⁵⁵. İngiltere 19. yüzyılda bir endüstri devi olmasından çok önceleri büyük bir ticaret devleti halini alır. Bu bir dereceye kadar öteki Batılı devletler için de geçerlidir⁵⁶. Bu ikisinin ortaya çıkışının Avrupa uygarlığının doğuşundaki payı o kadar büyüktür ki eğer Avrupa’da böyle canlı bir ticaret doğmamış ve bağımsız özelliklere sahip kentler kurulmamış olsaydı Rönesans ve Reformasyonun ya gerçekleşmeyeceği ya da yeniliklerinin etkisiz ve kısa süreli olacağı düşünülmektedir⁵⁷.

Reformasyon ile kent yapısı arasındaki ilişkilere bakıldığında Reformun güçlü krallıklar (Fransa) yerine Almanya ve İsviçre gibi –İngiltere’nin durumu çok farklıdır– küçük kent devletlerinden oluşan ülkelerde başarılı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda “özgür kentler” (*Freistadt*) ile “doğrudan imparatorluğa bağlı kentler”de (*Reichstadt*) Reformasyonun daha kolay geliştiği dikkat çekmektedir⁵⁸.

Yeni Bir Toplumsal Sınıfın Ortaya Çıkışı; Burjuvazi: Tam anlamıyla kentin ortaya çıkardığı bir sınıf olan burjuvazi (kent insanı) zaman içinde kent yaşamının vazgeçilmez bir unsuru haline gelir. Aslında burjuvazinin hâkim ve etkin olduğu Orta Çağ kentlerinin onlar için kurulduğu ve kentlerin de onlar sayesinde varlıklarını sürdürebildiği söylenebilir⁵⁹. Bu doğrultuda 10. yüzyılın sonuna doğru kentler tüccarların canlarını ve mallarını korumak amacıyla taştan kaleler inşa etmeye başlamışlardır. Kentlerin üstlendikleri ilk bayındırlık faaliyetleri olan bu kaleler 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar

⁵⁵ Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, ss.127–140.

⁵⁶ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 78.

⁵⁷ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 77.

⁵⁸ Reform çağrılarının ilk olarak İmparatorluk Kentlerinde (*Reichstadt*) karşılık bulması onların başında tek karar verici olarak bir prens, kont ya da dük gibi bir yönetici olmamasından kaynaklanabilir. Onlar temelde imparator adına bir kurul tarafından yönetilmektedir. İmparatorluk Kentleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

15. yüzyıldan itibaren Kutsal Roma İmparatorluğunun “İmparatorluk Meclisi” (*Reichstag*) kent kurullarında (*Kollegium*) temsil edilen otonom kent yönetimleri (*Stadtgemeinde*) “bağımsız kentler” (*Freistadt*) ve “İmparatorluk Kentleri” (*Reichstadt*) olarak iki şekilde nitelendirilmiştir. Normalde sadece birkaç kent aynı anda hem imparatorluk hem de bağımsız kent özelliğini taşısa da aslında farklı özelliklere sahip kentlerdir. Ancak zaman içinde halk arasında doğru olmayan (*galat-ı meşhur*) bir şekilde kendiliğinden “bağımsız İmparatorluk Kentleri” adıyla birleşik bir kavram oluşmuştur. Zahirde bir piskopos yöneticiye sahip olan bağımsız kentlerin (*Freistadt*) hem özerk konumları (*Selbstverwaltungsrechte*) hem de bazı ayrıcalıklara (*Privilegien*) sahip olmaları onları İmparatorluk Kentlerine *de facto* eşit kılmaktadır. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Andreas Maisch, “Eine Wanderung durch die Jahrhunderte – Die Reichsstadt Schwäbisch Hall”, *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, s. 16.

⁵⁹ Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, ss.127–140.

askerî amacın yanında bir ikametgâh olarak da kullanıldığından buradaki feodal beylerin giderek bir Rönesans soylusuna veya prensine dönüştüğü gözlemlenmektedir⁶⁰.

Bu sınıfın ortaya çıkış ve gelişim sürecini adındaki anlam genişlemesinden takip etmek mümkündür. İlk olarak 13. yüzyılda Fransız kasabalarının özgür vatandaşlarını ifade eden Fransızca burjuva (*Bourgeoisie*) sözcüğü sonradan Orta Çağdaki hem Fransa hem de diğer Avrupa ülkelerindeki surlarla çevrili kentlerde yaşayan “orta sınıf” için kullanılmaya başlanır⁶¹. Öyle ki köylüler ile arazi sahipleri arasında hayatlarını Orta Çağın sanat ve zanaatlarını icra ederek devam ettirmeye çalışan insanları betimleyen bu terimin Geç Orta Çağda Batı Avrupa’da tüccarları, bankerleri ve diğer önemli girişimcileri de içine almak suretiyle kapsamının genişlediği görülür⁶².

Öte yandan ticarete, özellikle de faize mesafeli yaklaşımıyla bilinen Orta Çağ Katolik Kilisesinin önceleri bu sınıfın ne ticarî faaliyetlerini ne de kişisel özgürlük taleplerini hoş karşılamadığı bilinmelidir. Buna rağmen burjuvazi Kilise’nin beklentisinin aksine hem faaliyetleri hem de yönelimleriyle Avrupa’ya dünya üstünlüğünün kapılarını açan Rönesans ve Reformasyonun zemininin hazırlanmasında bir “öncü” görevi görmüştür⁶³. Özellikle Rönesans sonrası burjuvazinin kendisini Rönesans insanının bir devamı gibi görme eğiliminde olması, yani onlar gibi sanat eserlerini takdir eden ve çoğu kez maddi destek sağlayan kültürlü bireyler olma doğrultusunda ilerlemeleri onların modern dünyanın öncüleri olarak kabul edilmelerini sağlamıştır⁶⁴.

Bu açıdan bakıldığında yüzü ileriye dönük ve sadece menfaatlerinin peşinde koşan bu “aykırı” sınıfın dünyevi otorite (krallar vs.) ile ilişkisinin dini otorite (piskoposlar vs.) ile olandan farklı seyrettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Burjuvazi ile kralların birbirleriyle kurdukları ilişki tamamen menfaatler üzerine dayanmaktadır. Burjuvazi krallardan malları için güvenlik ve işletmeleri için özgürlükten başka bir şey talep etmez; buna karşın kralların da tüccarlardan bazı ekonomik beklentiler içinde olmalarının onları

⁶⁰ Buna karşın bu kalelerin inşasıyla kırdan kente göç olayı 10-14. yüzyıllar arasında Avrupa’nın en temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 58.

⁶¹ Şüphesiz iyi tanımlanmış bir orta sınıftan eski Mısır’da, Babil’de ve Klasik Grek döneminde de söz edildiği bilinmektedir. Bkz.: A. N. H. “Bourgeoisie”, *Encyclopaedia, Britannica*, William Benton Publisher, Chicago 1972, Vol. 4, s. 23.

⁶² A. N. H. “Bourgeoisie”, s. 23.

⁶³ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 75.

⁶⁴ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 54.

birbirleriyle sıkı bir müttefik yaptığı söylenebilir⁶⁵. Buna rağmen burjuvanın Batı Avrupa'da zirveye oturması için biraz daha beklemesi gerekecektir. Öyle ki Avrupa genelinde bankerler, tüccarlar, imalatçılar, gemiciler, arazi sahipleri vb.nin bu sınıfa dâhil olarak hem toplum hem de devlet nezninde en önemli vatandaşlar haline gelmeleri için 18. ve 19. yüzyılların beklenmesi gerekecektir⁶⁶.

Kısaca ifade etmek gerekirse Orta Çağ Avrupa tarihine bakıldığında gelişmelere en hızlı ayak uyduran sınıf burjuvazi olmuştur. Başlarda ulusal krallarla müttefik olan bu sınıfın sonradan mutlak krallara karşı çıktığı görülür. Çünkü ekonomik güçleriyle orantılı bir şekilde siyasi güce de kavuşabilmek amacıyla çıkarlarına daha uygun olacağını düşündükleri “parlamento”ları savunmaya başlamışlardır. Örneğin İngiltere'de parlamentonun üstünlüğü ve anayasal hükümet ilkelerinin belirlenmesinde, Fransa'da ise Fransız Devrimi'nin (1789) arkasındaki gücün oluşmasında burjuva sınıfının rolleri inkar edilemez bir gerçekliktir⁶⁷.

Ticaretin dinileşmesi: Katolik Kilisesi feodalitenin başından beri en büyük destekçisi ve en önemli bileşenidir. Kilise senyörlüğüne ait çok sayıda büyük araziler vardır ve Tanrı hepsinin senyörüdür. Yaratılıştan itibaren “aslî günah”ın esareti altına giren insanın serf olarak herhangi bir feodal beyin esaretine girmiş olması Kilise tarafından yadsınamaz. Zaten serfler insanın yaratılıştan gelen bu köleliğinin (aslî günah) bedenleşmiş halidirler⁶⁸.

Dünyevi senyörlerin müttefiki olan Katolik din adamlarından (*clericus*) Orta Çağ hayatında gelişen büyük ölçekli ticareti, para ve servet ekonomisini hoş karşılamaları beklenemez. Kilise cevaz verilen ticaretin verilmeyenden ayrılması gerektiğine inanmaktadır⁶⁹. Katolik Kilise öğretisinin en önemli kurucularından ve Skolastik Felsefenin önemli temsilcilerinden olan Thomas Aquinas (1225-1274) ticarî faaliyetler icra

⁶⁵ Bu gelişmeler karşısında taraflar arasındaki bu yakın işbirliğinden, özellikle burjuvazinin hem toplumda hem de krallar neznindeki yükselen gücü ve itibarından rahatsız olan bir grup vardır: Feodalite. Bu durum daha düzensiz olan feodal aristokrasinin burjuvaziye karşı düşmanlık beslemesine yol açmıştır. Bkz.: Samuel E. Gluck, “Bourgeoisie”, *Encyclopedia International*, Vol. 3, Grolier Incorporated, New York 1969, ss. 182-183.

⁶⁶ Gluck, “Bourgeoisie”, ss. 182-183.

⁶⁷ Kent sanayisine mekanik gücün girmesi ve fabrika sisteminin gelişmesi Orta Çağ zanaatkarlarının işverenler ve işçiler olarak iki sınıfa ayrılmalarına yol açar. Bu bölünme, “burjuva” –veya kapitalist– ve “proletarya” bağlamında yeni bir sınıf bilincinin gelişmesini ortaya çıkarmıştır. Bkz.: A.N.H. “Bourgeoisie”, s. 23; Gluck, “Bourgeoisie”, ss. 182-183.

⁶⁸ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 46.

⁶⁹ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 52.

edilirken ahlakî prensiplere dikkat edildiğinde ticaretin caiz olabileceğini belirtmektedir. Aquinas zamanı fiyatlandırmak olarak gördüğü faize şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre Tanrı zamanı herkese eşit olarak verdiği için zaman üzerine kimse tekel kuramaz⁷⁰.

Kilise'nin dindar Hıristiyanlar üzerinde yarattığı bu ticarî sıkışmışlık haline göre bir kişi yüksek düzeyli ticarî faaliyetlerde bulunmayı arzuladığında ya inancından taviz vermek ya da çok istediği ticarî faaliyetlerini sınırlamak zorunda kalır. Çünkü Kilise kuralları onun normal bir “burjuva” gibi sınırsız şekilde ticaret yapmasına engel olmaktadır.

Orta Çağın ticaret hayatında din adamlarının (*clericus*) zenginliğe ve servete karşı takındıkları negatif tutumun çeşitli sonuçlarından biri de toplumun sosyokültürel değişimini sağlayan gücün din adamlarından tüccarlara doğru kayması olduğu söylenebilir⁷¹. Çünkü sosyal hayatta önemli bir sınıf olarak yerlerini alan tüccarlar / burjuvazi ekonomide büyük bir değişimin gerçekleşmesine de öncülük etmişlerdir⁷².

Gelişen ticarî hayat ve kent yaşamının ortaya çıkardığı “yeni yaşam tarzı” Hıristiyanlığın ticarete olan bu negatif bakışının kısa zamanda değişmesine yol açar. Hıristiyanlığın ekonomik faaliyetlere ket vurma çabaları gelen bu dalganın önünde duramaz ve özellikle Kalvin'in⁷³ öğretileri sayesinde ekonomi merkezli bir dönüşüm yaşar⁷⁴. Bu dönüşümün ana merkezini faiz (riba) konusundaki tavır değişikliği oluşturmaktadır. Sonradan Katolik Kilisesinin de sahiplendiği ve Kalvin'in öncülük ettiği bu tavır değişikliğinin gerçekte Kilise'ye karşı “ilk çıkış” olmadığı bilirse de geçmişten bir “kopuş” (*aggiornamento*) olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁷⁵.

Hıristiyanlığın başta ticarete bakışı olmak üzere birçok konudaki değişim ve dönüşümü geriye doğru takip edildiğinde karşımıza Pavlus çıkmaktadır. Pavlus'un Grek

⁷⁰ Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 413. Hıristiyanlık'taki faiz yasağı Eski Ahit'teki şu ayete dayanmaktadır: “Kendi kardeşine riba (faiz) ile borç vermeyeceksin. Para ribası, erzak ribası ve riba ile verilen herhangi bir şeyin ribası. Yabancı birine riba ile borç verebilirsin (YKK, Çıkış; 22: 25-27; Levililer, 25: 35-37).

⁷¹ Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 413.

⁷² Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, s. 137.

⁷³ 16. yüzyıl Reformunun “üç kurucu babası”ndan biri kabul edilen Kalvin hakkında ileride ayrıntılı bir şekilde söz edilecektir. Ancak burada Kalvin adının yazılmasıyla ilgili şu hususu belirtmemizde fayda vardır. İngilizce kaynaklarda C (Calvin) ile yazılmasına karşın Almanca Kaynaklarda K (Kalvin) ile yazılmaktadır. Biz ise K (Kalvin) ile yazımını tercih ettik.

⁷⁴ Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 413.

⁷⁵ Fernand Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm* (çev. Mustafa Özel), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, ss. 158-165.

Felsefesinin unsurlarını Hıristiyanlığa dâhil ederek onu Helenistik dünya için daha kabul edilebilir hale getirdiği düşünülmektedir⁷⁶. Benzer şekilde tüccarları kazanma göreviyle karşı karşıya kalan bazı Reformasyon önderleri servete ve ekonomik faaliyetlere karşı mümkün olduğu kadar olumlu tavır takınmak durumunda kalırlar⁷⁷. Özellikle Calvin'in bu çıkmazı görüp ticaret ve faiz konusunda Orta Çağ Roma Katolik anlayışından farklı olarak daha ılımlı görüşler serdetmesi ticaretin canlanmasına ve tüccar sınıfının toplumdaki yerinin sağlamlaşmasına önemli katkı sağlamıştır⁷⁸.

Kalvin faiz karşılığı borç verme konusunda Katolik Kilisesi'nin tamamen karşısındadır ve Tanrı'nın ticaretten elde edilen kârı topyekün yasak etmediğine inanır⁷⁹. Ona göre faiz tüccarlar arasında meşru olmakla beraber ancak yardımseverliğin karşısına konulduğunda kabul edilemez olur⁸⁰. O “dünyevi” ve “uhrevi” olan arasında hiyerarşi gözetmediği gibi çeşitli meslek dallarında uzmanlaşmayı tavsiye eder ve bundan dolayı kazanç elde etmeyi de “yasal” addeder⁸¹.

Bu noktada Calvin'i Augustine (354-430) ya da Thomas Aquinas'tan (1225-1274) tamamen farklı görmek doğru değildir. Aradaki fark ilk babaların çevresinin kırsal ve tarımsal olmasına karşın Calvin'in çevresinin ticaret ve paraya dayalı bir ekonomiden ibaret olmasıdır. Fakat zenginlik arzusunun ve bir amaç olarak servet biriktirmenin her üçü için de hoş karşılanmadığının bilinmesi gerekir⁸². Buna ilave olarak Calvinist reformu karakterize eden bireyselleşmenin 16. yüzyıldaki merkantalist bireyselleşmeye uygun düşüğünün de akıldan çıkarılmaması gerekir⁸³.

Hıristiyan toplumda iş gücünün ve para kullanımının saygınlık kazanması ile ticaretin layık olduğu yeri alması Kilise'nin yıllarını alır. Zaten Hıristiyan dünyasında riba (faiz) kavgası gerçek anlamıyla ancak 18. yüzyılın ikinci yarısına doğru sona erebilmiştir.

⁷⁶ Kurt Samuelsson, *Din ve İktisadî Faaliyet – Protestan Ahlâk, Kapitalizmin Yükselişi ve Bilginin Suistimali* (çev. Ahmet Uzun), Liberte Yayınları, Ankara 2018, s. 45-47.

⁷⁷ Samuelsson, *Din ve İktisadî Faaliyet*, s. 45.

⁷⁸ Henri See, *Modern Kapitalizmin Doğuşu* (çev. Turgut Erim), Yöneliş Yay, İstanbul 2000, s. 51.

⁷⁹ Calvin faiz sorunuyla ilgili şunları söyler: “Çünkü bu nasıl mümkün olabilir? Bu bizi tüm ticareti kesmeye zorlayacak; insanların şu anda yaptıkları tarzda birbirleriyle iş yapması açıkçası onlar için kanunsuz olacaktır.” Bkz: Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 164.

⁸⁰ Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, ss. 158-165. Calvin'in kesin sınırlarının olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre Tanrı risk almadan sadece para ile kazanılan kârı (faiz) yasaklar. Aynı şekilde komşusuna zarar verip vermediğine dikkat etmeden sadece kendini zenginleştirmeyi düşünen bencil kişiyi de hoş görmez. Bkz: Samuelsson, *Din ve İktisadî Faaliyet*, ss. 45-47.

⁸¹ See, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, s. 51.

⁸² Samuelsson, *Din ve İktisadî Faaliyet*, ss.45-46.

⁸³ See, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, s. 51.

Püritenizm⁸⁴, modern kapitalist ruhun yaratılmasında önemli bir faktör olarak düşünülmesine rağmen bu servet biriktirmenin iyi bir şey olduğu anlamına gelmemelidir⁸⁵. Örneğin başarı ve zenginliği dindarlığın ve püritenliğin bir işareti olarak görmek suretiyle Tanrı'yı dünyevi işlere taşıma fikrinin çok sert biçimde eleştirildiği unutulmamalıdır. Bunu eleştirenler çalışkanlığın köleliğe dönüşme riskinin önüne geçilmesi gerektiğini ifade etmektedirler⁸⁶.

15. yüzyılda feodalite ve Hıristiyanlığın eski gücünü kaybetmeye başlamalarının akabinde Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketlerinin ard arda patlak vermesi zihinlerdeki değişim ve dönüşümün ateşleyicisi olmuştur. Aynı zamanda İtalya'yı merkez alan uluslararası ticaretin yaygınlaşması ticarî hayattaki en önemli paradigmaları değiştirmiştir. Öncelikle eskisinden farklı olarak yeni ekonomik merkezler doğmaya başlamış ve “kent merkezli” ekonomik sistemden bugün bizim bildiğimiz “ulus merkezli” ekonomik sisteme doğru geçilmeye başlanmıştır⁸⁷.

Merkantalizm (Ticaretçilik): Kent yaşamının ve ticaretin gelişmesi bir yandan Avrupa hayatını Orta Çağdan köklü bir şekilde değiştirirken diğer yandan nüfusun kırdan kente doğru kaymasına ve üretimin de azalmasına yol açar. Üstelik sık sık ortaya çıkan veba salgınları da buna eklenince fiyatların artması ve enflasyonun yükselmesi kaçınılmaz hale gelir. Özellikle 1550-1600 yılları arasında Avrupa'nın yaşadığı malî bunalımın nedeni olarak her şeyin fiyatının ikiye katlanması olarak gösterilmektedir. Bu dönemde Reformasyon dâhil birçok “isyan”da enflasyonun insanlar üzerinde yarattığı baskının payınının büyük olduğuna inanılmaktadır⁸⁸.

⁸⁴ Braudel “kapitalizm”i modern hayat ile püriten ahlakın beklenmedik karşılaşmasının bir meyvesi olarak düşünmektedir. Bkz.: Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 161.

Çoğunlukla ahlaka ve erdeme aşırı vurgu yapmalarıyla dikkat çeken *püritenlere* göre Kutsal Kitap'ın emretmediği ne varsa yasak olmalıdır. Püriten kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Janet F. Fishburn, “Puritanism”, *The Encyclopedia of Protestantism* (Ed. Hans J. Hillerbrand), Vol. 3, New York - London, 2004, s. 1577.

⁸⁵ Samuelsson, *Din ve İktisadî Faaliyet*, ss. 45-46.

⁸⁶ Burada Calvin başta olmak üzere reformatörlerin tamamının ekonomik faaliyet konusunda aynı fikirde oldukları düşünülmemelidir. Aynı fikirde olmadıkları gibi ekonomi konusunda çelişkili fikirlere dahi rastlanmaktadır. Bir el takdis ederken diğer elin aforoz ettiği görülür. Pek çok reformatör politik işlerde olduğu gibi ekonomik konularda da çalışkanlık, tutumluluk ve bireysel hürriyetin lehinde görüş beyan eder. Fakat bununla birlikte fiyatlandırma politikası, faiz oranları ve benzeri konularda katı ahlakî emirler tarafından çevrelendiklerini de akıldan çıkarmamak gerekir. Bkz.: Samuelsson, *Din ve İktisadî Faaliyet*, ss. 51-57.

⁸⁷ Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 414.

⁸⁸ Aynı zamanda 16. yüzyılın malî bunalımının anayasal bunalımların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Bu anayasal bunalım 17. yüzyılda İngiltere’de parlamentonun zafer kazanmasıyla, diğer

Kalvin'in ticaretteki ufuk açıcı görüşlerinin imdadına yetiştiği “dindar” tüccarlar ile çeşitli bunalımlarla sıkışan Avrupa insanının yeni arayışlara yönelmeleri 16. yüzyılda yeni bir ekonomik model olan “Merkantalizm”in doğmasına yol açmıştır⁸⁹. Modern mübâdeleye dayalı ekonomik sisteme sahip ilk öğretisi olduğu kabul edilen Merkantalizm güçlü ve kendi kendine yeterli bir ekonomi kurma amacını gütmektedir⁹⁰. İktisat tarihinde özellikle İspanya, Fransa ve İngiltere'nin kendine has Merkantalizminden bahsedildiği gibi aslında her ülkede farklı şekilde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır⁹¹. Ancak ülkesel farklılıklara rağmen Merkantalizm bireylerin altın ve gümüş biriktirerek kişisel ekonomilerini kurdukları gibi ulusların da aynı yöntemle kendi kendine yeterli bir ekonomi kurabileceği düşüncesine dayanmaktadır⁹².

Merkantalist düşünürler bu ekonomik modelin düzenleme, dengeleme ve kontrolünü bütünüyle devletin yapması gerektiğine inandıklarından burada devlete büyük bir sorumluluk yüklemişlerdir⁹³. Buna göre devlet mümkün olduğu kadar altın ve gümüş gibi değerli madenleri ithal edip stoklamalı ve ihracatlarını azaltmalıdır. Benzer şekilde bu madenlerden elde edilen mamul maddelerin ihracatını artırmalı, yaşamsal olan hammaddelerin dışında ithalatı yasaklamalı ve böylece ticaret dengesini kendi devletinin lehine çevirmelidir. Bu fikri savunanlar merkantalist yöntemin tüm ülkelerde ekonomik canlanmaya neden olacağını iddia ederek⁹⁴ buna Fransa'yı örnek gösterirler. Bunlara göre Fransa daha 16. yüzyıl başlarında Osmanlı devleti ile bu amaca yönelik ticaret anlaşmaları (Kapitülasyonlar) yapmış olduğundan diğer Avrupa ülkelerine göre çok yönlü avantajlar elde etmiştir⁹⁵.

Merkantalizmi savunan ekonomistlerin yanında onu eleştirenlerin varlığı da dikkat çeker. Altın stoklarını artırmanın ekonomik olarak her zaman iyi sonuçlar vermeyebileceği

Avrupa ülkelerinde ise kraliyet monarşilerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bkz: Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 92.

⁸⁹ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 92.

⁹⁰ Mustafa Özel, *İktisat Risaleleri*, (çev. ve ed. M. Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1997, ss. 250–251.

⁹¹ Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 415.

⁹² Sander, *Siyasi Tarih*, s. 92.

⁹³ Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 414.

⁹⁴ Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 416.

⁹⁵ Merkantalizmi kısaca beş maddede özetlemek mümkündür: (1) Bir ulusun refahı ve ulusal ekonomisinin sağlığı nüfusunun ve ülkedeki kıymetli madenlerin çokluğuna bağlıdır. (2) Ticaret dengesini lehe çevirmek için dış ticarete mümkün olduğu kadar aktif olunmalıdır. (3) Merkantalizm doğal (tarım) ekonomiden mübâdele ekonomisine; (4) aynı zamanda geçim ekonomisinden kâr ekonomisine geçiş anlamına gelmektedir. Buna göre ulusal ekonominin dalları olan ticaret ve sanayi, tarımdan daha önemli görülmektedir. (5) Devlet uygun bir ekonomik ve askerî siyasetle ulusal refahı arttırmak için elinden geleni yapmalıdır. Bkz: Özel, *İktisat Risaleleri*, ss. 250–251.

ve devletin ticarî faaliyetlere müdahalesinin zararlı olabileceği gibi bilimsel eleştirilere konu olmuştur. Aynı zamanda sanayi ve ticarete önem verilip tarımın ihmal edilmesi ve sürekli ihracatın teşvik edilip ithalatın kısıtlanma arzusu ekonomik dengeleri bozabilecektir⁹⁶. Zaten bu eleştirilerin gerçekliği kısa zamanda kendini göstermiş ve merkantalist ekonomi yaklaşımları sanayi ile tarımın kapitalist biçimler almaya başlamasıyla değişmeye yüz tutmuştur. Ulusal ekonominin gelişmesi ilk denge aşamasına varır varmaz da zorunlu olarak devreden çıkmıştır. Çünkü doğası gereği süreklilik arz edemeyeceği ve globalleşemeyeceği aksine sadece bir “geçiş dönemi ekonomisi” olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına kadar hükmünü icra eden ve “erken Kapitalizm” olarak adlandırılan merkantalizmin 16. yüzyılda Avrupa devletlerinin sürüklendikleri ekonomik, siyasi ve dini sıkıntıları aşmak amacıyla önce ekonomik sonra siyasi güce ulaşma gayretlerinin bir ürünü olduğu söylenebilir. Merkantalizmin Protestanlıkla ilişkisine bakıldığında genel olarak merkantalist ticaretin Protestan ahlakı tarafından desteklendiği görülür. Öyle ki çok çalışma, az harcama, biriktirme gibi disiplinli bir çalışma ve harcama kültürünün Tanrı'nın istediği bir yaşam tarzı olduğu inancı Protestanlığın önemli parametre taşları olarak kabul edilmektedir⁹⁷.

2.1.2. Sosyokültürel Öncüller

Reformasyon Batı Kilisesi'nden (Katoliklik) bir kopuş (*aggiornamento*) mu yoksa bir “heretik” (*itizal*) hareket mi diye tartışılarsun Reformasyonu gerçek anlamda anlamının yolu Reformasyon öncesi Batı Kilisesini tanımaktan geçer. Batı Kilisesinde etkileri yönünden asırları aşan üç büyük prototip öne çıkar. Bu üç prototip Batı Kilisesinin biçimlendiği kalıbı belirleyen temel paradigmaları kurarlar. Bunlar Ambrose (ö. 397),

⁹⁶ Örneğin eğer daha fazla maden gerekli değilse sürekli bir ticaret dengesi faaliyeti üzerinde ısrar etmek gerekli değildir; eğer sürekli bir ticaret dengesini koruma faaliyeti gerekli değilse o zaman bunu devletin icra etmesine gerek kalmaz. Aynı durum para miktarındaki artış için de geçerlidir. Merkantalizm sadece piyasalar bir deveren aracı eksikliği duydukları sürece ekonomi politikasının amacı olarak kalabilmiştir. Bkz: Özel, *İktisat Risaleleri*, ss. 250–251.

⁹⁷ Özel, *İktisat Risaleleri*, ss. 250–251.

Jerome (ö. 410) ve Augustine'dir (ö. 430). Bunlara dördüncü tarihsel öncü olarak Papa Büyük Gregorius'u (MS 540-604)⁹⁸ da eklemek yerinde olacaktır.

Ambrose kilise–devlet bağlantısı konusundaki eklesiastik görüşü ortaya koyar. Jerome Batı Kilisesine Latince İncil'in (*Vulgate*) kazandırılmasında ve çileciliği esas alan manastır sisteminin inşa edilmesinde büyük kurucu rol ifa eder. Augustine ise Reformasyona kadar devam edecek olan kilise teolojisini ve daha sonra gelen Luther ile Kalvin'in öğretilerinin çoğunun temel argümanlarını kurmuş bir kişi olarak görülebilir. Bunlar arasında tarihî ve teolojik olarak en etkin olanı şüphesiz Augustine olup Hıristiyanlığın bu düzeyde bir düşünür ve teolog yetiştirebilmesi için yaklaşık bin yıllık bir süre geçmesi gerekmiştir⁹⁹.

“Skolastik Felsefe” olarak adlandırılan genel düşünce sistemi 12. yüzyıldan önce hem kurumsal anlamda hem de topografik anlamda Batı Hıristiyanlığına, özellikle Batı'daki kilise bölgelerine hâkim olmuş durumdadır. Öyle görünüyor ki teolojik postülatlar ve tarihsel öncüller olarak Reformasyonun izini sürmek için Skolastik Felsefeden başlamak gerekir. Reformasyonu bu felsefenin açtığı yolda yürüyen Kilise'nin ortaya koyduğu inanç, düşünce ve yaşam tarzına bir tepki olarak okumak mümkündür. Bunun sebebi de Katolik teolojik doktrininin bu felsefenin parametreleriyle birlikte yoğrulduğu gerçeğidir. Buna karşın bu gidişe karşı çıkma cesaretini ilk gösteren, dolayısıyla Skolastiğin hızını ilk kesenlerin yine Kilise'nin desteklediği üniversiteler ile bağlantılı olan kişiler olduğunun da altının çizilmesi gerekir. Skolastik Felsefenin kurumsal anlamda ilk tartışılmaya başlandığı mekânlar olarak üniversiteler hem skolastik düşüncenin

⁹⁸ Orta Çağ papalığının ve maneviyatının kurucusu ve Hıristiyan ibadetini kurumsallaştıran kişi olarak kabul edilmektedir. I. Gregorius (Büyük Gregorius – *Gregorius Magnus*) özellikle 6. yüzyılda *Sacramentarium Gregorianum* (Gregoryen sakramenti – kutsal ayini) adı verilen litürjik formülü oluşturduğundan dolayı Katolik ibadet sisteminin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Öte yandan Hıristiyan “misyon” anlayışının kurumsallaşmasını sağlayanların başında gelmektedir. MS 601 yılında İngiltere Başrahibi Mellitus'a gönderdiği mektubuyla –adeta– Orta Çağ misyonerliğinin temelini attığı kabul edilmektedir: “... İnsanlar tapınakların yok edilmediğini gördüklerinde yüreklerindeki yanlışlıkları kendilerinden uzaklaştırabilecekler ve alışkın oldukları ortama yaklaşabilmeleri için daha hazır olacaklardır, ama bu sefer gerçek Tanrı'ya ibadet ederek ve onu tanıyarak.” Paganist Anglo-Saksonların ve kuzeydeki “barbar”ların Hıristiyanlaşması büyük oranda Gregorius'un gönderdiği misyonerler ve mektuplar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kalvin'e göre “son iyi papa” olan Gregorius arkasında pek çok yazılı eser ve edebî kalitesi yüksek 858 adet mektup bırakmıştır. Günümüze kadar ulaşan Mektupları Vatikan kütüphanesinde saklanmaktadır. Bkz.: <https://azizantuan.org/kilise-babalarinin-yazilari/15-bati-babalari-c/gregorius-magnus-540-604/>; Kirsten Birkett, *Reform'un Özü*, (çev. Onur Yöş), Bütün Dünya Kitaplığı, İstanbul 2003, ss. 14-21.

⁹⁹ Bu kişilerin Hıristiyanlığa katkıları konusunda geniş bilgi için bkz.: Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi II – Ortaçağ* (çev. Muammer Sencer), Say Yayınları, İstanbul 1997, s. 46.

gücünün azalmasına hem de Hümanizma, Rönesans ve Reformasyonun ortaya çıkmasına zemin hazırladığı bilinen bir husustur.

Skolastik Felsefe; Batı Orta Çağına Damgasını Vuran Dünya Görüşü: Tarihsel bir devir olarak Orta Çağ¹⁰⁰ İlk ve Yeni Çağ arasındaki oldukça uzun bir dönemi kapsar: Batı Roma'nın yıkılışı (MS 476) ile Doğu Roma'nın yıkılışı (1453) arasındaki zaman dilimi. Bu asırlarda düşünce ve eğitim anlayışının özünü ve boyutunu Skolastik Felsefe oluşturur¹⁰¹. Orta Çağda Hıristiyan felsefesi kendi içinde Patristik¹⁰² ve Skolastik Felsefe olmak üzere ikiye ayrılır. Skolastik Felsefe *Neo-Platonist* (Yeni Eflatuncu) bir renk taşıyan Kilise Babalarının (*Patristik*) aksine Aristotalyen bir karakter taşır. Bu felsefe hakikati arama endişesinden çok manastırlar ve dini “okul”larda Patristik dönem bilgilerini daha sistemli hale getirme amacıyla yapılan öğretim faaliyetine dayanan bir sistemin adıdır¹⁰³. Bu bakımdan Skolastizmin amacının bir doktrin oluşturmaktan ziyade Kilise'nin kontrolünde bir eğitim ve öğretim faaliyeti olduğu söylenebilir.

Tüm Orta Çağ boyunca Avrupa düşünce hayatının bel kemiğini oluşturan Skolastisizm temel teorik zeminini Augustin'de (MS. 354-430) bulur¹⁰⁴. Öyle görünüyor ki

¹⁰⁰ Bu döneme “Orta” denmesinin nedeni, Hümanizma ve Rönesansın belirleyici olduğu “Yeni Çağ” ile *Antikite* arasında bir ara dönem –hatta olmaması gereken bir dönem [Karanlık Çağ]– olarak görülmesinden dolayıdır: *Medio Evo* (Orta Çağ). Ayrıca bu dönemi niteleyen “Orta Çağ” isimlendirmesinin sonradan Rönesans ve Aydınlanma dönemi aydınları tarafından verildiği bilinmelidir. Bkz: Mehmet Ali Kılıçbay, “Orta Çağ’ın Orta Malı Olmadığına Dair”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 33, Ankara 2005, s. 69.

¹⁰¹ Skolastik ve Skolastisizm terimleri Grekçe *σχολή*’un (*school*) sıfat hali olan *σχολαστικός*’un (*schlostikos*) Latince formu *schlosticus* kelimesinden türetilmiştir. *Schlosticus* “okula ait olanlar”, skolastikler ise “okul öğrencileri” anlamına gelmektedir.

Bkz.: Online Etymology Dictionary.

https://www.etymonline.com/word/scholastic?ref=etymonline_crossreference (13.04.2021).

¹⁰² Patristik Felsefe (*Patroloji*); 2-6/8. yüzyıllar arasında yaşamış olan erken dönem Hıristiyan Kilise Babalarına ait felsefedir. Latince *pater* sözcüğünden türemiştir. Hıristiyanlığın dogmalarını önce putperestliğe, daha sonra benimsediği *Platonist* ve *Neo-Platonist* felsefeyle hem putperestliğe hem de Gnostiklerin saldırılarına karşı korunması amacıyla geliştirilmiştir. En önemli temsilcisi Augustine'dir. Bkz.: Ahmet Cevzici, *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 32.

¹⁰³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1996, ss. 366-369.

¹⁰⁴ Latin Kilise Babalarının en önemlilerinden kabul edilen Augustine Hıristiyanlar tarafından Pavlus'dan sonraki en etkili Hıristiyan teoloğu olarak kabul edilir. Augustine'in klasik düşünceyi Hristiyan öğretilerine uyarlaması büyük bir güç ve kalıcı etkiye sahip teolojik bir sistem yaratır. *İtiraf*lar ve *Tanrı'nın Şehri* gibi eserleri İncil yorum (tefsir) pratiğini şekillendirerek hem Orta Çağ hem de modern Hıristiyan doktrininin temelini atılmasına yardımcı olmuştur. O, Mesih'in lütfunu “Aslı Günah” doktrininin formüle edilmesinde vazgeçilmez bir konuma oturarak önemli bir dönüşüm yaşanmasına yol açmıştır. Hem Roma Katolikliğinin hem de Protestanlığın Augustine'e çok şey borçlu olduğu bilinen bir husustur. Augustine neredeyse tüm Hıristiyan mezhepleri (Katolik Kilisesi, Doğu Ortodoks Kiliseleri, Anglikan Kilisesi) tarafından “aziz” kabul edilmektedir. Bütün bunların yanında diğer bir husus da onda felsefe ile teolojiyi birbirinden ayırmanın neredeyse imkansız olduğudur. Buna neden olarak onun Hıristiyan inancını felsefeye dayanarak kanıtlanma isteği gösterilmektedir. Çağdaş Jerome'un (tkr.: 342/347-420) Augustine'i “kadim (*ancient*) [ama] yeni bir inanç kurmakla” nitelemesi onun Hıristiyanlık tarihindeki yerini açık bir şekilde özetlemektedir. Augustine ve Augustinizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: R. A. Markus, “Augustine, ”, *The Encyclopedia of*

Batı Hıristiyan dünyasında Augustine'den daha fazla etkili olan tek kişi Pavlus'dur. Onun etkisi o kadar güçlüdür ki Batı Hıristiyanlarının Pavlus'u bile Augustine'in gözünden gördükleri ifade edilmektedir¹⁰⁵.

Teorik temellerinin Augustine'e dayandırıldığı Skolastik Felsefenin metodu akli dini hakikatlere tabi kılmaktır. Aklın amacı ise sadece dini hakikatlerin izahını yapmak, onları kolay anlaşılabilir hale getirmek ve birtakım itirazlara cevap bulmaktan ibaret olmalıdır. Bu sorulara mantıklı ve sistematik cevap kalıpları temin ettiği için de Aristo mantığına sıkı sıkıya bağlı olduğu söylenebilir. “Anlamak için iman etmek” parolası bu felsefenin hareket noktasını teşkil eder¹⁰⁶.

Skolastik Felsefenin temsilcilerinin zamanla Antik dönemden miras kalan tümel kavramların (küllîler) “gerçekliği” konusunda anlayamadıkları görülür. Bu anlaşmazlık realizm, konseptüalizm ve nominalizm adıyla üç ayrı düşünce ekolünün ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁰⁷. Öte yandan genel olarak Orta Çağ düşüncesini şekillendiren bu felsefi yaklaşım hem Grek Aristoculuğunun ansiklopedik bilgi düzenini hem de Romalıların “müfredat” programını sahiplenmiştir. Bu durum kendini Antik ve Orta Çağın temel bilim sınıflandırması olan “Yedi Temel Bilim’in / Yedi Özgür Sanat”ın (*Septem artes liberales*)¹⁰⁸ skolastik düşüncenin bel kemiğini oluşturmasıyla gösterir. Bu eğitimlerin amacının öğrenciyi esasen teolojiye hazırlamak olduğu söylenebilir¹⁰⁹. Öte yandan

Philosophy (Ed. Paul Edwards vd.), Vol. 1-2, Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, New York – Collier Macmillan Publishers, London 1972, ss. 199-206; Eugene Teselle ve Gerard O'Daly, “Augustine”, “Augustine’s Theology”, *The Encyclopedia of Christianity*, Vol. 1, Eerdmans-Brill, Leiden 1999, ss. 159-164; Hamdi Bravo, “Augustinus’un Varlık ve Bilgi Görüşleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2007, S. 15, ss. 111-128.

¹⁰⁵ Bertrand Russel, Augustine ile karşılaştırılacak bir kişi bulunduğunu sanmadığını, kimi bakımlardan Tolstoy’u andırdığını, hatta zeka açısından onu bile aştığını iddia etmektedir. Bkz.: Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, s. 57.

¹⁰⁶ Bolay, *Felsefi Doktrinler*, ss. 366-369.

¹⁰⁷ *Realizm* (gerçek[lik]çilik): Tümel kavramların (*küllîler*) kendi başlarına varlıklar olduğunu ve nesneden (eşya) önce var olduklarını iddia eder. En büyük temsilcisi Anselm'dir. *nominalizm* (adçılık): Realizmin karşıtı olarak ortaya çıkmıştır. Tümel kavramların nesneden (eşya) sonra var olduklarını, kendi başlarına bir varlıkları olmadıklarını; bu nedenle de “isim”den başka bir şey olmadıklarını ileri sürer. İlk temsilcisi Roscelin (ö. 1120) sonraki ise Ockhamlı William'dır (ö. 1347). *Konseptüalizm* (kavramcılık): Petrus Abelardus'un (ö. 1142) ortaya koyduğu uzlaştırıcı nitelikte bir düşünce ekolüdür. Ona göre tümel kavramlar ne nesneden önce ne de sonradır, fakat nesnedirler. Bunu realizme yakın bulanlar olduğu gibi nominalizme yakın bulanlar da vardır. A. Magnus ile Aziz Thomas en bilinen temsilcileridir. Bkz.: Bolay, *Felsefi Doktrinler*, ss. 366-369.

¹⁰⁸ “Yedi Temel Bilim / Yedi Özgür Sanat” şunlardan oluşmaktadır: Dil bilgisi, Belagat ve Diyalektik'i kapsayan *Tirivium* ile Aritmetik, Geometri, Astronomi ve Müziği kapsayan *Quadrivium*. İlk üç, ikinci dört için; yedisi birden teoloji eğitimi için zorunludurlar. Zaten Orta Çağda eğitim denince akla büyük oranda teoloji gelmektedir. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, ss. 42-54.

¹⁰⁹ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, ss. 42-54.

Skolastik Felsefenin bilim dili olarak Latinceyi kullanması onun kültürel üst dil olma özelliğini, dolayısıyla tüm Orta Çağ boyunca varlığını muhafaza etmesini sağlamıştır¹¹⁰. Bu sürede Avrupa'nın ortak kültür dünyası oluşturmasında Latincenin önemli bir etkisi olduğu unutulmamalıdır.

Skolastik Felsefenin başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: (a) İlgilendiği konular genelde ya Hıristiyanlığın konuları ya da onunla ilgili olanlardır. (b) Aristo ve Platon otorite kabul edilir. (c) Siyasi otoriteler daima belirleyici olmuştur. Görüşleri bir konsil tarafından sapkın (heretik) kabul edilmişse caymaya hemen hazırdır. Bertrand Russel (1872-1970) bu yaklaşımı bir yargıcın temyiz kararına boyun eğmesi olarak yorumlamaktadır¹¹¹. (d) Teoloji ve kitabî bilgiler temel alındığından “doğa” genel olarak ilgi alanı dışında kalır. (e) Hakikati araştırma endişesi taşımadığından asıl amaç diyalektik yoluyla ya sonuca dönük olmayan tartışmalara girmek ya da sadece bilgi aktarımı yapmaktır¹¹². (f) Benzer şekilde olgular ve bilimsel gelişmeler pek önemsenmediği gibi ayrıntılar ve incelikler üzerinde gereğinden fazla durulmaktadır¹¹³.

Skolastik Felsefe üç evreye ayrılabilir: İlki “erken” skolastik dönem: MS 800-1200 yıllarını kapsar. *Neo-Platonizm*in hâkim olduğu bu dönemde en yüksek dini hakikatlerin akılla aydınlatılabileceğine inanılır. Bu dönemin en tipik temsilcisi Anselm'dir (1033-1109). İkincisi “yüksek” skolastik dönem (tkr.: 1200-1300): Aristo'nun hâkim olduğu bu parlak skolastik dönemde felsefe ile teolojinin arası ayrılmaya başlar. Bu dönemde dini inançlardan ancak bazılarının akılla temellendirilebileceği, geri kalanlarına ise sadece iman edilmesi gerektiği düşüncesi hâkimdir. Üçüncüsü ise “geç” skolastik dönemdir (tkr.: 1300-1500): Skolastiğin sona erdiği bu döneme Aristo tamamen hâkim durumdadır. İnanç ile ilim arasındaki zıtlık iyice kendini göstermeye başladığından inançların akılla ispatının mümkün olmadığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde “doğa/tabiat” bilginin konusu olmuş *Vola/untarizm* (iradecilik)¹¹⁴, *individualizm* (bireyselcilik) ve *nominalizm* bu dönemin temel karakteristikleri haline gelmiştir.

¹¹⁰ Latince 12. yüzyılda *belles lettres* (edebî yazı yazma kategorisi) alanında çeşitli ana dillere zemin oluşturmuştur. 13. yüzyılda ise Fransızcanın Latinceye baskın çıktığı ve neredeyse ikinci bir Latince gibi bütün Avrupa'ya yayıldığı görülür. Bkz: Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, ss. 42-54.

¹¹¹ Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, s. 158.

¹¹² Bolay, *Felsefî Doktrinler*, ss. 366-369.

¹¹³ Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, s. 158.

¹¹⁴ *Vola/untarizm* (iradecilik / istenççilik / gönüllülük): Latince irade anlamına gelen *voluntas*'dan gelen terim “irade”nin her şeyi başarabileceği anlayışı üzerine temellenen felsefî bir öğretiyi ifade eder. Varlığın bir irade

Skolastik Felsefenin önce kendi içinde bir dönüşüme maruz kalması, akabinde de ortadan kalkmasına yönelik çeşitli nedenler öne sürülebilir. Bunların bazılarını “iç”, bazılarını da “dış” neden olarak adlandırmak mümkündür. İç nedenlerin başında inanç ile ilmin, bilgi ile felsefenin aralarının iyice açılması gelmektedir. Bir diğer “iç neden” olarak ise *nominalizm* (adçılık) sayılabilir. Tümel kavramların değil de tek tek nesnelere gerçek bir varlığa sahip olduğunu ileri süren nominalizm bilginin kaynağının tecrübe ve gözlem olduğu düşüncesinin yaygınlık kazanmasına ve felsefenin yeni metod ve amaç arayarak dinden uzaklaşmasına neden olur. Genel anlamda otoriteden kurtulma isteği de buna eklenince Skolastiğin ortadan kalkması hız kazanmıştır¹¹⁵.

Skolastik Felsefenin ortadan kalkma sürecine girmesini sadece kendi “iç” tartışmaları ile sınırlamak zordur. Bunların yanında Endülüs–Emevi İslam kültürü etkisi gibi “dış” faktörleri de saymak gerekir. Bu kültürün skolastik Avrupa’ya etkisini iki şekilde özetlemek mümkündür: Öncelikle Aristo düşüncesinin İbn-i Sina (980-1037) ve İbn-i Rüşd (1126-1198) gibi İslam filozofları tarafından yorumlanarak Avrupa’ya girdiği ve bunun sonucunda skolastik düşüncede önemli değişimlerin ortaya çıktığı bilinmelidir. Örneğin İslam filozoflarından etkilendiği bilinen Anselm’in “Akıl arayışında İnanç” (*Fides quarens Intellectum*) şeklinde formüle ettiği düşüncesi bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır¹¹⁶. Bir diğeri de Hıristiyan Avrupa’daki entelektüel yaşamın Endülüs-Emevi kentlerinde gerçekleşen Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi filozofların birbirleriyle olan temaslarından ve müzakerelerinden etkilenmesi de önem arz etmektedir. Bu tartışma ve sorgulamaların Avrupa’ya taşınması ve orada devam etmesi bir taraftan Skolastik

ürünü olduğunu söyleyen öğretilerin genel adıdır. Başka bir ifade ile ruhsal olayların ve bilgi sürecinin temelinde akıl ve bilginin aksine iradeye üstünlük tanımaktadır. Bu görüş içgüdü, tutku ve duygu gibi kavramları ruhun temeli olarak kabul eder ve bunları akıldan daha üst bir konuma yükseltir. Bu anlayışa göre “doğa” evrensel irade kaynaklıdır. Dolayısıyla evrensel iradeye uygun olan aynı zamanda “doğru” ve “iyi” olandır. Bu yaklaşımın Antik Grek felsefesinde *stoacılık* ile başladığı kabul edilir. Skolastikler için de akla karşıt olarak iradeye önem veren temel bir yorum biçimidir. Örneğin Augustine, Anselm, Ockhamlı William ve John Scotus’un felsefeleri *voluntarist* olarak adlandırılabilir. Hıristiyan felsefeciler –her zaman olmasa da– Tanrı’yı sevme iradesine yaptığı vurgu nedeniyle Augustine düşüncesini; iradenin mutlak özgürlüğünde ve diğer tüm yetenekler üzerindeki üstünlüğünde ısrar eden Geç Orta Çağ skolastiklerinden John Duns Scotus’un *post-Thomist* düşüncesini; dinde rasyonel önermelerin yerine “kalbin nedenlerini” koyan Fransız yazar Blaise Pascal’ın pozisyonunu *voluntarist* olarak nitelendirirler. Bu akım 19. yüzyılda Arthur Schopenhauer ile Friedrich Nietzsche’de kendini göstermektedir. Schopenhauer’un ünlü “varım, çünkü var olmak istedim” mottosu bu akımı özetleyen net bir ifadedir. Bkz.: Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/french-english/volontarisme> (25.04.2021); P. Ortegat ve L. J. Walker, *Voluntarism, New Catholic Encyclopedia*, Vol. 14. Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine, 1981, ss. 745-747.

¹¹⁵ Bolay, *Felsefi Doktrinler*, ss. 366-369.

¹¹⁶ Anselm’in, inançları –önceki filozofların aksine– kutsal metinler ve Kilise Babalarının görüşleri yerine akla ve mantığa dayalı açıklamaya çalışması onu skolastik dönüşümün mimarlarından biri haline getirmiştir. Bkz.: Şinasi Gündüz, *Din ve inanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 343.

Felsefenin sonunu hazırlarken diğer taraftan Avrupalıların sürekli zihinsel bir canlılık içinde kalmalarını sağlamıştır¹¹⁷.

Bütün bunların Avrupa'daki düşünce hayatını yeniden mayalamaya başladığı görülür. Bunda kadim Grek felsefesinin Müslüman Araplar üzerinden Avrupa'ya taşınması başı çekmiştir. Bu mayanın ilk etkisi eğitim hayatının manastırlardan kent okullarına doğru kaymaya ve “doğa/tabiat”ın Hıristiyan öğretilerine ortak olmaya başlamasıyla kendini göstermiştir¹¹⁸. Böylece manastırlar 12. yüzyıldan itibaren ellerinde bulundurdukları kültür ve sanat hayatını büyük oranda kentlere devretmek, kent yönetimleri dini (*clerical*) eğitimin yanında dini olmayan (*secular*) eğitimin de yaygınlaşması için çaba harcamak zorunda kalır. Eğitimin çeşitlenmesine yol açan bu durum eğitimi ruhban sınıfına özgü bir ayrıcalık olmaktan çıkarıp tüccar / burjuva sınıfı başta olmak üzere toplumun diğer katmanlarına ait insanlar için de kolayca ulaşılabilir hale getirmeye başlar. Çünkü soylular için yalnızca düşünce lüksü olan şey sıradan insanlar için artık günlük bir ihtiyaç haline almıştır¹¹⁹. Eğitimin toplumun hemen her kesimine yaygınlaşması kentlerde okuma-yazma oranını arttırarak eğitim seviyesinin yükselmesine, yeni kitapların yazılmasıyla bilim ve edebiyatın gelişmesine; dolayısıyla yeni bir sınıf olarak “entelektüeller”in ortaya çıkmasına ve bu sınıfa ev sahipliği yapan üniversitelerin kurulmaya ve çoğalmaya başlamasına yol açtığı görülür¹²⁰.

Değişimin kendisini en bariz şekilde gösterdiği alanların başında sanat gelmektedir. Sanatın Hıristiyan Hümanizmasının gelişimindeki yeri büyüktür. Hıristiyanlığın –İslamiyet ve Yahudiliğin aksine– insan biçiminde Tanrı'nın figüratif betimlemelerine izin vermesi sanatı Hıristiyan Hümanizmasının temellerinden biri haline getirmiştir. “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı.” (YKK, Yaratılış; 1:27) ayetine istinaden Hıristiyanlaştırılan yeni bir sanat anlayışının ortaya çıktığı görülür¹²¹.

¹¹⁷ Bunun yanında İslam bilimleri içerisinde bulunan tıp ve astronominin Avrupa'da kalıcı etkiler bıraktığını da unutmamak gerekir.

¹¹⁸ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 56.

¹¹⁹ Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, s. 134.

¹²⁰ Bakır ve Ülgen, “Geç Orta Çağlarda”, s. 134.

¹²¹ Orta Çağ Avrupasının sanat ve edebiyatı ifade etmek için özel kelimelere sahip olmadığını ifade etmek gerekir. Çünkü Orta Çağda sanat (Lat. *ars, artis*) ile zanaat birbirlerine çok yakın olarak algılanmaktadır. Bunun yanında Orta Çağ bizim “ilerleme” olarak kabul edebileceğimiz herhangi bir kavrama da sahip değildir. Bkz: Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, ss. 58-5.

Bu doğrultuda 11. yüzyılın sonlarından itibaren ilk olarak mimarî alanda “Romanesk” sanatı ortaya çıkmıştır¹²². Bu tarzda yapılan ve Orta Çağın ilk mimari yapıları olan kilise ve manastırlar kabalığıyla dikkat çeker. Bu eserlerde yalnızca sağlam ve dümdüz duvarlar ile Orta Çağın kalelerini andıran kuleleri dikkat çeker. Çünkü çok kısa bir zaman önce putperestlikten Hıristiyanlığa geçildiğinden ve heykeller ile resimler de putperestliği çağrıştırdığından süslemeye pek önem verilmez. Resim ve heykelle süslemenin ilk olarak Fransa’da görülmeye başlandığı ve ilk örneklerinin de aslında süsleme amacından ziyade Yeni Ahit’te anlatılan olayları –özellikle İsa ve azizlerin yaşamlarını– betimleme amacıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Mimaride başlayan Romanesk daha sonra resim, edebiyat ve müzikte de kısmen varlık gösterse de 12. yüzyılın sonuna doğru yerini “Gotik” sanata bırakarak ortadan kaybolmuştur¹²³.

Yüksek skolastik düşünce yapısının şekillendirdiği Gotik sanat özellikle mimari sahada Rönesans öncesi döneme damgasını vurmuştur. Gotik 12. yüzyılda Romanesk’in değişime uğramasıyla Fransa’da ortaya çıkan ve aynı yüzyılın ortasından 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar tüm Batı ve Orta Avrupa’ya yayılan bir sanat stildir¹²⁴. 12. yüzyılda inşa edilen Saint Denis Manastırı¹²⁵ ile ilk örneğini veren Gotik 13. yüzyılda çeşitli katedraller ve belediye binalarında mimari olarak zirveye çıkar¹²⁶. Gotik stilin Avrupa ülkelerine yayılması her ülkenin özel şartlarına göre değişse de kabaca “erken” (12. yy.) ve

¹²² “Romanesk” sanat 1066 yılında Normanların İngiltere’yi ele geçirmesiyle başlayan sanat akımına denir. İngiltere’de “Norman üslubu”, Avrupa’da ise “Roman üslubu” / “Romanesk” olarak adlandırılır. Dönemin sosyoekonomik şartları gereği taş yapılar sadece kilise ve manastırlardan oluşmaktadır. Mimarî anlayışın henüz tam gelişmemiş olmasından dolayı taş yapılarıdaki koca tavanın ağırlığı duvarlara verildiğinden duvarlar kalın ve pencereler küçüktür. Ayrıca edebiyat sahasında şövalyelere özgü olarak saray içinde gelişen *Romans* çoğu kez ölümle sonuçlanan aşk ve macerayı ön plana çıkarmaktadır. Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri gibi figürler bu sayede Avrupa’nın imge dünyasını zenginleştirmiştir. Aynı şekilde Kilise müziğinde yeni bir şan biçiminin ortaya çıkmasıyla oluşan Gregoryen Kilise müziği de bu *Romanesk* dönemin Kilise’ye bir armağanıdır. Bkz.: E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü* (çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran), Remzi Kitabevi İstanbul 1997, ss. 170-173.

¹²³ Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, ss. 170-173.

¹²⁴ “Gotik” teriminin ilk olarak İtalyan Rönesans teorisyenleri tarafından aşağılayıcı bir isim olarak kullanılması bugün bize şaşırtıcı gelebilir. İtalyan teorisyenleri başlarda “büyük göç”ün “barbar” Gotlarına atıfta bulunmuşlar ve İskandinav mimarî tarzını –sivri kuleleri, yaprak süslemeli duvarları ve dallı uçan payandaları– saf (İtalyan) klasiğinin aksine “barbarca” olarak kınamışlardır. Ancak 19. yüzyıl Romantikleri Gotik terimine övgü dolu bir içerik kazandırmışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sagner, *Wie Erkenne Ich?*, s. 6.

¹²⁵ Paris yakınlarında *Ile-de-France* bölgesindeki *Seine-Saint Denis* kentinde bulunan bu yapı Fransa’da Gotik mimari stiline ana öğelerinin kullanıldığı ilk (dini) yapı olma özelliğini taşır. Bkz.: <https://gotharch935123840.wordpress.com/2020/12/11/gotik-mimarinin-ilk-izleri-saint-denis-kilisesi/> (16.04.2021).

¹²⁶ Gotik Avrupa’nın en büyük katedrallerine örnek olarak Fransa’da Notre Dame de Paris (1163–1200), Straßburg Katedrali (13. yüzyılın ikinci yarısı), İngiltere’de Canterbury (1174), Almanya’da Köln’ün 1248’de başlayan ve hala bitmemiş katedrali verilebilir. Bkz: Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 58.

“geç Gotik” (14-15. yy.) olmak üzere iki dönem içinde gerçekleşir. Almanya’ya 13. yüzyılın ortalarında giren Gotik İtalya’da, 1420 gibi erken bir tarihte son bularak yerini Rönesans sanatına bırakır¹²⁷.

Gotik stilin mimarinin yanında resim, heykel ve oymacılık (hakkaklık) gibi birçok sanat dalına hâkim olmasıyla ortaya çıkan sanatsal gelişime bireye ve özel yaşama değer verilme düşüncesinin eşlik etmesini Hümanizma ve Rönesansın ayak sesleri olarak okumak mümkündür¹²⁸.

Avrupa toplumunu Hümanizma ve Rönesansa hazırlayan sosyoekonomik ve teopolitik gelişmelerin çoğunun 12. yüzyıldan itibaren birbiri ardı sıra ortaya çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır. Toplumdaki bütün gelişmelerin birbirleriyle bağlantılı olduğu düşünüldüğünde her bir gelişmenin bir diğerinin sebebi ya da sonucu olduğu görülür. Avrupa topraklarına bakıldığında çeşitli türdeki gelişmelerin temelinde ekonomik büyümenin yattığı görülmektedir. Ekonomik gelişmeyle paralel olarak toplumdaki bilimsel, sanatsal, teolojik vd. gelişmelerdeki hareketliliklerin arttığı bilinen bir husustur. Bu gelişmeleri hızlandıran ve onların birçoğuna ev sahipliği yapan bir diğer faktör de 12. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan –çoğu Papalık ile işbirliği içerisinde– üniversiteler olmuştur.

Orta Çağın Özgürleşmeye Doğru Atılan Kurumsal İlk Adımı; Üniversiteler: Üniversite gibi Avrupa’nın geleceğini tümenden etkileyen bir kurumun ortaya çıkabilmesi içsel ve dışsal bazı şartların bir araya gelerek uygun ortamı yaratmasıyla mümkün olabilmıştır. Ortaya çıkan bu koşullardan bazıları şunlardır: (1) Dış kaynaklı saldırıların ortadan kalkması veya oldukça azalması; (b) ekonomik gelişmenin toplumsal sınıfların geneline yayılmaya başlaması; (c) siyasi yönetimlerin daha etkin ve düzenli bir hal alması (ç) ve kentleşme. Bunların dışında en önemli koşullardan biri de (d) Grek ve Müslüman-

¹²⁷ Sagner, *Wie Erkenne Ich?*, s. 6.

¹²⁸ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 69; Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 59. Skolastik düşüncenin felsefe ve teolojinin yanında sanat ve mimarideki etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Nur Yeliz Gülcan, “Ortaçağ Avrupa’sında Skolastik Felsefe ve Gotik Mimari”, *Intertantional Balkan University Turkish Studies Social Sciences*, Skopje –Ankara 2019, Volume 14 Issue 5, P. 2225-2234 – DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.32668> (13.04.2021).

Arap dünyasından gelen bilginin ve düşünce sisteminin Avrupalı entelektüellerde oluşturduğu etki ve bunun bir sonucu olarak da Avrupa’da uyanan öğrenme arzusudur¹²⁹.

Avrupa kültürü kendi içindeki fikir ve kurumların kökenini antik Grek ve Roma’da aramaya heveslidir ancak bugün bildiğimiz “üniversite” modelinin kökeninin orada bulunabileceğini –çeşitli düzeylerde öğretim imkânlarının varlığına rağmen– söylemek zordur. Avrupa’da MS 11. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan gelişmelerin bir sonraki yüzyılda doğal bir şekilde üniversiteleşmeyi beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu süreç ile ortaya çıkan üniversitelerin kurulma teşebbüsleri Orta Çağ eğitim anlayışında köklü değişikliklere neden olur. Bu değişikliklerin başında şüphesiz o zamana kadar genelde dini kurumların (manastırlar ve katedral okulları) bünyesinde ve denetiminde sürdürülen eğitimin artık yeminli rahiplerden (*monks*) okumuş rahiplere (*secular clerks*) geçmeye başlaması gelmektedir¹³⁰.

Öte yandan *universitas* sözcüğünün Orta Çağda bugün kullandığımız “evrensel bilgi (nin üretildiği yer)” anlamına geldiğini ortaya koyacak henüz herhangi bir delil bulunmadığının, aksine sözcüğün bahse konu zaman skalasında “lonca / birlik” anlamında kullanıldığının altının çizilmesi yerinde olacaktır. Buradan üniversitelerin lonca tarzı kurumlardan üniversiteye dönüştüğü ortaya çıkmaktadır. Orta Çağda değişik şekillerde eğitim veren ve alan hoca ve öğrencilerin çıkarlarını ve güvenliklerini sağlamak ve korumak amacıyla kurulan *ortak loncalar* zaman içinde üniversiteleri meydana getirirler¹³¹.

Bu üniversitelerin Kilise’nin gölgesi altında kurulmuş olmaları ve hocalarının da genelde ruhban sınıfından kimseler olması onların statü, imtiyaz ve müfredatlarının Papalığın imtiyaz ve kontrolü altında olduğunu gösterir. Ancak üniversitelerin Papalık ile bağlantılarının olması onların özgürleşmenin ilk adımlarının atıldığı mekanlar olmasına engel olamamıştır¹³². Şöyle ki dönemin hâkim düşüncesini oluşturan Skolastik Felsefenin

¹²⁹ Burçin Erol, “Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 8(33), Ankara 2005, s. 82.

¹³⁰ Erol, “Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler”, s. 82.

¹³¹ Burada üniversitelerin kurulmasıyla birlikte loncaların görevlerinin gelişmiş halini “burse”lerin devam ettirdiklerini belirtmek yerinde olacaktır. “Burse” terimi hem burs hem de bursu temin eden vakıf kurumunu ifade eder. Hem loncalarda hem burselerde uzaktan gelen hoca ve öğrencilerin yeme, içme, barınma vb. ihtiyaçlarını karşılamak gibi hizmetler esastır; ancak burselerde bunlara ek olarak üniversitede verilen dersleri destekleme amacıyla bazı ek çalışmaların yapılması da burselerin ana görevleri arasındadır. Burseler ile ilgili detaylı bilgi için bu çalışmanın Brenz’in Heidelberg Dönemi başlığına bakılabilir.

¹³² Erol, “Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler”, s. 94.

kendi içinde düştüğü tekrar, Papalığın artan suiistimalleri ve farklı düşüncelere karşı hoşgörüsüz tavırları gibi çeşitli nedenler Skolastik Felsefenin üniversite hocaları tarafından sorgulanmasına yol açar.

Sorgulamaya başlayan hocaların bağlı olduğu üniversitelerin Papalığın denetiminde ve gözetiminde olması hocaları Papalık ile yerel siyasi otorite arasında sıkışmış bir pozisyona koyar. Hocalar ister ruhban ister seküler olsun bazen güçlü yerel otorite sahibine yakın durarak Kiliseden *bağımsızlaşmanın* öncülüğünü yapmakla “özgürleşme” fikrinin yeşermesine yol açarlar. Bazen de tam tersi bir pozisyon alarak yerel otoriteye karşı bağımsızlıklarını koruyabilmek için Papalık desteğine ihtiyaç duyarlar¹³³. Bu sayede hem papa hem de kral tarafından desteklenmiş olan üniversite hocalarının zamanla elde ettikleri imtiyazlar ile yepyeni bir sınıf olan “akademisyen” ve “entelektüel”lerin ortaya çıkmasında öncü rol oynadıkları söylenebilir¹³⁴.

Yerel yöneticilerin (prens, dük, kont vs.) birbirleriyle rekabet halinde Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde üniversite açmaları yeni bir öğrenci profilinin de ortaya çıkmasına neden olur. Avrupa toplumlarında –manastır ve katedral öğrencilerinden farklı olarak– yeni gelişmeye başlayan üniversitelerde eğitim alabilme ayrıcalığına sahip “öğrenci” (*scolaris*) profili 12. yüzyılda kentlerde okulların çeşitlenme ve gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Her ne kadar yoksul öğrenciler için bazı “kolej”lerin¹³⁵ kurulduğu bilinse de üniversitelerde genelde maddi ve hukuki imtiyazlara sahip yüksek gelirli kişilerin çocukları eğitim alabilmekteydi. Bu imtiyazlı öğrenciler Orta Çağ toplumu içinde kendine has yetişme biçimleri, yaşamları ve mesleki umutlarıyla apayrı bir sınıfı teşkil etmekteydiler¹³⁶. Avrupa toplumuna yeni bir ruh üfleyen Hümanizmanın genellikle üniversite hocaları ve öğrencileri üzerinden gelişip yaygınlaşması üniversitelerin o zamanlardan başlayan öncü rolünü bize göstermektedir¹³⁷.

Üniversitelerin müfredatı hemen her yerde aynıdır. Batı kültürünün ortak mirası olan İncil, Aristo, Roma Hukuku, Kilise Hukuku ve teoloji bütün üniversitelerin ortak

¹³³ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 59.

¹³⁴ Erol, “Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler”, s. 94.

¹³⁵ 13. yüzyılın ortasında Paris'te din adamı “Robert de Sorbon” tarafından kurulan bu “kolej”lerden biri ünlenerek sonradan “Sorbonne Üniversitesi”ni meydana getirmiştir. Bkz: Jacques Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa” s. 57.

¹³⁶ Jacques Verger, “Avrupa'da İlk Üniversiteler – Orta Çağ'ın Gezgin Öğrencileri”, (çev. Saadet Özen), *Toplumsal Tarih*, S. 135, s. 54.

¹³⁷ Verger, “Avrupa'da İlk Üniversiteler”, s. 54.

müfredatıdır. Skolastik Felsefenin ön gördüğü “dogma” ile “akl”ın harmonisini amaçlayan bir eğitim formasyonu ana gayeyi oluşturmaktadır. Tüm üniversitelerde ortak eğitim ve iletişim dilinin Latince olması¹³⁸ –Grekçeye pek rağbet edilmez– verilen diplomaların da tüm Avrupa’da geçerli olmasını sağlamaktadır¹³⁹.

Avrupa’nın ortak bir kültüre sahip olmasında Hıristiyanlıktan sonraki payın Latinceye ait olduğu düşünülmektedir. Avrupalıların Latinceyi bir “üst kültür dili” olarak muhafaza etmeleri onların Antik Grek ve Müslüman-Arap dünyasında bulunan –ama kendilerinde bulunmayan– bilgi türlerine Latince tercüme yoluyla ulaşmalarının yolunu açmıştır. Avrupalılar bu sayede kendi bilgi kaynaklarının sınırlı olduğunu ve dolayısıyla “Yedi Temel Sanat” dışında başka bilgi türlerinin de var olduğunu görmüşlerdir. Bu da onların sonradan entelektüel bir sıçrama yapmalarının önemli bir nedeni olacaktır¹⁴⁰.

Avrupa bilim dünyası Latinceye yapılan bu tercüme yoluyla Aristo, Euclid, Batlamyus, İbn-i Sina, Hipokrat, Galen gibi bilginlerin eserlerinden haberdar olur. Böylece Felsefe, Tıp, Matematik, Roma Hukuku gibi bilim dallarında eskilerin yanına yeni bilgilerin eklenmesiyle Avrupa’daki bilimsel seviye olağanüstü gelişmeler kaydeder. Özellikle Tıp ve Hukuk alanındaki gelişmeler bu bilim dallarının zamanla dinden bağımsızlaşarak yeni seçkinlerin (tüccarlar) eğitiminde oldukça önemli roller üstlenmelerine yol açar¹⁴¹.

12. yüzyıl Avrupa’nın ilk üniversitelerinin –Bologna ve Paris üniversiteleri¹⁴² bu konuda başı çekmektedir– kurulduğu yüzyıldır. 14. yüzyıl İtalya, Fransa, İspanya ve Almanya’da vd. yenilerinin eklenmesiyle üniversitelerin yaygınlaştığı yüzyıl olur¹⁴³. Orta Çağın sonlarında ise Avrupa seksenin üzerindeki üniversitesiyle -adeta- Yeni Çağ

¹³⁸ Avrupa’nın neredeyse bütün büyük yazarları gibi Johannes Brenz de eserlerini kendi yerel insanlarına hitaben yazdığı ana dili (Almanca) ile; bütün Hıristiyanlara hitap etmeyi arzuladığında ise Avrupa’nın ortak kültür dili olan Latince ile yazmıştır.

¹³⁹ Skolastik eğitim metodunda hocalar sözlü olarak ders anlatır; buna karşılık bazı öğrenciler not tutar, bazıları da kitap araştırması yapar. Bkz: Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa” s. 56.

Bu arada Latincenin üniversitelerde ortak eğitim ve iletişim dili olması üniversite okumak isteyen Orta Çağ öğrencilerinin üniversiteye temel Latince bilgisine sahip olarak gelmelerini zorunlu kılmaktadır. Bkz.: Verger, “Avrupa’da İlk Üniversiteler”, 51.

¹⁴⁰ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 57.

¹⁴¹ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 57.

¹⁴² Bologna Üniversitesi ilk kurulan (1088) üniversite olmakla birlikte akademik anlamda teoloji fakültesinden sonra hukuk fakültesinin de ilk açıldığı üniversite olma özelliğini taşır. Bologna Üniversitesi hem eski Roma hukukunun yeniden canlanmasına hem de Kilise hukukunun gerçek doğumuna öncülük etmiştir. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 57.

¹⁴³ 13. yüzyılda çoğu Fransa ve İtalya’da olmak üzere 15; 1400’lere gelindiğinde 34; 1500’de ise 66 üniversitenin varlığı bilinmektedir. Bkz.: Verger, “Avrupa’da İlk Üniversiteler”, s. 50.

muştular niteliktedir¹⁴⁴. Böylece üniversitelerin neden olduğu Avrupa inanç ve fikir hayatındaki entellektüel canlanma önce Hümanizma ve Rönesansın ortaya çıkışına, akabinde matbaanın da yardımıyla o zamana kadar tarihte görülmemiş bir hızla Avrupa toplumlarının değişimine kapı aralar¹⁴⁵. Bu değişimin kendini ilk gösterdiği zihinsel faaliyetin “din ile akıl arasındaki telif” çalışmaları, bu çalışmaların da kurumsal anlamda temsil edildiği mekanlar olarak üniversitelerin olduğu hatırlanmalıdır. Bunun üniversitelerin Avrupa’nın geleneksel tutumuna bıraktıkları en iyi miras olduğunu söylemek mümkündür¹⁴⁶. Dolayısıyla Hümanizma ve Rönesansın da etkisiyle Skolastisizmin etkisinin kırılmaya ve zamanla yok olmaya doğru gitmesinde üniversitelerin başı çektiği söylenebilir.

Son olarak modern üniversite sistemine bakıldığında onların Orta Çağ üniversitelerinin doğrudan mirasçıları olduğu anlaşılmaktadır. Ders kitapları, müfredatı, kütüphaneleri, eğitim yöntemleri, süreçleri, diplomaları, kuralları ve yönetmelikleri açısından –zaman içinde bazı değişikliklere uğrasalar da– Orta Çağ üniversite anlayışı ve pratiği üzerinde yükseldikleri hemen göze çarpmaktadır¹⁴⁷.

Hümanizma: Dünyadaki “en âni” dönemsel geçiş kabul edilen Orta Çağdan Yeni Çağa geçişi kolaylaştıran faktörlerin başında Hümanizma ve Rönesans gelmektedir. Ancak bu geçişin her yerde aynı anda gerçekleşmediği gibi Hümanizmanın da Avrupa’da aynı anda ortaya çıkmadığı, örneğin İskoçya’da henüz Hümanizma tohumu ekilmemişken İtalya’da Hümanizma hasadının toplandığı ise bilinen bir husustur.

Hümanizma ve Rönesans Katolik Kilisesinin tek hâkimi olduğu çelişkilerle dolu bir ortama doğarlar¹⁴⁸. Şöyle ki bu dönem Kilise’nin hayatın her alanına müdahale ettiği, insanların günlük rutinlerini politik ve maddi gücüyle büyük ölçüde domine ettiği ve bilim

¹⁴⁴ Erol, “Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler”, s. 94.

¹⁴⁵ Matbaanın icadından (Johannes Gutenberg, ö. 1468; Matbaanın icadı, 1450) yaklaşık yarım asır sonra iki yüzden fazla kent ve kasabada tahmini olarak altı milyon kitabın basıldığı varsayılmaktadır. Bunların önemli bir miktarı dini içeriklidir. Bunların da yarısından fazlası Reformasyon (özellikle Luther’in eserleri) ile ilgilidir. Bu arada matbaanın okuma-yazma oranının artmasına katkı sağladığı bir gerçektir. 16. yüzyılın başlarında genel nüfusun %5’i ve kent nüfusunun ise %30’unun okuma bildiği tahmin edilmektedir. Bkz.: Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 36.

¹⁴⁶ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 58.

¹⁴⁷ Erol, “Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler”, s. 94.

¹⁴⁸ Hümanizma ve Rönesansı bir birinden hakkıyla ayırmak zordur; çünkü nedenleri, amaçları, içerikleri, yönelimleri ve temsilcilerinin çoğu iç içe geçmiştir. Bu çalışmada her ikisi “Rönesans Hümanizması” altında tek başlık olarak ele alınabileceği halde; konunun daha net anlaşılabilmesi için ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

ve kültürün tek egemeni olduğu; kısaca Kilise'nin beşikten mezara kadar insanlara eşlik ettiği bir zaman dilimini karakterize eder. Buna karşılık kefarete / günah çıkarma vaazlarının sıkça verilmesi, hac yolculuklarının birçok zorluğu göze alarak yapılması, azizlere ve kutsal emanetlere saygının tepe noktasında olması, bununla birlikte Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde görkemli binaların yükselmesi dine olan ihtiyacın insanlar tarafından güçlü bir şekilde hissedildiğinin açık bir göstergesidir¹⁴⁹.

Öte yandan ruhban sınıfının mevcut görünümü derin halk dindarlığıyla örtüşmemektedir. Zira papa ve piskoposlar siyasi otorite ile birlikte inananların kurtuluşundan çok dini makamların kimlere dağıtılacağıyla uğraşmaktadırlar. Özellikle suistimallerin gündeme geldiği 1500'lü yıllardaki bu sosyokültürel ve teopolitik panorama Kilise'nin en çok reforma ihtiyacı olduğu dönem olarak göze çarpmaktadır. Bu, rahiplerin ahlaki kalitesi ile eğitimlerinin arzulan seviyenin çok gerisinde olduğu bir zaman dilimidir. Zaten tarihte bu dönemdeki kadar teolog, düşünür, bilim adamı vs. gibi öncüler tarafından kapsamlı ve yüksek sesle dile getirilen Kilise eleştirilerinin gündeme geldiği başka bir döneme rastlanmamaktadır¹⁵⁰. Dolayısıyla Hümanizma hareketinin böyle bir dönemde ortaya çıkması zamanın neredeyse hiçbir akliselim sahibi entelektüeli tarafından şaşırtıcı bulunmamıştır.

Hümanizma; İtalya'da 14. yüzyılda ortaya çıkan ve Reformasyon süreçlerinde kendini güçlü bir şekilde hissettiren ve Aydınlanma felsefesinin dayanaklarından olan en önemli düşüncelerden biridir. Bu düşünce sistemi edebiyat ve fikir alanındaki gelişmelerle beraber Rönesansın (*Renaissance*; "Yeniden Doğuş") en esaslı dayanak noktasıdır. Bahsedilen yüzyılda -yine- İtalya'da ortaya çıkan Rönesans ise 16. yüzyılın ilk yarısında – başta estetik alanında olmak üzere– güçlü bir şekilde varlığını hissettirir ve aynı sırada diğer Avrupa ülkelerine de yayılmaya başlar¹⁵¹.

Rönesans ile vurgulu bir şekilde önem kazanan Hümanizma hem norm (aydınlanmış etik ve dini değerler) hem de form (yeni ve bütüncül estetik standartlar) olarak kendini gösterir¹⁵². Rönesans eski Grek felsefesi, edebiyatı ve estetiği ile kadim Roma'nın mimari, hukuki ve idari başarılarının "yeniden doğuş"unu -eski ama- yeni bir

¹⁴⁹ Stefan Rhein, *Philipp Melanchthon*, Drei Kastanien Verlag, Wittenberg 1998, s. 9.

¹⁵⁰ Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 9.

¹⁵¹ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 69.

¹⁵² Lewis W. Spitz, "Humanism", *Encyclopädia of Religion*, Vol. VI, Macmillan Publishing, Company New York, 1987, ss. 511-515.

tasavvur üzerinde inşaaya çalışır. Bu tasavvurun adı Hümanizmadır. Diğer bir ifade ile Rönesans'ın (yeniden doğuş) köklerini klasik Antik Çağa “nostaljik sevgi ile yeniden doğuş arzusu”nda aramak olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır¹⁵³.

15. yüzyıl “İtalya Rönesansı”nın (Rönesans Hümanizması) altın çağını yaşadığı asırdır. Bu şu şekilde kendini gösterir: Tarihsel gidişe sık sık müdahale eden savaşlar ve salgın hastalıklar tarafından artık sürdürülmesi zor olan yeni bir tutum ortaya çıkmaktadır. Bu tutum daha önce karşılaşılmamış olan yeni bir bakış açısı olduğu kadar hayata karşı yeni bir duruşu ifade eden “Hümanizma” olarak adlandırılır. Bu dönemin ayırt edici özelliği antik kültür ve eserlere dair elde edilen her şeyin toplanması ve bunların öğrenilmesine duyulan iştihak ile antik formların güzelliğine duyulan coşkudur¹⁵⁴. Bu sayede Antikitenin keşfedilme süreci daha önce rastlanılmayan farklı bir bakış açısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şöyle ki yeni oluşmaya başlayan ve insanı merkeze alarak şekillenen bu paradigmanın –skolastik Hıristiyanlığın aksine– yaşamı ve dünyayı yüceltme ruhu sanatı şekillendirir, bilime yeni ufuklar ve yaklaşımlar sunar ve insanları karada ve denizde yeni keşiflere yönlendirir¹⁵⁵.

Bu genel bilgilerden sonra Hümanizma kavramının anlamı, kapsamı ve bağlamına geçebiliriz. Cicero'nun (MÖ 106–43) kullandığı *studia humanitatis* veya *humaniora* (liberal sanatlar veya hümanist çalışmalar) ifadesinden türetilen bir kavram olan “Hümanizma” (Fr.: *humanisme*, Alm.: *Humanismus*) Sofistlerin en önemli kurucu filozoflarından olan Protagoras'ın (MÖ 481-420) şu meşhur mottosunda ifadesini bulur: “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” Birçok hümanist düşünür Cicero'nun Protagoras'a istinaden yeni bir *humanitas* yarattığına inandığından dolayı onu kendilerinin ilham kaynağı kabul etmektedir¹⁵⁶.

¹⁵³ Spitz, ”Humanism”, ss. 511-515.

¹⁵⁴ Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 8.

¹⁵⁵ Bu doğrultuda cep saati, pusula ve ateşli silahlar gibi icatların yardımıyla hem Afrika (kıtasının) çevresine hem de Hindistan ve Amerika'ya keşif gezileri düzenlenmiştir. Bu gezilerden elde edilen sonuçlar dünyayı olağanüstü derecede değiştirme gücünü barındırır da matbaanın icadınıninkine kadar olamamıştır. Bkz.: Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 8.

¹⁵⁶ Muhsin Kadioğlu, “Hümanizm”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 23, 1991, ss. 157-165.

Hümanist çalışmalar / Liberal Sanatlar müfredatı (*curriculum*) gramer, retorik, şiir, tarih ve ahlak felsefesinden oluşmakla birlikte; buna karşın diyalektik / mantık, doğa bilimleri ve skolastik metafizik ile daha az ilgilenmektedir. Bkz.: Spitz, ”Humanism”, ss. 511-515.

Humanitas kavramı başlangıçta bir Orta Çağ mesleği olan mektup yazıcılığı / edebî yazıcılık (dikte eden ve ettiren: diktatör)¹⁵⁷ mesleğini icra edenler için kullanılmakta iken zamanla kendini klasikleri öğrenmeye adanmış herkesi kapsamış ve Grek araştırmaları da buna araç kabul edilmiştir. Sonradan insanlara ve gerçeklere yönelen en yüksek derecede felsefî bir aydınlık olarak anlaşılmaya başlanmasıyla daha kapsamlı ve daha derin bir anlam kazanmıştır¹⁵⁸.

Hümanizma kavramı ilk olarak bir felsefî safhayı ifade etmek amacıyla 19. yüzyılda “insancılık, beşeriyetçilik, insan odaklılık, insan-merkezcilik”, vb. anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır. Terminolojik olarak ise insanın mental özelliklerinin geliştirilmesini amaç edinen zihnî ve felsefî bir akım anlamındadır. Bu kavram insana ait bilginin yeterliliğini öne çıkaran, böylece bilim ve edebiyata insan yaşamı ve amaçları için bir referans vererek onu “entelektüel evren”in merkezine yerleştiren bir anlayışı ifade eder¹⁵⁹.

Hümanizmanın –sonradan Rönesansın– Orta Çağın düşünsel ve yargısal skolastik aklına büyük bir darbe vurduğu bilinen bir husustur. Hümanizmanın böylece sadece belli bir azınlığa hitap eden skolastik diyalektik kelime oyunlarının (*subtleties*) ve retoriksel muhâkemelerin önemini azalttığı, bunun yerine insan eylemlerine rehberlik eden sağduyu nosyonlarının (*commonsense notions*) gelişmesini sağlamıştır. Başka bir ifade ile hümanistler eskilerin *aura sapientiasını* (altın bilgelik) skolastik bilginlerin kurak diyalektiğinin tam karşısına yerleştirmişlerdir¹⁶⁰.

Benzer kaynaktan beslenip aynı istikamete yönelmelerinden hareketle Hümanizma ve Rönesansın yolları çoğu kez birbirleriyle kesişmektedir. Her ikisi de Reformasyon öncesinde Skolastiğe vurdukları darbelerle dikkat çekmektedir. Her ne kadar onları birbirlerinden tam olarak ayırmak zor olsa da insanların bakış açısındaki dönüşümü işleyen bütün karmaşık hareketi Rönesans, bu hareketin entelektüel merkezini de Hümanizma

¹⁵⁷ Dönemin “mektup yazıcıları” olmalarının yanında konuşma ve yazma stil ve becerilerini de öğreten bu kişiler ister kralların hizmetinde olsun ister bu iş ile özel uğraşsınlar hümanistlerin öncülerinden kabul edilmektedirler. Bkz: Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

¹⁵⁸ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 69. Dolayısıyla Hümanizmaya sadece eğitimci ve edebiyatçıların (mektup yazıcılar) değil aynı zamanda tarihçiler, ahlak felsefecileri, devlet ve din adamlarının da katkı sağladığı görülmektedir. Bkz: Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

¹⁵⁹ Kadioğlu, “Hümanizm”, ss. 157-165.

¹⁶⁰ F. C. S. Schiller, “Humanism” *Encyclopedia of Religion and Ethics*, (Ed. James Hastings), Vol. VI, T. & T- Clark, Edinburgh 1981, ss. 830-835.

olarak kabul edersek hümanist hareket içerisinde Rönesansın öncülerini ve destekçilerini (ve aksini de) görmemiz mümkündür¹⁶¹.

İfade edilmesi gereken bir başka husus Hümanizma ve Rönesans hareketlerinin gelişmesinde Bizanslı bilim insanlarının oynadıkları öncü rollerdir. İstanbul'un fethinden sonra bazı Bizanslı bilginler İtalya'ya giderek Grek eserlerinin Latinceye tercüme edilmesine katkıda bulunurlar. O zamanlar Batı Avrupa'yı etkisi altına alan "Türk tehlikesi"¹⁶², fetihten önce bile bazı Bizanslı aydınları İtalya'ya göç etmeye yöneltmiştir. Fetih ise Rönesans Hümanizmasının İtalya'da daha da güçlenmesine yardım eder. Buna Roma'da ilk "Akademi"yi kuran Bessarion (1403/Trabzon – 1472/İtalya) örnek verilebilir. Bu kişi fetihten sonra yanında birçok Grekçe eserle birlikte İstanbul'dan İtalya'ya gelmiş ve papa tarafından kardinallikle ödüllendirilmiştir¹⁶³. Birçok hümanistin yetiştiği bu akademi İtalya'da Skolastiği temsil eden Aristo felsefesine karşı Platon felsefesinin (*Neo-Platonizm*) yayılmasında önemli rol oynamıştır¹⁶⁴.

Bütün bunların yanında Hümanizmanın bazı eleştirilere maruz kaldığının da bilinmesinde fayda vardır. Ferdinand Canning Scott Schiller'in (1864-1937) eleştirisi en dikkat çekici olanlardan biridir:

"Hümanist hareketi bir bütün olarak Rönesanstan ayırmak zor olan kısımdır. Hümanistler bilgeliği gerçek entelektüel gelişimin üzerinde görmeye yatkın olduklarından salt ukala gibi anlaşılabilirler. Birçok hümanistte stile aşırı bağlılığın neden olduğu samimiyetsizlik görülmektedir. Övgünün hümanistler tarafından istismar edilmesi bazen "güzel sanat" olarak kabul edilmektedir, ki bu durumun Kilise'nin Endüljans satmasından bir farkı yoktur. Aynı zamanda hümanistlerin pagan kusurlarını açıkça diriltmeye çalıştıkları da görülmektedir."¹⁶⁵

Son olarak Hümanizmanın Reformasyonun çıkışına paralel bir şekilde ortadan kaybolmasıyla ilgili şunu söylemek yerinde olacaktır: Hümanistlerin kurumsal kilisenin baskınlığı karşısında pasif kalmalarını ve "sıradan" insanlara bir vizyon ve hedef

¹⁶¹ Schiller, "Humanism", ss. 830-835.

¹⁶² 16. yüzyıldaki "Türk sorunu" ile ilgili ayrıntılı bilgi için beşinci bölümdeki Dış Öteki Olarak Türkler başlığına bakılabilir.

¹⁶³ Kadioğlu, "Hümanizm", ss. 157-165.

¹⁶⁴ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 55-56.

¹⁶⁵ Schiller, "Humanism", ss. 830-835.

gösterememelerini Hümanizmanın onlar arasında tutunamamasına ve Reformasyon içinde erimesine yol açtığı düşünülmektedir¹⁶⁶.

Hıristiyanlığın Teopolitik Merkez Kayması Olarak Hümanizma: Yeni gelişmeye başlayan kent kültüründe yetişen insan için skolastik dünyanın çizdiği çerçevenin yetersizliğinin ortaya çıkması “ilk hümanistleri” bu eksikliğin aslında kendi Grek ve Latin köklerinin “yeniden” ortaya çıkarmakla giderilebileceği düşüncesine götürmüştür. Çünkü bu insanlar Orta Çağ Hıristiyan düşüncesinde eksik olanın insani düşünce ve değerler olduğuna ve bunun da bahsedilen bu köklerde bulunabileceğine inanmaktadırlar. Bu düşünceden hareketle Hıristiyanlığı dışlamadan hatta ondan beslenerek yapılan çalışmaların aslında onu “yosunlaşmış” hurafelerden; Kilise kurumunu da yozlaşmaktan kurtararak Hıristiyanlığın “orijinal normu ve formu”na kavuşmasını sağlayacağını savunmaktadırlar¹⁶⁷. Hümanistler tarafından bu amaca dönük olarak “klasikler”i (antik Grek ve Latin metinler) orijinal hali ile yeniden keşfetmek en büyük hedef olmuştur. Bunun için filolojinin de yardımıyla geliştirilen bir eleştiri (kritik) metodu ile yeniden keşfedilen klasiklerin rehberliğinde Orta Çağın bütün bilimsel ve dini değerleri gözden geçirilmektedir¹⁶⁸. Bu değerlerin başında Hıristiyanlığın temelini oluşturan kutsal metinler gelir.

Bu süreçte filolog ve tarihçi Lorenzo Valla'nın (1405/7–1457) isminin öne çıktığı görülür. Kendisi Orta Çağ Hıristiyan din anlayışını ve kilise kurumlarını köklü bir eleştiri süzgecinden geçirdiğinden “eleştirel Hümanizmanın (*humanisme critique*) kurucu öncüsü” olarak kabul edilmektedir¹⁶⁹. Özellikle bu metodu kullanarak papaya Avrupa Hıristiyan dünyası üzerinde üstünlük ve egemenlik tanıyan “Konstantin’in Bağışı”nın (*Donatio Constantini*)¹⁷⁰ uydurma olduğunu kanıtlaması Kilise'nin insanlar üzerindeki en büyük otorite kaynaklarından birinin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır¹⁷¹.

¹⁶⁶ Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

¹⁶⁷ Kadioğlu, “Hümanizm”, ss. 157-165.

¹⁶⁸ Önemli bir hümanist olan Louis Marsili'nin (1342-1394) Klasik Grek ve Roma şâir ve filozoflarının eserlerinde en az kutsal metinler kadar erdem bulunduğunu iddia etmesi o dönem için ilginç olmanın ötesinde bir cesaret örneğidir. Hümanistler bu düşüncelerini zamanla o kadar ileri taşımışlardır ki, Grek ve Roma medeniyetlerinin dayandığı birçok etik değeri kendi Hıristiyan değerlerinden daha üstün görme eğilimine yönelmiştir. Bkz.: Kadioğlu, “Hümanizm”, ss. 157-165.

¹⁶⁹ İncelik, *Rönesans Avrupası*, ss. 55-56.

¹⁷⁰ “Konstantin Bağışı” adlı belgeye göre İmparator Konstantin'in (4. yy.) şu sözlerle Roma'nın batısını Papa I. Sylvester'e (p.s.: MS 314-335) hediye ettiği iddia edilmektedir: “Sözü edilen en kutsal ruhanî liderimiz, babamız evrensel Papa Sylvester'a, sarayımız ve Roma şehrinin yanı sıra İtalya'nın tüm eyaletlerini, yörelerini ve şehirlerini ve dahi tüm batı bölgelerini hediye olarak kendisinin veya ardıllarının iktidarına ve

Valla ile başlayan bu eleştirel (*biblical criticism*) süreç Katolik Kilisesine karşı “koru duvarı”nın aşıldığı bir atmosferin oluşmasına yardımcı olur ve Hıristiyanlığa da yeni bir soluk getirir. Bundan böyle Kilise’nin insanlara yüklediği “ağır” sakramental yüklerin hafifletilmesi ve Kilise yerine İsa Mesih’in bir örnek şahsiyet olarak merkezîliğine (*Christocentrism*) vurgu yapılması gerektiği yüksek sesle dillendirilmeye başlanır¹⁷². Buna karşın hümanistlerin dini metinleri serbest bir şekilde inceleme ve eleştirme faaliyetleri bazı inanç, ibadet ve kurumların köklerini zayıflatmakla birlikte birçok Hıristiyanı da inancından kuşkuya düşürerek inançsızlığın kıyısına getirmekle sonuçlanır¹⁷³. Gidişattan memnun olmayan Katolik Kilisesi bu sorgulamaların önüne geçebilmek amacıyla –özellikle– Dominikenler aracılığıyla bu eleştirilere yanıtlar vermeye ve böylece ön almaya çalışır¹⁷⁴.

Bu durum başka bir şekilde ifade edilecek olursa hümanistlerin orijinal kaynaklara dönüş fikri ile başlayan ve Kutsal Kitap eleştirisi (eleştirel Hümanizma) ile devam eden bu kritik sürecin Katolik Dominikenler ile hümanistler arasında sert tartışmalara dönüşmesinin Reformasyonun ortaya çıkışına doğrudan zemin teşkil ettiği söylenebilir. Öyle ki hümanist düşüncenin *Greko-Roman* kaynaklara dönüş fikrinin reformistler tarafından kutsal metinlerin “norm” olarak kabul edilmesine; İsa Mesih merkezli (*Christocentric*) Hıristiyanlığa vurgu yapmaları da Yeni Ahit’in “ideal” bir dini yaşam biçimi olarak görülmesine yansıdığı söylenebilir¹⁷⁵.

Hümanizma’nın İkinci Başkenti Almanya: Gelişen bu yeni perspektiften hareketle manevi yaşamda “yeniden” keşfedilen Antik Çağ ile Hıristiyan geleneği arasında oluşan gerilimi çözmek için birtakım girişimler dikkat çeker. Kuzey / Alman Hümanizmasının oluşması bu yönde atılan en etkili adım olduğu söylenebilir. Çünkü burada “İtalyan Rönesansının (Rönesans Hümanizması) aksine ilk defa “Tanrı ile kişisel

salтанatına teslim ediyoruz”. Ancak bu belgenin iddia edilenden yaklaşık 400 yıl sonra kaleme alındığını dolayısıyla sahte olduğunu ünlü İtalyan hümanist Lorenzo Valla kanıtlamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksek Okulu: <http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/konstantin-bagisi-sahtekarligi.html> (20.04.2020).

¹⁷¹ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 55 – 56.

¹⁷² Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

¹⁷³ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 55-56.

¹⁷⁴ Bu konuda onlar ile hümanist Reuchlin arasında başlayan -sert- yazışmaların (reddiyeler) kısa zaman içinde tüm Almanya’ya yayılmasının (1510) orada hümanist bir canlanmaya yol açtığı kabul edilmektedir. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 161 -163.

¹⁷⁵ Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

ilişki”nin niteliğinin sorgulanması ön plana çıkar¹⁷⁶. Bu sorgulamalar çağın hâkim kargaşalıklarının (Çiftçi Savaşları, Anabaptistler hareketi gibi) da etkisiyle Hümanizmanın Kuzeyde / Almanya’da İtalya’dan sonra hiçbir bölgede görülmeyen bir ev sahipliği / başkent bulmasına yol açar. Almanya’daki bu dini hümanist canlanma Luther’in entelektüeller ve devlet adamları arasında hızlı bir kabul görmesinin ana nedenlerinden birini oluşturur. Bununla birlikte Almanya’nın “Hümanizmanın ikinci başkenti” olma süreci genel olarak üniversitelerdeki hümanist programlar ile bu üniversitelerden birçok hümanistin yetişmesiyle ilişkilendirilmektedir.

Hümanizmanın Almanya’da yeşermesinde üniversiteler başı çekmektedir. Özellikle Heidelberg Üniversitesi hümanist düşüncenin yeşerdiği ilk Alman üniversitesi olmasının yanında hümanist araştırmaların da yapıldığı ilk merkez olma özelliğini taşır¹⁷⁷. Peter Luder (ö. 1509) 1456-1460 yılları arasında Heidelberg Üniversitesinde Latince dersi vermek suretiyle hümanist fikirlerin (*studia humanitatis*) üniversiteye girmesini, ilgi duyulmasını ve canlanmasını sağlayan ilk hümanist olarak bilinir. Ancak üniversitede Antikite çalışmalarını ilk olarak ciddi, ayrıntılı ve kurumsal anlamda başlatan ve Hümanizmanın temellerini sağlam bir şekilde atan Rudold Agricola (ö. 1485) ile Hermann von dem Busche (1468-1534) olmuştur. Agricola’nın Almanya için ilk olma özelliği Erasmus tarafından da onaylanır. Erasmus Avrupa’ya İtalya dışından “yüksek bir kültür nefesi” getiren ilk kişinin Agrigola olduğunu bildirir¹⁷⁸. Alman üniversiteleri arasında Heidelberg’te başlayan hümanist canlanma diğer üniversitelerin skolastik müfredatlarının da hümanistleşmeye başlamasıyla artarak devam eder. Başka bir ifade ile 1520-1530 yılları arasında görülen ilk hümanistleşme 1550’lerde neredeyse tüm Almanya’ya yayılmıştır¹⁷⁹.

Hümanizmanın Almanya’da yeni bir “yurt” bulmasında üniversiteler kadar bazı kentler ve oradaki bağımsız kuruluşların da etkisi vardır. Erasmus *Almanya Yolculukları* adlı raporunda bazı Alman kentlerinde İtalya’daki akademilere karşılık sadece öğrenme tutkusuyla bir araya gelen Alman üniversitelerinden bağımsız bazı yerel hümanist kuruluş ve grupların varlığından bahseder. Bunun en iyi örneğinin de Nürnberg’de olduğunu

¹⁷⁶ Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 8.

¹⁷⁷ Schiller, “Humanism”, ss. 830-835. Öte yandan Johannes Brenz’in de ilk hümanist fikirlerinin Heidelberg Üniversitesinde oluştuğu düşünülmektedir.

¹⁷⁸ Schiller, “Humanism”, ss. 830-835.

¹⁷⁹ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 161 -163.

bildirir¹⁸⁰. Dönemin önemli bir ticaret kenti olan Nürnberg'in aynı zamanda önde gelen bir "hümanist kent" olmasındaki en önemli payın Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian'ın (1459-1519) desteğiyle Conrad Celtes¹⁸¹ ve Johannes Cuspinian (ö. 1529)¹⁸² tarafından kurulan "Nürnberg Hümanist Akademisi"ne (*Sodalitas Litterarum Danubiana*) ait olduğu kabul edilmektedir.

Nürnberg'in ekonomik gelişmişliğinin yanında akademisinin çevresinde gelişen faaliyetler buranın "Almanya'nın Floransı"na dönüşmesini sağlamıştır. Bunda özellikle Willibald Pirckheimer (ö. tkr.: 1530) ile ünlü Rönesans ve Reformasyon ressamı Nürnbergli Albrecht Dürer'in (1471-1528) etkisi oldukça yüksektir. Dürer'in ve Erasmus'un yakın arkadaşı olan ve varlıklı ve soylu bir aileden gelen Pirckheimer aynı zamanda kent yönetim konseyi üyesi ve kral danışmanı olarak hem Nürnberg'deki akademiye hem de Nürnberg hümanistlerini himaye etmiştir¹⁸³.

¹⁸⁰ Schiller, "Humanism", ss. 830-835.

¹⁸¹ Conrad Celtis/es –Alm. Conrad Pickel– (1459-1508); Alman Antikitesine ilgi uyandıran ve "baş hümanist" olarak bilinen Alman edebiyatçıdır. Belli bir dönem Hümanizma fikirlerinin yaygın olduğu Heidelberg Üniversitesinde eğitim almıştır. 1487'de Nürnberg'de Kutsal Roma imparatoru III. Friedrich (Frederick) tarafından şair olarak ödüllendirilen ilk Alman olarak bilinmektedir. İtalya'da hümanist çevrelerde iki yıl geçirdikten sonra 1491'de Ingolstadt Üniversitesinde şiir ve retorik dersleri vererek Nürnberg'de hümanist fikirlerin yayılmasına katkı sağlamıştır. Bkz.: *Encyclopedia Americana*, Vol. 6, Americana Corporation, New York 1968, s. 154.

¹⁸² Johannes Cuspinian, önemli bir hümanist yazar olmasının yanında diplomat, Orta Çağ el yazmaları editörü, koleksiyoncu, imparatorluk baş arşivcisi ve baş kütüphanecisidir. Reform dönemindeki dini ve siyasi problemlerde imparatora danışmanlık yapmıştır. Aynı şekilde, arkadaşı Celtes (Pickel) ile birlikte imparatorun desteği ile kurulan sözü edilen bu edebî birliğin (*Sodalitas Litterarum Danubiana*) başkanlığını yapmıştır. Uzun Özellikle Mohaç Savaşı'ndan (1526) sonra Türk meselesiyle meşgul olmuş ve konuyla ilgili siyasi ve tarihi yazılar kaleme almıştır. Bu konuyla ilgili en tanınan eseri *De Turcarum origine, religione et tyrannide*'dir. Bkz.: G. J. Donnelly, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 4, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine, 1981, s. 550.

¹⁸³ W. W. Wilkinson, Renaissance, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 12, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine, 1981, ss. 344-352.

Willibald Pirckheimer (Bilibald Bergheimer – 1470–1530) Alman hümanist, Albrecht Dürer'in (1471–1528) tarihleri arasında yaşamış Alman ressam, matematikçi ve matbaacı) yakın arkadaşı ve Kutsal Roma-Cermen İmparatoru Kaiser Maksimilian'ın danışmanıdır. Rönesans ve Hümanizmaya gönül vermiş Pirckheimer'in Nürnberg'deki evi adeta "hümanist bir eğitim merkezi" olmuştur. İtalya'da yedi yıl süren hukuk eğitimi sırasında Hümanizma ile tanışmış ve akabinde kendini Nürnberg'de onun misyonerliğine ve hâmilğine adanmıştır. Conrad Celtis ise Sebald Schreyer ve Hartmann Schedel ile birlikte "Nürnberg Hümanist Akademisi"nin üyesidir. Ayrıca pek çok antik metni Almancaya (ve Yunanca metinleri Latinceye) çevirerek hümanist literatüre önemli katkılarda bulunmuştur. Burada hümanistlerin çoğunda görülen bir husus Pirckheimer için de geçerlidir: O, başlangıçta Luther'i desteklemiş, hatta onun aforoz edildiği "tartışma"da açıkça Luther'i desteklediği için Luther ile birlikte o da aforoz edilenler listesine dâhil edilmiştir (1520 ve 1521). Ancak daha sonra Protestanlığı / Luther'i şiddetli bir şekilde eleştirerek papa ve imparatora özür dilemiş ve kendisinin aforoz listesinden çıkarılmasını sağlamıştır. Bkz.: GENI–A My Heritage Company, <https://www.geni.com/people/Willibald-Pirckheimer/6000000141910472148> (04.05.2021); <https://www.deutsche-biographie.de/sfz41593.html#ndbcontent> (06.03.2021).

Hümanizmanın Almanya’da yeşermesini sağlayan önemli kentlerden biri de Augsburg’dur. İmparator I. Maksimilian’ın desteği ve himayesiyle önde gelen diplomat, epigrafist¹⁸⁴ ve bilim insanı Conrad Peutinger’in (ö. 1547) bu kentteki hümanist faaliyetleri Alman Hümanizmasının yeşermesinde önemli bir etkiye sahiptir¹⁸⁵. Bunun yanında o zamanlar imparatorluğun güneybatısındaki uç bölgesi olan Straßburg'dan da bahsetmek gerekir. Buradaki hümanist çevre Straßburg'da ikamet eden “Almanya'nın eğitim ustası” olarak anılan Jacob Wimpfeling (ö. 1528) ile *Narrenschiff*'in¹⁸⁶ yazarı Sebastian Brant’ın (ö. 1521) etrafında toplanmıştır¹⁸⁷. Bir diğer kent olan Schlettstadt (Fr. *Sélestat*) ise Alman keşiş ve hümanist Ludwig Dringenberg (ö. 1477) tarafından Yukarı Ren Nehri bölgesinin hümanist eksenine haline gelmiştir¹⁸⁸.

Sonuç olarak Almanya önde gelen üniversite ve akademileriyle çeşitli kentlerinde varlık gösteren irili ufaklı birçok hümanist kişi ve gruplar sayesinde Hümanizmanın İtalya’dan sonraki en önemli ikinci merkezi olmuştur. Bu konuda Almanya’ya bu ortamı sağlayan en önemli özelliğin onun “ademi merkezîyetçi” siyasi yapısının yol açtığı prenslikler (Dükalık, Kontluk, İmparatorluk Kentleri vs.) arasında meydana gelen rekabet anlayışı olduğu söylenebilir. Bütüncül ve muktedir bir siyasi otoriteden yoksun olan ülkede hemen hemen her seçici (İng.: Elektör; Alm.: Kurfürst)¹⁸⁹ prens bir diğeriyle rekabet halinde kendi üniversitesini kurarak Hümanizma, Rönesans ve Reform fikirleri ile öncü düşünür ve sanatçıları destekleyip himaye etmiştir¹⁹⁰.

Alman Hümanist Öncüller: Alman üniversitelerini Hümanizmanın yeşerdiği mekanlar haline getiren hümanistler arasında sırasıyla Johannes Reuchlin (1455-1522),

¹⁸⁴ “*Epigrafya*” (Yazıt bilim); yazıtları ve tarihî yapıtlardaki yazıları inceleyen tarihe yardımcı bilim dalıdır. Bu bilimle uğraşan kişilere *epigrafist* (yazıt bilimci) denir.

¹⁸⁵ Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352.

¹⁸⁶ Sebastian Brant’ın *Das Narrenschiff* (*Deliler Gemisi*) adlı eserinin “hiciv”de yeni bir devir başlattığına inanılır (1494). Kitabın konusu Orta Çağda yaygın olan “yedi ölümcül günah” fikrine dayanmaktadır; ana mesajı ise okuyucu kendi aptallığını tanımalı ve “iç görü” yoluyla kendini düzeltmelidir. Eser, Göthe öncesi ilk Alman çok satan kitabı (*best-seller*) olarak *yüksek Almanca*nın erken döneminde kaleme alınan en ünlü eser olma özelliğini bugüne kadar korumaktadır. Brant’ın bu eseriyle yeni hümanist düşünceyi geç Orta Çağ edebî gelenekleriyle birleştirdiği kabul edilmektedir. Bkz.:

<https://www.getabstract.com/de/zusammenfassung/das-narrenschiff/7172> (04.05.2021).

¹⁸⁷ Schiller, “Humanism”, ss. 830-835.

¹⁸⁸ Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352.

¹⁸⁹ Kurfürst (*Elektör*); “seçici” anlamına gelen bu sözcük Kutsal Roma–Cermen İmparatorunu seçen altı prensi nitelemek için kullanılır. Almanya 1356 yılında “Altın Ferman” (*Bulle d’or*) ile bağımsız devletçiklere bölününce bu prenslerden altı tanesine imparatoru seçme hakkı verilir. “Seçiciler” (*Kurfürst / Elektör*) denilen bu altı prens Köln, Anjou, Bavyera, Bohemya, Saksonya ve Brandenburg bölgelerinin prensleridir. Daha sonra bu sayının arttığı bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 113.

¹⁹⁰ Schiller, “Humanism”, ss. 830-835.

Hermann von dem Busche (ö. 1534), Desiderus Erasmus (ö. 1536) ve Philipp Melanchton (ö. 1560) öne çıkmaktadır. Kuzey / Alman Hümanizmasını bu isimler olmadan düşünmek mümkün görünmemektedir. Biz bu bölümde bilinmediği takdirde Alman Hümanizmasının eksik kalacağını düşündüğümüz iki tanesini –Erasmus ve Melanchthon– çalışmanın sınırlarını aşmadan ayrı başlıklar halinde kısaca ele alacağız¹⁹¹.

a. Desiderus Erasmus: Kendisinden sonra gelen birçok hümanistin etkisi altında kaldığı Rotterdamlı Erasmus Avrupa’da Hümanizma denince akla ilk gelen kişidir. Erasmus Hümanizmanın üç tarzı (Rönesans Hümanizması: İtalya; Kuzey / Alman Hümanizması: Almanya; Hıristiyanlık Hümanizması) için de vazgeçilmez önemde olmakla birlikte özellikle Alman Hümanizmasının en önemli temsilcisi olarak kabul edilmektedir. “Hümanizmanın prensi” olarak adlandırılan ve Avrupa tarihini derinden etkileyen Erasmus’un Luther’in Almanya’da yaktığı reform ateşini ilk tutuşturan kişilerden olduğu birçok tarihçi tarafından kabul edilir¹⁹².

Erasmus kendi amacını Hıristiyan Hümanizmasının en büyük isimlerinden olan Lorenzo Valla’nın (ö. 1457) izinden giderek Hıristiyanlığı yüzyıllar içinde üzerine yüklenen fazlalıklarından arındırmak ve Kilise’yi de maruz kaldığı yozlaşmadan kurtarmak (ıslah) olarak ifade eder. Bu amaçla ilk olarak Grek ve İbranî filolojilerinin de yardımıyla Kutsal Kitap üzerine çalışmalar yapmaya karar verir¹⁹³. Erasmus Hıristiyanlığın “ıslahı” ile ilgili düşüncelerini olağanüstü bir ilgiyle karşılanan *Hıristiyan Şövalyesinin Elkitabı* (*Enchiridion militis christiani*) adlı eserinde ele alır (1501). Buna göre Hıristiyanlığı anlamının “en önemli yolunun hümanizmadan geçtiğini belirterek bunun da ancak Hıristiyanlığın “öz”üne inilerek gerçekleşeceğini savunur¹⁹⁴. Hıristiyanlığın özünde ve temelinde sadece Tanrı Kelamı’nın olması gerektiğinden hareketle onun yanında ya da ona denk başka herhangi bir kişi veya kurumun olmasına şiddetle karşı çıkar. Bu öz ve temel o

¹⁹¹ Schiller, “Humanism”, ss. 830-835.

¹⁹² Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352. Erasmus’un Hümanizmaya verdiği değer eserlerini sadece Avrupa’nın ortak ve üst kültür dili olan Latince kaleme almasından anlaşılmaktadır. Bu onun Avrupa’nın hangi milletten olursa olsun bütün eğitimli aydınları ve hümanist çevreleri tarafından hararetle okunmasını sağlamakla kalmamış; aynı zamanda onu İtalya dâhil tüm Avrupa’nın en önemli hümanist düşünürü ve rehberi yapmıştır. Bkz.: Schiller, “Humanism”, ss. 830-835.

¹⁹³ Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352.

¹⁹⁴ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 167.

kadar saf ve temiz kalmalıdır ki ona havarilerin ve ilk Kilise Babaların yorumundan başka hiçbir şey eklenmemelidir¹⁹⁵.

Bu bağlamda Erasmus Kilise'nin kullandığı Kutsal Kitap versiyonunu güvenilir bulduğundan onu yeniden Latince ve Grekçeye tercüme eder ve başına da kendi kaleme aldığı bir “Önsöz” ekleyerek bastırır (1516)¹⁹⁶. Erasmus bu doğrultuda inşa ettiği Hıristiyanlığın kurtuluş anlayışını sadece İsa'ya ve onun ilahî misyonuna iman etmeye bağlar (İmanla kurtuluş). Ona göre inanç bize ancak Tanrı lütfu olarak geldiğinden, dolayısıyla Kilise'ye bağ(ım)lı olmadığından inanan bir kişinin vicdanı Kilise emirlerinin üzerinde olmalıdır. Buradan hareketle Tanrı ile kul arasında herhangi bir aracılığın sözü konusu olamayacağını, yani Kilise'nin “kutsallaştırıcı” (*sakramental*) ayinlerinin de sadece birer sembolden ibaret olduğunu söyler¹⁹⁷.

Erasmus'un Hıristiyanlığın yenilenmesine dair düşünceleri “Hıristiyan Hümanizması”na ait en parlak düşünceleri oluşturur. Bu düşüncelerin çoğunun sonradan Luther'de de görülmesi Luther'in / Reformun temellerinin sağlamlığını ortaya koymaktadır. Buna karşın Katolik Kilisesine yapılan eleştirilerin yöntem ve sınırlarına dair bazı temel noktalarda ayrıştıkları da bilinmektedir¹⁹⁸. Luther Katolik Kilisesi'ne olan eleştirilerini teolojik temeller üzerinde ortaya koymuştur. Onun mücadelesi siyasi motivasyonla başlamadığından politika ile sık sık kesişmesine rağmen salt politik bir yol üzerinde ilerlememiştir. Luther zaman içinde Katolik Kilisesi ile kurumsal bağları koparsa

¹⁹⁵ Erasmus'un konuyla ilgili kaleme aldığı bir başka önemli eseri de arkadaşı Thomas More'a (tkr.: 1478-1535) ithâfen kaleme aldığı *Deliliğe Övgü - Praise of Folly (Morias enkomion seu laus stultitiae)* adlı yapıttır (1509 / 1511). Hiciv türündeki bu esere egemen olan iki temel görüş vardır. Biri “gerçek bilgelik deliliktir”, diğeri “kendini bilge sanmak gerçek deliliktir”. Bu eserde Erasmus deliliği konuşurma adı altında din adamlarının zaaflarını (*foibles*), başarısızlıklarını ve yozlaşmalarını alaycı ve sert bir şekilde eleştirmektedir. Bkz.: Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352.

¹⁹⁶ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 161-163. Sonradan Luther kendi yaptığı tercümesinde (Eylül İncili [*das Septembertestament*] – 1522) Erasmus'un bu çevirisini esas ve temel aldığını belirtmiştir. Erasmus'un ya da Luther'in Kutsal Kitap tercümelerindeki temel amaçları herkesin kendi kutsal kitabını kendisinin okuyabilmesi ve anlayabilmesi gerektiğidir. Bu amaç matbaada basılan her tür eserde kendini göstermektedir. Şöyle ki sadece Kutsal Kitapların değil matbaada basılan her eserin ortalama halk tarafından okunup anlaşılabilmesi için ortak bir “halk dili”nin (*Volkssprache*) oluşması amaçlanmıştır. Bu durum hümanistler tarafından itibarı arttırılmaya çalışılan Latincenin terkedildiği anlamına gelmez; çünkü Luther bile özellikle Roma ile ihtilaflarda Latince yazmaktadır. Zaten birçok teolog, düşünür vb.nin kendi halkına hitap edeceği zaman ana dilini, buna karşılık tüm Hıristiyanlara / Avrupalılara hitap etmek istediğinde ise Latinceyi kullandıklarını önceden ifade etmiştik. Bkz.: Marc Lienhard, “Die Ausbreitung der lutherischen Botschaft”, *Die Geschichte des Christentums – von der Reform zur Reformation 1450 – 1530* (Ed. March Venarel), Vol. 7, s. 737.

¹⁹⁷ Tanrı ile insan arasında herhangi bir aracılığı kabul etmeyen Erasmus'a göre aracılığın en çok tezahür ettiği “azizler” ile onlardan kalan “kutsal emanetler” ve “ikonalar”a tapınmanın da bir önemi yoktur. Bkz.: Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

¹⁹⁸ Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

da onun merkezinde her zaman teolojinin olduğu görülmektedir. Buna karşılık Erasmus'un yolu Luther'den farklı gelişir. Skolastik teolojiyi ve Kilise'yi esaslı bir eleştiriye tabi tutarak erken dönem kilisesi ile kendi zamanının kilisesi arasında kritik bir ayrıma giden Erasmus'un Kilise'nin bir şekilde "asl"ına ve "öz"üne döneceğine –Luther'den farklı olarak– inancı tamdır. Bir diğer ifade ile Erasmus kurumsal kilisenin içinde kalarak kendini bir "ıslahatçı" olarak gördüğünden Kilise içinde köklü reformların yapılmasının elzem olduğuna inanır. Ancak Kilise'nin de bütün bu eleştirilerden ders çıkartıp kendini yenileyeceğinden şüphe duymaz¹⁹⁹.

Kilise eleştirilerinin usûl ve sınırları konusunda anlayamayan Erasmus ve Luther'in ihtilaf ettikleri teolojik konuların başında "özgür irade" (irade hürriyeti) konusu gelir. Bu konuda tarafların birbirlerine reddiyeler yazdıkları bilinmektedir. Örneğin Erasmus 1524 yılında kaleme aldığı *De libero arbitrio diatriba sive collatio - Of free will: Discourses or Comparisons (Özgür irade Üzerine: Söylemler veya Karşılaştırmalar)* adlı eserinde Luther'in özgür iradeyi reddetmesini eleştirir. Luther ise bir yıl sonra Erasmus'a karşı kaleme aldığı *De servo arbitrio – (İng.: On the Bondage of the Will; Tr.: Özgür İrade'nin Esareti Üzerine)* adlı eseri ile ona sert bir cevap vermiştir²⁰⁰.

Erasmus'un Luther ile Katolik Kilisesine olan eleştirilerin yöntem ve sınırları konusunda anlayamamaları onu –hatta birçok hümanisti– keskin bir yol ayrımına getirir. Özellikle Luther ile Papalık arasında kriz patlak verdiğinde Erasmus'un Luther'in yanında değil de köklü bir şekilde eleştirdiği Kilise'nin tarafında yer alması Protestanlar arasında derin bir hayal kırıklığına yol açmıştır. O en iyi mücadele yönteminin Kilise'yi bölmeden onun ıslah edilmesi için çaba gösteren bir mücadele olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla onun bir "devrimci reformatör" olmayı değil aksine bir "ıslahatçı" olmayı yeğlediği söylenebilir. Halil İnalçık Erasmus'un neden bir Martin Luther olmadığını sorusuna şöyle cevap vermektedir:

"Çünkü Erasmus geçmişe ve geleneklere bağlılığı şiddetle kırmak istemiyor, vaaz, öğretim ve ikna yoluyla yeniliğin gerçekleşeceğine inanıyordu. O iyi bir eleştirmendi, ama bir devrimci değildi. Buna karşı Luther inandığını büyük bir kararlılıkla uygulamaya koymak

¹⁹⁹ Wilkinson, "Renaissance", ss. 344-352.

²⁰⁰ Wilkinson, "Renaissance", ss. 344-352.

isteyen bir kişilikteydi. Onun için Luther ruhlarda hazırlanan bu devrime yol açmış oldu.”²⁰¹

Öte yandan Luther ile yollarının ayrışmasının Erasmus’un insanların zihinlerini Reformasyon yönünde etkilemeye devam etmesine engel olmadığı gibi “Karşı-Reformasyon” (*Contra-Reformation*)²⁰² için Kilise yetkililerinin ikna edilmesinde de payının büyük olduğu bilinmektedir.²⁰³

Erasmus’un felsefeye yaklaşımı çevresinde oluşan tartışmalara da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hümanizmaya Erasmus kadar hiç kimsenin katkısının olmadığı bilinmekle birlikte onun felsefeye olan katkısı tartışmalıdır. Bunda felsefeye Hıristiyanlık perspektifinden bakmasının etkili olduğu olduğu düşünülür. Çünkü Sokrat, Platon, Aristo ve Stoacıların öğretilerindeki doğru ve iyi olan her şeyin daha mükemmelinin İsa Mesih’te bulunduğunu iddia etmektedir. Buna göre dürüst ve erdemli bir yaşama sahip olan ve gücünü sevgiden alan her Hıristiyanın kurtuluşa ereceğini savunur²⁰⁴. Kısaca Erasmus’u felsefî yeteneği ile tartışmak yerine bilgisi ve bilgeliği ile hümanizmaya katkısı açısından değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

b. Philipp Melanchthon: Alman Hümanizmasının gelişmesinde en dikkat çeken isimlerden biri de Reformasyonda Luther’in yoldaşı olan Philipp Melanchthon’dur (1497-1560). Lutheryan reformun ilk sistematik teoloğu olmasının yanında Protestan Reformasyonunun entelektüel lideri de olan Melanchthon güneybatı Almanya’nın küçük bir kasabasında –Bretten– “Schwartzertdt” (kara toprak) soyadıyla dünyaya gelmiştir

²⁰¹ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 161-163.

²⁰² Luther’in başlattığı reform sürecinde Katolik din adamları Luther’in eleştirilerine bazen savunmayla bazen de karşı suçlamayla yanıt verirler. Ancak yine de hümanistler ve reformistler tarafından yapılan bütün bu eleştirilerden hareketle kendi içinde bir “ıslah hareketi”ne girişmeye karar verirler. Trent Konsili (1545-1563) ile başlayan ve Otuz Yıl Savaşlarının bitişiyle (1648) son bulan bu süreç “Katolik Reformu”, “Katolik Uyanışı”, “Karşı Reform/asyon” (*Contra-Reformation*) gibi kavramlarla ifade edilir. Bu “Karşı-Reformasyon” döneminde Katolik Hıristiyanlığın resmi dogmalarını koruma ve savunma çabalarında Dominiken Tarikatının ön saflarda olduğu görülmektedir. Bkz.: Salihe Esen, “Karşı Reform Hareketi ve Dominikinler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 52, 2017, ss. 111-130. Ayrıca bu konsil endüljans gibi uygulamaları kaldırsa da Reformasyona kökten karşı çıkmış ve hareketi “sapkın” görerek mahkum etmiştir. Kilise’nin bu kararının reformistleri daha fazla *Katolik karşıtı* haline getirdiği görülür. Bkz.: Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532.

Ayrıca Karşı Reformasyon (*Contra-Reformation*) konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Hans J.Hillerbrand, “Reformation” maddesinin içinde ‘The Catholic Reaction’, *Encyclopedia of Religion* –Second Edition–, Vol. 11, Thomson Gale, +Münich 2005, ss. 7663-7665; Esen, “Karşı Reform Hareketi”, ss. 111-130.

²⁰³ O kadar ki seküler ya da klerikal birçok kişinin Erasmus’un çekim merkezine girdiği, hatta kralların ve papaların bile onu görebilmek için ayağına gittikleri bilinmektedir. Bkz.: Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352.

²⁰⁴ Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 9.

(1497). 11 yaşında babasının ölmesi üzerine Pforzheim'e büyük dayısı ünlü hümanist Johann Reuchlin'in (155-1522) yanına gider ve onun yönlendirmesiyle Latince eğitimi almaya başlar. 1509 yılında başladığı üniversiteden 1512'de Heidelberg (*Bachelor of Arts*)²⁰⁵, 1514'de de Tübingen Üniversitesinden (*Master of Arst*) teoloji eğitimi alarak mezun olur. Melanchthon'un bu iki ünlü üniversitede geçirdiği sürenin onun ateşli bir hümanist olmasının yolunu açtığı kabul edilmektedir²⁰⁶.

Bu dönemde yeni kurduğu Wittenberg Üniversitesine (1502)²⁰⁷ Grekçe hocası arayışında olan Saksonya Seçici Prensi "Bilge Friedrich" (1463-1525), Reuchlin'in tavsiyesi üzerine Melanchthon'u Grekçe hocası olarak üniversitenin öğretim kadrosuna katar²⁰⁸. Wittenberg Melachthon'un hayatının kökten değiştiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle burada Luther ile tanışması Reformasyona dönemin en entelektüel kişilerinden birini; Luther'e de –kendisinin ifadesiyle– "en yakın dostu"nu kazandırmıştır. Ayrıca buradaki hocalığı ona Avrupa çapında Grek dili ve edebiyatı uzmanı olarak ünlenmesini sağlamıştır.

Başlangıçta sadece Grekçe dersiyile başlayan üniversite hocalığı antik yazarlar, mantık, etik gibi hümanist derslerin yanına reformist bir anlayışla yorumladığı Yeni Ahit dersini de eklemesiyle devam eder. Böylece kısa zamanda Almanya'nın en tanınan hocaları arasına giren Melanchthon'un döneminde kendisinden başka hiçbir üniversite hocasına nasip olmayan yoğun bir öğrenci talebiyle karşılaştığı bildirilir²⁰⁹.

Melanchthton hümanizma ve Reformasyona Wittenberg'de verdiği derslerin yanında tercüme ve telif eserleriyle de katkı sağlar. Örneğin antik yazarları çağın insanına

²⁰⁵ İlk olarak 13. yüzyılda Paris Üniversitesinde Papa IX. Gregory tarafından kullanılan *Baccalaureus* (*Bachelor*) nitelemesi ile Orta Çağda özellikle ilahiyat, sanat, tıp veya hukuk alanlarındaki başlangıç derecesini elde eden kişi kastedilmiştir. Günümüzde de üniversite kariyerindeki ilk basamağı –lisans– belirttiği bilinmektedir. *Master of Arts* (*Magister Artium* ya da *Artium Magister*) ise yüksek lisans derecesini ifade eder. Bu akademik derecenin Orta Çağ'daki kullanımıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: <https://www.biblicalcyclopedia.com/B/baccalaureus.html> (09.07.2022).

²⁰⁶ Wilhelm Pauck (Ed.), *Melanchthon and Bucer*, The Westminster Press, Philadelphia, s. 5.

²⁰⁷ Daha sonra "Martin Luther Üniversitesi" adını alan ve Melanchthon'un hayatının sonuna kadar ders verdiği üniversite zamanla Reformasyonun merkezi haline gelmiştir. Bkz.: Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 43.

²⁰⁸ Reuchlin kız kardeşinin torunu olan Melanchthon için: "Almanlar arasında Erasmus'dan sonra Melanchthon'dan daha üstün hiç kimse tanımıyorum." diyerek onu Friedrich'e tavsiye etmiştir. Henüz 21 yaşında iken Wittenberg Üniversitesinde Grekçe hocası olarak çalışmaya başlayan Melanchthon kısa zamanda gösterdiği üstün performans neticesinde üniversitenin rektörlüğüne kadar yükselmiştir. Bkz.: Pauck, *Melanchthon and Bucer*, s. 5.

²⁰⁹ Derslerine 400'den fazla öğrencinin katıldığı bildirilmektedir. Bu o dönem için oldukça yüksek bir sayıyı ifade etmektedir.

konuşturabilmek adına onların eserlerini yeniden yorumlayarak tercüme etmiştir²¹⁰. Bunun yanında bağımsız bilim dallarından etik, fizik, tarih ve coğrafya gibi alanlarda kaleme aldığı yetkin eserleriyle de hem çok yönlü bir düşünür olduğunu kanıtlamış hem de Hümanizma ve reform literatürüne önemli katkılar sağlamıştır²¹¹.

Melachthon'un eğitim anlayışı Skolastik Felsefenin ön gördüğü gibi bilgilenmek için değil, esasen ahlakî ve dini eğitime hizmet amacıyla verilmesi gerektiği şeklindedir. Bu açıdan hümanist Reformasyona en büyük katkılarından birinin skolastik eğitim müfredatının hümanistleşmesi ve reformistleşmesine olan etkisi olarak gösterilmektedir. Özellikle Orta Çağın yüksek eğitim modelinin omurgasını oluşturan "yedi liberal sanat"ın yeni insan tipinin idrakine sunulmasında büyük oranda onun etkisinin olduğu kabul edilmektedir²¹². Bu arada Melanchthon'un eğitim düzenlemeleri sadece Almanlar tarafından değil, Lutheryan reform tarafından şekillenen İskandinav halkı tarafından da sahiplenilmiştir²¹³.

Özet olarak kendi döneminde Melanchthon kadar çok yönlü bir entelektüelin az bulunduğu belirtilmelidir²¹⁴. Onun sayısız öğrencisi, kaleme aldığı çeşitli eserleri ve reformistleştiirdiği eğitim müfredatı aracılığıyla Alman toplumu üzerinde yarattığı "dönüştürücü" etkisinin ona hem Protestan Reformasyonunun entelektüel lideri hem de "Almanya'nın öğretmeni" (*Præceptor Germaniae*) nitelemelerini kazandırmıştır. Aynı şekilde Luther'in ölümünü takiben Reformasyonun sözcülüğünü üstlenmesi Melanchthon'un Reformasyon üzerindeki etkinliği ile Reforma adanmış hayatının bir

²¹⁰ Luther'i Kutsal Kitap'ı halkın rahatça anlayabilmesi amacıyla Latince'den Almancaya tercüme etmesi için Melanchthon'un teşvik ettiği ifade edilmektedir. Bkz.: <https://www.luther.de/en/themen/melanch.html> (21.04.2021).

²¹¹ Pauck, *Melanchthon and Bucer*, s. 5.

²¹² Melanchthon'un eğitim müfredatında yaptığı hümanistleşme ve reformistleşirmenin aslında Hümanizmanın Reformasyon içinde erimesinin yolunu açan etkenlerin başında geldiği söylenebilir.

²¹³ Pauck, *Melanchthon and Bucer*, ss. 5-14. Bu doğrultuda Almanya ve İskandinav ülkelerindeki birçok temel eğitim kurumu ve üniversitenin müfredatları reformistleşmiş ve Melanchthon'un hazırladığı Grekçe ve Latince Gramer kitapları da okullarda zorunlu ders olarak müfredata kazandırılmıştır. Bkz.: Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 43.

²¹⁴ Melanchthon hümanist, reformatör, filozof, bilim adamı, teolog, ahlak felsefecisi, Kutsal Kitap yorumcusu, tarihçi ve vâiz olarak; üstelik bu alanların her birerinde kanıtlanmış yetkinliğe sahip bir kişi olarak kabul edilmektedir. Bkz.: Pauck, *Melanchthon and Bucer*, ss. 5-14.

sonucu olarak görülmelidir²¹⁵. Son olarak Melanchthon'un Brenz ile ilişkisi bağlamında bu ilişkinin Reform tarihine önemli eserler kazandırdığını da belirtelim²¹⁶.

c. Diğer Alman Hümanistler: Erasmus ve Melanchthon yanında Almanya'da hümanist düşüncenin yeşermesine katkı sağlayan başka hümanistlerin de varlığı bilinmektedir. Melanchthon'un büyük dayısı olan Johannes Reuchlin (1455-1522) bunların başında gelir. Reuchlin hem Erasmus ve Melachthon hem de Luther tarafından "Alman Reformasyonunun atası" (*Capnion*) olarak nitelendirilir. Zaten onun "Protestan aklının beslendiği en saf göze" olduğu da son çalışmalar tarafından kanıtlanmıştır²¹⁷. Bunun yanında Reuchlin'in -Lorenzo Valla'nın açtığı yolda- İncil'in önceki transkripsiyonlarındaki filolojik hataların izini sürerek yaptığı çalışmalarla "modern" Kutsal Kitap incelemelerinin (*biblical criticism*) öncülerinden olduğu anlaşılmaktadır²¹⁸.

Reuchlin'in önemli takipçilerinden Hermann von dem Busche'den (1468-1534) de söz etmek gerekir. Kendisi Wittenberg Üniversitesinde Melachthon ve Luther'den önce Katolik öğretilere karşı ilk hümanist dersleri vererek Luther'in öncüsü kabul edilir. Busche hem kaleme aldığı dönemde bir "manifesto" etkisi yaratan *Vallum Humanitatus* (1518) adlı eseri hem de Alman üniversitelerini dolaşarak verdiği konferanslar (1502) ile hümanizmanın Kuzey ve Batı Almanya'da erken dönemde yeşermesini sağlayanlardandır²¹⁹. Ayrıca hem Hümanizmaya hem de Reformasyona tutkuyla bağlanan İmparatorluk şövalyelerinin lideri olarak kılıcının yanında kalemiyle de ünlenmiş bir hümanist düşünür, şâir ve hiciv ustası Ulrich von Hutten'i (1488-1523) unutmamak gerekir. Hutten Hümanizmaya ve Reforma gönül verdikten sonra hayatının geri kalan

²¹⁵ Pauck, *Melanchthon and Bucer*, ss. 5-14.

²¹⁶ Bunların başında *Württemberg İtirafnâmesi, Türkler Hakkında Kitapçık ve Augsburg İtirafnamesi / İnanç Bildirisi* gelmektedir. Bu eserler hakkında detaylı bilgi için dördüncü bölümdeki Brenz'in Eserleri başlığına bakılabilir.

²¹⁷ Francis Foster Barham, *The Life and Times of John Reuchlin or Capnion, The Father of the German Reformation*, London 1843, s. VII.

²¹⁸ Reuchlin'in İncil üzerine yaptığı filolojik çalışmalar onun Grekçe ve İbranicedeki yetkinliğini gösterir. Kendisi "Almanya'da İbranice çalışma geleneğinin, üzerinde yükseldiği sağlam bir temel" olarak kabul edilir. Önceleri hem Luther hem Erasmus'un takdirini kazanan Reuchlin hayatının sonuna doğru Luther ile Katolik Kilisesi arasında patlak veren ayrılık krizinde birçok hümanist gibi Katoliklikte kalmayı tercih etmiştir. Bkz.: Wilkinson, "Renaissance", ss. 344-352.

²¹⁹ <https://peoplepill.com/people/hermann-von-dem-busche/> (19.04.2020).

Busche, zamanının önemli bir kısmını skolastik Hıristiyanların hümanist düşünceye saldırılarına karşı argümanlar geliştirmeye adan. Örneğin Hümanizmanın şiir ve masal türünden yakıştırmalar olduğu eleştirilerine karşılık Hümanizmanın güzel sanatları konu aldığını ve kutsal metinlerin daha iyi anlaşılmasına yardım ettiğini savunur. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 161-163.

kısmını “birleşik bir Almanya’da reformist bir imparator yönetiminde geçirme” hayali içinde erken yaşta hayata veda etmiştir²²⁰.

Sonuç olarak bu çalışma Hümanizmayı (özellikle Alman Hümanizmasını) bir bütün olarak geniş çaplı ele alma amacını gütmendiğinden bu konuda daha fazla ayrıntılara girmek başka bir çalışmanın konusu olacaktır. Bu açıdan konumuzun kapsamını aşmadan bu kadarla yetinmeyi uygun görmekteyiz. Şimdi yine Reformasyona temel oluşturması açısından zaman zaman hümanizma ile yolları kesişen zaman zaman da kendi başına bağımsız edebî ve sanatsal bir alana sahip olduğu kabul edilen Rönesansı ele almaya başlayabiliriz.

Rönesans: Orta Çağın sonlarına doğru nüfusun kentlerde yoğunlaşmaya başlaması ve gelişen ticaretin kent hayatına getirdiği sosyoekonomik gelişmeler hümanizmanın da etkisiyle sanat ve edebiyatla ilgilenmeye başlayan yeni bir kentli nüfusun oluşmasına zemin hazırlar. Bireyselliği ön planda tutan ve “entelektüel” yönü güçlü olan bu insanların klasik Orta Çağdan farklı olarak inancı, düşünceyi ve hayatı estetik, sanat ve edebiyat temelinde “yeniden kurgulama” yoluna giderek Rönesansı ortaya çıkardıkları kabul edilir.

Rönesansın çıkış zamanı konusunda araştırmacılar arasında ihtilaf olsa da genellikle 14. yüzyılda İtalya’da ortaya çıktığı²²¹ ve 15. yüzyılın son yarısına kadar Fransa, İngiltere ve Almanya’ya yayıldığı kabul edilir²²². 19. yüzyılda Fransız tarihçi Jules

²²⁰ Martin H. Jung, “Ulrich von Hutten”, *Religion Past & Present* (Ed.Hans Dieter Betz), Vol. 6, Brill, Leiden – Boston, 2007, s.352.

²²¹ Neden İtalya’da ortaya çıktığıyla ilgili Oral Sander şunları söylemektedir:

“Akdeniz sularına İtalyan kent-devletlerinin egemen olduğu 11. yüzyıldan 15. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde İtalya kent yaşamının en çok geliştiği, en güçlü burjuvazi sınıfının bulunduğu ve Avrupa’nın en zengin ülkesi konumundaydı. Başta Venedik ve Ceneviz olmak üzere bu kent-devletlerinin refahı, büyük ölçüde Doğu Akdeniz ile deniz ticaretine bağlıydı. Eğer bu ticaret olmasaydı İtalya’da ‘İtalyan kent-devlet kültürünün çiçek açması’ olarak tanımlanabilecek Rönesans pek mümkün olamazdı. Aynı zamanda İtalyan kent-devletlerinin Hıristiyan olmayan dünya ile Kuzey Avrupa ülkelerine göre çok yakın ekonomik ve kültürel ilişki içinde olmaları seküler yaşamın, önce İtalya’da sonra Kuzey Avrupa kentlerinde baş göstermesini sağlamıştır.” Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 83.

²²² Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352.

Bu konudaki tartışmalarda “Karolenj dönemi” (12. yy.) önemli bir yer tutar. Şöyle ki; Frank Kralı Charlemagne / Şarلمان’ın (tkr.: 748-814) Avrupa’daki fetihleri ve reformları sayesinde Avrupa Karolenj devleti bir imparatorluk halini alır ve nispeten daha huzurlu bir döneme girer. “Karolenj dönemi” olarak adlandırılan bu süreçte onun sarayında topladığı bilgiler sayesinde Avrupa sosyoekonomik ve kültürel olarak önemli gelişmeler kaydeder. Bazı tarihçilerin Rönesansın çıkışını Karolenj dönemine kadar geri götürmesi bundan dolayıdır. Bu gelişmelerden hareketle Avrupa’da gelişen “Karolenj dönemi”ne bir *ön Rönesans* dönemi denilmektedir. Öte yandan Rönesansın çıkış zamanını bazı noktalarda birbirlerine

Michelet (1798–1874) tarafından kullanılmaya başlanan “Rönesans” kavramının kapsamı ile ilgili temelde iki teori hakimdir²²³. İlki yeniden doğuşu (Rönesans) sanat ve edebiyatla sınırlayan yorum, ki bu dönemin ruhuna da uygundur; diğeri İsviçreli Jakop Burckhardt’ta (1818–1897) görülen daha bütüncül (*hologramik*) yaklaşımdır²²⁴. Burckhard *İtalya’da Rönesans Kültürü (Die Kultur der Renaissance in Italien)* adlı eserinde (1859) Rönesansı sanat ve edebiyatla sınırlamak yerine dönemi bir bütün olarak değerlendirir ve onu “insanın dünya görüşündeki temel bir farklılaşma” olarak ele alır. Ona göre Rönesans insanı her şeyi kendi arzusuna göre yönlendiren, hırslı, gururlu, şöhrete düşkün, serbest düşünceli, becerikli ve sanata yatkın biri olarak “modern Avrupa çocukları”nın ilkidir. Bunun da Rönesansın antik dünya ile yeni (modern) dünya arasında bir geçiş dönemi anlamına geldiği düşünülmektedir²²⁵.

Bu geçiş dönemini en iyi temsil eden ve sadece Rönesansın değil Reformasyonun da önemli taşıyıcılarından biri olan “Rönesans insanları”nın başında burjuva sınıfı gelmektedir²²⁶. Çünkü bu insanlar geniş kitlelerin efendisi (*Lord*) olmadıklarından dolayı enerji ve zamanlarının çoğunu ticarî faaliyetlerine ve bu faaliyetten elde edecekleri maksimum kâra yoğunlaştırmışlardır²²⁷. Dolayısıyla onların bu zenginliklerinin bir kısmını sanata ve endüstri yeniliklerine ayırmaları şaşırtıcı görülmez. Çünkü bu süreç sanat eserlerini takdir edebilen, ona maddi destek sağlayan, hatta bu alana yatırım yapan kültürlü bir burjuva sınıfının etkinliğini giderek arttırdığı bir dönem olarak kendini göstermektedir²²⁸.

benzerliğinden dolayı Hümanizmanın çıkışıyla (13. yy.) paralel tarihleyenler de vardır. Bkz: Erol, “Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler”, s. 82.

²²³ Zira Rönesans Çağını yaşayan insanların kendileri 1300’lü yılları “*Trecento*” (üç yüz); 1400’lü yılları ise “*Quattrocento*” (dört yüz) olarak adlandırmaktadırlar. Bkz: Kılıçbay, “Orta Çağ’ın Orta Malı”, s. 69.

²²⁴ Wilkinson, “Renaissance”, ss. 344-352.

Fransa Tarihi adlı eserinin 6. cildine *La Renaissance* başlığını uygun gören Michelet o zamana kadar duyulmadık bu adlandırma ile “ölmüş bir dönemin canlanması”nı kastetmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Kılıçbay, “Orta Çağ’ın Orta Malı”, s. 69. Ayrıca Rönesans sözcüğünün anlamı ve ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler vardır. Şöyle ki; tarihçiler arasında Rönesansın İtalya’da ortaya çıktığına dair ittifak varsa da bu sözcüğün İtalyanca *rinascita* yerine Fransızca *renaissance* sözcüğünden gelmesi bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Alkim Saygın, “Petrarca’nın Hümanizmine Giriş”, s. 1 — <https://academia.edu>, 23.10.2016-file:///C:/Users/pc/Downloads/Petrarcenin_Humanizmine_Giris_Alkim_Sayg.pdf (24.04.2021).

²²⁵ İncalcık, *Rönesans Avrupası*, ss. 55–56.

²²⁶ See, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, s. 52.

²²⁷ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 83.

²²⁸ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 54. Burada yeni tüccar sınıfın (burjuva) sadece zenginliğinden dolayı sanatı ve sanatçıyı korumadığı, aynı zamanda yeni ekonomik teşkilatlanmanın imkan verdiği fikri bağımsızlığın da sanatı ve sanatçıyı korumada hesaba katılması gerektiği ifade edilmelidir. Bkz: See, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, s. 52.

Rönesans aklının edebî, zihinsel ve felsefî aktivitelere bakışındaki bu değişim farkındalık ve “idrak genişlemesi” kaynağını antik Grek ve Latin edebiyatında bulur. Bundan hareketle Orta Çağ ve Gotik kültürünü bir çöküş dönemi olarak gören²²⁹, buna karşılık felsefî ve düşünsel kaynağını Antik Grek ve Roma’da arayan bu uyanış hareketinin izleri –ister Rönesans ister Hümanizma olarak adlandırılınsın– Francesco Petrarca’dan (1304-1374) itibaren tüm Rönesans düşünürlerinde takip edilebilir. Buna göre Petrarca Antik Roma’nın hayat ve sanat şeklini bir “ideal” olarak canlandırmak arzusundadır²³⁰. Onun için dönüm noktası Roma’nın Gotlar tarafından alınmasıdır (MS 410). O, bu tarihten önceki Grek ve Romalıları “yüksek bir kültür”e sahip insanlar olarak gördüğünden dolayı onların hayatını “yeniden canlandırma”yı bir “ideal” olarak o zamanki Avrupa insanının önüne koymaktadır. Böylelikle bir çöküş dönemi olarak gördüğü Orta Çağ ve Gotik kültüründen sonra artık düşünsel, sanatsal ve aktüel hayatın yenileşmesi (Rönesans) söz konusu olabilecektir²³¹.

Petrarca ile başlayan antik Grek ve Roma’nın yaşam ve sanatına karşı derin bağlılık İtalyan nesrinin kurucusu kabul edilen Bocaccio (1313–1375) ile devam ederek kısa süre içinde bir “edebî Hümanizma” meydana getirir. Hümanistler Batı Avrupa’nın kendini “yeniden gerçekleştirme” amacıyla dil ve edebiyattaki kök arayışlarına bir çözüm bulmak için Latin ve Grek kültürüne inme gereğini hissederler. Bu amaçla hem Grekçe öğrenerek Grek eserlerini araştırmaya başlarlar hem de manastırlardaki büyük Latin yazarların din dışı (*secular*) eserlerini kopya ederler. Bu noktada Rönesansın yazı dilinin Latince olduğunu belirtmek gerekir; öyle ki hemen hemen bütün önemli yazarlar inceledikleri Grek

²²⁹ Öte yandan Orta Çağ skolastik değerlere bağlı kimseler Hıristiyanlığın değerini alçalttığı gerekçesiyle Rönesansın bu şekilde algılanmasına karşı çıkmışlardır. Bkz: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 55-56.

²³⁰ Rönesans Hümanizmasının (İtalya) kaynağı olarak kabul edilen İtalyan şâir ve tarihçi Francesco Petrarca (1304-1374) çağının en büyük bilgini olarak kabul edilir. Petrarca’nın sorgulayan zihni ve “klasik” yazarlara olan tutkusu onu seyahat etmeye, kendisi gibi öğrenme tutkunlarını ziyaret etmeye ve eski el yazmalarını okumak için manastır kütüphanelerinde araştırma yapmaya yönelir. Petrarca’nın en ayırt edici özelliği şimdiki zamanın besleyici unsuru olarak geçmişe dair olan derin bilincidir. Aynı şekilde felsefesinin merkezine “insan”ı almış olması onun kalıcı başarısının anahtarı olarak görülmektedir. Kısacası Petrarcasız Rönesansın düşünilemeyeceği onun hakkında kabul edilen ortak bir gerçekliği ifade etmektedir. Bkz.: <https://www.britannica.com/biography/Petrarch/Later-years-1353-74> (24.04.2021). Bu arada Petrarca’nın Hümanizma açısından yeri ve önemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.:

Alkim Saygın, “Petrarca’nın Hümanizmine Giriş”, s. 1. <https://academia.edu>, 23.10.2016-file:///C:/Users/pc/Downloads/Petrarcanin_Humanizmine_Giris_Alkim_Sayg.pdf (24.04.2021).

²³¹ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 55–56.

dünyasının eserlerini Latinceye tercüme etmekle birlikte bu dünya hakkındaki eserlerini de Latince yazmayı tercih etmişlerdir²³².

Bu giriş bilgilerinden sonra Rönesansı ayakta tutan temel ilkelere bakıldığında genel olarak şu değerlerin ön plana çıktığı görülür:

a. Rönesans anlayışında insan “birey” olarak güçlüdür ve bu gücüyle büyük başarılar gösterebilir. Dolayısıyla Tanrı’nın koruyuculuğu altında bile olsa insan zayıf bir varlık olamaz. Başka bir ifade ile söylenecek olursa “Tanrı-merkezli” düşüncenin yerini “insan-merkezli” düşüncenin aldığı söylenebilir²³³.

b. İnsanın (birey) sürekli faal olması onurlu bir niteliktir. Bundan hareketle Orta Çağda değer verilen “inziva” hayatına karşılık Rönesansla birlikte zenginliğin olanaklarından yararlanmanın erdem olduğu bir safhaya geçilir.

c. Yeryüzü ilgi çekicidir ve araştırılmaya değer bir yerdir.

d. “Gerçek güzeldir” parolası Rönesansın ayırıcı niteliği haline gelmiştir²³⁴.

Bu maddelerden Rönesans / Hümanizma değerlerinin yükselmesinin skolastik yaşamın değer kaybetmesiyle paralel yürüdüğü anlaşılmaktadır. Şöyle ki ilk değişimin Orta Çağın cemaatçilik anlayışından “Rönesans bireyciliği”ne geçiş olduğu, bunun da “erdem” anlayışının değişmesine yol açtığı ortaya çıkar. Buna göre bireyin kendi kaderini kendi belirlemesi, önüne çıkan fırsatları en iyi biçimde değerlendirmesi ve yaptığı her işte “en iyi”sini ortaya koymaya çalışması “yeni bireyin erdemi” olarak değerlendirilir²³⁵.

Rönesans kendi parolasını “gerçek güzeldir” olarak ilan edince “gerçek” ile “nesnel” olanı yeniden tanımlama cihetine gidilmiştir. Buna göre Rönesans aklı, *gerçeği* evrende görülebilen ve dokunulabilen kişi ya da nesnelere olarak değerlendirirken *nesnelliği* nesnelere onları algılayan her normal insan tarafından aynı görünmesi ve aynı hissedilmesi olarak değerlendirir. Rönesans tarihindeki bu “büyük uyanış” kısa zamanda resimden müziğe, heykeltraşıktan mimariye, edebiyattan doğa bilimlerine kadar tüm insan

²³² Muhsin Kadioğlu – Betül Çotukseven, "Orta Çağ ve Rönesans Üzerine Kimi Temel Bilgiler" *Gergedan Dergisi*, Sayı, 9. s. ?

²³³ Alkim Saygın, “Petrarca’nın Hümanizmine Giriş”, s.1. <https://academia.edu>, 23.10.2016-file:///C:/Users/pc/Downloads/Petrarcanin_Humanizmine_Giris_Alkim_Sayg.pdf (24.04.2021).

²³⁴ Sander, *Siyasi Tarih*, ss. 80-83.

²³⁵ Sander, *Siyasi Tarih*, ss. 80-83.

faaliyetlerinde kendini gösterir; akabinde bunların yeni nesillere aktarılma görevi de sanat, edebiyat ve bilimden beklenmeye başlanmıştır²³⁶.

Bunların yanında Rönesansın neden Floransa'dan yeşermeye başladığı akla gelen bir sorudur. Bu soruya doğru cevap verebilmek için en başta “kent”in sahip olduğu ticarî zenginliğinin yanında Avrupa Orta Çağının genel düşünce ve kültür yapısından farklı bir dinamizme sahip olduğu bilinmelidir²³⁷. Floransa'nın bu farklılığında sanata ve sanatçıya değer veren “Medici” ailesinin payı büyüktür. Ailenin –özellikle Lorenzo de' Medici [Lorenzo il Magnifico; 1449-1492]– bu süreçte “Platon Akademisi”ni kurarak Grek ve Latin el yazmalarından başarılı kopyalar yaptırması sadece İtalya'nın değil tüm Avrupa'nın düşünce ve uygarlık tarihine atılan kalıcı bir imza olmuştur²³⁸. Michelangelo'nun (1475–1564) bu akademide yetişmesi Medici ailesinin Rönesansa verdiği en büyük armağanlardan biri olarak tarihe geçer²³⁹.

Son olarak Rönesans ile ilgili dikkat çeken bir husus da Rönesans dönemi (15. yüzyılın ikinci yarısı) papalarının Rönesans düşüncesinin cazibesi karşısında ilgisiz kalamamış, hatta Rönesans hareketinin gelişmesinde önemli roller oynamış olmalarıdır. Onların hemen hepsi sanatı ve sanatçıyı korumak ve bilimsel gelişmelere sahip çıkmak için Kilise'nin parasını cömertçe harcayarak –bunların içinde devasa Rönesans eserleri yaptırmak da vardır– diğerlerinden farklı bir yol izlemişlerdir²⁴⁰. Rönesans papalarının bu tercihleri Rönesans sanatçılarının ister istemez dini konuları işlemelerine dolayısıyla eserlerinin de dini bir karakter kazanmasına yol açmıştır²⁴¹.

Hümanizma / Rönesans ve Reformasyon İlişkisi: Reformasyonun başarısında hümanizma ve Rönesansın başarısı inkar edilemez bir gerçekliktir. Hümanistlerin Yeni Ahit'e eleştirel yaklaşımları, Skolastikliğe karşı olumsuz tutumları, dini ve sosyal

²³⁶ Sander, *Siyasi Tarih*, ss. 80-83.

²³⁷ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 67.

²³⁸ Bu akademiyle birlikte İtalya'daki fikir hayatında Platon-Aristo tartışmasının ön plan çıktığı görülür. Çünkü, Floransa Akademisi Platon'u ön plana çıkarmakla kendini Aristo'yu merkeze koyan Skolastik Felsefeden ayırma cesaretini göstermektedir. Marcilio Ficine (1433-1499) Platon'u İtalyancaya tercüme edip yorumlayarak Platonizmin Orta ve Batı Avrupa'ya yayılmasını sağlayan ilk kişilerdendir. Platon'un “idea”list felsefesinin yalnız İtalya'da değil bütün Avrupa düşünce hayatında derin etkisinin olduğu bilinen bir husustur. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 168.

²³⁹ Bunun yanında Rönesans ile Floransa ilişkisinin İtalya'ya kattığı bir değer de Floransa lehçesinin İtalya'nın edebî dili haline gelmesinde Rönesansın payının yüksek olduğu gerçeğidir. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 168.

²⁴⁰ Hans Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, (çev. Kemal Beydilli), Pınar Yayınları, İstanbul 2019, s. 21.

²⁴¹ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 55–56.

suistimallere karşı eleştirileri, kaynaklara dönüş parolaları ve matbaayı kullanmadaki ustalıkları bunların herbiri Reformasyonu ortaya çıkaran atmosferin oluşmasında önemli katkılara sahiptir. Bunun bilincinde olan Luther Rönesans Hümanizmasına verdiği değeri onu “Mesih’in gelişini müjdeleyen Vaftizci Yahya”ya benzetir. Bununla birlikte Reformasyonun ilk yıllarında Luther’in mesajını Kutsal Roma İmparatorluğunun en ücra köşesine kadar hümanist gençlerin yaydıkları da akıldan çıkarılmamalıdır.

Benzer nedenlerle ortaya çıkan ancak Reformasyona göre daha dar bir çevrede hayat bulan Hümanizma ve Rönesansın aksine Reformasyon ateşi Avrupa’yı sarmıştır. Onun hümanizmaya göre hem derinlere kök salmasında hem de Avrupa çapında yaygınlık kazanmasında matbaanın (çıkışı: 1450) etkisinin ilk sırayı aldığı söylenebilir. Dolayısıyla Luther’in çıkışıyla birlikte reform yazılarının matbaada basılan eserler listesinde birinci sıraya yükselmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Bu durum Reformasyon döneminde basılan eserlerin sayısından anlaşılmaktadır. Zaten Reformasyonun “matbaa sanatının kızı” olarak nitelendirilmesinin altında bu gerçeğin yattığı düşünülmektedir²⁴².

Matbaa kadar eğitim de hümanizma (ve Rönesans) ile Reformasyonun ortak önem verdikleri konulardandır. Eğitim her ikisi için de toplumun dönüşümünü sağlamada başat rol oynar. Dolayısıyla ilk dönem Reformasyon önderlerinin aynı zamanda hümanist eğitim modelinin güçlü savunucuları olmaları bir tesadüf olarak düşünülemez. Ancak reform önderlerinin eğitimi daha ciddiye aldıkları ve onu İtalyan hümanistlerinin “elitist” ilgilerinin ötesine taşıyarak “kutsal bir meslek” olarak değerlendirdikleri de bilinmektedir. Hümanistlerin entelektüel yenilenme hamlelerine karşılık reform önderleri Protestanlığı eğitim yoluyla daha çok sayıda insanla buluşturma amacını gütmüşlerdir. Bunun en canlı örneği hümanizma ile Reformasyonu kendi bünyesinde barındıran Melanchthon’da görülmektedir²⁴³.

²⁴² Luther öncesi reformatör prototiplerinden John Wycliff (ö. 1384), Jan Hus (ö. 1415) ve diğer reformatörlerin Luther kadar etkili olamamasının bir nedeni de reformist fikirlerini barındıran eserlerin elle yazılmasından hareketle yeteri kadar insana ulaşamamış olması gösterilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 36.

²⁴³ Melanchthon örneğinden yola çıkarak reform önderlerinin eğitim konusunda yaptığı bazı değişiklikleri şöyle özetlemek mümkündür: ilk olarak Almanya’nın hemen her Protestan bölgesinde hümanist-reformist müfredatı teşvik etmek ve eğitimi tabana yaymak amacıyla çok sayıda ilk ve ortaöğretim açılır. İkinci olarak eğitim erkeklerle birlikte kızlara da zorunlu hale gelir. Bu kararın o dönemin eğitim anlayışı için “devrim” niteliğinde olduğu kabul edilmelidir. Üçüncü olarak tüm eğitim müfredatı hem içerik hem şekil bakımından reformist – hümanist bakış açısına göre yeniden düzenlenmeye başlanır. Bkz.: Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

Hümanizmaya çok şey borçlu olan Reformasyonun hümanist–reformist eğitim modelinin “modern” zamanlara aktarılmasına öncülük ederek borcunu fazlasıyla geri ödediği söylenebilir. Reform önderlerinin eğitime kutsallık derecesinde önem atfetmeleri sayesinde Avrupa’nın “yeni bir insan prototipi” ile karşılaştığını söylemek yanlış olmayacaktır²⁴⁴.

Reformasyonun ortaya çıkışıyla birlikte hümanist Rönesansın etkisinin giderek zayıflamasını şu nedenlerle açıklanmak mümkündür.

1. Hümanizmanın sınırlı entelektüel bir grubun faaliyeti gibi algılanması bunun en başta gelen nedenlerinden biri olarak görülür. Halbuki Reformasyon eğitim yoluyla Avrupa’nın tüm sınıflarına ve tabanına yayıldığından alt sınıfların birçok sorunuyla da yakından ilgilenme fırsatı yakalamıştır.
2. Sonradan ortaya çıkan “din savaşları” hümanist harekete olan inancı sarsmıştır.
3. Ulusal ve yerel edebiyatların gelişmesinin Hümanizmanın başını çektiği Grek ve Roma şâir ve yazarlarının taklit edilmesini gereksiz kılmıştır.
4. Antik (Grek ve Latin) bilginlerin aşılması ve bilimdeki yeni gelişmeler hümanistlerin fikirlerine olan ilginin azalmasına yol açmıştır.
5. Bilginlerin önceden hümanist motivasyonla yaptıkları başarılı çalışmalar Reformasyon sonrası dönemde sadece “bilim” adına yapılmaya başlanmıştır.

Bu ve benzeri faktörler zamanla hümanizma ateşinin sönmesine yol açmıştır. Zaten araştırmalar ilk hümanistlerin olmasa da onların öğrencilerinin reform önderlerinin etrafında toplandıklarını göstermektedir. Bu birliktelik hümanist fikirlerin zamanla reform düşüncesi içinde eriyerek varlığını sürdürmesini sağlamıştır²⁴⁵.

Sonuç olarak bu bilgiler ışığında şunları söylemek mümkün gözükmektedir: 16. yüzyılda ekonomik hayatta belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlayan yenilenme arzusunun kendini manevi ve dini alanda da hissettirmeye başlaması artık gizlenemez bir gerçek haline almıştır. Çünkü buna Katolik Kilisesinin artan suiistimalleri ve yeni kent insanlarına Katolik inanç ve uygulamalarının yetersiz kalması gibi nedenler de eklenince kentlerdeki siyasi, ekonomik ve sosyal koşulların dini (*geistig*) yenilenme için ideal

²⁴⁴ Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

²⁴⁵ Luther’in papalık ile krizi Protestanlar ile Katoliklerin ayrışmasıyla sonuçlandığında ilk hümanistlerin büyük çoğunluğunun Protestanlara katılmak yerine –Katolik Kilisesini ne kadar şiddetli eleştirmiş olsalar da– Katolik kalmayı tercih etmeleri dikkat çekicidir. Bkz.: Spitz, “Humanism”, ss. 511-515.

koşulları oluşturduğu ve mevcut yaşam koşullarının olası değişikliklerinin sinyallerini verdiği söylenebilir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa yeni kent insanlarının öncülüğünde bireyi ön plana koyan, dünyayı olumlayan, yeni bir yaşam şekli ve ilişkiler ağına öncülük eden “modern / yeni” bir din yorumunun (Reformasyon) isteğin ötesine geçip artık zarurî bir hal aldığı kabul edilmektedir.

2.1.3. Teopolitik Öncüller

Hıristiyanlığın Orta Çağ paradigması büyük oranda ilk konsilden (İznik, MS 325) itibaren dini hareketlere Kilise'nin verdiği tepkilerle şekillenmiştir. Bu konsili takip eden süreçte ortaya çıkan kişi ya da grupların bazılarının kabul görüp bazılarının reddedilmesinin Kilise tarafından gerekçelendirilmesi sonradan büyük oranda teolojik paradigmayı oluşturmuştur. Kurumsal Kilise'yi memnun eden bu paradigmanın sıradan insanların memnuniyetini o kadar kolay kazanabildiği söylenemez. 16. yüzyıl Reformasyonu öncesinde ortaya çıkan çeşitli teolojik, mistik-ahlaki ya da siyasi temelli hareketleri Reformasyonu hazırlayan teopolitik etkenler olarak görmek mümkündür. Kilise'nin bunlarla bir şekilde baş etmesine karşılık 16. yüzyıl Reformuyla baş edememesi aslında bu etkenlerin reformun zeminini yeterince sağlamlaştırdığını göstermektedir.

Kilise ve Reformasyon Öncesi Dini Hareketler: MS 4. yüzyılın son çeyreğinde Roma İmparatorluğunun zayıfladığı bir dönemde İmparator Flavius Theodosius'un (ö. MS 395)²⁴⁶ Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi imparatorluğu çöküşten kurtarmasına da Hıristiyanlık için Pavlus'tan sonraki “ilk” önemli dönüm noktasını oluşturduğu söylenebilir (MS 380). Ancak Hıristiyanlığı ilk kabul edenler arasında bulunan İmparatorluk bürokratları ve toplumun üst sınıflarının kısa bir zaman sonra İncil'in ruhundan uzak, gösteriş ve sefahate düşkün yaşamları ile dikkat çekmeleri bu zümrelerin maslahat gereği Hıristiyanlığı kabul ettiklerini akla getirmektedir²⁴⁷. Ayrıca

²⁴⁶ Hıristiyanlık Roma İmparatorluğunda imparator Konstantin (MS 272-337) tarafından serbest bırakılmış olsa da Hıristiyanlığı imparatorluğun resmi dini yapan imparator I. Theodosius ya da Büyük Theodosius olarak bilinen Flavius Theodosius'tur. Kendisi imparatorluğun doğu ve batısını birleştiren ve her ikisini birden yöneten son imparator olarak bilinir. Ancak Hıristiyanlığı resmî din yapması da ölümünden sonra imparatorluğun ikiye bölünmesine engel olamamıştır. Bkz.: GRIN / Wissen-finden-publizieren, <https://www.grin.com/document/321169> (09.05.2021).

²⁴⁷ Bu noktada Donatizmin insanlar arasında yaygınlık kazanmasını hatırlamak gerekir. Donatus Magnus'un (ö. tkr.: 355) önderliğinde 300'lü yıllarda Kuzey Afrika'daki Hıristiyanlara yönelik baskı ve zulümlere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Riyazeti bir yaşam tarzı olarak benimsemesiyle ve Katoliklere *yeniden vaftiz* konusunda karşı çıkmasıyla dikkat çeken hareket sonradan Roma'nın Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle birlikte üst sınıfın lüks içindeki yaşamlarına devam etmelerine duyulan tepkiler ile güç kazanmıştır. Sonuçta Kartaca Konsili (MS 411) ile dağılma sürecine girmiş ve 6. yüzyılın sonlarına doğru tamamen

Hıristiyanlaşmış olan bazı putperest Roma vatandaşlarının eski inanışlarını tam terk edememiş olmaları da hesaba katıldığında imparatorluğun bu dönemdeki inanç manzarasının tam bir “kaotik” ortamı resmettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Uzun zamandır Hıristiyan olan insanların bu kargaşaya (huzursuzluk, bozulma ve gevşeme) karşı ilk en yaygın tepkileri –o zamana kadar Avrupa toplumunda bilinmeyen– “inziva” hayatına yönelmeleri olmuştur. Özellikle MS 6. yüzyıldan itibaren politik ve ekonomik ilişkilere bulaşmaktan kaçınan, hatta kendilerini toplumdan soyutlamaya çalışan münzevîlerin / keşişlerin (*anchorite*) ortaya çıkması bu bozulma karşısında en yaygın tepkiyi oluşturur. Hz. İsa’nın hayatına yakın bir yaşam sürmek isteyen bu insanlar kendileri için yeme-içme ve cinsellik gibi bedensel ihtiyaçları oldukça minimize ederek bu amaca en uygun olduğunu düşündükleri “manastırlar” inşa etmeye karar verirler. MS 5-8. yüzyıllar arasında ortaya çıkmaya başlayan manastırlar 10-12. yüzyıllarda iyice yaygınlaşır²⁴⁸.

Toplumunu saran “günah ortamı”nın dışında kalarak Hz. İsa gibi yaşamaya çalıştıklarını iddia eden bu keşişler kendilerini sade yaşama (riyazet), fakirlere karşılıksız yardımda bulunmaya ve günahkar insanlara Tanrı’nın Kelamını anlatmaya adanmışlar. Keşişlerin temel amacı Kilise’nin “ilk hali” olarak adlandırdıkları yalın yoksulluğu, saflığı ve kardeşliğine geri dönmesi gerektiğidir. Onlar Tanrı lütfunun ancak bu şekilde geri dönebileceğine inanmaktadırlar²⁴⁹. Özetle bu “eleştirel” hareketlerin özünde azalan maneviyata ve artan maddeciliğe yönelik tepkileri taşıdıklarını söylemek mümkündür²⁵⁰.

Kilise’nin kendisini dünyevi ve ruhanî güç mücadelesi kısılcasına almasının yeni oluşan “kent” yapısının yol açtığı sosyoekonomik gelişmeleri ve buna bağlı olarak değişen yeni güç dengelerini tam olarak idrak etmesine engel olduğu söylenebilir. Örneğin

ortadan kalkmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ramazan Turgut, *Donatizm*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011.

²⁴⁸ Hıristiyanlık içindeki manastır sisteminin ilk örneklerine Sketes, Mısır ve Suriye gibi bölgelerde Doğu Hıristiyanlığında rastlanmaktadır. Batı Hıristiyanlığındaki manastır sisteminin ortaya çıkışının Aziz Benedikt ile ilişkilendirilmesinin altında onun kendisinden önce var olan manastırları bir sistem içinde yeniden örgütlemesi yatmaktadır. Bu tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Halil Temiztürk, *Hıristiyan Mistisizmine Giriş*, Eskiye Yayınları, Ankara 2021; Hıristiyan Manastır sistemiyle ilgili bkz.: Bilal Baş, “Hıristiyan Manastırcılığının Doğuşu”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44 (2013/1), ss. 183-204. Ayrıca Katolik Kilisesi tarafından onaylanan daha geç tarihli tarikatlara ise Fransiskanlar (Onaylanma tarihi: 1210) ile Dominikenler (Onaylanma tarihi: 1216) örnek olarak verilebilir.

²⁴⁹ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 51.

²⁵⁰ Bu bakış reformatörlerin çoğunda Avrupa’ya dönük “Türk akınları” olayına yaklaşımlarında da görülmektedir. Başta Luther ve Brenz olmak üzere birçok reformatör, Tanrı’nın Türk akınlarını Hıristiyanlara günahlarının bir cezası olarak verdiğini ve bu cezadan ancak İncil’e uygun bir yaşam sürerek kurtulacaklarını savunmaktadırlar.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde Reformasyon öncesinde başlayan ve reform döneminde iyice belirginleşen, tarihte hiç olmadığı kadar bir isyankar çiftçi-köylü sınıfı ile karşı karşıya kalınmasının; benzer şekilde kentlerde maddi çıkarlarını klasik Orta Çağ değerlerinin (asalet, etnisite, dini vs.) üstünde tutan burjuva sınıfının da Kilise tarafından tam olarak kavrandığını söylemek zordur. Çünkü "ticaretin belirlediği bu yeni kent denklemi"nde burjuva sınıfının ağırlığı giderek daha fazla hissedilmekte ve bu sınıf ellerindeki maddi imkanlarıyla, dünya görüşüyle ve siyaset üzerindeki etkisiyle Kilise'ye rahatça boyun eğecek bir sınıf olmadığını açıkça göstermektedir.

Ayrıca Kilise'nin siyasi otoritelerle ilişkisine de özel olarak değinmekte yarar vardır. Çünkü Kilise'nin Orta Çağ boyunca siyasi otoritelerle neredeyse hiçbir ilke gözetmeksizin tamamen "çıkar" üzerine kurduğu ilişkiler ağı siyasiler üzerindeki manevi ağırlığının yitirilmesine, benzer şekilde Papalığın da siyasi otoriteler tarafından daha ziyade bir güç ortağı ve pazarlık aracı olarak görülmesine neden olmuştur²⁵¹. Başka bir şekilde söylenecek olursa Kilise'nin farklı kişi ve gruplara bakışındaki tehdit algısı ile siyasi otoritelerle kurduğu çıkar merkezli ilişkiler ağının toplumun hemen her kesimi üzerindeki manevi etkisini hızlı bir şekilde törpüleyerek itibarının zedelenmesiyle; bunun da insanların hem inançlarına hem de o inancı temsil eden kurumlara karşı güvenlerinin kaybolmasıyla sonuçlandığı görülür.

Öte yandan Katolikliği siyasi arenada temsil ettiğine inanılan Roma İmparatorluğunun Papalığın benzer politikalarını siyasette gütmesi onun hem Katolik dünyasında hem de Alman prenslerin gözünde zayıf ve etkisiz görünmesine yol açmıştır. Bu da Almanya'nın Avrupa'da tek ve güçlü bir devlet olarak varlık göstermek yerine yüzyıllar boyunca yerel siyasi otoriteler²⁵² tarafından yönetilmesinin en büyük nedenleri arasında gösterilmektedir.

²⁵¹ Örneğin bazı papalar krallara taç giydirme (bir nevi onların atamasını yapması, kutsaması) karşılığında onlardan kendileriyle ittifak yapmalarını beklemekteydiler. Ayrıca papalar bölge piskoposlarını yerel siyasi yönetimlerin başında birer "denetmen" gibi görevlendirerek onları birçok prenslikte yönetim mekanizmasının resmî birer parçası haline getirmişlerdir. Bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, ss. 80-83.

²⁵² Almanya'daki yerel yönetimlerin homojen bir yapısının olmadığını bilinmesi gerekir. Alman imparatorunu seçen "seçici prensler" in (*elektör – kurfürst*) yanında bir kont (*Graf*) tarafından yönetilen kontluk (*Grafschaft*) ile bir dük (*Herzog*) tarafından yönetilen dükalık (*Herzogtum*) vardır. Bunlara ek olarak ortak bir yönetim konseyi tarafından idare edilen *İmparatorluk Kentleri (Reichstadt)* de bulunmaktadır.

Orta Çağ Hıristiyan Doktrinin Oluşumuna Giden Yol; Kilise'nin Heretizm ile Mücadelesi: Genelde ahlakî temelli ortaya çıkan tepkilere Arianizm²⁵³ ve Donatizm gibi teolojik akımların eklenmesi imparatorluğun işini zorlaştırmış ve onlarla bir mücadele yöntemi geliştirmesini icbar etmiştir. Konsillerin uzun yüzyıllar bu amaca hizmet ettikleri görülmektedir. Bu açıdan konsiller aracılığıyla değerlendirmeye alınan bu oluşumlardan bazılarının “makbul / ortodoks” çoğunun ise “merdud” (heretik / sapkın) olarak değerlendirildiği ortadadır²⁵⁴. Buna örnek olarak ilk ekümenik²⁵⁵ konsil olan İznik Konsili'nde (MS 325) “Arianizm” ile “Donatizm”in, daha geç tarihlerdeki konsillerde Waldesyenizm (12. yy.), “Katharizm”²⁵⁶, Hussitizm (15. yy.) gibi akımların *heretik* ilan edilmeleri örnek olarak verilebilir.

Konsil üyelerinin değerlendirme kriterlerine bakıldığında ana kriter olarak Kilise'nin temel doktrinlerine aykırı olup olmadığı, bunun yanında Kilise'nin geleceğine zararlı olup olmadığını hesaba kattıkları görülmektedir. Kilise'nin bu değerlendirme süreçlerini Kilise teolojisinin beslediği ana damarı oluşturan Skolastik Felsefe ile işbirliği içinde götürdüğü ise bilinen bir husustur²⁵⁷. Buradan hareketle şunu söylemek mümkün

²⁵³ 4. yüzyılın başlarında İskenderiyeli rahip (*presbyter*) Arius tarafından kurulan “Arianizm”; Oğul Mesih'in Baba Tanrı'dan farklı olduğunu ve Tanrı'nın Oğlu olarak İsa'nın Tanrı tarafından yaratıldığını iddia eder. Bu kristolojik anlayış İznik Konsili (MS 325) tarafından bir “sapkınlık” olarak kınanır ve konsil Oğul ve Baba'nın temel eşitliğini tesis eder. Buna rağmen Arianizm'in Doğu ve Batı Roma imparatorluklarının çoğu bölgelerinde 7. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiği bilinmektedir. Bkz.: Historisches Lexikon der Schweiz HLS, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/011446/2002-12-17/> (09.05.2021); Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 13.

²⁵⁴ Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 51.

²⁵⁵ Grekçe'den gelen “ekümenizm” (*oikoumenos*) sözcüğü etimolojik olarak “yerleşik tüm dünya” anlamına gelmektedir. Ekümenik sıfatı evrenselliği ifade etse de hangi konsillerin “ekümenik” sıfatını taşıdığı konusunda kesinlik yoktur. Çünkü bu kavram tarih boyunca sürekli anlam değişikliğine uğradığından uzun süre net çizgilerle belirlenmiş evrensellik şartlarına hâiz kesin bir tanımı yapılamamıştır. Ancak ilk dört konsilin tüm Hıristiyan mezhepleri tarafından “ekümenik” kabul edilmesinde hiçbir tartışmanın olmadığı bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri*, s. 3.

²⁵⁶ Harekete ismini veren Kathar sözcüğü “saf (olanlar) / arınmış” anlamına gelmektedir. Fransa'nın Albi (Gensians) bölgesinde ortaya çıkan ve 12-13. yüzyıllarda Batı Avrupa'da etkili olan *düalist* ya da *gnostik* temelli Kathar hareketinin temel ilkesi ruhun ancak dünyevî bağlardan arındırılmasıyla kurtuluşa erebileceği yönündedir. Takipçilerine “iyi insanlar” anlamında Katharlar (*Cathars*) olarak hitap edilen hareket Güney Fransa ile Kuzey İtalya'da gerçek bir “karşı Kilise” inşa ederek Katolik Kilisesini ciddi sıkıntıya sokmuştur. Birçok heretik grubun olduğu gibi Katharların da sonu hazin olmuştur. Öyle ki 13. yüzyılda Haçlı orduları tarafından yaklaşık 20 bin kişinin katledilmesi sonucu yok edilmişlerdir. Öte yandan Almandaki “kafir / heretik” anlamındaki *Ketzer* sözcüğünün bu harekete mensup kişilere verilen *Kathar* isminden türediğiyle ilgili bir görüşün varlığı da bilinmektedir. Bkz.: Patrick Batarilo, *Das Vermächtnis – Ein Jugendbuch über die Geschichte der Waldenser*, Deutsche Waldenservereinigung e.V.(DWV), Ötisheim/Schönenberg 2011, s. 154.

²⁵⁷ Skolastik Felsefenin ilk ortaya çıktığı gibi devam ettiğini söylemek zordur. Örneğin Kilise'nin başta kabul ettiği Skolastik Felsefe Aristo'yu temel almışken Platon'un aktüel hale gelmesiyle Kilise içinde yeni bir Aristotalyen–Platonist tartışmanın baş gösterdiği bilinir. Aynı zamanda 11. yüzyıl sonlarına doğru Anselm'in (ö. 1109) 12. yüzyıl ortalarında Pierre Abélard / Abailard (ö. 1142), Bernard de Clairvaux (ö. 1153) ile Peter

görülmektedir: Luther ve Brenz başta olmak üzere birçok reform önderinin skolastik düşünceyi eleştirdiğinde aslında dolaylı yoldan Kilise'nin bazı inanç ve uygulamalarını eleştirmek istediklerini akıldan çıkarmamak gerekir.

Kilise'nin *heretik* kişi ve gruplarla mücadele süreci birçok tarihçi tarafından aslında bir güç / iktidar mücadelesinin tezahürü olarak okunmaktadır. Bu mücadelenin de altında genel olarak İmparatorluk ve Kilise'nin konsiller aracılığıyla elinde bulundurdukları maddi ve manevi gücü ve imkanı tekelinde bulundurmaya devam etme ve onu hiç kimse / kurum ile paylaşmama arzusunun yattığı düşünülmektedir.

Kilise'nin bu doğrultuda siyaset ile ilişkisini *pratik* düzlemde bir dini kurumdan beklenmeyecek ölçüde pragmatik ve bencilce; *teorik* düzlemde ise tüm teolojik paradigmasını bu doğrultuda yorumlama cihetine gittiği görülür. Sakramentlerin Katolik yorumları dikkatle incelendiğinde bunu görmek mümkündür. Bir diğer ifade ile Kilise'nin Skolastik Felsefeye yaslanması ve onu yüceltmesi varlığını devam ettirecek bir felsefi kurguyu onda bulmuş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Özetle Reform öncesi dönem genel anlamda “huzursuzluk” ile nitelendirilse de bunun “çift yönlü” bir ortamı beslediği düşünülür. Üstelik bu “kaotik” ortamın Hıristiyanlığı modern Avrupa'ya taşıyacak olan “özgül” Avrupa değerlerini bağrında taşıdığı sonradan anlaşılacaktır. Örneğin Reformasyonun “ilk öncülü” diyebileceğimiz ve uzun yıllar sosyopolitik olarak imparatorluğu, teopolitik olarak da Kilise'yi uğraştıran Hus hareketi bu kaotik dönemin bir ürünü kabul edilir. Hussitlerin Luther öncesi Avrupa'da Kilise'ye karşı giriştikleri reform mücadelesi zâhirde başarısız gibi görünse de gerçekte Luther'in yaktığı ateşin korunu taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Reformasyonun Teoloji Dışı Güç Kaynağı; Siyasi Elitler: Bütün bunlardan sonra reformu destekleyen bazı prenslere de değinmek gerekir. Hus ve Luther dâhil Avrupa'nın reform önderlerinin kaderleri bir takım yerel siyasi otoriteler tarafından desteklenmeleriyle değişmiştir²⁵⁸. Çünkü yerel siyasi otoritelerin Papalığın ve onunla işbirliği içindeki imparatorluğun genel uygulamalarından çeşitli nedenlerle rahatsız oldukları bilinen bir husustur. Papalığın çok yönlü baskısına maruz kalan bu insanlar en çok da gelir

Lombard'ın (ö. 1160) ve 13.yüzyılda Bonaventura'nın (ö. 1274) ortaya çıkışları Kilise'nin merkezî anlayışında ciddi kaymalara yol açmıştır. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ'da Batı Avrupa”, s. 51.

²⁵⁸ Reformasyon tarihinde iki tip “reform önderi”nden bahsedilebilir: İlki Luther, Brenz, Zwingli ve Kalvin gibi dinî önderler; diğeri Reformasyonu destekleyen yerel siyasi otoritelerdir.

dağılımındaki eşitsizlikten rahatsızlık duymaktadırlar. Endüljans²⁵⁹ ve “kutsal emanetler” gibi gelir getiren faaliyetlerden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmının Roma’ya / Papalığa gitmesi hoşnutsuzluğun temel nedenleri arasındadır. Benzer şekilde prenslerin Papalığa yüksek meblağlar ödemelerine karşın saldırı ve savaş gibi durumlarda sık sık yalnız bırakılmaları hem prenslerin kendi halklarının gözünde otoritelerinin sarsılmasına hem de imparatorluğa karşı güvenlerinin iyice azalmasına yol açmaktadır²⁶⁰.

Luther’in ortaya koyduğu reform mücadelesinin başarıya ulaşmasının bu açıdan da incelenmesi gerekir. Luther sağlam argümanlar temelinde yeni bir teopolitik manifesto oluşturmasıyla birlikte çeşitli sınıflar üzerinde yaptığı doğru hamleler ve geleceğe dair verdiği umut ile insanlar tarafından rağbet görmüştür.

Ancak onun güçlü bir “ekopolitik” destek almadan sade(ce) bir din adamı olarak tek başına reform mücadelesini vermesinin zor olacağı da kabul edilen bir husustur. Reformun dini önderlerinin çoğuna beklenen desteğin yerel siyasi otoriteler (prens, dük, kont vs.) tarafından geldiği görülür. Prenslerin bu desteklerinin altında dini olmaktan çok başka –ekonomik, politik, sosyal vb.– nedenlerin yattığı bilinmelidir. Bunun en iyi örneği Württemberg dükü Ulrich’tir. Bu nedenlerin hemen hepsini kendinde barındıran Ulrich İmparator V. Karl’ın kardeşi Avursturya Arşidükü (İng. *Archduke*)²⁶¹ Ferdinand’ın kendisini görevden el çektirmesi üzerine önce reform inancına katılmış –Johannes Brenz’i

²⁵⁹ Endüljans; etimolojik olarak “bağışlama” anlamına gelen Latince *ingulgentia*’dan (müsamaha, hoşgörü) gelmektedir (İng. ve Fr. *Indulgence*). Terim olarak ise Hıristiyanlıkta sadece Katolik Kilisesine ait bir terim olarak işlenen günahlardan dolayı dünyada çekilecek cezanın belirli şartlar karşılığında Kilise tarafından affedilmesi anlamında kullanılmaktadır. Katoliklerde işlenen suçların bir Tanrı’ya dönük bir de kişinin kendisine ve cemaatine dönük cezası vardır. Günahların Tanrı’ya karşı olan kısmının bağışlanması “günah itirafı” ile gerçekleşmektedir. Fakat bu bağışlama günahın dünyevî karşılığının ortadan kalkması için yeterli değildir. Bu kişiler ancak ârafta ceza çekmek suretiyle arınabilirler. Endüljans günah itirafı ile affedilen günahların ârafta çekilen dünyevî cezalarını Kilise tarafından kısmen veya tamamen bağışlanması olayına denilmektedir. Endüljans uygulamaları 11. ve 12. yüzyıllarda başlamasına rağmen ancak 13. yüzyılda teologlar tarafından meşruiyeti kabul edilmiştir. Ölüler için ilk endüljans resmen 15. yüzyılda uygulanmıştır. Kilise endüljansın amacını cezalara kefarete olmak aynı zamanda günahkarları tövbeye ve hayırlı işler yapmaya özendirmek olarak belirlemiştir. Fakat endüljans müessesesi zamanla bozulmuş, yüzyıllar boyunca Kilise tarafından para karşılığı endüljans dağıtılmıştır. Trent Konsili (1543-1564) endüljansın yanlış ve usulsüz uygulamalarını yasaklamasına karşın doktrin olarak temel unsurlarını korumuş böylece geleneksel Orta Çağ anlayışını devam ettirmiştir. Bu konuda en açık ve ayrıntılı bilgi 1 Ocak 1967 tarihli papalık genelgesiyle (*Ingulgentiarum Doctrina*) ortaya konmuştur. Bkz.: Ömer Faruk Harman, “Endüljans”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, ss. 209-211.

²⁶⁰ Martin Brecht, *Johannes Brenz – Neugestalter von Kirche, Staat und Gesellschaft*, Calwer Verlag, Stuttgart 1971, s. 16.

²⁶¹ Fransızca kökenli olan bu sözcük Latince *archi* (baş) ile *dux* (lider) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunun Avusturya kolundaki imparator ailesine verilen ünvandır. Özellikle kral ile grandük arasındaki bir rütbedir. Grandük ise Cermen devletlerinde taşra krallarına verilen bir ünvandır. Grandükler kral ile arşidükün altında, diğer düklerin ise üzerinde yer alırlar Bkz.: “Archduke”, *Encyclopedia Britannica*, Vol. 1, Encyclopedia Britannica, Inc., ... + Manila 1972, s. 526.

kendine reform danışmanı olarak atamıştır– sonra da reforma gönül vermiş Hessen Grandükü “cesur” Phlipp ile birlikte Arşidük Ferdinand’a karşı düzenledikleri savaşta onu yenerek Wüttemberg Dükalığını yeniden ele geçirmiştir²⁶².

Bu noktada Luther’e destek o tarihlerde Almanya’nın en etkili elektör prensi olan III. Friedrich’ten (yön. süresi: 1486-1525) gelmiştir. Kendisi Reformasyon tarihinde Luther’den sonra “o olmasaydı Reformasyon gerçekleşmeyebilirdi” sözünü hak ettiği düşünülen ender kişiliklerdendir. Alman İmparatorluğunda kraldan sonraki en etkili “seçici prens” olarak Luther’i kendi koruması altına almış ve bununla da papa, imparator ve yerel prensler arasında bir yönetim dengesi oluşturmayı başarmıştır. Reformasyonun bu denge arayışına çok şey borçlu olduğunun açıkça belirtilmesi gerekir²⁶³.

Ayrıca 32 yıllık zorlu reform mücadelesinin²⁶⁴ bir başarı öyküsüne dönüşmesinde çeşitli “iç” etkenlerin yanında Türklerin Avrupa’ya doğru ilerleyişi gibi kuvvetli bir “dış” etkeni de hesaba katmak gerekir. Bu bağlamda Fisher Galati reform önderlerinin Türkler konusunda Papalık ve İmparatorluk ile kurdukları “rasyonel” ilişkilerin Reformasyonun Almanya’da yer ve yurt edinmesindeki önemine dikkat çekmektedir²⁶⁵.

Sonuç olarak teopolitik öncülleri şöyle özetlemek mümkündür: Reformasyon öncesi dönemde Katolik düşünce hayatı tartışmalar, iç mücadeleler ve yeni fikirlerden sürekli kaçış temayülü gösterse de bunun mümkün olmadığı hatta Katolik Kilisesinin kendi içinden sürekli bir takım hareketler çıkardığı ortadadır. Kilise’deki çözülme ve bozulmalara karşı kendi içinden çıkan ilk kurumsal tepkiler manastırların ortaya

²⁶² Bu zafer Ulrich’in tam 15 yıl sonra tekrar tahta geçmesini sağlamıştır. 1487 yılında doğan Ulrich 1498-1519 ve 1534-1550 yılları olmak üzere iki defa Württemberg dükü olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için dördüncü bölümdeki Brenz’in Württemberg Dönemi başlığına bakılabilir. Öte yandan Reformasyonun önde gelen prenslerinden Anhalt-Dessau Prensi III. Georg’u (yön. süresi: 1544-1553) da zikretmek gerekir. İyi bir teoloji eğitimi alan Prens Georg Almanya’nın ortasında Reformasyonun yerleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda Reformasyonun önde gelen koruyucu prenslerinden Saksonya Dükü Moritz / Maurice (yön. süresi:1541-1553) ve Brandenburg Kurfürstü II. Joachim’e (yön. süresi:1535–1571) kilise faaliyetlerinde danışmanlık yaptığı bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Evangelische Landeskirche Anhalts, <https://www.landeskirche-anhalts.de/landeskirche/geschichte/fuerst-georg-iii> (28. 01. 2020).

²⁶³ Mareike Pohl, “Luthers Beschützer – Ein Fürst wie ein Murreltier”, *Geschichte [Spezial: Menschen – Ereignisse - Epochen]*, 2/2016, Augsburg 2016, ss. 58-59. Ayrıca bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için üçüncü bölümdeki Almanya – Martin Luther ve Alman Reformu başlığına bakılabilir.

²⁶⁴ Reformasyon Luther’in 95 Tezini ilan etmesiyle (31 Ekim 1517) başladığı kabul edilirse tam 32 yıl sonra 25 Eylül 1555 tarihinde gerçekleşen “Augsburg Din Barışı (*Religionsfreiheit*)” ile resmî kabul görmüştür.

²⁶⁵ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: A. Fisher - Galati, *Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı 1551 – 1555*, (çev. Neval Öke), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

çıkmasıyla görünür olmuştur²⁶⁶. Manastır hayatının özünü oluşturan keşişlerin temel amacı Kilise'nin "ilk hali" olan yalın yoksulluğu, saflığı ve kardeşliğine geri dönmesi gerektiğidir. Öte yandan yüzyıllar sonra bile reform dönemindeki eleştirilerin ilk keşişlerin eleştirileriyle benzerliği dikkat çekmektedir.

Bunların yanında Kilise'nin muvâfıkı ya da muhâlifi olarak ortaya çıkan her türlü grup ve oluşumun Kilise'ye ve Avrupa toplumuna önemli kazanımlarının olduğu da dile getirilmektedir. Şöyle ki Kilise tarafından "makbul" kabul edilenler Kilise'ye birtakım yenilikler ve tazelenme imkanı sağlarken "sapkın" kabul edilenlere karşı sürdürülen mücadelelerin ise hem Kilise'yi durağanlıktan kurtardığı hem de Batı Avrupa insanının cahillikten kurtarılmasına katkı sağladığı kabul edilmektedir²⁶⁷.

Reformasyon öncesi Avrupa'da görülen teolojik, mistik ve entelektüel hareketliliklere ek olarak papa seçimindeki ve Papalık bürokrasisindeki suiistimaller (*simony*), Roma – Cermen İmparatorluğunun güçsüz varlığı; buna karşılık Fransa krallarının İmparatorluk ve Papalık ile uzun süreli mücadeleleri, Avrupa'daki taht kavgaları ve artan Türk akınları da reform dönemi öncesini niteleyen bazı teopolitik olaylar olarak öne çıkmaktadır. Kısacası Reformasyon öncesi görülen bu teopolitik "öncüller" in Batı Avrupa insanını önce Hümanizma ve Rönesans ile uyandırdığı, ardından Protestan Reformasyonu ile de harekete geçirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özetle yukarıda sözü edilen eleştiri ve cevaplara bakıldığında onların büyük bir kısmının Reformasyona hala tükenmeyen bir güç sağlamaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

2.2. Protestan Reformasyonun Öncüleri ve Sosyokültürel Topografyası

Fernand Braudel Hümanizmayı Batı medeniyeti içinde bir kopuş (*aggiornamento*) olarak görmesine karşın Reformasyon için aynı ifadeyi kullanmak o kadar kolay görünmemektedir²⁶⁸. Luther'in fikirler dünyasının köklerini gerilerde bulmak mümkün iken onda –ve onun öncülüğünde diğer reformatörlerde– yeni olan temel yapının aslında Avrupa'nın içinde Katolik Kilisesinden bağımsız olarak Hıristiyanlığı yaşamının imkanını göstermiş olduğu söylenebilir. Bunun Kilise'nin baskın ve kapsamlı bir otoriteye sahip olduğu o tarihlerde başarılmasının kolay olmadığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla

²⁶⁶ Le Goff, "Orta Çağ'da Batı Avrupa", s. 51.

²⁶⁷ Le Goff, "Orta Çağ'da Batı Avrupa", s. 51; Samuelsson, *Din ve İktisadi Faaliyet*, ss. 45-46.

²⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Braudel, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 161.

Avrupa topografyasının çeşitli bölgelerinde onun yolunu açan ve bu yolda önemli kilometre taşlarını oluşturan bazı kişi ya da grupların birbiri ardı sıra ortaya çıkmış olmaları önemlidir. Bu bölümde bunlardan “öncü reform hareketleri” olarak değerlendirebileceğimiz bazıları ele alınacaktır.

2.2.1. Reformasyonun Unutulan Öncüleri Waldesyanlar

Reform hareketinin “öncüleri” bağlamında ilk olarak Waldesyanları ele almamızın bazı nedenleri vardır. Öncelikle 12. yüzyıl gibi erken bir tarihte ortaya çıkıp “heretik” olarak kınanmalarına ve Papalık tarafından yaklaşık üç yüz yıl boyunca türlü işkencelere maruz kalmalarına rağmen etkilerini ve varlıklarını günümüze kadar sürdürmeyi başarmışlardır. Bir diğeri ise Kilisenin otoritesini reddetmeseler de İncil’in merkezîliğine ve onun ana dile tercümesine yaptıkları vurgudur. Bu açıdan hareket Protestan Reformasyonunun en erken öncülerinden biri (*proto-Protestantism*) olarak ifade edilmektedir. Öte yandan şahsi mülkiyete iyi bakmamaları ve sade yaşamı benimsemeleri onların asırlarca ilgi odağı haline gelmelerine yol açmış görünmektedir. Ayrıca şu hususu da burada ifade etmek gerekir: Waldesyanlar Avrupa’nın ve dünyanın çeşitli bölgelerinde Protestan Reformasyonu içerisinde –ama kendilerine has özgünlüklerini muhafaza ederek– varlığını sürdürmekte olan bir harektir.

Waldesyanlar evanjelik eksenli yoksulluk fikrinden esinlenen Lyonlu Peter Waldes (d. tkr.: 1140 – ö. tkr.: 1205) tarafından 12. yüzyılda kurulduğu kabul edilen ve çileciliği-yoksulluğu ön planda tutan sosyal ve dini bir harektir. Hareket başlangıcından kısa bir süre sonra Verona Konsili’nde (1184) Roma Katolik Kilisesi tarafından *anti-sacerdotal*²⁶⁹ yöne kaydıkları iddiası ile “heretik” kabul edilerek kınanır²⁷⁰. Katolik Kilisesindeki rahiplerin gücü ve yetkilerine karşı çıkmalarından dolayı “Protestan-Öncülü” (*Proto-Protestant*) olarak da anılmaktadırlar. Kurucusunun adından hareketle “Waldes’in Yoksul

²⁶⁹ *Anti-Sacerdotalizm*, “Sacerdotalizm” karşıtı anlamındadır. Sacerdotalizm, Fransızca *sacerdos*, “rahip” sözcüğünden gelir; dolayısıyla Sacerdotalizm “rahipliğin kutsallığı”na olan inançtır. Rahiplerin insanlar ve Tanrı arasında arabuluculuk yapabileceklerini kabule dayanan Sacerdotalizm Roma Katolik, Doğu Ortodoks ve bazı Anglo-Katolik teolojilerinde kabul edilir. Bu teolojinin ileri bir sonucu olarak Cizvitler rahiplerin hata yapamayacaklarını iddia ederler. “Her Hıristiyan Tanrı’nın sözünü ilan etme yeteneğine ve yetkisine sahiptir” (Luther) görüşünü savunan Protestan gelenek ise –tahmin edilebileceği gibi– prensip ve pratik olarak Sacerdotalizmi reddeder. Bu kavramla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.stepstolife.org/article/anti-sacerdotalism/> (03.05.2020); <http://www.finedictionary.com/sacerdotalism.html> (03.05.2020).

²⁷⁰ Y. Dossat, “Waldenses”, *New Catholic Encyclopaedia*, Vol. XIV, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine 1981, ss. 770-771.

Adamları / Öğrencileri” (*Waldensians*) olarak adlandırılan bu grup başlangıcından itibaren günümüze kadar varlığını devam ettirmeyi başarmıştır²⁷¹.

Reformasyon Dönemi Öncesi Waldesyanlar: Erken Orta Çağ Avrupa kentleri din adamları, asiller ve köylülerden oluşan üçlü bir sosyal yapının baskın olduğu bir dönemi yansıtır. Nüfusun çoğunluğu köylülerden oluşsa da azınlıkta olan din adamları ve asiller zümresi köylüler üzerinde baskın bir etkiye sahiptir. Ancak 12. yüzyılda ticaret ve el sanatlarının gelişimi kentleri cazibe merkezlerine dönüştürerek nüfuslarının istikrarlı bir şekilde büyümesine sebep olur. Bunun yanında kentlerde yeni gelişen tüccar (burjuva) sınıfının soyluların ve din adamlarının mevcut gücünü ve otoritelerini sorgulamaya başlamaları sonraki dönemleri etkileyecek olan bir ateşin ilk kıvılcımları olarak ele alınabilir.

Yeni gelişen kentlerden biri olan Lyon’da zengin bir tüccar olan Waldes’i diğerlerinden ayıran, onun zihninin varlıklı insanların nasıl kurtuluşa erebileceği sorunsalı ile meşgul olmasıdır²⁷². Rahiplerin verdikleri cevaplardan tatmin olamayan Waldes doğrudan Kutsal Kitap’ın kendisinden ilham almayı istese de dil sorunu ile yüzleşmek zorunda kalır. Orta Çağ Kilisesine göre din dili Latince olduğundan Kutsal Kitap’ın yerel dillere çevrilmesine müsaade edilmemektedir. Sorunu kökten çözmek arzusunda olan Waldes Kutsal Kitap’ta ne yazdığını bizzat öğrenmek için Latince bilen iki din adamını görevlendirerek onlardan Kutsal Kitap’ı kendi yerel dili olan Fransızcaya çevirmelerini

²⁷¹ Patrick Batarilo, *Das Vermächtnis –Ein Jugendbuch über die Geschichte der Waldenser*, Deutsche Waldenservereinigung e. V. (DWV), Ötisheim-Schönenberg 2011, s. 153.

Waldes’in doğum ve ölüm yılı tam olarak bilinmediği gibi tam adı da belli değildir. İlk defa 1368’de –yaklaşık yüz elli yıl sonra– rastlanan *Peter* adının ona takipçileri tarafından (Roma Kilisesinin kurucusu kabul edilen) havari *Petrus*’a atfen kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz.: Dossat, “Waldenses”, ss. 770-771.

Halk arasında “Lyon yoksulları” adıyla anılan Waldesyanlar kendilerine “Mesih’in Yoksul Öğrencileri-Adamları” (*armen Christi*) adını uygun görmüşlerdir. Bkz.: Gordon Leff, “Waldensians”, *Encyclopaedia of Religion* (Ed. Mircae Eliade), Vol. XV, Macmillan Publishing Company, New York-London 1987, ss. 327-328.

Ancak sonradan bazı eserlerde rastlanılan “*Waldesian*”, “*Waldenser*” gibi ifadeler rakipleri tarafından onlar hakkında “Waldes taraftarları” anlamında değil, aksine *Wald* sözcüğünün Almancada “orman” anlamına gelmesinden hareketle “orman kaçkınları” gibi kaba bir yakıştırma ile *Mesih’in “sapkın” takipçileri* bağlamında ironik bir şekilde kullanıldığı ifade edilir. Bkz.: Batarilo, *Das Vermächtnis*, s. 153.

Bu arada, bazı dijital platformlarda bu insanlardan “Valdocular” ya da “Waldensi(y)anlar” diye bahsedilse de biz bu çalışmada “Waldesyanlar” ismini uygun gördük.

²⁷² <https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkerche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

ister. Bu çeviri faaliyetiyle Yeni Ahit'in tamamı tercüme edilemese de en azından bir kısmının Fransızcaya aktarıldığı bilinmektedir²⁷³.

Bu çeviriyi okumak Waldes'in hayatında köklü bir değişikliğe yol açar, özellikle: “İsa ona, Eğer eksiksiz olmak istiyorsan, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle” ayeti onu derinden etkiler (tkr.: 1173)²⁷⁴. Bu ayeti kendisi için bir uyarı kabul eden Waldes ayette yazılanları uygulamaya karar verir ve mal varlığını satıp parasını fakirlere dağıtır. Artık sadakalarla geçinmeye çalışan Waldes'in bu yaşamı verdiği etkili vaazlar ile birleşince çevresinde kısa zamanda birçok kadın ve erkek toplanmaya başlar. Waldes'in etrafında toplanan bu insanlarda şu hususlar dikkat çekmektedir: İsa gibi yeryüzünde dolaşarak vaaz verme, dünya malından feragat etme, verdikleri vaazlarda “sadece” Kutsal Kitap'ın öğretisine yoğunlaşma, ibadetlerde Kutsal Kitap'ın Latince yerine yerel dillere yapılan tercümelerini kullanma ve Kutsal Kitap'ın yerel dillere çevrilmesine öncülük etme²⁷⁵. Bu arada kadınların da vaaz vermesine izin vermişlerdir ki bunun o dönemin çok ilerisinde bir yaklaşım olduğu kabul edilmelidir²⁷⁶. Bu özelliklerin dönem insanına cazip gelmesi gruba yoğun bir şekilde yeni insanların katılmasına yol açmıştır.

Hem hızlı büyümeleri hem de dinlerine olan bu yaklaşım ve yaşam tarzları başta Lyon olmak üzere buldukları bölgelerdeki Kilise yetkililerinin hoşnutsuzluğuna yol açar. Nihayetinde Verona Konsilinde (1184) *heretik* ilan edilerek aforoz edilirler. Bu karar üzerine bu zamana kadar Kilise'ye karşı ılımlı düşüncelere sahip Waldesyanların bundan sonra daha sert tavır içine girdikleri görülmektedir²⁷⁷.

Kilise'nin Waldesyanları *heretik* ilan etmesi aslında sonradan gelecek olan eziyet ve işkencelerin habercisi niteliğindedir. Çünkü onlar yaklaşık üç yüz yıl boyunca engizisyon dâhil (1231) çeşitli işkence ve eziyetlere maruz kalmışlardır²⁷⁸. Öte yandan bu

²⁷³ Batarilo, *Das Vermächtnis*, s. 153.

²⁷⁴ HKK, Matta; 19: 21.

²⁷⁵ Leff, “Waldensians”, ss. 327-328.

²⁷⁶ <https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkirche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

²⁷⁷ Dossat, “Waldenses”, ss. 770-771.

²⁷⁸ Bu engizisyon süreçlerinde –özellikle 14. yüzyılda– Peter Zwicker (ö. 1403) adlı engizisyon hakiminin (*Inquisitor*) öne çıktığı görülür. Zwicker 1391 ve 1403 yılları arasında Almanca konuşan dünyanın en büyük engizisyon soruşturma mahkemelerine başkanlık etmiştir. Bu süreçte Avusturya, Pomeranya, Mark Brandenburg ve Macaristan'da gerçekleştirdiği heretiklik sorgulamalarının neredeyse tamamı Waldesyanlardan oluşmaktadır. Zwicker engizisyon mahkemelerinde Waldesyanlara Satanizmin kökeni olarak iddia edilen Luciferanizmin takipçileri oldukları iddiasıyla ağır cezalar vermesiyle ünlüdür. Bunu

heretiklik damgalanması ilk başlarda hemen kendini hissettirmediği gibi hareketin yayılma sürecini de durdurmaz. Yeraltına inen ve daha da genişleyen Waldesyanların kısa süre içinde İspanya'dan Baltık Denizi'ne kadar yayıldığı ve kendi cemaatleri, rahipleri ve kendilerine has dini formları ile neredeyse popüler bir “muhalif kilise”ye dönüştüğü görülür²⁷⁹. Kutsal Kitap’a geri dönme ve sade bir yaşam tarzına dayanan davetin insanlar tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır²⁸⁰.

Orta Çağ dönemi boyunca Waldes hareketinin karakterinde köklü değişimler gözlenmeye başlanır. Ancak ne Waldes’in şahsı ne de Waldesyanlar hakkında elimizde fazla yazılı belge olmadığından onların fikirleri ve genel yaşamları sadece engizisyon soruşturmaları raporlarından öğrenilmektedir. Buna göre reform öncesi dönemdeki orijinal fikirlerini şöyle özetleyebiliriz:

(1) Önceleri basit yaşam ve sadece İncil’i vaaz etmeyi temel ilke kabul ederlerken baskılar onları gizliliğe ve sertleşmeye götürmüştür.

(2) *Heretik* ilanından sonra bir nevi “yeraltına inen” Waldes hareketinin omurgasını yoksulluk içinde yaşayan ve evlenmeyen vaizler oluştururlar. Bunlar tüccar kılığında gizli bir şekilde topluluktan topluluğa giderek İncil’i vaaz etmeyi temel görevleri olarak görür ve insanların günah itiraflarını (*confessions*) dinlerler²⁸¹.

(3) Çoğunlukla eğitimsiz ve alçak gönüllü esnaf, çiftçi ve kadınlardan oluşan Waldesyanlar için ahlakî ve ruhsal Hıristiyanlık temel teşkil eder. Bu bağlamda kendilerini sadece İncil vaazına ve ibadete adayarak teolojik ya da metafizik tonlamalara fazla bulaşmamaya özen gösterirler. Ahlakî olgunluk onların temel karakteristiklerindedir ve bunun kaynağı olarak da İsa'nın “Dağdaki Vaazı”nı esas alırlar. Buradan hareketle

sahip olduğu modelleri tamamen yeniden üretmek suretiyle soruşturma usullerini değiştirerek yapmıştır. Bundan böyle yargılanan bir grubun en alt seviyesindekiler bile ağır cezalar almaktan kurtulamazlar. Bkz.: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv69tgn3> (04.05.2020). Ayrıca Peter Zwicker ve geç Orta Çağdaki engizisyon mahkemeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Reima Välimäki, *Heresy in Late Medieval Germany: The Inquisitor Petrus Zwicker and the Waldensians*, Boydell & Brewer, York Medieval Press, 2019. s.. ?

²⁷⁹ <https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkirche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

²⁸⁰ Bazı araştırmacılar artan bu ilgilde Waldesyanların Kilise’yi *heretik* “Kathar hareketi”ne karşı mücadelesinde etkin bir şekilde desteklemiş olmasının etkili olduğunu ifade etseler de durum tam olarak öyle değildir. Bu ilginin arkasında daha ziyade din adamlarının güç ve servet peşinde koşmalarına yönelik sert eleştirilerine ve servet sahibi olmaya hor bakmalarına halkın gösterdiği yoğun ilginin olduğu söylenebilir. Bkz.: Batarilo *Das Vermächtnis*, s. 154.

²⁸¹ Dossat, “Waldenses”, ss. 770-771.

yetkililerin hiç kimseye şiddet uygulamamaları gerektiğini savunurlar. Bu ilkedен onların ilk “pasifist” –koşulsuz şiddet ve savaş karşıtı– gruplardan oldukları söylenebilir²⁸².

(4) Waldesyanlar Katolik Kilisesini “kötü adamların kilisesi”, kendi kurucuları Peter Waldes’i ikinci Peter (Petrus) ve kendi küçük topluluklarını ise Petrus tarafından Roma’da kurulan Kilise’nin devamı olan “hakiki Kilise” olarak görmekte-dirler²⁸³.

(5) Kendi cemaatleri / kiliseleri içinde bir “Kilise düzeni”ne ve bir organizasyona sahip olup olmadığı konusunda elimizde sadece onları sorguya çeken engizisyon hakimi (*Inquisitor*) Bernard Gui (1261/2-1331) tarafından betimlenen bir hiyerarşik yapı vesikası vardır²⁸⁴.

(6) Waldesyanlar için İncil tek otorite kaynağıdır ve öğretilerinin merkezini oluşturur. Dolayısıyla onun kapsamlı öğretimine çok önem verilir; o kadar ki sıradan köylüler bile İncil bölümlerini ezbere bilirler²⁸⁵.

(7) Onları karakterize eden bir başka özellik de “yemin etmeme emri” ile bağlı olduklarına inanmalarıdır; her türlü yemin onlar tarafından reddedilir (HKK, Matta; 5: 34)²⁸⁶. Buradan hareketle, dönemin engizisyon hâkimleri bir kimsenin Waldesyan olup olmadığını belirlemenin en güvenli yolunun yemin edip etmediği olduğunu belirtirler²⁸⁷.

(8) Katolik Kilisesinin önemli ilkelerinden olan araf, Meryem ve azizlere bağlılık/saygı, ölümlere şefaet ve endüljans reddedilir²⁸⁸. Bunların yerine bütün cemaat üyeleri olarak sadece manevi faaliyetlere yönelir ve düzenli bir şekilde dua etmeye özen gösterirler²⁸⁹.

Bu ve benzeri düşünceler onların “öncü Protestanlar”dan (*Proto-Protestant*) olduklarının kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, bütün bu farklılıkların

²⁸² Dossat, “Waldenses”, ss. 770-771.

²⁸³ Batarilo, *Das Vermächtnis*, s. 157.

²⁸⁴ Ona göre en üst yapıda kefareet (*Penance*) ve komünyonu yöneten *piskoposlarlar (maioraleler)* gelmektedir; daha sonra vaaz veren ve günah itirafını (*confessions*) dinleyen *rahipler* gelir; son olarak ta piskoposlara ve rahiplere materyal sağlayan *diyakozlar* gelmektedir. Bkz.: Dossat, “Waldenses”, ss. 770-771.

²⁸⁵ Dossat, “Waldenses”, ss. 770-771.

²⁸⁶ HKK, Matta; 5: 34-35: “Oysa ben size diyorum ki hiç ant içmeyin: Ne gök üzerine, çünkü orası Tanrı’nın tahtıdır; ne de yer üzerine, çünkü orası O’nun ayak taburesidir; ne de Yeruşalim üzerine, çünkü orası Büyük Kral’ın kentidir”.

²⁸⁷ Batarilo, *Das Vermächtnis*, s. 158.

²⁸⁸ Dossat, “Waldenses”, ss. 770-771.

²⁸⁹ Leff, “Waldensians”, ss. 327-328.

yanında Katolik Kilisesi ile aralarında bazı benzerlikler de vardır. Örneğin yedi kutsal sakramenti genel olarak onlar da kabul ederler, ancak vaftizi şekilden ziyade ruhsal anlamını öne çıkararak ve sadece yetişkinlere –çocuklara değil– uygularlar. Benzer şekilde rahipleri sert bir şekilde eleştirmelerine rağmen rahipler ile sıradan insanlar arasındaki ayrımı muhafaza ederler. Bununla birlikte günah itirafının, evliliğin ve komünyonun Waldesyanlar arasında da özel bir öneminin olduğu bilinmektedir²⁹⁰.

Reformasyon Dönemi Waldesyanları; Yeni Bir Başlangıç: Verona Konsilinden (1184) sonra peyderpey artan zorluklar karşısında ısrarla inançlarını yaşatmaya devam eden Waldesyanların ilk olarak 15. yüzyılın ilk yarısında Bohemya’da ortaya çıkan Jan Hus hareketiyle tanışmaları onlara hem bir moral-motivasyon kaynağı olmuş hem de Hussitlerin öğretileri doğrultusunda kendilerini yeniden tanımlama yoluna gitmelerine neden olmuştur. Zira Hussitler de tıpkı Waldesyanlar gibi kendilerini vaazların yerel dilde verilmesi ve din adamlarının mülkiyet sahibi olmaması gerektiği gibi ilkelere bağlı hissederler²⁹¹.

Ancak Hussitlerin de Papalık ve İmparatorluk tarafından takibat ve işkencelere maruz kalmaları onlarla aralarındaki bağlantıyı erken sonlandırmıştır. Bunu takiben Reformasyonun ortaya çıkması Katolik Kilisesinin takibatından yorulan Waldesyanlara yeni bir umut ışığı olmuştur. Çünkü İncil’in ve Mesih’in yeniden merkeze alınması gibi temel ilkeler Luther ile onlar arasındaki ilişkinin temelini oluşturacaktır.

Waldesyanların Protestanlardan Kalvinistlerle kurdukları bağlantı onların tarihinde derin bir kırılma anlamına gelir. Hatta bazıları bu durumu “Mesih’in *yoksul öğrencilerinin (armen Christi)* ölümüyle eş tutarlar. Ancak birçoğu bu kararlarını geçmişle bir kırılma olarak değil aksine atalarının hep içlerinde taşıdıkları hayallerinin gerçekleşmesi, yani gerçek Mesih Kilisesinin restorasyonu olarak görme eğilimindedirler²⁹². Artık Waldes’in

²⁹⁰ <https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkirche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

²⁹¹ Batarilo, *Das Vermächtnis*, ss. 158-160.

²⁹² Bu noktada Waldes’in hiçbir zaman Katolik Kilisesinden ayrılmayı düşünmediği hatırlanmalıdır.

sade yaşamından ziyade Kalvin'in "Reform Kilisesi (*reformierte Kirche*)"²⁹³ öğretileri benimsenmeye başlanmıştır²⁹⁴.

Waldesyanlarda bundan sonra reform fikirleri doğrultusunda şu düşüncelerin öne çıktığı görülür:

* Gezici vaizlerin yerini kalıcı rahipler alır ve rahiplerin evlenmeme yasağı kaldırılır.

* Vaaz verme, vaftiz ve komünyon ayinlerini yönetme gibi pastoral görevler artık bu rahipler tarafından yerine getirilmeye başlanır²⁹⁵.

* Sakramentlerden sadece vaftiz ve komünyon kabul edilir.

* Önceden şahsî mülkiyet yasak iken artık yasak değildir²⁹⁶.

* Waldesyanların en çok önem verdiği ilkelerin başında Kutsal Kitap'ı kendi ana dillerinde okumaları geldiğinden aynı özelliği Kalvinist / reformist olarak ta devam ettirirler. Bu doğrultuda onlardan aldıkları manevi destekle Kutsal Kitap'ın yeniden Fransızcaya çevrilmesine ön ayak olurlar²⁹⁷.

Waldesyanların Kalvinizmle açık bağlantıları Katolik Kilisesi ile zaten sorunlu olan ilişkilerinin iyice kötüleşmesine ve bunun yanında Kalvinistleri koğuşturan Fransa'nın onları da koğuşturmasına yol açar. Bunun üzerine çeşitli Waldesyan gruplar Almanya'nın Lutheryan prenslerinin egemen olduğu bölgelere iltica etme kararı alırlar. En çok tercih ettikleri bölgeler ise Württemberg ile Hesse(n) dükalıkları olmuştur. Waldesyanların bu bölgelerde ibadetlerini 19. yüzyılın başına kadar –Fransız lehçesindeki bir– Almanca ile yaptıkları bilinmektedir. Öte yandan Württemberg'de Evanjelik Lutheryan Bölge Kilisesine katılan bir grup Waldesyanın varlığı da kayıtlarda mevcuttur. Günümüzde bile

²⁹³ Kalvin (ve Zwingli) reform hareketine "Reformist Kilise" hareketi denir.

²⁹⁴ Bu durum sonradan "Waldes halkını kaybetti, onu Kalvin kazandı." şeklinde yaygın bir anlayışa bürünmüştür. Bkz.:<https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkirche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

²⁹⁵ Batarilo, *Das Vermächtnis*, s. 158.

²⁹⁶ <https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkirche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

²⁹⁷ Çeviri işiyle Kalvin'in kuzeni Pierre Robert Olivetan (1506-1538) ilgilenmiştir. 1535'te tamamlanan bu baskının maliyetini de Waldesyanlar üstlenmiştir. Bkz.: Batarilo, *Das Vermächtnis*, s. 158.

Stuttgart'ın Ötisheim bölgesinde (Güney Almanya) bölgesel kiliseden bağımsız İtalyanca konuşan küçük bir Waldesyen topluluğu / cemaati bulunmaktadır²⁹⁸.

Sonuç olarak günümüzde Waldesyenizmin (*Waldensertum*) bütün zorlayıcı önlemlere rağmen inançları Avrupa'da hızla yayılan ve daha sonra reform döneminin Protestan kiliselerini bile etkileyen bir Protestan akım olduğu söylenebilir. Waldesyenler geldikleri noktada kendilerini teolojik açıdan olduğu kadar organizasyon açısından da Protestan reformunun bir parçası ve hatta öncüsü olarak görmektedirler²⁹⁹. Kiliseleri çok sadedir ve ne bir sunak (*Altar*) ne de bir haça sahiptir³⁰⁰. Bugün dünya genelinde otuz bini İtalya'da olmak üzere yaklaşık yüz bin Waldesyen bulunduğu bildirilmektedir. İtalya'dakilerin neredeyse yarısı Torino'nun batısındaki çeşitli vadilerde (Waldesyen vadileri denilen altı bölge), geri kalanlar ise İtalya'nın diğer bölgelerinde yaşamaktadırlar³⁰¹. Ayrıca birçok Waldesyenin 1858-1861 yılları arasında Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden Uruguay ve Arjantin'e göç ettikleri bilinmektedir³⁰².

2.2.2. İngiliz Reformunun “Sabah Yıldızı”: Wycliff ve Wycliffizm

Wycliff tarih sahnesine Avrupa'nın sosyokültürel ve teopolitik açıdan büyük değişimlere gebe olduğu bir dönemde çıkmıştır (14. yüzyıl). O zamanlar Avrupa'nın tek stabil gücü olan Papalığın uzun zamandır heretizmle mücadelesinden yorgun ve yıpranmış olduğu bir dönemdir. Buna karşın Papalığın insanlar üzerindeki baskıcı tavrından da insanların yorgun olduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda Papalık siyasi otoritelerle

²⁹⁸ Waldesyenler Stuttgart'ın başkenti olduğu Württemberg eyaletine (Güney Almanya) iltica ettiklerinde bazı bölgelerde bataklıkları kurutup yerel halkın bilmediği patates ekmişlerdir. Bu nedenle Almanya'nın güneyindeki Waldesyen yerleşiminin patatesin yayılmasıyla doğrudan ilintili olduğu kabul edilmektedir: Bkz.: Siegfried Hermle, “Das Ende der Württembergischen Waldenserkirche im 19. Jahrhundert”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte* 101 (2001). ss. 70-113.

²⁹⁹ Neu Zürcher Zeitung, <https://www.nzz.ch/international/die-waldenser-und-die-reformation-luthers-vergessene-vorlaeufer-ld.1313144> (21.05.2021).

³⁰⁰ <https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkirche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

³⁰¹ 1520 ve 1530'lar Waldesyenlerin İtalya'ya akın ettiği yıllar olmuştur. Ancak bazı Waldesyenler engizisyon korkusuyla Kalvinist olurken bir bölümü de Roma Katolik Kilisesine geri dönmüştür. Başka bir bölümünün de 1540'larda özellikle Kuzey İtalya'da büyüyen küçük Anabaptist gruplara katıldıkları bilinmektedir. 1545'ten itibaren ise İtalya'dan göç etmek zorunda kalan Waldesyenler (ve Protestanlığı kabul eden diğerleri) İsviçre, İngiltere ve Polonya'ya kaçmak zorunda kalmışlardır. Bkz.: G. R. Elton, *Reformation Europe 1517-1559 / The Fontana History of Europe*, Collins Clear-Type Presse, London and Glasgow 1963, s. 112.

³⁰² Bu iki Güney Amerika ülkesindeki göçmen Waldesyenler –21. yüzyılın başı itibariyle– yaklaşık 15 bin kişilik üyeleriyle çeşitli cemaatler / kiliseler halinde varlıklarını sürdürmektedirler. Bkz.: Neu Zürcher Zeitung, <https://www.nzz.ch/international/die-waldenser-und-die-reformation-luthers-vergessene-vorlaeufer-ld.1313144> (21.05.2021).

kurduğu ilişki tarzından güvenilmez bir partner olarak damgalanmıştır. Bütün bunların yanında papa ve Papalık bürokrasisinin lüks içinde yaşama tutkusundan hiç vazgeçmediği de bilinmektedir. Bu durumun –her zaman olduğu gibi– insanları yeni arayışlara sevk etmiş olması kaçınılmaz görünmektedir³⁰³.

Yeni arayışların genelde din adamları tarafından ya da dini referansla ortaya çıkması Kilise'nin birey ve toplum hayatının tam kalbinde olmasıyla ilgilidir. Kilise'nin giderek yozlaşan bürokrasisi ve Kilise'yi temsil eden din adamlarının lüks yaşam tutkunluğu bu arayışları hızlandırmakla kalmaz; aynı zamanda eleştirilerin yaygınlaşması ve derinleşmesine de yol açar. 14. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan John Wycliff, hem İngiltere hem de kıta Avrupa'sındaki etkisiyle bunun en iyi örneğini oluşturur³⁰⁴.

İsmi değişik kaynaklarda *Wycliff*, *Wiclef*, *Wicliffe*, *Wickliffe* olarak geçen teolog, filozof ve Kutsal Kitap çevirmeni olan İngiliz John Wycliff (d. tkr. : 1330-1384) Protestan Reformunun hem kronolojik hem de teolojik olarak en başta gelen öncülerinden (*proto-Protestant*) biri kabul edilir. Yoğun bir şekilde *anti-klerikal* fikirlere sahip olduğu bilinen Wycliff papanın otoritesi ile din adamlarının lüks yaşamları ve ayrıcalıklarına karşı çıkararak sadece İncil'in otoritesini kabul eder. Böylece Wycliff'in Luther'den çok önce Avrupa'da reformun temellerini attığı söylenebilir³⁰⁵.

Oxford Üniversitesinde 1369 yılında teoloji lisansını (*Bachelor of Arts*), 1372 yılında ise doktorasını (*Master of Arts*) tamamladıktan sonra krala yakın biri olmasına rağmen dini veya siyasi bürokraside görev almayarak kendini teolojik konular üzerine yazmaya hasreder. Çünkü ülkedeki ruhban sınıfının zenginliği, iktidar arzuları ve imtiyazlarından rahatsızlık duymaktadır. Wycliff'in ilk ve en önemli reçetesi ruhban sınıfının *evanjelik* yoksulluğa geri dönmesi gerektiğidir. Öte yandan onların içinde olduğu yanlışlıkları ve hataları düzeltme yetki ve sorumluluğunun Papalık yerine kralda ve devlette olması gerektiği düşüncesi ise dikkate değerdir³⁰⁶.

³⁰³ 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başına tarihlenen bu zaman dilimi aynı zamanda insanların birçok zorlukla mücadele ettiği bir dönemi yansıtmaktadır. Özellikle bir yandan “kara ölüm” denen veba ve diğer salgın hastalıklarla uğraşırken diğer yandan da kıtlığa karşı çetin bir mücadele verilmek zorunda kalmıştır. Bkz.: Banu Çetin Ünal, “Avrupa'nın Felaketler Yüzylında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe'in Etkisi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi –Journal of Medieval Researches*, Vol.: 2, Issue: 1, s. 81.

³⁰⁴ Ünal, “Avrupa'nın Felaketler Yüzylında”, s. 81.

³⁰⁵ Massey H. Shepherd, Jr., “Wycliff, John”, *The Encyclopedia of Religion* (Ed. Mircae Eliade), Vol. 15, Macmillan Publishing Company, New York – Collier Macmillan Publishers, London 1987, ss. 488-490.

³⁰⁶ Shepherd, Jr., “Wycliff, John”, ss. 488-490.

Wycliff eleştirilerini sadece ruhban sınıfıyla sınırlı tutmadığı gibi Kilise’yi hem yapısal hem doktriner olarak eleştirmekten de geri durmaz. Ona göre Kilise sadece papa ve din adamlarından değil aynı zamanda Tanrı tarafından seçilen insanlardan oluşan bir topluluktur³⁰⁷. Bu, Kilise’nin kurumsal yapısında sıradan insanların da söz sahibi olmaları gerektiği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte ilerde Kalvin’de görülecek olan *Cebrîlik*³⁰⁸ olarak anlaşılabilir “kader” (*Predestination*) anlayışını ve Protestanlığın ilk dönemlerinde sıkça rastlanan tasvir karşıtlığını (*ikonaklazm*)³⁰⁹ da savunmaktadır.

Hemen hemen tüm reformistlerde gördüğümüz Kilise ve papa yerine Kutsal Kitap’ı Hıristiyanlığın merkezine alma ilkesi 16. yüzyıl reformistlerinden önce Wycliff’te görülür. Kendisi o dönemde İngiltere’de Kutsal Kitap’ı Latince’den okuyabilen az sayıdaki “şanslı” kişilerden biri; aynı zamanda onu yoğun bir şekilde inceleyen o yüzyıldaki tek kişi olduğu söylenmektedir³¹⁰. Aynı zamanda ayrıcalıklı bir yaşam süren bir bilgin olmasına rağmen sorumluluk sahibi bir Hıristiyan olarak feodal yapıdaki sıradan insanlara Kutsal Kitap’ın gerçeğini anlatma amacındadır. Wycliff Hıristiyanların kendi ana kaynaklarını okuyup anlayamamalarını “trajik” bir durum olarak değerlendirdiğinden Kutsal Kitap’ı (*Vulgate*) esas alarak onu herkesin anlayabileceği konuşma diline / halk İngilizcesine tercüme etme cesaretini gösterir³¹¹. Wycliff’in İngiliz halkına en büyük hizmetinin bu olduğu söylenmektedir³¹². Onun Kutsal Kitap’ı tercüme ederek insanların aklına sunması

³⁰⁷ Resul Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri: Moravyalılar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2013/1, C. 12, S. 23, s. 115.

³⁰⁸ İslam düşünce tarihinde “Kelam” ilmine ait bir kavram olan *Cebrîlik* (*Cebriyye*), insanın irade hürriyetini kabul etmeyen ve her şeyi kadere bağlayan *determinist* bir akımdır. Bkz.: Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 78. İslam Kelamı’ndaki *cebriyye* ve *kaderiyye* konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1991; Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, Konya 1996.

³⁰⁹ *İkonoklazm*; etimolojik olarak “put / ikona / image kırma” (*Image breaking*) anlamına gelen sözcük 8. ve 9. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunda üç evrede gerçekleşen “ikona (put) kırıcılık” akımını ifade eder. Bu insanlar “image”lara / ikonalara aşırı saygı göstermeyi ve onları yüceltmeyi *putperestlik* olarak görmüş ve onlara savaş açmıştır. Bkz.: J. Gouillard, “Iconoclasm”, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. VII, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine 1981, s. 327.

İkonoklazm aslında Ortodoksluğa ait bir kavram olmasına rağmen Protestan reformatörlerin de büyük oranda *ikonoklast* tavır sergiledikleri bilinmektedir. Bunun nedeni resim ve heykellere saygının şirke / putperestliğe kapı aralması olduğu ifade edilmektedir. Reformasyon döneminde de –tıpkı doğu Roma’nın *İkonoklazm* döneminde olduğu gibi– kiliselerdeki birçok sanat eseri niteliğindeki resim ve heykellerin zarar gördüğü bilinmektedir.

³¹⁰ Ünal, “Avrupa’nın Felaketler Yüzyılında”, s. 83.

³¹¹ Bu nüsha, İngilizce olarak günümüzde de kullanılan Wycliff’e ait Kutsal Kitap’ın ana kaynağını oluşturmaktadır. Wycliff tarafından İngilizceye çevrilen Kutsal Kitap’ın Yeni Ahit bölümünü kendisinin tercüme ettiği bilinmekle birlikte, Eski Ahit bölümünü arkadaşlarının tercüme ettiği düşünülmektedir (1384). Bkz.: The British Library: <https://www.bl.uk/people/john-Wycliffe> (11.05.2020).

³¹² G. Barker, *O’nun İzinde – Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, Zafer Matbaası, İstanbul 1985, s. 102.

toplumda Kilise'ye ve ruhban sınıfına karşı var olan derinlerdeki huzursuzluğun iyice su yüzüne çıkmasına yol açtığı kabul edilir³¹³.

Wycliff Kilise karşıtı düşüncelerini cesurca ortaya koyan bazı eserler kaleme almıştır. Özellikle *anti-klerikal* bir yorumla(ma) ile yazdığı *De Ecclesia* adlı önemli eserinin tüm Avrupa'da ses getirmesi sorunun Avrupa genelinde yaygınlığını göstermektedir³¹⁴. Bunun en bilinen örneğini Bohemya kraliçesinin özel vâizi Jan Hus oluşturur³¹⁵. Hus'un Oxford Üniversitesinde eğitim alan Jerome adlı bir öğrenci aracılığıyla haberdar olduğu Wycliff'in onun zihin dünyasında ve reform anlayışında beklediği ateşi tutuşturduğu ifade edilir.

Wycliff'in takipçileri daha çok "Lollardlar" olarak bilinen vâiz grupları arasından çıkar³¹⁶. Onların Oxford Üniversitesi kökenli olmalarından dolayı akademik tabanlı kişiler olarak Kutsal Kitap'a çok boyutlu hakimiyetleri söz konusudur³¹⁷. Wycliff'ten ilham alan ve sade bir yaşam süren bu gezgin vâizler / Lollardlar kendilerini -ayrıcalıklı- bilgi hazinelerini (İncil gerçeğini) siyasi otoritelerin "baskıcı" ortamından ve Kilise'nin

³¹³ Çatalbaş, "Avrupa'nın ilk Evanjelistleri", s. 115.

³¹⁴ Wycliff'in bu eseri yanında başka eserleri daha vardır. Bunlar arasında siyasi ve dinî reform üzerine düşüncelerini belirttiği *Summa de Ente* ve *Tractatus de Universalibus* (summa teolojisi) önemli bir yer tutar. *De Dominio Divino* adlı eserinde ise din adamlarını eleştirir. *Postilla Super Totam Bibliam* adlı bir eseri daha vardır ki, burada Kutsal Kitap'ı akademik çalışmalarının merkezine oturtur. Bununla birlikte *Opus Evangelicum* adlı eserinde papadan *Antichrist*, yani "Deccal" olarak söz etmektedir. Bkz.: Ünal, "Avrupa'nın Felaketler Yüzylında", s. 82.

³¹⁵ Barker, *O'nun İzinde*, s. 103.

³¹⁶ Burada Wycliff taraftarlarının –birçok reformist mezhep / kilisenin aksine– onun adına nispetle anılmayıp başka bir isimle (*Lollard*) anılmaları dikkat çekicidir. Wycliff'in görüşlerini takip edenlere verilen "Lollard/lar" (homurdanan/lar); bir Orta Çağ Hollandaca (Felemenkçe) sözcüğü olan ve "mırıldanmak-fısıldamak" (*mumbler*) anlamına gelen "lull"dan türetilen bir (*lollaert*) sözcüktür. Toplandıkları evlerde kutsal yazıları hafif sesle mırıldanarak / fısıldayarak okumalarından dolayı bu isimle adlandırıldıkları düşünülmektedir. Ya da işsiz güçsüz, aylakça gezmek anlamındaki "loll" sözcüğünden türediği ifade edilmektedir. Zaten Lollardlar isminin başlarda Katolikler tarafından küçümseme (*pejoratif*) amacıyla kullanılmış olduğu da unutulmamalıdır. Sözcük hangi kökten gelirse gelsin onların Yeni Ahit'i (İngilizce) merkeze almaları *anti-klerikal* bir din anlayışına sahip olmalarına ve dolayısıyla da Katolik Kilisesi tarafından *heretik* olarak damgalanmalarına yol açmıştır. Bir tür "yeraltı kilisesi" olarak varlığını sürdüren bu hareket 16. yüzyıl İngiliz reformunun yolunu hazırlayanlar arasında kabul edilir. Lollard geleneğinde ruhban sınıfının cinsel sapmaları ve yozlaşmalarına karşı duyulan öfke ile beslenen kökleşmiş endemik bir *anti-klerikalizm* vardır. Öte yandan, Lollardlar Katolik usulüne göre icra edilen komünyon ayinini basit bir batıl inanç olmanın ötesinde putperestlik olarak görürler. Ayrıca İngilizce İncil'de ısrarcı olmaları 1409'da İngiltere'de İngilizce İncil'in tamamen yasaklanmasına neden olmuştur. Zira o zamanlar "Lollard İncili"nden (İngilizce) bir bölüme dahi sahip olmak canlı yakılmakla sonuçlanabilmektedir. Bkz: Piergiuseppe Scardigli, "Lollards", *The Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, Volume VII, Brill, Leiden Boston 2010, s. 594-595; The British Library, <https://www.bl.uk/people/john-wycliffe> (11.05.2020); Ünal, "Avrupa'nın Felaketler Yüzylında", s. 83.

³¹⁷ Wycliff'in kendisinin de Oxfordlu olduğu hatırlanmalıdır.

“abartılı” sakrament anlayışından bunalan İngilizlere anlatmaya adadıkları görülmektedir³¹⁸.

Öte yandan İncil’in Kilise’nin yorumlarından arındırılmış bir şekilde insanlara anlatılması papa ve din adamları tarafından –beklendiği üzere– papaya ve Kilise’ye karşı bir tavır ve oluşum olarak algılanmıştır. Aynı zamanda hareketin destekçileri arasında çoğunlukla iş insanları ve zanaatkârların olması, hatta başlangıçta bazı soyluların da hareketin içinde bulunması Kilise’nin dikkatinden kaçmaz. Kilise hızlı bir şekilde tepkisini verir ve İncil’i okudukları ve halka vaaz ettikleri gerekçesiyle Lollardlar’ın birçoğunu yakarak cezalandırır ve Wycliff İncili’nin birçok kopyası da imha edilir. Böylece Lollardlar İngiltere’de yakılarak cezalandırılan ilk kişiler olarak tarihe geçerler³¹⁹. Bununla birlikte, Wycliff’i de cezalandırmak isteyen Papa XI. Gregory (Papalık dön.: 1370-1378) Wycliff’in devlet içindeki güçlü arkadaşlarının araya girmesiyle sadece onu ve anti-klerikal görüşlerini kınayan bir ferman (*Bulle*)³²⁰ yayınlamakla yetinmek durumunda kalır (1377)³²¹.

Tarih bize fikirleri cezalandırma yöntemiyle yok etme faaliyetlerinin tam olarak başarılı olamadıklarını söylemektedir. Katolik Kilisesinin “heretizm” ile mücadelesine bakıldığında bu gerçek apaçık ortada durmaktadır. Buna en iyi örnek olarak Wycliff/izm verilebilir. Çünkü Kilise ne Wycliff İncili’nin yazımının ve okunmasının önüne geçebilmiş –ki şu anda elimizde iki yüz nüshası mevcuttur– ne de Lollardları tamamen ortadan

³¹⁸ Barker, *O’nun İzinde*, s. 102. Lollardlar, din adamları (*klerikal*) ile sıradan normal insanların (*sekular, civil, unclerical*) eşit olduklarına, dolayısıyla herkesin Kutsal Kitap’ı yorumlayabileceğine inanmışlardır. Sakramentleri İncil’de olmadıkları gerekçesiyle kabul etmedikleri gibi komünyonu da sadece bir “anma” olarak yorumlamışlardır. Öte yandan kendilerine çok zulüm yapılmasına rağmen sivil otoriteye karşı hiçbir zaman isyan içinde olmamaları dikkat çekicidir. Bkz.: Scardigli, “Lollards”, s. 595.

³¹⁹ Lollardlar İngiltere’de 1559’a kadar hem Kilise hem devlet / krallık tarafından –neredeyse aralıksız– “heretik” olarak zulüm görmüşlerdir. Çünkü Avrupa’da neredeyse Reformasyon çağına kadar Kilise yetkililerinden izin almadan Kutsal Kitap’ı okumak yasaktır. Özellikle insanlara anlatmanın cezası çok daha ağırdır. Bundan sonra Lollardlardan hareketle İngiltere’de sapkınlık yasalarının daha da sıkılaştırıldığı, din adamlarının vaazlarının daha sıkı kontrol edildiği bir döneme girilir. Bu dönem özellikle İngilizce İncil’e ve yerel dilde dinî literatüre sahip olmanın çok ağır şekilde cezalandırılması, hatta yakılarak cezalandırılmanın yaygınlaşmasıyla dikkat çeker. Bundan böyle yakılarak cezalandırmanın yaygınlaştığı görülür. Bkz.: Scardigli, “Lollards”, s. 594.

³²⁰ *Bulla*; Latince etimolojik olarak “mühür baskısı” anlamına gelmekte ve bu nitelemeyle en büyük mühür sahibi olarak papalığın kamuya açık fermanı kastedilmektedir. Bkz.: Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s.413.

³²¹ Gauntlu John (*John of Gaunt*) başta olmak üzere bazı soylular Wycliff’i korumaktadırlar. Bu kişilerin onu hangi (dini ya da siyasi) nedenle koruduğu tam olarak bilinmemekle birlikte siyasi nedenle korudukları ihtimali akla daha yakın görünmektedir. Çünkü o dönem İngilteresinde Fransa kralının etkisinde olan ve Avignon’da oturan papaya karşı büyük bir öfke duyulmaktadır. Bkz.: Barker, *O’nun İzinde*, s. 102.

kaldırabilmiştir³²². Zira Lollardlar kendilerine yapılan çeşitli baskı ve zulümlere rağmen varlıklarını 16. yüzyıldaki Reformasyon dönemine kadar sürdürebilmişlerdir³²³. Wycliff'in etkisi İngiltere'yi aşip kıta Avrupa'sına, özellikle Bohemya'ya ulaştınca adeta bir ateş topuna döner. Öte yandan, tarihte çok az vuku bulan bir şekilde, Hus "sapkınlığı"nin kaynağı olduğu gerekçesiyle Wycliff'in ölümünden tam otuz bir yıl sonra "heretik" ilan edilmesine ve takipçilerinin cezalandırılmasına ve kitaplarının da yakılmasına karar verir³²⁴.

Wycliff'in öğretilerinin ne İngiltere'de ne de İngiltere dışında yayılmasının önüne geçilememiş olmasının onun kişisel nitelikleri yanında, cesaretle savunduğu görüşlerinin insanlar arasında bulduğu karşılıkla ilgili olduğu düşünülebilir. O kadar ki, o dönemde İngiltere'nin yarısının "Lollard" olduğu söylenmektedir³²⁵. Wycliff kişisel olarak oldukça sağlam bir mantıkcı, yetenekli bir araştırmacı ve kendini dinleten bir vâiz olarak dikkat çekmektedir. Onun konumundaki insanların çoğunun Kilise ve kraliyet bürokrasisinden yararlanma yoluna gittikleri bir dönemde, o halkın fakirliğine karşı Kilise'nin zenginliğini ve din adamlarının lüks içinde yaşamalarını cesaretle eleştirir³²⁶. Kısaca söylemek gerekirse Wycliff hem 1530'larda gerçekleşen İngiliz reformunun yollarını önceden döşemiş hem de Hus, Luther ve Kalvin gibi önemli reformatörlere olan etkisiyle en eski Protestan öncülerden biri olarak tarihte yerini almıştır.

2.2.3 Jan Hus ve Hussitler

Reform dönemi ve hareketlerinin anlaşılması için Reformasyonun zeminlendiği coğrafyayı ve o coğrafyada ortaya çıkan "öncü-reform" hareketlerini anlamak gerekir.

³²² Lollardların İncil'e bağlılığı İngiltere'de bir dönem İncil'in "Lollardların el kitabı" olarak düşünülmesine, hatta İncil'in sıklıkla "Lollard İncili" olarak anılmasına yol açmıştır. Bkz.: Ünal, "Avrupa'nın Felaketler Yüzylında", s. 88.

³²³ Wycliff'in 1377-1381 yılları arasında İngiltere'de patlak veren çiftçi ayaklanmalarına da dolaylı olarak neden olduğu düşünülmektedir. Son derece yoksul ve perişan bir hayat süren köylülerin Wycliff'in aracılığıyla okudukları İncil'in her inananın eşit olduğu prensibinden hareketle soylular ve kilise yetkililerine karşı isyan etmede daha cesur davrandıkları söylenmektedir. Bkz.: Barker, *O'nun İzinde*, s. 102.

³²⁴ Wycliff'ten "endişe" o kadar ileri boyuta ulaşmıştır ki papa V. Martin (1369-1431) Lollardların Wycliff'in mezarını kutsallaştırıp bir tapınak haline getirmesinden endişe ettiğinden dolayı onu kazdırmış ve kalıntılarını yakıt olarak küllerini Swift nehrine attırmıştır. Bkz.:

<https://www.christianitytoday.com/history/people/moversandshakers/john-Wycliffe.html> (11.05.2020).

³²⁵ Barker, *O'nun İzinde*, s. 102.

³²⁶ Wycliff'in kraliyet çevresine yakın olması, soylu bir aileden gelmesi ve akademik bir unvana sahip olmasının onun ve söylediklerinin önemini arttırdığı kabul edilir. Hatta yargılanması rağmen ceza almadan kurtulmasında bunların da etkili olduğuna inanılmaktadır. Bkz.:

<https://www.christianitytoday.com/history/people/moversandshakers/john-Wycliffe.html> (11.05.2020).

Reformasyon öncesi dönemde Avrupa’da birçok öncü reform akımı bulunmasına rağmen kalıcılık ve etki bakımından Husstizmin ilk sırada yer aldığı söylenebilir.

Jan Hus ve ondan ilhamla ortaya çıkan Hussitlerin Avrupa Hıristiyanları arasında bıraktığı derin etkiyi tam kavrayabilmenin yolu büyük oranda biri genel, diğeri Bohemya özelinde iki meselenin anlaşılmasına bağlıdır. Birincisi, Hus Hıristiyanlık tarihindeki en büyük şizmalardan biri olan “Büyük Batı Şizması”³²⁷ dönemine denk gelmiştir. Bölünmüş Hıristiyan otoritesinin yarattığı kaotik ortam insanların gönüllerinde derin yaralar açmakla kalmamış bu parçalanmışlık dini, siyasi ve güncel hayatın her alanında hissedilir olmuştur. İkincisi ise Bohemya Krallığındaki Alman nüfusu ve nüfuzu ile Almancanın hakimiyetidir. Buradan hareketle dönem Avrupa’sının bütün olarak yaşadığı ortak problemler ve bölünmüş dini otoritenin yarattığı hayal kırıklığı Bohemya’da halkın Almanlara duyduğu tepki ile birleşince bu sonuç “Bohemya reformu”nun fitilini ateşlemekte gecikmemiştir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa, Çekçe yerine Almancanın edebî dil olmaya doğru gitmesi ve Çek topraklarındaki Almanların yüksek geliri, eğitimi ve toplumun üst sınıfını oluşturmaları 14. yüzyılın sonundan itibaren milliyetçi bir dalga ile yerel halkın kızgınlığını ve öfkesini –hatta “nefret”ini– çekmeye başladığı görülür. Bunun yanında Almanlara bu imkanı veren (Katolik) Bohemya krallığı, Roma-Cermen İmparatorluğu ve Papalık ta halkın bu kızgınlığı ve öfkesinden nasibini almaktadır³²⁸.

Bu ortam Wycliff’ten esinlenen vâiz Jan Hus’un harekete geçmesine ve etkili hitabetiyle Katolik Kilisesine karşı teolojik ve ulusal temelli sert eleştiriler yöneltmesine neden olur. Ulusal duyguların zirveye çıktığı bu ortamda Hus’un bu eleştirileri kısa zamanda hem Bohemya’daki Almanlara hem de Kilise kurumuna karşı topyekün bir saldırıya dönüşür. Bu da Konstanz Konsili (1414-1418)’nde Hus’un yakılarak cezalandırılmasına, yaklaşık beş yıl sonra da Hussit Savaşlarının (1419 –tkr.: 1434) başlamasına yol açar. Öte yandan Hus’un infazının halk arasında yol açtığı hayal kırıklığı,

³²⁷ Büyük Bölünme; 1305’te papa seçilen Fransız V. Clemens (1264–1314) Roma yerine Fransa’nın Avignon kentine yerleşir ve peşinden gelen yedi papa da Avignon’da oturmaya devam eder. “Babil Esareti” (*Babylonian Captivity*) de denen bu “Avignon papalığı” 1377’ye kadar sürer. Akabinde kardinallerin ikiye ayrılmasıyla bir grup –önceden olduğu gibi– Vatikan’dan diğeri bir grup ise Avignon’dan papa seçmeye devam ederler. Böylece Hıristiyanlar aynı anda iki papaya birden sahip olurlar. Bu “ikilik” 1409/1417’ye kadar devam eder. İngiltere ve Roma imparatorluğu Roma’daki papayı tanıırken Fransa ve Kastilya bölgesi ise Fransız papayı desteklemektedir. Bkz.: Norman J. G. Pounds, “Avignon”, *Encyclopedia International*, Vol. 2, Grolier Incorporated, New York 1969, s278; “Avignon”, *Encyclopedia Britannica*, Vol. 2, Encyclopedia Britannica, Inc., Manila 1972, s. 916.

³²⁸ P. De Vooght, “John Hus”, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. VII, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine 1981, ss. 271-272.

kızgınlık ve öfkenin onun fikirlerinin ve ideallerinin bir sistem çerçevesinde vücut bulması anlamına gelen Hussitizmin tarih sahnesine çıkmasına neden olur. Bu eksenle Reformasyon öncesi dönemin en etkili “öncü-reform” (*proto-Reformation*) hareketi olarak kabul edilen Hussitizmin ilham kaynağı olan Jan Hus’u ele alabiliriz.

Hus’un Reformist Kişiliği ve Reform Faaliyeti: Hussitizmin kurucusu ya da ilham kaynağı olarak kabul edilen Jan Hus teolog, filozof ve önemli bir kilise reform önderidir. Hus İngiliz kilise reform kuramcısı John Wycliff’ten sonra; Luther, Kalvin ve Zwingli’den önce yaşadığı için “ikinci Kilise reformatörü” olarak kabul edilir. Öğretisinin Batı Avrupa ülkeleri ile Luther üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.

Bohemya’nın güneybatısındaki Husinec’te³²⁹ köylü bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen (tkr.: 1369) Jan Hus, Prag’daki Karl (Charles) Üniversitesinde teoloji eğitimini tamamlar. Üniversitede özellikle Çek hocaları arasında hakim olan Papalık karşıtı düşüncelerin onun gelecekteki “reformist” kişiliğinin oluşumuna ilk harcı koyduğu düşünülmektedir³³⁰.

1400 yılında rahiplik için kutsanan³³¹ Hus 1402’de Bethlehem Şapelinin (Çk. *Betlémská kaple*) vâizliğine atanır. Kendisi burada on bir yıl süren vâizliği süresince tüm vaazlarını etkili ve ikna edici hitabeti ile –beklenenin aksine– Latince ya da Almanca yerine Çek dilinde yapar³³². Giderek popülaritesi artan Hus karizmatik liderliğiyle de

³²⁹ Husinec; Almanya’nın Bavyera (Bayern) eyaletine sınır olan Güney Bohemya’ya ait bir köy-kasabadır. Jan Hus’un böyle bir sınır bölgesinde doğmuş olması önemlidir, çünkü burası Bohemya tarihinin ana hatlarını oluşturan sosyokültürel çekişmelerin en yoğun ve sert yaşandığı bir bölgedir. İki dilin (Almanca ve Çekçe) ve iki kültürün en yoğun karşılaştığı bir bölgede doğan Hus’un hem reform hem güncel hayatında bu çatışmanın izlerini görmek mümkündür. Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Eyub Özkaya, *Protestan Reformunun Öncüsü Jan Hus’un Hayatı ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, s. 56.

³³⁰ Karel Hruza, *Jan Hus Annäherung an Konstrukte einer wirkmächtigen Vita* (Yayınlayan: vom Collegium Carolinum), München 2015, s. 2 (OstDok-Themenportal Jan Hus).

URL: https://www.vifaode/fileadmin/sonstige_materialien/Themenportale/Karel_Hruza.pdf (07.06.2021).

³³¹ Aday teoloji eğitimini tamamladıktan sonra tören eşliğinde bölgenin yüksek düzeyli din adamları önünde vaaz vermek suretiyle vâiz olma yetki onay belgesini (*Priesterweihe*) alır.

³³² John C. Godbey, “John Hus”, *Encyclopädia of Religion* (Ed. Lindsay Jones), Vol. 6, Macmillan Publishing Company, New York 1987, ss. 535-536.

Bu şapel 1391 yılında Prag’da ayınların Latince ya da Almanca yerine kendi ulusal dilleri olan Çekçe icra edilmesi amacıyla inşa edilmiştir. Bkz.: De Vooght, “John Hus”, ss. 271-272.

Öte yandan Hus’un Çek dilinin oluşumuna önemli katkıları olduğu ifade edilir. Örneğin Çek harflerindeki *diyakritik* (Türkçede c ve s harfine eklenen çengeller ile ç ve ş yapılması gibi; ancak burada Türkçeden farklı olarak sesli harflere konulur) ve *hasek* (Bizim g harfinin üstüne koyduğumuz işaret gibi, bu da sessiz harflere konulur) işaretlerle yapılan harflerin öncü oluşturucularından kabul edilir. Bkz.: J. T. Müller, “Hussites”, *Encyclopädia of Religion and Ethics* (Ed. James Hasting), Vol. 6, T. & T. Clark, Edinburg 1981, s. 886-889.

toplumun her kesiminden kitleleri buraya çekmeyi başarır³³³. Ancak eleştirilerini rahipler ve piskoposlara da genişletince bu sefer başpiskoposun kızgınlığını ve öfkesini üzerine çekmesine mani olamaz³³⁴.

Hus'un ilk etki alanı Bohemya'dır. Başkenti Prag olan Bohemya Alman topraklarına coğrafi yakınlığından dolayı sürekli Kutsal Roma-Cermen imparatorluğunun iktidar mücadelesi verdiği bir bölge olmuştur³³⁵. Bu durum bürokraside, üniversitede ve bölgenin kültür dünyasında her zaman hissedilmektedir. Bundan hareketle ülkesinde her zaman kendi yerel dilinin kullanılmasını ve bürokraside kendi insanların öncelenmesini savunan bir kişi olarak Hus'un "reformist" kişiliğinin ülkesindeki Alman etkisinden rahatsız olmasıyla da ilişkilendirmek mümkündür.

Hus'un yaşamı incelendiğinde onun reformist / reformatör kişiliğinin oluşumunu üç dönemde ele almak mümkündür. Birincisi henüz üniversite öğrencisiyken Wycliff'in eserleriyle tanışması neticesinde aklında ilk defa Kilise reformu fikri canlanmaya başladığı kabul edilir. Hus Wycliff'in eserleriyle tamamladığı reformist fikirlerini hem Bethlehem Şapelinde cemaate hem de –dörtlü bir konsorsiyum tarafından yönetilen– Prag Üniversitesinde öğrencilere anlatır. Ancak kısa zaman sonra her ikisinde de faaliyetleri yasaklanmıştır³³⁶. Bu duruma sessiz kalmayan Hus reformist fikirlerini her yerde ve her fırsatta halkıyla paylaşmaya devam eder³³⁷.

Hus'un reformist kişiliğinin oluşumunda etkin olan ikinci olay Kral IV. Wenceslaus'ın (okunuşu: Václav; Alm. Wenzels) yayınladığı "Kuttenberg

³³³ Bohemya Kraliçesi Sofya'nın (1376-1428) dahi onun dinleyicileri arasında yer aldığı belirtilmektedir. Bkz.: Özkaya, *Protestan Reformunun Öncüsü*, s. 60.

³³⁴ Wycliff'ten ilham alan Hus vaazlarında Kilise'nin mal varlığına ve din adamlarının dünyeviliğine ve ahlaki çürümüşlüğüne karşı çıkmaya başlar, papanın dinî konularda son karar mercî olmasını reddeder ve otoritenin sadece İncil olduğunu ileri sürer. Başka bir ifade ile söylersek Kilise'nin kapsamlı bir reformdan geçmesi gerektiğini ve her milletin kendi ulusal dilinde ibadet etme hakkının olduğunu savunur. Bkz.: Müller, "Hussites", s. 886-889.

³³⁵ Bohemya Silezya ve Moravya ile birlikte bugünkü Çek Cumhuriyetini / Çekya'yı oluşturan üç bölgeden biridir. Silezya; günümüzde toprak ve nüfus çoğunluğu Polonya, bir kısmı da Çekya topraklarında bulunan bölgedir.

³³⁶ 1348 yılında kurulan Prag Üniversitesinin yönetimi ve akademik kadrosu diğerlerinde farklı olarak Çek, Bavyera, Saksonya ve Leh / Polonya komitelerinden oluşur. Dolayısıyla Çek dışındakiler Alman ağırlıklı ve papalık taraftarı olduklarından Hus'un üniversitede fikirlerini anlatması çoğunluk kararıyla yasaklanır. Çekler ile bu uluslar arasında öteden beri zaten bir rekabet söz konusudur. Bkz.: Peter Hilsch, "Jan Hus", *The Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, Vol. VI. Brill, Leiden - Boston 2009, ss. 348-350.

³³⁷ Müller, "Hussites", ss. 886-889.

Kararnamesi”nin (Kutna Hora Fermanı – 14 Ocak 1409) doğurduğu sonuçlardır³³⁸. Bu değişiklik üzerine üniversitedeki Alman blok³³⁹ görevlerini Çeklere bırakmak zorunda kalır. Bu sonuç Çeklerin Katolik blok karşısındaki zaferi olarak okunmaktadır.

Hus’un reform sürecindeki dönüm noktalarından üçüncüsü de papanın Bohemya’da endüljans satışlarını arttırma kararı almasıdır (1412)³⁴⁰. Hus birçok kişinin istemeden de olsa kabullenmek zorunda kaldığı bu Papalık kararnâmesine karşı çıkma cesaretini gösteren yegâne kişi olmuştur. Papalık açısından endüljansa karşı çıkmak aforoz edilmeyi gerektirdiğinden “*Kuria*” (Papalık mahkemesi) tarafından derhal aforoz edilmiş ve Prag’daki tüm reform hizmetleri de yasaklanmıştır³⁴¹.

Hus’un İnfazı ve Hussit Savaşları: Büyük Bölünme Hıristiyanlık dünyasının en büyük sorunlarından biri olarak o dönemin teopolitik ilişkilerini çıkmaza sokan bir ortam yaratmıştır. Özellikle bu ayrışmaya son vermek amacıyla düzenlenen Konstanz Konsili’nin (1414-1418) ikinci temel konusu Bohemya’daki “heretik” dini faaliyetlere ayrılmıştır³⁴². Çünkü Hus’un ruhban sınıfına ve Kilise hiyerarşisine yönelik sert eleştirileri, soylu insanlar üzerindeki etkisi ile Hus’un acil durumlarda Kilise mallarının “müsadere” edilebileceği fikri –Wycliff de aynı düşüncededir– Kilisenin sessiz kalacağı durumu çoktan aşmıştır³⁴³. Hus’un birçok Bohemyalı prens tarafından himaye edildiği bilindiğinden onun konsile gelmesini sağlayabilmek için imparator Sigismund tarafından yol ve can güvenliğinin sağlanacağına dair garanti verilmiştir³⁴⁴.

³³⁸ Hruza, *Jan Hus Annäherung*, s. 2:.

Kral Wenceslaus kendisinin emperyal ünvanını destekleyen refom yönelimli kardinallerin Pisa Konsili’ne (1409) gidebilmesi için Prag’daki Karl Üniversitesinin çoğunluk oyunu alması gerekmektedir. Ancak bu konsil papalığın iki ülke (İtalya/Roma – Fransa/Avignon) ve üç papa arasında bölündüğü “Büyük Batı Şizması” dönemine denk gelmektedir. Dörtlü bir konsorsiyum –Çekler, Saksonlar, Bavyeralılar ve Polonyalılar / Lehler– tarafından yönetilen üniversitede her ulus / grup farklı bir papayı desteklemektedir. Bunlardan sadece Çekler kendi kralları Wenceslaus’ın lehine oy vereceklerini bildirmişlerdir. Bu durumdan rahatsız olan kral oylamayı kendi lehine çevirmek için bu kararname ile oylama yöntemini değiştirmiştir. Bu yeni yöntemle göre Çeklere üç oy, diğer yabancı bloğa ise tek oy hakkı tanınmıştır. Bkz.: De Vooght, “John Hus”, ss. 271-272.

³³⁹ Saksonlar, Bavyeralılar ve Lehler / Polonyalılardan oluşan bu bloğun ana aksını Alman kültürü ve Almanca oluşturduğundan bu şekilde isimlendirmekte bir sakınca yoktur. Çünkü Polonyalı üyelerin de Almanlarla hareket ettikleri bilinmektedir. Bkz.: De Vooght, “John Hus”, ss. 271-272.

³⁴⁰ Bunun nedeni papanın Napoli Kralı Ladislao’ya karşı düzenleyeceği haçlı seferini finanse etmek için paraya ihtiyaç duymasındır. Bkz.: Özkaya, *Protestan Reformunun Öncüsü*, s. 67.

³⁴¹ Özkaya, *Protestan Reformunun Öncüsü*, s. 68.

³⁴² Konsilin asıl toplanma nedeni olan şizmanın ortadan kaldırılması için mevcut üç papa da konsil tarafından görevden alınmış ve onların yerine V. Martinus (1368–1431) getirilerek sorun çözülmüştür. Bkz.: De Vooght, “John Hus”, ss. 271-272.

³⁴³ Hilsch, “Jan Hus”, ss. 348-350.

³⁴⁴ Müller, “Hussites”, ss. 886-889.

Konsilde Hus'u inceleyen komisyonun tartışmalarda iki noktaya odaklandığı görülür: Wycliff ile arasındaki benzerlikler³⁴⁵ ve komünyon ayinini her iki şekilde icra etme pratiği³⁴⁶. Kilise'nin bu iki olaya odaklanması önemlidir, çünkü komüniona Katoliklerden farklı yaklaşması bile başlı başına “heretik” kabul edilmesine yeterli neden iken Wycliff ile benzerliğinin de araştırılması Hus'un Kilise tarafından en ağır şekilde cezalandırılma arzusunun varlığını ortaya koymaktadır. Hus'un yargılanması –alışılmışın dışında– üç oturum devam eder³⁴⁷ ve sonunda uydurma bir sebeple önce hapse atılır ve ardından yakılarak infaz edilir³⁴⁸. Bundan sonra onun Çek halkı neznindeki itibarının daha da arttığı gözlemlenmektedir³⁴⁹.

Bunun üzerine Hus'un infazıyla huzursuzluğun had safhaya çıktığı Çek topraklarında zaten Alman hegemonyasından ve ekonomik yetersizlikten yorulan halk şövalye ve asillerin önderliğinde imparator Sigismund'a karşı savaş açmaktan başka çare göremez. Sigismund'un buna Papalıkla birlikte oluşturduğu bir haçlı ordusuyla karşılık vermesi üzerine “Hussit Savaşları” başlamış olur. 16 yıl süren bu savaşlarda (1420-1436) birçok kez inançlı ve kararlı Hussitlere mağlup olan Sigismund –savaşın getirdiği bir sonuç olarak– Hussitlerin kendi aralarında bölünmelerinden³⁵⁰ istifade ederek “Utraquistler” ile anlaşmış ve “Taboritler”i yenerek savaşa son vermiştir.

³⁴⁵ Konsil Hus'un görüşlerini ulusal Çek reform hareketinin zirvesi, bu hareketi de Wycliff'in bazı fikirlerinin dönüştürülmesinden ortaya çıkmış bir hareket (*Wycliffizm*) olarak yorumlamıştır. Bkz.: Godbey, “John Hus”, ss. 535-536.

³⁴⁶ Roma Katolik Kilisesine göre komüniondaki ekmek ile şaraptan sadece rahipler alabilirler. Buna karşılık Hussitlere –sonradan birçok Protestan mezhebe– göre ise ekmek ve şarap hem rahiplere hem de cemaate dağıtılmaktadır. Bkz.: Barker, *O'nun İzinde*, s. 103.

³⁴⁷ Orta Çağda “sapkın” olarak yaftalanan birini –genellikle– imparatorun bile kurtarmaya gücünün yetmediğinin vurgulanması gerekir. Buna rağmen Hus'un sorgulamalarının üç oturuma uzatılmasından imparatorun Hus'a verdiği can güvenliği sözünü tutmak için uğraştığı ve onun hayatını tövbe ve özür karşılığı kurtarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira hem imparator olarak verdiği bir sözü tutamamış olmasının kendisi için bir prestij kaybı olacağına farkındadır hem de halkın bu ağır cezaya karşı çıkacağını bildiğinden bunu pragmatik ve gerekli görmemektedir. Bkz.: Özkaya, *Protestan Reformunun Öncüsü*, s. 117.

³⁴⁸ Hruza, *Jan Hus Annäherung*, s. 4.

De Vooght Hus'u bu trajik sona götüren süreci şu şekilde özetlemektedir: (1) onun Wycliff doktrinleri ile benzeşmesi; (2) hem kışkırtıcı hem demagog bir karaktere sahip olması; (3) yolsuzluk, açgözlülük ve adam kayırma gibi ahlaksızlıklara açıkça karşı çıkması; (4) bolca bahşedilen başrahiplik makamındakilerin suistimallerine şiddetle karşı çıkması. Bkz.: De Vooght, “John Hus”, ss. 271-272.

³⁴⁹ Öte yandan Hus cezalandırılırken kafasına “*Haeresiarcha*” (tüm sapkınların başpiskoposu) yazılı büyük bir kağıt şapka geçirilerek kitaplarıyla birlikte yakılmıştır (Temmuz 1415). Bir ek bilgi olarak ta Kilisenin Hus'a bir mezar inşa edilmesinin önüne geçmek için küllerini Ren Nehrine attığı söylenebilir. Bu iki olay onun Kilisede yarattığı etkiyi (belki *travma* demek daha doğrudur) göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bkz.: Hruza, *Jan Hus Annäherung*, s. 4.

³⁵⁰ Bunlar; “Radikal Hussitler” olarak adlandırılan *Tabor Hussitleri*: En güçlü oldukları kasaba olan Tabor'dan adını alan Taboritlerin temel ilkesi papalığa silah zoruyla karşı koymaktır. Diğeri ise “ılımlı Hussitler” olarak adlandırılan *Utraquist Hussitleri*; Bunlar papalık ile uzlaşma yoluna gitmeyi yeğlemişlerdir.

Bu savaşın üç ana sonucu olmuştur. Birincisi Hussitlerin kendi aralarındaki anlaşmazlık son bulmuştur. İkincisi Taboritler'in devre dışı kalmasıyla Katolikler ile Utraquistler arasında bir anlaşma imzalanması kolaylaşmıştır³⁵¹. Buna göre papa Utraquistleri Bohemya'nın ulusal kilisesi olarak tanıır ve önderleri olan Rokycana'yı (1390-1471) da Başpiskopos olarak atar (1436). Üçüncüsü de bundan sonraki süreçte Katolikler tarafından hızlı bir şekilde asimile edilerek eriyip gittikleri görülür³⁵². Bir diğer önemli sonuç ise Sigismund'un ölümü ile imparatorluğun üç yüz yıl boyunca Habsburg Hanedanlığına geçmiş olmasıdır. Bu sürede Bohemyalı ve Moravyalı nüfus 1620'lere kadar çoğunlukla "Hussit" olarak kalmalarına rağmen sonrasında Habsburglar tarafından tekrar Katolikliğe dönüş için yoğun bir misyon saldırısına maruz kalmıştır³⁵³.

Hus'un Görüşleri: Hus'un Wycliff ile ilişkisi belirlenmeden ne onun faaliyetlerinin ne de görüşlerinin tam olarak anlaşılması mümkündür. Çünkü Hus'un kendi reform binasını –genel olarak– Wycliff'in fikirleri üzerine inşa ettiği bilindiğinden o dönemin kilise kayıtlarında Hus reformuna "*Wycliffizm*" adıyla rastlanmaktadır. Wycliff'in fikirleri İngiltere dışında ilk olarak Bohemya'da Hus ile birlikte organize olur ve yaygınlaşır. Rakiplerine karşı sert ve polemikçiliği ile tanınan Hus'un bu başarıyı zekası, analiz yeteneği; hitabeti, aynı zamanda cesur ve devrimci kişiliği ile elde ettiği bilinmektedir³⁵⁴.

Hus'un Wycliff'ten ilhamla oluşturduğu temel fikirlerini şöyle özetlemek mümkündür:

Utraquist, iki komünyon unsuruna (Lat. *communio sub utraque specie*) atıfta bulunan ve "ikiden her biri" anlamına gelen *utraque*'den türemiş bir sözcüktür. Utraquistlere başka bir isimlendirme ile *Kalixtinler* (*Calistin / Calixtin*) de denilmektedir. Latince "*calix*"ten (kase, içki kabı, -ayaklı- kadeh) gelen bu sözcük Çekçe *Kališníci* sözcüğü ile karşılanır. Bkz.: Godbey, "John Hus", ss. 535-536. Son olarak da ne papalığa karşı koyarak ne de onlarla uzlaşma yoluna giderek zorluklara göğüs germeyi tercih eden "Bağımsızlar" vardır. *Unitas Fratrum*'un (Kardeşler Birliği) bu gruptan çıktığı bilinmektedir. Bkz.: Barker, *O'nun İzinde*, s. 103.

³⁵¹ Bu antlaşma "*Iglau Compact*", "Basel Kompaktı" veya "Compactata" olarak da bilinir. Basel Konsili ile "ılımlı Hussitler" (Utraquistler) arasında 5 Temmuz 1436'da *Jihlava*'da yapılan ve Bohemya ve Moravya'nın sınıfları / mülk sahipleri tarafından da onaylanan bir anlaşmadır. Bkz.: Heribert Smolinsky, "Basel, Council of", *The Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, Vol.1, Brill, Leiden - Boston 2009, s. 633.

³⁵² Barker, *O'nun İzinde*, s. 104; P. K. G. "Hussites", *Encyclopedia of Judaica*, Vol. VIII, Encyclopedia of Judaica Jerusalem, Jaursalem 1974, ss. 1134-1135.

³⁵³ Müller, "Hussites", ss. 886-889.

³⁵⁴ Hilsch, "Jan Hus", ss. 348-350.

(1) Hus ilk olarak etkili vaazları ile Bohemya'daki Katolik Kilisesinin *eklesiyoloji*³⁵⁵ anlayışını eleştirir. Hus'a göre bir kişi sadece ilahî Kilise'ye tartışılmaz bir aidiyet ile bağlanırsa ancak o zaman yeryüzündeki Kilise'nin değerli bir üyesi olabilmektedir. Hus ne Kilise'nin başının papa olduğunu ne de inanç meselelerinde onun önceliğini kabul eder. Buna rağmen papa fikrini reddetmeyen Hus ancak papanın yönetiminin kendisini İsa Mesih'in öğrencisi ve evanjelik olarak vurgulaması şartıyla kabul eder³⁵⁶.

(2) Konsillerin nihâi karar verici -otorite- olma özelliğini reddeder.

(3) “Onay” veya “ret”lerde devleti kiliseye önceler. Bu görüşüyle de Protestan Reformasyonuna iyice yaklaştığı görülür.

(4) Gerçek dini önderin Mesih, tek otoriter kaynağın ise sadece Kutsal Kitap (*sola Scriptura*) olduğu görüşündedir. Ancak Hus'un zihninde Protestanlığın temel kurtuluş parolalarından olan *sola Scriptura* ya da *sola Fide* ilkelerinin henüz şekillendiği söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla onun Luther öncesi bu ilkelerin bir savunucusu olduğu düşünülmemelidir.

(5) Skolastik bir teolog olarak Kilise geleneğine ikincil bir yetki vermektedir. Aynı zamanda kurtuluş için Protestanlıktaki iyi ve faydalı işlerin (sâlih ameller) gereksizliğine karşılık “sevginin oluşturduğu inançtan (*fide caritate formata*) neş'et eden sâlih amellerin gerekliliğine inanmaktadır³⁵⁷.

(6) Ahlâka çok önem vermektedir. Birçok yazar bundan dolayı onu “bir ahlak vâizi” olarak görür. Bu bağlamda Hus, başta *symony*³⁵⁸ olmak üzere Katolik Kilisesinin

³⁵⁵ Hristiyan teolojisinde Kilise'yi konu alan bir din bilimi alanını ifade eden *Eklesiyoloji* (*ecclesiology*) sözcüğü; Yeni Ahit'te “kilise” anlamına gelen Grekçe “*ekklesia*” sözcüğünden türetilen ve “Kilise doktrini”ni ifade eden bir kavramdır. Katolik Kilisesinin doğası, yapısı ve misyonu gibi temel özellikleri kastedilmektedir. Bkz.:

Michael Beintker, “Ecclesiology”, *Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, Vol. 4. Brill, Leiden / Boston 2010, s. 257.

³⁵⁶ Hus teolojik sisteminde İsa Mesih'e kadar geri gidebilmek için papaya ihtiyaç duymaktadır, ancak bu onda papanın resmi ve gerekli yetki önceliğine sahip olduğu anlamına gelmez. Çünkü ona göre İncil'de bulunmayan Roma'nın (piskoposluğu) üstünlüğünü oluşturma fikri İmparator Konstantin'e aittir. Öte yandan bazı reform tarihçileri Hus'un tek *gerçek heretik* düşüncesinin Roma Piskoposunun önceliğini kabul etmemesi olduğunu düşünmektedirler. Bkz.: De Vooght, “John Hus”, ss. 271-272.

³⁵⁷ Godbey, “John Hus”, ss. 535-536.

³⁵⁸ Bu sözcük vaftiz yapma hakkını elde edebilmek için Hz. İsa'nın havarilerine para teklif etmeye çalışan (HKK, Res. İşl.; 8: 18-24) Simon Magus adından türemiştir. Sonradan Erken Orta Çağ Kilisesinde

zenginliğine, rahiplerin lüks düşkünlüğüne ve gayriahlâkî davranışlarına şiddetle karşı çıkar. Öte yandan Hus'un endüljanslara bakışı da ahlak temellidir, öyle ki onlara topyekün karşı çıkmak yerine ahlâkî olarak çok düşük seviyede gördüklerine karşı çıkmayı yeğlemiştir³⁵⁹.

(7) Kilise'deki din adamlarının atamayla değil seçimle göreve gelmesi gerektiği görüşündedir³⁶⁰.

Hussitizm (Husçuluk): Çekler arasında Kilise'ye dönük bu eleştirilerin 14. yüzyılın sonundan itibaren artan milliyetçi bir dalga ile içlerindeki Alman azınlığa karşı birleştiği görülür. Bunun sebebi azınlık olan Almanların ekonomik güçleri ve kültürel etkileri nedeniyle kasabalara ve kentlere hakim olmalarının Çekler arasında yarattığı huzursuzluktur³⁶¹. Hus'un etkili vaazlarının Çek toplumunda var olan bu huzursuzluğu giderek tırmandırdığı kabul edilmektedir. Zira Çekler Hus'dan ve onun doktrinlerini yayan Çek din adamlarından Alman azınlığın "Bohemya'nın ve gerçek Hıristiyanlığın davetsiz misafirleri ve düşmanları" olduğunu açık bir şekilde öğrenirler³⁶². Diğer yandan 1400'lerin başından itibaren Bohemyalıların Wycliff'in öğretisi ile tanışmaları ve onu benimsemeleri bu eleştirel düşünceyi güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda Bohemyalıları giderek Hıristiyan ortodoksisinden de uzaklaştırmıştır.

Toplumun bir diğer sınıfı olan küçük soyluların topraklarını ipotekle ya da satın alma yoluyla zengin Alman burjuvalarına kaybettikleri için daha kolay Hus taraftarı

makamların para ile satılıp siyasi ve dini amaçlar için kullanılması ve manipüle edilmesi işlemi için kullanılmaya başlanmıştır.

Bkz.: J. Gilchrist, "Smony", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 13, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine 1981, ss. 227-228.

Bize bunun en iyi örneğini Hus dönemindeki Prag Başpiskoposu olan *Zbyněk Zajíc* vermektedir; zira bir teolog olması beklenen *Zajíc'in* asker kökenli olması Kilise'nin "şaşırtıcı" uygulamalarından biridir. Bkz.: Godbey, "John Hus", ss. 535-536.

³⁵⁹ De Vooght, "John Hus", ss. 271-274.

³⁶⁰ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 175.

³⁶¹ Müller, "Hussites", ss. 886-889.

³⁶² Aslında 15. yüzyılın başlarında Prag'da Çek ve Alman elitler arasında bir rekabetin söz konusu olduğu, bununla birlikte tarafların arasında doktriner ihtilafların da varlığı bilinen bir husustur. Örneğin felsefi konularda Çekler genellikle *realizme* Almanlar ise *nominalizme* bağlıdır. Ancak bunun Bohemya'nın ikiye bölünmesi için ulusal nitelikte bir temel teşkil ettiği söylenemez. Benzer şekilde Hus'un Çek dilini ve ulusunu öncelikle bildiği bilinmekle birlikte onda Çekya'nın bölünmesi arzusunun olduğu da kesinlikle ispat edilemez. Esasında Almanlara göre daha genç bir kuşağa sahip olan Çekler kendilerini var eden dil ve ırklarını önceleyerek Almanların ve Almancanın toplum içinde bu kadar ön planda olmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Ancak bu insanların aklında bölünme fikrinin olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Buna ek olarak Çeklerin neredeyse tamamı reformu desteklerken büyük faydaların peşinde koşan Alman nüfus ise "muhafazakar" bir anlayışla *status quo*'yu desteklemektedir. Bkz.: De Vooght, "John Hus", ss. 271-272.

(Hussit) oldukları görülür. Bohemya'nın üst soylu sınıfının pragmatist üyeleri ise benzer bir duygudan hareketle Hus'un Çek Kilisesinin *apostolik*³⁶³ yoksulluğa geri dönmesi gerektiği fikrinden oldukça etkilenmişlerdir, zira bu sayede yüksek düzeyli din adamlarının geniş topraklarına ve zengin mülklerine sahip olabileceklerdir. Tüm bunların Hus'un şahsında birleşip kaynaşması onun fikirlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır³⁶⁴.

Hus'u takip eden soyluların ya da sıradan köylülerin özellikle onun ölümünden (1415) sonra hızlı bir şekilde organize olması sonucunda Hussitizmin ortaya çıktığı görülmektedir. Bundan hareketle Hussitizmi: “1405'ten itibaren Hus'un rehberliğinde Bohemya'da ağırlığını hissettiren ve onun öldürülmesinden sonra eserlerine dayanarak değişik bölgelerde de gelişen bir 'ön reform' (*Proto-Reformation*) hareketi” olarak tanımlamak mümkündür³⁶⁵.

Bütün bu zorlu sürece rağmen Hussit ruhu Utraquistler (*Calixtinler*) ile sonradan “Kardeşler Birliği” (Lat. *Unitas Fratrum*) topluluklarında devam eder³⁶⁶. Ancak Otuz Yıl Savaşlarında (1618-1678) Protestanların yenilmesinden sonra birçok Utraquist (ılımlı Hussitler) Katolik Kilisesinin “Karşı Reform/asyon” hareketiyle yeniden Katolikliğe döndürülme süreciyle karşı karşıya kalmıştır³⁶⁷. Daha sonra aynı katolikleştirme sürecine maruz kalan “Kardeşler Birliği”nden arta kalan küçük bir grubun 1722 yılında Moravya'dan Saksonya'ya kaçarak “Moravya Kilisesi” ya da “Herrnhut Topluluğu” adıyla örgütlendikleri bilinmektedir³⁶⁸. 20. yüzyıla kadar azalarak devam eden Hussitler bu yüzyılın başında (1920) “Çekoslovak Ulusal Kilisesi” ya da bir diğer adıyla “Çekoslovak Hussit Kilisesi” olarak örgütlenseler de günümüze az sayıda bir grup olarak ulaşabilmişlerdir³⁶⁹.

Halil İnalçık Hussit hareketinin reform tarihindeki yerini: “Yeni toplumun yönelimlerini açığa vuran bir gösterge olarak Hussit hareketi bir takım özel tarihî olaylarla birleşerek Luther ile birlikte büyük bir devrime [Reformasyon] imza atmıştır” diyerek

³⁶³ *Apostolik*; *Apostel* (Havari) kelimesinden gelir. *Apostolikum* (*Apostolicus*) Hıristiyanlıkta “Havariler İman Öğretisi” diye adlandırılan *Amentü*yü ifade eder. Bkz.: Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 38.

³⁶⁴ Müller, “Hussites”, ss. 886-889.

³⁶⁵ De Vooght, “John Hus”, ss. 271-274.

³⁶⁶ De Vooght, “John Hus”, ss. 271-274.

³⁶⁷ Bu katolikleştirme süreci yer yer “misyon” çalışmalarıyla olsa da, çoğunlukla zorla gerçekleştirilmiştir. P. K. G. “Hussites”, ss. 1134-1135.

³⁶⁸ P. K. G. “Hussites”, ss. 1134-1135.

³⁶⁹ Godbey, “John Hus”, ss. 535-536.

oldukça isabetli bir şekilde özetlemektedir³⁷⁰. Ancak Hussitlerin 16. yüzyıl Reformasyonu ile aralarında doğrudan bir bağlantının olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığının belirtilmesi gerekir³⁷¹. Son olarak Bohemya'nın şartların uygun olması halinde Wittenberg yerine ilk reform kenti olabileceği gerçeğinin, üzerinde düşünölmeye değer bir görüş olduğunun belirtilmesi gerekir.

2.2.4. İlk Evanjelik Reformist Kilise: Moravyanlar

“Asıl konularda birlik, asıl olmayanlarda özgürlük, her konuda sevgi”

(In essentials unity, in non-essentials liberty, in all things love)

“Moravyanlar” ya da “Bohemya Kardeşleri Birliğı” 15. yüzyıldaki Bohemya reformu'na (Hus reformu) kadar uzanan ilk Protestan mezheplerinden biridir. Jan Hus'un (ö. 1415) önderliğinde başlayan Bohemya reformunun içinden doğan (1457) ve sonra Moravya (*Mähren*) ile Silezya'ya³⁷² yayılan mezhebin temel sloganı *inanç, kardeşlik ve bağımsızlıktır*. “Kardeşler Birliğı” doktrinel düşünce ya da kilise geleneğı yerine pratik Hıristiyan yaşamına özel önem atfetmesiyle öne çıkmaktadır³⁷³.

³⁷⁰ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 157.

³⁷¹ Batarilo, *Das Vermächtnis*, s. 160.

³⁷² Bugünkü Çekya (Çek Cumhuriyeti) Moravya, Bohemya ve Silezya bölgelerinden oluşur. O dönemde Çekya'nın birçok bölgesi Bohemya Krallığına bağlıdır. Moravya Hıristiyanlık ile 9. yüzyılda tanışmıştır. Moravya Kralı Rastislov (krallık dön.: 846-870) 860'lı yıllarda Doğu Roma İmparatorundan kendi halkına – Slav– Hıristiyanlığı anlatması için elçiler göndermesini talep eder. Bu çağrıya cevap olarak İstanbul Patriğı Photios Grek asıllı Kiril ile Methodius adlı rahip kardeşleri Moravyalıları gönderir. Bu kardeşler o zamana kadar henüz alfabesi olmayan Slav dilini konuşan bu insanlara İncil'i, İsa'yı ve Hıristiyanlığı daha kolay anlatabilmek için öncelikle bir alfabe hazırlama işine girerler. Bu alfabe günümüzde de kullanılan “Kiril alfabesi” adıyla bilinir. Bu kardeşler bu alfabe sayesinde Ortodoks Hıristiyanlığı ve Bizans kültürünü Slavların arasında yaymışlardır. Bkz.: Barker, *O'nun İzinde*, ss. 83-84.

³⁷³ Unitas Fratrum- The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020).

Çekçe “*Jednota bratrská*” olarak ifade edilen ancak dünya çapında –çıkış bölgesine atfen– “Moravya Kilisesi (*Moravian Church*) / Moravyalı Kardeşler” olarak tanınan Moravyanların tarihte kullanılan –zaman zaman günümüzde de kullanılmaktadır– otantik ve ortak adları “Kardeşler Birliğı”dir (Lat. *Unitas Fratrum*). Bununla birlikte Almanya'daki grup kendilerini “Herrnhut Kardeşler Cemaati / Birliğı” ([*Herrnhuter Brüdergemeine* [gemein'd'e değil]) olarak adlandırmaktadır. Bu isimlendirme 18. yüzyılda Bohemya'dan kaçarak Saksonya'da sıfırdan inşa edip yaşamaya başladıkları “Herrnhut” köyüne işaret eder. Almanya'da kullanılan diğer yaygın isimler ise “Evanjelik Kardeşler Cemaati” (*Evangelische Brüdergemeine*) ile “Evanjelik Kardeşler Birliğı”dir (*Evangelische Brüder-Unität*). Bkz.: <https://www.ebu.de/brueder-unitaet/> (25.01.2020).

Burada vurgulanması gereken bir husus, çeşitli Avrupa ülkelerinde kullandıkları isimlere (örn. İspanyolca *Iglesia Morava*, Fransızca *Eglise morave*) bakıldığında “Moravya” veya “kardeşler” sözcüklerini ısrarla korumaya çalıştıkları göze çarpmaktadır. Bu onların köklerine ve “kardeşlik” ilkesine ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Hus'un John Wycliff'in etkisiyle giriştiği reform hareketi bölge için aslında yeni bir durum değildir. Bölgede önceden sağlam bir reform zemininin varlığından bahsedilebilir. Şöyle ki; hem Bohemya'da hâkim olan Habsburg İmparatorluk bürokrasisinin dili olan Almancaya karşı (dil milliyetçiliği) hem de oraya kadar ulaşan Waldes reformunun etkisiyle Kilise'ye karşı bir tepkinin varlığı bilinmektedir. Kısaca, Bohemya'da ortaya çıkan bu hareketin Waldes ile başlayan, İngiliz teolog Wycliff'in evanjelik eserlerinin buralara kadar ulaşmasıyla canlanan ve Hus ile alevlenen "öncü reform" (*Proto-Reformation*) hareketlerin bir halkasını oluşturduğu söylenebilir.

Hus Konstanz Konsili'nin (1414–1418) kararı doğrultusunda engizisyonda yargılanır ve yakılmak suretiyle cezalandırılır (1415). Takipçileri ise Katolik Kilisesi ve İmparatorluk tarafından başlatılan tâkibatlara, işkencelere, hatta savaflara direnirler. Katolikliğe geçmeyen, uzlaşmaya gitmeyen küçük bir grup tarafından "Kardeşler Birliği" (*Unitas Fratrum*) adıyla yeni bir birliktelik tesis edilir (1457). Sonraları "Moravya Kilisesi / Moravyanlar" adını da alacak hareketin ilk tohumunu oluşturan bu grup yalnızca İsa Mesih'e iman yoluyla kurtuluşa ulaşılabilceği, bunun yanında sade yaşam ve zengin-fakir eşitliği temelinde örnek bir yaşam tarzı üzerine kurulu bir topluluk olarak sahneye çıkar³⁷⁴.

Moravyan reformunun üç ana dönemden oluştuğu söylenebilir: (1) "Antik Kilise" veya "Bohemya Kardeşler Birliği" (*Unitas Fratrum* – 1457-1656); (2) "Saklı Tohum" (1656-1722); (3) "Yenilenmiş Kilise" veya "Yenilenmiş *Unitas Fratrum*" (1722'den itibaren)³⁷⁵. "Bohemya Kardeşler Birliği" ilk kurulduğundan itibaren yaklaşık iki yüz yıl boyunca Bohemya Katolik Krallığının ortasında "reformist" bir azınlık olarak yaşamayı sürdürmeyi başarmıştır. 16. yüzyılın ortalarında Bohemya Krallığı sakinlerinin yüzde doksanının *reformist* olduğu, bunlar arasında birçok soylunun da bulunduğu bilinmektedir. Birlik, reformun gelişmesi ve yayılması amacıyla kurulan ve sürekli gelişen bir eğitim ve matbaa sistemine sahiptir. 16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Bohemya kraliyet topraklarında reformist okulu olmayan tek bir kasabanın bile kalmadığı ifade edilmektedir³⁷⁶.

³⁷⁴ Çatalbaş, "Avrupa'nın İlk Evanjelikleri", s. 116.

³⁷⁵ Felicity Jensz, *German Moravian Missionaries in the British Colony of Victoria, Australia, - Influential Strangers, 1848–1908*, Brill, Vol. 38, Leide-Boston 2010, s. 15.

³⁷⁶ Çatalbaş, "Avrupa'nın İlk Evanjelikleri", s. 116.

Bu reformlaştırma süreci –beklendiği gibi– Habsburglar (Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu) ile Papalığın arzusunun hilafına gelişen bir süreci temsil etmektedir. Her ikisinin de ortak kararı ile verdikleri mücadelenin başarılı olması 17. yüzyılın başından itibaren Bohemya Krallığını reform izlerinin silinmesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu yüzyılın başından itibaren (1601) Bohemya’da yasaklanmaya başlayan Kardeşler Birliği Papalığın Protestan unsurlara karşı genel bir galibiyet elde ettiği Otuz Yıl Savaşları (1618-1648)³⁷⁷ sonucunda tamamen yok olmakla yüz yüze kalır. Daha savaş devam ederken (1622) bütün eğitim sistemi Cizvitlerin eline geçer ve Protestan okulların tamamı kapatılır. Bu savaşlar sonucunda Bohemya’daki Protestan nüfusun 3 milyondan yaklaşık sekiz yüz bin kişiye düşmesi bölgedeki Protestanların durumunu açıkça ortaya koymaktadır. Protestan soylular ya idam edilmiş ya da ülkeden kovularak onların yerine Katolik – çoğunlukla Almanca konuşan– soylular yerleştirilmiştir³⁷⁸.

1722’ye geldiğinde Katolik Habsburg İmparatorluğunun baskıcı yönetimi altında eriyip giden büyük Protestan gruptan geriye sadece Kuzey Moravya’da yaklaşık yüz yıldır gizli bir şekilde hayatta kalmaya çalışan küçük bir grup kalır. Kendisine güvenli bir sığınak arayan bu gruba gerekli yardım eli Saksonya’dan Kont Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760) tarafından uzatılır³⁷⁹. Kendisi 1722–1727 yılları arasında Oberlausitz (Saksonya)’daki malikânesinin kapılarını bu insanlara açmıştır³⁸⁰.

Ancak Zinzendorf’un himayesine girene kadar ki olan bu zorlu süreç (1656-1722) Birliğin tarihindeki ikinci dönemi oluşturur: “Saklı Tohum” dönemi³⁸¹. Bu dönem kendi içlerinde belli bir disiplin, sistem ve düzeni muhafaza ederek hem Katolıklere karşı varlıklarını sürdürdükleri hem de kendi içlerindeki birliği muhafaza etmeyi başardıkları bir dönemdir³⁸². Bu gizli tohumlama döneminin en önemli mimarı Bohemya’daki son³⁸³

³⁷⁷ Topluluk üyeleri Bohemya’nın başkenti Prag’da Katolik yöneticilerine ve Avusturya Kralı Ferdinand’a (Friedrich) karşı ayaklanmışlardır. Bu olay 1618’den 1648’e kadar sürecek olan Otuz Yıl Savaşlarının başlangıcını oluşturur. Bkz.: Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 116.

³⁷⁸ Jenz, *German Moravian*, s. 15.

³⁷⁹ Jenz, *German Moravian*, s. 15.

³⁸⁰ Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020). Onun malikânesi o dönem tüm Avrupa’da zulüm gören çeşitli gruplardan Protestanların bir sığınağı durumuna gelmiştir. Bkz.: J. E. Hutten, *A History of Moravians Missions*, Moravian Publication Office, London 1922, s. 11.

³⁸¹ Jenz, *German Moravian*, s. 15.

³⁸² Jenz, *German Moravian*, s. 15.

³⁸³ İlk piskoposları 1737’de atanan Kont Zinzendorf’tur. Kendisi aynı zamanda tüm Hıristiyanları birleştirmek için yaptığı çalışmalarla da bilinir. Bkz.: Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 116.

piskoposları olan ünlü pedagog Johann Amos Comenius (1592-1670)'tur³⁸⁴. Kilisenin disiplinini muhafazada ve eğitim yöntemine öncülük etmede önemli bir yeri olan Comenius'un etkisi kilisenin yıkılmasından (1620) sonra da büyük bir güç ve ilham kaynağı olmaya devam etmiştir³⁸⁵.

Üçüncü dönem Comenius'un ektiği tohumların yeşermesi ve 18. yüzyılda *Unitas Fratrum*'un yeniden canlandırılmasıyla ortaya çıkan “Yenilenmiş Unitas Fratrum” dönemidir. Bu dönemde öne çıkan isim ise Kont Nikolaus Ludwig von Zinzendorf'tur³⁸⁶. Onun malikânesine yerleşen Kardeşler Birliği mensupları, sonra onun arazisinde “bekçi tepesi” anlamına gelen Hutberg'de (sonrasında Hutberg'e “Rabbin bekçisi” anlamına gelen “Herrnhut” adını vermişlerdir)³⁸⁷ sıfırdan yeni bir köy inşa ederek orada yaşamaya başlamışlardır. Burada, hem hâimleri hem de -ilk- piskoposları olan Zinzendorf'un önderliğinde ve rehberliğinde inançları ve yaşamları için yeni bir temel inşa etmişler ve klasik Unitas Fratrum'un da ötesine geçerek yenilenmiş bağımsız bir harekete dönüşmüşlerdir³⁸⁸.

Comenius'un yazdığı *Disiplin Düzeni (Ratio Disciplinae)* adlı kitabından çok etkilenen Zinzendorf Herrnhut'taki dini ve sosyal yaşamı kitapta geçen ilkeler çerçevesinde yeniden düzenleme yoluna gider. Bu çerçevede Luther'in de dile getirdiği, ancak gerçekleştiremediği “Kilise içinde kilise” hayalini Kardeşler Birliği'nin Herrnhut'ta hayata geçirdiği söylenebilir. Bunu şöyle tanımlamak mümkündür: “yeni bir Hıristiyan mezhebi kurmak yerine var olan dini çerçevede bazı reformlar yaparak kendilerini yenilemeyi başarmak.”³⁸⁹ Bu durum yaklaşık yüz yıl sonra ortaya çıkan “Yenilenmiş

³⁸⁴ [https://www.ebu.de/brueder-unitaet/\(25.01.2020\)](https://www.ebu.de/brueder-unitaet/(25.01.2020)).

³⁸⁵ Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020).

³⁸⁶ Zinzendorf'un doğduğu (Dresden / Saksonya) dönem (1700) Aydınlanma fikirlerinin Avrupa'nın birçok bölgesinde ve kurumunda dolaştığı bir döneme rastlar. Bu dönem kanlı Otuz Yıl Savaşları'nın anılarının solduğu, bunun yanında kolonyal genişleme ile gelişen uluslararası ticaretin ve evanjelik canlanmaların yükselişte olduğu bir dönemdir. Bkz.: Jenz, *German Moravian*, s. 15.

³⁸⁷ Çatalbaş, “Avrupa'nın İlk Evanjelikleri”, s. 116.

³⁸⁸ Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020).

Burada dikkat çeken bir husus Zinzendorf'un siyasi bir otorite olarak dinî bir cemaat (kilise) olan Birliğe yeni bir zihniyet kazandırmış olmasıdır. Bu durum Protestan Reformasyonu için de tanıdık bir uygulamadır.

³⁸⁹ Çatalbaş, “Avrupa'nın İlk Evanjelikleri”, s. 116.

Kilise” dönemiyle Commenius’un ne kadar sağlam ve güçlü tohumlar ektiğinin bir kanıtı olarak kabul edilmektedir³⁹⁰.

İlkeleri: İlkelerine sadakatleriyle öne çıkan Moravyanların temel prensiplerine bakacak olursak şunlar karşımıza çıkmaktadır:

* “Kardeşlik” fikri en temel esaslarının başında gelir: Moravyanlar cemaat halinde bir arada yaşamaya özen gösterirler. Şöyle ki; topluluğun, İncil öğretileri çerçevesinde ilk kilisenin yaptığı gibi her şeyi ortaklaşa kullanma (HKK, Rsl İşl; 2: 42-47); birbirlerini şahsen tanıma ve her durumda birbirlerini destekleme çabaları onları diğerlerinden ayıran en önemli özellikleridir³⁹¹.

* “Tek kilise” Moravyanların ana hedefidir: Bu doğrultuda kendilerini “İsa’da birlik” hedefine yaklaştırma amacıyla atılan her adım kim tarafından gelirse gelsin memnuniyetle karşılanır. Zira İsa Mesih kendi bedeni olan Kilise’nin tek efendisi ve başıdır. Onlar İsa’nın Tanrı’nın dağınık çocuklarını birleştirebilmek için öldüğüne ve “çoban” olarak sürüsünü böyle bir birliğe doğru yönlendirdiğine inanırlar³⁹².

* İsa’ya inananlar arasında hiçbir ayırım kabul etmezler: Etnik köken, cinsiyet veya sosyal duruş nedeniyle yapılan herhangi bir ayrımcılığın kendi aralarında yeri olmadığını ifade ederler. Zira Mesih her etnik köken ve dilden insanı Haçın altında tek bir bedende birleştirmektedir. Onlar bu Mesihî birlikteliğin sahip oldukları disiplin ve okullar aracılığıyla verilen sıkı bir eğitim sayesinde ilelebet devam edeceğine inanırlar³⁹³.

* Moravyanların bir başka özelliği ise mesleğe verdikleri önemdir: Onların her bireri geçimini bir meslek aracılığıyla sağlamaya çalışmaktadır. Bu özelliğin Protestan Reformasyonunda da önemli bir ilke olduğu hatırlanmalıdır. Maks Weber’in (1864-1920)

³⁹⁰ Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/>

³⁹¹ [https://www.ebu.de/brueder-unitaet/\(25.01.2020\)](https://www.ebu.de/brueder-unitaet/(25.01.2020)).

³⁹² Moravyanlar komünyon ayinini de bu amaca dönük yorumlamışlardır. Onlara göre İsa kendisine iman edenleri Son Akşam Yemeğine (komünyon), yani “tek kilise”ye yönlendirme amacıyla davet etmiştir. Bkz.: Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020).

³⁹³ Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020). Bu arada, Moravyanların sloganı, “Asıl konularda birlik, asıl olmayanlarda özgürlük, her konuda sevgi” (*In essentials unity, in non-essentials liberty, in all things love*)’dir. Bkz.: Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 117.

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı kitabında ele aldığı Kapitalizmin ortaya çıkmasında Protestanlığın rolünü tartışan yaklaşım temelde bu ilkeyle ilgilidir.

* Pazar günleri çalışmamaya özen gösterirler: Bu günde her türlü işi bırakarak sadece dua etmeye çalışırlar³⁹⁴.

* Moravyanlar için ister dini ister siyasi olsun otoriteye itaat gereklidir: Bu hem iç birliğin sağlanması hem de diğer insanlarla iyi geçinebilmek için önemli bir şarttır³⁹⁵. Bu ilkenin özellikle Luther ve Brenz reformunda vazgeçilmez önemde olduğu bilinen bir husustur.

* Moravyanların en çok önem verdiği ilkelerden biri de “Misyon” anlayışıdır³⁹⁶. Onlar bunu İsa Mesih’in her inanana kendisi tekrar yeryüzüne gelinceye kadar İncil’i tüm insanlığa bildirmeleri için yaptığı çağrıyla temellendirmekte ve aynı zamanda “Mesih’te kardeşliğin” herkesle paylaşılması olarak yorumlamaktadırlar. Öte yandan İsa Mesih’in hizmet “edilmek” için değil, aksine hizmet “etmek” için geldiğine, dolayısıyla “sorumluluk sahibi” bir Moravyanın gücü nispetinde açık kapı bulduğu her yerde “misyon” faaliyetini yapması gerektiğine inanmaktadırlar³⁹⁷.

İnançları: Moravyanların kendine mahsus ilkelerinin yanında Protestanlarla benzer inançları da vardır. “İlk Protestan reformistler” olarak nitelendirilmelerine yol açan *evanjelik* merkezli inançları Kardeşler Birliği döneminden itibaren takip edilebilmektedir. Zorlu süreçlerin akabinde Kont Zinzendorf’un himayesinde özgürlüğe kavuşmalarından kısa bir zaman sonra ilk yaptıkları inançlarını sistematik olarak belirleyebilmek amacıyla

³⁹⁴ Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 117.

³⁹⁵ Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 117.

³⁹⁶ “Misyon” sözcüğü etimolojik olarak; Latince “görev” ve “yetki” anlamındaki *missio*’dan gelir. Yine *missio*’dan türetilen *misyoner* terimi ise görevli olan kişi anlamındadır. Hristiyan geleneğinde özel bir öneme sahip olan misyoner (kavramı); resmî kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hristiyan cemaat tarafından Hristiyan mesajını yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede özellikle Hristiyan olmayan toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir. Böylesi kişilerin oluşturduğu harekete ise “misyonerlik” adı verilmektedir. Bkz.: Şinasi Gündüz ve Mahmut Aydın, *Misyonerlik – Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye’ye Yönelik Faaliyetleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s. 13.

³⁹⁷ Moravyalı misyonerlerin “modern misyonerliğin babası” olarak tanınan William Carey’den (1761–1834) önce dünyaya yayılarak misyonerliğin öncüsü oldukları düşünülmektedir. İlk misyonerler Moravyalı misyonerliğin kurucusu olan Zinzendorf tarafından gönderilmiştir. Bundan dolayı Zinzendorf’un “modern misyonerlerin babası” olarak da adlandırıldığı kaydedilmektedir. Bkz.: Hutten, *A History of Moravians Missions*, s. 3. Moravyanların misyonerliğe verdikleri önem ortalama her altmış Moravyandan birinin misyoner olmasından anlaşılmaktadır. Hatta 1740 yılında İstanbul’da, 1747–1750 yıllarında İran’da, 1768–1783 yıllarında da Mısır’da ve Cezayir’de misyon faaliyetlerinde buldukları belirtilmektedir. Bkz. Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 117.

bir *synod*³⁹⁸ toplamak olur (1727). Bu toplantıda alınan kararlar (*Birliğin Esası*) daha sonra genişletilerek günümüzde de geçerli temel inanç esaslarını belirleyen bir İtirafnâme'ye (İman İkrarı [Confession]) dönüştürülmüştür. “Dönüştürülmüştür” diyoruz, çünkü Moravyanlar aslında kendilerine mahsus bağlayıcı bir İtirafnâmeye sahip değillerdir. Özellikle “Yenilenmiş Kardeşler Birliği” döneminden itibaren önceki Hıristiyan itirafnâmelerinin tümü ve Protestan Reformasyonunun temel umdeleri kutsal metinlerin ışığında sürekli teste tabi tutulmaları şartıyla kabul edilmektedir³⁹⁹.

Moravyanların inançlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

* Moravyanlar Kutsal Kitap'ı teolojik ve pratik yaşamlarının “tek” standardı olarak formüleştirmişlerdir. Onu yorumlarken kendilerine rehberlik etmesi için iki kaynağa başvururlar: İlki başlangıcından itibaren *ekümenik* Hıristiyan geleneği, diğeri Moravyalı atalarının bilgelikleridir.

* Ancak kutsal yazıların herhangi bir doktrin sistemi içerdiğini kabul etmediklerinden dolayı İncil'den hareketle her hangi bir sistemin geliştirilebileceğine inanmazlar. Çünkü İncil'de ortaya konan İsa'nın sırrı ne herhangi bir insan zihni tarafından tam olarak anlaşılabilir ne de herhangi bir insan ifadesiyle anlatılabilir⁴⁰⁰.

* “Üçlü Tanrı” anlayışı (Tetris) tüm Hıristiyan mezhepleriyle birlikte onların da teolojilerinin merkezini oluşturur⁴⁰¹.

* Vaftiz ve komünyon –Luther ve Brenz'de olduğu gibi– temel sakramentler olarak kabul edilir. Ancak önemli tartışmalara yol açan bebek vaftizi konusunda bebeklerin vaftiz

³⁹⁸ Sinod (*synode*): Hıristiyanlıkta iki yılda bir gerçekleşen önemli din adamlarının oluşturduğu kurulun adıdır. Etimolojik olarak; “kurul”, “meclis” anlamındaki Latince *concilium*'dan gelen “konsil” (*concile*, *council*) sözcüğü ile aynı anlamı ifade eden Grekçe *sunodos*, Latince *synodus*'tan gelmektedir. Terim olarak; başpiskopos veya piskopos tarafından piskoposluk bölgesinin sorunlarını çözmek üzere toplanan din adamlarından oluşan yerel konseyi ifade etmektedir. Bizzat piskoposların oluşturduğu konseye ise “konsil” denilmektedir. Doğru kiliseleri konsil yerine “sinod”u kullanırken Protestan kiliseler de bölgesel veya ulusal toplantılarına “sinod” adını vermektedirler. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ömer Faruk Harman, “Konsil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 175-178.

³⁹⁹ Çatalbaş, “Avrupa'nın İlk Evanjelicleri”, s. 117.

⁴⁰⁰ Özel teolojik bir sisteme ve kilise disiplinine sahip olmadıklarından dolayı kilise yönetiminde görevi olan aktif bir piskoposa ihtiyaç duymazlar; ancak buna rağmen Waldesyanlardan esinlendikleri “sadece” manevî görevleri olan bir piskoposları vardır. Bkz.: Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020).

⁴⁰¹ Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020).

edilemeyeceğine inanan Anabaptistlerin aksine, onların aileleri ve kilise cemaatinin sorumluluğunda olması koşuluyla vaftiz edilebileceğini iddia ederler⁴⁰².

Moravyanların yukarıda zikredilen “evanjelik” merkezli ilke ve inançları “ilk” hayata geçirenler olmalarından dolayı Avrupa’nın “ilk evanjelik (Protestan) mezhebi” olarak nitelendirilmeleri yanlış olmayacaktır. Benzer şekilde bu durum onların varlıklarını günümüze kadar sürdürebilmelerini ve sonraki evanjelik gruplar tarafından da taklit edilmelerini açıklamaktadır⁴⁰³.

Protestan Reformasyonunun ortaya çıkması zor zamanlar geçiren Moravyanlar için yeni bir umut ışığı olsa da Moravyanların arzu ettikleri birleşme gerçekleşmemiştir. Başlarda Luther ile iyi ilişkiler kurma yoluna giden Moravyanların onun bebek vaftizi ve “cevher dönüşümü” (*Transubstantion*) başta olmak üzere bazı görüşleri nedeniyle bu ilişkiyi devam ettiremedikleri görülür⁴⁰⁴. Buna rağmen Protestan Reformasyonu ile interaktif bir iletişim ve etkileşimlerinin olduğu bilinmektedir. Protestanların dini ve sosyal yaşamda güçlü bir disipline sahip olmalarında Moravyanların etkili oldukları, bunun karşılığında Protestanlardan da kurtarıcı bir inancın doğması hakkında sağlam bir yaklaşım edindikleri düşünülmektedir⁴⁰⁵.

Sonuç olarak 21. yüzyılda bağımsız bir ekümenik kilise olan Moravyanlar Çekya’da ortaya çıkmasına rağmen orada sadece küçük bir azınlık olarak varlığını sürdürmektedirler. Buna karşın dünya çapında beş kıtaya yayılmış olarak hem “Uluslararası Moravya Kiliseler Birliği”ni kurmuşlar hem de “Dünya Kiliseler Birliği”nin (WCC- *World Council of Churches*) kurucu üyeliğinde bulunmuşlardır. Aynı zamanda günümüzdeki üyelerinin birçoğu buldukları ülkelerin Protestan Kiliselerine de bağlıdırlar. Çoğunluğu Afrika’da olmak üzere dünya üzerinde yaklaşık 1 milyon 112 bin Moravyan bulunduğu tahmin edilmektedir (2016 yılı itibarıyla). En etkin olduğu ülkeler İngiltere, Tanzanya ve Amerika’dır. Avrupa’daki varlıkları üç bölgeye yayılmıştır: Bunlar

⁴⁰² Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 117.

⁴⁰³ Herrnhut’ta kurulan bu yaşam şekli sonradan ortaya çıkan “Kutsal Yaşam Merkezleri”, “Büyük Uyanış”, “Sevgi Kasabaları” gibi oluşumların ilk modellerinden kabul edilmektedir. Sonradan dünyanın her yerinde Herrnhut benzeri kasabaların kurulduğu ve İncil öğretilerinin yaşandığı topluluklar oluşturulmaya çalışıldığı bilinmektedir. Sadece Moravyanlar dünya üzerinde Herrnhut modeline uygun yaklaşık otuz kasaba kurmuşlardır. Bkz.: Resul Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 117.

⁴⁰⁴ Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri”, s. 117.

⁴⁰⁵ Unitas Fratrum-The Moravian Unity of the World wide Moravian Church. <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (25.01.2020).

Büyük Britanya, Çek Cumhuriyeti ve Kıta Avrupa'sıdır (Almanya, Hollanda, İsviçre, Danimarka, İsveç, Estonya, Letonya ve Arnavutluk)⁴⁰⁶.

Değerlendirme ve Analiz: İkinci bölümü bitirirken buraya kadar ortaya konan bilgilerden hareketle şu değerlendirmeleri yapmak yerinde olacaktır: Reformasyon öncesinde başlayan Batı ve Orta Avrupa'da şehirleşme, orta sınıfın meydana çıkışı, ticaret ve zenginliğin dağılımında yeni imkanların açılması ve soylu sınıfın zayıflaması gibi değişimler Reformasyonun ön gördüğü değerler doğrultusunda gerçekleşen süreçleri ifade eder. Bu süreçte hızlı gelişen toplumda Katolik Kilisesinin otoritesi zayıflarken toplumsal hayata din adamı sınıfından (*clericus*) çok dünyevi (*secular*) sınıfların yön vermeye başladığı görülür⁴⁰⁷. Öte yandan Türklerin “dış tehdit” algısı olarak ortaya çıkmasının yarattığı endişenin Avrupa'da ilk defa her kesimi birleştiren bir etkiyle ön plana çıkması dikkate değerdir. Bundan en çok Protestan önderlerinin faydalandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bunun yanında Reformasyon öncesi dönemin birçok zıtlığı aynı anda kendi bünyesinde barındıran bir zaman dilimi olduğu bilinmelidir. Öyle ki, sıradan insanların derin dindarlık duyguları karşısında din adamlarının yol açtığı “istismarlar”; Orta Çağ skolastik dünya görüşü karşısında Hümanizma ve Rönesansın ön ayak olduğu yeni bir düşünce, insan ve doğa tasavvuru gibi zıtlıklar buna örnek olarak verilebilir. Bunlar Reform öncesi dönemin kaynayan -ama- mayalanmaya hazır yeni dünyanın kuluçka evresine işaret eden genel karşıtlıkların göstergeleri olarak okunabilir. Üstelik Kilise her sınıfa yüklediği ağır vergileri ve insanın her ânına müdahale eden ağır sakramental yapısı ile –adeta–yenilenme fikrine davetiye çıkarmaktadır⁴⁰⁸. Reform öncesi dönemde bu davetiyenin karşılık bulduğu ve Kilise'nin çeşitli açılardan yenilenmesi gerektiğine inanan birçok hareketin ortaya çıktığı bilinmektedir.

Bütün bunlardan hareketle Protestan Reformasyonunun başarı kazanmış ilk “heretik” hareket olarak tarihe geçtiği ve bu tarihî başarıda en büyük payın Luther'e ait olduğunu açıkça belirtmek gerekir. Zira Luther'in tuttuğu ışığın önceki reform hareketlerinden de enerji alarak Hümanizma ve Rönesans gibi sağlam temeller üzerinde yükselen devasa bir aydınlatmaya dönüştüğü görülmektedir. Bunda Luther'in –ve diğer

⁴⁰⁶ [https://www.ebu.de/brueder-unitaet/\(25.01.2020\)](https://www.ebu.de/brueder-unitaet/(25.01.2020)).

⁴⁰⁷ Waardenburg, “Reform”, ss. 530-531.

⁴⁰⁸ Haas vd., *Martin Luther*, s. 10.

reformatörlerin– dehası/ları/nın yanında şartların da yardımıyla Hümanizma ve Rönesans deneyimlerinden yararlanarak önceki şikayetleri ve karışıklıkları ustalıkla bir şekilde doktriner bir inanç sistemine ve yaşam pratiğine dönüştürebilme etkisini hesaba katmak gerekir. Buna karşın, 16. yüzyılda Avrupa insanının Luther aracılığıyla bir çıkış yolu yakaladığını ve bunu olabildiğince doğru kullandığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFORM HAREKETİ VE REFORMASYONUN AVRUPA'YA YAYILMASI

Önceki bölümde Protestan Reformu öncesi Avrupa toplumunun teopolitik yapısını, din ve Kilise ile ilişkisini, Kilise'ye karşı olan şikayetlerin tecessüm ettiği önceki reform hareketlerini ve bu hareketleri ortaya çıkaran toplumsal dinamikleri reform konusu çevresinde örmeye çalıştık. Bu bölümde ise Protestan Reform hareketini coğrafyası, süreçleri ve öncü kuşaklarıyla ele alabiliriz.

3.1. Reform Hareketi: Coğrafi Panorama ve Süreçler

3.1.1. Coğrafi Panorama

Reform dönemi adıyla da anılan 16. yüzyılın başında Reformasyon öncesi Avrupa haritası belirli devletlerin varlığının yanında irili ufaklı kendi topraklarına sahip birçok kent-devlet(çik)lerinden oluşan bir mozaik andırmaktadır. Bu aslında Kutsal Roma İmparatorluğunun genel panoramasının görüntüsünü oluşturmaktadır. Bu yüzyıl imparatorluğun önceki büyüklüğü ve gücünden neredeyse hiçbir izin kalmadığı, buna karşılık komşu ülkelerde ulus-devlet bilincinin yükselmesiyle güçlü devletlerin oluşmaya başladığı bir dönemi ifade eder.

Habsburgların başlangıçta Güney Almanya prenslerinden biri iken zaten çok güçlü olmadığı bilinen Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunu ele geçirmesi (13. yy) tüm Avrupa'ya egemen olma düşüncesine kapılan imparatorluğun etki ve gücünü sınırlamıştır. Böylece “sadece” kendi hanedanlığını genişletme siyaseti güden Habsburglar eliyle Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğundan bir “Habsburg İmparatorluğu”na dönüşme sürecinin başladığı görülmektedir⁴⁰⁹.

Anılan bu yüzyılda Fransa Ren Nehrinin karşısında Burgonya topraklarında ve Avrupa'da üstünlük için İmparatorlukla savaş halindeyken güneyde İsviçre Habsburg

⁴⁰⁹ O tarihlerde Kutsal Roma İmparatorluğu adı genelde üç özelliği nitelemektedir: (1) Hıristiyan Batıda başrol oynama bilincini, (2) Antik Roma İmparatorluğunun halefi olma iddiasını (3) ve Mosel ve Oder nehirlerinin arasındaki bölgede eski Alman duklerinin kökenini oluşturan ulusal bir yapıyı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Dieter Haas vd., *Martin Luther – Freigeworden durch den Glauben Im Risiko der Freiheit*, Verlag Ernst Kaufmann, Schwarzwald 1980, s. 7; İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 111.

yönetiminden sıyrılarak “konfederasyon”u kurmuş ve böylece fiilen İmparatorluktan ayrılma cesareti göstermiştir. Aynı dönemde iç savaşa benzer koşulların hüküm sürdüğü İtalya toprakları bir güç mücadelesine sahne olmaktadır: Bir tarafta Papalık, Venedik, Milano, Fransızlar ve İspanyol Krallığı imparatorla güç ve üstünlük mücadelesine girerken diğer tarafta Alman Kayzeri imparatorluğun İtalya'daki eski görkemini yeniden canlandırmaya çalışmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen en büyük tehdit büyüyen Osmanlı–Türk İmparatorluğunun batıya doğru gittikçe daha fazla ilerlemesinden gelmektedir⁴¹⁰.

İmparatorluk Almanyasının durumunun da pek parlak olduğu söylenemez. Siyasi yapısının yerel otoriteler (prenslikler) ile –ismen var olan– merkezî İmparatorluktan oluşması ve aralarındaki bitmek bilmeyen mücadele ve rekabet Almanya'nın gücünü ve enerjisini tüketmektedir. Öyle ki birçok prensin gözünde sadece bir pazarlık aracı olmaktan öte anlamı olmayan İmparatorluk çoğu Almanın gözünde ise sadece sembolik bir değere sahiptir. Buradaki irili ufaklı krallar ve prenslerin yüzyıllarca kendi güçlerini artırmanın, bunun karşısında imparatorun yetkilerini kısımaya çalışmanın dışında başka bir amaç peşinde koştukları söylenemez. Aynı şekilde Alman olmayan İmparatorluk prensleri de ona neredeyse hiçbir değer atfetmemektedirler.

Başka bir ifade ile söylenecek olursa içerde güçlü bir İmparatorluk yaratma çabalarının yalnızca gerçek merkezî gücü engellemek isteyen “İmparatorluk mülklerini” (*Reichsstände*)⁴¹¹ güçlendirmekten başka işe yaramadığı görülmektedir. Dolayısıyla Batı Avrupa coğrafyasında bu kaotik ortamı en fazla hisseden ülkelerin başında Almanya'nın geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır⁴¹². Birçok ırkı barındıran Avrupa'nın –sadece

⁴¹⁰ Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 7.

⁴¹¹ “İmparatorluk mülkleri” ya da “İmparatorluk prensleri” (*Reichsstände*): Kutsal Roma Cermen İmparatoru içinde siyasi ve dinî öncelik ve amaçlara sahip yerel yöneticilere denir. Bunlara toprakları ile birlikte kendileri de büyüyen dünyevî ve ruh(b)anî prens, dük, kont ve şövalyeler dâhildir. Bu yerel güç odaklarının toprakları, kentleri ve devletleri de *imparatorluk mülklerine* aittir. Şöyle ki miras paylaşımı olsun ya da olmasın hânedanlar tarafından yönetilen irili ufaklı birçok devlet, ayrıca beylikler / prenslikler (*Fürstentum*), seçici prenslerin (*Kurfürsten*) bölünmez toprakları ve İmparatorluk Kentleri (*Reichsstädte*) de imparatorluğa bağ(ım)lı birer “İmparatorluk mülkleri”dir. Bkz.: Haas vd., *Martin Luther*, s. 7.

Alman İmparatorluğunun içindeki bağımsız ya da yarı bağımsız kent-devlet(çik)ler ile imparatorluk arasındaki ilişki genelde birbirine bağımlılık esasına dayanmaktadır. Yeri geldiğinde imparatorluğa para ve asker takviyesinde bulunan kentler yarı bağımsızlık elde ederler. Öte yandan Orta Çağların sonlarına doğru ticaretin ve tüccar (burjuva) sınıfının gelişmesiyle ve aynı zamanda Hümanizma, Rönesans ve Reformasyonun da katkılarıyla önceden hiç olmadığı kadar güçlenerek imparatorluk karşısında “bağımsız” birer güç odağı olma yolunda ilerlemişlerdir. Bkz.: Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 7;

⁴¹² Rhein, *Philipp Melanchthon*, s. 7. Aslında İmparatorluğu yeniden eski gücüne hatta daha fazlasına kavuşturma İmparator V. Karl'ın iki temel hedefini oluşturmaktadır: Birincisi Habsburg Hanedanının

Almanya'nın değil– iktidar kavgasıyla şekillenen toplumsal yapısında neredeyse tek sağlam kalan ortak noktanın Hıristiyanlık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak siyasi olarak bir rekabet içinde olan İmparatorluk ve prensliklerin birbirlerine karşı yürüttükleri bu güç mücadelelerinde dinlerini de bir araç olarak kullanmaktan çekinmedikleri görülür. Bu bağlamda sosyopolitik kaosun yanında dini kaosun da en fazla hissedildiği ülkenin Almanya olması Protestan Reformasyonunun neden Almanya'da çıktığı ve orada tutunduğunun açıklamasını kendi içinde barındırdığı söylenebilir. Buna karşın altının çizilmesi gereken başka bir konu da şudur: Almanya'nın merkezî bir güç olmasının önündeki en büyük engel olarak görülen kent-devlet(çik)lerden oluşan politik yapısının bu sefer Reformasyonun başarısındaki etkisini göz ardı etmemiz mümkün değildir⁴¹³.

3.1.2. Süreçler: Protestanlığın Zamanın Ruhunu Oluşturduğu Süreçleri

Bu bölümde “modern” çağın erken bir habercisi olarak ve Orta Çağın sonunun hazırlanmasında etkin bir paya sahip olduğu düşünülen Reformasyonun gelişimindeki bazı kırılma noktalarını ifade eden birtakım süreçler ele alınacaktır. Esasen Hıristiyanlık tarihindeki Roma ile İstanbul Kilisesinin (İstanbul Patrikanesi) birbirlerini aforoz etmeleriyle ortaya çıkan Katolik ve Ortodoks ayrışması (1054) bir kenara bırakılırsa Protestan Reformasyonu Batı Hıristiyanlığının içindeki en büyük kırılma / ayrışma (Şizma) olarak dikkat çeker. Bu yüzden hiçbir sosyal olay / olgu birden ve aniden gerçekleşmeyeceğinden hareketle Hıristiyanlığın Reformasyon deneyimi yaşamaya da onun yüzyıllara varan geçişinin bir sonucu olarak okunmalıdır.

Dolayısıyla Reformasyonun gerçekleşmesini sağlayan, yani Kilise'yi bu ayrışma (Reformasyon) noktasına getiren temel süreçlerden bazılarını genel hatlarıyla ele almayı uygun gördük. Bu süreçleri hem (Hz.) İsa'nın getirdiği dini yeniden kurgulayan kişi olarak hem de Katoliklik ve Protestanlık için asıl ve kök kabul edilen Pavlus ile başlatmak yerinde olacaktır.

yönettiği toprakları genişletmek suretiyle “evrensel bir imparatorluk”, diğeri de Protestanlığı Katoliklik içinde *eritmek* suretiyle “evrensel bir kilise” kurmak. Ancak V. Karl ne Kiliseyi ne de kendi hanedanlığı (Habsburg) altında imparatorluğu birleştirebilmiştir. Bunun da iki temel nedeni olarak Fransa Kralı I. François'nun Avrupa'ya egemen olma arzusu ile yerel yöneticilerin ideal bir imparatorluk ve kilise fikrinden ziyade kendi çıkarları peşinde koşmaları gösterilmektedir. Ölümünden sonra Almanya ile İspanya'nın bağlantısının sona erdiği ancak yaşamı boyunca kendisine eşlik eden Fransız (Bourbon) – Alman (Habsburg) karşıtlığının iki yüz yılı aşkın süre boyunca Avrupa siyasetinin temel bir konusu olmaya devam ettiği hatırlanmalıdır. Bkz.: Christian Zentner, *Zentners Illustrierte Weltgeschichte*, Südwest Verlag, Münih 1972, ss. 338-339.

⁴¹³ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 12.

Misyon: Öncelikle Hıristiyanlığın *yemel* bir din olarak kalmayıp dünyanın her tarafına yayılarak *evrensel* bir karakter kazanmasının yolunun daha çok Pavlus tarafından açıldığı söylenebilir. Pavlus İsa'nın mesajının uzak coğrafyalara ve farklı kültürden insanlara yayılabilmesi amacıyla öncelikle “misyon” anlayışını Kutsal Kitap'tan hareketle teolojik bir zemine oturtmuştur⁴¹⁴. Pavlus İsa'nın getirdiği mesajı yumuşatarak onu Helenistik dünya için daha “kabul edilebilir” hale sokmuş ve böylece Hıristiyanlığın “*Gentile*” (Yahudi olmayanlar) ve Putperestler arasında rahat yayılmasının önünü açmıştır⁴¹⁵.

Pavlus'un izini takip eden misyonerlerin Roma İmparatorluğunun en ücra köşesine kadar götürdükleri Hıristiyanlığın İmparator Konstantin tarafından resmi din haline gelmesiyle (MS 381) Hıristiyanlık yeni bir atılım göstermiştir. Akabinde Hıristiyanlığın Skolastik Felsefe ile kıydığı nikahla başlayan süreç tarafların birbirleriyle karşılıklı etkileşimleriyle devam etmiş ve bu etkileşim sonucu oluşan zihniyet dünyası da “Orta Çağ Hıristiyanlığı” olarak kabaca Reform dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu uzun süreçte ortaya çıkan birçok eleştirel Kilise hareketlerini aynı zamanda Skolastisizm eleştirisi olarak da okumak mümkündür. Bu dini ve felsefî eleştiriler arasında Orta Çağ Hıristiyanlığına ve Skolastisizme en büyük darbenin Hümanizma, Rönesans ve Reformasyondan geldiğini söylemek abartı olmayacaktır.

Skolastik Eleştirisi olarak Hümanizma (ve Rönesans): 16. yüzyıl öncesi reform girişimleri ile Protestan Reformasyonu arasında belirgin farklardan söz edilmektedir. Öncelikle bunların çoğunun Kilise'nin genel dogmatik çerçevesinin dışına çıkamamış olması onları Protestan Reformasyonundan ayıran temel ayrıçtır. Hümanizma bu hareketlerin başında gelmektedir. Hümanistler bir “ara dönem”⁴¹⁶ olarak gördükleri Orta Çağın düşünce dünyasında çeşitli “restorasyon” faaliyetlerini merkeze alan –aslında

⁴¹⁴ Bu konudaki en dikkat çekici olan ayet şudur: “Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin;...” (HKK, Matta; 28:19).

⁴¹⁵ Birkett, *Reformun Özü*, s. 18.

⁴¹⁶ “Ara dönem” anlamında kullanılan *Orta Çağ* kavramına (*media aetas*, *medium tempus*, *medium aevum*) ilk kez 15. yüzyıl hümanistlerinin referanslarında rastlanır. Onlar zamanın bu bölümünü *ideal* ve *yüceltilmiş* olarak algıladıkları “klasik / antik dönem” (*a la Eusebius*) ile “modern” adını verdikleri kendi zamanları arasındaki bir *ara dönem* olarak kabul ederler. Bu bağlamda Orta Çağ saygı duyulan –ancak– antik dönemin gelişimini durduran “barbarca” bir dönem olarak görülmektedir. Bkz: Kılıçbay, “Orta Çağ'ın Orta Malı”, s. 69.

hayatlarının amacına dönüştürdükleri– entelektüel bir uğraşıya girişmişler, ancak bunu Katolik çerçevenin dışına çıkaramamışlardır⁴¹⁷.

Uzun zamandır var olan çeşitli Kilise karşıtı eleştirilerin / hareketlerin Reformasyon ile Kilise’den kesin kopuşa gitmesi 16. yüzyıl reform önderlerinin cesaretleri, ilişkileri vs.den öte bu yüzyılın Papalık tarihindeki “en karanlık” dönem olmasıyla da ilgili olduğu kabul edilir. Çünkü artık Kilise’nin baskısına maruz kalmayan neredeyse hiçbir sınıf yok gibidir⁴¹⁸. Bu sınıflardan gelen eleştiriler üzerinde yükselen Protestanlığın modern dünyaya bir inanç sistemi, güç faktörü ve yaşam şekli olarak taşınmış olması şaşırtıcı olmamıştır.

Bu noktada Hümanizmanın etkisini hesaba katmak gerekir; zira reform önderlerinin zihin dünyalarında billurlaşan geçmişin yozlaştığına dair bakış açısının zemininin önceki hümanist nesil tarafından döşendiğinin altı çizilmelidir. Hümanizmanın bunu başarması Avrupa’ya yeni bir düşünce kapısını aralayan ve ihtiyaçlarını odak noktasına yerleştiren bir “birey” olan insanı (*human*) kendine rehber almasıyla mümkün olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Hümanizmanın ortaya çıkardığı bu “birey-insan”da *yaşamı ve dünyayı onaylama ruhunun* Orta Çağ tavrının yerini aldığı görülür⁴¹⁹.

Aslında Hümanizmanın ilk ortaya çıkış gayesinin Hıristiyanlığı mevcut “felç ve deformasyon hali”nden “orijinal saflık” durumuna geri döndürmek olduğunu belirtmek gerekir. Zira canlı bir reform coşkusuyla sahip ve Hıristiyan kimliğini ön planda tutan ilk hümanistlerin Hümanizma ile Reformasyonu buluşturan bir köprü inşa ettikleri bilinmektedir. Buna göre hümanist cemaat halinde yaşanan din yerine kişisel dindarlığı Tanrı ile ilişki kurmanın uygun bir yolu olarak görür ve vicdan ile Hıristiyan ahlak

⁴¹⁷ Waardenburg, “Reform”, ss. 530-531. Protestan Reformasyonunun önceki reform faaliyetlerinden bir farkı da –buna Hümanizma da dâhildir– reformatörlerin bunu teolojik esaslara dayandırarak dinî bir yaşam biçimine sokmuş ve daha köklü ve yaygın hale getirmiş olmasıdır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa – sadece kentli ve eğitilmiş insanın yaşam kalitesine etki ettiği bilinen Hümanizmanın aksine– Reformasyonun her sınıftan insanı etkisi altına aldığı ve reformu halkın meselesi haline getirerek Hümanizmanın ulaşamadığı önemli bir başarıya imza attığı söylenebilir. Bkz.: Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 10.

⁴¹⁸ Bu dönemdeki Kilise’nin durumunu şöyle özetlemek mümkündür: Piskoposluk ve başrahiplik makamlarının çoğunlukla soylu ailelerin oğullarına imkan sağlamak için ayrılması, birçok yerde prenslik makamını da deruhte eden başpiskoposların kendilerini pastoral görevlerden çok hükümet işlerine adanmaları, din adamlarının çoğunun yeterince dinî eğitime sahip olmamaları ve Kilise’nin vakıflar, bağışlar ve vergiler yoluyla kendine akan muazzam paraya rağmen her zaman paraya muhtaç olması Kilise’nin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir. Bunlara “ruh ve sevgiden yoksun aşırı” kilise törenleri ve ayinleri de eklenince insanların kendilerini Kilise tarafından tamamen “sıkıştırılmış” bir duygu içinde hissettikleri iddia edilmektedir. Bkz.: Haas vd., *Martin Luther*, s. 10.

⁴¹⁹ Haas vd., *Martin Luther*, s. 10.

öğretisini odak noktasına koyar. Bu yaklaşımın izini Hümanizmanın en önemli temsilcisi kabul edilen Rotterdamlı Erasmus'ta sürmek mümkündür⁴²⁰.

Cemaatten Bireye: Ticaret ve kentleşmenin yaygınlaşmasından itibaren Hümanizma ve Rönesansın da etkisiyle önce toplumun üst sınıflarında, sonra Reformasyon ile sıradan insanlarda da görünür olmaya başlayan “bireyselleşme” Orta Çağ Hıristiyanlığındaki dinin ancak “cemaat” içinde yaşanabileceği fikrini yerle bir etmeye başlar. Bundan sonra “birey” kendini bağlayan güç ve otoritelerden bağımsızlaşarak özgür bir şekilde kendi yeteneklerini kullanmanın, Tanrı'yı hür vicdanı ile bulmanın ve (kurumsal) Kilise ile arasına “mesafe” koymanın arayışında olmuştur.

Ayrıca dinin cemaat (kilise) içinde olduğu kadar “birey” olarak da yaşanabileceğini vurgulayan sosyal doku kentlerde ticaretin gelişmesiyle birlikte zamanla Avrupa'nın geleneksel sınıf yapısının –adeta– altını oymaya başlamıştır. Bu durumdan en çok zararı bu toplumsal skalada önemli bir konuma sahip olan Kilise ve ruhban sınıfı görmüştür. Ayrıca bireyin Reformasyonla kurumsallaşan bu arayışlarının Skolastiğin ortadan kalkarak yerini –giderek– modern bilim ve sanata bırakmasındaki etkisini unutmamak gerekir⁴²¹.

Doğudan Gelen Tehdit; Osmanlılar: Yukarıda sözü edilen Protestanlığın tarih sahnesinde kalıcı hale gelmesindeki “iç” faktörlerin yanında aynı dönemde (16. yüzyıl) “dış” tehdit algısı olarak “Türk tehlikesi / korkusu” (Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya ilerlemesi) gerçeğine de kısaca değinmek gerekir⁴²². Etkisinin neredeyse tüm Avrupa

⁴²⁰ Haas vd., *Martin Luther*, s. 10.

⁴²¹ Aslında bu mücadelelerden ortaya çıkan değişikliklere –niteliğine göre– bütün olarak “Reformasyon” adının verildiği söylenebilir. Ancak unutulmaması gereken nokta bu gruplardan her birinin Reformasyon ile ilgili niteliksel farklara sahip olduğudur. Şöyle ki; *monarkların / hükümdarların* reformdan anladıkları, papanın yerini yerel monarkların alması ve ulusal kiliselerin de krallığa bağlanması şeklindedir. İngiltere, İskoçya, İsveç, Norveç, Danimarka, Kuzey Almanya ve Bohemya bunun en iyi örneklerini oluşturur. Bu monarkların Katolik Kilisesinden ayrılarak dini denetimleri altına almayı başardıkları görülür. Ancak buna rağmen Roma ile bağların kesilmesine yetecek ölçüde bir Reformasyona izin vermişler, bunun ötesine geçilmesinden yani İncil'in doğrudan yorumlanması gibi çok yönlü sonuçlar doğurabilecek değişikliklerden kaçınmışlardır. İngiltere'de Anglikan Kilisesi'nin (Anglikanizm) bu ikisi arasında başarılı bir uzlaşmanın iyi bir örneğini sunduğu söylenebilir. Bu durum sonraki tarihçiler tarafından Alman ve İngiliz entite farklılığının belirleyici bir etkeni olarak açıklanmaktadır. Toplumun alt kesimini oluşturan *sade vatandaşın* Reformasyonunun temelini ise daha çok sosyoekonomik faktörler ile teopolitik uygulamalar oluşturmaktadır. Bunların yanında birçok hümanistin başını çektiği bir grup daha vardır ki, bunlar Kilise hiyerarşisinden kopmadan Kilise içinde bazı yenilikler talep ederler ki bunların başında ünlü hümanist Desiderus Erasmus gelmektedir. Reformasyon dönemi sınıflarının reform algıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 84.

⁴²² Bu korkunun Avrupa'daki yaygınlığını gösteren can alıcı örneklerden biri bu korku ve endişenin reform hareketinin ortaya çıkmasından sadece iki yıl sonra (1519) gerçekleşen imparatorluk seçimine olan etkisidir. Şöyle ki; Türklere karşı büyük bir Haçlı Seferi düzenleyerek onların Avrupa'da durdurulması meselesi imparator adayı Fransa kralı I. François (yön. dönemi: 1515–1547) ile imparator I. Maximilian'ın torunu olan

coğrafyasında hissedildiği bu korku ve endişe yönetici kesim ile birlikte din adamları tarafından da işlendiğinden sadece sarayların değil kiliselerin de problemi olduğu anlaşılmaktadır. Bu duyguyu yönetme işi ise birçok konuda anlaşılamayan Kilise ve sarayların birbirleriyle uzlaştığı ender olaylardan biri olarak dikkat çekmektedir⁴²³.

Türklerin Anadolu'dan sonra Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya doğru genişleme çabaları Avrupa'nın neredeyse tüm dini ve siyasi güç odaklarını harekete geçirmiştir. Katolik imparator ve papanın bu “tehlike” karşısındaki tepkileri mümkün olan çok sayıda yerel yöneticinin de içinde olduğu ortaklaşa bir Haçlı Seferi düzenlenmesi gerektiği yönünde olmuştur⁴²⁴. Ancak, Almanya'nın yekpâre bir devlet olmayıp prensliklerden oluşan “ademi merkezîyetçi” siyasi yapısı imparatorun bu “kutsal savaş” kararını tek başına vermesini imkansız kılmaktadır. Çünkü bağımsız ekonomik ve siyasi yönetime sahip olan prenslerin maddi ve askeri güçlerinden yararlanabilmek için önce onların “ikna edilmeleri” gerekmektedir⁴²⁵.

Protestanlar ise Türklerin bu ilerleyişini iki türlü değerlendirirler: “Dini” boyutta bunu “günahkar topluma Tanrı'nın bir cezası” olarak gördüklerinden Türklerle savaşmak yerine halkı ısrarla Kilise'ye ve “tövbe ayinleri”ne davet etmeyi tercih ederler. “Siyasi” açıdan ise “kutsal” savaşta askerî ve malî yardımlarına ihtiyaç duyulan Protestanlar bu korkuyu kullanarak oturmayı planladıkları bu pazarlık masasından kazançla kalkmayı umarlar. Nitekim öyle de olmuştur⁴²⁶.

V. Karl'ın (Şarlken; yön. dönemi: 1519-1558) bu yarışta en büyük vaatleri arasında yer alır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 155.

⁴²³ Tüm Hıristiyanları etrafında birleştirebilecek kadar yoğun hissedilen bu korkunun oluşmasında Kilise'nin payı büyüktür. 15 ve 16. yüzyıllarda çeşitli nedenlerle itibarı ve gücü sarsılan papalık Hıristiyanların gözünde yeniden itibar ve güç kazanmak için o dönemin popüler “endişe”si üzerine propaganda çalışmalarına ağırlık verir ve “inançsız” Türklere karşı ortak bir Hıristiyan dış politikası oluşturmaya çabalar. Bunu gerçekleştirmek için yapılması gereken ise “Türk sorunu”nu kabul etmek ve Haçlı Seferleri geleneği çerçevesinde din savaşını popülerize ederek topluma yaymaktır. Bu da kiliselerden başlayarak en ücra köşelerdeki köylere kadar Türklerin elde etmiş oldukları başarıları ölçüsüzce abartarak ve aynı şekilde yenilgileri de propaganda amaçlı kullanmak suretiyle toplumu daha büyük başarılar elde etmeye motive ederek gerçekleşmelidir. Bkz.: Leyla Coşan, *Tanrım Bizi Türklerden Korumayı – 16. Yüzyılda Almanların Türklerden Korunmak İçin Yazdıkları Dualar*, Yeditepe Yay., İstanbul – 2009, ss. 98-99.

⁴²⁴ See, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, ss. 42-43.

⁴²⁵ Orta Çağın sonundan itibaren askeri, mali ve diplomatik hizmetler sürekli arttığı için imparatorluk, krallık ve prenslikler gittikçe artan bir şekilde daha fazla paraya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu noktada papalar ve imparatorlar üzerindeki etkinliği ile bilinen Fugger ailesi bir kez daha önem kazanmaktadır. Çünkü sadece onlara değil birçok prens de maddî destek verdikleri bilinmektedir. Bkz.: Ernst Hering, *Die Fugger*, Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig 1944, ss. 5-21.

⁴²⁶ Bu görüşmelerde Protestan önderler Türklere karşı maddî ve askerî yardım karşılığında bir konsil –Trent Konsili– toplanıncaya kadar kendilerine dokunulmamasını ve teolojilerinin de yasaklanmamasını garanti altına almayı başarırlar (Nürnberg Din Barışı, 1532). Bkz.: Galati, *Türk Cihadı*, s. 128.

Protestanların o dönemde Avrupa’da birbirlerine karşı egemenlik mücadelesi veren iki büyük güç ile karşılaşmalarını rasyonel bir şekilde fırsata çevirmeyi başarabildikleri söylenebilir: Bunlardan biri Kutsal Roma İmparatoru V. Karl (Habsburglar), diğeri ise Fransa Kralı I. François’dır. Doğuya (Orta Avrupa ve ötesine) doğru genişleme eğilimi gösteren bir batı devleti olarak Habsburg İmparatorluğu (Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu) batıya doğru genişleyen bir doğu devleti olan Osmanlı Türkleri ile karşılaşınca –zaten batıdan gelen Fransa tehlikesinin de baskısıyla– Protestan prenslerin desteğinin kaçınılmaz bir ihtiyaç haline geldiğini fark eder⁴²⁷. V. Karl’ın Avrupa’ya egemen olma siyaseti onu –istemeden de olsa– Protestanlarla pazarlık masasına oturmaya mecbur bırakır. Kısaca Türkler Habsburgların dikkatini Almanya dışına çekmeyi başararak onları Avrupa’ya (ilk olarak Macaristan) egemen olma emellerini gerçekleştirme noktasında Protestanlar ile işbirliğine zorladıkları söylenebilir⁴²⁸. Böylece Avrupa’ya egemen olmayı birinci öncelik olarak gören Habsburglar Almanya’nın “iç meselesi” olarak gördükleri *dini bölünmeyi* ikinci plana itmek / ötelemek zorunda kalırlar⁴²⁹.

Sonuçta şunu söylemek mümkün görünmektedir: O dönemde Hıristiyan Avrupa’nın birleşme ve bütünleşmesini sağlama noktasında *Türk tehlikesi* kadar başka bir “dış tehdit” algısının varlığı bilinmemektedir. Öyle ki imparatorluğun batıdan gelen Fransız tehlikesinden sonra doğudan gelen Türk tehlikesi karşısında yeni oluşmaya başlayan reform hareketini karşısına almamak –hatta yanlarına çekmek– için bazı tavizler vermek zorunda kalarak ona can suyu sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır⁴³⁰.

⁴²⁷ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 48. V. Karl’ın (Habsburglar) Avrupa egemenliği önündeki üç engelin söz konusu olduğu ifade edilmektedir: Birincisi Almanya’nın ademi merkeziyetçi, yani yerel yöneticiler arasında bölünmüş siyasi yapısı; İkincisi Fransa krallığı, özellikle I. François bu egemenliğin önünde –adeta– demir bir set oluşturmuştur. Üstelik kendisinin ölümünden sonra bile yaklaşık iki yüz yıl boyunca Fransa – Almanya ilişkilerinin Fransa-Almanya “düşmanlığı” temelinde ilerlediği görülür; üçüncü olarak da imparatorluğun Osmanlı Türkleri ile meşgul olmak zorunda kalması gösterilmektedir. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 206-214.

⁴²⁸ Habsburgların Osmanlılar ile bu amaçla yaptıkları güç mücadelesinin 1526’dan beri Avrupa’nın korunması için jeostratejik önemde olan Macaristan toprakları üzerinde aralıksız sürdüğü bilinmektedir. 1529’da Viyana ve 1532’de Güns kuşatılır; János Szapolyai / János Zápolya (yön. dönemi: 1526-1540) ve John Sigismund / János Zsigmond Zápolya (yön. dönemi: 1540-1571) gibi Habsburg Hanedanlığına rakip kişiler Macar kralı olarak desteklenir, hatta 1541 yılında Osmanlılar Macaristan’ı doğrudan kendi idaresine bağlarlar. Bkz.: Galati, *Türk Cihadı*, s. 132.

⁴²⁹ Bu noktada yeri gelmişken şunun altının çizilmesinde fayda vardır: Özellikle “Speyer Geçici Anlaşması”ndan (*Speyerer Interim*-1526) itibaren Augusburg Din Barışı’na (1555) kadar çeşitli görüşme ve anlaşmaların hemen hepsi Protestanların yasal olarak tanınma çabalarının çeşitli aşamalarını göstermektedir. Dikkat çekici olan ise bunların çoğunun Türk saldırılarının azalması ve çoğalmasının etkisi altında gerçekleşmiş olduğudur. Bkz.: Galati, *Türk Cihadı*, s. 128.

⁴³⁰ Öte yandan, sorulması gereken bir soru da şudur: Şayet o tarihlerde Türk tehdidi olmamış olsaydı papalık ve imparatorluk güç birliği halinde Protestanlığı daha tam doğmadan yok edebilir miydi? Bu soruya bazı

Öte yandan Protestanlığın yerleşmesinde etkili olan “süreçler” konusunda –aynı zamanda Türklerle de ilgili olarak– Fransa’nın (I: François) rolünü ayrıca vurgulamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Öncelikle I. François ile imparator V. Karl’ın tüm Avrupa’ya egemen olma hayallerinin onları sık sık karşı karşıya getirdiği bilinen bir husustur. Özellikle 1519’daki İmparatorluk yarışını V. Karl’a kaybettikten sonra ana politikasını onun zayıflaması üzerine kuran I. François’nun V. Karl’a karşı hiç vakit kaybetmeden onun “düşman” ilan ettiği Osmanlı Türklerinden sonra Almanya’da yeni filizlenmeye başlayan Protestanlar ile de ittifaka girmesi Protestan önderler için bir güven kaynağı oluşturur⁴³¹. Bu da Papalık ve imparatorluğa karşı pazarlık masasında onların ellerinin daha güçlü olmasını sağladığı söylenebilir.

3.2. Reform Hareketi: Öncüler

1517’de Luther’in ünlü 95 Tezini Wittenberg Kilisesinin giriş kapısına asmasından 32 yıl sonra 1555 yılında ilk önemli eşiği başarıyla atlatan Reformasyon “Augsburg Din Barışı” ile İmparatorluk içinde ilk resmî tanınmayı elde eder. Ancak bu antlaşma ile Almanya’da reformun yayılmasının büyük oranda durdurulduğu da kabul edilmelidir. Avrupa’da Luther ile başlayan reform hareketi birçok ülkede ondan bağımsız olarak her ülkenin kendi özel şartları ve öncüleri aracılığıyla devam etmiştir. Biz bu çalışmanın bu bölümünde üç ülkenin (Almanya, İsviçre ve Fransa) reform haritasını sembol reform önderleri (Luther, Zwingli ve Kalvin) üzerinden çıkarmaya çalışacağız.

3.2.1. Almanya: Martin Luther ve Alman Reformu

Çalışmamızın bu bölümünde Luther hakkında kronolojik bilgilendirme ya da sistematik bir reform anlatımının yapılmayacağı, onun yerine Luther’in uzun zamandır Kilise uygulamalarından duyulan rahatsızlıkları cesaretle dile getirmesiyle yakmış olduğu

tarihçilerin evet dediğinin bilinmesi gerekir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Galati, *Türk Cihadı*, s. 128., s. 128.

⁴³¹ Kendisi de Katolik olan François’nun yine Katolik bir imparator olan Karl’a karşı –başlarda– Alman İmparatorluğunun bir “iç sorunu” olan Luther hareketi ile İmparator V. Karl’ın Haçlı Seferi düzenlemeyi düşünecek kadar düşman olarak gördüğü Türkleri kendine müttefik seçmesi ona karşı –çok başarılı olduğu söylenemese de– önemli bir stratejik hamle olarak okunabilir. Buna karşın İspanya Kralı da olan V. Karl ise sahip olduğu topraklarla neredeyse bütün Fransa’yı çepeçevre kuşatmış durumdadır. Bu ikisinin mücadelesinden bir galip çıktığı söylenemese de her ikisinin yıpranması gerçeği yanında bu mücadeleden en çok reform önderlerinin faydalandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bkz.: İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 154-155, 202.

reform ateşindeki yeri ve Reformasyona vermiş olduğu istikamet –fazla ayrıntıya girilmeden– ele alınacaktır.

Luther’in Reform Yaklaşımına Genel Bir Bakış: Kilise ve topluma dair reformist taleplerin Luther'den çok önce başlamasına rağmen asıl patlamayı Saksonya’da (Thüringen) Luther ile yaptığı ve bazı sosyopolitik olaylarla birleşerek kısa zamanda Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine yayıldığı görülür. Luther’in ön ayak olduğu bu yeniliklerin Avrupa “modern” çağının temellerini atan kilise ve toplumla ilgili köklü değişimlerin başında geldiği düşünülmektedir⁴³².

Gençliğinden itibaren günahkar bir insanın Tanrı huzurunda nasıl “doğru” ve “aklanmış” (kurtulmuş) olacağıyla ilgili çeşitli şüphe ve sorgulamalar içinde olan Luther içindeki bu sızıyı kendisini Erfurt’ta manastıra (*Augustinerkloster*) kapatarak dindirmeye çalışır (1505-1511). Şüphelerini bir türlü izale edemeyen Luther bir keşiş olarak yaptığı Roma ziyareti sırasında Hıristiyanlığın merkezi olan Vatikan’da İsa’nın dinine yakışmadığını iddia ettiği bazı “uygunsuz” davranışlara şahit olmasıyla Papalığın iyice uzağına düştüğünü hisseder. Bunun üzerine sükuneti ve huzuru Kutsal Kitap çalışmalarında ve Tanrı’ya hizmette (din adamlığı) aramada karar kılar⁴³³.

1514 yılından itibaren Wittenberg Kilisesinde vâzlik görevini yürüten Luther’i Kilise ile ilk büyük kırılmaya götüren olay cemaatinin kiliseye gelmek yerine sürekli “bağışlanma belgeleri (Endüljans)” satın almaya gitmeleriyle başlar. Çünkü onların bu davranışlarının Kutsal Kitap’a uymadığının bilincinde olan Luther’e göre günahtan ve cezadan bağışlanmak satın alınabilecek bir durum olmayıp ancak Tanrı’nın lütfuyla ve karşılıksız gerçekleşmektedir⁴³⁴. İnsanların endüljans satın alarak kurtulacaklarına inanmaları onun Kilise’ye karşı ünlü 95 Tezini yayınlamaya karar vermesine yol açar⁴³⁵.

Luther’in bu tezleri Wittenberg Kilisesi giriş kapısına asması onun Kilise ile ilişkisinde ilk keskin kırılmayı oluşturur. Luther o tarihler için bilindik bir uygulama olan

⁴³² İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 157.

⁴³³ Luther’in Augustine Tarikat manastırına niçin dâhil olduğuyla ilgili çeşitli nedenler ileri sürülmektedir. Bunlar hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş Anlayışı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2002, s. 11. Aynı şekilde manastırda geçen yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Martin Brecht, *Martin Luther — Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521-1532*, Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1989, ss. 99-108.

⁴³⁴ Bu konuda Luther şu ayetleri temel alır: “Tanrı insanları İsa Mesih’e olan imanlarıyla aklar... İnsanlar İsa Mesih’te olan kurtuluşla, Tanrı’nın lütfuyla, karşılıksız olarak aklanırlar.” (HKK, Rom; 3: 22-24).

⁴³⁵ Luther’in 95 Tezinin Türkçe tercümesi için bkz.: Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, ss. 108-114.

“tartışılması istenen düşünceleri şehrin ana kilisesinin giriş kapısına asarak” hem bu düşünceleri kamuoyunun tartışılmasına sunar hem de Papalığın endüljans merkezli bazı uygulamalarına “sert” bir karşılık vermiş olur. Ancak yine de bundan sonra gerçekleşen olayları Luther’in hesaba kattığını düşünmek doğru değildir. Çünkü matbaanın da yardımıyla hızla yayıldığı bilinen bu tezlerin Wittenberg’i aşip neredeyse tüm Almanya hatta Avrupa çapında yankılanmasının –Luther’in kendisi dâhil– neredeyse hiç kimsenin beklediği bir gelişme olmadığı ifade edilmelidir⁴³⁶. Luther bu tezlerde ve bundan sonra fırsat bulduğu her platformda ısrarla Hıristiyan inanç ve yaşamı için “sadece” Kutsal Kitap’ın bir temel teşkil edebileceğini, başka bir ifade ile insanın kurtuluşunun amel ve ibadetlerine değil sadece Tanrı’ya ve Mesih’e olan imanına bağlı olduğunu savunmaktadır.

Kilise’ye dair Luther’deki temel problemin Kilise’nin öngördüğü Tanrı ve iman anlayışını kabullenememesi olduğu söylenebilir. Bu da onun asıl çıkışının –tezlerde de vurguladığı gibi– siyasi ya da farklı bir sâikle olmayıp teolojik amaçlı olduğunun bir göstergesi niteliğindedir. Ancak buna rağmen onun bazı siyasi gelişmelerin de yönlendirmesiyle Kilise ve papa ile karşı karşıya gelmek zorunda kaldığı ve –istemeden de olsa– kısa zamanda papa ve “Kilise karşıtı bir eylemci” haline dönüştüğü görülür⁴³⁷. Bunun da altında Luther’in reformist teolojik fikirlerinden ziyade –ki etkileri inkar edilemez– onun Papalığa karşı dik duruşunun toplumun neredeyse bütün sınıflarında bulunduğu karşılık ile Kilise’den şikayetçi olan bu sınıfların “sözcüsü” gibi algılanmış olmasının yattığı düşünülmektedir. Dolayısıyla Luther’in Kilise tarafından aforoz edilmesinin (3 Ocak 1521) önemli bir nedeni de ona yönelik olan ilginin giderek artmasının Papalıkta yaratmış olduğu rahatsızlığın olduğu gösterilebilir⁴³⁸.

Teolojik açıdan bakıldığında Luther reformunun üç teolojik söylem etrafında şekillendiği görülür. İlki “yargılayan-cezalandıran Tanrı” anlayışından “merhametli Tanrı” anlayışına geçiş olarak formüle edilebilir (*sola Gratia*). İkincisi, kurtuluşa amele değil –Katolik Kilisesinin hilafına– “sadece iman”a (*sola Fide*) vurgu yapılır. Sonuncusu ise dini otorite ile ilgidir: Luther Kutsal Ruh’un himayesindeki Kilise’nin Roma Kilisesi değil “görünmeyen ve bütün inananlardan oluşan kilise” olduğunu vurgulayarak papanın “yanılmazlık” ayrıcalığına sahip olmadığını ileri sürer. Otoritesi reddedilen papa ve

⁴³⁶ Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532.

⁴³⁷ Hakan Olgun, *Luther ve Reformu – Katolisizm’i Protesto*, Fecr Yayınları, Ankara 2001, s. 202.

⁴³⁸ Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532.

Kilise'nin yerine Kutsal Kitap'ı koyar ve bütün inanan Hıristiyanların da onu okuma ve anlama yetkinliğine sahip olduğunu iddia eder (*Sola Scripture*)⁴³⁹.

Luther'in esasen teolojik zeminde başlayan ancak siyasi iradenin etkisiyle gelişen başarısını öncelikle Almanya'nın *ademi merkeziyetçi* siyasi yapısıyla ilişkilendirmek mümkündür. Prens, dük, kont gibi yerel siyasi otoriteler arasında Luther'in reform fikirlerini benimseyenler olduğu gibi onun fikirlerine katılmadan sadece siyasi olarak destek verenlerin de varlığı bilinmektedir. Örneğin Württemberg Dükü Ulrich'in Avusturya Arşidükü Katolik Ferdinand ile olan siyasi uyuşmazlığından dolayı reform inancına katıldığı, bunun yanında Saksonya Elektör Prensi III. Friedrich'in ise Luther'in inancıyla hiç ilgilenmeden onun çıkışını papaya karşı bir "güç dengesi" olarak desteklediği ifade edilmektedir. Bu noktada dikkat çeken bir başka husus Luther'in reformist fikirlerinin genelde *İmparatorluk Kentlerinin* çoğunda yankı bulduğudur⁴⁴⁰. Bunun en başarılı örneklerinden birisi Johannes Brenz'i de reform sahnesine çıkaran Schwäbisch Hall İmparatorluk kentidir.

Luther'in inanç ve uygulamalarının özellikle Almanya'daki birçok yerel otorite tarafından desteklenmesinin altında onun din-devlet ilişkisine bakışı yatmaktadır. Buna göre Luther inancında din alanından "sürülen" papa ve Kilise'nin dünyevi alanda da bir yetkinliği kalmadığından Papalığın bıraktığı bu boşluğun *dünyevi* otorite tarafından sınırları genişletilerek doldurulma yoluna gidilmiştir. Bu konuda Pavlus'un izinden giden Luther dünyevi yönetimi kutsallaştırarak siyasi yöneticilerin Tanrı tarafından görevlendirildiğini ileri sürer ve bu yöneticilere karşı gelmeyi Tanrı'ya isyan olarak yorumlar. Başka bir ifade ile söylenecek olursa Luther'in Çiftçi İsyanlarında (1524)

⁴³⁹ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 201.

⁴⁴⁰ Schwäbisch Hall'in de dâhil olduğu *İmparatorluk Kentleri (Reichstädte)* ve Reformasyon ilişkisiyle ilgili olarak onların baştan beri Luther'in fikirleri için güvenli bir liman olduğu ortaya konmalıdır. Çünkü bu kentler diğerlerinden önce siyasi bir güç olma fırsatını yakalamışlardır. Hatta başlarda Reformun sadece İmparatorluk Kentlerine has bir olaymış gibi yanlış bir algıya neden olduğu bile ifade edilmektedir. Bunun en önemli nedeni olarak bu kentleri yöneten konseyler üzerinde –fiilî olarak– herhangi bir otoritenin (kont, dük ya da prens vb.) bulunmamasından dolayı yerel yöneticilerin siyasi hesaplarının nispeten dışında kaldıkları gösterilmektedir. Bu da İmparatorluk Kentlerindeki insanların bir otoriteye bağımlı olmadan daha kolay ve bağımsız karar alabilme imkanını doğurmaktadır. Öte yandan şu hususun altının çizilmesi gerekir: Bu kentlerin doğrudan Katolik olan imparatorluğa bağlı olması ile Protestanlığa ilk giren kentlerden olmaları arasında bir zıtlığın ortaya çıktığı aklı gelmektedir. Ancak o tarihlerde imparatorluk Osmanlı Türkleri ve Fransa krallığının yol açtığı daha büyük tehditlerle meşgul olduğundan bu "zengin" kentlerden gelecek olan maddî ve askerî desteğe daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı imparatorluğun onların Protestanlığa geçmelerine sessiz kalmasını bu nedenle açıklamak mümkün görünmektedir. Bkz.: Ulrich Fick (Ed.), *Das Evangelische Württemberg – Gestalt und Geschichte der Landeskirche*, J.F. Steinkopf Verlag, Stuttgart 1983, s. 16; Richard Stauffer, *Reform*, (çev. Cem Muhtaroglu), İletişim Yay., İstanbul 1993, ss. 57-58.

takındığı tavrıdan da anlaşılacağı üzere o “kutsal devlet” anlayışının klasik bir örneğini sunarak Kilise’den aldığı yetkiyi “Tanrı-Kral” formatında dünyevi-siyasi yönetime bırakmış ve bir anlamda papadan aldığı otoriteyi krallara ve prenslere devretmiştir⁴⁴¹.

Öte yandan Luther’in ortaya koyduğu din ve devlet anlayışının “yeni bir insan tipi”nin ortaya çıkışına öncülük ettiğini ve seküler bir yönetime ışık tuttuğunu belirtmek gerekir. Özellikle bu yeni insan tipinin Avrupa’da hızla artmasından insanların bu fikirlere ve öngördüğü yaşam tarzını kabule çoktan hazır oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşanan ekonomik, sosyal, siyasi vb. sorunların insanları Luther’in etrafında toplayan nedenler arasında olduğu unutulmamalıdır. Bunlara ek olarak “sıradan” insanların okuyabilmesi için Luther’in Almancaya tercüme ettiği İncil’in olağanüstü rağbet görmesinin insanların Tanrı’nın mesajına aracısız ulaşma konusunda ne kadar istekli oldukları belirtilmelidir. Bütün bunlardan hareketle Luther’in ortaya çıkışının 16. yüzyıl insanına ve “zamanın ruhu” (*Zeitgeist*) denk düştüğünü, bunun da Reform hareketinin kendi dinamiğini kendisinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ancak Luther’in bu siyasi otoriteyi kutsallaştıran kutsal devlet anlayışını Çiftçi İsyanlarına (1524/5) uygulamasının Protestanlar arasında huzursuzluğa neden olduğu ve belli oranda reformun gelişimini kesintiye uğrattığını söylemek gerekir. Luther’in (ve bazı reformatörlerin) Çiftçi İsyanlarında derebeylerin / prenslerin safında yer alması özellikle bu isyanların çıkış noktası olan Güney Almanya’da Lutheryanizmin yükselişinin yerini büyük oranda Zwingliyanizme bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanında Güney Almanya’daki köylülerinden birçoğu Luther’in bu yaklaşımına tepki olarak “radikal reformistler” olarak nitelenen Anabaptistlere katıldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla Çiftçi İsyanları ve Anabaptistler gibi erken bir tarihte tanışılan sorunların önüne geçilememiş olmasının reform hareketinin insanlar ve Papalık gözündeki değerini düşüren bir etki yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak reform hareketinin ilerlemesini kısmen kesintiye uğratan ve bazı bölümlere yol açan bu tür olaylara rağmen yayılmasının tamamen durduğunu söylemek mümkün değildir⁴⁴².

Bilge Prens Friedrich: Luther ve reformunun geleceğe taşınmasında –Luther’in hâmisî– Saksonya Seçici (*Kurfürst / Elektör*) Prensi III. Friedrich / Frederick’ten (yönetim

⁴⁴¹ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 207; Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532.

⁴⁴² Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532.

dön: 1486-1525) de söz edilmesi isabetli olacaktır. Kendisi Reform tarihinde Luther'den sonra “o olmasaydı Reformasyon gerçekleşmeyebilirdi” denilecek kadar önem atfedilen bir prensdir. Dönemin Alman İmparatorluğunda kraldan sonraki en kudretli prens olarak bilinen Friedrich'in hem papaların hem de imparatorların itibar ettikleri bir kişiliktir. Bununla birlikte zekası, kurnazlığı ve parasıyla onların seçiminde oynadığı roller de bilinmektedir⁴⁴³.

Reform tarihi için Friedrich'i ön plana çıkaran iki husus önelidir: Birincisi 3 Ocak 1521 tarihinde gerçekleşen Worms Müzakeresinde Papalığın Luther'i aforoz ederek yazılarını yasaklaması üzerine Friedrich'in onu kendi şatosunda (Wartburg Şatosu) himayesine almasının Luther'in reform sahnesinde uzun süre kalmasının başlangıç noktasını oluşturduğu söylenebilir. Diğeri ise Luther'e bu şatodaki –zorunlu– ikameti süresince İncil'i Almancaya tercüme etme imkanının verilmiş olmasıdır (*das Septembertestament* [Eylül İncili] – 1522).

Luther ile hâmisinin amaçları farklı olsa da bu durum reform hareketinin başarılı olmasında çok önemli bir yere oturmaktadır. Çünkü “bilge” lakaplı Friedrich hiçbir zaman Katoliklikten vazgeçmemiş olmasına rağmen onun Luther'i neden desteklediği sorusu hala tam olarak cevaplanabilmiş değildir⁴⁴⁴. Ancak birçok tarihçinin Friedrich'in papa, imparator ve prensler arasında bir yönetim dengesi kurulması gerektiği düşüncesinden hareketle yerel prensleri güçlendirmenin, buna karşın İmparatorluk merkezî otoritesinin gücünü azaltmanın ve Papalığı zayıflatmanın peşinde olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle Friedrich'i Luther'in isyanını desteklemeye sevk eden motivasyonun onun bu denge siyasetine verdiği önem olduğu kabul edilebilir⁴⁴⁵. Başka bir ifade ile Friedrich'in bunun için Luther'i bir koz olarak kullandığını söylemek mümkündür⁴⁴⁶.

⁴⁴³ Kralların ve papaların seçiminde söz sahibi olan Friedrich elini bu iki otoriteye karşı her zaman güçlü tutmayı başarmıştır. Bu durum onu hem prensler arasında güçlü konuma yükseltmiş hem de papa ve kralların bile kendisine danıştığı biri yapmıştır. Buna en iyi örnek 1519 yılındaki Kutsal Roma İmparatorluğu seçiminde V. Karl'ın Fransa Kralı I. François'ya karşı galip gelmesi için sağladığı maddî ve manevî destekler. Öte yandan yaklaşık 50 yıllık (1486-1525) yönetimi süresince hiç savaşa girmemiş olması onun bir “strateji ve taktik insanı” olduğunun açık bir kanıtı gibi durmaktadır. Bkz.: Pohl, “Luthers Beschützer”, ss. 58-59; İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 155.

⁴⁴⁴ Friedrich'in ölüm döşegindeyken Luther'in inancını kabul ettiğine dair bir görüş varsa da kanıtlanamadığından bu henüz bir “söylenti” seviyesindedir. Genel kanaat onun Katolik olarak öldüğü yönündedir. Bkz.: Pohl, “Luthers Beschützer”, ss. 58-59.

⁴⁴⁵ Pohl, “Luthers Beschützer”, ss. 58-59.

⁴⁴⁶ Friedrich aynı zamanda hem endüljanstan hem de sahip olduğu kutsal emanetler ziyaretinden elde ettiği gelirlerin çoğunun papa ve papalık bürokrasisine gitmesine de razı değildir. Onun buna engel olmak ya da –

Matbaa Sanatının Kızı Olarak Reformasyon: Luther ve Reformasyon başarı adına Friedrich'e ne kadar çok şey borçlu ise belki daha fazlasının matbaanın icadına (1450) borçludur. Çünkü Luther'in fikirlerinin Alman halkı arasında kısa zamanda yayılarak yeni bir harekete dönüşmesinde matbaanın rolü oldukça yüksektir. O kadar ki 16. yüzyılda reform mesajı ile matbaa arasında kurulan metaforik bir ilişkiye göre Reformasyon zaman zaman "matbaa sanatının kızı" olarak ifade edilmiştir. Matbaanın keşfini oldukça önemseyen Luther onu "hakiki dini tüm dillerde dünyanın diğer ucuna kadar yayılmasına öncülük eden Tanrı'nın en son ve en büyük armağanı" olarak nitelemiştir⁴⁴⁷. Zira Luther Wycliff'in görüş ve fikirlerinin elle yazılan nüshalarla yavaş ilerlemesine karşın kendi fikirlerinin bir ay gibi kısa bir zamanda tüm Avrupa'yı baştan sona kat etmesini matbaanın gücüne bağlamaktadır⁴⁴⁸.

95 Tezin Wittenberg Kilisesinin ana kapısına asılmasından kısa bir süre sonra sadece Luther'in yaşadığı Wittenberg'te yedi matbaanın faaliyet göstermeye başlaması, başka bir ifade ile Wittenberg'in bir "matbaa kenti" haline gelmesi reform yazılarına olan talebin yoğunluğunu göstermektedir. Ayrıca bu talebin sadece Wittenberg ile sınırlı olmadığı tüm Almanca konuşulan bölgeleri kapsadığı da bilinen bir husustur⁴⁴⁹. Çünkü Almanya'nın her tarafındaki matbaacıların kendileri için sağlam bir *iş kapısı* olan Luther'in elinden çıkan her yeni "iş" kapmak için yarışa girdikleri anlaşılmaktadır. Bu rağbetin kısmen tüm Avrupa için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum matbaacılığın o zamana kadarki kısa tarihinde eşi görülmemiş bir deneyim olarak görülmektedir⁴⁵⁰.

İnsanların çoğunun Kutsal Kitap'a bile sahip olamadıkları bir zaman diliminde en çok basılan eserin Luther'in tercüme ettiği İncil (*das Septembertestament* [Eylül İncili-1522]) olması —aslında Yeni Ahit'in bazı dillere bölüm bölüm tercümesi bulunmakla

en azından— daha azını göndermek için aradığı neden, bahane ve gücü Luther'de bulduğu söylenebilir. Bkz.: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz35638.html#ndbcontent>, "Friedrich der Weise" (11.05.2021).

⁴⁴⁷ Lienhard, "Die Ausbreitung der...", s. 737.

⁴⁴⁸ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 36.

⁴⁴⁹ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 36.

⁴⁵⁰ Luther hayattayken en çok eseri basılan kişi hep o olmuştur. Araştırmalar o dönemde Almanca yazılan eserlerin üçte birinin onun kaleminden çıktığını göstermektedir. Eserlerinin yaklaşık dört bin baskı yaptığı ve her baskının genel olarak 1000-1500 (Luther İncili'nin 2000'dir) adet arası olduğu düşünüldüğünde onun fikirlerine olan rağbetin yüksekliği ve bunda matbaanın rolü ortaya çıkmaktadır. Zaten bazı matbaaların sadece reform yazılarıyla ünlü olduğu bilinmektedir. Öte yandan ilk baskı mekanları olarak öne çıkan kentler şunlardır: Wittenberg, Basel, Landshut, Leipzig, Nürnberg (1517), Augsburg, Braunschweig (1518), Breslau, Erfurt, Mainz, Münih, Straßburg, Viyana (1529), Köln, Danzig, Hagenau, Halberstadt, Lübeck, Schlettstadt, Zürich (1520). Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Lienhard, "Die Ausbreitung der...", s. 737.

birlikte *Oberdeutsche* ve *Niederdeutsche*⁴⁵¹ dillerine bütün olarak tercümesinin varlığı bilinmektedir⁴⁵²—, ardından reformla ilgili eserlerin gelmesinin Katolik Kilisesi için telafisi zor sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Bunları kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

(1) Tüm Avrupa toplumlarında “ortak entelektüel dil” olma özelliğini yüzyıllarca koruyan Latincenin ve o zamana kadar sadece Latince yazılan ve bir rehber eşliğinde okunan Kutsal Kitap’ın (Vulgate) ortak saygınlıklarının yara aldığı görülür⁴⁵³.

(2) Luther İncili’nin zengin diyalektiğe sahip Almancanın standartlaşmasına öncülük ettiği kabul edilmektedir. Bu onun Almanya’da sürekli popüler olmasından ve bugün dahi kiliselerde okunan Luther ilahilerinden anlaşılmaktadır.

(3) Bu tercüme her bireyi –hatta her ulusu– Kutsal Kitap’ı kendi dillerinin linguistik dünyasında anlamaya, yorumlamaya; dolayısıyla farklı anlam ve hükümler çıkarmaya götürmüştür.

(4) Benzer şekilde Kutsal Kitap’tan sonra Latince icra edilen ayinlerin ve ilahilerin yerel dillere tercüme edilmesiyle litürji dilinin de millileşmesinin yolu açılmış olur.

⁴⁵¹ “Aşağı / Alçak Almanca” ya da “Aşağı / Alçak Saksonca”; Hint Avrupa dilleri ailesinin Germen dilleri grubundan, Almanya’nın kuzeyi ile Hollanda’nın batısında yaygın olan, eski Saksoncadan türemiş ve birçok lehçeye (*diyalekt*) sahip bir dildir. “Orta / Yukarı Almanca”da olduğu gibi, “Aşağı Almanca” tanımı da coğrafi; yani, alçakta bulunan kuzey insanların konuştuğu dil olarak tanımlanır. Şöyle ki Roma İmparatorluğu döneminde imparatorluğun dağlık bölgesindeki (günümüzdeki Almanya) insanlar (ve diyalektleri) için *high dutsch / Oberdeutsch* terimi kullanılırken *low dutch / Niederdeutsch* terimi daha düzlük yerlerin (günümüzde Hollanda) insanlarını (ve diyalektlerini) tanımlamaktadır (Hollanda’ya Almanca ve İngilizcede *aşağı topraklar* anlamına gelen “Niederlande” ve “Netherlands” dendiği hatırlanmalıdır). Bkz.: https://www.uni-muenster.de/Germanistik/cfn/Plattinfos/WasistNiederdeutsch/Was_ist_Niederdeutsch.html (05.01.2022).

13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar olan “Orta Aşağı Almanca” döneminde ticaret ve diplomaside ortak ve edebî dil olarak da kullanılan bir *Aşağı Almanca* yönetim ve hukuk dilinden söz edilmektedir. Ancak 16. yüzyıldan itibaren uzun bir süreçte Aşağı Almanca devlet dairelerinden, kiliselerden, ticaretten, okullardan, siyasetten ve edebiyattan ve nihayet 20. yüzyılda çoğu aileden kaybolur. Öte yandan Aşağı Almancanın ayrı bir dil mi yoksa Almanca ve Hollandacanın ayrı bir lehçesi mi olduğu hala tartışma konusudur. Bkz.: Claus Jürgen Hutterer, *Die germanischen Sprachen -Ihre Geschichte in Grundzügen*, Lizenzausgabe C.H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, München 1975, ss. 299–300.

⁴⁵² Ancak Luther’in tercümesi halk arasında yaygınlık kazanan ilk millî dil tercümesi kabul edilir. Öyle ki 1535 yılında her yetmiş Almandan birinde Almanca YA bulunduğu, bunun yanında Yeni Ahit’in her baskı adedinin iki bin olduğu düşünüldüğünde Luther’in öldüğü 1546 yılında yaklaşık bir milyon İncil kopyasına ulaştığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Luther’den sonra diğer dillere tercümelerin de arttığı bilinmelidir. Bkz.: Lienhard, “Die Ausbreitung der...”, s. 737.

⁴⁵³ Bu noktada Almancanın tercih edilmesi ve yaygınlaşmasıyla hümanistler tarafından itibarının artırılması amacıyla yeniden canlandırılmaya çalışılan Latincenin terkedildiği söylenemez. Çünkü Luther ve Brenz dâhil birçok reformatör yerel konuları ve cemaatleri ilgilendiren meselelerde Almanca (her reformatör ve entelektüel kendi yerel dilinde) yazmakla birlikte genel anlamda Hıristiyanları / Hıristiyanlığı ilgilendiren konularda –özellikle Roma ile ihtilaflarında– Latince yazmaktadırlar. Bkz.: Lienhard, “Die Ausbreitung der...”, s. 738.

Nitekim LutherYA'ten sonra ayinlerde seslendirilen çeşitli ilahi ve duaları Latince'den Almancaya tercüme ederek bunun da öncülüğünü yapmıştır⁴⁵⁴.

(5) Luther'in başlattığı Kutsal Kitap'ı yerel dillere tercüme faaliyetinin başka uluslar tarafından da sürdürülmesi Kilise'nin farklı dilleri konuşan toplumlar arasında yüzyıllar boyunca Hıristiyanlığı ve Latinceyi merkeze alarak sağladığı birlik ve egemenliğin giderek zayıflamasına ve birçok ulusun uluslaşma sürecine yol açtığı görülür⁴⁵⁵.

(6) Luther İncili'nin olağanüstü rağbet görmesi Roma Kilisesinin inanç ve uygulamalarının sıkça sorgulanmasını doğurmuştur. Bu sorgulamalar Papalığın ve Kilise geleneğinin normatif gücünün aradan çekilmesi ve bundan böyle Kutsal Kitap temelli Mesih ve lütuf anlayışının Luther reformunun hareket noktası olmasıyla sonuçlanmıştır.

Özetle Luther'in İncil tercümesinin neden olduğu sonuçlar Katolik Kilisesinin karizmasının ciddi şekilde yara aldığı ortaya koymaktadır

Konuyu bitirirken Luther reformunun en özet şekliyle teolojik görüşlerinden politik görüşlerine kadar Pavlusçuluğun –Luther'in Pavlus ve Augstine'nin klasik bir takipçisi olduğu kabul edilir– Geç Orta Çağ'da yeniden ihyâ edilmesi şeklinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz⁴⁵⁶. Bu bağlamda Luther'in yaptıklarını şöyle özetlemek mümkündür: 1517 yılında Katolik Kilisesinin bazı inanç ve uygulamalarına karşı çıkışı ile başlayan Luther reformu ilk büyük reform faaliyeti olarak 1526'daki komünyon ayininde (*Deutsche Messe*) yeni ibadet düzenlemesini sunmasıyla teolojik ve siyasi olarak hem Almanya'da hem de birçok Avrupa ülkesinde karşılık bulmuştur.

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Luther'e olan bu yoğun ilginin altında onun yeni dünyayı temsil ettiğinin, buna karşın Papalığın temsil ettiği değerler ve öngördüğü yaşam tarzının ise bu haliyle insanlarda fazla bir anlamı kalmadığının yattığı söylenebilir. Bundan hareketle tarihteki bu tartışmalar zincirinin hem Reformasyonun temellerini oluşturduğu hem de ona hala tükenmeyen bir güç sağladığı belirtilmelidir.

⁴⁵⁴ Bu konuda Umberto Eco Luther'i Alman halkı ile Alman dili arasında kesin birliği sağlayanların başında görmektedir. Bunu matbaa için de söylemek mümkündür. Matbaa birbirinden farklı birçok lehçeye sahip Alman toplumunda her sınıfın rahat anlayabileceği ortak bir "halk dili"nin (*Volkssprache*) oluşumunun yolunu açmıştır. Bkz.: Umberto Eco, *Avrupa Kültürü – Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, (çev. Kemal Atakay), Afa Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1995, s. 337.

⁴⁵⁵ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 205.

⁴⁵⁶ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 257.

3.2.2. İsviçre: Zwingli ve Kalvin Reformu

Reform Almanya dışında herhangi bir yerde başlamış olsaydı bu kadar uzağa ve bu kadar hızlı yayılabilir miydi sorusu önem arz etmektedir. Her halükarda Reformun Avrupa'nın ortasında (Wittenberg / Almanya) başlamasının her yöne çok hızlı bir şekilde ulaşmasını sağladığı hatta imparatorluğu çevreleyen tüm ülkelerin birbiri ardına onun etkisi altına girdiği görülür. Üstelik Almanya'nın Avrupa ticaretindeki merkezî konumunun da bundaki payını unutmamak gerekir. Örneğin Alman tüccarların Avrupa'nın birçok kentine ve ülkesine yalnızca malları değil Luther'in fikirleri ve kitaplarını da taşıdıkları bilinen bir husustur⁴⁵⁷.

Biz bu bölümde Reformasyonun Avrupa coğrafyasındaki yayılma alanları olarak iki sınır ülkesi olan İsviçre ve Fransa ile İngiltere'yi ele almayı uygun gördük. Çünkü Reformun Luther'den sonraki iki büyük önderi olan ve zamanla "Reform Kiliseleri"⁴⁵⁸ adıyla teolojilerinin de birbirlerine yaklaştığı görülen Zwingli ve Kalvin reformlarına bu iki sınır ülkenin ev sahipliği yapması Wittenberg'den (Luther) sonra buraların Reformasyonun ana menbaı haline gelmesini sağlamıştır. İngiltere'nin farklılığını bir kenara bırakırsak bu durumu reform önderlerinin başarısına olduğu kadar bölge insanların da güçlü reform isteklerine bağlamak mümkündür. Buradan hareketle ilk olarak Zwingli ve Zürih reformunu, ardından Kalvin'i ve onu ağırlayan Cenevre ile Fransa reformlarını, son olarak da İngiltere reformunu (Anglikanizm) tahlil etmeyi uygun gördük.

İsviçre; Genel Bakış: Bağımsızlıklarını 14 ve 15. yüzyıllarda Habsburglar (ve Burgonya'nın Valois dükleri) ile mücadeleleri⁴⁵⁹ sonucunda kazanan İsviçre devleti 1848 yılındaki "İsviçre Federal Anayasası"nın kabulünden bu yana "modern" bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir. İsviçre⁴⁶⁰ ulus temelli birçok devletten farklı olarak İsviçreli

⁴⁵⁷ Elton, *Reformation Europe*, s. 104.

⁴⁵⁸ Zwingli ve Kalvin'in görüşlerinden esinlenerek oluşan ve "Kalvinist kiliseler" olarak da adlandırılan "Reform Kiliseleri" arasında Presbiteryenler, Kongregasyonistler ve benzeri bir dizi Protestan hareketi sayılabilir. Daha çok Avrupa'da İsviçre, Hollanda, İskoçya, Bohemya, Macaristan ve Almanya ile Kuzey Amerika genelinde yaygındır. Bkz.: Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık, İsam Yayınları, İstanbul 2008*, s. 120.

⁴⁵⁹ Habsburglardan bağımsızlığın kazanıldığı son büyük savaş Swabya Savaşı (*Schwabenkrieg / Schweizerkrieg* – 1499) olmuştur. Bunun da en büyük nedeni Habsburgların sürekli İsviçre topraklarına saldırımlarıdır. Bu saldırılar ister Katolik ister Protestan olsun İsviçrelilerin Habsburglara "düşman" gözüyle bakmalarına yol açmıştır. Bkz.: Alois Niederstätter, *Historisches Lexikon Bayern* — https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Schwabenkrieg/Schweizerkrieg,_1499 (14.04.2022).

⁴⁶⁰ Aslında İsviçre'nin bir kantonunun adı olan *Schwyz (Suittes)* sözcüğü ilk olarak 10. yüzyılda (MS 972) sadece halkı ifade etmek için kullanılırken zamanla coğrafi belirti anlamı da kazanmış ve giderek devlet

olmanın *ortak tarihsel zemin, federalizm ve doğrudan demokrasi* gibi değerlere sahip olmakla eş anlama geldiği bir ülkedir. Çünkü çeşitli kantonlardan oluşan ülkede çoğunluğun Almanca konuşmasına karşın ortak etnik ya da ortak dile bağlı bir “İsviçre ulusu”ndan söz edilemeyeceğinin bunun yerine öncelikle ülkeye duyulan güçlü bağlılık hissini “İsviçreli” üst kimliğinde görünür olduğunun belirtilmesi gerekir⁴⁶¹.

Birçok ülkede ve kentte görülen sosyoekonomik şartlar ile reforma katılma arasındaki korelasyon İsviçre’de de görülmektedir. Buradan hareketle Reform döneminde İsviçre Konfederasyonunun iyi bir ekonomiye sahip olduğunu söylemek zordur. Çünkü (1) merkezî hükümetin bulunmaması kantonlar arasındaki güç mücadelesini tetiklemektedir. (2) Sadece bir “kara devleti” olarak deniz ticaretinden yoksundur. (3) Büyük oranda orman ve dağlık olması nedeniyle yeterince tarım ve hayvancılık gelişmemiştir. Bu ve benzeri etkenlerden dolayı bölge ekonomisinin uzun süre zayıf kalmasına yol açtığı kabul edilir. (4) Bunlara Reform döneminde dini bölünmenin kantonlar arasında meydana getirdiği “düşmanlık” da eklenince ekonomik durumun iyiden iyiye kötüleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır⁴⁶². Bunun en güzel örneklerini Çiftçi İsyancıları ile Anabaptist hareket vermektedir. Bu isyanların aynı havzada bulunan Zürih (Anabaptistler) ve Konstanz Gölü çevresinde (Çiftçi İsyancıları) yoğunlaşması İsviçre ve Güney Almanya köylülerinin ekonomik durumlarının kötülüğünü gözler önüne sermektedir. Buna karşın İsviçre’de özellikle gözüpek gençler arasında yaygın olan lejyonerlik sisteminin de önemli bir ekonomik iş kolu olduğunun hatırlanması gerekir⁴⁶³.

(a) Zwingli ve (Zürih) Reformu: Elektörel Saksonya bölgesinde (Wittenberg) doğan Reformasyon kısa zamanda “hür” (*Freistadt*) ve “imparatoluk” kentleri (*Reichstadt*)

anlamına gelmeye başlamıştır. Bu terimin oluşumu ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Georg Kreis, *Historisches Lexikon der Schweiz* – <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009825/2015-06-19/> (14.04.2022).

⁴⁶¹ Etnik bakımından İsviçre nüfusunun % 64’ünü Alman, % 21’ini Fransız, % 7’sini İtalyan, % 0,6’sını ise Romanş azınlık kökenliler oluşturmaktadır. Geri kalan % 6’lık kesim ise farklı etnik kökenlere mensuptur. Bu etnik dağılıma paralel olarak İsviçre’nin dört ayrı bölgeye ayrıldığı görülür: Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanş lehçesi resmî dillerdir. Bkz.: Talip Küçükcan, “İsviçre”, *TDV Türkiye İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Ankara 2001, ss. 417-418. İsviçre Konfederasyonunun her dil ve ulusa göre sahip olduğu çeşitli resmî adlar hakkında bilgi için bkz.: Marco Marcacci (Alm. çev.: Marianne Derron Corbellari) — *Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)* – <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009826/2012-09-06/> (14.04.2022).

⁴⁶² Elton, *Reformation Europe*, s. 68.

⁴⁶³ İsviçre gençlerinin en önemli gelir kaynakları arasında ilk sıraya yerleşen bu sisteme göre gençler en yüksek teklifi veren ordularda asker olarak görev almaktaydılar. İsviçre’de paralı askerliğin *azalması*nda Zwingli’nin buna karşı olmasının etkili olduğu belirtilir. Ancak bu uygulamanın hemen sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle papalık ve Fransa’nın İsviçreli askerleri uzun süre daha kullanmaya devam ettikleri bilinmektedir. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 68.

başta olmak üzere çeşitli yayılma alanları bulur. İsviçre'nin Zürih, Cenevre ve Straßburg⁴⁶⁴ gibi kentleri bu tür kentlerdendir. İyi örgütlenmiş bu kentlerde reform taraftarlarının diğerlerine kıyasla daha rahat hareket ettikleri söylenebilir.

İsviçre'deki ilk reform faaliyetleri büyük çapta Zürih'te Zwingli (1484-1531) ile başlamıştır. Zwingli'nin bu topraklardaki faaliyeti hem onun reform sahnesine çıkmasını hem de reformun bu topraklarda neşvü nema bulmasını sağlamıştır. İsviçre'nin sonraki büyük reformatörü ise Kalvin'dir. Reformun İsviçre'ye ya onların doğrudan faaliyetleri ya da fikirlerinin ulaşmasıyla girdiği kabul edilir. Zwingli Zürih başta olmak üzere İsviçre'nin Almanca konuşan kantonlarında, Kalvin ise Cenevre başta olmak üzere Fransızca konuşan kantonlarında etkili olmuştur⁴⁶⁵. Günümüz İsviçre nüfusunun neredeyse yarıya yakınının (% 44,3) Protestan inanca sahip olmasını genelde bu iki reformatörün armağanı olarak görmek mümkündür⁴⁶⁶.

Zwingli 1484 yılında bir dağ köyü olan Wildhaus'da Kilise'ye içtenlikle bağlı kalabalık bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. 1502'de girdiği Basel Üniversitesinden iyi bir felsefe ve hümanizma eğitimi alarak 1506 yılında mezun olur⁴⁶⁷. Zwingli hayatı boyunca kendisi için ayrı bir yere sahip olan üç ayrı bölgede din adamlığı görevinde bulunur. Şöyle ki üniversiteden mezun olduğu yıl atandığı küçük bir kent olan Glarus'ta kendi kültür kodlarının peşine düşerek hem Antik Çağ yazarlarıyla meşgul olur hem de Yunanca öğrenir. Glarus'tan sonra atandığı Einsiedeln'de yoğun bir şekilde Erasmus'un YA tercümesiyle meşgul olur. Burası onun aynı zamanda ününün Zürih kent konsey üyelerini de kapsayacak şekilde bütün Zürih'e yayıldığı yer olmuştur⁴⁶⁸. Zwingli'nin büyük reformcu kimliği aslında Zürih'in en büyük kilisesine (*Großmünster*) rahip olarak atanmasıyla başlar (1518).

⁴⁶⁴ Straßburg, Cermen dünyasıyla Katolik Fransa arasında bir tür kavşak noktasında bulunan ve o dönem imparatorluğun güneybatı uç noktasını oluşturan önemli bir reform kentidir. Zwingli'den etkilenen bölge (Güney Almanya ve İsviçre) ile Luther'in etkilediği bölge (Orta ve Kuzey Almanya) arasında bulunmaktadır. Güney Almanya'nın en önemli reformatörlerinden kabul edilen Martin Bucer (1491-1551) tarafından reforma kazandırılan kent dinî baskı dolayısıyla kendi memleketlerinden kaçmak zorunda kalan –özellikle Fransa'dan– birçok reformatör için önemli bir sığınak görevi görmüştür. Günümüzde Fransa'ya bağlı olsa da zaman içinde Almanya ve Fransa arasında birkaç kez el değiştirdiği bilinmektedir. Bkz.: L. J. Trinterud, "Martin Bucer", *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Martin-Bucer>. (09.08.2020).

⁴⁶⁵ Birkett, *Reform'un Özü*, s. 54.

⁴⁶⁶ Küçükcan, "İsviçre", ss. 417-418.

⁴⁶⁷ Eğitim sürecine bakıldığında üniversiteye giderek fakir ebeveynlerin zeki çocuklarının geleneksel kariyerini takip ettiği görülür.

⁴⁶⁸ Geoffrey W. Bromile, "Huldrych Zwingli", *Encyclopædia Britannica*: <https://www.britannica.com/biography/Huldrych-Zwingli/Zwinglis-theses> (13.04.2022).

Zürih onun büyük reformcu kimliğinin de oluşmaya başladığı bir yer olur. Önceki görevlerinde Luther'den ziyade Erasmus temelli ve hümanizma içerikli vaazlar vererek başladığı reform yolculuğuna Zwingli burayla birlikte Luther'in açtığı yoldan ilerlemeye karar vermiştir. Çünkü eğitimini aldığı ve kültürünü benimsediği hümanizmanın yaşadığı bazı ruhsal ve aktüel tecrübeler karşısında hissettiği manevi boşluğu dolduramadığını fark ettiği, bunun da onu Luther'in yolunda reform inancında yoğunlaşmaya ve derinleşmeye yönelttiği iddia edilmektedir⁴⁶⁹.

1518/9 yılında başladığı Zürich'teki reform faaliyeti 1523 yılında yeni bir ivme kazanır. Bu zamana kadar uygulamaya koyduğu bazı değişiklikleri bir "inanç itirafnâmesi" / "temel inanç esasları" ile taçlandırmak istemektedir⁴⁷⁰. Zwingli bu yıl başpiskopos ile kendisi arasında gerçekleşmesi planlanan büyük münazarayı fırsat bilerek hem münazarada sunmak hem de tüm Zürihlileri bağlayıcı bir iman ikrarı oluşturmak için 67 Maddelik bir itirafnâme hazırlar. Bölge rahiplerinin de çoğunun benimsediği bu maddelere göre din adamlarının bekarlığına son verilecek, litürjide ibadetler Latince yerine yerel dillerde yapılmaya başlanacak, kiliselerden tasvirler kaldırılacak, azizlere "ibadet" edilmesi yasaklanacak, Katolik komünion ayini Zwingli öğretisine göre "basit" formda *yeniden* düzenlenecek ve İncil'in yerel dilde yeni bir versiyonu hazırlanacaktır⁴⁷¹. Ayrıca manastırların kamulaştırılması da tamamlanacaktır. Sayılan bu maddelerden de anlaşıldığı gibi böylece Zürich reformunun tamamlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Öte yandan 1524-1525 yılları Zwingli'nin oldukça zorlandığı yıllar olmuştur. Reform önderleri arasındaki komünion anlaşmazlığının giderek sertleşmesine ek olarak Çiftçi İsyanları ve Anabaptistler gibi teopolitik ve sosyoekonomik sorunlar toplumun huzurunu iyiden iyiye kaçırmaya başlamıştır.

İsviçre'deki Dini Ayrışmanın Kalıcı Hale Gelməsi: Gelişen bu talihsiz olaylara rağmen Zürich reformunun İsviçre ve Güney Almanya çapında hızla yayılmaya devam etmesi üzerine İsviçre'deki Katoliklerin endişelerinin iyice su yüzüne çıktığı görülür. Artık bir din savaşının kapıda olduğunu gören Katolikler hem kendi içlerinde ittifak kurarak

⁴⁶⁹ Bu konuyla bağlantılı olarak Zwingli'nin Erasmus'tan mı yoksa Luther'den mi etkilenecek eski (Katolik) inancını sorgulamaya başladığı konusunun hala tartışıldığını belirtelim. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Stauffer, *Reform*, ss. 59-60; Elton, *Reformation Europe*, s. 68.

⁴⁷⁰ Kaan H. Ökten, *Hristiyanlık'ta İnancın Yenilenmesi –Luther'in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları*, Mavi Ada Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 131.

⁴⁷¹ Bromile, "Huldrych Zwingli", *Encyclopædia Britannica*: <https://www.britannica.com/biography/Huldrych-Zwingli/Zwinglis-theses> (14.04.2022).

(Beckenrieo İttifakı) hem de İsviçre Konfederasyonunun eski düşmanı olan Habsburglar ile ittifak arayışına girerek bu kaçınılmaz savaşa hazırlanmaktadırlar (1529)⁴⁷².

Kaçınılmaz savaşın patlak vermesiyle Avusturya (Habsburglar) destekli Katolik kantonlar Zürihli Protestanları ağır bir bozguna uğratırlar (Kappel bozgunu – 1531). Zwingli'nin de 45 yaşında yaşamını yitirdiği bu savaşın Protestanlara maliyeti ağır olmuştur⁴⁷³. Bundan sonra İsviçre reformunun dengeleri Katolikler lehine değişmiş ve Protestanlar kendileri için çok ağır koşulları olan bir barış antlaşmasını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Buna göre Protestan kantonların mevcut varlığı kabul edilmekle birlikte reformun yeni kantonlara yayılması yasaklanır. Ayrıca birçok kantonda kontrolü tekrar ele geçiren Katolikler Protestanların bazı kantonlarının yönetimine de ortak olurlar⁴⁷⁴. Kısaca söylemek gerekirse varılan bu anlaşmayla hem İsviçre'nin çoğunluğu Katolik kalmış hem de ülkenin dini sınırları yüz yıllar boyu değişmemiştir. Sonuçta İsviçre'nin dini haritasının çizildiği bu antlaşma ile ülkenin *reformist* ve *Katolik* olarak ikiye bölünmüşlüğü tescillenmiş olmaktadır. Diğer taraftan bu antlaşmanın çizdiği dini sınırların taraflar arasındaki kolay kabulü İsviçre milliyetçiliğinin dini farklılıkların önüne geçtiğini göstermektedir⁴⁷⁵.

Zwingli'nin ölümü bazı tarihçilere göre Zürih reformunu sekteye uğratma potansiyeline sahipken İsviçrelileri bu durumdan Heindrich Bullinger (1504-1575) ile Kalvin kurtarmıştır. Reforma Luther ve Melancthon tarafından kazandırılan Bremgartenli 25 yaşındaki genç teolog Heindrich Bullinger, Zürihliler tarafından Zwingli'nin makamına davet edilir. Bullinger'in temel kazanım ve ilkelerden vazgeçmeden –ancak– dengeli bir yönetim sergileyerek hem “Kappel bozgunu” sonrası Zürih'te oluşan Katolik muhalefeti dizginlemeyi hem de Anabaptizm'in çıkışıyla karşı karşıya kalınan tehlikeyi önlemeyi başardığı kabul edilir.

⁴⁷² İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 181-182. İmparator V. Karl'ın uzun zamandır Zürih'e dönük bir savaş hazırlığı içinde olduğunu bilen Zwingli Protestanların en azından komünyon konusunda birleşebilmeleri ümidiyle gittiği Marburg Görüşmelerinden (1529) bir sonuç çıkmayınca savaşın iyice kaçınılmaz hale geldiğini fark eder. Bunun üzerine iki tür hazırlık yaptığı görülür: Birincisi halkı savaşa hazırlamak ve destek bulmak adına sık sık *savaş vaazları* vermeye başlar. İkincisi ise Güney Almanya'nın diğer kentlerinin de hızlıca reforma kazandırılması için öteki reformatörlerden hızlı davranmalarını talep eder. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 73.

⁴⁷³ Ökten, *Hristiyanlık'ta İnancın*, s. 130.

⁴⁷⁴ Küçükcan, “İsviçre”, ss. 417-418.

⁴⁷⁵ Elton, *Reformation Europe*, s. 74. Bu noktada İsviçre ile Almanya arasında şöyle bir farktan söz edilebilir. Almanya'daki bölünmüşlüğü kral ve prensler korurken yönetim konseyleri tarafından idare edilen İsviçre kantonlarında ise daha ziyade halkın buna sahip çıktığı anlaşılmaktadır.

Zwingli ile Luther Karşılaştırması: Reform tarihinde Zwingli (Zürih) reformunun yerini tam konumlandırabilmek ve onu iyice kavrayabilmek için Luther ile “kısa” bir karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır.

Öncelikle bir tarafta kişisel şüphenin ön planda olduğu ve günahkar insanların Tanrı huzurunda nasıl kurtuluşa ereceğiyle ilgili derin şüpheler içinde “bocalarken” kendini Pavlus merkezli Kutsal Kitap okumalarına adayarak “yeni” bir kurtuluş fikrine, dolayısıyla reform inancına ulaşan biri (Luther) varken diğer tarafta yaşadığı bazı kişisel tecrübeler neticesinde eğitimini aldığı ve benimsediği hümanizmanın “iç huzuru” ve “kalp sükuneti”ni sağlamadaki yetersizliğinin farkına varmasıyla kendini reforma adayan başka biri (Zwingli) bulunmaktadır. Her ikisinin de gerçek inanç ve kurtuluşu arama peşinde oldukları ortadadır.

Ayrıca Zwingli’nin Luther’in reformatör olarak ortaya çıkışından (1517) sonra reform faaliyetine başlamasına rağmen kendisinin reform ilkelerine Luther’den önce ve ondan bağımsız ulaştığını iddia ettiği ifade edilir ki, ne kronolojik ne de bilimsel veriler bunu desteklemektedir⁴⁷⁶.

Her ikisi de Kutsal Kitap’ı temel kaynak olarak kabul etmelerine rağmen Zwingli’nin bunu Katolik ilke ve uygulamalara karşı Luther’den daha *katı ve kapsamlı* bir biçimde ele aldığı görülmektedir. Bunun altında Zwingli’nin gençliğinde Erasmus ve Hümanizma ile yoğun bir şekilde ilgilenmesinden dolayı Orta Çağ ve Skolastik Felsefenin onun üzerinde Luther kadar etkili olmamasının yattığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla geçmişten kopma konusunda Luther’den daha keskin ve cesur davranması normal karşılanmaktadır⁴⁷⁷.

Zwingli ile Luther arasında önemli bir fark da Luther sivil otoritenin kendini ve reformunu desteklemesini yeterli bulurken –onu destekleyen Saksonya Elektör Prensi Katolik kalmaya devam etmiştir– Zwingli’nin yerel otoriteleri iknaya dayalı faaliyet

⁴⁷⁶ Elton, Zwingli’nin reform ilkelerine Luther’den önce ulaştığını söylemekten hoşnut olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 66.

⁴⁷⁷ Luther’den farklı olarak Zwingli yakın geçmişten *tam bir kopuş* istemiştir. Şöyle ki kiliselerden tasvirlerin kaldırılmasını teşvik etmesi, Kilise’nin suiistimallerine karşı çıkması, Katolik komünion ayinini baştan tamamen reddetmesi, kurtuluşa ayinlerin ve sâlih amellerin hiçbir rollerinin olmadığını iddia etmesi, insan ile Tanrı arasında doğrudan ilişkiye vurgu yapması ile tören ve ayinlerin saflaştırılmasını talep etmesi vd. onun geçmişten tamamen kopmayı istediğini ortaya koymaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Elton, *Reformation Europe*, ss. 66-67.

göstermesidir. Onun hitabeti ve ikna kabiliyeti ile reform fikirlerini Zürihlilere olduğu kadar kent yöneticilerine de kabul ettirmeyi başardığı söylenebilir⁴⁷⁸.

Bunlara karşın Luther'in ve Zwingli'nin dönemin en önemli olaylarından Çiftçi İsyanlarına (1523-1525) bakışlarının neredeyse aynı olduğu bilinir. Zwingli de Luther ile bu isyanların “mutlaka” bastırılması gerektiği konusunda hemfikirdir. Bunun sonucu olarak İsviçre'nin Almanca konuşan bölgelerinden birçok insan Zwingli'ye reform desteğini azaltmıştır⁴⁷⁹.

Zwingli'nin de –Luther gibi– mücadelesinin odak noktasını Hıristiyanlığın arındırılması ve saflaştırılması oluşturmaktadır. Ancak bazı farklılıklar onun reformunu gerek teoloji gerek örgütlenme bakımından Lutheryanizmden biraz farklı bir noktaya taşımıştır. Sonuçta Zwingli'nin hem Erasmus'un hem de Luther'in eserlerinden yararlanmasına rağmen kendi özgün reform anlayışını hep koruduğu, özellikle 1520'li yıllardan itibaren kendine has reform doktrinini oluşturduğu görülmektedir. Bunun da altında Zwingli'nin Luther kadar sosyopolitik şartları dikkate almadığının yattığı düşünülmektedir.

(b) Kalvin ve Cenevre Reformu: İsviçre'nin Zwingli ile birlikte en önemli reformatörlerinden birisi de Fransız Johannes Kalvin'dir (1509-1564). Reformun (Luther) yanında Hümanizma (Erasmus) tarafından da şekillenen Kalvin'in etkisi “İsviçre'nin Fransız” denilen Cenevre başta olmak üzere çoğunlukla Fransızca konuşulan kantonlarında hissedilir. Kendisi hem sosyopolitik alanda hem de kilise organizasyonu / disiplini alanındaki çeşitli açılımlarıyla Cenevre'nin en etkin reformatörü kabul edilmektedir⁴⁸⁰.

1033'te Kutsal Roma İmparatorluğunun egemenliğine giren Cenevre İmparatorluk içerisinde “ayrıcılık” kentlerin ortaya çıkmasıyla ilk İmparatorluk Kentlerinden olmayı başarır ve bu farklılığını günümüze kadar korumaya devam eder⁴⁸¹. Aynı zamanda “bağımsız” Bern ve Fribourg kentleriyle birlikte “İlk İsviçre Federasyonu”nun

⁴⁷⁸ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 196.

⁴⁷⁹ Birkett, *Reform'un Özü*, ss. 49-54.

⁴⁸⁰ Birkett, *Reform'un Özü*, s. 54.

⁴⁸¹ Burada Cenevre'nin özellikle –ilerde– Kalvin'in dinî merkezi olma özelliğine uygun bir kent olduğundan söz etmek gerekir. Orta Çağ boyunca özgürlük ve otonomi elde etmek için Kilise derebeyleriyle verdikleri mücadele sürecinin Kalvin'in Cenevre'yi merkez edinmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 223.

(*Eidgenossenschaft*) temellerinin atıldığı kenttir (1428)⁴⁸². Reform döneminde Cenevreliler bir yandan Habsburglara karşı bağımsızlık mücadelesi verirlerken diğer yandan da reform düşüncesiyle yakından ilgilenmeyi ihmal etmemişlerdir.

Reformun Cenevre'ye Girişi: Reform fikirlerinin Cenevre'ye Calvin'den önce onun arkadaşı Guillaume (William) Farel (ö. 1565) aracılığıyla girdiği ve orada bir reform kilisesi kurulduğu bilinmektedir (1535)⁴⁸³. 1536 yılının Cenevre reformu hatta Protestanlık tarihi için bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Calvinizmin ya da ondan ilham alan kiliselerin dünyadaki yaygınlığı düşünülünce bu tarih Calvin'i reform sahnesine çıkaran Cenevre ye geldiği yıldır⁴⁸⁴.

Kalvin Cenevre'ye gelir gelmez ilk olarak Farel ile birlikte Cenevre kilisesini düzenlemeye girişir ve bunun için dört maddelik bir "İman Bildirisi"nin (*Confession*) hayata geçmesini sağlar. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz komünyonun ona layık olmayan günahkar kişilerce kirletilmemesi için *ısrarcı günahkarları* aforoz etme yetkisinin kent konseyi yerine kiliseye verilmesidir⁴⁸⁵. Ancak bu uygulama halkın çok katı bulması üzerine kısa zamanda yönetim konseyi tarafından reddedilir. Üstelik Calvin ve Farel de kentten gönderilir⁴⁸⁶.

Burada Calvin ile Farel'in yollarının ayrıldığı görülmektedir. Cenevre'yi terk etmek zorunda kalan Farel hayatının geri kalan kısmını Neuchâtel'de geçirerek kendini oranın reformuna adar. Calvin ise Martin Bucer'in (1491-1551)⁴⁸⁷ daveti üzerine Straßburg'a

⁴⁸² Ökten, *Hristiyanlık'ta İnançın*, s. 134.

⁴⁸³ Ökten, *Hristiyanlık'ta İnançın*, ss. 134-135.

⁴⁸⁴ Fransa'nın baskıcı ortamından kaçan Calvin Cenevre'deki reform faaliyetlerine yardımcı olması için Farel tarafından ikna edilerek Cenevre'ye gelmiştir. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 222.

⁴⁸⁵ Birkett, *Reform'un Özü*, ss. 49-54.

⁴⁸⁶ Stauffer, *Reform*, s. 87.

⁴⁸⁷ Martin Bucer (1491-1551); Luther, Melanchton, Zwingli, Calvin ve Brenz ile birlikte en etkili Alman reformatörlerdendir. Brenz gibi Heidelberg'de Luther ile tanıştıktan (1518) sonra kendini Reformasyona adayan Bucer zamanının çoğunu reform dünyasını ikiye bölen Zwingli ile Luther arasında cereyan eden komünyon anlaşmazlığını gidermek için harcar. Bu amaçla yapılan görüşmelerden en önemlisi Marburg Müzakeresidir(1529). Bu görüşmeye katılarak taraflar arasındas hem arabulucuk yapmış hem de Wittenberg Antlaşmasının (*Konkordie*) ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Öte yandan Katolik ve Protestanların tek çatı altında birleşmeleri için birçok gizli ya da âşikar görüşmeler yaptığı kaydedilir. Kişisel cazibesi, entelektüel kabiliyeti ve uzlaştırımacı yapısıyla Güney Almanya ve Straßbourg'un en önemli dinî önderi kabul edilmektedir. Bucer'in her sınıf insan tarafından aranır olmasının altında onun tartışmalarda kullandığı "belirsizlik" yönteminin yattığına inanılır. Şöyle ki müzakerelerde açık bir anlaşmaya varmanın imkansız olduğu zamanlarda Bucer muğlak dil ve formüller kullanarak tartışmanın sonucunu belirsizliğe mahkum eder. Buna gerekçe olarak da esas amacın halkın reformu olduğunu, doktrinsel konuların daha sonra çözülebileceğini ifade etmektedir. 1549 yılında Straßbourg'dan kaçmak zorunda kalarak İngiltere'de Cambridge Üniversitesinde ders vermeye başlar ve iki yıl sonra da orada vefat eder. Bkz: Pauck, *Melanchton*

gider ve orada üç yıl boyunca (1538-1541) Fransa'daki baskılardan kaçan Fransız mültecilerin reformu ile ilgilenir⁴⁸⁸. Kendisinin çok önem verdiği Melanchthon ile dostluğunun da burada başladığı bilinmektedir⁴⁸⁹.

Kalvin ve Farel'in kentten gitmeleri Cenevre reformunun sekteye uğramasına, dolayısıyla Katoliklerin tekrar güç kazanmasına ve kentteki huzursuzlukların da artmasına neden olur. Bu durum karşısında Calvin'e duyulan ihtiyacı iyiden iyiye hisseden kent konseyi Calvin'i "kovdukları" Cenevre'ye geri çağırma kararı alır. Calvin ise bu çağırının Tanrı tarafından geldiğini iddia ederek Cenevre'ye geri dönmeyi kabul eder (1541)⁴⁹⁰.

Civitas Dei (Tanrı Devleti) ya da Kalvinizm: Cenevre'ye geri dönen Calvin *Hıristiyan Dininin Kurumları* adlı yapıtında ele aldığı temel ilkelerini pratik hayata geçirmek için harekete geçer. Öncelikle Cenevre Kilisesini "bibliokrasi"⁴⁹¹ çerçevesinde baştan aşağı yeniden düzenleyen bir *sistem* oluşturur. Bu sistemin hayata geçmesiyle kafasındaki "Tanrısal kent" in (*civitas Dei*) temellerini atmayı başarır⁴⁹². Calvin'in *Tanrısal kent* in (*civitas Dei*) ana gövdesini Katolik Kilise Kanununda papanın başkanlık ettiği "Kardinaller Kurulu"nu (*Consistorium*) aynı adla –ancak– farklı bir anlayış ve görevle Cenevre'de yeniden tesis etmek olmuştur. Kilise ihtiyarları (*presbiterler*) ve din adamlarından oluşan *Consistorium*'u Calvin sadece dini hayatın değil aynı zamanda toplumsal hayatın da düzene girmesi amacıyla kullanma amacındadır⁴⁹³. Böylece devlet *Consistorium* aracılığıyla bir tür ahlak mahkemesi ve ahlak denetmenliği (polisi) görevini de üstlenmiş olmaktadır. Calvin aslında Hıristiyanların bir "ihtimam cemaati" fikriyle hareket ettikleri takdirde kurtuluşa erebileceklerini yani tüm yaşamlarının Kutsal Kitap'a ve *Tanrısal kente* yaraşır olacağını iddia etmektedir. *Consistorium* sayesinde Calvin

and Bucer, s. 155; Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Martin-Bucer> (09.08.2020); Barker, *O'nun İzinde*, s. 119.

⁴⁸⁸ Stauffer, *Reform*, s. 90.

⁴⁸⁹ Bu arada Calvin Straßburg'daki bu üç yılını hayatının en mutlu yılları olarak değerlendirmiştir. Bkz.: Ökten, *Hıristiyanlık'ta İncanın*, s. 135.

⁴⁹⁰ Ökten, *Hıristiyanlık'ta İncanın*, s. 134.

⁴⁹¹ *Bibliokrasi*: Otoritenin –ister dini ister dünyevî olsun– kaynağı sadece Kutsal Kitap olmalıdır. Öyleyse bütün kararlar ya ona dayanmalı ya da ondan ilham almalıdır.

⁴⁹² Ökten, *Hıristiyanlık'ta İncanın*, ss. 135-136.

⁴⁹³ Ökten, *Hıristiyanlık'ta İncanın*, s.136.

Cenevre’de sosyal ve ahlakî disiplini kontrol altına almış böylece hem dünyevi hem de ruhanî gücünü pekiştirmiştir⁴⁹⁴.

Kalvin’in dini önderliğinin yanında dünyevi liderliğinin de olması onu Cenevre ekonomisinin işleyişiyle de ilgilenmek durumunda bırakır. Buna göre bireysel dindarlığın iş ahlakı boyutuyla da gerçekleşmesi gerektiği düşüncesi ve faize karşı toleranslı yaklaşımı, başka bir ifade ile Calvin’in din-devlet-ekonomi üçgeninde yeni açılımlar yapması onun sivil idareci sorumluluğunun zorunlu sonucu olduğu düşünülmektedir⁴⁹⁵.

Kalvin *Tanrısal kentte* yaşayan insanların iradelerinin de sadece Tanrı’nın mutlak hakimiyeti altında olması gerektiğine inanır. Augustinci kader anlayışı doğrultusunda ele aldığı “kurtuluşa seçilmişlik” (*Predestination*) doktrinine göre iman ve kurtuluş yalnızca Tanrı’nın isteğine ve inayetine bağlı olarak gerçekleşir⁴⁹⁶. Bunun yanında reform ilkelerinin en önemli ülküsünden biri olan “kurtarıcı Tanrı” ile kul arasında hiçbir aracının olamayacağından hareketle rahiplerin ve Kilise’nin kutsallığını reddeder. Ruhbanın vazifesi Hıristiyanlara sadece dinin esaslarını öğretmekten ve örnek olmaktan öteye geçmez. Aynı zamanda manastır hayatına, oruca, (Hz.) Meryem’e, azizlerin tasvirlerine, batıl inançlara ve görkemli törenlere de karşıdır. Calvin ibadetin de basit dua ve vaazdan ibaret olması gerektiğini düşünür⁴⁹⁷. Kısaca söylemek gerekirse bu ilkelerin bir kısmının Calvin’den önce de özellikle Luther tarafından ileri sürüldüğü bilinmekle birlikte Calvin’in bunlara yeni bir şekil ve devrimci bir ruh (Kalvinizm) verdiği kabul edilir⁴⁹⁸. Calvin’in

⁴⁹⁴ Elton, *Reformation Europe*, s. 224. Calvin’in Cenevre’de uyguladığı sıkı yöntemleri ve Cenevre’yi bir “İncil kenti” (*civitas Dei*) haline dönüştürme çabalarını bazı tarihçiler “diktatörlük” olarak yorumlasalar da Stauffer bunun doğru olmadığını iddia eder. Buna gerekçe olarak da Batı’da bugünkü “hoşgörü” anlayışından o zamanlarda bahsetmenin mümkün olmadığını ve dönemin reformistlerinin de Calvin’in bu tür uygulamalarından rahatsızlık duymadıklarını belirtir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Stauffer, *Reform*, ss. 89-92.

⁴⁹⁵ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 122.

⁴⁹⁶ Ökten, *Hıristiyanlık’ta İnançın*, s. 136. Karen Armstrong *Tanrı’nın Tarihi* adlı eserinde Calvin’in genellikle “kader” inancıyla bilindiğini ancak onun düşünce odağının hiçbir zaman bu olmadığını belirtir. Armstrong bu durumun Calvin’in ölümüne kadar böyle devam ettiğini, ancak ölümünden sonra Theodor Beza (Calvin’in Cenevre’deki sağ kolu ve kendisinden sonraki reform önderi) tarafından Calvinist düşüncenin kader merkezli olmaya doğru evrildiğini iddia eder. Şöyle ki; Calvin’in ölümü üzerine kendilerini bir yandan Lutheryanlardan bir yandan Roma Katoliklerinden ayırt etme gereği duyan Beza kader anlayışını Calvinistlerin ayrt edici niteliği haline dönüştürür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Karen Armstrong, *Tanrı’nın Tarihi – İslam Hıristiyanlık ve Yahudiliğin 4000 yıllık Tarihi*, Pegasus Yayıncılık, İstanbul 2017, ss. 406-407. Öte yandan Calvin’in kader konusunda Luther ile farklı hatta zıt düşünceye sahip oldukları bilinmektedir.

⁴⁹⁷ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 217.

⁴⁹⁸ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 217.

Tanrısal Kent'te uygulamaya koyduğu bu düzenlemeler sonradan “Kalvin Püritenizmi” olarak adlandırılacaktır⁴⁹⁹.

Kalvin'in Cenevre reform kilisesine *ahlakî olgunluk*, disiplin ve sağlam bir öğreti kazandırma çabalarına Cenevre halkının çoğu *yeniden karşı çıkar*⁵⁰⁰. Kentte uygulanan sert “manevi” denetimlerin halkta yarattığı rahatsızlıklara “Servetus olayı”⁵⁰¹ da eklenince insanlar Kalvin ve ekibini 1548'deki meclis seçimlerinde yönetimden indirirler. Ancak bu durum kentin çeşitli Katolik ülkelerden kaçan Protestanların sığındığı bir dini merkez (yeni Kudüs) haline gelmesine engel olmamıştır⁵⁰².

Kalvin'in reform tarihine günümüze kadar etkisinin görüldüğü iki önemli katkısından söz etmek mümkündür: Birincisi Protestanlık tarihinin en önemli eserlerinden biri (bazı teolog ve tarihçilere göre en önemlisi) kabul edilen “Hıristiyan Din Eğitimi” (*Institutio Christianae Religionis*) adlı eserini yazması; diğeri ise Protestanları birleştirmek amacıyla Zwingli'nin halefi Heinrich Bullinger ile birlikte *Consensus Tigurinus*'u kaleme almasıdır (1549)⁵⁰³. Bu çabalar Kalvin reformu ile Zwingli reformunu sadece birbirlerine yaklaştırmakla kalmamış aynı zamanda Zwingli ile Kalvin'in oluşturdukları kiliselere sonradan “reform kiliseleri” (*reformierte Kirchen*) adının verilmesini sağlamıştır. Böylece Kalvin tüm Protestanların birleşmesini sağlayamasa da en azından İsviçre'nin Almanca

⁴⁹⁹ Ökten, *Hıristiyanlık'ta İnançm*, s.136.

⁵⁰⁰ Stauffer, *Reform*, s. 87.

⁵⁰¹ Şöyle ki İspanya'daki Yahudi ve Mağribi kalıntıları üzerine çalışarak onların tam asimilasyonunun önünde yalnızca teslis doktrininin durduğu sonucuna varan ve bu doktrinin açık bir kutsal temele sahip olmadığını keşfeden İspanyol hekim Michael Servetus (1511-1553) İsa'nın ulûhiyetini reddettiği için engizisyon tarafından takibata uğrayınca yakın arkadaşı Kalvin'e sığınır. Ancak Kalvin tüm ısrarlara rağmen fikirlerini değiştirmeyen arkadaşının yakılarak öldürülmesine ses çıkarmaz (1553). Bu olay Kalvin'in fikirlerinin uygulanmasında ne kadar sert ve tavizsiz olduğunu göstermektedir. Burada Kalvin'in Servetus'un sadece idam edilmesini istediğini, yoksa yakılmasını istemediğini savunanların da olduğunu bilmesi gerekir. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 108; Waardenburg, “Reform”, ss. 530-531. Öte yandan Cenevre kent konseyinin bu sefer Kalvin'i zorla kentten göndermek gibi bir yola tevessül etmediği görülmektedir.

⁵⁰² Örneğin 1549-1559 arasında Fransa, İngiltere ve İskoçya'dan yaklaşık 5000 reformist mültecinin Cenevre başta olmak üzere İsviçre'nin Protestan bölgelerine iltica ettiği iddia edilmektedir. Bkz.: Elton, *Reformation Europa*, s. 238. Cenevre'nin Reformasyon öncesindeki nüfusunun 10 bin civarında olduğu düşünülürse bunun ne kadar büyük bir sayı olduğu anlaşılır.

⁵⁰³ Elton, *Reformation Europe*, s. 230. Bu çalışma Kalvin tarafından Protestanların kendi aralarındaki ayrışmalarından duyduğu rahatsızlığı gidermek için kaleme alınmıştır. Bu amaçla Kalvin, Zwingli'nin halefi olan Heinrich Bullinger ile uzun görüşmeler ve yazışmalardan sonra “*Consensus Tigurinus*” veya “Zürich Mutabakatı” adıyla ortak bir çalışmaya imza atmayı başarmışlardır (Mayıs 1549). Bu, Reform Kiliselerine (*reformierte Kirchen*) yönelik özellikle komünyon başta olmak üzere “ayinlerde birliği” sağlamayı amaçlayan bir belge – eser niteliğindedir. Bkz.: Taylor and Francis Group is part of the Academic Publishing Division of Informa PLC <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14622459.2016.1157336?journalCode=yrrr20> (08.08.2020).

(Zürih) ve Fransızca (Cenevre) konuşan Protestanlarının aynı “isim” altında birleşmelerini sağlamayı başarmıştır⁵⁰⁴.

Son olarak –belki üçüncü– Calvin’in kurduğu akademinin Avrupa çapındaki etkisini atlamamak gerekir. Onun 1559 yılında kurduğu “Cenevre Akademi”si kısa zamanda dönemin en ünlü eğitim merkezi haline gelmiştir. Bu akademi mezun olan Protestan misyonerler Fransa, İngiltere, Hollanda, İtalya ve Brezilya’ya –çoğunlukla gizlice– giderek oralarda Calvin’in öğretilerini yaymışlardır. Cenevre kentinin zamanla “Protestanlığın Vatikanı” haline gelmesinde ve günümüzde bile ondan ilham alan birçok Protestan kiliselerinin varlıklarını devam ettirmesinde bu akademinin rolü inkar edilemez⁵⁰⁵. Calvinizmi İskoçya’ya sokan John Knox’un⁵⁰⁶ Calvin’in akademisini “Havariler döneminden bu yana mevcut olan en mükemmel İsa Okulu” olarak nitelenmesi onun geniş etkisini ortaya koymaktadır⁵⁰⁷.

3.2.3. Fransa: Calvin Reformu ve *Huguenotlar*

Fransa topraklarındaki feodaller MS 987 yılında aralarından bir kral seçerek Fransa Krallığının kuruluşuna öncülük ederler. Ancak onların krallığın kurulmasıyla kralın vasalları (tabileri) olmayı kabul etmekle birlikte ona karşı bir güç merkezi olma özelliklerinden de vazgeçtikleri söylenemez⁵⁰⁸. Bu kaotik durumdan kurtulmanın tek çıkar yolunu krallığın güçlenmesinde gören hemen her sınıftan insanın arzu ve baskısıyla krallık 15. yüzyılın ikinci yarısında toparlanma yoluna girerek Avrupa’nın en güçlü krallıklarından birini oluşturur. Böylece Fransa Krallığı “Büyük Fransız Devrimi”ne (1789) kadar tam 800 yıl boyunca sürekli yetkilerini arttırmak suretiyle varlığını sürdürmeyi başarır.

⁵⁰⁴ Barker, *O’nun İzinde*, s. 119.

⁵⁰⁵ Elton, *Reformation Europe*, s. 238.

⁵⁰⁶ John Knox (tkr.: 1514-1572); İskoç bakan, teolog, reformatör ve reform tarihçisi bir yazardır. İskoç reformunun ve Presbiteryen Kilisesinin babası olarak tanınır. Cenevre’de Calvin ile birlikte reform faaliyetlerine katılır ve ardından İskoçya’ya gider. İskoç Kilisesinin Calvinist çizgide reforma kazandırılmasındaki en büyük pay ona aittir. İskoçlar ülkelerinin siyasi ve dinî karakterini daha çok ona borçlu olduklarına inanırlar. Bkz: New World Encyclopedia – https://www.newworldencyclopedia.org/entry/John_Knox. (10.08.2020).

⁵⁰⁷ Stauffer, *Reform*, s. 94. Calvinizmin tarihte İskoçya, İsviçre, Macaristan ve Kuzey Batı Amerika’da derin etkiler bıraktığı bilirse de bugün taraftarlarının çok azaldığını söylemek mümkündür. Bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 100.

⁵⁰⁸ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 102.

16. yüzyılın ilk yarısında Fransa artık diğer Avrupa ülkelerine kıyasla güçlü krallığı sayesinde oldukça refah içinde yaşayan kalabalık bir Avrupa ülkesidir⁵⁰⁹. Buna karşın birçok Avrupa ülkesinde görülen Kilise'nin ağır vergi yükü, güç temerküzü ve din adamlarının suiistimalleri gibi olumsuzluklar nedeniyle Kilise içinde bir "ıslah hareketi" burada da büyük bir beklentiyi oluşturur⁵¹⁰. Bu bağlamda papayı ve Kilise geleneğini otorite kabul eden Katolik Kilisesine karşın Kutsal Kitap merkezli din anlayışını vaaz eden Luther'in Fransızca konuşulan ülkelerde de çok çabuk duyulması şaşırtıcı olmamıştır⁵¹¹. Buna ek olarak "Katoliklik yorgunu" olan Fransızların reform dönemi kralı I. François'nun (d. 1494; yön. dön.: 1515–1547) başta Hümanizmaya meyilli olması Luther'in fikirlerinin Fransa'ya girişini hızlandırmıştır⁵¹².

Kalvin Öncesi Fransız Reformu: Almanya'da reformun çıkışını takip eden ilk yıllarda Fransa'nın birçok kentinde –herhangi bir örgütlü yapı oluşturmasalar da– Luther mesajının etkisiyle bir araya gelen çeşitli grupların varlığı bilinmektedir⁵¹³. Ancak Fransa'da reformun örgütlü diyebileceğimiz ilk izleri Paris'in yaklaşık otuz kilometre doğusunda yer alan Meaux kentinde görülür. "Meaux grubu / evanjelikleri" olarak adlandırılan bu kişiler şunlardır: Meaux kardinali Guillaume Briçonnet (d. tkr. 1470/2-1534), Fransa'nın en büyük hümanistlerinden Jacques Lefèvre d'Étaples (d. tkr. 1450/5–1536) ile Kalvin'in sonradan en iyi reform yoldaşlarından biri olan Guillaume – William Farel (1489-1565) önderliğinde bazı kişilerdir⁵¹⁴. Ancak evanjelik fikirlerin halk arasında giderek kök salması kendisini Katolikliğin Fransa'daki muhafızı olarak gören Sorbonne Üniversitesi başta olmak üzere Paris parlamentosu ve birçok Katolik kurumu rahatsız eder. Baskılar sonucunda evanjelik hareket çalışmalarına son vermek zorunda kalır⁵¹⁵.

I. François'nun evanjeliklere –göreceli– hoşgörülü yaklaşımı 1534 yılında patlak veren "Afişler olayı"na kadar devam edebilmiştir. Sorbonne Üniversitesi ile Katolik din

⁵⁰⁹ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 73.

İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 104.

⁵¹⁰ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 73.

⁵¹¹ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, ss. 266-267.

⁵¹² Fransa Kralı I. François'nun edebiyat, sanat ve Hümanizmaya yaptığı katkılar nedeniyle kendisine Fransa'da "edebiyatın hamisi" (*Le protecteur des Lettres*) ünvanı layık görülmüştür. Bkz.: Georges Goyau, <https://www.catholic.com/encyclopedia/francis-i> (30.0.2022).

⁵¹³ Elton, *Reformation Europe*, s. 112.

⁵¹⁴ Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Guillaume-Briçonnet> (12.08.2020).

⁵¹⁵ Fransa'da o tarihlerde Katolik kurumların yanında halkın da reform fikirlerine ve savunucularına şiddetle karşı çıkmaları ilginçtir. F. M. L. Dumont, <https://www.catholic.com/encyclopedia/guillaume-briconnet> (30.04.2022).

adamlarının “kışkırtmaları” sonucunda kral tümüyle yön değiştirip evanjeliklere karşı sert tedbirler almak durumunda kalır⁵¹⁶. Bu sertliğin sonradan birçok kralda sürdürüldüğü de bilinmektedir. Bunun nedenlerinden biri olarak reform teolojisinin –özellikle *mass* (Katolik komünyon) ayininin– “güçlü” Fransız krallığının dini zeminini kaydırma riski taşıdığı düşünülmektedir. Zira krallar güç ve otoritelerinin kaynağını Roma Katolik ayin ve törenlerinden aldıklarından bu ayine yapılan “saldırı”ları Fransız krallığının kuruluşuna bir saldırı olarak gördükleri anlaşılmaktadır⁵¹⁷.

Ayrıca 1516 gibi erken bir tarihte papa X. Leo (yön. dön.: 1513-1521) ile “Bologna Concordata”sını⁵¹⁸ imzalayan kralın bu sayede 13. yüzyıldan beri var olan Fransız kilisesinin Papalık neznindeki ayrıcalıklı konumunu (*libertes l’Eglise gallicane*⁵¹⁹) daha da sağlamlaştırdığı düşünülünce Katolik Kilisesi ile daha fazla karşı karşıya gelmek istemeyeceği de akla gelmektedir.

Kalvin ve Fransız Reformu: Fransa’nın Noyan kentinde doğan (1509-1564) Calvin ikinci reform nesline ait bir reformatör olarak reformun zaten var olduğu bir dünyada büyür ve yetişkinliğini Batı Hıristiyanlığının ikiye bölündüğü ve gerçekliğini kabul ettirdiği bir dönemde geçirir. Luther ile karşılaştırıldığında daha kararlı ve tavizsiz

⁵¹⁶ Fransız reformistler arasındaki radikal kanadın Paris sokaklarına –kralın yatak odasının kapısına varıncaya kadar– Katolik “mass” (komünyon) ayinini putperestlikle suçlayan afişler (*Plakard*) asmaları Katolikler arasında reformistler aleyhine büyük bir infiale ve galeyana neden olur. Bunun üzerine kral da –özellikle Sorbonne Üniversitesinin kışkırtmasıyla– birçok reformisti kurdurduğu olağanüstü mahkemelerde yargılatarak idam ettirmiştir. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 215-216.

⁵¹⁷ Kral tahta geçmeden önce kilisede özel yağlarla yağlanır ve icra edilen komünyon ayininde ekmek ile şarabı alarak papa tarafından rahiplik yetkileriyle donatılır. Bu, kralın halkı üzerinde dünyevî otoritenin yanında dinî otoriteye de sahip olduğu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda krallar taç giyme töreninde hem imanın koruyucusu olacaklarına hem de “sapkın”ları ülkeden kovacaklarına ve cezalandıracaklarına dair yemin ederler. Böylece kral ve papa arasında gerçekleşen bu şekildeki bir ittifakın ne papa ne de kral tarafından bozulması istenmemektedir. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 269.

⁵¹⁸ Bologna Concordatası: Fransa krallığı ile papalık arasında 1516’da imzalanan anlaşmaya göre piskoposlar dâhil din görevlilerini atama ve vergilendirme hakkı Kilise’den alınıp krala verilmiştir. Böylece krallığın Fransız Kilisesi üzerindeki yetkisi daha da güçlenmiş olmaktadır. Bkz.: J. Turmel, “Concordat”, *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Ed. James Hasting), Vol. 3, T. & T Clark, New York, 1980, s. 802.

⁵¹⁹ Gallikanizm; Bugünkü Fransızların atalarını temsil eden “Gallia/Galya” sözcüğünden türetilen ve Fransa’da Katolikliğin evrensellik (*Ultramontan*) tezine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan harekete verilen isimdir. 13. yüzyılda ortaya çıksa da tarihinin 8-9. yüzyıllara kadar geriye götürülebildiği bu hareket esas olarak papanın Fransız kilisesindeki otoritesini piskoposlar ve krallar lehine sınırlama eğilimiyle öne çıkmaktadır. Fransız milliyetçiliğinin somutlaşmış hali olan Gallikanizmi iki temel ilkede özetlemek mümkündür: (1) Papanın tek yetkisi ruhanî alana aittir; (2) ekümenik konsiller papanın üzerindedir. Bu ilkelerden Fransızların kendi millî kiliselerini Roma Kilisesinin üzerinde görmek istedikleri anlaşılmaktadır. Özetle Gallikanizmin Fransız milliyetçiliğinin Roma’nın egemenliğine karşı verilen mücadelenin bir tezahürü olarak algılandığını söylemek mümkündür. Uzun süre varlığını devam ettiren Gallikanist hareket I. Vatikan Konsilinde (1870) *Ultramontanizm*in kabul edilmesiyle ortadan kalksa da ondan geriye Fransız ulusal bağımsızlığın kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bkz.: Antoine Degert, “Gallicanism”, *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 6, New York 1909—<http://www.newadvent.org/cathen/06351a.htm>> (11.08.2020); Durmuş Hocaoglu, *Laisizm’den Millî Sekülerizm’e*, Selçuk Yayınları, Ankara 1995, ss. 122.

bir kişiliğe sahip olan Kalvin'in reform inancına sonsuz bir güven içinde ve onun ilkelerinden taviz vermeden hayatını sürdürmesi Kalvin reformunun temel farklılığını oluşturduğu belirtilmişti. Bunun yanında en büyük çabasının ise ahlakî olgunluğa sahip bir toplum yaratmak olduğu hatırlanmalıdır⁵²⁰.

Hayatının ilk reformist dönüm noktasını “Cop davası” olayındaki gelişmeler sonucunda yaşadığı görülür. Arkadaşı Nicolas Cop Sorbonne / Paris Üniversitesine rektör seçilmesi üzerine (10 Ekim 1533) Fransa'daki reformistlere karşı şiddeti kışkırtan ve kalıcı zararlara –istemedi– neden olan bir konuşma yapar⁵²¹. Bu durum karşısında Kalvin büyük bir cesaret örneği göstererek Cop'un yanında yer alır ve kendisi de onunla birlikte eleştirilerin odağı haline gelmekten kurtulamaz⁵²². Zaten ince bir denge üzerinde duran Fransız Protestanlığı için de şartlar ağırlaşmaya başlar.

Fransız kurumların kralı kışkırtmalarıyla her geçen gün artan baskılar Kalvin'i Fransa'dan kaçmak zorunda bırakır⁵²³. Çünkü özel parolaları haline getirdiği “irade gücü”, “disiplin” ve “düzen”i güçlü ahlakî niteliklerle birleştirerek bunları tek bir amacın hizmetine sunmak arzusunda olan Kalvin artık Fransa'da bunu gerçekleştirebilme şansının tamamen kaybolduğunun farkına varır. Başka bir ifade ile söylenecek olursa “Tanrı'nın krallığının bu dünyada kurulması ve yeryüzünde onun özel vizyonunun tezahür ettiği yaşayan bir kilisenin yaratılması” amacının artık Fransa'da gerçekleşmesinin imkansız

⁵²⁰ Elton, *Reformation Europe*, ss. 211-212.

⁵²¹ Bu olay şöyle gerçekleşir: Kalvin'in Sorbonne Üniversitesine rektör seçilen hümanist arkadaşı Nicolas Cop (d. tkr.: 1501–1540) 1533 yılının akademik açılış töreninde Erasmus ve Luther'in fikirleri doğrultusunda Katolikleri kışkırtıcı bir konuşma yapar. Üniversite çevresi ve Katolikler tarafından hoş karşılanmayan bu konuşma üzerine reformist fikirlere tahammülü olmayan parlamento Cop'a dava açar. Bu da reformistlerin Fransa'daki şartlarını iyice zora sokan bir sürece kapı aralar. Bkz.: *Qualitativ Theology-Theological Reflections*, <https://qualitativetheology.wordpress.com/tag/nicolas-cop/> (21.08.2020).

⁵²² Cop'un bu yazısında Kalvin'in ne kadar etkisinin olduğu tam bilinmemekle birlikte en azından yardım ettiği kesindir. Bundan hareketle Kalvin'in reform ülküsünü ne zaman kabul ettiği tartışma konusu olmuştur. Bu tarihte Kalvin'in reform ülküsünü benimsediğinde şüphe olmamakla birlikte ne kadar önce benimsediği konusunun tam olarak bilinemediği yaygın görüştür. Bkz.: Stauffer, *Reform*, s. 82.

⁵²³ Kalvin'in ilk kaçtığındaki gizlenme süreci reform tarihine önemli bir yapıtın kazanmasının yolunu açmıştır. Reform teolojisinin en önemli tarihsel yapıtlarından kabul edilen “*Hıristiyan Dininin Kurumları*” (*Institutes of the Christian Religion*) adlı önemli eserini bu sürede yazmaya başlar. Kalvin'in reform ilkelerinin ilk düzenli açıklaması olan bu eseri yazmadaki amacından biri de bu eserdeki inanç bildirilerini onaylayan Protestanların “heretik” olmadıklarını, sadece ilk Hıristiyanların inanç ve uygulamalarına geri dönmek istediklerini göstermektir. Bkz.: Barker, *O'nun İzinde*, s. 118.

olduğunu gören Calvin bu davayı başka yerlerde yaymak amacıyla, zor şartlar altında – sahte bir isimle ve tüm mal varlığını geride bırakarak– Fransa’dan kaçır (1535)⁵²⁴.

Belli bir süre çeşitli şehirlerde dolaştıktan sonra aynı yıl Guillaume Farel’in daveti üzerine Cenevre’ye yerleşme ve reform faaliyetlerine buradan devam etme kararı alır. O, Cenevre’de bir din adamından fazlası olur ve aynı zamanda bir devlet adamı olarak reform hareketine –yukarıda belirtildiği şekliyle– bir uygulama alanı oluşturur. Cenevre onun Kutsal Kitap kaynaklı fikirlerinin gündelik yaşamda kullanılabilir pratik fikirlere dönüştüğü bir yer (*Civitas Dei*) olarak Protestanlık tarihinde önemli bir yer işgal eder.

Ancak bu süreçte sadece Cenevre’nin reformu ile değil gönderdiği mektuplar ve yolladığı temsilciler aracılığıyla kaçmak zorunda kaldığı ülkesi Fransa’nın da reformu ile yakından ilgilenmeyi ihmal etmez⁵²⁵. Calvin çaba ve faaliyetleriyle Cenevre’yi kendi reformunun kalesi, Fransa’yı ise etki sahası haline getirir. Fransız reformuna Cenevre’den danışmanlık, eğitmenlik ve rahiplik yaparak ona taze kan pompalamış, hatta ona özgün bir kimlik (Kalvinizm) kazandırmıştır⁵²⁶. Onun öğütleri doğrultusunda 1561 sonunda bugünkü Fransa topraklarındaki “reform kiliseleri”nin sayısının 670’i geçtiği düşünülmektedir.

Bu noktada öncelikle Kalvinizm, Calvin reformu ve Cenevre reformu kavramlarının yaklaşık aynı anlama geldiklerini söyledikten sonra Calvin reformunun Luther ve Zwingli reformlarına göre daha çabuk yayılma imkanı bulunduğu belirtilmelidir. Bunun için çeşitli nedenler öngörülebilir:

(1) Bunda öncelikle kendine has orijinal görüşlerinin ve örgütçülüğünün payı büyüktür.

(2) Calvin’in Reformasyona üflediği farklı ruhun (Kalvinizm) Fransa’da belli sosyal gruplara –özellikle zanaatkarlara, bağımsız esnaf ve bankacılar gibi orta sınıf iş insanlarına– çekici geldiği anlaşılmaktadır.

⁵²⁴ Elton, *Reformation Europe*, s. 213. Bu noktada Fransız Protestanlarının –en azından bir kısmının– Cop davasına (1533) ve kısa bir zaman sonra meydana gelen Afişler Olayına (1534) kadar I. François’ın hoşgörüsünü “doğru” anladıkları ve bu fırsatı iyi değerlendirebildikleri kuşkuludur.

⁵²⁵ Fransa’ya “misyon” amacıyla gönderdiği temsilcilerin çoğu önceden Fransa’nın reformistlere uyguladığı baskı ve şiddetten Cenevre’ye kaçmak zorunda kalan Fransız göçmenlerdir. Sadece 1555-1562 yılları arasındaki sayılarının 88 olduğu bilinmektedir. Bkz.: Stauffer, *Reform*, ss. 97-98.

⁵²⁶ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 216.

(3) Kalvinist reformun siyasi ve millî koşullara bağlı kalmaksızın kendine özgü bir süreç izlemesi bu yaygınlığın nedenlerinden biri olarak gösterilir.

(4) Kalvin'in disiplinli ve kararlı kişiliğinin ona çeşitli ülkelerde oluşan Kalvinist cemaatleri kolayca kontrol etme imkanı verdiği de düşünülmektedir⁵²⁷.

(5) Kalvinizmin Fransa'da yayılmasına yardım eden diğer bir etken de Fransız halkı ve bürokrasisi arasında papanın, krallığın işlerine karışmasına karşı hoşnutsuzluğun giderek artmasıdır (*Gallicanisme*).

St. Bartelamew Günü Katliamı (Massacre de la Saint Bartélemy (1572):

Fransa'da Kalvinist ve Katolik ayrışması sadece toplumun derinlerine doğru işlemekle kalmamış aynı zamanda kraliyet içinde de ciddi huzursuzluklara sebebiyet vermeye başlamıştır. Reşit olmayan kral IX. Karl'ın (1560-1574) annesi naip kraliçe Katharina'nın (Catherine de Médicis) ülkede *Huguenotlar*⁵²⁸ ile Katolikler arasında bir denge ve uzlaşma kurma çabalarının —bunlar arasında en ünlüsü Theodor Beza'nın⁵²⁹ temsil ettiği *Huguenotlar* (Fransız Protestanları) ile Katolikler arasında “Poissy Diyaloğu” dur— başarısızlıkla sonuçlanması üzerine gerçekleşen “St. Bartelamew Günü Katliamı”dır. Bu katliam ülkenin tarihine hem bir “kara leke” olarak geçmiş hem de ülkedeki Protestanlığı neredeyse silinmekle yüzyüze bırakmıştır⁵³⁰. Öte yandan bu katliama Fransa içinden ve dışından çok farklı —aynı zamanda ilginç— tepkilerin geldiği bilinmektedir⁵³¹. Örneğin Halil

⁵²⁷ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 219.

⁵²⁸ 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa'da yaşayan ve birçoğu inançları nedeniyle şiddetli zulme maruz kalan Fransız Protestanları 1560'dan itibaren *Huguenotlar* adıyla anılırlar. Huguenotlar büyük oranda Kalvinizme yakınlığı ile dikkat çekmektedirler. Önemli olan bir husus ta Fransız Kalvinistlerin kendilerine Huguenot yerine *réformés* (reform görmüşler) demeyi tercih etmeleridir. Bkz.: Irene Dingel, “Huguenots”, *Religion Past & Present* (Ed. Hans Dieter Betz), Vol. 6, Brill, Leiden – Boston, 2007, ss. 279-281.

⁵²⁹ Kalvin'in Cenevre'de geçirdiği on üç yıllık sürgün hayatı dönemindeki en sıkı takipçisi, en yakın arkadaşı, sırdaşı ve kendisinden sonraki halefidir. Kalvin Cenevre'de kurduğu akademinin başına onu geçirmiştir. Theodore Beza (1516-1605) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Scott M. Manetsch, “Beza, Theodore”, *The Encyclopedia of Protestantism* (Ed. Hans J. Hillerbrand), Vol. 1, Routledge, New York – London 2004, ss. 221-222.

⁵³⁰ Bu durum karşısında Fransız askerleri tarafından 1572 yılının 24 Ağustos Pazar sabahı Paris kentinin her tarafında başlayan katliamda yataklarındaki Huguenotların bile boğazlanarak öldürüldükleri ifade edilir. Üç gün devam eden katliam Paris'ten sonra Fransa'nın birçok kentine yayılmıştır. Bu katliamda Katolik Fransız halkının belli bir kesiminin de askerlere eşlik ettiği bilinmektedir⁵³⁰. Tam sayı bilinemesine de Paris'te altı bin kişinin, diğer kentlerle birlikte yaklaşık otuz bin kişinin öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 284.

⁵³¹ Öncelikle Fransa'daki *radikal* Katolikler Kalvinizmi bütün bir toplumun kirlenmesi olarak gördüklerinden bu katliam ile Fransız toplumunu “büyük bir kirlilik”ten temizlediklerine inanırlar. *İlmli* olanlar ya kraliyetin sorumluluğunu inkar ederek ya da Huguenot isyanını önlemek için engelleyici bir saldırı biçiminde mazur göstererek tüm olayı kraliyet halısının altına süpürmeyi tercih ederler. Bkz.: Dingel, “Huguenots”, ss. 279-281.

İnalcık Osmanlının bu katliama sert tepki verdiğini yazmaktadır⁵³². Bu katliamın bir sonucu olarak hayatta kalan Kalvinistlerin çoğunluğu ise Fransa'dan İsviçre, Almanya ve İngiltere'ye göç etmek zorunda kalmışlardır⁵³³.

Bu olaylardan sonra kral olan IV. Henry (1589-1610) Fransa'nın güçlü bir monarşiye sahip olabilmesi için halkını ikiye bölen bu din ayrışması sorununa –artık– bir çözüm bulunması fikriyle hareket edecektir⁵³⁴.

Nantes Fermanı (Nant Buyruğu): İlk evrensel insan hakları metinlerinden kabul edilen bu ferman (*édit de nantes*)Fransa Kralı IV. Henry tarafından 13 Nisan 1598 tarihinde yayınlanır. Fermanın yayımlanmasının temel nedeni *Huguenot*lar ile Katolikler arasında meydana gelen huzursuzluklardan kurtulma arzusudur⁵³⁵. IV. Henry bununla Katolikleri yabancılaştırmadan *Huguenot*lara güven verme konusunda karşılaştığı ikilemi çözmeye çalışır⁵³⁶. Şöyle ki Katolik Kilisesi önceki hakları, gelirleri ve mülkleri ile devletin resmî kilisesi olma özelliğini kaybetmez ancak nüfusun yüzde on beşini oluşturan *Huguenot*ların varlığı da resmen tanınır ve onlara da bazı haklar verilir⁵³⁷.

Bu fermanın kusursuz biçimde işe yaradığını söylemek zor olsa da Fransa'daki 16. yüzyıl din savaşlarına son verdiği bilinmektedir. Bunun yanında antik *Gallikan* geleneği olan “tek kral, tek hukuk, tek iman!” (*un roi, un loi, un foi!*) mirasını onaylayarak bir bakıma iyi bir Fransız olmanın iyi bir Katolik olmak anlamına geldiğini de tescillemektedir⁵³⁸. Fransa'da zafer kazanamayan Kalvinizm bununla en azından kralın kanatlarının gölgesinde –belli bir süre– hayatta kalmayı başarır. Bu ferman dini hoşgörü

Buna karşın birçok Protestan tarihçi bu katliamı Huguenot hareketini yok etmek için önceden tasarlanmış bir komplo olarak değerlendirmektedir. Zamanın reform önderlerinin ise bu acı olay karşısında ancak yas tutmakla yetindiklerine ve Fransa'ya karşı önemli bir adım atmadıklarına dair eleştiriler de vardır. Bkz.: Christianity Today, <https://www.christianitytoday.com/history/issues/issue-71/saint-bartholomews-day-massacre.html> (30.0.2022).

⁵³² Fransız sarayı (IX. Karl) diğer ülkelere elçiler göndererek bu katliamdan dolayı bozulan imajını düzeltmeye çalışmıştır. Örneğin Osmanlı bu “kıyım” üzerine Fransa ile ticarete ambargo koyacağını bildirmesinden dolayı İstanbul'a gelen Fransız elçi padişah ve Sokollu'ya bu hareketin 1541 *Lepanto* (İnebahtı) bozgununa neden olan Kutsal İttifaka girme anlamı taşımadığını ve Fransa'nın Osmanlı ittifakına sadık kalacağını belirten bir güvence vermiştir. Bkz.: İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 255.

⁵³³ İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 255.

⁵³⁴ İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 288.

⁵³⁵ Hukuk Ansiklopedisi, <https://hukukbook.com/nantes-fermani/> (14.08.2020).

⁵³⁶ <https://www.encyclopedia.com/history/modern-europe/french-history/edict-nantes> (14.08.2020).

⁵³⁷ Jean – Paul Willaime, “Nantes, Edict of”, *The Encyclopedia of Protestantism* (Ed. Hans J. Hillerbrand), Vol. 3, Routledge, New York London 2004, ss. 1345-1348.

⁵³⁸ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 288.

düşüncesi için önemli bir adım olmakla birlikte siyasetin dinden öncelikli olduğu fikrini aşıladığı söylenebilir⁵³⁹.

Öte yandan bu mutabakatın papayı (VIII. Clement), Fransız Katolik din adamlarını ve Fransız parlamentosunu memnun ettiği söylenemez. Sonuçta Kalvinist karşıtı bu güçlü grubun arzusu ve faaliyetleri *Huguenot*ların elde etmiş olduğu “sınırlı” hakların birer birer ellerinden alınmasına, nihayet 72 yıl boyunca Fransa’yı yöneten XIV. Louis (yön. dön.: 1643-1715) tarafından 1685 yılında fermanın feshedilmesine yol açar. Takip eden birkaç yıl içinde dört yüz bini aşkın *Huguenot* Fransa’yı terk ederek İsviçre, Hollanda, İngiltere, Prusya, Felemenk ve Amerika’ya göç etmek zorunda kalır. Böylece Fransa en çalışkan ticarî sınıftan mahrum kalmıştır⁵⁴⁰.

Son olarak Zwingli ve Kalvin reformlarını bitirirken Avrupa reformuna şekil veren bu iki reformatör (İsviçre reformu / reform kiliseleri) ile Luther reformlarının kısa bir karşılaştırmasını yapmak yerinde olacaktır. Bu kıyaslama hem konunun hem de Avrupa reformunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Reform Kiliseleri (Zwingli ve Kalvin) ile Alman (Luther) Reformu Kıyaslaması:

(1) Öncelikle disiplin, ahlak ve ciddiyetiyle öne çıkan reform kiliseleri bir *dogma reformu* olmakla birlikte toplumsal, siyasal ve ekonomik yönlerinin görünür olmasıyla dikkat çeker⁵⁴¹. Öyle ki reform kiliselerinin köylüler, soylular, siyasi yöneticiler gibi toplumun bütün kesimlerini kapsayan ve her bir sınıf için ayrı planlara sahip bir reform olması onu Alman reformundan ayırmaktadır⁵⁴².

(2) Kutsal metne bakış aralarındaki bir diğer ayırım noktasını oluşturmaktadır. Luther inanç ve düşüncelerin doğrudan Kutsal Kitap merkezli olmasından çok onun öğretilerine ve ifadelerine aykırı olmamasını gerekli ve yeterli görmesine rağmen reform kiliseleri daha da ileri giderek yalnızca Kutsal Kitap’tan kaynaklanan öğretiyi ve uygulamaların “doğru” olduğunu savunurlar.

⁵³⁹ <https://www.encyclopedia.com/history/modern-europe/french-history/edict-nantes> (14.08.2020).

⁵⁴⁰ Willaime, “Nantes, Edict of”, ss. 1345-1348.

⁵⁴¹ Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, s. 403.

⁵⁴² Barker, *O'nun İzinde*, s. 118.

(3) İsviçreliler Orta Çağ geleneklerine ilk Lutheryanlar kadar bağlı değillerdir. Dolayısıyla kiliselerinden org, resim, heykel ve kutsal emanetleri; bunun yanında bir ibadet alanı olan haccı kolayca kaldırabilmeleri onların reform karakteristiğinin Almanlara kıyasla daha “köklü” olduğunu gösterir⁵⁴³.

(4) Luther’in Protestanlığa bir armağanı olan “devlet-kilise birlikteliği” reform kiliselerinde görülmemektedir. Buna göre İsviçre reformu Alman reformundan farklı olarak “bütün inananların rahipliği” ve “din adamlarının seçimle atanması” prensiplerine dayandığından devletin kiliseler üzerindeki etkisini sınırlı tutmayı amaçlar ve bunu da başarır. Ne var ki Kalvin’in din ve devlet kavramlarına yüklediği anlam onu sıkı bir “teokratik devlet” anlayışına götürmüş ve başta eleştirdiği Katolik Kilisesinin otoriteriyen yaklaşımını sonradan kendisi devam ettirmeye kalkmıştır.

(5) İsviçreliler Hümanizma ve Rönesans ilke ve ülkülerine Almanlardan daha fazla sahip çıkmışlardır. Bu da Avrupa etiğini Luther’den (Almanlar) daha geniş ölçüde onların etkilediği anlamına gelmektedir.

(6) Reform kiliseleri Luther reformuna oranla daha yaygın bir etki sahasına sahip olmuş ve diğer Avrupa ülkelerine daha kolay aşılmıştır. Bunun da sonraki yüzyıllarda Batı insanı için ikinci bir Reform dalgasına öncülük ettiği bilinmektedir⁵⁴⁴.

Şimdi Avrupa’nın bir diğer ülkesi olan İngiltere’deki reformu ele alabiliriz. Bilindiği üzere buradaki reform kıta ülkelerinden farklı bir şekilde devlet reformu olarak (Anglikanizm) ortaya çıkmıştır.

3.2.4. İngiltere: Anglikanizm

Sağlam temeller üzerinde yükselen Reformasyonun Avrupa’nın bütününde aynı şekilde karşılık bulduğunu söylemek zordur. Örneğin Avrupa’nın bazı ülkelerinde (Almanya, Hollanda, Baltık ülkeleri ve İsviçre’nin bazı kantonları) hemen kök salmaya başlamasına karşılık Fransa’da önceden kök salmasına rağmen sonradan sert bir şekilde boğulur. İngiltere’de ise oranın kendi özel yapısına bürünerek Tudor hanedanlığının arzuları doğrultusunda şekil alır.

⁵⁴³ Barker, *O’nun İzinde*, s. 117-119.

⁵⁴⁴ Örneğin Fransa, İskoçya, Macaristan, Hollanda, Almanya’nın bir kısmı, İngiliz püritenleri, Amerika ve İngiliz sömürgelerine İsviçre reformu daha kolay yayılmıştır. Bkz.: Amstrong, *Tanrı’nın Tarihi*, ss. 402-403.

Teolojik temellerinin John Wyclif (d. tkr.: 1330-1384) ile atılan İngiltere reformunun Kıta Avrupa'sından farklı bir şekilde İngilizleşerek (Anglikanizm) devam etmesinde büyük oranda Tudor Hanedanlığının uyguladığı sosyopolitik ve teolojik uygulamaların etkisi görülmektedir⁵⁴⁵. Kral VIII. Henry Roma ile dini ilişkileri kesmeye ve reform teolojisine sırtını yaslamaya karar verdiğinde 16. yüzyıl reformistlerinden önce kendi topraklarında ortaya çıkan John Wyclif'in cesaretini ve öğretilerini örnek almıştır.

VIII. Henry (yön. dön.: 1509-1547): “Tudor” hanedanlığını kuran VII. Henry'nin (yön. dön.: 1485-1509) oğlu olan ve tam bir “strateji ve taktik insanı” olduğu belirtilen VIII. Henry'nin İngiliz reformuna (Anglikanizm) öncülük etmesinin nedenini Kilise teolojisine ya da uygulamalarına yönelik eleştirilerde değil temelde dini (Papalık) ve dünyevi (krallık) otorite arasındaki güç mücadelesinde aramak daha doğrudur. Bu bağlamda VIII. Henry'nin Anne Boleyn (1501-1536) ile evlenmedeki ısrarı ne Boleyn'in cazibesiyle ilgilidir ne de amacı ülkesini teolojik reforma dâhil etmektir. Onun asıl gayesinin “Tudor” hükümdarlığını ve İngiltere'nin istikrarını sağlamak ve ülkesini Papalığın etkisinden kurtarmaktır⁵⁴⁶.

Aslında babası gibi oldukça dindar bir kral olan bu nedenle papa tarafından kendisine “imanın müdafii”⁵⁴⁷ ünvanı bile verilen VIII. Henry 24 yıllık karısı Aragonlu Katharine'den (1485-1536) tahta vâris olacak bir erkek çocuğa sahip olamayınca Anne Boleyn (1501-1536) ile “yasak” bir ilişki yaşamaya başlar (1526). Boleyn ile evlenmek isteyen kral, papa VII. Clement'in (ö. 1534) bu evliliğe onay vermesini ister⁵⁴⁸. Ancak ne papa ne de İngiliz Papalık bürokrasisi bu evliliğe onay vermektedir. Bunun üzerine Henry'nin hem papaya hem İngiliz ruhban sınıfına karşı mücadele etmeye karar vermesi üzerine gelişen olaylar İngiliz Protestanlığını meydana getirir.

⁵⁴⁵ Tudorların İngiltere'ye hakim olma süreci kısaca şöyledir: 1455-1485 yılları arasında gerçekleşen iç savaşta (Güller Savaşı / Çift Gül Savaşı) Tudor hanedanından VII. Henry'nin galip gelmesi ülkeyi istikrarsızlaştıran feodal soyluların giderek ortadan kalkmasıyla sonuçlanır. Bu da Tudorlar'a mutlak monarşi rejimini kurma olanağı sağlamanın yolunu açmıştır. VII. Henry'nin oğlu VIII. Henry bu monarşiyi sağlamlaştırmak için dini anlamda yeni bir düzenlemeye girişerek “devlet Protestanlığı” da denilebilecek *Anglikanizmin* temellerini atmıştır. Bkz: Judith John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, (çev. Sinan Coşkun), Ketebe Yay. İstanbul 2019, ss. 14-23.

⁵⁴⁶ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, ss. 304-309.

⁵⁴⁷ Krala Luther'in sakramentlerden sadece vaftiz ve komünyonu kabul edişine bir reddiye olarak kaleme aldığı *Assertio Septem Sacramentorum (Yedi Sakramentin Savunusu)* adlı eseriyle papa X. Leo (p.s.: 1513-1521) tarafından “imanın müdafii” ünvanı verilmiştir. Günümüzde İngiltere Kralı Charles'ın da aynı ünvanı taşıdığı bilinmektedir. Bkz: Barker, “O'nun İzinde”, s. 131.

⁵⁴⁸ Cesur ve dikkat çekici kişiliğiyle öne çıkan Anne Boleyn'in Henry'ye kesinlikle onun metresi ya da ikinci eşi olmayacağını belirttiği iddia edilmektedir. Bir Protestan olan Boleyn, Henry ile evlendikten sonra da saraydaki evanjelik görüşlerin müdafii olduğunu da gösterecektir. Bkz.: Barker, “O'nun İzinde”, s. 132.

Henry'nin bunun için ilk yaptığı iş Thomas Cranmer (1489-1556) ve Thomas Cromwell (1485-1540) gibi dini ve siyasi kişiliklerin ve Avrupa'daki bazı üniversitelerin desteğiyle bu sorunu Katolik Kilisesini dışarda tutarak çözmek ve ülkesindeki Kilise mercilerine Boleyn ile evliliğini onaylatmak olur. O, Katolik Kilisesi ile karşı karşıya geldiği bu süreçte 1529'dan 1536'ya kadar parlamentodan Papalığın İngiltere üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaya yönelik bir dizi karar çıkartmayı başarır⁵⁴⁹. Bunlar arasında en önemlisi İngiliz kralını İngiliz kilisesinin de başı ilan eden “Üstünlük / Teklik Yasası”nı parlamentodan çıkartarak Papalığın İngiltere üzerindeki “adli-yasal” otoritesini kaldırmış olmasıdır. Bu yasa Henry'nin Protestanlığa girişinden ziyade –o hiçbir zaman Protestan olmamış ve Katolik inancına hep sadık kalmıştır– Papalık otoritesinden *yasal kopuşu* anlamına gelmektedir (1534). Böylece, İngiltere'de yeni bir inancın ortaya çıkmasına giden süreç Henry'nin Boleyn ile evliliğinin Kilise tarafından onaylanmaması üzerine kralın aldığı bir dizi karar ve bazı uygulamaların hayata geçirilmesiyle gerçekleşmiş olur (1534)⁵⁵⁰.

Henry İngiltere kilisesini yeniden yapılandırma sürecinde kendisine destek olacak bazı isimleri ön plana çıkarır. Bunlar arasında Thomas Cranmer, Thomas Cromwell ve Cambridgeli William Tyndale (1494-1536) önemli bir yer tutar⁵⁵¹. Kralın oluşturmaya çalıştığı İngiliz Protestanlığının (Anglikanizm) ilk başta gelenekle doktrinel çatışmadan arındırılmış ve çoğunlukla ekopolitik tarafı ağır basan bir inanç olarak ortaya çıkmasının İngiliz toplumunda ciddi bir karşılık bulduğu söylenebilir. Ancak Henry'nin Ptoestanlara tam bir özgürlük sağladığını söylemek de mümkün değildir⁵⁵².

⁵⁴⁹ Gündüz, *Hristiyanlık*, s.125.

⁵⁵⁰ Barker, *O'nun İzinde*, s. 132. Henry Cantenbury Başpiskoposluğuna atadığı Cranmer'e 20 yıllık eşi Katherina (1485-1536) ile olan evliliğini fesh ettirerek Anne Boleyn ile evliliğini onaylatır (1533). Bunun gerçekleşmesi üzerine papa da bir karşı atakla Henry'yi aforoz eder ve evlilik feshi (Katherina'dan) kararını hükümsüz kılar. Henry ise buna parlamentodan “Üstünlük / Teklik Yasası”nı çıkartmakla sert bir karşılık verir. Bu yasaya göre kral İngiltere devletinin olduğu kadar kilisesinin de başı haline gelir ve kralın üzerinde herhangi bir adet, gelenek, yabancı yasa, dış otorite ve/ya tavsiye yok sayılır. Bkz: John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, ss. 54-61.

⁵⁵¹ Cantenbury Başpiskoposu olan Cranmer bu süre boyunca İngiliz Protestanlığının fiilî yöneticisi olmuştur. Cromvell kraldan sonraki en yetkili kişi (başbakan) olarak İngiltere'nin siyasi yöneticisidir. İngiliz reformu için önem arz eden bir diğer isim ise özellikle filoloji ve linguistik saharlarındaki yeteneğiyle tanınan Tyndale'dir. Onun Yeni Ahit'i İngilizceye tercüme etmesi İngiliz Protestanlığına muazzam bir armağanı olarak görülmüştür (1525). Bkz. John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, 54-61; İnalçık, *Rönesans Avrupası*, ss. 220-221; Barker, *O'nun İzinde*, s. 133. Ayrıca Anglikanizmin önemli simaları olan bu vb. kişiler hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, 54-61.

⁵⁵² Protestanlığa hiç geçmeyen VIII. Henry'nin yol arkadaşlarının çoğunu idam ettirecek kadar “gaddar” ya da “acımasız gerçekçi” bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1536'da diri diri yakılan Tyndale,

VI. Edward (yön. dön.: 1547-1553): Protestan eğitimciler elinde yetişen 9-10 yaşındaki oğlu VI. Edward'ın "kararlı" Protestan danışmanlarının velayetinde – yönetiminde– İngiliz Protestanlığı altı yıllık (1547-1553) bir gelişim sürecine girer ve İngiltere'nin yeni "inancı" olarak pekişir. Kral Edward'ın –yaşı tutmadığı için– koruyucu lordu olarak atanan dayısı Edward Seymour (1500-1552) ile Cantenbury Başpiskoposu Thomas Cranmer Edward'ın altı yıllık yönetiminde İngiltere kilisesini büyük oranda yeni inanca göre şekillendirmeyi başarırlar. Bu dönemde VIII. Henry tarafından fazla ele alınmayan teolojik esasların düzenlenmesi ön planda olmuştur.

Anglikanizmin İngiltere'de kurumsallaşmasında Başpiskopos Cranmer'in VI. Edward döneminde etkili bir İngilizce ile kaleme aldığı *Ortak Dua Kitabı (Prayer Book)* önemli bir paya sahiptir (1549). Günümüz Anglikan kilisesinde pek az değişimlerle hala kullanımda olan bu *Ortak Dua Kitabı* ile İngiltere kilisesi Protestan ve Katolik teolojiler arasında dikkat çekici bir "uzlaş" gerçekleştirmiştir⁵⁵³. Bu dönemin Protestanlar için -adeta- altın bir çağı yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır⁵⁵⁴.

VI. Edward'ın ölümü (1553) üzerine tahta geçen üvey ablası Mary Tudor dönemi İngiliz Protestanlığı için trajik hikayelerle dolu "karanlık" bir zaman dilimini ifade etmektedir.

Mary Tudor (yön. dön.: 1553-1558): VIII. Henry'nin ilk eşi Aragonlu Katherine'nin kızı olan ve dindar bir Katolik olarak yetiştirilen İngiltere'nin ilk hükümdar kraliçesi Mary Tudor beş yıl süren saltanatında parlamentonun ve halkın karşı çıkmasına rağmen Katolikliği ülkesine yeniden getirmeye girişir ve manastır mülklerinin iadesi dışında bunu da başarır⁵⁵⁵. Mary'nin kararlı Katolik atılımları sonucunda 1526'dan itibaren parlamento tarafından Papalığın aleyhinde çıkarılan tüm yasalar iptal edilmiş ve ülkede papanın hükümranlığı –neredeyse– "yeniden" tesis edilmiştir.

idam ettirdiği kendi başbakanı Thomas Cromwell (ö. 1540) ve filozof Sir Thomas More (ö. 1535) ile hapse attığı Piskopos Latimer onun gazabına uğrayanlardan sadece bir kaçıdır.

⁵⁵³ Bu eser için "bir uzlaş ve bilinçli belirsizlik başyapıtı" denmektedir. Zira Protestanların kullanabilmeleri için kaleme alınmasına rağmen Katolik öğretinin de açıkça reddedilmemiş olması İngiltere kilisesinin özgün çizgisi olarak nitelenen "hem papa taraftarlığı hem karşıtlığı" arasındaki "Via Media"ya (orta yol) başarılı bir giriş olduğu ifade edilir. Bkz: Stauffer, *Reform*, s. 111; John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, s. 112; Barker, *O'nun İzinde*, s. 134.

⁵⁵⁴ John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, s. 112.

⁵⁵⁵ Barker, *O'nun İzinde*, s. 135. Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 316.

Mary tarihte üç “olumsuz” özelliğiyle dikkat çeker: Birincisi Protestanlara karşı uyguladığı zulüm ve kıyımlar sebebiyle tarihe “kanlı Mary” olarak geçer. Diğeri Alman İmparatoru V. Karl’ın oğlu ve kendi kuzeni olan İspanyol –Katolik– Felipe (1527-1598) ile evlenme ısrarının⁵⁵⁶ onu İngilizler arasında “sevilmeyen yabancı biri” haline getirir ve İngilizlerde yüzyıllarca süren bir İspanyol nefretliği başlar. Üçüncüsü de ülkede Katolikliği yeniden kurma çabaları özellikle Protestan İngilizler arasında hem kendisiyle hem de Katoliklik (ve İspanyolluk) ile ilgili yüzyıllarca silinmeyen nefrete, kızgınlığa ve düşmanlığa yol açmış gözükmektedir⁵⁵⁷. Ancak Katolikliğe dönmek için büyük uğraş veren Mary Tudor döneminden sonra VIII. Henry ile Anne Boleyn’in kızı olan Elizabeth Tudor’un 45 yıllık saltanat (1558-1603) dönemi İngiltere’nin siyasi ve dini olarak büyük atılım yaptığı bir dönem olmuştur.

Kraliçe Elizabeth (yön. dön.: 1558-1603) ve Via Media (orta yol) : Kraliçe Elizabeth yaptıklarıyla İngiltere’yi tekrar Protestanlığa döndürmekle kalmamış aynı zamanda “kültürel Rönesans”ın yaşanmasına imkan sağlamış biridir. Hatta Anglikanizmin ilk ayrıntılı açıklaması onun döneminde yapılır. Birçok tarihçi Elizabeth’in İngilizleri Avrupa’nın önde gelen uluslarından biri haline getirdiğini ve İngiltere’ye de dünya imparatorluğuna giden yolu açtığını belirtmektedir⁵⁵⁸. Kendisinin din konusunda bazı selefleri gibi katı davranmadığı ve Protestanlara olduğu kadar Katolıklara da hoşgörü ile yaklaştığı anlaşılmaktadır. Ona göre İngilizler ülkenin yasalarına uyduğu sürece Katolik ya da Protestan olmaları önemli değildir. ayrıca Elizabeth’in bu hoşgörüsünü Anne Boleyn’in kızı olmasıyla ilişkilendirenlerin olduğu da bilinmelidir⁵⁵⁹.

Elizabeth İngilizlerin Katolik ve Anglikan olarak keskin bir şekilde ayrışmasının ülkenin gücü ve etkisini azalttığı ve ülke huzurunu bozduğu gerekçesiyle buna bir son vermek amacıyla kendini halkının çevresinde kenetleneyeceği bir “orta yol” (*via Media*) bulmaya adanır. Onun ortaya koyduğu *via Media* iki uç noktada bulunan muhafazakar

⁵⁵⁶ Bundaki amacının tüm Hristiyan ülkelerini papalığın ve İspanya’nın egemenliğinde birleştirmek olduğu iddia edilmektedir. Bkz.: Barker, *O’nun İzinde*, s. 135.

⁵⁵⁷ Mary Protestanları –tıpkı babası gibi– ayırt etmeksizin (üst düzey din adamı, devlet adamı ya da halktan biri) “acımasızca” idam ettirmekten çekinmemesiyle ün kazanmıştır. Örneğin sırf evlendikleri için en az 1200 rahip görevlerinden alınmış, babasının yakın dostu ve İngiltere Kraliçesinin fiili yöneticisi Cranmer başta olmak üzere toplam 280-300 Protestan yakılmış, bir o kadarı da hapse atılmıştır. Onun bu kıyımlarının İngilizler arasında asırlarca sürececek nefrete ve papa düşmanlığına yol açtığı belirtilir. Barker, *O’nun İzinde*, s. 136.

⁵⁵⁸ Elizabeth bu 45 yıllık saltanatında anne-babasının ve kardeşlerinin hayatlarından çok ders çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, s. 164.

⁵⁵⁹ Barker, *O’nun İzinde*, s. 132.

Katolik çoğunluk ile kentli Protestan azınlığa ait fikirler arasında bir harmanlama ve uyum projesidir. Bu vesileyle o, doktrin ve disiplinde “Anglikan” anlayışını teşvik ederek hem Katolikleri hem de Protestanları birlik içinde denetim altında tutmayı amaçlar. Her iki tarafın da bildiği ve anlayabildiği ifadelerle sahip olan bu “yeni yol” farklılıklar için alan yaratırken birliği de muhafaza etmek üzere tasarlanmış bir projedir. Temelde İngiltere’nin o zamanlar küçük -ancak- stratejik noktalara yerleşmiş Protestan azınlığına karşılık sayıca daha fazla olan geleneksel Katolik vatandaşlarını yatıştırmak için bulduğu *senkretik* bir formül olarak dikkat çeker. Ancak bunun çifte tepkiye yol açtığını ve her iki tarafa da yaranamadığını ifade etmek gerekir. Öyle ki bir yandan Katolikler imanın elden gittiğini öne sürerken, diğer yandan *püritenler*⁵⁶⁰ ise *via Media*’daki Protestan öğeleri yetersiz bulmaktadırlar⁵⁶¹.

Sonuç olarak Elizabeth’in Katoliklik ile Kalvinistlik arasında gidip gelen durumunun (*via Media*) dini ve teolojik boyuttan ziyade politik bir gözle okunmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Elizabeth’in de -babası gibi- Reformasyonun İngiltere’deki seyrini Tudorlara özgü kraliyet üstünlüğü kaygısı ışığında belirleme yoluna gittiği anlaşılmaktadır⁵⁶². Öte yandan bütün bu 45 yıllık Elizabeth döneminde Katolik dünyanın (özellikle Papalık, İspanya, Fransa) Elizabeth’i tahtından indirme ve İngiliz Katoliklerini Elizabeth’e isyan etmeleri için sürekli kışkırtma faaliyetlerinin hız kesmeden devam ettiği ise bilinen bir husustur⁵⁶³.

Anglikanizm ile ilgili toparlayıcı mahiyette şunları söylemek mümkündür: 1530'larda İngiltere’nin çeşitli bölgelerinde Lutheryan hatta Anabaptist (“aşırı” olarak bilinirler) gibi çeşitli reform fikirleri görülmesine hatta bunların arta kalan Lollardlarla bağlantı kurdukları da bilinmesine rağmen İngiliz reformu baştan itibaren tamamen

⁵⁶⁰ Burada “püriten” kavramından söz etmek gerekecektir. Çünkü *püriten* çoğunlukla ahlaki ve erdemi ön plana çıkarmalarıyla dikkat çeken ve İngiltere’ye geri dönen Mary dönemi sürgünlerine verilen bir addır. Bunlar kilisenin içindeki Katolik izlerin (rahip giysileri, haç işareti, azizler günü vs.) tamamen yok edilmesini savunduklarından “radikal reformistler” olarak da adlandırılırlar. Kiliseyi İncil’e dayanmayan uygulama ve formlardan arındırmak onların ortak kaygılarıdır. Onlara göre Kutsal Kitap’ın emretmediği ne varsa yasak olmalıdır. Kraliçe I. Elizabeth’in *via Media*’sı yerine Zürih ve Cenevre’deki gibi Kutsal Kitap tarafından normları belirlenen bir kiliseyi tercih ederler. Sözcüğün İngiltere’de uzun zaman olumlu çağrışımları olmadığı, hatta 19. ve 20. yüzyıllarda neredeyse zihinsel darlık ve ahlaki otoriterlikle eş anlama geldiği belirtilir. Püriten kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Janet F. Fishburn, “Puritanism”, s. 1577.

⁵⁶¹ Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, ss. 320-321; John, *Tudorların Karanlık Tarihi*, 166.

⁵⁶² Dolayısıyla Elizabeth’in bütünüyle bir din özgürlüğü sağladığını söylemek doğru olmayacaktır. Bu arada Anglikanizmin ilerleyen dönemlerde Baptistler, Metodistler, Kongregasyonalistler ve benzeri birçok Kilise akımına kaynaklık ettiği görülür. Bkz.: Baker, *O’nun İzinde*, ss. 136-137.

⁵⁶³ Baker, *O’nun İzinde*, s. 139.

devletin (Tudor hanedanlığı) himayesinde hazırlanmış ve oluşturulmuştur. Bunun da büyük oranda Kraliçe I. Elizabeth döneminde gerçekleştiği bilinmektedir. Bu süreçte yapılanma bakımından Protestanlık ile Roma Katolisizmi arasında yer alan Anglikan Kilisesi daha ziyade *millî vurgularıyla öne çıkan ulusal bir kilise* olarak öne çıkmaktadır⁵⁶⁴. Başka bir ifade ile İngiliz reformunun Kıta Avrupa'sı reformistlerinin “kökten reform” duygularından farklı olarak Katolikliğe “özlem” içerisinde krallığa sıkı sıkıya bağlı ulusal bir kilise örgütlenmesi olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bu süreçte ortaya çıkan Anglikanizmin öncülüğü devlet reformunun ilk büyük yöneticisi (başbakan) Thomas Cromwell ile ilk büyük İngiliz Protestanları Tyndale ve Barnes tarafından; yerleşmesi ise –VI. Edward döneminde– Edward Seymour, John Dudley ve Thomas Cranmer rehberliğinde gerçekleşmiştir. Son olarak Henry'nin eşleri ve çocuklarının İngiliz Protestanlığının gelişim hikayesinde önemli bir yere sahip oldukları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca altı çizilmesi gereken bir başka husus da VIII. Henry'nin boşanıp Anne Boleyn ile evlenmesinin tek başına reforma neden olduğunun söylenemeyeceği gibi onsuz da reformun gerçekleşeceğini söylemenin zor olacağıdır.

Değerlendirme ve Analiz (üçüncü bölüm): Protestan Reformasyonunun Avrupa'daki etkilerini ve Avrupa toplumunda ne gibi gelişmelere yol açtığını ele alan üçüncü bölümü Bertrand Russel'in (1872-1970) dikkat çekici değerlendirmeleriyle sonlandırabiliriz. Buna göre;

(1) Russel Avrupa insanında Orta Çağın bütüncül skolastik öğretisini terk etme anlayışının Reformasyon aracılığıyla iyice yerleştiğini iddia eder. Bu da insana kendini dahası kendi temel sorunlarını düşünme özgürlüğünü vermiştir.

(2) Reform inancına sahip olduklarından dolayı eziyet çeken insanların eziyet çekilen ülkenin dışına çıkarak (iltica / göç) kurtulma yoluna gitmiş olmalarını dünyaya Reformasyonun bir armağanı olarak görür.

(3) Din savaşlarından doğan yorgunluk yavaş yavaş dini hoşgörüyü olan inancın gelişmesine yol açar. Çünkü özellikle Otuz Yıl Savaşları ne Protestanların ne de Katoliklerin bütünüyle başarı kazanamadıkları noktasında herkesi ikna etmiştir. O kadar ki

⁵⁶⁴ Elton, *Reformation Europe*, ss. 122-123.

18. ve 19. yüzyıllarda Liberalizme dönüşen eylemin kaynaklarından biri de hoşgörünün yaygınlaşması fikridir.

(4) Reformasyonun teolojik savaşlarından bıkan yetenekli insanlar dikkatlerini “din dışı” bilgilere özellikle de matematik ve bilime çevirmişlerdir.

Luther’in yükselişiyle paralel bir şekilde 16. yüzyılın felsefe açısından çıplak kaldığına çünkü birçok reformatörün Luther’den esinle felsefeye olumsuz baktığına dikkat çeken Russel felsefe ve bilim alanında büyük isimlerin, hatta Greklerden bu yana ilk defa ortaya çıkan en çarpıcı ilerlemenin ancak 17. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başladığını ifade eder. Öyle ki Luther ve Kalvin’i kendilerinden az önce yaşayan Erasmus ve More gibi hümanistlerle karşılaştırır ve onların felsefede –adeta– Orta Çağ zihniyetini temsil ettiklerine inanır. Russel’e göre Reformasyonu izleyen çağın felsefî olarak boş olması da bundandır⁵⁶⁵.

Buraya kadar Protestan reformunun geniş çaplı kavranabilmesi için gerekli olan öncülleri, öncüleri, reform coğrafyasını, süreçlerini ve Avrupa daki reformun izlerini – yeteri kadar– ele almaya çalıştık. Dolayısıyla bundan sonra Protestan Reformasyonunun ilk nesil reformatörlerinden olan ve ona yeni (hümanistik) bir “değer” katan Johannes Brenz ve reformuna geçebiliriz.

⁵⁶⁵ Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, ss. 269-272.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BRENTZ'İ PROTESTAN REFORMASYONUNDA YENİDEN KONUMLANDIRMA

Güney Almanya'nın küçük bir kasabasında (Weil der Stadt) doğan Brenz, Heidelberg'de üniversite eğitimi almış ve Schwäbisch Hall ile Stuttgart'ta reform faaliyetinde bulunmuştur. Bölgenin sadece dini değişiminde (Reformasyon) değil sosyal, siyasi ve ekonomik gelişiminde de reformatör Brenz'in önemli etkileri görülmektedir. Dolayısıyla doğumundan ölümüne kadar Güney Almanya'da yaşadığı bilinen Brenz'i dışarda tutarak Güney Almanya'nın 16. yüzyıl tarihini anlamının zor olduğunu belirtmek gerekir.

4.1. Bir Protest Kimliğin Tarihsel Panoraması — Ana Hatlarıyla Brenz'in Hayatı

4.1.1. Weil der Stadt Dönemi (1499-1514)

Johannes Brenz günümüzde Baden-Württemberg eyaleti içindeki Weil der Stadt kentinde 1499 yılının Johannis Gününde (24 Haziran)⁵⁶⁶ seçkin bir ailenin en büyük çocuğu olarak dünyaya gelir. Würm Nehrinin⁵⁶⁷ sol kıyısında bulunan küçük *Staufer* kentlerinden (*Stauferstadt*)⁵⁶⁸ biri olan bu kent ilk kez 1075 yılında bir Roma belgesinde

⁵⁶⁶ Johannis Günü (*Johannistag*); Vaftizci Yahya'nın 24 Haziran'daki doğumu adına yapılan bir kutlamadır.

⁵⁶⁷ Würm Nehri daha çok Baviera eyaleti sınırlarında bulunan ancak Weil der Stadt kentinin de bağlı olduğu Baden-Württemberg eyaletindeki Böblingen kentinden de geçen 39,5 km uzunluğundaki küçük denilebilecek bir nehirdir.

⁵⁶⁸ “Staufer kentleri” (*Stauferstadt*); Baden-Württemberg eyaletinin başkenti olan Stuttgart'a yakın Göppingen'deki *Hohenstaufen* dağının çevresindeki tarihsel kentleri ifade eder. *Staufer*, 1138–1254 yılları arasında Kutsal Roma-Cermen imparatorları olarak Orta Avrupa'da –Habsburg hanedanlığından önce– hüküm sürmüş ve modern dönemde rastlanmayan bir kraliyet ailesidir. İmparatorluk bu hanedanlık yönetimi altında gücünün zirvesine ulaşır. Bu aileden 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Alman asıllı Roma-Cermen İmparatorları ve “Schwäbisch” (Stuttgart bölgesine “Schwaben”, o bölgede yaşayanlara ise “Schwäbisch” denir ve ayrı bir lehçeleri vardır) dukleri çıkmıştır. *Staufer* soyundan gelen en önemli hükümdarlara örnek olarak “Barbarossa” lakaplı I. Friedrich (ö. 1190) verilebilir. Bkz: Otto Borst, *Staufer Städte in Baden Württemberg*, Konrad Theiss Verlag, Stuttgart und Aalen, 1977, s. ?; John B. Freed, “Hohenstaufen Dynasty”, *Dictionary of the Middle Ages* (Ed. Joseph R. Strayer vd.), Vol. 6, Charles Scribner's Sons, New York 1985, ss. 272-273.

Friedrich Barbarossa Almanya'da kurduğu bürokratik sistem (bakanlıklar ve alt birimleri) sayesinde hem kraliyetin hem de Alman kilisesinin kuruluşu ve genişlemesinde önemli paya sahiptir. Bkz.: Zentner, *Zentners Illustrierte*, s. 268.

“köy” (*Wile*)⁵⁶⁹ olarak geçmektedir. Roma döneminde önemli ticaret merkezlerinden biri olan Weil der Stadt uzun bir durgunluk döneminden sonra *Hohenstaufen* İmparatoru II. Friedrich (krallık dön.: 1215-1520) yönetiminde 1223 ve 1242 yılları arasına tarihlenen bir zaman diliminde “kent” belgesini alarak yeniden müstahkem bir yerleşim bölgesine dönüşür. Ardından Habsburg Kralı I. Rudolf Weil der Stadt'a “özgür İmparatorluk kenti” (*Freistadt*) statüsü vererek (1275) kentin gelişmesine önemli katkılar sağlar⁵⁷⁰.

Weil der Stadt'ın bir İmparatorluk kenti olarak farklılığı kendini birçok alanda gösterir. Öncelikle “İmparatorluk Kentleri” kendine has bir yönetim tarzına sahip olarak diğerlerinden farklılık arz eder, örneğin başta İmparatorluk mülklerinin (*Reichstünde*) temsil edildiği mecliste (*Reichstag*) kalıcı bir *koltuğa* sahip olur (1489)⁵⁷¹. Öte yandan başında prens gibi bir fiilî yöneticinin bulunmaması birçok kente nazaran onun –her ne kadar sonradan başarısızlıkla sonuçlansa da– Reformasyon ile erken tanışmasına yol açar.

Bir İmparatorluk kenti olmasının getirdiği avantajlardan biri de sosyoekonomik yapısının daha canlı olmasıdır. Örneğin Brenz'in doğduğu dönemde (1499) birçok kent sadece çiftçilik ile uğraşırken Weil der Stadt gelişmiş zanaatıyla dikkat çekmektedir. Dönemin yaygın el işçiliklerinden olan deri tabaklayıcılığı, dokumacılık, kumaş imalatçılığı ve en önemlisi de altın işlemeciliği kentin önemli geçim kaynakları haline gelmiştir⁵⁷².

Kentin dini yapısı ise Reformasyonun çıkışı ile birlikte değişmiş ve reform fikirleri kısa bir zaman sonra (1522) Weil der Stadt'ta da karşılık bulmuştur. Theobald Billican'ın⁵⁷³ (Gerlacher) [d. tkr.:1490–1554] kentte kısa bir zaman reform faaliyetinde

⁵⁶⁹ Bu sözcük Latince –*römisch*– “büyük çiftlik” anlamına gelen “Willa”dan gelir. Kent 1862'den beri “Weil der Stadt” ismini kullanmaktadır. Bkz.: Weil der Stadt – Keplerstadt, <https://www.weil-der-stadt.de/de/Keplerstadt/Stadtportrait> (27.12.2020).

⁵⁷⁰ Fakat İmparatorluk Kentleri doğrudan imparatora bağlı olsa da bu durum onlar için her zaman iyi sonuçlar vermez. Ancak küçük bir imparatorluk kenti olan Weil der Stadt, Württemberg Dükalığının ve çevredeki güçlü komşularının sürekli tehdidine rağmen 500 yıldan fazla bir süre bağımsızlığını korumayı başarır. Napolyon'un Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğuna son verdiği zamanlarda tüm özgür İmparatorluk Kentleri gibi Weil der Stadt da tüm ayrıcalıklarını kaybeder ve Württemberg Dükalığına bağlanır (1802). Bkz.: Joachim Köhler, “Gescheiterte Reformationen: Andreas Althamer in Schwäbisch Gmünd, Konrad Stücklin in Rottweil und Theobald Billican in Weil der Stadt”, *Reformationsgeschichte Württembergs in Portraits* (Der. Siegfried Hermle), Holzgerlingen, Hänssler-Paperback Verlag 1999, ss. 412-415.

⁵⁷¹ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 13.

⁵⁷² Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 13.

⁵⁷³ Theobald Billican; Alman teolog, hukukçu ve reformatör (d. tkr.1490–1554). “Gerlacher” soyadıyla doğan, ancak doğum yeri olan Billigheim'ı (Rheinland-Pfalz) soyadı olarak (Theobald Billicanus) kullanmayı tercih eder. Daha sonra Nördlingen'in reformatörü olur. Brenz ile birlikte Heidelberg'deki Kutsal Ruh Kilisesi'nde vaizlik yapar ve Luther'in görüşleri doğrultusunda vaaz vermeleri nedeniyle haklarında

bulunmasına rağmen sağlam bir temel attığı düşünülmektedir. Bu, Reformun ilk çıktığı yıllarda Protestanlığa geçenlerin sayılarından, benzer şekilde İkonoklazm döneminde kentte bulunan Augustin ve Fransisken rahibe manastırlarının tahrip edilmesinden anlaşılmaktadır.

Ancak Habsburgların (Avusturya) Weil der Stadt'ın hemen yanı başındaki Württemberg Dükalığını ele geçirmeleri Weil der Stadt kentindeki Reformasyonun kaderinin değişmesine yol açar. Kentin Habsburg İmparatorluğunun –artık– bir parçası olan Württemberg Dükalığının sınırında olması Katolik Habsburgların Weil der Stadt kent konseyine baskı uygulamasını kolaylaştırmıştır. Billican bu baskılar sonucunda kenti terk etmek zorunda kalsa da ektiği reform tohumları yeşermeye devam eder⁵⁷⁴. 1552 yılında kent nüfusunun neredeyse yarısının Protestan olduğu bilinmektedir. Bunun en güzel örneği Weil der Stadt'ta doğan astronom ve matematikçi Johannes Kepler ve ailesidir. Kepler ailesinin Protestanlığa dönmesi Billican'ın ektiği tohumlar neticesinde gerçekleşmiştir⁵⁷⁵.

Bununla birlikte Kilise ve imparator tarafından başlatılan “Karşı Reformasyon”un⁵⁷⁶ Katolik tarafın zaferiyle sonuçlanması (1628) üzerine Weil der Stadt, Württemberg Lutheryan Dükalığı çevresinde bir Katolik yerleşim bölgesi olarak kalmaya devam eder. Kalan az sayıdaki Protestan azınlık ise Otuz Yıl Savaşları (1618-1648)

“kafirlik / heretiklik” suçlamasıyla dava açılır. Çok iyi bir retorik gücüne sahip olmasına rağmen net bir dinî düşünceye sahip olmadığı; sürekli Zwingli, Karlstadt ve Luther arasında gidip geldiği ifade edilir. “Oxfordreference” adlı internet sitesi Billicanus’un sonradan Katolikliğe geri döndüğünü yazmaktadır. Bkz.: Oxford Reference, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095505838> (18.12.2020); Deutsche Biographie: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz4484.html#ndbcontent> (19.12.2021).

⁵⁷⁴ Köhler, “Gescheiterte Reformationen”, ss. 412-415. Burada şu hususun altının çizilmesinde fayda vardır: Reformasyonun kentlerdeki başarısını veya başarısızlığını tek tek kişi veya aktörlerle ilişkilendirmek kolaycı bir yaklaşım olur. Pek çok kent haklı olarak kendi reformatörlerine –Schwäbisch Hall kentinin Brenz’e işaret ettiği gibi– işaret eder. Ancak başarısız olduğunda ise bu başarısızlığı bireysel şahıslara yüklemek doğru bir yaklaşım olmaz. Başarısızlığın tam olarak kavranabilmesi için dikkatleri ekonomik, sosyal, politik ve dinî nedenlere bir bütün olarak çekmek gerekir.

⁵⁷⁵ Brenz’in ölümünden bir yıl sonra (1571) aynı kentte Protestan olarak doğan Alman matematikçi ve astronom Johannes Kepler 1630 yılında Regensburg’da ölmüştür. Günümüzde Weil der Stadt kent belediyesi kendini “bir Kepler kenti” (*Keplerstadt*) olarak tanıtmaktadır. Bkz.: Weil der Stadt – Keplerstadt, <https://www.weil-der-stadt.de/de/Keplerstadt/Stadtporrait> (27.12.2020). Kepler’in düşüncesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, ss. 28-280.

⁵⁷⁶ Protestan Reformasyonuna karşı “Katolik uyanışı” temsil eden Kilise hareketidir. Trent Konsili (1545-1563) ile başladığı ve Otuz Yıl Savaşları ile son bulduğu (1648) düşünülmektedir. Karşı Reform/asyon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Esen, “Karşı Reform Hareketi”, ss. 111-130.

sırasında ortadan kaldırılmıştır⁵⁷⁷. Ancak günümüzde durumun tersine döndüğü ve kentte Protestanların Katolıklara oranla sayıca daha fazla olduğu da bilinen bir husustur⁵⁷⁸.

Öte yandan kentin 1534 yılında idaresiyle, hukuğuyla ve kurumsal yapısıyla –Brenz o zamanlar Schwäbisch Hall’dedir– Reformasyona katılma fırsatını yakaladığını ancak bunun kullanıl(a)madığı düşünülmektedir. Çünkü kent halkının Protestan olması Weil der Stadt’ın “İmparatorluk kenti” olma ayrıcalığından vazgeçip Württemberg Dükalığına dâhil edilmesiyle sonuçlanacağından halkın buna yanaşmadığı görülür⁵⁷⁹. Bu durumda kent halkının komünal bağımsızlık kararını Reformasyona tercih ettiği söylenebilir.

Kent Yeni Çağın başlangıcında iki önemli insanı dolayısıyla iki önemli aileyi ön plana çıkarmasıyla tanınmıştır. Bunlardan birincisi matematikçi ve astronom Johannes Kepler, diğeri ise reformatör Johannes Brenz’dir. Kentin kendi armasına sahip zengin ve asil bir ailesinin çocuğu olarak 1499 yılında doğan Brenz’in babası (Martin Hess) ve dedesi (Hans Hess) kent yönetiminde önemli görevleri olan kişilerdir (hâkim ve maliyeci). İdareci ve soylu bir aileden gelmeleri nedeniyle Brenz’in hem kendisi hem de kardeşleri Wendel ve Bernhard yaşlılarına göre daha iyi bir eğitim alma şansını yakalamışlardır⁵⁸⁰.

Ailesinin Brenz’in teoloji eğitimi almasını istemesi üzerine henüz altı yaşındayken teolojiye giriş mahiyetinde Latince öğrenmeye başlar. Aynı zamanda aile –dönemin entelektüellerinin ruhuna işleyen– Hümanizmadan etkilendiklerinden Brenz’e Latince ile birlikte 1510’da Heidelberg ve 1511’de Vaihingen an der Enz’de temel hümanist eğitimi aldırır. Ayrıca hümanist değerleri daha derinlemesine öğrenmesi ve bir yaşam biçimi olarak kazanması amacıyla bölgenin ünlü hümanistlerinden Magister Johannes

⁵⁷⁷ Köhler, “Gescheiterte Reformationen”, ss. 412-415.

⁵⁷⁸ Weil der Stadt belediyesinin resmî internet sitesinde 12/2016 tarihli nüfus oranına göre Katolik–Protestan dağılımı şu şekildedir: Kayıtlı 19.485 sakinden 6.799’u (% 34,89) bir Protestan kilisesine; 4,769 (% 24,48) Roma Katolik Kilisesi’ne aittir. 7,917 (% 40,63) kişi ise ya hiçbir inanca sahip değildir ya da bu ikisi dışında başka bir inanca sahiptir. Bkz.: Weil der Stadt–Keplerstadt – <https://www.weil-der-stadt.de/de/Keplerstadt/Stadtporrait> (27.12.2020).

⁵⁷⁹ Köhler, “Gescheiterte Reformationen”, ss. 412-415. Çünkü Württemberg dükü Ulrich ile Habsburgların (Alman İmparatorluğu) anlaşmazlığı yüzünden Württemberg’e saldıran Habsburglar bölgeyi ele geçirir ve dükü de sürgüne gönderirler (1519). Bu sürede boş durmayan Ulrich Hesse(n) Dükü Philipp ile anlaşarak 1534 yılında Habsburgları yener ve Württemberg’i onlardan kurtarır. Ancak 1519’da “Katolik” olarak giderken 1534’de bir “reformist” olarak geri döner. Yaptığı ilk iş de kendi topraklarına Reformasyonu getirmek olur.

⁵⁸⁰ Brenz’in babası Martin Hess’in anne tarafının soyadı olan “Brenz”i kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 13.

Schmidlin'e yollandığı da bilinenler arasındadır⁵⁸¹. Ancak ne kadar süre devam ettiği ise bilinmemektedir.

Geceleri bile sürekli kalkıp ders çalışan Brenz tüm eğitim hayatı boyunca çalışkan ve istekli bir öğrenci olmuştur. Bu gayreti ve çalışkanlığı ona on beş yaşında iken amcasının da desteği ile –o da Heidelberg Üniversitesi mezunudur– Almanya'nın ilk üniversitesi olan Heidelberg Üniversitesinde eğitime başlama fırsatı sağlar (13 Ekim 1514)⁵⁸². Sonuç olarak Brenz bir reformatör olarak tarih sahnesine çıkışını her ne kadar Heidelberg Üniversitesindeki hümanist ortamına özellikle de orada Luther ile ilk karşılaşmasına borçlu olsa da Brenz'deki ilk reform temellerinin doğduğu kent olan Weil der Stadt'ta ailesinin de desteği ile atıldığını söylemek mümkündür.

4.1.2. Heidelberg Dönemi (1514-1520)

Brenz'in Heidelberg Üniversitesindeki yaşamına geçmeden önce Orta Çağ üniversite sistemi için hayati derecede önemli olan ve Brenz'in de orada kaldığı ve öğretmenlik yaptığı "Burse" sistemi hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. O zamanlar üniversitenin –adeta- bir yan kuruluşu gibi görev ifa eden ancak hocalar ve öğrenciler için vazgeçilmez nitelikte olan "Burse"ler üniversite okuyabilmenin genelde fizikî altyapısını oluşturan temel kuruluşlardır. Kentlerin ve kent hayatının gelişmesine paralel olarak önemini yitiren "Burse"ler 17. yüzyıla kadar üniversite hayatı için önem arz etmişlerdir.

Burseler: Üniversitelerin bir yan kuruluşu olan Burseler uzun zaman eğitim için değişik şehir ve ülkelerden gelen öğrencilerin imdadına yetişen yegane kurumlar olmuştur. Bunlar ikamet, yeme içme, burs ve eğitim desteği, yol güvenliği, öğrencilerin karşılanması ve uğurlanması ve aileleriyle iletişim sağlama gibi bir çok imkanı sağlayan önemli kuruluşlardır⁵⁸³. Bunların kendi görevlileri, meclisleri, şapelleri ve bayramları vardır. Bir taraftan üniversitenin işleyişine katılırken bir taraftan da öğrencilere kucak açan, onları kontrol eden ve destekleyen bir mekanizmaya sahiptir⁵⁸⁴. Burselerin görevi öğrenciler üniversite eğitimi için istedikleri yere vardıklarında başlar. Öğrenciler genelde burselerle

⁵⁸¹ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 13.

⁵⁸² Üniversitenin kayıt defterindeki Brenz'in okula kayıt tarihi bu şekildedir. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 15.

⁵⁸³ Verger, "Avrupa'da İlk Üniversiteler", ss. 50–54.

⁵⁸⁴ Verger, "Avrupa'da İlk Üniversiteler", ss. 50–54.

bağlantılı olan hocalar ve öğrenciler arasındaki hemşehrileri tarafından karşılanırlar. Brenz'i ilk olarak kimin karşıladığı ise bilinmemektedir⁵⁸⁵.

Burselerin temeli olarak nitelendirebileceğimiz ilk öğrenci birliklerine 12. yüzyılın sonundan itibaren Bologna Üniversitesi Hukuk Fakültesi kayıtlarında rastlanmakla birlikte kurumsal anlamda ilk burse 1257'de Paris'te *Robert de Sorbon* tarafından fakir teoloji öğrencileri için kurulan *Collège de Sorbonne* kabul edilmektedir⁵⁸⁶. 14–17. yüzyıllar arasında Avrupa'da yaygınlık kazanan ve 17. yüzyıla kadar varlığını sürdüren burseler genellikle öğrencilerin uyruklarına göre *Schwaben burse-a / Bursa Suevorum*⁵⁸⁷ (Stuttgart civarından gelenler için), “*Şilezya Bursesi – Silesorum Bursa*” (Viyana civarından gelenler için) gibi çeşitler ve isimler ile oluşturulduğundan⁵⁸⁸ öğrenci evlerinin ve aynı zamanda öğrenci birliklerinin de öncüleri olarak kabul edilmektedirler⁵⁸⁹.

Skolastik anlayışın etkin akımlarından olan nominalizm ve realizm gibi felsefi akımlar birçok eğitilmiş insan gibi burse öğrencilerini de etkileri altına almaktadır. Her bursenin farklı bir akımı takip etmesi burseler arasında sık sık tartışmaları da aşan ciddi anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Bu durumun üniversitenin skolastik eğitimin atölyeleri olarak görülmesine neden olduğunu ve dolayısıyla üniversitenin barışına zarar verdiğini düşünen Pfalz⁵⁹⁰ Seçici Prensi Friedrich bunlara bir son vermek için 1546 yılında Heidelberg Üniversitesine ait bursede köklü bir reforma girişir. Buna göre 17 Şubat 1546'da aldığı bir kararla farklı burseleri (*Schwabenburse, Katharinenburse, Juristenburse*

⁵⁸⁵ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 15. Esasen çanta, torba, kese, para kesesi (*Börse*) gibi anlamlara gelen *Burse / Bursa* kelimesi zamanla sıkı kurallarla tanzim edilmiş ortak bir evde oturan ve ortak bir kasadan geçinen öğrenci topluluğunu ifade eder hale gelmiştir. Burse'de kalan öğrencilere teker teker “Burse'de kalan, oranın imkanlarından faydalanan” anlamında *Bursant / Mitbursche*; topluluk olarak ise “gençler, delikanlılar” anlamına gelen *Bursch* denmektedir. Bkz.: John. F. Hautz, *Geschichte der Universität Heidelberg*, C. 2, Georg Olms Verlag, Hildesheim–New Yorks 1980, s. 432.

⁵⁸⁶ Buradan Sorbonne Üniversitesinin aslında ilk olarak teoloji öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üniversitenin bir yan kuruluşu olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Bkz.: Hautz, *Geschichte der Universität*, s. 432.

⁵⁸⁷ Bir *Schwabenli* (Güney Almanyalı) olarak Brenz de Heidelberg Üniversitesinde okuduğu dönemde *Schwabenburse*'de kalmış, ders vermiş; hatta yöneticilik yapmıştır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 15.

⁵⁸⁸ Eike Wolgast, *Die Universität Heilderberg (1386–1986)*, Springen Verlag, Berlin-Heilderberg-New York-London-Paris-Tokyo, s. 32.

⁵⁸⁹ Öğrenciler için yeme-içme, ısınma, barınma ve ders çalışma odası imkanlarını sağlayan Bursede yönetici (*Magister*), gerektiği takdirde, Latince ve matematik gibi temel derslerde öğrencilere yardımcı da olmaktadır. Kendi kütüphanelerine sahip Bursede yatakhaneler ders odalarının çevrelerine yerleştirilirdi. İkamet ve beslenme için genellikle haftalık bir meblağ ödenmekle birlikte, imkanı olmayan ancak çalışkan ve başarılı öğrenciler burs da verilirdi. Bkz.: Hautz, *Geschichte der Universität*, s. 432.

⁵⁹⁰ Merkezinin / başkentinin Heidelberg olduğu ve prensinin imparatoru seçen yedi elektör prenten biri olan bölge / eyaletin adıdır.

ve *Realistenburse*) tek bir çatı altında (*Realistenburse / Contubernium [Collegium Artistarum]*) birleştirmeye ve tamamen üniversiteye ilhak etmeye karar verir. Böylece birleşik burseler “*Realistenburse*”ye dönüşür ve aralarındaki çatışmalar da son bulur. Ayrıca bu reformun bir sonucu olarak 1558’den itibaren sanat öğrencilerine burse zorunlu hale getirilerek onlara retorik, diyalektik, gramer ve Latince dersleri verilmeye başlanır⁵⁹¹.

Burse tarihinde özellikle 14. ve 15. yüzyıllar ortak bir yaşamın⁵⁹² vazgeçilmez kural olduğu dönemler olmasına rağmen sonradan Hümanizma ve Reformasyonun ön plana çıkardığı bireysellik ilkesi ile bu ortak yaşam anlayışı gerilemeye başlar ve “burseden özgürleşme” anlamında “*Bursenfreiheit*” kavramı ortaya çıkar⁵⁹³. Avrupa’ya yeni bir soluk getiren Hümanizma ve Reformasyon hareketleri hem çok sayıda yeni üniversitenin kurulmasını sağlayarak öğrencilerin eskisi gibi eğitim için uzaklara gitme ihtiyacını ortadan kaldırır hem de ortaya koyduğu yeni ilkeler ile öğrenci profilini değiştirir. Bu akımların etkisinde olan üniversite hocaları öğrencilere daha fazla hoşgörü, bireysellik ve sabit bir mekana bağlı kalmama gibi yeni anlayışlar öğrettiklerinden 1600’lü yıllara gelindiğinde hemen hemen hiçbir yeni bursenin kurulduğu görülmez. Yeni akımlar üniversitenin Kilise’ye bağlılığını da azaltınca burseler kaybolmakla yüz yüze kalır⁵⁹⁴.

Burseler çıkışlarından ortadan kayboldukları süreye kadar önemli görevler ifa etmişlerdir. Üniversitelerin az olduğu Orta Çağda farklı şehir ve ülkelerden gelen öğrencilerin burseler dışında kalabilecekleri fazla bir seçenek bulunmamaktadır. Başta Brenz olmak üzere şu anda tanıdığımız önemli filozof, hümanist, teolog, bilim adamının üniversitede okuyabilme şansını burselere borçlu olduğu söylenebilir.

Reformist Kişiliğinin Oluşumu: Üniversite (Heidelberg) Hayatı: Brenz’in ailesi onun her zaman hümanist yönelimli iyi bir teolog ve din adamı olmasını istemiş ve bütün eğitim-öğretim yönlendirmelerini buna dönük yapmıştır. Bunun bir sonucu olarak Almanya’nın 1386’da inşa edilen ilk üniversitesi ve teoloji eğitiminde en iyilerinden olan Heidelberg Üniversitesine girmeyi hak kazanmıştır (1514)⁵⁹⁵. İlk olarak Orta Çağ

⁵⁹¹ Wolgast, *Die Universität Heilderberg*, s. 32.

⁵⁹² Bu ortak yaşamın bir gereği olarak öğrenciler “Burse zaruretleri” (*Bursenzwang*) denilen sıkı kurallara tabidirler; örneğin Alman bölgelerinde Latince dışında Almanca bile konuşmak ve içkili festivaller düzenlemek yasaktır. Bkz.: Hautz, *Geschichte der Universität*, s. 432.

⁵⁹³ Bu kavram, o güne kadar yaşamını *Burse*’nin belirlediği bir öğrencinin artık *Burse*’den bağımsız ve özgür olması anlamında kullanılmaktadır. Bkz.: Hautz, *Geschichte der Universität*, s. 432.

⁵⁹⁴ Hautz, *Geschichte der Universität*, s. 432.

⁵⁹⁵ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 15.

üniversite eğitiminde klasik başlangıç eğitimi olan Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki (*Artistenfakültät*) “Yedi Özgür Sanat” (*septem artes liberales*)⁵⁹⁶ eğitimini tamamlayarak bakaloryasını (*Bakkalaureat*) almış ardından teoloji eğitimine başlamıştır. Ancak teoloji eğitimini tamamlayan her öğrenci mezun olabilmek için Orta Çağ geleneklerine göre birinci sınıf öğrencilerine bazı seminer dersler vermek zorundadır. Bunlar üniversitenin ilk sınıflarında okutulan başta gramer ve mantık olmak üzere bazı zorunlu temel derslerdir. Brenz bunları da başarı ile tamamlayarak üniversiteden mezun olmuştur (1518).

Brenz Heidelberg'de üniversite hocaları ve öğrencilerden oluşan ve gelecekteki yaşamını derinden etkileyen özellikle Erasmus'un etkilediği önemli bir hümanist çevre bulur. Melanchthon bu kişilerin başında gelir. Brenz öğrenciliği sırasında Tübingen'deki *Realistenburse*'de genç bir hoca olan Philipp Melanchthon (1497-1560)⁵⁹⁷ ile ilk olarak burada tanışır. Brenz'in çevresindeki bu kişiler sonradan Protestanlığın önde gelen vâiz ve reformatörleri haline gelmişlerdir. Özellikle Güney Almanya'nın Protestanlaşması genellikle bu kişiler eliyle olmuştur⁵⁹⁸.

Ancak Brenz'in üniversitede en çok etkilendiği kişiler arasında hocası –sonradan Basel reformatörü olan– Weinsbergli Johannes Ökolampad (1482-1531) ilk sırayı almaktadır. Ökolampad 1517 yılında Erasmus'un⁵⁹⁹ *Hieronimus* adlı eserinin basım çalışmalarına Brenz'i de dâhil etmek için onu Weinsberg'e davet eder. Bu Ökolampad'ın

⁵⁹⁶ “Yedi Özgür Sanat” ya da “Yedi Liberal Sanat” (Lat. *Septem Artes Liberales*); Antik Çağ eğitim dünyasında öğretilen çeşitli bilim ve sanat alanlarını belirtir. Daha sonra Orta Çağ felsefesinde skolastik okullarda öğretilmeye devam eder. Bunlar ilk olarak “*Trivium*” denilen üçlü gruptan (gramer, mantık ve retorik), ikinci olarak ise “*Quadrivium*” denilen dördümlü gruptan (aritmetik, geometri, müzik ve astronomi) meydana gelmektedir. Bu sanat ve bilim dalları Orta Çağda “özgür” insana yakışmadığı ya da uygun olmadığı düşünülen el zanaatlarından kesin bir şekilde ayrıştırılmış ve onların karşısına konunlandırılmıştır. Bkz.: Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. ?

⁵⁹⁷ Melanchthon Brenz'in üniversiteden mezun olduğu yıl (1518) Luther'in o sıralar görev yaptığı Wittenberg kentindeki üniversiteden davet alarak orada göreve başlar. Bu üniversiteyi Luther'in hamisi olan “Seçici” (Kurfürst / Elektör) Saksanyo Prensi Friedrich inşa ettirmiştir (1502). Brenz Luther öldükten sonra özellikle komünyon konusunda Melanchthon ile fikir ayrılığı yaşasa da Württemberg İtirafnâmesini kaleme alırken onunla işbirliği yaptığı unutulmamalıdır.

⁵⁹⁸ Bu kişilerden bazıları şunlardır: Heilbronn'lu reformatör Johann Lachmann, Schwäbisch Hall'deki St. Michael Kilisesinde birlikte çalıştığı rahip Johannes Eisenmenger, Württemberg Dükalığında birlikte görev yaptığı Erhard Schnepf, Ulm'den Martin Frecht, Straßburg'dan Martin Bucer, Billigheim'dan “Billicanus” olarak bilinen Theobald Gerlacher, Ilsfeld'den Johann Gayling ve “Müller” olarak bilinen Nikolaus Mayer de Brenz'in bu yakın çevresine ait kişilerdendir. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 22.

⁵⁹⁹ Rotterdamlı Desiderius Erasmus (Desiderius Erasmus von Rotterdam) Kilise'ye karşı eleştirel tutumuyla hem Reformasyonun hem de belirgin bir dinî hoşgörünün temsilcisi olarak kabul edilir. Kaleme aldığı birçok eserin yanında hiciv olarak yazdığı ve Skolastisizmin ve Kilise'nin yanlışlarını eleştirdiği *Delilige Övgü* (*Encomion Moriae*) adlı eseriyle 1511'den itibaren Avrupa'nın en dikkat çekici yazarlarından biri olmuştur. Arkada bıraktığı 2000'den fazla mektup yazışmaları döneminin tüm önemli kişilikleri ile bağlantısı olduğunu bize göstermektedir. Öte yandan, Erasmus'un da Brenz'den övgüyle bahsettiği bilinen bir husustur. Brenz ve Erasmus ilişkisine dair dördüncü bölümdeki Brenz'in Diğer Reformatörlerle İlişkileri başlığına bakılabilir.

Brenz'deki Hümanizma ışığını ve ondaki yeniliğe karşı olan arzuyu görmüş olmasındandır⁶⁰⁰. Öte yandan Brenz'in üniversitedeki bu çevresi onun antik Latin yazarlara ilgi duymasını sağlamıştır⁶⁰¹.

Brenz'in Heidelberg'te, bazı hocalarının yardımıyla “sadece” iki Hiciv (*Epigramm*) yayınladığı bilinmektedir. Bunlar Brenz'in o süreçte kaleme aldığı yegâne belgeler olarak kabul edilir. Bu yazılardan onun henüz reform düşüncesine sahip biri olduğu anlaşılmamaktadır. Hicivlerden biri Thomas Medius'a ait bir komedinin önsözünde hocası ve aynı zamanda hemşehrisi olan Johann Kneller'in desteğiyle Yunanca olarak kaleme alınmıştır (1516). Diğeri de Tübingenli meşhur matematikçi ve astronom Johannes Stöffler'in “*Calendarium Romanum Magnum*”unda yayımlanan Latince bir şiiridir (1518). Brenz bu şiirde Papa X. Leo'yu “Kilise'nin başı ve hümanist yönelimli”⁶⁰², Kutsal Roma-Cermen İmparatoru Kayzer Maximilian'ı (1459-1519) da “erdemli ve asil ruhlu” bir insan olarak över. Brenz'in bu övgülerinden henüz ne papayı ne de imparatoru tam olarak tanımadığı anlaşılmaktadır.

Buna ilaveten şunun belirtilmesinde fayda vardır: Brenz kendi dönemindeki hümanist ve felsefî eğitim anlayışına hakim olmasına rağmen onun bunları yaratıcı bir şekilde işleyip geliştirdiğini söylemek zordur. Buna rağmen eserlerinde İncil'in reformist yorumlarının hakim olduğu ve buna paralel olarak skolastik fikirlerin geri plana itildiği görülür. Zaten Orta Çağ teolojisinin Brenz üzerindeki etkisinin Bucer ve Zwingli'ninkine kıyasla daha az olduğu değerlendirilmektedir.

⁶⁰⁰ Ökolampad Brenz için şunları söylemiştir: “Brenz bilimsel olan her türlü çalışmalara karşı içinde sönmek bilmeyen bir arzuyla dolu bir çıraktır ve Erasmus von Rotterdam'ın da büyük bir hayranıdır”. Ökolampad'ın bu sözleri Brenz'e ne kadar çok değer verdiğini göstermektedir. Ancak Brenz daha sonra “komünyon” sorununda dostu ve hocasına çok keskin bir şekilde muhalefet edecektir. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 18.

⁶⁰¹ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 15.

⁶⁰² Genç Brenz'in bu övgü ifadeleri henüz Papa X. Leo'yu (1475–1521) tanımadığına bağlanmaktadır. Onun p.s.: Reformasyonun başlangıcına rastlar. X. Leo, Peter Kilisesinin yeniden inşası için af belgelerini (Endüljans) desteklemiştir. Bu af belgeleri 31 Ekim 1517'de Martin Luther'in meşhur 95 Tezini halka sunmak amacıyla Wittenberg Saray Kilisesinin kapısına asma nedenlerinden biridir. Papa için Luther'in 95 Tezindeki taleplerinin hiçbir değeri yoktur. O, 15 Haziran 1520'de Papalık Fermanı *Exsurge Domine* ile Luther'in 41 maddesini mahkum etmiş ve onu 3 Ocak 1521'de *Decet Romanum Pontificem* adlı Papalık Fermanı ile de aforoz etmiştir. Papa X. Leo papalık tarihinde en fazla ve çok yönlü eleştirilen papalar arasındadır. *Simonistik* (dini makamların, sakramentlerin vs. para karşılığı satılması ve satın alınması) ve *nepoistik* (akraba kayırmacılığı) suiistimalleri; aynı şekilde debdebe düşkünlüğü, şatafat tutkusu vs. açısından sürekli eleştirilmiştir. Bkz.: J. G. Gallaher, “Leo X, Pope”, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 8, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine 1981, ss. 643-645. Ayrıca altının çizilmesi gereken bir husus da X. Leo'nun hareket ve yaşam tarzının Luther'in tezlerinin harekete geçiricisi olabileceği söylene de tek başına nedeni olduğu söylenemez.

Brenz'in Heidelberg dönemi ile ilgili elimizdeki bilgiler çok sınırlıdır ancak onun eğitimini tamamladıktan sonra *Schwabenbursa*'da idarecilik yaptığı ve orada kalan üniversite öğrencilerine Matta İncili, Yeni Ahit kitapları ve muhtemelen Vahiy kitabı (*Apokalips*) üzerine dersler verdiği bilinmektedir. Onun bu dersleri büyük bir rağbet görmüş olmalıdır ki yetkililer kısa zaman sonra onun bu faaliyetine son verme kararı almışlardır. Bu karardan onun derslerini Lutheryan bakış açısıyla anlatmış olduğu varsayılmaktadır⁶⁰³.

Brenz'in reform hayatındaki en önemli safha olan “ilk karşılaşma”ya geçmeden önce onun Heidelberg'deki son faaliyetlerinden olan Kutsal Ruh Kilisesi'ndeki görevi (1520-1522) ile ilgili şu hususa değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Bir öğrencinin ders notları ve eldeki bazı kaynaklar bize Brenz'in bu dönemde –henüz rahip olarak takdis bile edilmemiştir– Lutheryan yaklaşımlarını insanlara anlatmaktan çekinmediğini göstermektedir. Bu yüzden kendisi ve birlikte görev yaptığı meslektaşı Theobald Billicanus'a (Gerlacher) (1490-1554) Pfalz “seçici” prensi Ludwig (yön. dön.: 1508-1544) tarafından “kafirlik / heretiklik” ithamıyla 1522 yılında soruşturma açılır⁶⁰⁴. Bu soruşturmayı Brenz'in orada uzun süre kalamayacağını bir işareti olarak anlamak gerekir. Şimdi Brenz'in “reformist” kişiliğinin oluşmasının ana nedeni kabul edilen ve Brenz'in kişisel tarihinde “ilk karşılaşma” olarak geçen Heidelberg Disputasyonu'nu ele alabiliriz.

Reformist Kişiliğinin Olgunlaşması; Heidelberg Disputasyonu — İlk Karşılaşma: “Heidelberg Disputasyonu” olarak anılan bu “müzakere” oradaki birçok öğrencinin Luther'in safına katılmasına, içinde o zamanlar henüz yirmi yaşında bile olmayan Brenz'in de olduğu bazı yetenekli ve kararlı öğrencilerin ise “reformatör” olarak tarih sahnesine çıkmasına sebep olmuştur. Heidelberg'deki Augustin tarikatının yıllık olarak organize ettiği ve her birine önemli bir teoloğun katıldığı müzakere / tartışma (*Disputation*) toplantılarının 1518 yılındaki (16 Nisan) toplantısına Augustinyen geçmiş olan “kardeş Martin Luther” –davetiyede böyle yazmaktadır– davet edilir. Burada Luther'den beklenen yaklaşık bir sene önce ortaya koyduğu (1517) “yeni” fikirlerini (95

⁶⁰³ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 19-23.

⁶⁰⁴ Brenz bu soruşturmanın hemen akabinde imparatorluk kenti Schwäbisch Hall'den davet almıştır. Farklı bir yere gitmekten başka çaresi kalmadığının bilincinde olan Brenz Hall'e giderek orada bir deneme vaazı vermiş ve daha sonra oradaki St. Michael Kilisesinde vâzlik görevine kabul edilmiştir. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

Tez) Heidelberg Üniversitesi hocaları, öğrencileri ve bölgenin ileri gelenleri önünde tartışmaya açmaktır⁶⁰⁵. Toplantıya Luther'in katılacağına bildirilmesi özellikle üniversite öğrencileri arasında büyük bir heyecana neden olur. Bu tartışmayı organize eden tarikatın Alman bölümünün yöneticisi Johann von Staupitz'in (1460-1524) davetiyesinde bildirdiğine göre Luther'in tezleri önce kendisi tarafından açıklanacak sonra da Luther ile birlikte Wittenberg'den gelen genç teolog Leonhard Beyer tarafından savunulacaktır⁶⁰⁶.

Luther burada iki ana bölüm halinde ve keskin ifadelerle 40 yeni tez sunar. Teoloji ile ilgili olan birinci bölümün ilk 28 tanesini "Sonuçlar" (*Conclusiones*) olarak adlandırır, felsefe ile ilgili olan diğerlerini ise "İfadeler – Cümleler" (*Sätze*) ya da "Zıtlıklar" (*Paradoxa*) olarak adlandırır. Bu zıtlıklar ile geleneksel skolastik düşünceye aykırı olan maddeleri kast etmektedir. Bu adlandırmadan bile Luther'in artık Aristo felsefesinin ve *skolastik - nominalist* teolojinin yollarını takip etmeye istekli olmadığı anlaşılmaktadır. İlginç olan Luther'in yasa, lütuf, özgür irade, haç teolojisi, sâlih ameller, iman ve sevgi gibi konulara değinmesine rağmen henüz yeni patlak vermiş olan "günah affı" (Endüljans) tartışmasına hiçbir şekilde değinmemiş olmasıdır.

Luther Heidelberg gibi önemli bir üniversitede yaptığı bu sunumunda büyük oranda Orta Çağın genel hakim görüşünden olan "Aristoteles okunmadan teolog olunamayacağı" fikrini çürütmeye çalışmıştır denebilir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Luther Heidelberg Disputasyonunda Skolastik Felsefenin savunucularından Gabriel Biel'e (1410-1495) karşı bir meydan okuma gösterisinde bulunmuştur. Dolayısıyla bu müzakerenin son kertede felsefecilere, skolastiklere ya da Biel'e karşı bir savunma niteliği taşıdığı söylenebilir⁶⁰⁷.

Luther'in burada dil ustalığını da gösterdiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki Aristoteles felsefesinin ve skolastik teolojinin gerekliliklerinin reddini keskin deliller ve ikna edici bir üslup ile net bir şekilde izah eder. Luther özet olarak her şeyden önce teolojinin felsefeden bağımsız olması gerektiğini iddia eder. Çünkü ona göre hem teoloji hem de felsefe kendi özel alanlarına sahiptir ve bunların birbirlerine karışmaması gerekir,

⁶⁰⁵ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 22.

⁶⁰⁶ Ernst Volk, *Johannes Brenz – Zeuge Biblisch – evangelischer Wahrheit und Reformator im südlichen Deutschland*, VTR (Verlag für Theologie und Religionswissenschaft), Nürnberg 2010, ss. 7-13.

⁶⁰⁷ Gabriel Biel kısa bir zaman önce Tübingen Üniversitesinde Skolastik Felsefeyi öyle etkili bir argümantasyon ve üslup ile savunmuştur ki bu savunudan sonra kendisine döneminin "en saygın skolastik teoloji müdafii" sıfatı verilmiştir. Bu disputasyon (müzakere) ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, ss. 7-13.

aksi halde her ikisinin de yetkinlikleri zarar görecektir. Luther bu bağlamda tüm felsefelerin Tanrı'nın ilahlığında paramparça olacağını savunur. Aslında Luther'in ortaya koyduğu bu fikirlere derinlemesine bakıldığında bu anlayışın temelini Yeni Ahit'in Pavlus yorumunda ve Augustine doktrininde bulunduğu görülecektir.

Luther'in bu sunumuna dinleyicilerin tepkilerinin aynı olmadığını söylemek gerekir. Onu merakla dinlemeye gelenler arasında bulunan yaşlı üniversite hocalarının çoğunun Luther'in bu yorumlarından memnun kaldıklarını söylemek zordur. Buna karşın dinlemeye gelen öğrencilerin büyük çoğunluğunun ise ünlü hümanist Erasmus'tan (1469-1536) etkilenen öğrenme tutkunu gençlerden oluştuğu bilinmelidir. Brenz'in de içinde olduğu bu gençler 95 Tezin "heyecan verici yazarı"ni daha yakından tanımak için salonu doldurmuşlardır. Müzakereye katılan öğrencilerden biri olan Martin Bucer "gençlerin Luther'in çığır açan tezlerini adeta bir rüyadaymış gibi" dinlediklerinden bahseder⁶⁰⁸. Katılımcılardan kont Wolfgang Luther'in koruyucu prensi "bilge Friedrich"e gönderdiği 1 Mayıs 1518 tarihli mektubunda Luther'in yorumlarından övgüyle söz etmiş ve Luther'in fikirlerini mahir bir şekilde sunduğunu yazmıştır. Yine katılımcılardan bilge Friedrich'in danışmanı ve sarayının rahibi olan Georg Spalatin (1484-1585) 8 Mayıs 1519 tarihinde Luther'in kendisine yaşlı profesörlerin disputasyona istekli bir şekilde katıldıklarını ve kendisiyle mütevazı bir şekilde tartıştıklarını söylediğini belirtir. Luther'in kendisi de bu toplantıyla ilgili olarak "yaşlıların önyargılı tepkilerinden ziyade gençlerin canlı ve umut dolu tepkilerini önemseydiğini" belirtmiştir⁶⁰⁹. Luther Heidelberg hocalarını sevdiğini ve onlara değer verdiğini söylese de onlar bu yeni teolojiye karşı mücadele etmekten vazgeçmezler. Yine Spalatin'den öğrendiğimize göre Luther katılımcı gençler hakkında şöyle söylemiştir:

"Artık tüm genç nesil ve onların kalbi, skolastik filozof ve teologlardan uzaklaşıyor. Mesih'in, Yahudiler tarafından reddedilip Yahudi olmayanlar (Gentile) tarafından kabul edilmesi gibi, şimdi de Mesih'i yaşlılar reddetse de o gençlere ulaşıyor. Bu beni çok umutlandırıyor."⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Bunlar sadece o zamanki bilimsel gelişmeleri değil aynı zamanda kilise yaşamının ve dindarlığın da yenilenmesini talep eden ve bunun için çaba gösteren gençlerdir. Bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, ss. 7-13.

⁶⁰⁹ Martin Brecht, "Brenz und die Mitreformatoren", *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000. ss. 133-144.

⁶¹⁰ Volk, *Johannes Brenz*, ss. 7-13.

Bu disputasyonla ilgili en önemli konulardan biri de bazı meraklı öğrencilerin Luther'in ortaya koyduğu fikirleri daha detaylı tartışmak için kendisiyle özel görüşmek istemeleridir. Heidelberg'te hem okuyup hem de Pfalz prensinin sarayında rahip olan Martin Bucer öğrenciler arasında Luther ile konuşma hakkına sahip ilk kişidir. Luther'in kaldığı odada gerçekleşen bu görüşmede Bucer'e Erhard Schnepf (1495-1558), Thobald Billicanus ve Johannes Brenz eşlik etmişlerdir⁶¹¹. Bu görüşmeye girenlerin hepsi sonradan –özellikle Güney– Almanya'nın önemli reform önderleri olmuştur. İçeride nelerin konuşulduğu tam olarak bilinemese de Luther ile Brenz arasında o zamandan sonra sıkı bir ilişkinin kurulduğunda şüphe yoktur. Brenz'in sonraki tüm yaşamı bu sıkı ilişkinin şahidi niteliğinde geçer. Heidelberg'teki İlk Karşılaşmanın münbit sonuçları olmuştur: Örneğin Brenz başta olmak üzere birçok teolog bu müzakereden birer “reformatör” olarak çıkmış ve bu kişiler sayesinde Güney Almanya kısa bir zaman içinde Reformasyonun en önemli kalelerinden biri haline gelmiştir⁶¹².

4.1.3. Schwäbisch Hall Dönemi (1522–1545)

Brenz'in Heidelberg'de Kutsal Ruh Kilisesi'nde (*Heiliggeistkirche*) rahip vekili olarak yaptığı görev (1520-1522) onun Heidelberg'deki –Lutheryan Brenz olarak da– son faaliyeti olur. Lutheryan bir din adamı olarak etkisinin gittikçe artması bölgedeki Katolikleri rahatsız etmeye başlayınca Theobald Billicanus ile birlikte yukarıda sözü edilen soruşturmayı geçirmişlerdir (1522). Bu soruşturma Brenz'in orada daha fazla kalmasına imkan vermez. Bunun üzerine daha soruşturma sonuçlanmadan bir İmparatorluk kenti (*Reichstadt*) olan Schwäbisch Hall'de⁶¹³ aldığı vâizlik davetini değerlendirme kararı alır. Bu karar doğrultusunda Hall'e gider ve orada yetkililer huzurunda bir deneme vaazı verdikten sonra Hall'deki St. Michael Kilisesinde vâizlik görevine başlar (1522)⁶¹⁴.

Brenz ihtiyatlı bir kişiliğe sahip olmasına rağmen SchwäbischHall'e gelmesinden kısa bir zaman sonra –henüz tüm ayinleri yönetme yetkisini / takdisini (*weißen*) almaya hak kazanmadan önce– Luther'in fikirleri doğrultusunda aziz kültlerine (*Heiligenkult*)

⁶¹¹ Volk, *Johannes Brenz*, ss. 7-13.

⁶¹² Brecht, “Brenz und die Mitreformatoren”, ss. 133-144.

⁶¹³ Günümüzde kısaca SHA olarak bilinen ve Brenz'in uzun bir zaman (1523-1546-7) vâiz olarak görev yaptığı Schwäbisch Hall kentinin o zamanlardaki ismi sadece Hall'dir. Ayrıca Almanya'da şu anda var olan “Halle” adındaki başka bir kent ile karıştırılmamalıdır.

⁶¹⁴ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23. St. Michael Kilisesi ve yaklaşık 26 yıl boyunca burada vâiz olarak görev yapan Brenz ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Martin Brecht, “Brentii Ecclesia – Der Prediger von Schwäbisch Hall und seine Kirche”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte* (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000, ss. 215-239.

karşı vaazlar vermeye başlamıştır. Atandıktan bir yıl sonra (1523) tüm ayinleri yönetme yetkisini / takdisini (*weißen*) almaya hak kazanmıştır⁶¹⁵. İlk büyük reform çıkışını ise 1526 yılındaki Noel (*Weihnachten*) kutlamasında komünyon ayinini hem Katolik hem Luteryan usullere göre yöneterek –yani ekmek ve şarabı her iki mezhebin usulüne göre dağıtarak– yapmıştır⁶¹⁶.

Hall Kenti; Ekonomik, Sosyal ve Politik Panorama: Hall kenti Brenz’i reformist olarak tarih sahnesine çıkararak mekândır. Brenz’in burada göreve başlamasının sebepleri arasında arkadaşlarının büyük rolü⁶¹⁷ olduğu ifade edilse de bu hususun gerçek arka planı kesin olarak bilinmemektedir. Onun kentte reform adına yaptıkları dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu noktada vurgulanması gereken bir husus da teolojik dönüşümlerin ekonomik ve politik bağlamlarla bir şekilde sıkı bir irtibat içinde olduğu gerçeğidir. Bu yüzden kentin ekonomik, sosyal, politik ve teolojik panoramasını çizmek yerinde olacaktır.

Hall’den ilk defa Adelberg Manastırı’nın 1204 tarihli bir belgesinde (*Urkunde*) “kent” (*civitas*) olarak bahsedilmesine rağmen yerleşim yeri olarak daha eskilere dayanmaktadır⁶¹⁸. Kent başlangıçtan 15. yüzyılın ortalarına kadar sadece “Hall” adını kullanmakla birlikte bu dönemden itibaren durum değişmiş ve yönetim “*Schwäbisch*” ön sıfatını da kullanma kararı almıştır⁶¹⁹. Buna göre kent geniş ölçüde “Franken” havzasının (*Reichskreis*) bir parçası olmasına ve “*fränkisch – hohenlohisch*” dil bölgesinin ortasında bulunmasına rağmen artık bir diğer komşu bölge olan “*Schwaben*” havzasının –ve “*schwäbisch*” dil bölgesinin– ismini kullanacaktır. Bu değişiklik sadece basit bir isim

⁶¹⁵ Bu durum “Primiz Kutlaması” (*Premizfeier*) ile gerçekleşir. Bu da rahip adayının tüm ayinleri yönetme hakkını elde ettiğini gösteren rahipliğe kutsanma törenidir (*Weihe*). Burada aday kentin ileri gelenlerinin ve halkın önünde bazı ritüellerle birlikte temel olarak ilk defa komünyon ayinini icra eder. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

⁶¹⁶ Eduard Krüger, *Schwäbisch Hall – Ein Gang durch Geschichte und Kunst*, Eppinger – Verlag, *Schwäbisch Hall* 1982, s. 19, 51. Bu sorun Katolik Kilisesi ile Protestanlık arasındaki en önemli teolojik sorunlardan biridir ve son bölümde ayrı başlık altında (ayin, sakramentler) etraflıca ele alınacaktır.

⁶¹⁷ Hall’den Heidelberg Üniversitesine eğitim için gelenler arasında bulunan Johannes Eisenmenger (Eisenmann) ile Hans Wetzel’in Brenz’in Schwäbisch Hall’e vâiz olarak atanmasında herhangi bir etkilerinin olup olmadığı konusunda elimizde net bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak şu ana kadar bu kişiler dışında Brenz’in Hall kenti ile başka bir bağlantısının keşfedilmemiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Bkz.: Andreas Maisch, “Eine Wanderung durch die Jahrhunderte – Die Reichsstadt Schwäbisch Hall”, *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, s. 19.

⁶¹⁸ Armin Panter, “St. Michael – Von der romanischen Basilika zur gotischen Stadtkirche”, *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, s. 70.

⁶¹⁹ Orta Çağlarda “Franken” bölgesi Würzburg Bölge Mahkemesi (*Landgericht*) yetki alanına girdiğinden Hall sakinleri ile Würzburg adli makamları arasında sürekli tartışmalar meydana gelmekteydi. Bu tartışmalara son vermek isteyen Hall yönetimi 1442 yılında *Franken – Hohenlohe* bölgesinden ayrılarak *Schwaben* bölgesine dâhil olmaya ve kentin ismini de “Schwäbisch Hall” olarak değiştirmeye karar vermiştir. Bkz.: Maisch, “Eine Wanderung durch”, s. 25.

değişikliğinden öte aslında daha köklü bir yönetim değişikliği anlamına gelmektedir. Şöyle ki bu karar ile kent “Franken” bölgesi ile resmi bir bağı kalmadığını ve onların mahkeme kararlarının artık kendilerini bağlamadığını deklare etmiş olmaktadır⁶²⁰.

Hall kentinin önemini ortaya çıkaran unsurlardan biri şüphesiz kentin Orta Çağların “beyaz altını” olarak kabul edilen tuz kaynaklarına sahip olmasıdır. Öyle ki Kocher vadisinin en alçak noktasından çıkan tuz kaynağı kentin kaderini değiştirmiştir⁶²¹. Tuz Orta Çağlarda gıdaları saklamakta ve hayvancılıkta vazgeçilmez öneme sahip olduğundan böylesi bir kaynağa sahip olan Hall erken dönemlerden itibaren yerleşimcileri kendine çekmeyi başarmış ve güneybatı Almanya’nın en eski ticarî yerleşim merkezlerinden biri haline dönüşmüştür⁶²².

Schwäbisch Hall’in tarihi, mimari yapıları ve sanat eserleri üzerine detaylı bir eser kaleme alan mimar Eduard Krüger (1901-1967) bu kentin ortaya çıkışı ile ilgili şunları söylemektedir:

“Normal şartlarda insanların oraya yerleşmelerini gerektirecek bir sebep yoktur, zira bölge ticaret kervanlarının ve hırslı orduların dikkatini çekecek ne düz bir araziye ne de bir geçiş noktasına sahiptir. Ancak doğa bu şehre Orta Çağın “beyaz altını” kabul edilen tuz kaynağını bahşederek kentin kaderini değiştirmiştir.”⁶²³

Kentin tuz yataklarına sahip olmasının ekonomisine kattığı özelliklerden biri de kentin kendine has özel bir paraya (*Heller*) sahip olmasıdır. Başlangıçta geniş bir coğrafyada kullanılmasıyla kente bir “altın çağ” (*Hochblüte*) yaşatan bu madenî para

⁶²⁰ İmparatorluk kenti olan (Schwäbisch) Hall yönetiminin aldığı bu kararın “imparatorluk yasaları” tarafından da onanması gerekmektedir. Dolayısıyla Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunda bu durumun tam resmiyet kazanması ancak İmparator Maximilian zamanında imparatorluk bölgelerinin yeniden düzenlendiği 1495 yılında gerçekleşmiştir. Bkz.: Maisch, “Eine Wanderung durch”, s. 25.

⁶²¹ Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 19. Tuz kaynaklarının sahipleri zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Sahipleri arasında kent yönetimi, Hall kilise yönetimi, hastane (DĀAK), soylular ve soylu olmayan aileler sayılabilir. 1500’lü yıllara kadar en büyük pay kent yönetimine ve hastaneye (DĀAK) ait iken daha sonra soylu ailelerin payının giderek azaldığı buna karşılık soylu olmayan ailelerinkinin ise arttığı görülmektedir. Sonraları çoğunluk hisseler soylu olmayanlarda kalmakla birlikte Hohenlohe –komşu bölge– kontu başta olmak üzere bazı yabancı lordların da pay sahibi oldukları görülmektedir. Bkz.: Andreas Maisch, “Die Salztadt – Die harte Arbeit in den Salinen am Hall”, *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, s. 32.

⁶²² Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 19. Bu arada kentin isminin tuzu ve tuz üreticileri (*Salzsieder*) geleneğini işaret eden “Hall” olması ile tuzlu suyun çıkarıldığı ve işlendiği yer anlamında “Haal” adının MÖ 500 civarında bölgede yaşadığı tesbit edilen Kelt yerleşimcilerine işaret ettiği düşünülmektedir. Bkz.: Andreas Maisch, “Eine Wanderung”, s. 19.

⁶²³ Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 19.

1300'lü yıllardan itibaren değer kaybetmeye başlamış olsa da yine de 20. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürebilmiştir⁶²⁴.

Ekonomik olarak önemli tuz yataklarına sahip olmasından dolayı pek çok kentten daha zengin durumda olan “Schwäbisch” Hall politik olarak merkezî bir noktaya gelir. Bu yüzden bir “İmparatorluk kenti” (*Reichstadt*) olarak yüzyıllarca hep ayrıcalıklı bir kent halinde varlığını sürdürmüştür. Bunlar hiçbir “imparator seçici yedi prens”in (*Reichsfürsten*) ve diğer yerel yöneticilerin emri altında olmayıp doğrudan imparatora / Kayzer’e bağlı olmalarından dolayı bu isimle adlandırılan kentlerdir⁶²⁵.

Hall’in “İmparatorluk kenti” olması 1280 tarihine rastlar⁶²⁶. Orta Çağlarda bütün İmparatorluk Kentleri gibi Schwäbisch Hall de ikili bir yönetime sahne olmuştur. Kent imparator adına vergileri toplayan bir sivil yönetici (*Reichschultheiß*) ile bir de bu yöneticiye yardımcı olan yargıçlar (*Gericht*) tarafından yönetilmektedir. Bu yargıçlar *Hohenstaufen* hanedan soyu ile Hall kentinin soylu ailelerinden gelmektedirler⁶²⁷. Mahkeme başkanının –14. yüzyıldan itibaren “*Stättmeister*” ünvanını almasına paralel olarak– hem imparatoru temsil eden yöneticiden (*Reichschultheiß*) daha çok güçlenmiş hem de başkanı olduğu kurulun bağımsızlığı giderek artmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen kral Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunun sonuna –1800’lü yılların başı– kadar isim üzerinde (*nominal*) de olsa kentin resmi yöneticisi olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bunun bir sonucu olarak imparatorların kendi dönemlerinde en az bir kere bu kentleri ziyaret etmeleri bir gelenektir. Bu ziyaretlerin amacı bir yandan kent halkının hem kendisine olan bağlılığını hem de bu bağlılığın bir göstergesi olarak kendisine sunulan para ve diğer hediyeleri kabul etmek diğer yandan da kentin koruyucusunun imparator olduğunu insanlara göstermektir. Reform dönemi imparatoru V. Karl’ın Hall’e yaptığı ziyareti dönemin tarihi kayıtlarında detaylarıyla görmek mümkündür⁶²⁸.

⁶²⁴ Bu arada Luther’in Yeni Ahit çevirisinde küçük Grek madeni parasını “*Heller*” olarak çevirdiğini (Matta; 5: 26) belirtelim. Çevirideki bu sözcük Almanya’da küçük madeni paraların *kuruşa* (*Pfennig*) dönüşmesine kadar korunmuştur. Bkz.: Maisch, “Eine Wanderung durch”, s. 16.

⁶²⁵ Maisch, “Eine Wanderung durch”, s. 16.

⁶²⁶ Panter, “St. Michael”, s. 70.

⁶²⁷ Reformasyon dönemindeki Schwäbisch Hall’in yönetim konseyi başkanı (*Stättmeister*) Michael Schletz kentin son soylu ailesinin bir üyesidir. Özellikle 1512’den itibaren azalan soylu ailelerin yerlerine yönetim konsey üyeleri olarak esnaf ve zanaatkarlar (*Handwerker*) ile tuz üreticileri (*Salzsieder*) gelerek yönetim konseyinde ilk sıraya yerleşirler. 1550’lerden itibaren ise Hall’de soylu ailelerin tamamen yok olmasıyla birlikte kent yöneticileri (*Stättmeister*) de bu sınıflar arasından çıkmaya başlamıştır. Bkz.: Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 50.

⁶²⁸ Krüger, *Schwäbisch Hall*, ss. 36-38.

Orta Çağlarda bir kentin İmparatorluk kenti olması –sanılanın aksine– onun her yönden güçlü ve üstün olduğu anlamına gelmemektedir. İmparatorluk Kentleri genelde ekonomik olarak güçlü olmalarına karşın politik olarak zayıf kentlerdir. Bu kentlerin çoğunun imparatorun yaşadığı merkeze uzak olması politik olarak zayıf olan bu kentleri daha da korumasız ve saldırılara açık hale getirmektedir. Bundan dolayı bu kentler imparatora daha “yakın kalarak” gelişmekte olan prens devletleri arasında kendilerini öne çıkarmak isteseler de “gerçek” genelde farklı şekilde sonuçlanır. Şöyle ki imparatorlar kendilerini seçen *yedi seçici prence* genelde borçlu olduklarından ya da politik çıkarları uğruna bu İmparatorluk Kentlerini ya kendi kaderlerine terk ederler ya da onların gelirlerini kendi borçlarına mahsuben prenslere / krallara ipotek ederler. Mesela IV. Karl Hall kentinin gelirlerini 1361’e kadar Württemberg kontlarına –Württemberg o zamanlar henüz Dükalık seviyesinde değildir– 1366 ve 1371’e kadar da Leuchtenberg kontlarına ipotek ettiği bilinmektedir⁶²⁹.

Son olarak 1500’lü yılların Avrupa’nın birçok noktasında –ne öncesinde ne de sonrasında rastlanmayan bir şekilde– sosyoekonomik fırsatlar yaratan yıllar olduğu hatırlanmalıdır. Birçok kentin yarattığı bu fırsatları Hall –tuz ekonomisinden bağımsız olarak– fazlasıyla sağlamıştır. Örneğin bu dönemde Hall kentine dışardan gelip kısa zamanda zengin olan ailelerden biri de Brenz’in ilk karısı Margarethe’nin ailesidir⁶³⁰.

Teolojik Panorama ve Brenz: Kent yönetim konseyi özellikle Hümanizma ve Rönesansın yarattığı değişim dalgalarının etkisiyle 16. yüzyılın başlarında kentte bazı dini değişiklikler / reformlar yapmaya karar verir. Bunlardan biri kentteki Fransiskanların kendi iç reformlarını gerçekleştirebilmeleri için onları teşvik etmek, bir diğeri de ruhban sınıfına ve halka dini konularda rehberlik etmesi amacıyla paroşik görevleri olmayan (*Seelsorger*) bir vâizlik makamı (*Predigeramt*) ihdas etmek olmuştur (1502)⁶³¹.

⁶²⁹ Bu durum kentlerin birçoğunu uzaktaki Kazyer’in onlara sağlamak istemediği veya sağlayamadığı korumayı mecburen komşu kentlerle ve ülkelerle çeşitli ittifaklar kurarak sağlamaya mecbur bırakmaktadır. Bkz.: Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 38.

⁶³⁰ Margarethe’nin ailesi kızlarının doğumundan hemen önce Hall’e yerleşmiş ve orada açtığı bir fırın sayesinde kısa zaman içinde zenginleşerek kentin ileri gelen aileleri arasına girmeyi başarmıştır. Bkz.: Andreas Maisch, “Die Frauen im Reformationszeitalter”, *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, s. 34-37.

⁶³¹ Bu noktada şunu ifade etmek yerinde olacaktır: Hall’de bu makamın ihdas edilme tarihi Luther’in 1517 yılında 95 Tezini ilan etmesinden 15 yıl öncesine rastlamaktadır. Bu durum o dönemde Avrupa’daki insanların farklı yerlerde de olsalar aynı sorunları yaşadıklarının bir kanıtı olarak durmaktadır.

Brenz'den önce kent konseyi bir kaç defa vâiz atama girişiminde bulunsa da atanması düşünülen vaizler yeni filizlenen çağın ruhunu yakalayamadıkları gerekçesiyle kabul görmemişlerdir. Ancak henüz kim tarafından Hall yönetimine tavsiye edildiği bilinmeyen Brenz için durum farklı seyreder. Yapılan görüşme ve deneme vaazından sonra Michael Schletz (*Stättmeister*) yönetimindeki Hall yönetim konseyi Heidelberg Üniversitesi mezunu (*Magister*) Johannes Brenz'i St. Michael Kilisesi'ne vâiz olarak atamaya karar verir (1522). Buna karşılık Brenz'den beklenen ise halka ve kentteki din adamlarına Luther'in öğretisi vizyonunda dini rehberlik etmek ve bu doğrultuda dini yaşamı teşvik etmek ve düzenlemektir⁶³². Brenz'in Hall kentine vâiz olarak atanması hem Brenz'i reformatör olarak tarih sahnesine çıkarmış hem de kentin dini tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir⁶³³.

Heidelberg de hakkında açılan soruşturmanın henüz tamamlanmadığı bilinen Lutheryan vaiz Johannes Brenz i Hall kentine atama cesareti gösteren yönetim konseyi üyelerinin –en azından bir kısmının– Hümanizmadan etkilenmiş açık fikirli kişilerden oluştuğu bilinmektedir.

Brenz ile Hall arasındaki bağlantıyı kimin kurduğu tamamen açık değildir. Ancak o dönemlerde Schwäbisch Hall ve civarında yaşayan gençlerin üniversite eğitimi için Heidelberg Üniversitesini tercih ettikleri bilinen bir husustur. Brenz'in üniversitedeki yakın arkadaşlarından biri olan Schwäbisch Halli Johannes Eisenmenger de bu gençlerden biridir. 1522 yılında Luther Heidelberg Üniversitesine müzakere için geldiğinde o müzakereye katılanlar arasında Eisenmenger de vardır. Dine bakışlarını baştan aşağı değiştiren bu müzakerenin onların reform hayatlarının başlangıcı olduğu söylenebilir. Brenz'in Schwäbisch Hall'e vâiz olarak gitmesinin hemen akabinde Eisenmenger de hocalık yaptığı Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki (*Artistenfakultät*) görevini bırakıp onun peşinden Hall'e gittiği bilinmektedir. Burada kentin reforma dönüşümü için aynı kilisede biri (Brenz) vâiz diğeri (Eisenmenger) rahip olarak birlikte yıllarca mücadele vermişlerdir⁶³⁴.

⁶³² Württembergische Kirchengeschichte Online – <https://www.wkgo.de/cms/article/print/263>.

⁶³³ Christopf Weismann, "Johannes Brenz, der Prediger von Schwäbisch Hall – Luthers Vorposten in Süddeutschland", *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, s. 39-42.

⁶³⁴ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

Heidelberg Üniversitesinde eğitim gören Hall gençlerinden biri de üniversiteden Brenz gibi “Magisterwürde”⁶³⁵ derecesiyle mezun olan Hans Wetzel’dir⁶³⁶. Brenz’in Schwäbisch Hall’e tanıtılmasında ve vâiz olarak atanmasında bu ikisinin etkili olduğuna dair elimizde net bir bilgi bulunmasa da böyle olabileceği “varsayılmaktadır”. Brenz Hall’de reform faaliyetine başladığında ona ilk katılanlardan biri de Michael Gräter olmuştur. St. Katharina Kilisesinin⁶³⁷ rahibi olan Gräter, Brenz’in karısı Margarethe’nin de abisidir⁶³⁸.

Hall ve çevresinin Luther’in vizyonu ve fikirleri doğrultusunda reforme edilmesi Brenz’in başını çektiği bu üç reformatör (Brenz, Eisenmenger ve Gräter) sayesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda reform adına yapılanların (1) “kilise-din” (*Kirchenwesen*); (2) “eğitim” (*Schulwesen*); (3) “sosyal hizmetler” (*Sozialwesen*) başlığı altında yeni temeller üzerinde inşa edilmeye çalışıldığı görülür. Hall’de adım adım uygulamaya konan bu yenilikler Brenz tarafından 1543 yılında “Hall Kilise Düzeni” (*Hällische Kirchenordnung*) adıyla yayımlanarak kentin reformunun tamamlandığı kabul edilmektedir⁶³⁹.

St. Michael Kilisesi: Brenz’in vâiz olarak atandığı St. Michael Kilisesi Schwäbisch Hall’in en eski kilisesi olmamakla birlikte ancak –günümüzde bile– kentin en meşhur kilisesi olma özelliğini sürdürmektedir⁶⁴⁰. Kentteki Komburg manastırına –Benediktine tarikatına ait bir yapıdır– bağlı olarak inşa edilen kilisenin inşasına başlanma tarihi bilinmese de ibadete açılma tarihi bilinmektedir: 10 Şubat 1156⁶⁴¹. Kilise bugünkü halini 1427 yılında başlayıp ve yaklaşık yüz yıl süren kapsamlı bir tadilat ve genişletmeler

⁶³⁵ Bir nevi yüksek lisansa karşılık gelen bir payedir. Üniversiteden teoloji eğitimi alarak mezun olmak için “Magisterwürde”yi almak gerekir. O zamanlar üniversiteye başlayanlardan az bir kısmı bunu başarabilmektedir.

⁶³⁶ Hans Wetzel, Schwäbisch Hall kent konsey üyesi ve aynı zamanda tuz üreticisi (*Salzsieder*) olan soylu ve zengin bir aileye mensuptur. Wetzel ile birlikte onun babası da Brenz’in yakın dostları arasındadır. Wetzel’in babası Brenz’e 1523’de Weil der Stadt’daki rahiplik icazet törenine (*Premizfeier*) katılacak kadar yakındır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

⁶³⁷ Kentin içinden geçen Kocher Nehrinin bir yakasında St. Michael Kilisesi, diğer yakasında ise St. Katharina Kilisesi bulunmaktadır. Bu kilise komşu kent Murrhardt’taki manastıra bağlı iken Murrhard manastırının Köylü Savaşları (1524-5) esnasında yıkılmasından sonra Schwäbisch Hall yönetimine devredilmiştir (1526). Bkz.: Weismann, “Johannes Brenz”, s. 39-42.

⁶³⁸ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

⁶³⁹ Weismann, “Johannes Brenz”, s. 39-42.

⁶⁴⁰ St. Michael’in tam karşısında bulunan St. Jakob ve Kocher Nehrinin öbür yakasındaki St. Katharina kiliseleri ondan daha eskidir.

⁶⁴¹ Kilise bu tarihte Würzburglu Piskopos Gernot tarafından Mesih, Meryem, Kutsal Haç ve Başmelek Michael adına kutsanarak ibadete açılmıştır. Bkz.: Panter, “St. Michael”, s. 70.

sonunda almıştır⁶⁴². Hall yönetimlerinin kilisenin Benediktine tarikatından sivil kent yönetimine geçmesi için verdikleri uğraş ancak 1508 yılında meyvesini vermiştir. Bu tarihten itibaren kiliseye din adamı atama yetkisi Komburg manastırı yerine Hall yönetim konseyinin uhdesine geçer. Öte yandan kent yönetimi 1502’de ihdas ettiği vâizlik makamını 1508 itibarıyla St. Michael Kilisesinde uygulamaya koyma kararı alır.

Genel olarak Protestan kiliselerde görmeye alışık olduğumuz sadeliğin St. Michael Kilisesinde bulunmadığı dikkatlerden kaçmaz. Bu durum Reformasyon sonrası Almanya’nın birçok kentinde meydana gelen “ikonoklazm” (*Bildersturm*) hareketinin Brenz sayesinde Hall’de gerçekleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Brenz sunakların, azizlerin ve onların kalıntılarının insanlar için önemini bildiğinden “put ve tasvir kırıcılık / yıkıcılık” olarak tezahür eden *ikonoklast* harekete izin vermemiştir⁶⁴³. Bunun yanında onun kiliseye armağanlarında biri de birçok konsey başkanı (*Stättmeister*) ve kent ileri gelenlerinin öldüklerinde St Michael Kilisesine gömülme taleplerini ısrarla geri çevirmesidir. Buna karşılık ancak adlarının yazılı olduğu mezar kitabeleri ile resimlerinin Kilise içine konulmasına müsaade etmiştir. Bu uygulamanın kendisinden sonra da devam ettiği görülür⁶⁴⁴.

Orijinal yapıda kiliseyi insanlardan soyutlamak amacıyla çevresine inşa edilen istinat duvarı 1507 yılında kısmen yıkılıp kısmen yontularak ve 42 olan merdiven sayısı 53’e çıkar(t)ılarak kilise, önündeki meydan (*Marktplatz*) ile birleştirilmiş ve halkın günlük yaşamının bir parçası haline getirilmiştir. Bu dönüşüm hümanistik Rönesans ile oluşan açık fikirliliğin insan ve toplumla birlikte yapılarda da kendini göstermeye başladığının en açık göstergelerinden biridir. St. Michael Kilisesi bu Gotik tadilatlar (1507) ile kazandığı şu anki görünümü ve bu görünümü estetik olarak tamamlayan dış merdivenleri (*Freitreppe*) ile günümüzde bölgedeki Reformasyonun en belirgin iz/sembollerinden birini

⁶⁴² 1510’lu yıllarda iki yan kanatın eklenmesi ve 1546 yılında önceden mezarlık olan bahçenin orta bölüme katılmasıyla kilise bugünkü genişliğine ulaşmıştır. Bkz.: Panter, “St. Michael”, s. 70.

⁶⁴³ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 42. Brenz sayesinde Schwäbisch Hall’deki St. Michael Kilisesi şunlara sahiptir: Sekiz sunak, bunun yanında Epifani sunağı (*Dreikönigsaltar*), sakrament icra bölümü (*Sakramenthaus*) ve Geç Gotik döneminden bir kutsal mezar. Aynı zamanda Reformasyon öncesinden kalma sunak ve anıtlara ek olarak Ulmlü heykeltraş Michael Erhart’ın 1494 tarihli Büyük Haçı da bugüne kadar varlığını sürdüren önemli eserler arasındadır. Bkz.: Panter, “St. Michael”, s. 70; <https://www.stuttgarter-zeitung.de/inhalt.reformationsjubilaem-johannes-brenz-luthers-mann-in-sueddeutschland.388e8b93-dee7-49a7-b1e5-d202e4b4d2b9.html> (14.05.2018).

⁶⁴⁴ Bunun tek istisnası kolları olmadığı için ayaklarıyla resim yapan ve günümüzde kentte adına birçok sanat faaliyetlerinin düzenlendiği ressam Thomas Schweiker’dır (1540-1602). Onun mezarı kilisenin içindedir. Bkz.: Panter, “St. Michael”, s. 70.

oluşturmaktadır. Son olarak St. Michael Kilisesinin en önemli reform figürü olduğu Schwäbisch Hall kentini Johannes Brenz'in hala etkilemeye devam ettiğini ve kentin onun sayesinde Avrupa reformunun en önemli merkezlerinden biri haline geldiği belirtilmelidir⁶⁴⁵.

Evlilikleri: Brenz Augsburg Müzakeresinden (1530)⁶⁴⁶ döndükten sonra, ölen yakın arkadaşı Hans Wetzel'in dul eşi Margarethe Wetzel (Gräter) ile evlenmeye karar verir (1530). Brenz'in evliliğinin arka planında orada Luther ile ikinci kez görüşmesinin – birincisi 1518'de Heidelberg Disputasyonundadır– yattığı akla gelmektedir. Zira Luther manastırdan kaçan (1523) Katharina von Bora (1499-1552)⁶⁴⁷ ile 1525 yılında evlenmiştir. Luther'i sadece vizyon ve görüşleriyle değil aynı zamanda yaptıklarıyla da takip etme kararlığında olan Brenz Augsburg'dan Hall'e döner dönmez evlenmeye karar verir. Margarethe Brenz'in iki yakın dostu olan St. Katharine Kilisesi'nin rahibi Michael Gräter'in kız kardeşi ve St. Michael Kilisesinin rahibi Johannes Eisenmenger'in de baldızıdır⁶⁴⁸. Brenz'in evlenmesi ile Schwäbisch Hall'deki reform sürecinin önemli bir eşiği aştığını söylemek mümkündür. Bir din adamı olan Brenz'in evlenme kararı Katolik Kilisesi ile ayrışmasının artık teolojik farklılıkları tamamen aştığı, bunun fiilî kopuş anlamına geldiğinin bir işareti olarak görülebilir.

⁶⁴⁵ Bu konuda şu bilgilerin altının çizilmesi yerinde olacaktır: Schwäbisch Hall'deki St. Michael Kilisesi 2013 yılının Ekim ayında Avrupa Kültür Mirası listesine girmeye hak kazanmıştır. Bunun yanında Schwäbisch Hall kenti de Mart 2015'te Avrupa'daki Evanjelik Kiliseler Topluluğu (GEKE) tarafından 17 ülkeden 100 reform kenti arasından *Avrupa'nın reform kentlerinden biri* olarak seçilmiştir. Bkz.: Panter, "St. Michael", s. 70. Schwäbisch Hall'in "reform kenti" olarak aldığı ulusal ve uluslararası ödüller ile kazandığı statülerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: http://www.swp.de/schwaebisch_hall/lokales/schwaebisch_hall/hall-ist-reformationsstadt-europas-7393324.html (15.05.2018).

⁶⁴⁶ Luther'i Roma tarafından aforoz edilmeye götüren resmî görüşmeler sürecinin Augsburg Müzakeresi ile başladığı söylenebilir. Brenz'in de katıldığı Augsburg Müzakeresinin en önemli özelliklerinden biri Luther'in düşüncelerini ilk kez resmî platformda ve bir Katolik temsilci huzurunda dile getirmiş olmasıdır. Luther burada açıkça papanın temsilcisinin yüzüne karşı papalığın otoritesini reddettiğini ve dinî otorite olarak sadece Kutsal Kitap'ı kabul ettiğini dile getirmiştir. Bkz.: Taş, *Martin Luther'de Kurtuluş*, s. 50.

⁶⁴⁷ Katharina von Bora hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Martin Treu, *Katharina von Bora – Biographien zur Reformation*, Drei Kastanien Verlag, Wittenberg 2004.

⁶⁴⁸ Kızlık soyadı "Gräter" olan Margaretha, Brenz ile evlenmeden (1530) önce tuz üreticisi (*Salzsieder*) bir aileden gelen ve aynı zamanda kent yönetim konsey üyesi olan Hans Wetzel ile evlidir. Ancak kocasının ölmesi üzerine Brenz ile evlenmiştir (1530). Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

Bu evliliğin Brenz için önemli sonuçları olmuştur: Örneğin Reformun Schwäbisch Hall'de yerleşmeye başlamasının yanında kişisel olarak Brenz, kentin soylu aileleri arasına girme fırsatını yakalamıştır. Bkz.: Maisch, "Die Frauen im", s. 34-37.

Ayrıca Margarethe'nin aile evinin (*Gräterhaus*) Schwäbisch Hall'de hala aslına uygun olarak korunduğunu belirtelim. Margarethe ile ilgili bir başka bilgi ise Anabaptist hareketin en bilinen kurucusu Melchior Hoffman (tkr.: 1495 [SHA] – 1543) ile kuzen olduklarıdır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

Brenz Hall’de reform faaliyetine devam ederken Protestanların nitelik ve niceliksel büyümesine paralel olarak ülke içinde ve dış siyasette etkin bir güce kavuşmaları Protestanları hem imparatorluğun hem de Papalığın en önemli konularından biri haline getirir. Bu durumun bir sonucu olarak Protestan prensler kendilerini korumak – Reformasyon dönemi imparatoru V. Karl’ın Protestanlara düşmanlığı açıkça bilinen bir husustur– ve iç ve dış olaylar karşısında birlikte hareket etmek için 1531 yılında bir araya gelerek Schmalkald Birliğini kurarlar. Bu Birlikten rahatsız olduğu bilinen V. Karl 1546 yılında beklediği fırsatı yakaladığını düşünür ve onlara karşı –Katolikliğe ve imparatora sadık İspanyol askerlerinden oluşan– büyük bir askerî güç ile tam bir “kapatma savaşı” düzenleyerek Birliği dağıtır.

Schmalkald Savaşı’nda (1546-7) Protestanların ağır yenilgi almaları onlar için önemli sonuçlar doğurur. Protestanlığın yayılmasını neredeyse durma noktasına getiren bu mağlubiyet onların günlük yaşamlarındaki güvenlik hislerini de yok etmiştir. Buna rağmen bu zaferin tam olarak imparatorun istediği sonucu doğurduğu söylenemez. Çünkü Almanya başta olmak üzere Avrupa’da hala çok yoğun Protestan bir nüfus ve birçok Protestan prens bulunmaya devam etmektedir. İmparator onları daha fazla isyana sevk etmemek için bir muâhede“ ilan etmeye karar verir: (Augsburg) *Interim*’i”⁶⁴⁹. “*Interim*”in Protestanlara biraz nefes aldırıldığı söylene de aslında tam olarak ne onları ne de Katolikleri memnun edebilmiştir.

Bu yenilgi birçok Protestan önder için olduğu gibi Brenz ailesi için de zor günlerin başlangıcı olur. Öyle ki aynı ay içerisinde Schwäbisch Hall’e ulaşan İmparatorun askerleri Schmalkald Birliğini savunduğu ve imparatora karşı vaazlar verdiği gerekçesiyle Brenz’in evini basarlar. Brenz kılıpayı kendini kurtarmayı başarsa da ortaya çıkan sorunlar eşi Margharetha’nın verem hastalığına yakalanmasına yol açar. Eşi, Brenz’in yakın dostu olan Württemberg dükü Ulrich’in talebi üzerine altı çocuğuyla birlikte Schwäbisch Hall’den ayrılarak Württemberg Dükalığına sığınmak zorunda kalır. Ancak hastalığının ilerlemesi üzerine tekrar Hall’e dönen Magheretha yaklaşık iki ay sonra tüberkülozden vefat etmiştir

⁶⁴⁹ “Bu arada-arasında” anlamında Latince bir kelime olan “*Interim*”, genel olarak geçici bir dönem için geçici bir düzenleme anlamındadır. Kilise ile ilgili olarak kullanılan “*Augsburg Interimi*” ya da sadece “*Interim*” 1548’de İmparator V. Karl tarafından Kutsal Roma İmparatorluğu’nun Katolik Kilisesi ile Protestanların ilişkisine dair bir düzenleme niteliğindedir. *Interim* Almanya’da imparator V. Karl’ın yönetimi altında Protestanlar ve Katolikler arasında genel bir konsil (Trent) düzenleninceye kadar yapılan geçici düzenlemeyi belirtir. *Interim* hakkında dördüncü bölümdeki Alman Protestanlığının Zaferine Giden Yolun Başlangıcı: *Interim* ve Augsburg Din Barışı başlığına bakılabilir.

(18 Kasım 1548)⁶⁵⁰. Bu noktada dindar bir kişi olan Magheretha hem kocasının hem eniştesinin görev yaptığı St. Michael Kilisesine gömülmek istemiş ancak Brenz bunu kabul etmemiştir. Onun bu konuda eşi dâhil hiç kimseye iltimas geçmediği anlaşılmaktadır⁶⁵¹.

Brenz'in Magharetha ile olan evliliğinin günümüze kadar süren neslinin devamını sağlamanın yanında Hall reformu için de verimli sonuçları olduğu söylenebilir. İkilinin bu evlilikten altı çocuğu olmuştur. Örneğin döneminin meşhur teoloji profesörlerinden ve babasının eserlerini yayınlayan oğlu Johannes, Tübingen Üniversitesinde teoloji eğitimi aldıktan sonra orada hocalık yapmaya başlar. Barbara ve Sophie isimli iki kızı ise bugün hala çoğalmaya devam eden bir neslin kök anneleri (*Stamm-Mütter*) durumundadırlar⁶⁵². Öte yandan ifade etmek gerekir ki Magharetha'nın Hall reformu ile bağlantısı sadece eşi Brenz ile sınırlı değildir. Şöyle ki bir kilisede (St. Katharina) Margharetha'nın abisi Michael Gräter, bir başka kilisede –Brenz'in vâiz olduğu St. Michael– eniştesi Johannes Eisenmenger rahip olarak Hall reformuna önemli katkılar sağlamışlardır. Başka bir ifade ile söylenecek olursa Hall reformunun başlamasını, devam etmesini ve sonuçlanmasını sağlayan reformatörlerin neredeyse tamamı Margharetha'nın yakın çevresinden çıkmıştır.

Schmalkald Savaşı'nın (1546-7)⁶⁵³ yol açtığı zorluklardan en çok etkilenenler arasında Brenz gibi Reformasyonun önderleri ilk sırada gelmektedir. Savaş sonucunda yaşadığı Schwäbisch Hall'den kaçmak zorunda kalan Brenz yaklaşık beş yıl (1548-1553) boyunca birçok yerde kaçak olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Bu yerler arasında

⁶⁵⁰ Maisch, “Die Frauen im”, ss. 34-37.

⁶⁵¹ Oğlu Johannes'in sonradan annesi için yaptırdığı mezar kitabesi şu anda St. Michael Kilisesinde bulunmaktadır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 30.

⁶⁵² Brenz'in soyunun önemli bir kısmının Margaretha'dan doğan kızları Barbara ve Sophie'den ilerlediği bilinmektedir. Bunlar arasında şâir ve romancı Wilhelm Hauff (1802-1827), “Alman Anayasa Hukukunun Babası” kabul edilen Johann Jakob Moser (1701-1785), Württembergli meşhur von Mohl ailesi, Alman şâir ve politikacı Ludwig Uhland (1787-1862), 19. yüzyılda Almanya'nın en çok okunan gençlik yazarlarından Otilie Wildermuth (1817-1877) ile filozof Hegel (1770-1831) bulunmaktadır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 26-29.

⁶⁵³ Schmalkald Savaşına (bozgunu) yol açan ve İmparator V. Karl'ın kızgınlığına neden olan olay Protestan prenslerin bir araya gelerek “Schmalkald Birliği” adıyla bir savunma birliği oluşturmuş olmalarıdır. Protestan prensler kendilerine karşı şartların ağırlaştığını düşündüklerinden savunma amaçlı olarak kendi aralarında bu birliği kurmaya karar verirler. İmparatorun papayı ikna ederek düzenlemeyi planladığı Trent Konsili'ne (1545-1563) Protestanların katılmayı reddetmeleri ve imparatorun Luther'in ölümüyle Protestanların başsız kaldığını düşünmesi imparatoru uzun zamandır beklediği Schmalkald Birliğine katılan prensleri cezalandırma ve onlara son darbeyi vurma planının artık gerçekleşebileceğini düşünmeye sevk eder. Bu amaçla Protestanlara hem kuzeyden hem güneyden çok sert bir şekilde saldırır ve onları ağır bir yenilgiye uğratar. Bkz.: Stauffer, *Reform*, ss. 74-51.

Ancak bu tahripkar yenilgiye rağmen Protestanlık ne politik ne askerî ne de teolojik olarak yok olmuştur. Bunun üzerine taraflar ancak 1555 yılındaki Augsburg Din Barışı (*Augsburger Religionsfrieden*) ile nihâi antlaşmayı imzalayabilmişlerdir.

Dettingen an der Erms ön plana çıkmaktadır; çünkü burada Katharina Eisenmenger (1532-1584) ile ikinci evliliğini yapmıştır (1550)⁶⁵⁴.

Brenz birçok reformatöre nasip olmayan ve günümüze kadar ulaşan büyük ve geniş bir soya sahiptir. Birinci evliliğinden olan soyu kızları Barbara ve Sophie üzerinden, ikinci evliliğinden soyu ise kızı Agatha üzerinden devam eder. Bugün Württemberg’te onun soyundan gelen birçok insanın varlığı bilinmekle birlikte özellikle edebiyatçı Hermann Hesse ve filozof Hegel başta olmak üzere Almanya’nın birçok tanınmış şahsiyeti onun soyundan gelmektedir. Schwäbisch Hall’in ilk kök atalarından kabul edilen Brenz’in neslinin sadece Schwäbisch Hall ve Württemberg’e değil Güney Almanya’yı da aşarak Almanya’nın geneline, hatta tüm Avrupa’ya yayıldığı bilinen bir husustur⁶⁵⁵.

Schwäbisch Hall’den Kaçışı ve Sürgün Dönemi (1548-1552): Protestan teologların kendi içlerindeki en önemli teolojik ayrışma noktalarının başında gelen komünyon⁶⁵⁶ sorununu çözme amacıyla bir araya geldikleri ve Brenz’in de katıldığı Regensburg Görüşmeleri (*Regensburger Religionsgespräch*) sırasında Brenz’in kendisine her zaman ilham, cesaret ve sabır kaynağı olan üstadı Luther’in ölümünü (18 Şubat 1546) öğrenmesi onu derinden sarsmıştır. Bu ölümün peşinden kısa bir süre sonra Protestanları büyük yıkıma uğratan Schmalkald yenilgisi de Brenz’in yaşam şartlarının günden güne kötüleşmesine yol açmıştır.

İmparator V. Karl’ın İspanyol birlikleri savaş sonucunda Birliğe destek veren İmparatorluk kenti Schwäbisch Hall’i cezalandırmak için hiç vakit kaybetmeden yenilgiyi takip eden bir ay içinde kenti işgal etmişlerdir. Birliğin lehinde ve imparatorun aleyhinde vaazlar verdiği gerekçesiyle –aslında Brenz vaazlarında Kayzer’e karşı hiçbir saygısız

⁶⁵⁴ Bu evlilikten 12 çocuğu daha meydana geldiği ve onlardan on tanesinin babalarının ölümünde (1570) hala hayatta oldukları bilinmektedir. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 30.

⁶⁵⁵ İkinci evliliğini Tübingen Üniversitesinin rektörü teolog Matthias Hafenreffer ile yapan kızı Agathe’nın soyundan gelen ünlü Swabyalı (*Schwäbisch*) teolog Johann Albrecht Bengel (1687-1752) ve Bengel’in soyundan gelen ünlü Tıppçı Kretschmer ailesi de Brenz’in soyuna dâhildir. Aynı şekilde Alman Nazizmine Protestan direnişin sembollerinden olan Dietrich Bonhöffer (1906-1945), Alman politikacı ve yönetici Klaus von Dohnanyi (d. 1928), Alman yazar ve doktor Ludwig Finckh (1876-1964) ile Nobel ödülü sahibi Alman edebiyatçı Hermann Hesse (1877-1962) ve filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel de Brenz’in soyundan gelenler arasındadır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 30.

⁶⁵⁶ Brenz hem kaleme aldığı “*Syngramma Suevicum*” adlı eserinde hem de katıldığı birçok platformda Luther’in komünyon doktrinini, yani ekmek ve şarap sözcüklerinin sembolik yorumunun reddedilmesini diğer reformatörlere karşı savunmuştur. Burada Brenz de Luther gibi *Mesih komünionunda fiziksel olarak bulunur* düşüncesini onaylamaktadır. Bkz.: Jörg Baur, “Johannes Brenz: Ein schwäbischer Meisterdenker auf den Spuren Luthers”, *Blätter für württembergische Kirchengeschichte*, 100 Jahrgang, Chemnitz 2000, ss. 45-46.

ifade kullanmamıştır– özel olarak aranan Brenz’in evi askerler tarafından yağmalanır. Askerler kenti terk edene kadar yaklaşık bir ay boyunca eşi hastanede, kendisi de tebdil-i kıyafetle ormanda saklanmak zorunda kalır⁶⁵⁷.

Brenz’in peşini bırakmamakta kararlı olan imparator bu sefer kent yönetiminden onun iadesini ister. Brenz bir yönetim konsey üyesinin “bay Brenz, kaç kaç!” (*Domine Brenti, fuge fuge!*) yazan bir notu gizlice eline tutuşturması üzerine “yine” son anda kaçmayı başarır. Birinci kaçıştan yaklaşık beş ay sonra (Haziran 1547) gerçekleşen ikinci kaçışında bu defa yalnız değildir; onunla birlikte Johannes Eisenmenger (Isenmann) ile Hans Gräter de Hall’den kaçanlar arasındadır. Bu andan itibaren yaklaşık beş yıl (1548-1553); sırasıyla Württemberg, Straßburg, Mömpelgrad, Basel, -yine- Württemberg ve son olarak da Tübingen’de çoğu gizli tutulan yerlerde sürgün hayatı yaşamak zorunda kalır⁶⁵⁸.

Değerlendirme ve Analiz: Eski özgür İmparatorluk kenti Schwäbisch Hall Orta Çağın zengin Alman şehirlerinin başında gelir. Kent bu refahını kendini önemli bir tuz ticareti ve üretim merkezi haline getiren tuz kaynağına sahip olmasına borçludur. Bu ekonomik canlılığın bir sonucu olarak çok az kente nasip olan bir özelliğe daha sahiptir: Darphane. Burada basılan bir madeni para olan “*Heller*”, tüm Avrupa’da geçerli bir paradır ve çeşitli ulusal para birimlerine dönüşmüştür. Orta Çağın bu zengin kenti günümüzde bile hâlâ bu ekonomik patlamaya tanıklık etmektedir.

1525’te özgür İmparatorluk kent konseyi Brenz’i (1499-1570) St. Michael şehir kilisesine vâiz olarak atar. Brenz öğrenciyken 1518’de Heidelberg tartışmasında Martin Luther ile tanışmış ve o andan itibaren “istikrarlı“ bir şekilde onun en yakın takipçilerinden biri olmuştur. Burada Brenz’in Luther’i körü körüne takip etmediği, bölge reformuna kendi rengini verdiği bilinmektedir. Örneğin Schwäbisch Hall’deki ikonoklazmın önüne geçmiş ve âsi köylülere (Köylü Ayaklanmaları) ve Anabaptistlere karşı Luther dâhil birçok reformatöre göre daha hoşgörülü yaklaşmıştır.

Brenz atanmasından sonraki 26 yıl boyunca Schwäbisch Hall’deki reformu yönetmiştir. Bu bağlamda kentte sosyal yardımların düzenlenmesinde ve okul sisteminde iyileştirmelere gitmiş, sosyal kökenleri ne olursa olsun erkeklerin yanında kızlar için de eğitimin zorunlu olmasını sağlamıştır. Özellikle kızlar için zorunlu eğitim anlayışı onun

⁶⁵⁷ Weismann, “Johannes Brenz”, ss. 39-42.

⁶⁵⁸ Weismann, “Johannes Brenz”, ss. 39-42.

çağının ilerisinde bir reformatör olduğunu göstermektedir. İlk reform uygulamasını 1526'da komünyonu her iki biçimde dağıtarak yapan Brenz 1527'de yeni bir kilise düzenlemesi ve 1530'daki evliliğiyle şehirdeki reformu neredeyse tamamlamıştır. Ayrıca günümüze kadar sekiz yüzden fazla basılmış iki tane ilmihal (*Kateşizm*) yazarak reform tarihine geçmiştir. Bundan sonra hem Schwäbisch Hall kentinin ününün hem de Brenz'in reformist karizmasının kent sınırlarının çok ötesine geçtiği görülür. Bunda 1529'daki "Marburg Din Müzakeresi"nin etkisini unutmamak gerekir. Brenz'in bu toplantıda gösterdiği performans onu imparatorluğun en önemli teolog ve reformatörlerinin çemberine girmesini sağlamış ve din tartışmalarının çoğuna katılarak bütün İmparatorluk genelinde bir uzman ve danışman haline gelmesini sağlamıştır.

Ancak 1548 yılındaki Schmalkald yenilgisi tüm Protestanlar için olduğu kadar Brenz ve ailesi için de zor zamanların başlangıcı olur. Öncelikle Brenz hakkında İmparatorluk yakalama kararı çıkartılmış, bunun üzerine iki kere Schwäbisch Hall'den kaçmak durumunda kalmıştır. Beş yıl boyunca Württemberg dükü Ulrich'in himayesinde Güney Almanya'nın çeşitli bölgelerinde kaçak hayatı yaşamak zorunda kalmış üstelik (birinci) eşi Katharine altı çocukla çektiği sıkıntılara dayanamayıp veremden ölmüştür.

Yenilginin şoku ve etkileri atlatıldıktan sonra dük Christoph ilk defa Basel'de tanıştığı ve sonradan sürekli danıştığı Brenz'e ve ailesine kucak açmış ve Württemberg'deki kilise organizasyonunun yeniden düzenlenmesi işini ona emanet etmiştir. Böylece Brenz Schwäbisch Hall'de küçük ölçekte uygulamış olduğu reform faaliyetini Württemberg'de büyük ölçekte uygulama imkanına kavuşur. Bu durum bize Schwäbisch Hall'in Württemberg reformunun beşiği olduğunu göstermektedir.

4.1.4. Alman Protestanlığının Zafer Fişeği: *Interim* ve Augsburg Din Barışı

Brenz'in Württemberg dönemine geçmeden önce Protestanlar için zor zamanlar anlamına gelen ve onun Schwäbisch Hall'den çıkmak –aslında 'kaçmak' daha doğru bir kelime– zorunda kalmasının "resmî" sonucunu oluşturan *Interim*'i (ve dönemini) ele almamızda fayda vardır. Çünkü imparatorun Brenz hakkındaki yakalama kararının resmî gerekçesini onun Schmalkald Birliğine verdiği destek ile *Interim*'e karşı verdiği vaazlar oluşturmaktadır.

Interim / Augsburg Interimi: Almanya'daki Luther taraftarı prensler imparator V. Karl'ın Almanya'nın dini ve siyasi birliğini bozdukları gerekçesiyle kendilerine karşı büyük bir saldırıda bulunacağını tahmin ettiklerinden kendi aralarında bir birlik kurmaya karar verirler (Schmalkald Birliği – 1531)⁶⁵⁹. Politik çıkarları dini çıkarların üstünde tutan Fransa Kralı I. François ise iyi bir Katolik olmasına rağmen Protestan birliğini destekleme kararı alır. I. François Habsburgların “evrensel monarşisi”ne karşı “Avrupa güç dengesini” sağlamak için bu kararı almakla kalmaz hatta Müslüman Osmanlı devletiyle bile ittifaklar kurma yoluna gider. Protestanların başlattığı ve inişli çıkışlı devam eden bu mücadele “Augsburg Din Barışı” (1555) ile zaferle sonuçlanır.

1555 yılındaki başarıya kolay ulaşılamamıştır; şöyle ki Papa III. Paul'un (1468-1549) Lutheryanlara karşı tedbirlerini “yavaş” bulan Kutsal Roma-Cermen imparatoru V. Karl (1500-1558), Luther'in 1546'daki ölümünden kısa bir süre sonra papayla bir anlaşma yapar. Buna göre V. Karl Papanın Protestanlar karşısında Katolik inanç ve uygulamalarının sınırlarını kesin bir şekilde belirlemek için bir yıldan beridir yapmayı planladığı Trent Konsiline (1545-1563) “karşı” olan ve Schmalkald Birliği'ni oluşturan Alman Protestan prenslerle savaşıacaktır. Akabinde hızlı sonuç peşinde koşan V. Karl hiç vakit kaybetmeden kendine sadık İspanyol birlikleri ile hem kuzeyden hem güneyden acımasızca Protestan birliklere saldırır ve çok geçmeden –özellikle Mühlberg Savaşı'nda– Alman Protestan prensleri mağlup ederek Schmalkald Birliğini dağıtır (1546/7)⁶⁶⁰.

Bunun üzerine gücü ve fırsatı tamamen eline geçiren ve mevcut dini ihtilafı kökten çözmeye niyetinde olan V. Karl Protestan tarafı Augsburg'ta görüşmelere davet eder (15 Eylül 1547). Yapılan görüşmeler ve ortaya çıkan antlaşma “Augsburg İnterimi” (*Augsburger Interim*) olarak adlandırılmaktadır. Bu Alman Katolikleri ile Protestanları arasında Mayıs 1548'de ilan edilen ve 30 Haziran 1548'de İmparatorluk yasası haline gelen geçici doktriner bir anlaşmadır⁶⁶¹. Bu antlaşma Kutsal Roma imparatorunun arzusu ve ısrarı üzerine hazırlanmış ve kabul edilmiştir. V. Karl için *Interim* bir siyasi karıştıktan öte

⁶⁵⁹ Bu birliği kurmalarının bir başka nedeni ise ister teolojik ister bölgesel çıkar kaynaklı olsun birlikte hareket etmekte zorlanan Protestanların mümkün olduğu kadar aralarında teolojik ve politik birlikteliği sağlamaktır. Burada ayrıca vurgulanması gereken bir husus da şudur: Bu dönemden itibaren en azından 2. Dünya Savaşı sonuna kadar Katolik Fransa'nın dış politikası ister dinî ister siyasal olsun Almanya'nın bölünmüşlüğü'nün sürdürülmesi üzerine kurulacaktır. Bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 87.

⁶⁶⁰ Stauffer, *Reform*, ss. 55-56.

⁶⁶¹ Bu “geçici düzenlemelerin (*Interim*) sadece Augsburg *Interimi*'nden ibaret olduğunu düşünmek doğru olmaz. Bu anlamda Almanya'da İmparator V. Karl'ın yönetimi altında Protestanlar ve Katolikler arasında üç tane geçici *konfessionel* uzlaşma denemeleri (*Interim*) olmuştur: (1) Regensburg *Interimi* (1541), (2) Augsburg *Interimi* (1548) ve (3) Leipzig *Interimi* (1548).

hararetle arzu ettiği yeniden dini birleşmeyi sağlamak için gidebileceği en ileri noktayı temsil eder. Bu anlaşmanın “geçici” (*Interim*) olarak adlandırılmasının altında imparatorun Katolik Kilisesinin bir genel konsilinde (Trent Konsili) farklılıklar çözülene kadar Almanya’da “geçici” *dini birlik* kurmayı umması yatar⁶⁶².

26 maddeden oluşan bu “geçici düzenleme” ağırlıklı olarak Katolik bakış açısını yansıtmaktadır. Ana teması Katolikler ve Alman Protestanların genel konsil toplanana kadar nasıl bir arada yaşayacaklarını düzenlemektir. İlk iki madde her ne kadar Katolikler tarafından Lutheryanlara taviz gibi algılansa da “kurtuluş” öğretisi gibi temel konularda reform önderlerinin beklentilerine cevap vermez. Bunun da ötesinde krallık Katolikleri ilgilendiren şikâyetleri ciddiye alıp gidermeye çalışırken Lutheryanları ilgilendiren konuları görmezden gelmeye, hatta onlara baskı uygulamaya ısrarla devam eder. Daha da ileri giderek Alman Protestanların egemen olduğu topraklara Katolikliğin yeniden yerleşebilmesi için çaba sarf etmekten geri durmadıkları görülür⁶⁶³.

V. Karl Schmalkald Savaşında mağlup olan Alman Protestanlara *Interim* maddelerini imzalamaları için 18 gün süre verir. Bunu imzalamayı reddeden birçok Protestan din adamı aileleriyle birlikte ya zulme uğrayıp hapsedilmiş ya idam edilmiş ya da sürgünde ölmüştür. Brenz de *Interim*’e karşı olduğundan –yukarıda söz edildiği gibi– Hall’den kaçmak, karısı Margarethe ise altı çocuğu ile birlikte Württemberg Dükalığına sığınmak zorunda kalmıştır.

Alman Protestanlara verilen birkaç “taviz” dışında Katoliklerin lehine işleyen *Interim*’in Protestanlar arasında 30 yıllık reform çabalarını boşa çıkardığı ve reform inancının neredeyse sönmeye yüz tuttuğu düşünülmeye başlanır. Protestanlar arasında ortaya çıkan düş kırıklığı hem güney hem kuzey kentlerinde şiddetli tepkilere yol açar. İmparator V. Karl bu amaçla kuzeyde itaat etmemekte direnen reform taraftarlarını dize

⁶⁶² V. Karl *Interim* metninin hazırlanmasında iki Katolik din adamına karşılık tek Protestan din adamı görevlendirmiştir. Katolikler tarafından da tepkiyle karşılanan *Interim*’in Protestan dünyada da neredeyse hiç karşılığı olmamıştır. Kuzey Almanya’nın katı Protestan bölgeleri *Interim*’e hiç yüz vermezken imparatorun Schmalkald zaferinden sonra nisbeten güçlü olduğu güneyde ve merkezde bile tam kabul görmemiştir. *Interim*’in sadece Augsburg, Ulm ve Konstanz gibi bazı Güney Alman kentlerinde geçerli olabildiğinin altının çizilmesi gerekir. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, 255.

⁶⁶³ Özellikle ilk iki maddesi Protestanlara verilen bazı imtiyazları düzenlemektedir. Örneğin komünyonu her iki (Katolik ve Protestan) şekilde, yani sadece din adamlarının değil cemaatin de ekmek ve şaraptan alabilmelerine imkan sağlayan usulde icra edilmesine ve bunun yanında din adamlarının evlenebilmelerine izin vermektedir. Katolikler bu iki maddeye sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 255.

getirebilmek için sığındıkları Magdeburg kentini kuşatma altına alır. Zor günler geçiren Protestanlara yardım Saksonya Elektör Prensi Moritz'ten (Maurice) gelmiştir. İmparatorun / Katolik tarafında bulunan Moritz beklenmedik bir şekilde karar değiştirerek reformist prenslerin safına hatta başına geçerek Fransa'yı da yanına alır ve V. Karl'ı Innsbruck'ta yenmeyi başarır. Bu zaferin bir sonucu olarak taraflar arasında Passau Antlaşması imzalanır (1552). Buna göre yeni bir Diet / Müzakere toplanana kadar mevcut haliyle Protestanlara dokunulmayacaktır⁶⁶⁴. Zaten kimsenin memnun olmadığı *Interim* böylece Protestanların lehine biraz daha iyileştirilmek suretiyle resmî olarak son bulmuş olur.

Augsburg Din Barışı – 1555: Geline nokta artık Katoliklerin bile bitmeyen bu çekişmelerden bıktığı ve tarafların kalıcı bir barışa –adeta– zorlandığı bir dönemi ifade eder. Bu amaçla Augsburg'ta bir araya gelen taraflar 25 Eylül 1555 tarihinde “Augsburg Din Barışı”nı (*Augsburger Religionsfrieden*) imzalamayı başararak kalıcı barışa giden yolun ilk önemli eşiğini geçerler. Bundan sonra Alman Protestanlar ilk defa bu kadar güvenli bir şekilde barış ve özgürlüğün tadını çıkarmaya başlayacaklardır⁶⁶⁵. Öte yandan Protestanlığın Almanya'da tanınmasındaki ilk büyük adım olan bu barışın ortaya çıkmasında Brenz'in önemli bir paya sahip olduğunun bilinmesi gerekir. Çünkü bu barışın ortaya çıkması için en çok uğraşanların başında gelen Dük Christoph'u bu mücadeleye iten ve ikna eden Brenz olmuştur⁶⁶⁶.

Özde reform davasının başarısı anlamına gelen antlaşma resmî olarak Almanya'da sadece iki kilisenin varlığını kabul eder: Roma Katolikliği ile Lutheryanlar. Buna göre bir bölge ya Katolik ya da Lutheryan olabilecektir⁶⁶⁷. Bunun yanında iki grup arasındaki çatışmayı “resmen” sona erdirdiğini söylemek de mümkündür. Kısaca uzlaşmanın Alman topraklarındaki dini ayrışmayı resmileştirdiğini, ayrıca bu resmiyetin Alman topraklarının

⁶⁶⁴ Burada G. R. Elton, V. Karl'ın politik birlik uğruna Alman Protestanlarının derin dinî duygu ve samimi inançlarını tam olarak kavrayamadığını söylemektedir. Bkz.: Elton, *Reformation Europe*, s. 255.

⁶⁶⁵ Britannica, <https://www.britannica.com/event/Peace-of-Augsburg#ref84243> (15.08.2021).

⁶⁶⁶ Volk, *Johannes Brenz*, s. 109.

⁶⁶⁷ Bu kuralın birkaç istisnası olmuştur. Bunların başında “özgür İmparatorluk Kentleri” gelmektedir. Bu kentlerdeki Lutheryan ve Katolik vatandaşlar dinlerini istedikleri gibi yaşamakta özgür kaldılar. Aynı istisna Lutheryan şövalyeler için de geçerli olmuştur. Bu arada Lutheryanların Katolikler ile olan çatışmasını “resmen” sona erdiren bu antlaşma / uzlaşma Kalvinizm gibi diğer Protestan mezhepleri için hiçbir hüküm getirmemiştir.

Bkz.: Britannica: <https://www.britannica.com/event/Peace-of-Augsburg#ref84243> (15.08.2021).

19. yüzyıla kadar sürecek olan küçük ve bağımsız devletler mozayığı biçiminde parçalanmasının da yolunu açtığını söylemek mümkündür⁶⁶⁸.

Uzlaşma “iki” ana başlıkta özetlenebilir: ilki dini ayrışmanın resmileştirilmesi. Böylece Lutheryan prensliklere inançlarının Augsburg *Interimi*’nde belirtilen şekilde uygulama hakkının tanınması, ikincisi ise dini alanda maddi iktidar gücünün tanınması. Bu bağlamda belirlenen “Kral kimse din de odur” (*Cujus Regio, Erus Religio*) ilkesinin ileri bir adım olduğunda şüphe yoktur. Bu ilke uyarınca insanlar kendi istedikleri inanca sahip olabilme hakkını elde edemeseler de en azından idarecilerinin benimsediği inanca / dine katılabileceklerdir; ya da bulunduğu yönetimin inancını benimsemeyen ise o takdirde kendi inancına uygun başka bir yöneticinin ülkesine / prensliğine göç etme hakkına sahiptir⁶⁶⁹. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse din özgürlüğünün aslında halka değil derebeylere tanındığı görülmektedir.

Ancak bütün bunlara ve bazı eksikliklerine rağmen yararlı olduğunda kuşku olmayan Augsburg Barışı’nın ömrü uzun olamamıştır. Protestanlar ve Katolikler arasında kurulan denge kısa bir süre sonra başka etkenlerle bozulmuştur⁶⁷⁰. Sonuçta barış antlaşmasının her prensliğe vatandaşları adına onların dinini belirleme yetkisi vermesinin pratikte yürümediği ve 1608’de Protestan prensliklerin haklarını savunmak için hem kendi aralarında yeniden bir birlik arayışına hem de Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerden dış destek arayışlarına girdikleri görülür. Buna karşılık Katolik Alman Prenslikleri ise 1609 tarihinde Bavyera Prensiğinin önderliğinde Kutsal Roma İmparatorluğunun somut desteği ile ve İspanya’nın da desteğini almayı umarak bir araya gelirler. Taraflar arasındaki bu gerilim ve baskıların onları “Otuz Yıl Savaşları”na sürüklediğini söylemek gerekir⁶⁷¹. Bu durum zaten prensliklerle yönetilen ve “resmî” olarak iki din içinde bölünmüş olan Almanya’nın “fiilî” olarak ta parçalanması anlamına gelmektedir.

⁶⁶⁸ Sander, *Siyasi Tarih*, ss. 84-86.

⁶⁶⁹ Sander, *Siyasi Tarih*, ss. 84-86.

⁶⁷⁰ Bu etkenlerden biri 1560’tan itibaren “Seçici” Prens III. Friedrich’in desteğiyle Pfalz bölgesine Kalvinizmin yerleşmesi, bir diğeri de Katoliklerin Protestanlar karşısında uğradıklarını düşündükleri kayıpları gidermek isteyen “Karşı Reform”u (*Gegenreformation*) başlatmaları olmuştur. Karşı Reform hakkında bkz.: Stauffer, *Reform*, ss. 55-56; Esen, “Karşı Reform Hareketi”, ss. 111-130.

⁶⁷¹ Bu savaşlar dizisi Fransız Devrim Savaşları öncesindeki en büyük Avrupa savaşı olarak tarihe geçmiştir. Modern dünya düzeninin temellerinin atıldığı iddia edilen ve Protestanların zaferi ile sonuçlanan bu “Otuz Yıl Savaşlar” dizisi Westphalia Barışı (1648) ile sona ermiştir. Bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 99.

4.1.5. Württemberg (Stuttgart) Dönemi (1548-1570)

Teolojik yönelimler çoğu kez politik tercihlere bağlı olarak yön ve ivme kazanır. Reform tarihinde bunun en iyi örneğini Württemberg’de bulmak mümkündür. Çünkü reform fikirlerinin Württemberg’e girmesi, yaygınlaşması ve orada kök salması – neredeyse– tamamen devletin (dükalığın) desteği ile gerçekleşir. Bu açıdan Württemberg’in bir “reform merkezi” haline gelmesinde Dük Ulrich (1487-1550) ile oğlu Christoph’un (1515-1568)⁶⁷² inisiyatifleri inkar edilmez bir gerçektir. Teolojik olayların ekonomik, sosyokültürel ve politik olaylarla kaçınılmaz bağlantısı olduğundan hareketle bir bölgedeki dini ve teolojik hareketliliği analiz edebilmek için öncelikle bu ilişkilerin iyi tespit edilmesi gerekmektedir.

Sosyoekonomik Panorama: Württemberg Dükalığı (1495-1806) ekopolitik ve jeostratejik açılardan önemli bir noktada bulunur. Dükalığın kurucusu dük Eberhard im Bart (1445-1497) tarafından politik ve ekonomik olarak konsolide edilerek geleceğin etkin dükal entitelerinden biri haline getirilir⁶⁷³. Dükalık bir taraftan Güney Almanya’nın önemli ekonomik ve kültürel merkezlerinden olan İmparatorluk Kentlerine (*Reichstadt*) diğer taraftan da Avusturya’dan Rottenburg am Neckar’a kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet sürdüren Habsburg İmparatorluğuna komşudur. Bölge birbiriyle sürekli çekişme halindeki Habsburg Hanedanlığı (Almanya ve Avusturya) ile Bourbon (Fransa) Hanedanlığı arasında yer aldığından zaman zaman Fransız işgaline maruz kalmıştır. Özellikle Reform döneminde öne çıkan ve 17. ve 18. yüzyıllar boyunca devam eden her iki güç çekişmesinin yaşandığı bir coğrafyada yer alması sık sık Fransız işgaline maruz kalmasına yol açmıştır. Başka bir ifade ile Katolik Fransa ile Katolik Kutsal Roma-Cermen İmparatorlukları arasında “Protestan” olmaya çalışan bir bölge olması Württemberg’in aslında ekopolitik ve jeostratejik öneminin bir göstergesidir.

Bunun yanında irili ufaklı neredeyse tüm köylü ayaklanmalarının başladığı bölge olarak sürekli sosyoekonomik kargaşalıkların da en yoğun yaşandığı yerlerden biri

⁶⁷² Yaklaşık 50 yıl Württemberg’i yöneten Ulrich’in iktidar döneminin başlangıç tarihini genel referans kaynakları 1498 olarak verirken Fick ise *Das Evangelische Württemberg* adlı eserde 1503 yılını belirtmektedir. Oğlu Christoph’un iktidar dönemi ise 1550-1568 arasındadır. Bkz.: Ulrich Fick, *Das Evangelische Württemberg – Gestalt und Geschichte der Landeskirche*, J. F. Steinkopf Verlag, Stuttgart 1983, ss. 13.

⁶⁷³ Eberhard, Württemberg dükü olmadan önce, henüz Tübingen bölgesi kontu iken Tübingen Üniversitesini kurarak (1477) bölgenin akademik ve dinî gelişimine çok büyük bir katkı yapmıştır. İlk başlarda geç skolastik teoloji eğitimi verilen üniversite Ulrich döneminde reforme edilmiş ve Luther reformunun ülkedeki birkaç merkezinden biri haline gelmiştir. Bkz.: Fick, *Das Evangelische Württemberg*, ss. 13-15.

olmuştur. Gerçi öteden beri dini ve siyasi otoritelerin giderek artan maddi ve manevi taleplerinden rahatsızlık duyan çiftçilerin sadece Almanya’da değil birçok Avrupa ülkesinde ayaklandıkları görülmekle birlikte en yoğun görüldüğü yerlerin başında genellikle Güney Almanya gelmektedir. 1514 yılında Güney Almanya’da Stuttgart (Württemberg Dükalığının başkenti) yakınlarındaki Rems vadisinde başlayan ve “Çiftçi Ayaklanmaları”nın (1524-1525) öncüsü kabul edilen “Yoksul Konrad” (*Armer Konrad*) ayaklanması Dük Ulrich’in Wüttembergini ekopolitik açıdan ciddi manada sarsmıştır. Luther’in 1517’deki çıkışından yedi yıl, Ulrich’in sürgüne gönderilmesinden iki yıl sonra (1524) yine Güney Almanya’da patlak veren “Çiftçi İsyanları” bu sefer Württemberg’in sosyoekonomik dengesinin iyice bozulmasına neden olmuştur⁶⁷⁴.

Teopolitik Panorama: Kilise ve toplumdaki reformist talepler Luther ile patlama yapması üzerine bu teolojik isyan sosyoekonomik şartlarla birleşerek kısa zaman içinde Saksonya’dan Avrupa’nın birçok bölgesine yayılır. İlk olarak İmparatorluk Kentlerine yayıldığı görülmektedir. Ancak Württemberg bir İmparatorluk kenti olmamasına hatta Luther’in orada hiç bulunmamasına –Roma’ya giderken bir kere Ulm’e uğramış ve sonradan Augsburg’da bulunmuştur– rağmen Reformun buraya kısa zamanda ulaştığı görülür. Bölge yukarıda sayılan nedenlerin yanında hem Luther’in öğrencileri hem de yazdığı mektuplar sayesinde 1550’li yıllarda Reformasyonun önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir⁶⁷⁵.

Württemberg reformunun iki önemli dönüm noktasından söz edilebilir: Birincisi “Heidelberg Disputasyonu” (26 Nisan 1518), diğeri ise Ulrich’in reform inancına geçmesidir (1523). Luther’in kilise ve toplum hakkındaki yeni fikirlerinin tartışılması ve müzakere edilmesi amacıyla Heidelberg’de üniversite hocaları ve önde gelen din adamlarıyla birlikte düzenlediği “tartışma / müzakere” (*Disputasyon*) Württemberg reformunda önemli bir eşiği ifade eder⁶⁷⁶. Müzakereden sonra Luther ile özel görüşenlerin hemen hepsinin ya Württembergli ya da ona komşu bölgelerden oldukları bilinmektedir.

⁶⁷⁴ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 17.

⁶⁷⁵ Onun Güney Alman kentlerinden Esslingen ve Reutlingen ile sürekli mektuplaştığı kayıtlarda görülmektedir. Özellikle Reutlingen’deki Lutheryan reformatör Matthäus Alber’e yazdığı mektup (1524) bölge halkının reformunda özel bir öneme sahiptir. Bkz.: http://www.reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Reformation_in_Wuerttemberg_Schoellkopf.pdf (30. 11. 2020).

⁶⁷⁶ https://625.uni-heidelberg.de/md/kampagnen/625jahre/atlas/lp_luher.pdf (30.11. 2020).

Özetle Württemberg ve Güney Almanya reforma dönüşümlerini büyük oranda bu kişilere borçludur⁶⁷⁷.

Burada konumuzla ilgili boyutuyla Kutsal Roma-Cermen imparatoru V. Karl / Şarlken'dn (yön. dön.: 1519-1556) kısaca bahsetmemizde yarar vardır. Öncelikle onun İmparatorluk süresi boyunca neredeyse iki hedefin peşinde koştuğu bilinmelidir: Birincisi Habsburg hanedanının yönettiği toprakları genişleterek kendi iktidarında “evrensel bir İmparatorluk” kurmak. Bunun için siyasetinin ana aksını Avrupa'daki güç mücadelesi çerçevesinde Fransa Kralı I. François (krl. dön.: 1515-1547) ile rekabetin oluşturduğu söylenebilir. İkili arasındaki bu mücadelenin imparator seçimine kadar götürülmesi mümkündür (1519). İmparator I. Maksimilian'ın torunu olan V. Karl ile Fransa Kralı I. François'in Kutsal Roma İmparatoru olmak için verdikleri mücadelede –önceden söz edildiği gibi kimin imparator seçileceğine *yedi seçici prens* karar vermektedir– Karl imparator olarak seçilir. Ancak öncelikle dedesi mevcut imparator Maksimilian'ın, banker ve tüccar Fugger ailesinin⁶⁷⁸ ve “bilge prens” olarak anılan Saksonya Elektör Prensi Friedrich'in desteğiyle bu seçimi kazandığı unutulmamalıdır. François seçimi Karl'a kaybetse de onunla mücadeleden ölene kadar vazgeçmemiştir. Bu noktada ikisi arasındaki mücadelenin Protestanların özellikle de Ulrich'in işine yaradığını söylemek mümkündür.

İkincisi de Protestanları ve Protestanlığı ortadan kaldırarak “evrensel bir kilise” kurmak. Bunu da Papalık ile işbirliği halinde iki şekilde yapmayı planlamaktadır: Birincisi güç kullanarak onları siyasi olarak ortadan kaldırmak, diğeri de –Trent Konsilinde görüldüğü gibi– Protestan teolojii Katolik teoloji içinde eriterek Protestan teolojii yok etmek. Sonunda V. Karl ne Habsburg hanedanlığı altında “evrensel bir Avrupa imparatorluğu”nun kurulmasında ne de kilisenin yeniden birleştirilerek “evrensel kilise”nin

⁶⁷⁷ Württembergische Kirchengeschichte Online – <https://www.wkgo.de/cms/article/print/263> (30.11. 2020). Luther ile Heidelberg'teki “ilk karşılaşma”nın açıkça şekillendirdiği teologlardan olan Heilbronn doğumlu Erhard Schnepf (1495-1558) ile Brenz Württemberg'in iki önemli reformatörüdür. Schnepf, Nassau ve Kuzey Württemberg'de Lutheryan reformunu yerleştiren kişidir. O ve Brenz Luther'in en sadık öğrencileri olarak hümanist düşünce ile şekillenen Zwingli, Bucer ve Öcolampad ile çatışma içindedir. Başta Brenz olmak üzere onların çalışmaları sayesinde Luther teolojisi Zwingliyanizme ve Karşı Reformasyona rağmen Güney Almanya'da başarı ile savunulabilmiştir. Bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, s. 13.

⁶⁷⁸ Fugger ailesi dönemin en büyük banker ve tüccarlarından olan ve imparator ve papaların bile üzerlerinde etkili olduğu bilinen Augsburg kökenli zengin bir ailedir. Önce tüccar, sonra gümüş-bakır madeni sahipleri ve daha sonra da bankacı olan bu aile Roma, Krakow, Antwerp ve Madrid'de ticaret ofislerine; Macaristan'da bakır, Transilvanya'da tuz ve Almadén'de (İspanya) civa madenlerine sahiptir. Fugger ailesinin Habsburg Hanedanlığının imtiyazlı borç vereni olduğu, bununla birlikte reform döneminin Kutsal Roma-Cermen İmparatoru V. Karl'ın seçilmesinde (1519) büyük rol oynadığı bilinen bir husustur. Öte yandan Nürnbergli Tucher ailesinden de söz etmek gerekir. Fuggerlerden daha az bilinmesine rağmen en az onlar kadar zengin oldukları ve dini ve siyasi önderlere borç verdikleri iddia edilmektedir. Bkz.: Hering, *Die Fugger*, ss. 5-21.

oluşturulmasında başarılı olmuştur⁶⁷⁹. Bu noktada bir taraftan V. Karl'ın başarısızlığında Protestanların önemli etkilerinin olduğunu diğer taraftan bu başarısızlıktan en çok fayda görenlerin de yine Protestanlar olduğunu hatırlamak gerekir.

Şimdi tekrar Württemberg ve reformuna geri dönebiliriz. Kutsal Roma–Cermen İmparatoru I. Maksimilian'ın ölümü (1519) üzerine imparator olan V. Karl ve kardeşi Avusturya Arşidükü Friedrich / Ferdinand hiç zaman kaybetmeden çocuk şiddet olaylarını “bahane” gösterip Ulrich'i dükükten azlederek sürgüne gönderirler (1519). Ardından krala sadakatiyle olduğu kadar acımasızlığıyla da ün salmış olan İspanyol askerleri ile Württemberg'i işgal ederler⁶⁸⁰. Bu olay Ulrich'i Habsburglardan siyasi olduğu kadar dini olarak ta uzaklaştırır ve Avrupa'da yeni yayılmaya başlayan reform inancına geçmeye karar verir (1523).

Bundan bir yıl sonra (1524) patlak veren Çiftçi Ayaklanmalarında Ulrich kendisi için yeni bir fırsat doğduğunu far eder⁶⁸¹. Şöyle ki Habsburglar Württemberg'de Protestanlığa geçen insanlara karşı çok sert tedbirler alarak Protestanlığın Württemberg'de kök salmasına engel olmaya çalışmaktadırlar. Ulrich'in 15 yıllık sürgün döneminde tamamen olmasa da bunu büyük oranda başardıkları da söylenebilir⁶⁸². Zaten Habsburglar Württemberg'de burjuvazi, piskoposlar ve soylulardan oluşan parlamento üyelerini hem korkutarak hem de ikna ederek çıkarttıkları bazı yasalar aracılığıyla ülkeyi çok fazla borca sokmuşlardır. Üstelik isyancı köylülerin / çiftçilerin kendilerini evanjelik inançla ilişkilendirmelerini de fırsat bilen Ulrich hemen köylüleri Habsburg İmparatorluğuna karşı örgütlemeye koyulur. Bunun sonucunda dük yeniden örgütlediği bu insanlarla Hesse(n) kontu Philipp'in⁶⁸³ (yön. dön.: 1509-1567) de yardımıyla Habsburglara karşı açtığı savaşta

⁶⁷⁹ Zentner, *Zentners Illustrierte*, ss. 338-339.

⁶⁸⁰ Weismann, *Eine Kleine Biblia*, s. 51.

⁶⁸¹ Güney Almanya'nın öncü köylü ayaklanması kabul edilen “yoksul Konrad” ayaklanmasında şiddetle bastırıldığı köylüleri bu sefer Württemberg'deki Habsburg yönetimine karşı kullanma yoluna gider. Bkz.: Sebastian Schmidt, *Was stimmt? Reformation – Die Wichtigsten Antworten*, Herder, Freiburg - Basel – Wien, s. 81.

⁶⁸² Werner Frasch, *Ein Mann Namens, - Württemberg veehrter und gehafter Herzog in seiner Zeit*, DRW Verlag, s. 225.

⁶⁸³ Hesse(n) Kontu Philipp 1524'te reform inancına katıldıktan sonra gençliğine rağmen Protestan prensler arasında öne çıkmaya başlar. Protestanların kendi aralarındaki ayrışmaların güç ve itibarlarını azalttığını erken bir dönemde fark ettiğinden Protestan prenslerin birleşmesi için çok çaba göstermiştir. Onun amansız Habsburg karşıtlığında Ulrich ile yakın ilişki ve işbirliğinin payının büyük olduğu düşünülmektedir. Bkz.: Frasch, *Ein Mann Namens*, s. 228.

onları yenerek Württemberg'i Habsburglardan kurtarır ve yeniden tahta geçmeyi başarır (1534)⁶⁸⁴.

Ulrich tekrar tahta geçmesinin ardından hızlı bir reform faaliyetine girişir. İlk olarak Katolik Habsburgları Württemberg'deki kilit konumlarından çıkarmakla ve manastırlara el koymakla işe başlar⁶⁸⁵. Ardından reform faaliyetlerini iki koldan yürütme kararı alır: ilki rahipler aracılığıyla: Her rahibe vaaz ve pastoral faaliyetlerini yeni reform öğretilerine göre gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği sorularak atamalar ona göre yapılır. Akabinde ise atanan her rahipten tüm faaliyetlerini reform öğretileri doğrultusunda uygulamasını ister. İkincisi ise tüm kamusal yaşamı kapsayan yeni düzenlemeleri hayata geçirir⁶⁸⁶.

Ortaya çıkan Württemberg reformu İsviçre (Zwingli) ile Wittenberg (Luther) reformu arasındaki zıtlık tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki insanların Çiftçi İsyanlarında Luther'e kızgın olmaları Württemberg reformunun genel olarak özellikle İsviçre (Zwingli) reformuna kaymasına neden olmuştur. Ancak Luther'in mektupları ve öğrencilerinin etkileri sayesinde zamanla Lutheryan etki de artarak kendini göstermeye başlar⁶⁸⁷. Bölgesindeki bu tartışmanın ve zıtlığın farkında olan Ulrich bu konuyu pratik ve pragmatik bir şekilde ikili bir yöntem kullanarak çözüme yoluna gider. Württemberg'in Stuttgart merkezli kuzey kesiminde Lutheryan Erhard Schnepf'i buna karşılık Tübingen merkezli güney kesiminde ise Zwingliyan Ambrosius Blarer'i görevlendirerek her iki inanç ekolüne de yer vermiş olur. Bu çözüm şekli oranın mevcut reform yapısına da uygun düşmektedir⁶⁸⁸.

⁶⁸⁴ Reformasyonun ortaya çıktığı 1517 yılından iki yıl sonra dük Ulrich çocuk şiddeti olayları gerekçesiyle imparator V. Karl tarafından sürgüne gönderilir (1519) ve hiç vakit kaybetmeden Württemberg Habsburglar tarafından işgal edilir. Ulrich'in tekrar tahta geçtiği 1534 yılına kadar bölgede reform hareketlenmeleri Habsburglar tarafından zorla bastırıldığından Württemberg bu tarihe kadar büyük oranda Katolik olarak kalmıştır. Ancak sürgün sırasında reform inancına geçen (1523) dük Ulrich bu süreçte içerideki Protestanları da harekete geçirerek Hessen kontu Philippe ile birlikte oluşturdukları ortak bir ordu ile Habsburgları yenmek suretiyle tekrar tahtı ele geçirir ve Württemberg'i reforme etmeye başlar (1534). Bkz.: Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 13, 21.

⁶⁸⁵ Ulrich örneğin birçok manastırı yıktırması, kilise mülklerine el koymuş ve halka reform öğretilerinin kabulü için baskı yapmıştır. Ulrich'in manastırları yıktırmasının VIII. Henry'nin İngiltere'de manastırları tasfiye etmesiyle eşzamanlı gerçekleştiği bilinmelidir. Ulrich'in bu sert tutumunun altında Katolik İmparatorun (V. Karl) kendisini sürgüne göndermesi ve topraklarına el koymasının etkili olduğu akla gelmektedir. Bkz.: Fräsch, *Ein Mann Namens*, s. 225.

⁶⁸⁶ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 22; Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 51-52.

⁶⁸⁷ Frank Zeeb, "Brenz und seine aktuelle Bedeutung", *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, s. 57.

⁶⁸⁸ Weismann, *Eine Kleine Biblia*, s. 51.

Başka bir ifade ile Ulrich Württemberg’de genel olarak doktrinde ve İtirafnâmede “Lutheryan” (Kuzey)⁶⁸⁹, litürji ve kilise düzenlemelerinde ise “Zwingliyan” (Güney) öğretiyi yerleştirerek Württemberg’e has (*schwäbisch*) bir reform oluşturmayı başarmıştır⁶⁹⁰. Bu uyumun en net haliyle komünyon ayininde ortaya konduğu görülmektedir. Böylece Dük Christopf’un (Ulrich’in oğlu) Brenz ile birlikte oluşturacağı “Württemberg reform modeli”nin teolojik temelini komünyon örneğinde olduğu gibi aslında babası tarafından atılmış olduğu söylenebilir⁶⁹¹.

Brenz ve Württemberg Reformasyonu: Ulrich’in oğlu Christopf V. Karl’ın sarayında Katolik eğitimci elinde Habsburg tedarikatından geçerek büyümesine rağmen sonradan koyu bir Protestan olmuştur⁶⁹². Bunun altında V. Karl’ın –babasına yaptığı gibi– kendisine de Katolik ve Habsburg politikalarına sadık kalmasına dair zorlamalarının yattığı iddia edilmektedir. En azından bir nedeni de budur. Bu durum Christopf’un Württemberg’deki reform inancını ve babasının yakın dostu ve danışmanı olan Brenz gibi reformatörleri daha fazla sahiplenmesine yol açmıştır. Zira o, yönetime gelmeden kısa bir zaman önce gerçekleşen Schmalkald yenilgisi (1547) ve akabinde ortaya çıkan “Geçici Ara Tedbirlerin (*Interim*) Protestanların özellikle Brenz gibi reform önderlerinin hayatlarını zora soktuğu bilinmektedir. Örneğin imparator tarafından hakkında yakalama kararı çıkartılan Brenz yaşadığı Schwäbisch Hall’den kaçmak ve yaklaşık beş yıl (1548-1553) kaçak hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında hem babası hem Christopf Brenz’e ve ailesine Württemberg’in çeşitli bölgelerinde çoğu zaman gizli bir şekilde koruma ve barınma imkanı sağlayarak onlara sahip çıkmışlardır⁶⁹³.

⁶⁸⁹ Württemberg’in kuzeyindeki Lutheryan öğreti bazen Tübingen Üniversitesi tarafından o kadar sıkı bir şekilde temsil edilmiştir ki, bölge zaman zaman ironik bir şekilde "Lutheryan İspanya" olarak anılır olmuştur. Bkz.: http://www.reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Reformation_in_Wuerttemberg_Schoellkopf.pdf (30.11.2020).

⁶⁹⁰ Zeeb, “Brenz und seine”, s. 57.

⁶⁹¹ Weismann, *Eine Kleine Biblia*, s. 51.

⁶⁹² Ulrich 1523/4 yılında, oğlu ise 1530’lu yılların sonunda reform inancına geçmiştir. Ulrich’in karısı Kutsal Roma İmparatoru I. Maksimilian’ın yeğenidir ve kocasını terk ederek Innsbruck’taki kraliyet sarayına geri dönmüştür (1519). Giderken oğlu Christopf’u (1515-1568) yanında saraya götürdüğü bilinmekle birlikte babası Ulrich’in bu duruma neden sessiz kaldığı ise tam olarak bilinmemektedir. Christopf sarayda imparator V. Karl’ın kendisi ve Katolik danışmanları tarafından eğitilir. Sarayda hem genel tarih ve kilise tarihi eğitimi alarak hem de Habsburgların gözetiminde siyasi deneyim kazanarak kendisini ilerdeki düklüğe hazırladığı düşünülmektedir. Mektuplarından ve resmî yazışmalarından döneminin teolojik tartışma meselelerini ayrıntılı bir şekilde incelediği ve dük olmadan önce Mömpelgard’taki kontluğu sırasında ise bir Kalvinist vâiz gibi davrandığı açıkça anlaşılmaktadır. Christopf reform inancına geçtikten sonra V. Karl ile yollarını tamamen ayırmıştır. Bkz.: Fräsch, *Ein Mann Namens*, s. 225.

⁶⁹³ Volk, *Johannes Brenz*, s. 107.

Bütün bu gelişmelere rağmen 1552 yılında gerçekleşen Passau Antlaşması Protestanlar için rüzgarın tersine dönmesinin başlangıcı sayılmıştır. Çünkü bununla *Interim* fesh edilmiş dolayısıyla Brenz in yakalama kararı da ortadan kalkmış olmaktadır. Christopf açısından ise bu zamana kadar gayri resmî olarak sahip çıktığı Brenz'e artık "resmen" sahip çıkabilecektir⁶⁹⁴. Artık şartlar değiştiğinden dük Brenz'i doğrudan Württemberg'deki en yüksek dini makam olan "Kilise İşleri Konseyi" (*Rat für Kirchengeschäfte*) başkanlığına atamış ve Württemberg reformuna hem hız kazandırmış hem de yeni bir yön tayin etmiştir. Bu zamana kadar Zwingli anlayışıyla gelişen Württemberg reformuna bundan böyle Luther kanı eklenmiş olmaktadır.

Öte yandan Christopf'un Württemberg reformunun başına geçirdiği Brenz'i aynı zamanda Württemberg'in en seçkin dini görevlerinden olan Stiftskirche'nin⁶⁹⁵ başrahiplik (*Stiftsprobst*) makamına atamak istemesi üzerine Brenz'in verdiği tepki dikkate değerdir⁶⁹⁶. Şöyle ki Brenz kilisenin mevcut Katolik başrahibinin henüz görev süresi dolmadan yerinden ve makamından edilmesinin Tanrı'nın adaletine sığmayacağı gerekçesiyle –dükün beklentisinin aksine– bu makamı kabul edemeyeceğini belirtir. Bunun üzerine Christopf Katolik başrahibi görevden almayarak ölene kadar bu görevde kalmasını sağlamıştır. Ancak onun ölümüyle Brenz'in bu görevi kabul ettiği bilinmektedir⁶⁹⁷.

Schwäbisch Hall'de kilise ve dini yaşamın dönüşümü ve yeniden düzenlenmesi konusunda yetkinleşen Brenz bu sefer Württemberg'de hızlı bir reform faaliyetine girişir. Brenz'in burada reform adına yaptığı ilk iş yeni bir Lutheryan "Württemberg Kilise Düzeni" (*Württembergische Kirchenordnung*) ortaya koymak olur (1553). Bu sistem Württemberg'i kısa zamanda reform kentleri arasında ilk sıralara yükseltmiştir. Brenz kilise düzeninin merkezine Kutsal Kitap ile Augsburg ve Württemberg İtirafnâmeleri koyar

⁶⁹⁴ O sırada devam eden Trent Konsili Alman prenslerin isyanı nedeniyle sekteye uğramıştır (1552). Bu isyan karşısında imparator geri adım atmak zorunda kalmış, dolayısıyla onun Protestan prenslere yönelttiği siyasi tehdit de ortadan kalkmıştır. Bu durumu fırsat bilen Christopf zaten geçici olarak oluşturulan *Interim* maddelerinin Württemberg'de geçersizliğini ilan etmiştir. Böylece Brenz'in imparatorluk yakalama emri de düşmüş olmaktadır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 29.

⁶⁹⁵ *Stiftskirche*; Württemberg eyaletinin başkenti olan Stuttgart'ın merkezindeki ana Protestan kilisesi olarak günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Mihrabın altında Württemberg yönetici ailesinin mezar yeri, minberin altında ise Brenz'in mezarı bulunmaktadır. Bkz.: Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 7.

⁶⁹⁶ Volk, *Johannes Brenz*, s. 109.

⁶⁹⁷ Brenz'in bu göreve geldikten sonra gerçekleştirdiği pazar ayinleri ve düzenli cuma vaazları aracılığıyla Reform Württemberg'de hızlı bir şekilde yayılmış ve kökleşmiştir. Bundan imparatorun bu görevlendirmeyi –aslında– "bilinçli" yaptığı akla gelmektedir. Bu arada Brenz'e Württemberg'deki görevleri karşılığında yıllık belli bir miktar maaş ve ailesiyle birlikte ikamet edebileceği bir lojman tahsis edildiği kayıtlarda mevcuttur. Bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, s. 109.

ve ardından bir takım Lutheryan değişikliklere ve yenileştirmelere gider. Brenz'in yapmaya çalıştığı bölgeyi sadece Katolik doktrinden değil aynı zamanda Zwingliyan reform anlayışından –çünkü bölgenin önemli bir kısmı önceden Zwingli ve öğrencileri tarafından reforme edilmişti– da uzaklaştırarak Luther'in fikirleri doğrultusunda yeniden inşa etmektedir⁶⁹⁸.

Brenz'in bu çerçevede öncelikle eğitime el attığı görülür. Schwäbisch Hall'de gerçekleştirdiği eğitim atılımını burada da çocukların zorunlu eğitimi ile başlatır. Bu noktada kız çocuklarını da zorunlu eğitime tabi tutarak cesur ve kapsamlı adımlar atmıştır. İlk uygulamalarından bir tanesi babasının Württemberg gençlerinin eğitimi için 1535 yılında Brenz'e yazdırdığı (Büyük) Kateşizm kitabını okullarda temel eğitim materyali olarak belirlemiştir. Öte yandan Luther'in Kateşizmi varken Brenz'inkinin tercih edilmesi onun daha özlü ve uygulanabilir olduğunu akla getirmektedir. Bu arada bir Kateşizm yazarı olarak Brenz'in reform tarihine en başarılı ve en çok okunan ikinci Lutheryan Kateşizmini kazandırdığı bilinmelidir⁶⁹⁹.

Württemberg reformu için Brenz'in acil olarak el attığı bir diğer husus kendileri de aynı zamanda birer “eğitmen” olan rahiplerin yetiştirilmesi ve denetlenmesi için oluşturulan “teftişlik sistemi”ni (*Superattendenz Ordnung*) revize etmesidir (1551-1553). 1536 yılında –Zwingliyan anlayışla reforme edilen– iki sistemi Lutheryan anlayışla “yeniden” düzenler: Bunlardan biri kilise varlıklarını ve sosyal yardım fonlarını düzenleyen sistem, diğeri ise evlilik ve boşanma hukukudur. Buna karşın Brenz'in vaaz başta olmak üzere ayinlerin çoğunda basitliği ön plana çıkaran Zwingliyan reformatör Ambrosius Blarer'in⁷⁰⁰ (ö. 1564) ayin düzenini koruduğunun altının çizilmesi gerekir. Özetle onun ortaya koyduğu bu değişiklikler Zwingli'nin Württemberg'deki belirgin etkisinin kırılmasına ve Württemberg'in reform dünyasında önemli bir örnek model haline gelmesine yol açmıştır⁷⁰¹.

Brenz'in bu şekilde hem kendi reform yolunu çizme hem de Württemberg'e has bir reform ihdas etme niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o her ne kadar “Güney Almanya'nın Luther'i” olarak hem Schwäbisch Hall'de hem de Württemberg'de faaliyet

⁶⁹⁸ Volk, *Johannes Brenz*, s. 111.

⁶⁹⁹ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 23.

⁷⁰⁰ Güney Almanya (özellikle Württemberg) ve İsviçre'nin kuzeydoğusunda reform faaliyetinde bulunan reformatör.

⁷⁰¹ Volk, *Johannes Brenz*, s. 111.

gösterse de aslında “eleştiren-bağımsız” bir kişiliğe sahiptir. Öyle ki onun Luther’i birebir takip ettiğini söylemek zordur. Öncelikle Luther’in Çiftçi İsyanları, Yahudiler ve Müslümanlar hakkındaki radikal tutumlarını yumuşatan “ılımlı bir Lutheryan reformatör” olduğunun bilinmesi gerekir.

Brenz’in bu “eleştiren-bağımsız” yönü özellikle Reutlingen reformatörü Matthäus Alber (ö. 1570)’e yazdığı mektupta (4 Ocak 1526) kendini göstermektedir. Burada kendisinin genel anlamda Lutheryan öğretiyi benimsediğini ancak Alman Lutheryan komünyon ayin biçimini benimsemediğini, bunun yanında vaaz konusunda “basit vaaz” (Zwingliyan) formunu da kabul ettiğini yazmaktadır⁷⁰². Bu durum Brenz’in bir “bilgelik kaynağı” olarak gördüğü Luther’e bile eleştirel yaklaştığını, ondan etkilense de kendi bağımsız reform anlayışını ortaya koyduğunu göstermektedir. Bunun en somut örneği “Württemberg İnanç İtirafnâmesi”dir (*Confessio Virtembergica*). Württemberg’i reform kentleri arasında ilk sıraya yerleştiren bu itirafnâmenin aynı zamanda kendisinden sonra ortaya çıkan itirafnâmelere de rol model olması Brenz tarafından kendine has orijinal reform anlayışıyla yazılmasına borçludur.

“Confessio Virtembergica” ve Trent Konsili: Protestanların büyük yıkımı anlamına gelen Schmalkald Savaşındaki yenilgi sonrasında yapılan Heilbronn Antlaşması (Ocak 1547) ile kabul etmek zorunda kaldıkları şartlar onların geldikleri noktadan çok gerilere düşüklerini göstermektedir. Bunu fırsat bilen V. Karl bu savaşa katılan bütün Protestan prenslerin —şayet haklarında imparatorluğa karşı feodal sadakatsizlikten dolayı soruşturma açılmalarını istemiyorlarsa— kendisi ile papanın ittifak içerisinde gerçekleştirdiği Trent Konsiline katılmalarını istemektedir⁷⁰³.

Brenz bu konsilin imparator tarafından sahnelenen bir “oyun”dan ibaret olacağını tahmin ettiğinden ona katılma taraftarı değildir. Buna karşın Christoph İmparatorluk tarafından aleyhinde soruşturma açılmasının önüne geçmek için katılmaya karar verir. Bununla da kalmaz –imparatorla kişisel sorunlarından dolayı– Württemberg’in konsilde en iyi şekilde savunulması amacıyla bölgenin önde gelen teologlarından oluşan bir grubu

⁷⁰² Volk, *Johannes Brenz*, s. 111.

⁷⁰³ Volk, *Johannes Brenz*, s. 107.

Brenz'in başkanlığında konsile göndermeye karar verir⁷⁰⁴. Bunun öncesinde Brenz'den ve Melanchthon'dan orada savunacakları bir "İman İkrarı – İnanç Bildirgesi" hazırlamalarını ister. İkisinin öncülüğünde hazırlanan bu itirafnâme (*Confessio Virtembergica*) daha sonra Württemberg'in bağlayıcı inanç itirafnâmesi olacaktır⁷⁰⁵.

Confessio Virtembergica'da 32 başlık halinde şu konular ele alınmıştır: Tanrı ve üçleme (teslis), günah, aklanma / kurtuluş (*Rechtfertigung*), Kanun / Yasa (YKK) ve İncil (*Evangelium*), sakramentler, azizler, âraf, manastır yeminleri, törenler, Kilise, dini makamlar ve seremoniler⁷⁰⁶. İtirafnâme Katolik Kilisesinin en başından beri reform inancını nitelediği "yeni", "heretik" ve "küfür" gibi ithamlarını reddederek başlar. İlk iki paragrafta kilisenin bu ithamlarına şu ifadelerle cevap verilmiştir: "İlk olarak kiliselerimizde doğru, gerçek, apostolik (havarisel), katolik ve ortodoks [doğru ve hakiki] öğretilerden başka bir şeye yer verilmediğini açıkça beyan ediyoruz."⁷⁰⁷

Brenz ve Melanchthon Württemberg İtirafnâmesinde, birçok reformatörden farklı olarak, Katolik Kilisesine kendi argümanlarıyla karşı çıkmışlardır. Bunu reform inançlarını yalnızca İncil'den değil Kilise Babalarından alıntılarla da kanıtlamaya çalışarak yapmışlardır. Bunun yanında polemiksel bir dil kullanmaktan imtina ettiklerini söylemek mümkündür. Her maddenin başında Katoliklik ile ortak zemini vurgulayarak çoğu zaman kasıtlı olarak Katolik terminolojiyi kullanmışlardır. Özetle söylemek gerekirse içerik konusunda taviz verilip verilmediği tartışılmakla birlikte Brenz'in ve Melanchthon'un taraflar arasında iletişim noktaları bulmaya hatta oluşturmaya çalışarak gerçek bir müzakere iradesi gösterdikleri görülmektedir. Dolayısıyla itirafnâme polemik dilinden uzak, uzlaşmacı üslubuyla o dönemin dini anlaşmazlığının gürültülü ve ahenksiz korosunda örnek bir ses olarak dikkat çekmektedir. Sonuçta Protestanlar arasında Württemberg Kilisesini öne çıkaran en önemli ayrıcalıklardan biri olmuştur⁷⁰⁸.

⁷⁰⁴ Christopf'un Brenz'den Trent Konsiline katılmasını istediğinde Brenz'in imparatorluk tarafından tutuklanma emrinin henüz kalkmadığının hatırlanması gerekir. Bu olay kanaatimize göre Christopf'un Brenz'e verdiği değer de bir göstergesidir.

⁷⁰⁵ Brenz *Confessio Virtembergica*'yı kaleme alırken henüz takibat altında olduğundan Christopf ona -gizli olarak- hem Sindelfingen manastırında hem de Ehningen'deki küçük sarayda (*Schlösshen*) bir oda tahsis etmiştir. 1552'den itibaren ise zaten Ctofopf'un resmî danışmanı sıfatıyla Stuttgart'a taşındığı bilinmektedir. Bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, s. 109.

⁷⁰⁶ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 139.

⁷⁰⁷ "...rechte, wahre, apostolische, katholische und orthodoxe Lehre sei...", Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 139.

⁷⁰⁸ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 140.

Christopf'un bu İtirafnâme'ye dayanarak Messe'nin (Katolik komünion ayini) yasaklanması için yayınladığı emirname ile Württemberg reformununun bütünüyle tamamlandığı söylenebilir (30 Haziran 1552): "Bizler artık *Confessio Virttembergica*'ya dayanarak tesbit etmiş oluyoruz ki Katolik Messe (Mass) doğru ve ilahî Kutsal Kelam'a uygun olmayan bir ayin şeklidir. Bundan dolayı onu şimdilik bir sonraki duyuruya kadar iptal ediyoruz."⁷⁰⁹

Württemberg Dükalığı dili ve üslubuyla dikkat çeken bu İtirafnâme'yi dükün Tübingen Morhart'ta bastırmasıyla (1552) kendi itirafnâmesine sahip önemli bir "reform merkezi" olarak tanınmaya başlar⁷¹⁰. Böylece Reform döneminin en önemli itirafnâmelerinden biri haline gelen Württemberg İtirafnâmesi başta Ulm, Strassburg ve Heidelberg olmak üzere birçok reform kenti tarafından bir "norm" ve bir "model" olarak reform tarihindeki yerini almıştır⁷¹¹.

Trent Konsili (1545-1563): Katolik Kilisesinin yenilenme taleplerinin çok öncelere dayandığı bilinmektedir. Buna karşın Kilise'nin tepeden tırnağa "köklü" bir reformdan (*reformatio capitis et membrorum*) geçmesi gerektiği talepleri ise Luther'in tezlerini yayınlamadan (1517) yaklaşık 100 yıl öncesinden başlayarak iyice artmıştır. Bu yaygın çağrının altında büyük oranda papaların atama yetkilerini kötüye kullanmalarının artık kronikleştğine olan genel kabulün yattığına inanılır. Öyle ki Papalığın "atama" başta olmak üzere birçok suiistimallerin merkezi olduğu fikri Kilise'deki yenileşmenin ancak bir genel konsil çerçevesinde başarılacağı düşüncesinin 15. yüzyıl boyunca insanların kulaklarında çınlamasına neden olmuştur. Luther'in 1517'deki ortaya çıkışı dipten gelen bu çınlamanın yükselen bir haykırışı olarak görülmektedir. Bunun üzerine gelişen önü alınamayan olaylar ise Papalık ve imparatorluğun birlikte bir konsil düzenleme fikrini kaçınılmaz olarak görmelerine yol açmıştır⁷¹². Roma Katolik Kilisesinin 19. genel konsili

⁷⁰⁹ Bu arada Christopf'un yayınladığı bu emirnamenin manastırları kapsamadığını belirtelim. Zira kendisi bu kurumların hukukî olarak teminat altında bulunan dokunulmazlığına riayet etmeyi tercih etmiştir. Bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, s. 108.

Burada Christopf'un reform metodunun babası Ulrich'inkinden daha "yumuşak" olduğu anlaşılmaktadır. Ulrich reform faaliyetlerine manastırları müsadere etmekle başlamasına karşın Christopf onlara dokunmamıştır.

⁷¹⁰ Volk, *Johannes Brenz*, s. 109. Aslında daha önce yazıldığı bilinmesine rağmen 1552 yılında basıldığından bu tarihle anılmaktadır.

⁷¹¹ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 137.

⁷¹² Kilise'deki bu "yanlış"ların ancak bir genel konsil tarafından düzeltilebileceği düşüncesinin temeli papalığın Hıristiyanlık aleminin dini yaşamını boğma tehdidinde bulunan suiistimler karmaşasını düzeltmeyeceği veya buna isteksiz olduğu şeklindeki yaygın kanaattir. Bkz.: Marvin R. O'Connell, "Trent,

olarak düzenlenen Trent Konsili 1545–1563 tarihleri arasında bu beklenti ve şartlar altında üç dönem ve 25 oturumda gerçekleşmiştir. Konsilin uzun sürmesinin bir nedeni tartışmalar devam ederken Papa III. Paulus'un (Papalık dön.: 1534-1549) ölmesi üzerine oturumlara ara vermek zorunda kalınmasıdır. Bunun yanında yeni seçilen Papa III. Julius'un (Papalık dön.: 1550-1555) bu süreçte Fransa'nın yeni kralı II. Henry'nin (krl. dön.: 1547-1559) desteklediği Alman Protestan prenslerin güçlü direnişiyle hatta isyanıyla karşılaşması da konsilin yeniden açılışının ertelenmesine yol açmıştır⁷¹³.

Konsilin Katoliklerin lehine işleyeceğinin farkında olan Protestan prensler ve reformatörler aslında konsile katılma taraftarı değillerdir ancak birçoğu imparatorun baskısından dolayı temsilci göndermek zorunda kalmışlardır. Prenslerin bu isteksizliğinin altında hem Fransa kralının desteğini almış olmaları hem de Osmanlı Türklerinin imparatorluğun doğu sınırını tehdit etmelerine karşılık imparatorun ve Papalığın kendilerine muhtaç olduklarının bilincinde olmaları yatmaktadır. Bu gerçeklikler konsilde Protestanların aleyhine bir karar çıksa bile onun uygulanma şansının fazla olamayacağını göstermektedir⁷¹⁴.

Ancak pratikte imparatorun baskısı birçoğunu konsile temsilci göndermek zorunda bırakmıştır. Örneğin Württemberg dükü Christopf, imparator ile yaptığı Heilbronn Antlaşması gereği istemeyerek de olsa konsile elçi göndermek zorunda kalan bir prensdir. Buna karşılık danışmanı Brenz ise gönderilmesinin doğru ve gerekli olmayacağını ancak yine de Kayzer'e karşı itaatsizliği öğütlemek istemediğinden dükün katılma kararına saygı duyacağını belirtir. Çünkü Brenz bu konsili ne “bağımsız” ne de “ekümenik” görmektedir: Çünkü papa tarafından yönetildiği için “bağımsız” olmadığına, birçok ulusun ve bazı Protestan grupların katılmayacağını bildiği için de “ekümenik” olamayacağına inanmaktadır. Bunun yanında imparatorun da niyetinin halis olmadığını tahmin ettiğinden konsile katılmanın “mantıklı” bir karar olmayacağını düşünmektedir. Buna ilaveten

Concil of”, *The Encyclopädia of Religion*, Vol. 15, Macmillan Publishing Company, New York-London 1987, ss. 33-38.

⁷¹³ Martin Brecht, “Abgrenzung oder Verständigung. Was Wollten die Protestan in Trient”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000, ss. 147-149.

⁷¹⁴ O’Connell, “Trent, Concil of”, ss. 33-38. Trent Konsilinin Protestanlar için ifade ettiği anlam hakkında detaylı bilgi için bkz.: Martin Brecht, “Abgrenzung oder Verständigung”, ss. 147-149.

Konstanz Konsilinde (1414–1418) “kafirler”e⁷¹⁵ korunma sağlanmayacağı kesin bir şekilde karara bağlandığından Trent Konsiline katılan elçilerin can güvenliğinin de olmadığını iddia etmektedir⁷¹⁶.

Brenz’in bütün çekincelerine rağmen Christoph Brenz başta olmak üzere Tübingen Üniversitesi hocalarından Jakob Beurlin ile Jakob Heerbrand’ı –aynı zamanda Herrenberg’de pastördür– Württemberg elçileri olarak konsile yollamaya karar verir⁷¹⁷. Konsilin başladığı ilk andan itibaren Brenz’in şüphelerinde haklı çıktığı anlaşılmıştır. Zira müzakerelerde Württemberg delegasyonuna tüm nezaket kuralları uygulanmasına karşın konsilin hiçbir oturumunda inançlarının (Württemberg İnanç Müdafanâmesi – İtirafnâmesi) sunulmasına müsaade edilmemiştir⁷¹⁸. Bununla birlikte imparatorun konsili sürekli Katolikliğin lehine kullanma ve reform teolojisini Katolik teoloji içinde eritme ve yok etmeye dönük yaklaşımları Brenz ve arkadaşları için konsilin tamamen anlamsızlaştığını göstermektedir. Bütün bunlar Brenz’e göre V. Karl’ın papayı da yanına alarak temelde Protestanları “mahkum” etmek amacıyla *bilinçli* düzenlediği bir “konsil tiyatrosu”na işaret etmektedir. Bu gelişmelerden sonra Württemberg delegasyonu –aslında Brenz’in zorlamasıyla– “bu salonlarda oynanan *tiyatrosu* sahnelerine artık seyirci kalamayacaklarını ve dolayısıyla burada kalıp kendilerinin ve inançlarının daha fazla aşağılanmasına müsaade edemeyeceklerini” belirterek konsili terk etme kararı alırlar. Bunun sonucunda delegasyon Trent’te birkaç hafta kaldıktan sonra Württemberg’e (Tübingen) geri dönmüştür (17 Nisan 1552)⁷¹⁹.

Konsilden dönen sadece Württemberg ekibi değildir, Protestan gruplar arasında başka geri dönenler olduğu gibi hiç katılmayanlar da vardır. Bu durum karşısında bile

⁷¹⁵ Konstanz Konsili’nde –Jan Hus bağlamında– Protestanlar “kafir” (*Ketzer*) olarak nitelenmiş ve kafirlere de hiçbir zaman korunma sağlanamayacağı ya da bu doğrultuda bir söz verilmiş olsa bile tutulması gerekmediği karara bağlanmıştır. Bkz.: De Vooght, “John Hus”, ss. 271-272.

⁷¹⁶ Volk, *Johannes Brenz*, s. 109.

⁷¹⁷ Brenz’in henüz hakkındaki imparatorluk yakalama emri kalkmadığından Stuttgart’tan ve Strasburg’dan Trent’e doğru yola çıkan (Ekim 1551) diğer elçilere o gizlendiği yerden (Dornstetten’te / Schwarzwald) katılmış ve bundan sonraki yolculuk Brenz başkanlığında devam etmiştir. Öte yandan Brenz’in hakkındaki imparatorluk yakalama emri kalkmadan bu yolculuğa teşebbüs etmesi onun reform inancı konusundaki cesareti ve kararlılığının bir göstergesi olarak okunması gerekir. Bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, s. 108.

⁷¹⁸ Württemberglilerin Trent’te ilgi gördükleri bilinmektedir. Onlara gerekli ziyaretler yapılmış, onlarla konuşulmuş, yemeğe davet edilmiş ve gerekli bütün görgü ve nezaket kuralları kendilerine gösterilmiştir. Ancak en önemlisi bildirimlerini sunmaya müsaade edilmemiştir. Bkz.: Volk, *Johannes Brenz*, s. 109.

⁷¹⁹ Zentner, *Zentners Illustrierte*, ss. 338-339.

konsil tek taraflı olarak bazı kararlar almaktan geri durmamıştır⁷²⁰. Sonuç olarak alınan bu doktrinel kararların Katolik ve Protestanlar arasında yakınlaşmayı sağlamak bir yana, uçurumun bir daha kapanmamasına ve ihtilafın bugüne kadar taşınmasına yol açtığı “acı” bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır⁷²¹. Zaten konsil üyelerinin bu gibi tek taraflı yaklaşımları konsilin “sadece” Katolikler tarafından *ekümenik* kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Ancak Protestanlar açısından Trent Konsilinin tamamen verimsiz olduğunu söylemek de mümkün değildir. Brenz’in (ve Melancthon’un) başta konsilde sunulmak üzere kaleme aldığı “Württemberg İtirafnâmesi” (*Confessio Virtembergica*) her ne kadar konsilde sunul(a)masa da Reform döneminin en önemli İtirafnâmelerinden biri olarak Reform tarihine geçmeyi başarmıştır⁷²². Ayrıca bu konsil Katolik Kilisesinin ihtiyacı olan “Karşı Reformasyon”un başlangıcı sayılmaktadır. Kilise bu konsilde (ve Karşı Reformasyon sürecinde) endüljans gibi bazı konularda iyileştirmelere gitmesine karşın geleneksel Orta Çağ anlayışını “yeniden” açıklayarak hemen her konuda Reformasyonun eleştirilerine karşı cevap vermiştir. Dolayısıyla konsilin Protestanlık için en önemli sonuçlarından biri Katolik Kilisesinin 16. yüzyıldan itibaren gelecek dört yüz yıl için Protestanlığa verdiği bir cevap niteliği taşıması olmuştur⁷²³.

Württemberg Kilise Düzeni / Organizasyonu (Modeli): Brenz’in yakalama kararının kalkmasıyla birlikte Dük Christoph’un din işlerinden sorumlu danışmanı olarak Württemberg / Stuttgart’ta resmi olarak göreve başlamasından itibaren yaptığı ilk faaliyet o zamanlar Protestan kentlerde ortak güvensizliğin hakim olduğu “Kilise düzeni ve Kilise organizasyonu” alanında olmuştur. Brenz kısa bir zaman diliminde (1551-1553) Württemberg Kilisesine açık ve ilham verici yeni yapısal özellikler kazandırmayı başarmıştır. Onun Württemberg İtirafnâmesinden sonra ortaya koyduğu “Württemberg

⁷²⁰ Konsilin çeşitli oturumlarında Katolik Kilisesinin Reformasyonla ilgili aldıkları şu maddelere dikkat çekmek gerekir: Sakramentler Protestanların iddia ettikleri gibi iki değil, yedi tanedir. Komünyon ayini hakkında reformist görüşlere ait tüm yorumlar reddedilir. Ayinler reformistlerin ön gördüğü şekilde yerel dillerle değil Latince yapılmalıdır. Kurtuluş için Luther’in “*sola Scripture*” ilkesi yetersizdir, “Kilise tarafından korunmuş gelenekler” ile “faydalı işler” de gereklidir. Burada konsilin etkilerini yaklaşık 100 yıl sonra göstermeye başladığının vurgulu bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Bu süreçten itibaren Kilise ruhânilik ve dini tarikatlerin atılım gösterdiği yeni bir döneme girmiştir; öyle ki ortaya çıkan bu anlayışın mevcut yapısında ve esaslarında II. Vatikan Konsili’ne (1960) kadar bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bkz.: Ubeydullah Gördebil, *Trent Konsili (1545-1563), Hıristiyan Teolojisindeki Yeri Ve Önemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, ss. 81-84.

⁷²¹ Schmidt, *Was stimmt?*, s. 81.

⁷²² Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 139.

⁷²³ Schmidt, *Was stimmt?*, s. 81.

Kilise düzeni / organizasyonu” Württemberg’in tarihteki en etkin dönemine girmesini sağlamıştır. Öyle ki Württemberg’in ne Reform dönemi öncesi ne de sonrasında Reformasyon dönemi kadar önemli ve ışıltılı bir döneme sahip olmadığı belirtilmektedir⁷²⁴. Kısaca söylemek gerekirse Württemberg Kilisesi Dük Christopf ve Brenz sayesinde özellikle “kilise düzeni ve organizasyonu” konusunda yeni bir model (Württemberg modeli) ortaya koymuştur.

Brenz’in öncülük ettiği ve tüm Württemberg topraklarında başarıya ulaşan bu modelin kısa bir zaman içerisinde birçok kent kilisesine temel, örnek ve ilham kaynağı oluşturduğu görülür. Örneğin ilk olarak 1554 yılında Güney Almanya’nın zengin ve önemli kentlerinin başında gelen Ulm bu modeli uygulamaya geçirme kararı alır. Burayı yine Güney Almanya’nın önde gelen kentlerinden Reutlingen, Bopfingen, Biberach, Leutkirch ve Isny takip eder. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sadece Lutheryan Bölge Kiliseleri tarafından değil Güney Almanya’daki birçok Protestan kilise tarafından da bu modelin uygulandığı görülmektedir⁷²⁵. Bu amaçla birçok kent yönetiminin kendi kilise düzenlemeleri için Württemberg’ten öneri ve personel talebinde buldukları, Brenz ve Christopf’un da reform inancının yaygınlaşması ve kökleşmesi adına kendilerine –yakın ya da uzaktan– gelen bu tür taleplere olumlu yanıt vermeye çalıştıkları bilinmektedir. Örneğin Brenz birçok kez farklı kentlere giderek oranın kilise düzenlemeleri ve reorganizasyonuna katkıda bulunmuş, hatta kendi gidemediği yerlere en yakın yardımcı ve elçilerinden Jakob Andreae’yi⁷²⁶ göndermiştir⁷²⁷.

Christopf ve Brenz Württemberg Kilisesinin reforma uygun bu düzenlemelerini 1559 yılında “Württemberg Kilise Düzeni / Yönetmeliği” başlığıyla yayınlayarak taçlandırırılar. Burada Reformasyonun başlamasından sonra yeniden düzenlenmesi gereken

⁷²⁴ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, sayfalar: 137, 197.

⁷²⁵ Bunlar arasında Öttingen, Hohenlohe ve Baden-Dürlach başı çekmektedir. Bkz.: Fick, *Das Evangelische Württemberg*, ss. 30-32.

⁷²⁶ Jakob Andreae (1528-1590); Tübingen Üniversitesi profesör ve rektörlerindedir (1562). Württemberg doktrininin ve Kilise Düzeninin en başarılı “elçisi” olarak kabul edilir. Yetenekli bir teolog, “beliğ” bir arabulucu ve iletişim ustası bir reformatör olduğu söylenir. Christopf ve Brenz onu bu özelliklerinden dolayı birçok kente ve ülkeye reform çalışmalarında “Württemberg doktrini”nin ve “Kilise Düzeni”nin bir temsilcisi olarak göndermişlerdir. Dolayısıyla Protestan kent ve ülkelerde Württemberg modeline dayalı bir kilise liderliğinin kurulmasında katkısı olanların başında gelmektedir. Bununla birlikte Luther sonrası dönemde Melanchthoncu doktriner sapmalarla mücadelesiyle de ön planda olmuştur. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 199; Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 32.

⁷²⁷ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 197.

tüm alanlar için reformist hükümler özetlenmiştir⁷²⁸. Württemberg'in bu "dengeli" kilise organizasyonu Avrupa'da güncel hayatın içindeki kilise pratiği modelleri arasından zamanın tasavvuruna en çok uyum sağlayıcı olmuş ve böylece bölgesel yönetime bağlı kilise idaresinin prototipi haline gelmiştir. Bunun Almanya'daki reformist kilise yapısını yüz yıllarca belirlediği bilinmektedir⁷²⁹. Bu modelde en dikkat çeken yenilik kilise meselelerini ilgilendiren konularda teologlar ve hukukçuların etkin olduğu bağımsız bir "Kilise İdaresi" (*Kirchenrat*) ya da başka bir ifadeyle "Protestan Yönetim İdaresi"nin (*Konsistorium*) kurulmasıdır⁷³⁰.

Ayrıca Brenz'in Württemberg modelinde teftişlik sisteminin de özel bir öneme sahip olduğunun vurgulanması gerekir. Bölgedeki kiliseleri ve ayinleri reforme etmek için çıkarılan tüm düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığını sahada görebilmek amacıyla Sakson modeline dayanan bir "teftişlik" (*Visitation*) modeli oluşturmuştur. Reform uygulamalarının Württemberg'de yerleşmesinde ve sonradan tüm Protestan kiliseler için bir model haline gelmesinde bu teftişlik sisteminin payı büyüktür. Çünkü düzenlemeleri oluşturmak kadar bunların doğru işleyip işlemediğinin kontrol edilmesi de aynı derecede önemlidir. Buna göre Blarer veya Schnepf'in başkanlığında üst düzey bir memur ile bir idari uzmandan oluşan komisyon kiliseleri / cemaatleri üç yönden teftiş edecektir: Birincisi kilise ayinlerindeki reformist uygulamaların doğru ve ciddi işleyip işlemediğini, ikincisi cemaatin mali durumunun gidişatını, üçüncüsü ise insanların hem kişisel hem de toplumsal olarak ahlaki olgunluğa sahip olup olmadıklarını⁷³¹.

Sonuç olarak Brenz'in Württemberg reformuna etkileri bağlamında kısaca şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür: Günümüz Baden-Württemberg eyaletinin geniş bir kesiminin inancını oluşturan Protestanlığın bölgeyi şekillendirmesi Reformasyonun ilk çıkış dönemine kadar gider. Reform dönemi dükleri Ulrich ve Christoph'un siyasi liderliği ve teologların dini önderliği sayesinde Württemberg Kilisesi kısa sürede Alman Protestanlığında bir dükalıktan beklenenden daha fazlasını vermiş ve büyük bir ağırlık kazanmıştır⁷³². Luther, Württemberg reformu için bir mektubunda şöyle yazmıştır: "...

⁷²⁸ https://www.leo-bw.de/detail/-/Detail/details/DOKUMENT/lmw_museumsobjekte/2863/Die+Gro%C3%9Ffe+w%C3%BCrtembergische+Kirchenordnung+von+Herzog+Christoph+1559 (16. 12. 2020).

⁷²⁹ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 198.

⁷³⁰ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 200.

⁷³¹ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 24.

⁷³² Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 32.

korkularımızı barışa çeviren Tanrı belli ki işin içindedir. Bu reformu başlatan tamamlayacaktır. ...Henüz (Protestan) değiliz, ama olmaya devam ediyoruz.”⁷³³ Bu mektup yazıldığında (1525) reform Württemberg’e henüz girmemiştir –1535’te girmeye başlayacak genel hatlarıyla 1546’da tamamlanacaktır– ancak Luther’in gidişattan Württemberg’de reformun tamamlanacağına olan inancının tam olduğu anlaşılmaktadır. Luther ölmeden (1548) önce Württemberg reformunun tamamlandığını görmüş ancak onun Protestan kentler arasında önemli bir rol model olduğunu görme fırsatı yakalayamamıştır.

Württemberg’in bu özel konumunda en çok paya sahip olanın Brenz olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Schwäbisch Hall’de teorik ve pratik olarak önemli deneyimler yaşayan Brenz 53 yaşının olgunluğunda Württemberg’e geldiğinde buranın stratejik ve coğrafi önemini; dolayısıyla da burada zorlu görevler üstleneceğinin farkındadır⁷³⁴. İlk sınavını “*Interim*” döneminin (1552) arkada bıraktığı karmaşa ve karışıklıkların üstesinden gelebilmek için akliselim ile davranarak vermiş ve bu olgun tavrını hemen hemen her şart altında muhafaza etmiştir. Kendi görevlerinin dışındaki işlere karışmaması, devlet işlerinden hep uzak durması, pastorel (*Seelsorger*) görevlerini sağduyuyla yerine getirmesi ve sert ve kırıcı olmaktan sürekli kaçınması bu olgun tavrının bir ürünüdür. Böylece Brenz teolojik yetkinliğinin yanında karakteri ve tutarlılığıyla da Württemberg Kilisesinin manevi önderi olduğunu kanıtlamıştır⁷³⁵.

Öte yandan başından beri Württemberg’de kendini gösteren Lutheryan – Zwingliyan “ayrışması”nda Brenz’in Württemberg’e gelmesiyle (1552) Lutheryan görüşün ağırlık kazandığı görülse de bu ayrışmanın hiçbir zaman tam olarak son bulduğu söylenemez. Çünkü Württemberg’liler Brenz’den önce çeşitli nedenler ile Zwingli reformuna meyiletmeye başlamışlardır. Bunda Çiftçi İsyanlarındaki tutumu dolayısıyla Luther’e olan kırgınlığın başat faktör olduğu bilinmektedir⁷³⁶. Luther’in ölümünden sonra

⁷³³ “Gott, der wider alles Erwarten unsere Furcht in Frieden verwandelt hat, ist offensichtlich in der Sache. Der es begonnen hat, der wird es auch volenden... Wir sind’s noch nicht, wir werden’s aber.”

Bkz.: Martin Luther’dan Matthäus Alber’e Mektup: *Stuttgart Devlet Arşivi (Archiv der Landeskirche Württemberg – Hauptstaatsarchiv Stuttgart: Predigt-darstellung)*’nden aktaran (http://www.reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Reformation_in_Wuerttemberg_Schoellkopf.pdf).

⁷³⁴ Brenz’in Württemberg reformuna etkisi o henüz Schwäbisch Hall’de iken başlamıştır. Çünkü dük Ulrich ve oğlu Christoph’un din danışmanlığını yaptığından sık sık Stuttgart’a gelmektedir. Öte yandan Brenz ikinci Kateşizmini dük Ulrich’in isteği üzerine Württemberg gençlerinin eğitimi için Schwäbisch Hall’de iken kaleme almıştır. Bkz.: Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 51-52.

⁷³⁵ Volk, *Johannes Brenz*, s. 111.

⁷³⁶ Çiftçi İsyanlarının çıkış merkezinin Güney Almanya olduğu hatırlanmalıdır.

Wittenberg'deki halefi Philipp Melanchthon'un Lutheryan komünyon anlayışından saptığına dair söylentilerin de Lutheryanlardan Zwingli reformuna kaymalara neden olduğu ifade edilmektedir⁷³⁷. Buna ilaveten 1560'lardan itibaren Kalvinizmin baskılanmaya çalışıldığı Fransa gibi ülkelerden gelen Kalvinist mültecilerin de etkisiyle bölgenin Lutheryan reformdan Kalvinizme kaymaya başladığı da bilinmesi gerekir⁷³⁸.

Bütün bunlardan hareketle hemen hemen tüm reform ekollerinin Württemberg'de varlık gösterdikleri bilinmekle birlikte bölgeye akan ana reform damarının Brenz'den geldiği unutulmamalıdır⁷³⁹. Birçok farklı reform anlayışının mevcudiyetine rağmen Württemberg'in Brenzyan bir reform rengine büründüğü söylenebilir. Günümüzde bile insanların maneviyatlarını etkilemeye devam eden Württemberg inanç itirafnamesini Brenz'in kaleme alması ve Württemberg Kilise düzenlemesinde yine onun imzasının bulunması bölge reformunun aslında Brenzyan bir renge büründüğünün önemli bir kanıtıdır. Üstelik bunun görünür bir kanıtı da günümüzdeki gelenek, kutsal günler ve tatillerin hala Brenz reformuyla bağlantılı olmasıdır⁷⁴⁰. Özetle Württemberg reformunun ekonomik, sosyal, eğitim ve dini anlamda hayatın hemen hemen her alanında Brenzyan reform temelleri üzerinde başarıya ulaştığını söylemek mümkündür⁷⁴¹.

4.2. Brenz'in Diğer Reformatörlerle İlişkileri

Bilim felsefesinde “süreç”le birlikte “etkilenme” iki önemli kavramdır. Sistematik bir düşüncüyü ve o düşüncüyü ortaya koyan insanı bu iki kavram olmadan anlamak zordur. Dolayısıyla çalışmamızın ana konusunu oluşturan Brenz'in Reformasyonun gelişim sürecindeki etkisini ve onu yeniden konumlandırmadaki rolünü daha iyi anlamak için Brenz'in dönemindeki diğer reformatörler ve kilise eleştirmenlerle ilişkileri bilmek gerekir.

⁷³⁷ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 31.

⁷³⁸ Bunda Württemberg kilisesinin manevi babası ve mimarı” olarak kabul edilen Brenz'in ölümü (11 Eylül 1570) ile oluşan boşluğun da etkisinden söz edilmektedir. Bkz.: Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 32.

⁷³⁹ https://www.leo-bw.de/media/kgi_atlas/current/delivered/pdf/HABW_8_7.pdf

⁷⁴⁰ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 13.

⁷⁴¹ Yenilenen alanlara somut örnek olarak şunlar verilebilir: sosyoekonomik olarak evlilik mevzuatı, sosyal refah ve finans işleri; eğitim olarak ilk, orta ve yüksek düzeyli tüm okul ve üniversiteler; adli olarak yargıçlar, mahkemeler; dini olarak ise ayinler, kilise idaresi, teftiş işleri, manastırlar vs. Bkz.: Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 51-52.

4.2.1. Martin Luther

Brenz–Luther ilişkisinin Luther’in Heidelberg Disputasyonu (müzakere toplantısı-1518) ile başladığı bilinmektedir. Bu toplantı hem Luther ve Brenz hem de Güney Almanya reformu için tarihi bir öneme sahiptir. Bu toplantının Güney Almanya reformuna kaynaklık ettiğini söylemek abartı olmayacaktır. Buraya katılanlar arasından Brenz’in Schwäbisch Hall’deki St. Michael Kilisesinde birlikte görev yaptığı rahip Johannes Eisenmenger, Württemberg reformunun kendisiyle birlikte mimarlarından olan Erhard Schnepf, Straßburg reformatörlerinden Martin Bucer, Billigheim’den “Billicanus” olarak bilinen Theobald Billican (Gerlacher) ve Johannes Ökolompade toplantı sonrası Luther ile odasında özel görüşen kişilerdir. Bu kişilerin her bireri sonradan Güney Almanya’nın farklı bölgelerinde reform faaliyetlerinde bulunmuşlar ve Almanya’nın en iyi teolog ve reformatör çevresini oluşturmuşlardır.

Brenz’in eserlerinden onun Luther, Melancton ve Calvin ile birlikte reform döneminin en zengin Kutsal Kitap yorumcularından biri olduğu anlaşılmaktadır. Luther Brenz’in bu özelliğini ilk fark edenlerden biridir. Başkalarını övme konusunda cimri davrandığı bilinen Luther’in Brenz’e karşı övgü dolu sözleri ise dikkat çekicidir. O, Brenz’in hem vaazlarının hem de Kutsal Kitap yorumlarının “eşsiz” olduğunu savunur⁷⁴². Özellikle Brenz’in *Amos Yorumu*’na (*Amoskommentar* – 1530) yazdığı Önsöz’ünde onun hem kişiliğinden hem de vâizliği ve Kutsal Kitap yorumculuğundan övgüyle söz ederek her reform inançlının onun Kutsal Kitap yorumlarını okuması gerektiğini belirtir. Ayrıca kendisini bir fırtınaya benzetirken Brenz’i ise sessiz ve sakince esen bir melteme benzeterek onu kendisine kıyasla "daha sevimli, şefkatli ve sakin bir insan." olarak coşkuyla över. Bunun yanında ona “benim kibar yoldaşım” diye hitap ederek kendisine sadakatinden dolayı minnet duygularını ifade eder⁷⁴³.

Reform tarihine bakıldığında Brenz Luther’in fikirlerinin anlaşılabilir bir tarzda tecessüm ettiği klasik reform dönemi reformatörleri arasında –belki de– ilk sırayı almaktadır. Ancak onun eserleri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde Brenz’in Luther’i “körü körüne” takip ve taklit etmediği, aksine “bilinçli” bir takipçi olduğu görülecektir.

⁷⁴² Brecht, *Johannes Brenz*, s. 15.

⁷⁴³ <http://www.evangelisch-in-murrhardt.de/geistliches/predigtreihe-die-entdeckung-der-freiheit-und-ihre-spuren-frauen-und-maenner-der-reformation-februar-2016> (14. 10. 2020); Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 87.

Brenz'in yazılarında ve yaşamında bunun örneklerini çokça görmek mümkün olmakla birlikte en dikkat çekici olanı ise onun sivil ve dini otorite arasındaki ilişkiye yaklaşımı ile –Luther'in aksine– ölüm cezasına karşı olmasıdır. Brenz çiftçiler (Çiftçi İsyanları), “cadı” olarak nitelenenler (“cadı avları” çılgınlığı) ile Anabaptistlerin “ölüm” ile cezalandırılmalarını isteyen siyasi otoritelere ve buna cevaz veren Luther'e açıkça ve cesaretle karşı çıkmıştır. Çünkü bu cezalandırma yöntemini ne insani ne de Tanrısal görmektedir. Ayrıca Luther'den Kilise'nin ilan ettiği azizlere “saygı-tapınma” konusunda da ayrıldığı bilinmektedir⁷⁴⁴.

Brenz ile Luther arasındaki temel ayrım noktalarından biri de Brenz'in bir “halk reformcusu” Luther'in ise “devlet reformcusu” olduğu kanısıdır. Bu kanıya Luther'in bürokrat ve yöneticilerin, Brenz'in ise özellikle halkın “reform”u kabullenip benimsemesi düşüncesini öncelemelerinden hareketle varılmaktadır. Başka bir ifade ile Brenz'in reform anlayışının merkezine “insan”ı aldığı, buna karşın Brenz'den daha iyi bir teolog olduğu bilinen Luther'in ise “reform ilke ve prensipleri”ni öncelediği bilinmektedir⁷⁴⁵. Son olarak her ikisinin birbirlerini eleştirdikleri birer noktayı belirterek konuyu bitirelim. Şöyle ki, Brenz'in Kutsal Kitap yorumculuğunu öven Luther onu titiz ve kırılğan bir teoloji yaptığı gerekçesiyle eleştirmiştir, buna karşılık Brenz'in de Luther'i çok keskin ve çabuk sinirlenen yapısından dolayı eleştirdiği bilinmektedir. Özetle bu farklılıkların ne Luther'in Brenz'e olan güvenini sarstığı ne de Brenz'in ona olan saygısında bir azalmaya yol açtığı söylenebilir. Her ikisinin yaşamının bu –farklılıklar içindeki– bu uyumu kanıtlar nitelikte geçtiği görülmektedir⁷⁴⁶.

4.2.2. Philipp Melanchthon

Luther'den sonra reform bayrağını devralan Philipp Melanchthon (1497-1560) ile Luther reformunun en önemli temsilcilerinden olan Brenz'in ilişkisi Lutheryanizmin istikameti açısından önemlidir. Brenz onunla Heidelberg'deki öğrencilik yıllarından tanışmaktadır. O zamanlar Heidelberg Üniversitesinde ders veren Melanchthon Luther'in

⁷⁴⁴ Brenz azizlere tapılmaması ve onların bir aracı (şefaathçi) olarak görülmemesi gerektiği konusunda Luther ile aynı görüşte olmasına rağmen; onlara saygı duyulabileceği, hatta resim ve heykellerinin kiliselerden kaldırılmasına gerek olmadığı görüşüyle ondan ayrılır. Brenz'in Luther'den farklı olarak azizlere ve kutsal eşyalara karşı ılımlı yaklaşması sayesinde birçok Protestan bölgede yaşanan “ikonoklazm” (tasvir ve put kırıcılık) Schwäbisch Hall'de yaşanmamıştır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, Johannes Brenz und, s. 42.

⁷⁴⁵ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 15.

⁷⁴⁶ Eike Wolgast, “die Stellung von Johannes Brenz zu Bauernkrieg und Widerstandsrecht”, *Das Manifest der Toleranz*, (Der. Wolfgang F. Stammler), Alcorde Verlag, Stuttgart ?, s. 325.

hâmisi Fridrich tarafından yeni yaptırdığı (1502) Wittenberg Üniversitesine Grekçe ve İbranice dersleri vermesi için davet edilir. Melanchthon'un Luther ve Brenz ile “yoldaş”lığının da bu davetin kabulüyle başladığı bilinir.

Luther reformunun başarısını Melanchthon olmadan düşünmenin zor olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki Luther reformunun –hümanizmanın aksine– soylu ve entelektüel olmayan “sıradan” insanlar arasında yayılması Brenz gibi vâiz reformatörler tarafından üstleniliyorsa onun felsefeci, teolog, din adamları gibi entelektüeller arasında yaygınlık kazanması daha ziyade Melachthon'un bir başarısı olarak görülmektedir⁷⁴⁷.

Reform tarihi Brenz ile Melanchthon'un ilişkisinden bazı eserler kazanmıştır. Bunların başında *Württemberg İtirafnâmesi* (1552) gelmektedir. Brenz bu ünlü eserini kaleme alırken sık sık Melanchthon'dan yararlandığını belirtir, hatta bazı kaynaklarda bu eseri birlikte kaleme aldıkları dahi ifade edilmektedir. Bir diğeri 1526 yılında Türkler hakkında kaleme aldığı *Türkler Hakkında Kitapçık (das Türkenbüchlein)* adlı çalışmasıdır. Bunlar dışında bir başka eseri ise Augsburg Görüşmeleri'nden sonra Melanchthon ile birlikte kaleme aldıkları *Augsburg İtirafnamesi*'dir (1530). Günümüzde bile geçerliliğini koruyan Protestanlığın “temel inanç maddeleri”nden kabul edilen bu eser Brenz ve Melanchthon ilişkisinin reform tarihine en büyük katkılarından biri olarak kabul edilmektedir.

Luther'in 1546'daki ölümü Brenz'i sadece manevi bir dayanaktan yoksun bırakmamıştır, bunun yanında Brenz'in Melanchthon ile yollarının ayrılmasına neden olmuştur. Çünkü Brenz Luther in ölümünden sonra Luther reformunun halefi olan Melanchthon'a Melanchthon'a komünyon ayinini Zwingli'nin sembolik-mecazî yorumuna yaklaştırdığı gerekçesiyle şiddetle karşı çıkar. Öyle ki Brenz bunu Luther reformu için bir “ksen kayması” ve “kurucu”ya bir “ihanet” olarak değerlendirir ve kendisinin bundan sonra Melanchthon'u hareketin lideri olarak tanımayacağını açıkça belirtir⁷⁴⁸.

4.2.3. Desiderus Erasmus

Melanchthon'dan sonra Brenz'i Luther'e ve onun reformist fikirlerine taşımada önemli bir istasyon görevi gören Hümanizmanın kurucu babalarından Desiderus Erasmus

⁷⁴⁷ Pauck, *Melachthon and Bucer*, ss. 5-14.

⁷⁴⁸ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 18.

(1466-1536) ile olan ilişkisine de değinilmelidir. Almanya'nın "Kuzey Avrupa Hümanizmasının beşiği" haline gelmesinde Erasmus ve onun ders verdiği Heidelberg Üniversitesinin payı oldukça büyüktür⁷⁴⁹. Buradan hareketle Brenz'in reformist kişiliğinin oluşmasında Heidelberg Üniversitesindeki hümanist eğitiminin "öncü" rolü üstlendiğinin altının çizilmesi gerekir.

Erasmus'un Brenz'den övgüyle söz ettiği bilinmesine rağmen aralarındaki ilişki Brenz'in onun hümanist fikirlerinden etkilenmesi ile sınırlı kalmıştır. Elimizde birbirleriyle yüz yüze karşılaştıklarına dair henüz bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanında Brenz'in Erasmus'un hümanistik düşüncesini yaratıcı bir şekilde işleyip geliştirdiği de söylenemez. Çünkü Brenz'in asıl arayışına Erasmus'tan ziyade Luther'in fikirleri karşılık gelmiştir. Üstelik Hümanizma ve Reformasyonun çıkış nedenleri benzerlik gösterse de yöntem ve amaçlarının birbirlerinden farklı olduğu da bilinen bir husustur.

Öte yandan Hümanizmanın Protestanlığın ortaya çıkmasından sonra kaybolmaya yüz tutması onun halka inemeyip entelektüellere mahsus bir uğraşı olarak kalmasıyla da açıklanmaktadır. Bu noktada Brenz ilginç ve önemli bir örneklik teşkil eder, çünkü onun (ve birçok vaiz reformatörün) reform fikirlerini özellikle vaazlar yoluyla sıradan insanlara anlatmadaki başarısı Reformasyonun geleceğe taşınmasında etkili olmuştur. Ancak, Hümanizmanın Brenz gibi kendini "sıradan" insanlara anlatacak kişilerden mahrum olmasının onun yeteri kadar yaygınlık kazanamamasının nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Burada atlanmaması gereken Hümanizmanın zamanla kaybolmaya yüz tutmasında onun temel savlarının reformist paradigma içinde zaten bulunduğudır. Dolayısıyla Hümanizmanın reform hareketinden sonra peyderpey ortadan kalkması şaşırtıcı olmamıştır⁷⁵⁰.

Son olarak Hümanizmanın ortadan kalkmasında önemli bir faktör olarak Luther'in çıkışının hümanistleri bir yol ayrımına getirdiğinin bilinmesi gerekir. Ya eleştirdikleri eski iançlarına –Katoliklik–geri dönecekler ya da cesurca bir karar verip Luther'in safında yer alacaklardır. Bu ikilem arasında Erasmus'un da içinde olduğu birçok hümanist Reformasyon yerine Katolikliği tercih etmiştir. Bu da Hümanizmanın –neredeyse– tamamen ortadan kalkmasının yolunu açmıştır. Kısaca söylemek gerekirse Almanya'da

⁷⁴⁹ Maurer ve Ulshöfer, Johannes Brenz und, s. 22.

⁷⁵⁰ Maurer ve Ulshöfer, Johannes Brenz und, s. 18.

Heidelberg Üniversitesinde Erasmus'un tohumunu attığı hümanist fikirlerin Brenz gibi birçok kişide hayat bulması, kendisi ortadan kalksa da temel yaklaşımının reform fikirleriyle yeniden filizlendiğini gösterir.

4.2.4. Huldreich Zwingli

Brenz'in Reformasyonun “üç kurucu baba”ından biri –diğeri Kalvin'dir– kabul edilen Zwingli (1484-1531) ile olan ilişkisi de reform tarihi için önemlidir. Bu ilişkinin niteliği genelde Reformasyonun en keskin teolojik tartışmasını oluşturan “komünyon” çerçevesinde belirlenmiştir. Çünkü bu Katolikler ile Protestanlar arasında olduğu kadar Protestanların da kendi aralarındaki en sert teolojik ve sakramental anlaşmazlıktır. Bu tartışmanın Luther ile Zwingli arasında çok keskin seyrettiği ise bilinen bir husustur⁷⁵¹. Brenz'in buradaki yeri –beklendiği gibi– Luther'in yanı olmuştur.

Zaten reform hayatının başlarında Lutheryan (lafzî) komünyon ayinini Zwingliyan (sembolik-mecazî) yorumu karşı etkili delillendirmelerle savunan bir eser (*Syngramma Suevicum*) kaleme alarak bunu açıkça göstermiştir⁷⁵². Bu eser Lutheryan komünyonunun / Luther reformunun Zwingli'nin etki alanında bulunan Güney Almanya'da hızlı bir şekilde yayılmasının önünü açtığı kabul edilir⁷⁵³.

Brenz'in Zwingli ile hem bizzat hem de fikir açısından karşı karşıya geldiği önemli bir platform da Marburg Görüşmesidir (1529). Protestanlar arasında komünyon merkezli anlaşmazlığın giderek artması üzerine oluşan huzursuzluğa bir son vermek amacıyla Marburg'da Luther, Zwingli ve Brenz'in de katıldığı bir müzakere toplantısı düzenlenir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu toplantı sonucunda Brenz için artık bu ihtilafın kalıcı olduğu anlaşılmıştı. Bu görüşmelerde Luther safında göz dolduran performansı ile Brenz'in kısa zamanda Almanya'nın hem Protestan din adamları hem de siyasi elitler tarafından “aranılan” ve “danışılan” biri haline geldiğinin altının çizilmesi gerekir⁷⁵⁴.

Bu bağlamda Brenz'deki ışığı ilk gören Württemberg dükü Ulrich olur ve onu kendisine reform konusunda “danışman” yapar. *Interim* şartları Brenz'in Schwäbisch Hall'den ayrılmasını zorlayınca bunu fırsat bilen Ulrich onu Württemberg reformunun

⁷⁵¹ Birkett, *Reform'un Özü*, s. 82.

⁷⁵² Ehmer, “Politik und Religion”, s. 106.

⁷⁵³ Ehmer, “Politik und Religion”, s. 101.

⁷⁵⁴ Zeeb, “Brenz und seine”, s. 57.

başına getirmeye karar verir. Brenz'in gelmesinden önce bölgenin inanç haritasında Zwingliyan görüşün ağırlıkta olması Brenz ile birlikte yerini Lutheryan görüşe bırakmaya başlar. Ancak bir bölgede aynı anda iki farklı reform anlayışının varlığından kaynaklanabilecek kaosu önüne geçmek isteyen Brenz Ulrich'in de siyasi desteğiyle Württemberg'i Lutheryan ve Zwingliyan olarak iki dini bölgeye ayırmaya karar verir. Böylece öncülük ettiği bu uzlaşma sayesinde hem reformistler arasında artan kaosu ve gerginliği azaltmış hem de bölgenin teopolitik birliğine hizmet etmiş olmaktadır⁷⁵⁵.

4.2.5. Theobald Billican

Brenz'in yolunun kesiştiği önemli teolog ve reformatörlerden biri de Alman teolog, hukukçu ve reformatör Theobald Billican'dır (d. tkr.1490–1554). “Gerlacher” soyadıyla doğan ancak doğum yerini (Billigheim) soyadı (Billicanus) olarak kullanmayı tercih eden Billican da Brenz gibi Luther'in Heidelberg Disputasyonundan (Müzakere) reformatör olarak çıkanlardandır. Mezuniyetleri sonrasında Heidelberg'deki “Kutsal Ruh Kilisesi”nde (*Heiliggeistkirche*) Brenz ile birlikte görev yapmışlardır. Ancak burada Luther'in fikirleri doğrultusunda vaaz verdikleri gerekçesiyle Pfalz⁷⁵⁶ prensi Ludwig (yön. dön.: 1508-1544) tarafından haklarında “heretiklik” ithamıyla soruşturma açılır (1522)⁷⁵⁷. Bu soruşturmanın Brenz'in hayatında önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği bilinmektedir. Çünkü soruşturmanın nasıl sonuçlanacağını tahmin ettiğinden bu dönemde Schwäbisch Hall yönetim konseyinden gelen vâizlik teklifini kabul ederek oraya gitmeye karar verir (1522). Öte yandan Billican da Brenz gibi soruşturmanın tamamlanmasını beklemez; önce Brenz'in doğum yeri olan Weil der Stadt (1522) sonra Nördlingen kentlerinde reform faaliyetlerine devam eder (1524)⁷⁵⁸.

4.3. Brenz Reformunun Parametre Dokuyucuları: Brenz'in Eserleri

Brenz “çok yönlü” bir Reformasyon figürüdür. Pastoral görevleri, kentin en yüksek dini otoritesinin başkanlığı, dük danışmanlığı gibi îfa ettiği görevler onun bu çok yönlülüğünün ispatıdır. Öte yandan asıl önemli yönü ise kaleme aldığı ve çoğu

⁷⁵⁵ Volk, *Johannes Brenz*, ss. 7-13.

⁷⁵⁶ Merkezi Heidelberg olan ve prensinin “seçici” (*elektör / kurfürst*: imparatoru seçen yedi prensin biri) olduğu bölgenin (eyalet) o zamanki adıdır.

⁷⁵⁷ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 23.

⁷⁵⁸ Oxford Reference, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095505838> (18.12.2020); Deutsche Biographie: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz4484.html#ndbcontent> (19.12.2021).

Reformasyonun kilometre taşları mesabesindeki eserleridir. Reformasyon süreçlerinin merkez noktalarından biri olan İmparatorluk kenti Schwäbisch Hall ve Württemberg Dükalığı (Stuttgart) onun ve eserlerinin sayesinde diğer reform kentleri üzerinde oldukça kalıcı bir etki bırakmıştır⁷⁵⁹.

Brenz bütün vaazlarını Almanca yapmasına karşın bazı eserlerini sadece Latince, birçoğunu da önce Latince sonra Almanca kaleme almıştır. Latinceyi kullanmasında eğitilmiş kitleye hitap etmeyi amaçlamasının yanında Alman olmayan okur kitlesini de hesaba kattığı bilinmektedir⁷⁶⁰. Özellikle vurgulanması gereken husus Brenz ister Almanca ister Latince yazsın onun dilinin hatırı sayılır derecede “basit” ve “net” olduğudur. Bu durum vâiz Brenz için ne kadar geçerli ise danışman, teolog, yazar Brenz için de o kadar geçerlidir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak Brenz’in dili Germanistik ilkeler açısından değerlendirildiğinde onun reformatörler arasında güzel ve dikkat çekici bir Almancaya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Brenz yazı dilinin güzelliği kadar konuşma dilinin etkileyciliği ile de dikkat çeker. Bu onun “halk ağzı”nı iyi kullanmasından anlaşılmaktadır⁷⁶¹. Bir insanın konuşma ve yazı dilinin sarıh (kolay anlaşılır) ve belîğ (net, ikna edici ve kapsamlı) olması o kişinin aklının ve düşünce sistematığının de açık ve berraklığının bir göstergesidir. Bu da onun kendini / derdini aynı anda hem halka hem de siyasi elitlere ve teologlara rahatça anlatabilen ender bir reformatör olduğunun açıklamalarından biridir. Buna göre önce düşünceleri ihtiyatlı bir şekilde formüle eder, sonra formüle ettiği bu fikriyatı münazaraya sunar, akabinde de soruları ve itirazları kabul eder. Brenz’in ister karmaşık hukuksal bağlantılar ister kristolojik veya teolojik meseleler olsun onları hızlı bir şekilde ince ayrıntılarına kadar ele alıp çözüme kavuşturması bu şekilde açıklanmaktadır⁷⁶². Dile hâkimiyeti bilinen Brenz’in düşüncelerini net ve düzenli bir şekilde ortaya koyması onun etkisinin sınırlarından biridir. Onun başka bir ayrıcalığı da hiçbir skolastik görüşü (nominalizm, realizm vb.) takip etmemesidir. Kendi yetkin dil vukûfiyeti ile sağlam mantıksal kurgu çerçevesinde Orta

⁷⁵⁹ Brenz’in eserlerini kritik eden güzel bir çalışma: Bkz.: Jürgen Bücking ve Rüdiger Schloz, “Studienausgabe der Werke Johannes Brenz”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000. ss. 284-291.

⁷⁶⁰ Siegfried Reader, “Johannes Brenz und die Islamfrage”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Ed.: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000, ss. 345-367.

⁷⁶¹ Bu özellik insanların gündelik konuşmaları ve yaşamları dikkatlice izlenerek ve takip edilerek geliştirildiğinden –öyle görünüyor ki– Brenz’in halkın her kesimiyle iyi ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁶² Brenz’in bu özelliği onu “bilirkişi” ve “arabulucu” özelliğiyle ön plana çıkarmış ve neredeyse tüm Almanya’da sık sık aranılan ve danışılan bir kişi haline getirmiştir.

Çağın klasik ekollerinden bağımsız olarak evanjelik (İncil merkezli) fikirlerini ortaya koyduğu bilinmektedir.

Brenz'in birçok resmî ve dini görevi bulunmasına rağmen çok sayıda eser kaleme alması onun reform davasına kendini adanmış olduğunu göstermektedir. Bu özelliğiyle reform döneminin en etkin reformatörlerinden biri olmakla birlikte 16. yüzyılın da en üretken yazarlarından biridir. Ancak bu noktada Brenz'in eserlerinin tarihlendirilmesi konusunda önemli zorluklar yaşandığının bilinmesi gerekir⁷⁶³. Günümüzdeki teknik gelişmeler sayesinde bu zorluğun önemli derecede üstesinden gelinmiş olsa da tamamen ortadan kalktığını söylemek henüz erkendir.

Brenz döneminde vaazları ve yazıları merakla beklenen kişilerin başında gelmektedir. Bu onun düşüncelerini merak eden insanlar kadar onun ağzından ve kaleminden çıkanları basmak isteyen yayıncılar için de geçerlidir. Brenz'in yayıncılar için çok hızlı bir şekilde güvenli bir iş kapısına dönüştüğü görülür. Öyle ki dönemin önemli matbaacı ve yayıncısı Johannes Braubach'ın Brenz'den dolayı aralıklarla Schwäbisch Hall'de ikamet ettiği bilinmektedir. Yalnızca onun bastığı eserler arasında bulunan "İncil hakkındaki yorumları" ile vaazları toplamda 150'den fazla baskı yapmıştır. Benzer şekilde Brenz'in Katesizminin ölüm yılına (1570) kadar 517, 1901'e kadar 681; günümüze kadar (21. yüzyılın başı) ise 800'ü aşan baskı yapması dikkate değerdir. Brenz'in eserleri genelde iki baskıya kadar Latince, sonra Almanca; ükabinde *Niederdeutsch* (Aşağı Almanca), İngilizce ve Fransızca yayınlanmaktadır. Bunun yanında birkaç çalışmasının Felemenkçe, İtalyanca, Lehçe ve Hırvatçaya bile tercüme edildiği olmuştur⁷⁶⁴.

Bu bilgilerden onun değerinin yaşarken anlaşıldığı ve şanslı bir yazar olduğunu kabul etmek mümkündür. Öldükten sonra eserleri kendisiyle aynı adı taşıyan Tübingen Üniversitesi hocalarından oğlu Johannes Brenz tarafından topluca basılmıştır. Eserleri hakkında önemle vurgulanması gereken bir husus da bunların mezhepsel engelleri aştığının görülmesidir. Örneğin Brenz'in tüm eserlerine sahip olan Öffingen Katolik rahibi 1590'da onları "altından bile daha değerli bir hazine" olarak kabul ettiğini belirtir⁷⁶⁵. Bu genel bilgi ve değerlendirmelerden sonra Brenz'in eserlerini konularına göre şöyle sıralayabiliriz:

⁷⁶³ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 7.

⁷⁶⁴ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 16.

⁷⁶⁵ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 209.

4.3.1. *Apolojetik* (Savunma) Eserleri: Reddiyeler

Reformasyonun ilk eserlerinin birçoğu *apolojetik* karakter arz eder. Çünkü reformatörler yeni inanç sistemlerini hem Katoliklere karşı belirgin bir şekilde savunmak hem de insanları bu yeni inanca ikna etmek durumundadırlar. Protestanlığın en önemli *apolojetik* eserlerinden bir kısmını Brenz ya kendisi yazmış ya da bu yazıma katkıda bulunmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

(a) **Augsburg İtirafnamesi (*Augsburger Confession*); 1530:** Brenz imparatorluğun 1530'da düzenlediği Augsburg Münazarasına Philipp Melanchton (ö. 1560) ile birlikte katılmış ve orada Protestanlık için hala “temel inanç maddeleri”nden kabul edilen “Augsburg İtirafnamesi”ni kaleme almışlardır. En azından yazım sürecinde işbirliği yaptıkları bilinmektedir⁷⁶⁶.

(b) **Württemberg İtirafnâmesi (*Confessio Virttembergica*); 1552:** Württemberg dükü Christoph başında Brenz'in olduğu Melanchthon'un da içinde bulunduğu bir delegasyondan bir “İtirafnâme / “İman İkrarı / İnanç Bildirgesi” hazırlamalarını ister. Bu hem Württemberglileri bağlayıcı bir iman ikrarı hem de Trent Konsili'nde Württemberg'in inançlarını ortaya koyan bir bildiri olacaktır⁷⁶⁷. Ortaya çıkan Württemberg İtirafnâmesi Württemberg'in temel Protestan inancı ile dini ve seküler yaşamın çeşitli alanlarını düzenleyen 32 başlık halinde 18 emri içermektedir. Bunun merkezî bileşenleri kilise hizmeti ve mülkleri ile bölgedeki tüm okulları kapsayan düzenlemelerdir. Kısaca söylemek gerekirse Reformun ortaya çıkışı ile yeniden düzenlenmesi gereken tüm alanlar için yeni hükümlerin özetlendiği görülmektedir⁷⁶⁸. Bu *apolojetik* eserle Brenz reform ilkelerini uzlaşmacı bir dil ve üslup ile Katoliklere karşı savunmuştur. Özellikle ilk iki maddesi açık bir reddiye tarzındadır. Bu İtirafnâme'nin yayınlanması Brenz'i kısa bir zamanda Katoliklerin dikkatle takip ettiği, Protestanların ise sık sık danışıkları öncü bir teolog haline getirmiştir.

(c) ***Syngramma Suevicum* (Ortak Eser); 1525:** Hıristiyanlığın iç tartışmalarından olan komünyon ayinini merkeze alan bu *apolojetik* eser Brenz'in Johannes Ökolampad'a

⁷⁶⁶ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 18.

⁷⁶⁷ Volk, *Johannes Brenz*, s. 109.

⁷⁶⁸ https://www.leo-bw.de/detail/-/Detail/details/DOKUMENT/lmw_museumobjekte/2863/Die+Gro%C3%9F+w%C3%BCrtembergische+Kirchenordnung+von+Herzog+Christoph+1559 (16.12.2020).

yanıt niteliğinde kaleme aldığı ve yakın çevresindeki teologların da imzaladığı bir eser olarak öne çıkmaktadır⁷⁶⁹. Reform yazılarının ilklerinden kabul edilen bu eserde Brenz Luther'in görüşü olan "Mesih hakiki anlamda ruhen ve bedenen komünionda vardır" kabulünü Luther'in muhalifi teolog ve din adamı arkadaşı Ökolampad'a karşı savunur. Ayrıca Brenz'in "Güney Almanya'nın Luther'i" olarak tanınmasının bu eserin yayınlanmasıyla başladığı hatırlanmalıdır⁷⁷⁰.

4.3.2. Teoloji Eğitimi ile İlgili Eseleri

Brenz ilk / klasik dönem reformatörü olduğundan Reformasyonun kök salması ve yaygınlaşması için hem vaazlar verip eserler yazmış hem de kilise düzenlemeleri / organizasyonları için yolculuklar yapmıştır. Bu çabalarının altında halkı yeni reform inanç, ibadet ve uygulamaları konusunda eğitmek yatmaktadır. Brenz'in eğitime çok önem verdiği bilinmektedir. Bu hususta yetişkinlerin eğitimi için verdiği vaazlara ek olarak, gençler için reform tarihinin en önemli eğitim materyali olan kateşizmler ile çeşitli konularda eser ve İncil yorumları kaleme almıştır.

(a) Kateşizm (İlmihal)ler: Brenz "*Katechismus*"u bir kitap ismi olarak kullanan ilk kişidir (1527). Kendisi "KK Hıristiyanlığı" denebilecek olan öğretisini en açık haliyle ilmihallerinde özetlemiştir. Brenz iki tane Kateşizm yazmıştır. Birincisi 1527 tarihli "Schwäbisch Hall Gençleri İçin Hıristiyan İnancı Meselesi" (*Fragstück des Christlichen Glaubens für die Jugendt zu Schwebischen Hall*) adlı *Küçük Kateşizm*. Bu eser Schwäbisch Hall gençleri için özet öğretim materyali olarak kaleme alınmıştır. Luther'in 1528'de yazdığı *Küçük Kateşizm*'inden (*kleine Katechismus*) bir yıl önce yazıldığı için de "ilk evanjelik kateşizm" olarak kabul edilir. İkincisi ise Brenz'in 1535 yılında daha geniş çapta kaleme aldığı *Büyük Kateşizm*'dir. Bu tüm Protestanlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır⁷⁷¹. Brenz kateşizmlerini başlangıçta gençler için kaleme almasına rağmen

⁷⁶⁹ Johannes Ökolampad, Eylül 1525'te Basel'de Zwingli'nin sembolik komünion anlayışını savunan bir eser yayınlar. Ökolampad eserin sonuç bölümünde bu kitabı "Mesih'in mesajını Swabya'da (*Schwäbisch*: Stuttgart ve civarı) vaaz veren sevgili kardeşlere" adar ve onlardan buradaki soruları yanıtlamalarını ister. Brenz bu bölgenin (*schwäbisch – fränkisch*) önde gelen 14 din adamı ve teologuyla birlikte üniversiteden hocası olan Ökolampad'ın kendilerine yönelttiği bu talep ve çağrıya başka bir eser (*Syngramma Suevicum*) ile yanıt verir. Bkz.: Hermann Ehmer, "Politik und Religion", *Johannes Brenz 1499–1570 Prediger – Reformator – Politiker*, (Der.) Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall, Schwäbisch Hall 1999, s. 10.

⁷⁷⁰ Ehmer, "Politik und Religion", s. 106.

⁷⁷¹ Württembergische Kirchengeschichte Online – <http://wkgo.de/cms/article/print/263> (16. 04. 2018).

Brenz'in birinci kateşizmini yayınlamasıyla (1527) Schwäbisch Hall kent yönetimi gençlerin reform eğitimini buna göre yürütme kararı alır. Bunun üzerine Ulrich Brenz'den Württemberg gençleri için de bir kateşizm yazmasını talep eder. Böylece Brenz'in Württemberg gençleri için kaleme aldığı ikinci kateşizmi de

sonradan bunların reform inançlarını açıklamadaki sarahati ile öğretim yöntemindeki basitliği sayesinde her yaştan insan için kaynak eser haline gelmiştir. Benzer şekilde Brenz'in ilmi halleri farklı Protestan kiliseler tarafından; hatta Katolik din adamları tarafından bile aranan kateşizmler olarak dikkat çeker. Günümüze kadar 900 den fazla baskı yapması bunun bir göstergesidir. Bu rağbet Brenz'i reform tarihinde "Luther'den sonraki en önemli ve en çok okunan kateşizm yazarı" olmasını sağlamıştır⁷⁷².

(b) Yorumlar / Tefsirler: Brenz'in yazdıkları arasında en çok rağbet görenlerin başında İncil yorumları gelmektedir. Brenz bu eserler ile insanların doğrudan ulaşamadıkları İncil'i (*Evangelium*) onlara anlatarak gerçek Hıristiyan öğretiyeye Katoliklerin değil kendilerinin sahip olduğunu, böylece zaman içinde ortaya çıkan Kilise ve Gelenek yerine doğrudan Tanrı Sözü'nden ilham aldıklarını açıklamaktadır. Bu temel üzerine inşa ettiği bazı yorumları şunlardır:

Amos Yorumu (Amoskommentar); 1530⁷⁷³: Brenz'in bu eseri 1530'da Luther'in yazdığı *Önsöz* ile birlikte Wittenberg'de basılır. Luther bu *Önsöz*'ünde Brenz'in İncil yorumlamasının eşsiz olduğundan bahsederek onu kendisine kıyasla "daha sevimli, daha şefkatli ve daha sakin bir insan." olarak coşkuyla över. Aynı zamanda ona "benim kibar yoldaşım." diyerek kendisine sadık kaldığı ve desteği için minnettar olduğunu belirtir⁷⁷⁴.

Galatyalılara Mektup Üzerine;1546: Brenz bir "reform faaliyet raporu" niteliğinde kaleme aldığı bu eserinde reforma dair neler gerçekleştirdiğini açık ve kapsamlı bir şekilde ortaya koyar. Öte yandan üstadı Luther'in ölümünün ardından kaleme aldığı bu eseriyle hatırasını yad etmeyi amaçladığını da söyler⁷⁷⁵.

Vâiz Salom Üzerine: Hz. Süleyman Tevrat'ta "Vâiz" (*Kohelet*) olarak da adlandırılmıştır (YKK, Vâiz; 1: 1). Bu eser hakkında –içeriğinden bağımsız– en dikkat

ortaya çıkmış olur. Son olarak şunu söylemek yerinde olacaktır: Dük Christopf Protestan dünyada çok rağbet gören Brenz'in kateşizmini Tübingen'de Fransızca, Wesel'de (Neiderrhein) ise Flemenkçe olarak bastırır. Bkz.:

Christopf Weismann, "Brenz und seine Katechismen", *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000. ss. 123-135.

⁷⁷² Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 13-14; Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 23.

⁷⁷³ Amos; Tanah'ın Nevi'im (Peygamberler) kitabında sözleri ayrıntılarıyla kaydedilen ilk peygamberdir. MÖ 750'lerde İsrail'in kuzey krallığındakilere seslenen Amos'un temel konusu sosyal adalet, ilahî kader ve Tanrı'nın mutlak gücüdür. Bkz.: Kutsal Kitap — (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi / Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009, s. 955.

⁷⁷⁴ <http://www.evangelisch-in-murrhardt.de/geistliches/predigtreihe-die-entdeckung-der-freiheit-und-ihre-spuren-frauen-und-maenner-der-reformation-februar-2016> (14. 10. 2020)

⁷⁷⁵ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 12.

çekici yönlerden biri şudur: Luther de Vâiz Salom / Süleyman hakkında Brenz ile aynı zamanda bir eser kaleme aldığını fark edince kendisininkini erteleyip Brenz'in eserinin basılmasını istemiştir. Bu, Luther'in Brenz'e verdiği kişisel değer yanında onun görüşlerini de dikkate aldığına bir göstergesi niteliğindedir⁷⁷⁶.

4.3.3. Kilise Düzenlemesi ile İlgili Eserleri

Brenz Protestanlar arasında kateşizmi ile olduğu kadar kilise düzenlemesi ile de ünlü bir reformatördür. Schwäbisch Hall'deki Hıristiyanlığın dönüşümünde ortaya koyduğu başarıyı Württemberg Kilise düzenlemesiyle zirveye taşır. Bundan sonra Alman Protestanları arasında aranan birkaç Kilise düzenleyicilerinden biri olmuştur⁷⁷⁷.

***Schwäbisch Hall Kilise Düzeni (Yönetmeliği) (*Hällische Kirchenordnung*); 1543:** Brenz Hall'e tayin olduktan sonra adım adım bölgeyi reforme etmeye başlar. Bu bağlamda oradaki kilise (*Kirchenwesen*), eğitim (*Schulwesen*) ve sosyal hayatı (*sozialwesen*) Luther anlayışına göre yeniden şekillendirir. Brenz tüm bu alanlarla ilgili yaptığı yenilikleri 1543 yılında "Hall Kilise Düzeni" (*Hällische Kirchenordnung*) adıyla bastırır⁷⁷⁸. Bu eserle birlikte Brenz'in ünü tüm Almanya sathında yayılmaya başlamıştır⁷⁷⁹.

***Württemberg Kilise Düzeni (*Große Württembergische Kirchenordnung* – 1559):** Brenz henüz Schwäbsich Hall'de iken Württemberg reformuna katkı sağlamaya başlamıştır. Ancak Württemberg'te (Stuttgart) yaşamaya başlamasıyla (1552) birlikte bu etkinin hız kazandığı ve kısa bir zaman diliminde (1551-1553) Württemberg Kilisesine Luther'den ilhamla yeni yapısal özellikler kazandırdığı söylenebilir. Schwäbsich Hall'de küçük ölçekte yaptığı kilise reorganizasyonunu burada daha geniş çapta yapma fırsatı yakalamıştır. Dük Christoph Brenz'in yaptığı bu düzenlemeleri 1559 yılında "Büyük Württemberg Kilise Düzeni" adıyla yayınladıktan sonra birçok kent Brenz'den ve Ulrich'ten yardım istemiştir⁷⁸⁰.

⁷⁷⁶ Brenz'in 1564 tarihli *Romalılar Üzerine Yorum* adlı bir çalışmasından da bahsedilmektedir. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 12.

⁷⁷⁷ Brenz bu taleplere elinden geldiği kadar olumlu yanıt vermeye çalışır. Bunların birçoğuna bizzat gittiği bilinmekle birlikte gidemediklerine ise ya kendi yerine meslektaşını göndermiş ya da rapor / mektup yazarak uzaktan yardımcı olmaya çalışmıştır. Bkz.: Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 24.

⁷⁷⁸ Weismann, "Johannes Brenz", ss. 39-42.

⁷⁷⁹ Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 50.

⁷⁸⁰ https://www.leo-bw.de/detail/-/Detail/details/DOKUMENT/lmw_museumsobjekte/2863/Die+Gro%C3%9Fe+w%C3%BCrtembergische+Kirchenordnung+von+Herzog+Christoph+1559 (16.12.2020).

4.3.4. *Türkler Üzerine (das Türkenbüchlein – 1531)*

Brenz'in bu konuyla ilgili çeşitli vaazları ve küçük broşürlerinin yanında en bilinen eseri nispeten erken bir tarihte kaleme aldığı (1526) *Türkler Hakkında Kitapçık* adlı eseridir. Bu eser Melanchthon'un yaptığı bazı değişikliklerden sonra yayınlandığı için Brenz'in yazdığı orijinal hali –henüz– elimizde bulunmamaktadır. Kendisi bu eserinde Papalığın Türklere karşı savaş talebini doğru bulmadığını, çünkü Tanrı'nın Türkleri Hıristiyanların günahları için bir “ceza” olarak gönderdiğini ve Hıristiyanların da ancak tövbe ederek ve ahlaklı bir yaşam sürerek onlarla mücadele edebileceklerini söylemektedir⁷⁸¹. Burada dikkat çeken husus Brenz'in Hıristiyanların kendi içindeki birliğini sağlamak için bir “dış” etkene ihtiyaç duymadığıdır.

4.3.5. Mektuplar

Brenz *evanjelik* Hıristiyanlığa sadece vaazları ve kitaplarıyla değil bunun yanında yazdığı mektuplar ile de hizmet etmeyi amaçlamıştır. Bu mektuplar Brenz'in biyografisi için olduğu kadar modern kilise tarihi için de büyük önem arz etmektedir⁷⁸². Öte yandan onun ilk reform yuvası olan Schwäbisch Hall döneminden kalma mektuplarının Württemberg dönemine kıyasla fazla olmaması Hall yönetimi ve kilise makamlarının ona ait mektupları iyi muhafaza edemedikle anlamına gelmektedir⁷⁸³. Brenz'in mektuplarına biri üniversiteye yeni başladığı zamandan kalma, diğeri kent reformu ile (1524), bir diğeri de Çiftçi İsyanları (1525) ile ilgili üç örnek verebiliriz.

1. Elimizdeki bilgilerden Brenz'in 15 yaşında (1514) Nürnbergli hümanist Willibald Pirckheimer'e coşku dolu bir mektup yazdığı bilinmektedir. Henüz aslına ulaşılamayan bu mektup –şayet ulaşılabılırsa– onun kaleme aldığı ilk yazılı belge niteliği taşıyacaktır⁷⁸⁴.

⁷⁸¹ Bu eser ilk olarak Melanchthon'un üzerinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra yayınlandığı için literatüre 1531 tarihli girmesine neden olmuştur. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Reader, “Johannes Brenz und”, ss. 345-367.

⁷⁸² Theodor Pressel (Ed.), *Anektoda Brentiana – Ungedruckte Briefe und Bedenken von Johannes Brenz*, J. J. Heckenhauer Verlag, Tübingen 1868, ss. V-VI.

⁷⁸³ Brenz'in kendisinin tuttuğu kabul edilen eviyle ilgili bir *not defteri* dışında Hall'de kendi şahsıyla ilgili herhangi bir mektubun bulunamaması ilginç olarak değerlendirilmektedir. Bkz.: Pressel, *Anektoda Brentiana*, ss. V-VI.

⁷⁸⁴ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 13.

2. Esslingen ve Reutlingen'deki kent yönetimleri ve reformatörlerine yazdığı mektuplar. Özellikle Reutlingen'deki Lutheryan reformatör Matthäus Alber'e yazdığı mektup (1524) bölge halkı için büyük bir cesaret ve motivasyon kaynağı olmuştur⁷⁸⁵.

3. Hessen kontu Georg'a Çiftçi İsyanlarıyla ilgili yazdığı mektup (1525): Brenz bu mektubunda Hıristiyanların yöneticilerine karşı isyan edemeyeceklerini, çünkü dünyevi yönetimin de ilahî kaynaklı olduğunu belirtir. Brenz'in Çiftçi İsyanları devam ederken yazdığı bu mektubunda şiddete yönelmenin Tanrısal emre karşı itaatsizlik anlamı taşıdığını dolayısıyla çiftçilerin bunun cezasını çekmeleri gerektiğini ifade eder⁷⁸⁶. Diğer taraftan İmparator V. Karl'ın tüm sınıflar üzerinde doğal ve Tanrı tarafından verilen bir yetkiye sahip olduğunu belirterek ona sadece çiftçi ve köylülerin değil prenslerin de itaat etmeleri gerektiğini yazmaktadır⁷⁸⁷.

Basılmamış Mektuplar: Brenz'in bilinen eserlerinin ve basılan mektuplarının yanında çeşitli şehir arşivlerinde, kütüphanelerde ve bazı özel şahıslarda henüz varlığından haberdar olunmamış mektuplarının da olabileceği tahmin edilmektedir. Günümüzde henüz elimizde olmayan bir "*Codex Suevo-Hanlensis*" adlı bir mektup koleksiyonunun varlığından bahsedilir. Bizler bu koleksiyonunun varlığından ve içeriğinden sadece "Bretschneider" adlı bir yazarın onu kullanması ve değerlendirmesi üzerine haberdarız. Öte yandan Lebküchner'in Brenz'in yardımıyla oluşturduğu ve onun düşüncelerini içeren beş yazı koleksiyonu vardır ki, içinde değerli-değersiz birçok yazı ve materyalin bulunduğu ifade edilmektedir⁷⁸⁸.

Brenz'in basılmamış mektupları ile ilgili eşsiz bir çalışmaya imza atan Theodor Pressel'e (1819-1877) göre Brenz'in yazılarının çoğu Schwäbisch Hall Belediye Arşivi'nin yanında Kral Devlet Arşivi, halk kütüphanesi ve Stuttgart Devlet Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Aynı şekilde Heilbronn, Ulm, Strasbourg, Basel ve Zürih şehir arşivlerinde de birçok eseri / yazısı bulunmaktadır. Ayrıca Münih kütüphanesindeki "*Collectio Camerariana*"nın sekizinci cildinde Brenz tarafından yazılan 68 orijinal mektup bu koleksiyonun çok değerli bir hazinesi olarak varlığını sürdürmektedir. Yine Pressel bunların yanında Gotha kütüphanesinde Brenz ile ilgili birçok materyalin bulunduğunu,

⁷⁸⁵ Bu kentler Güney Almanya'da Stuttgart yakınlarındadır.

⁷⁸⁶ Bu noktada Brenz'in bu cezalandırmaların –Luther'in talep ettiği gibi– ağır ve ölümcül olmasına karşı olduğunun bilinmesi gerekir.

⁷⁸⁷ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

⁷⁸⁸ Pressel, *Anektoda Brentiana*, ss. V-VI.

benzer şekilde Königsbert/g'deki Kraliyet Arşivinde de Brenz ile ilgili en az 42 arşiv belgesi bulunduğunu ifade etmektedir⁷⁸⁹.

4.3.6. Raporlar

Reform döneminde din ve kiliselerini reforme etmek isteyen çeşitli yöneticiler ve din adamları Brenz gibi kilise düzenlemesi konusunda ün salmış reformatörlerden rapor talep etmişlerdir. Bunlar reforma pratik sahada yön verme bakımından önem arz ederler. Bu amaçla Brenz'in bazı İmparatorluk kenti ve yöneticilerine reform anlayışını merkeze alan çok sayıda rapor hazırladığı bilinmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

R. 1. Pfalz Elektör Prensi V. Ludwig'e (yön. dön.: 1508-1544) sunduğu çiftçi ve köylülerin taleplerinden meydana gelen *On İki Madde Hakkında Rapor*: Çiftçi Ayaklanmalarının olduğu dönemde (18 Mayıs 1525) V. Ludwig Brenz'den (Luther ve Melanchthon gibi başka reformatör teologlarla birlikte) çiftçilerin *On İki Madde* hakkındaki görüşlerini bir rapor halinde hazırlamasını ister. Bunun üzerine Schwäbisch Hall'in henüz 26 yaşındaki yeni vâizi Brenz köylüler tarafından prenlere sunulan bu maddelerin kutsal yazılara uygunluğunu tartışan raporunu hazırlar ve 5 Temmuz'da prene yollar. Burada insanların dünyevi iktidardan daha uygun hukukî düzenlemeler talep edebileceğini hatta gerekirse dünyevi iktidarın hukukunu şikayet edebileceğini ancak ona karşı savaşamayacağını açıkça belirtmektedir⁷⁹⁰.

R. 2. Schwäbisch Hall yönetim konseyine sunduğu *Reform Raporu* (1526-1527-?): Bu rapora yazdığı Giriş'te Brenz yeni inanç sisteminin yöneticilerle halk arasındaki ilişkisinin niteliğine dair düşüncelerini şöyle açıklar: “Yeni inanç esasları dünyevi ve dini otoritenin ilişkisini ve yetkililer ile halkın ilişkisini yeniden düzenlemeyi gerekli kılmaktadır. İnsanlar dini mutlulukları için yönetici makamındakilerin endişelerini de taşımak durumunda olan Hristiyan kardeşlerdir.”⁷⁹¹

R. 3. Nürnbergli konsey kâtibi ve devlet memuru reformist Lazarus Spengler (1479-1534) için kaleme aldığı rapor (1528): Brenz “iki krallık” doktrinini Lutheryan

⁷⁸⁹ Pressel, *Anektoda Brentiana*, ss. V-VI.

⁷⁹⁰ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 25.

⁷⁹¹ Andreas Maisch, “Die Ordnung der Evangelischen Kirche in Hall”, *Johannes Brenz 1499 – 1570 Prediger - Reformator – Politiker*, (Der. Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall), Schwäbisch Hall 1999, ss. 73-74.

tarzda kritik ettiği bu raporunda Pavlus'un Galatyalılara Mektubu'na (6:1) dayanarak⁷⁹² cinayet veya soygun gibi “dünyevi suçlar” ile “manevi günahlar” (Anabaptistler, cadı avı takibatındaki kadınlar vb. gibi günahkarlar) arasında ayırım yapar⁷⁹³. O bu konuda – Luther'den farklı olarak– dünyevi suçların cezalandırılmasını dünyevi iktidarın / yargının sorumluluğuna bırakır. Buna karşın inançsızlık ve sapkınlık gibi manevi günahların cezalandırılmasında ise ilk olarak din adamlarının görev alması gerektiğini, şayet bu yöntem işe yaramazsa o halde siyasi otoriteye teslim edilebileceğini belirtir. Ancak yine de ölüm cezasına karşıdır⁷⁹⁴.

R. 4. Brenz'in Esslingen yönetim konseyine sunduğu rapor (Kasım 1529): Kentlerin olası bir “Türk tehlikesi”ne karşı alınacak tedbirler üzerine sunduğu bu raporda Brenz tüm kentlerin Türklere karşı ortak bir tutum içinde hareket etmeleri gerektiğini vurgulayarak şunu ifade eder: “Birlik güçlü yapar dağınıklık ise felakete götürür. Dış birlikten ziyade Hıristiyan inancında birlik daha fazla yardım eder. Özellikle Türklere karşı Protestan olsun ya da olmasın tüm Hıristiyan kentlerin arasında birlik olmalıdır.”⁷⁹⁵

R. 5. Schwäbisch Hall yönetim konseyine sunduğu bir başka rapor (1529/1530): Burada da kentin Türklere karşı alması gereken tedbirleri sıralarken Tanrı'yı her zaman hatırd tutmanın savaşlarda kullanılan zırh ve silahlardan daha etkili olduğunu öğütleyerek başlar. Brenz'e göre Türkler ile mücadelede başarılı olunmak isteniyorsa ahlaki olgunluğun hedeflenmesiyle Katolik komünyon ayininin (*Mass*) ve dini törenlerin düşmanı” olunması gerekmektedir. Çünkü Tanrı'nın gazabına ve Türklerin başımıza musallat olmalarına bunlar neden olmaktadır⁷⁹⁶.

Brenz'in yukarıda bahsedilenler dışında kişisel ya da reformist fikirlerini ifade ettiği başka yazılı kaynaklar da vardır. Bunlar arasında erken tarihte kaleme aldığı iki tane hiciv (*Epigramm*) bulunmaktadır. Kendisi bunları henüz Heidelberg'de öğrenci iken bazı hocalarının desteğiyle kaleme almıştır. Bunlardan biri 1516 yılında Thomas Medius'un bir komedisinin *Önsöz*'ünde Grekçe olarak yayınlanmış, diğeri ise 1518 yılında Tübingenli

⁷⁹² <http://www.webstehle.de/katechismusfragen/frage74.htm> (18. 06. 2018).

Ayetin KK'taki orijinali şöyledir: “Kardeşler, eğer biri suç işlerken yakalanırsa, ruhsal olan sizler, böyle birini yumuşak ruhla yola getirin. Siz de ayartılmamak için kendinizi kolların.” (HKK, Gal. Mkt.; 6 :1). Bkz.: Kutsal Kitap, (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009, s. 1251.

⁷⁹³ Ehmer, “Politik und Religion”, s. 79; Maisch, “Die Ordnung der”, s. 79.

⁷⁹⁴ http://www.mennlex.de/doku.php?id=art:brenz_johannes (18. 06. 2018).

⁷⁹⁵ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

⁷⁹⁶ Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 73-74.

meşhur matematikçi ve astronom Johannes Stöffler'in "*Calendarium Romanum Magnum*"unda yayınlanan Latince bir şiirdir⁷⁹⁷. Benzer şekilde Melancton'un "*Catechesis*"ine yazdığı bir *Önsöz*'den (1540) ve Luther'i çok keskin ve çabuk sinirlenen bir yapıya sahip olduğu yönündeki eleştirilerini dile getirdiği *von Miltern der Fürsten* (?) adlı başka bir eserinden söz edilmektedir⁷⁹⁸.

4.4. İnşalar, Etkiler, Serpintiler: Brenz'in Reform Modeli

Reformasyonun başarısında imparatorluğun ve Papalığın "zamanın ruhu"nu okuyamamasının etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Reform dönemi imparatoru V. Karl'ın Habsburg hanedanlığının yönetiminde "evrensel bir İmparatorluk" ve (Protestanlığı Katoliklik içinde "eritmek" suretiyle) "evrensel bir kilise" kurma gayesinin gerçekleşmemesini bu şekilde okumak daha doğru olacaktır⁷⁹⁹. Papalık ise, 16. yüzyıla kadar Avrupa'nın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan reform hareketlerinin –teolojik ya da mistik olsun– bir şekilde üstesinden gelmeyi başarmış olmasına karşın, Protestan Reformasyonunun başarısını kabullenmek zorunda kalır. Bu da onun dönemin ruhuna uygun dini ve siyasi politikalar geliştirememiş olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla, Roma-Katolik Kilisesinin zamanın ruhunu okuyamamış olmasının onun "gerçek" Hıristiyanlığı hatasız olarak temsil ettiği şeklindeki "emperyal" iddiasının kırılması ve millî kiliselerin kurulmasıyla sonuçlanması şaşırtıcı olmamıştır⁸⁰⁰.

Değişik coğrafyalarda farklı reformatörler tarafından uygulamaya konan ulusal kiliselerin taşıdığı Reformasyon ruhu hiçbir zaman yeni bir kilise / Hıristiyanlık yaratma peşinde koşmamıştır. Bunun yerine kendini mevcut Kilise'yi tahrifatlarından kurtararak inanan insanlara "saf / öz *Evangelium*"u (Müjde) bildirmeyi ve Kiliseyi de "sadece" *Mesih ve kutsal metin üzerine kurulu bir kakikat* olarak kabul etmeyi amaçlaması gerçek Hıristiyanlığın kendisinde devam ettiği iddiasının kabulünü kolaylaştırmıştır⁸⁰¹. Buradan hareketle "ahlakî ve kurumsal değişim" arayan önceki Orta Çağ reform taleplerinin aksine

⁷⁹⁷ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 15.

⁷⁹⁸ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 71.

⁷⁹⁹ Zentner, *Zentners Illustrierte*, sayfalar: 334, 338-339. V. Karl'ın "evrensel bir imparatorluk" kurmasının önündeki engellere Türklerin V. Karl'ı özellikle Macaristan toprakları üzerinde meşgul etmelerini de eklemek gerekir. Bkz.: Brecht, *Martin Luther* s. 18.

⁸⁰⁰ Waardenburg, "Reform", ss. 530-532.

⁸⁰¹ Weismann, *Eine Kleine Biblia*, s. 17;

http://www.reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Reformation_in_Wuerttemberg_Schoellkopf.pdf.

Brenz gibi reform önderleri “teoloji” merkezli bir Reformasyona rehberlik etmişlerdir⁸⁰². Bu nokta Reformasyonun önceki Orta Çağ reform hareketleriyle arasındaki en belirgin farkı oluşturmakla birlikte ona sağlam bir zemin de oluşturmaktadır.

Sağlam bir Teolojiyle desteklenmiş reformun ne gibi sonuçlar doğurduğunu Protestan Reformunun Avrupa coğrafyasındaki sosyokültürel, sosyoekonomik ve teopolitik etkilerinden görebilmekteyiz. Öyle ki Protestan reformunun Avrupa’yı sadece Katolik baskısından kurtarmakla kalmadığı, 21. yüzyılda bile çok boyutlu etkilerinin hala devam ettiği ilgili herkesin malumudur.

Protestan reformunun etkisini en hızlı gösteren teolojik ilkelerinden biri “dünyevi otoritenin ilahi kaynaklı” olması inancıdır. Aslında sadece ruhani lider olan papanın yüzyıllardır kendisini Batı Hıristiyanlığının en üst siyasi lideri gibi görmesi Brenz ve Luther gibi reform önderleri tarafından elinden alınca papanın yokluğundan doğan boşluk mevcut siyasi yetkililer ile doldurulmaya çalışılmıştır. Ancak bir farkla; papanın din konusundaki yetki kaynağı dünyevi otoriteye atfedilerek. Bu noktadaki kritik soru “Reform önderlerinin bu aktarımdaki kazançları ne olmuştur?” sorusudur.

Aslında bu sorunun cevabı hiç karmaşık değildir. Brenz ve Luther’in başını çektiği bu teopolitik yaklaşımın en etkili sonucu siyasi otoriteye dine ilgisiz kalma fırsatı verilmemiş olmasıdır. Böylece Protestanlar tarafından koşulsuzca itaat edilme karşılığında kilise ve cemaatle ilgili gerçek bir dini sorumluluk altına girmeyi taahhüt etmiş olmaktadırlar. Üstelik siyasi otoritenin davranışlarının beklenmedik bir şekilde Kutsal Kitap tarafından denetlenebilir olması gibi sonuçlar doğurduğu bile görülmüştür⁸⁰³. Onun bu teolojik ilkesinin Avrupa’da “devlet–kilise” ve “halk–devlet bütünleşmesi”ne yönelik atılan önemli bir adım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlahî kaynaklı siyasi otorite anlayışının izini birçok reformatörde takip etmek mümkünken bu ilkenin Luther reformuyla birlikte anılmasında pratik sahada Luther’den fazla Brenz’in etkisi görülmektedir.

Reformun özellikle Güney Almanya’daki insanlar arasında kabul görmesi ve yerleşmesinde sözü edilen bu ilkelerin yanında eğitime verilen önemin atlanmaması

⁸⁰² Lund, “Lutheranism”, ss. 1130-1150.

⁸⁰³ Bu durumun en iyi şekilde Württemberg Dükalığında tecessüm ettiğini söylemek mümkündür. Bunun da mimarının Brenz olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bkz.: Württembergische Kirchengeschichte Online – <http://wkgo.de/cms/article/print/263> (10.02.2018); Zentner, *Zentners Illustrierte*, s. 334.

gerekir. Brenz'in hem Schwäbisch Hall hem Württemberg'de bir eğitim seferberliği ilan etmesi bu bölgelerin diğerlerine rol model olmalarındaki nedenlerden biridir. Ona göre kızlar dâhil bütün çocuklar mesleki, dini ve temel eğitimden geçmelidirler. Özellikle kız çocuklarının zorunlu eğitime tabi tutulması gerektiği fikri Brenz'in "modern" zamanlara ulaşan öngörüsünü göstermektedir. Öyle ki onun Stuttgart'ta açılmasına öncülük ettiği bazı okulların onca geçen zamana ve atlatılan badireye rağmen günümüzde bile hala faal olması bunun en iyi kanıtı sayılmalıdır⁸⁰⁴.

Brenz dönemin Avrupa siyasetinin önemli bir figürü olan Türklerin Avrupa'daki ilerleyişine karşı yaklaşımındaki vurgu farklılığı ile de dikkat çekmektedir. Daha önce de değinildiği gibi Katolikliğin Hıristiyanları sürüklediğini iddia ettiği "ahlaksız" ve "tanrısız" yaşamın Türklerin Hıristiyanların başına musallat edilmeleriyle sonuçlandığını, buna karşın Tanrı'nın Türkler üzerinden Katolik gelenekleri durdurma ve ahlaksızlıkla mücadele etme görevini "evanjeliklere / Protestanlara" verdiğini sık sık vurgulaması dikkat çekmiştir. Brenz'in bu kendine özgü yaklaşımı hem birçok reformatöre örneklik teşkil etmiş hem de Hıristiyanlara değişimin önce içte başlaması gerektiği fikrini aşılarmıştır⁸⁰⁵.

Reform tarihinde Brenz'i öne çıkaran tutum ve davranışlarından biri de onun ölüm cezasına karşı olduğunu açıkça deklare etmekten çekinmemiş olmasıdır. Örneğin yöneticilerin yüzlerine karşı isyan eden çiftçileri vd. idam etmemeleri gerektiğini açıkça belirten Brenz böylece çok sayıda insanı ölümden kurtarmış ve birçok reformatör ve entellektüele de örnek olmuştur.

Bu noktada Luther ve Brenz reformlarının hareket noktası olarak şu tespiti yapmak mümkündür: Luther reformunun özünde "Katolik / Papalık karşıtlığı" ile "ilkesel yaklaşım" önemli bir yer tutarken Brenz'in reform anlayışının özünü "kurtarılmayı hak eden insan", "ona verilen değer" ve "insanlar arası ilişkinin kıymeti"nin oluşturduğu söylenebilir. Ancak Brenz'in bir Lutheryan olarak onunla farklılaşmasının aralarındaki ilişkiye hanel getirmedeği vurgulanmalıdır. Ne Luther'in Brenz'e olan güveni sarsılmış ne de Brenz'in ona olan saygısında bir azalma olmuştur⁸⁰⁶.

⁸⁰⁴ Panter, "St. Michael", s. 70.

⁸⁰⁵ Wolgast, "die Stellung von", s. 325

⁸⁰⁶ Wolgast, "die Stellung von", s. 325; Maisch, "Die Ordnung der", s. 81.

Burada Brenz'in kendisinden sonra hiç kimseye nasip olmadığı kadar Württemberg Kilisesini şekillendirdiği hatta Württemberg devletinin şekillenmesinde de etkin bir paya sahip olduğu ifade edilmelidir. Brenz'in bu başarısını daha ziyade oluşturduğu Württemberg Kilise Düzenine, kaleme aldığı kateşizmlere ve Württemberg İtirafnâmesine borçlu olduğu söylenebilir. Bu, zamanla daha büyük bir başarıyı ortaya çıkarmıştır; o da Brenz'in öncüsü olduğu Württemberg reformunun kısa zamanda tüm Almanya'da rol model olmasıdır⁸⁰⁷. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa Brenz'in (ve Luther) Hıristiyanlığa üflediği yeni ruh ve verdiği yeni form (Hıristiyanlığın Almanlaştırması) sayesinde (reforma uğramış) Hıristiyanlık Avrupa'nın tarihine “yeniden” damga vurmuştur.

⁸⁰⁷ Panter, “St. Michael”, s. 70.

BEŞİNCİ BÖLÜM

JOHANNES BRENZ'İN PROTESTAN REFORMASYONUNUN PARAMETRELERİ

Günümüz Hıristiyanlığının temel dogma ve fikirlerinin arka planında Pavlus'un yaklaşımları yatmaktadır. Onun Kristosentrizmi, kurtuluş ve eskatoloji anlayışı, kozmolojisi, Tanrısal hukuk ve egemenlik kavramlarına getirdiği yorumlar ve benzeri düşünceleri günümüz Hıristiyan geleneğinin oluşup gelişmesinde temel rol oynamıştır. Bir bütün olarak Hıristiyanlık geleneğine ve değerlerine baktığımızda, gerek inanç ve öğretiler gerekse ritüeller açısından hemen her alanda Pavlus'un bakış açısını görmek mümkündür⁸⁰⁸.

Pavlus'un öğretilerinde yer alan merkezi figürün İsa Mesih olduğu bilinmektedir. Pavlus'a göre İsa Mesih varlık öncesi var olan Tanrısal bir figür, Tanrı'nın Oğlu ve insanlığın ilahî kurtarıcısı olan Rab'dir. Aynı zamanda İsa Mesih insanlığın hukuk – günah – ölüm sarmalından kurtarılması amacıyla bedenleşen, sonra ölen ve yeniden dirilen bir Tanrısal varlıktır⁸⁰⁹.

Pavlus'un kurtarıcı İsa Mesih anlayışı temelinde yükselen Hıristiyanlığın Papalığın / Kilise'nin zamanla “son otorite” / “son merci” (en kutsal) olarak kendisini kabul ettirmesiyle yönünü İsa Mesih'ten Kilise'ye kaydırıldığı görülür. Bu ise Pavlus'un inşa ettiği Hıristiyanlıkla bağlantının zayıfladığı anlamına gelmektedir. Bunun farkında olan Brenz'in –ve tabi ki Luther'in– tüm reform mücadelesini Hıristiyanlığa Pavlus inanç anlayışını tekrar hakim kılabilmek üzerine yürüttüğü söylenebilir. Brenz ve Luther'in bu süreçte Papalığın yanında “Vaftiz Hareketi / Anabaptistler” gibi “heretik” akımlara karşı verdikleri mücadeleleri “doğru inanç arayışı” temelinde okumak yerinde olacaktır⁸¹⁰.

⁸⁰⁸ Şinasi Gündüz, *Pavlus – Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 253.

⁸⁰⁹ Burada Pavlus'un Hıristiyanlık anlayışı açısından önemli olan hususun çarşıtan sonraki dönem ve bu döneme damgasını vuran Mesih olduğudur. Hıristiyan geleneğinin temel dogmaları bu Mesih inancı temelinde gelişip şekillenmiştir. Dolayısıyla Pavlus'un öğretilerinde tarihsel İsa'nın yaşantısına ve yaşamında temsil ettiği mesajla fazla yer yoktur. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Gündüz, *Pavlus*, ss. 253-255.

⁸¹⁰ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 173. Anabaptistlerin “bebeklerin vaftiz edilebileceği” temel düsturuna karşı çıkan Brenz, vaftizin ortaya koyduğu inancı “bilinçli verilen bir karar” olarak görmüş ve Luther ile birlikte bilinçliliğin Hıristiyan inancının temel şartı haline gelmesinde öncü olmuştur. Bkz.: <http://www.webstehle.de/katechismusfragen/katechismus/katwttbg.htm> (18. 03. 2018).

5.1. İnanç Kodları Ve Kutsallık Anlayışı

Kutsal; “profan” (din dışı)⁸¹¹ veya “seküler” (dünyevi) kavramlarının zıttı olarak Tanrı’ya ve tabiatüstü alana ait olan kavramların ise eş anlamlısı olarak kendini gösterir. Bir din içerisindeki unsurları birbirine bağlayarak o dinin bütünlüğünü sağlayan veya kuşatan en temel fenomen olarak kabul edilen “kutsal”, monoteizmden politeizme kadar bütün din biçimlerinin özünü oluşturur⁸¹². Varoluşsal bir dramın ve endişenin tezahürü de diyebileceğimiz “kutsallık arayışı” tarih boyunca insanların varlık, olay, fenomen ve eşyaya normal olanın ötesinde bir yücelik arayışının ifadesidir. Başka bir ifade ile adeta eksik kalan bir şeyleri farklı yollarla telafi etme girişimleri ya da insanın kendisini “güvende hissetme” ihtiyacını tatmin edebileceği bir sosyopsikolojik terapi olarak görülebilir⁸¹³.

Bu duygudan hareketle insanlık tarih boyunca bir takım yer, kişi, nesne ve hadiseler kutsiyet atfetmiş ve bunları dini inançlarının vazgeçilmez bir parçası olarak görmüştür⁸¹⁴. Örneğin kurban kesilen yer ve mabedler kutsal yer; kral veya rahip kutsal şahıs; Tanrı’nın kendi iradesini açıkladığı kitap kutsal metinler; dans, müzik, ilahi ve kendisiyle tabiatüstülerin yüceltildiği konuşma kutsal ayinler olarak kabul edilmiştir⁸¹⁵.

Kutsalın alanının Monoteizmle birlikte oldukça daraltıldığı bir döneme girilir. Önceden tüm varlık alanlarında bulunabilen “kutsal”ın Yahudilik ile birlikte ilk kurbanı “doğa” olmuştur. Zira Yahudilik öncesi “ilkel” dinlerde doğanın kendisi kadar doğanın içindeki birçok parçanın da kutsal sayıldığı bilinmektedir⁸¹⁶; ancak Yahudilik ile başlayan süreçte doğanın içerisindeki kutsallık sadece Tanrı Yahve ile ilişkili olduğu alanlarda kabul edilmeye başlanır ve “ilkel” politeistlerin kutsal anlayışının alanı daraltılır. Daha sonra

⁸¹¹ *Profan*, “kutsalın karşıtı” anlamında kullanılmaktadır. Kutsal, “diğerlerinden hem ayrı hem de belli bir sınır içine alınmış” demek olan Latince *sancire* sözcüğüyle ifade edilir. Buna göre *profan*; “özel alanın önünde ve dışında bulunan” (*pro-fanum*) ancak kuralları veya yapısı ihlal edildiğinde bir müeyyideyi gerektirmeyen sıradan ve alışılmış fenomenler demektir. Bkz.: Kürşat Demirci, “Kutsiyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 26. s. 497.

⁸¹² Eric J. Sharpe (çev. Ahmet Güç), *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, Arasta Yay., Bursa 2000, s. 49.

⁸¹³ Şevket Yavuz, “Modern Öncesi Âlemden Post/Modern Bir Köye Evrilişte Kutsal’ın Arkeolojisine Yeniden Bakış”, *Milel ve Nihal – inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, C. 4, S. 1 Ocak – Nisan, 2007, ss. 77-126.

⁸¹⁴ Yavuz, “Modern Öncesi Âlemden”, ss. 77-126.

⁸¹⁵ Sharpe, *Dinler Tarihinde 50*, s. 49.

⁸¹⁵ Sharpe, *Dinler Tarihinde 50*, s. 49.

⁸¹⁶ Çünkü insanlığın ilk dönemlerinden itibaren doğanın da kontrol edilemezliğinin yarattığı belirsizlik, endişe, ve telaş durumlarında bir yüce varlığa sığınma, ondan ve/veya onun vasıtasıyla korunma durumuna girdiği kabul edilir. Kutsalın doğayı da barındıran tezahürleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Yavuz, “Modern Öncesi Âlemden”, ss. 77-126.

Tanrı fikri doğadan ayrıştırılarak ona ontolojik bir varlık alanı tahsis edilmesiyle birlikte doğanın kendisi kutsal konumunu kaybeder⁸¹⁷.

Yahudilik açısından “kutsal” a bakıldığında ilk olarak karşımıza İbranicede kutsal kavramının karşılığı olan “kds” fiili ve bunun yanında kutsallık anlamındaki “kedsah” sözcüğü çıkar. Bu, profanın karşıtı olan her şeyi içermektedir. Yahudilik’te mutlak kutsal olan, Tanrı Yahve ve O’nunla temas halindeki fenomenlerdir. Bütün nesnelere Tanrı’ya nispetle kutsallık kazanmasına en iyi örnek “Ahid Sandığı”dır (YKK, I. Samuel; 6:19). YKK’nda başta Tanrı olmak üzere kâhinler, Sina dağı, Şabat, Ahid Sandığı, İsrailoğulları, Çadır, Urim, Tumim, belki helal olan hayvanlar, İsrail diyarı, Kudüs, Süleyman Mabedi, mabeddeki eşyalar, ibadet malzemeleri kutsal kabul edilir (YKK, Çıkış; 3:5; 28:15; Levililer; 11:41-46;10:10; II. Samuel; 21:6-25). Herhangi bir şeyin kutsal olmasının ona kazandırdığı temel ayrıcalık ihlal edilememesi ve bereketli kılınışıdır (YKK, Tesniye; 7:13, 14; 28:2-9; 29:30)⁸¹⁸.

Yeni Ahit’te kutsalın karşılığı olarak Grekçe “hagios” sözcüğü kullanılır. İlk Hıristiyanların bu konudaki inançları Eski Ahit’teki inançlara benzer. Yeni Ahit’e göre Tanrı’nın kutsallığının yanında İsa da “Tanrı’nın kutsal kabul ettiği”dir (HKK, Markos; 1:24); Yeni Ahit’in aracısı olması sebebiyle İsa kutsal görevler ifa etmiştir (HKK, İbranilere Mektup; 8:6; 9:15). Böylece Hıristiyanlık kutsallığı Eski Ahit’ten farklı bir noktaya getirmiş olmaktadır. Hıristiyanlıkta kutsallık kavramının gerçek anlamda mimarı Pavlus’tur. Pavlus ile birlikte kutsallık yalnızca Tanrı ve O’na inananlarla sınırlandırılır. Pavlus’un Eski Ahit şeriatını reddetmesi ona dayalı bütün kutsal fenomenlerden uzaklaşması sonucunu doğurur. Pavlus’a göre kutsallığı bahşeden yalnızca Tanrı’dır (HKK, Korintoslulara İkinci Mektup; 1:2). Bütün Hıristiyanlar seçtikleri için değil “Tanrı’ya adanmış” oldukları için kutsaldır (HKK, Romalılara Mektup; 1:7). Pavlus Mektuplarında “azizler” (kutsanmışlar) tabirini zaman zaman bütün inananlar için kullanmıştır (HKK, Korintoslulara İkinci Mektup; 1:1). Öte yandan kurtuluşun da kutsallıkla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kurtulanlar kutsanmış olanlar arasından çıkacaktır (HKK, Timoteosa Birinci Mektup; 2:15). Erken Hıristiyanlıkta, Kutsal Ruh kavramının henüz önem kazanmadığı I. yüzyıl dolaylarında kutsallığı kazanma yolu “İsa’nın kefareline dâhil olmak” ile ilişkilendirilmiştir (HKK, İbraniler’e Mektup; 10:10).

⁸¹⁷ Demirci, “Kutsiyet”, s. 497.

⁸¹⁸ Demirci, “Kutsiyet”, s. 497.

Kutsal Ruh'un formüle edilmişinden itibaren ise kutsallık onun aracılığıyla elde edilebilen bir "lütuf" olarak düşünölmeye başlanmıştır⁸¹⁹.

Yaklaşık 5. yüzyıldan itibaren kilisenin kurumsallaşmasıyla, ya da başka bir şekilde ifade edersek sakramentlerin formüle edilmeye başlanmasıyla birlikte daha çok soyut anlamda etkili olan kutsallık kavramı genişleyerek bazı somut nesnelere veya kişilerin kutsallaştırılmasına giden bir sürece doğru evrilir. Böylece bazı kutsal kişiler (azizler, bazı görevlerdeki din adamları) ve nesnelere (kutsal emanetler) ortaya çıkmaya başlar. Hatta bu somut fenomenlerin de ötesinde Orta Çağın ortalarından itibaren doğüstü güçler olarak "bilinen" şeytan, cadılar, büyücüler ve ruhlar vs. kutsallıkla ilişkilendirilir⁸²⁰. Kısacası bu genişlemeyle başlayan sürecin Orta Çağ kutsallığını belirlediği ve bundan sonra kutsalla ilgili her fenomenin bu örüntü çerçevesinde değerlendirildiği görölmektedir⁸²¹.

Reform yüzyılı (16. yüzyıl) kutsal kabul edilen ve bundan dolayı da doğrudan insanların yaşamlarında etkili olduklarına inanılan doğüstü güçlerin belirleyici olduğu bir geç Orta Çağ dönemini yansıtır⁸²². Zira Orta Çağ Hıristiyanları için kutsallık ahlaki mükemmelliği ve saflığı temsil ettiğinden bu güçlerin kurtuluş yolunda insanı desteklediğine inanılmaktadır. Örneğin insanlar savaş, hastalık, mahsul eksikliği, fırtınalar ve diğer birçok *kazanın doğüstü gazabın işaretleri* olduğuna ikna olduklarından bu "görünmez güç"lere içlerinden bazılarının yanlış davranış ve "ahlaksızlık"larının cezası olarak inanırlar⁸²³. Bütün bunların karşısında reform inancı gerçek kutsallığın İsa Mesih'in insanı kurtuluşa götüren Tanrı ile insan arasında yaptığı "arabuluculuk" ile ortaya çıktığına inanmaktadır⁸²⁴.

Bu genişleyen ve genişledikçe dejenere olduğu düşünölen "kutsallık" anlayışının en yaygın biçimde azizlere tapınmada tecessüm ettiği öyle ki birçok ibadette, kutlamalarda ve dini törenlerde azizlere yer verildiği göröür. Başka bir ifade ile azizler doğumdan ölüme

⁸¹⁹ Demirci, "Kutsiyet", s. 497.

⁸²⁰ <http://www.glauben-undbekennen.de/christlich/zauberei.htm> (07. 08. 2021).

⁸²¹ Yahudilikle daralan kutsalın alanının Hıristiyanlıkla birlikte tekrar genişlediği ve kutsal fenomenleri kapsayan dört boyutun yeniden devreye girdiği göröür. Bunlar: (1) Kutsal mekanlar (2) kutsal zamanlar (3) kutsal varlıklar (4) kutsal nesnelere. Bkz.: Demirci, "Kutsiyet", s. 497.

⁸²² <http://www.glauben-undbekennen.de/christlich/zauberei.htm>. (07. 08. 2021).

⁸²³ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 178.

⁸²⁴ Örneğin Luther 1524 yılında Piskopos Benno von Meissen'in "aziz" ilan edilmesine karşı *Yeni Puta ve Eski Şeytana Karşı* (*Wider den neuen Abgott und alten Teufel, der zu Meissen soll erhoben werden*) yazısını kaleme almıştır. Luther burada azizlere olan tapınmayı kesin bir şekilde reddederek yazılı Kelama geri dönme çağrısında bulunur. Bkz.: <https://www.luther2017.de/de/neuigkeiten/luther-und-die-heiligen/> (01. 05. 2018).

kadar her durumda insanların dua ederek kendilerine yöneldikleri ve şefaah dilenilen kutsallar olagelmışlerdir⁸²⁵. Bu durum bize saygıyı hak eden “normal” bir insanın kendisinden şefaah istenilecek ve ona ibadet edilecek bir makama yükseltilmesinin dinin özünü oluşturan kutsallığın nasıl değışime hatta bozulmaya uğradığını açıkça göstermektedir.

Bu değışimde kurumsal Kilise'nin etkisi açıkça görölmektedir. Öyle ki Kilise'nin adeta İsa'dan “çaldığı” kurtarıcılık rolünü ibadetlere, azizlere, konsillere ve bazı doğaüstü güçlere vs. kadar genişleterek insanların saf dini duygularını kendi istediğı şekilde yönlendirdiğı hatta sonradan bazı konularda af belgeleri (endüljans) çıkararak bu süreci iyice suiistimal ettiğı bilinen bir husustur. Ayrıca burada af belgelerinin toplumda yarattığı infialin insanlar arasında oluşan reform isteğinin patlamasına zemin hazırlamış olduğunun davurgulanması gerekir.

Azizlere tapınmayla özdeşleşen bozulmuş kutsallığa, bunun yanında cadılara ve büyücülere vd. kutsallık atfedilmesiyle öne çıkan Orta Çağ kutsallığına Brenz şiddetle karşı çıkar. 16. yüzyılın ilk yarısında azizler dâhil hiç kimsenin günahsız olamayacağını yüksek sesle savunur. Zira ona göre İsa Mesih ile Tanrı arasındaki ilişkiyi vs. zedeleyen hiçbir şey “kutsal” olmadığı gibi insanın hayatında meydana gelen iyi şeyler de azizlerin desteğinden kaynaklanmaz, aksine onlar tamamen Tanrı'nın lütfunun bir eseridir. Brenz azizlerin “saygıdeğer” olduklarını kabul etmekle birlikte tapınılması gereken kutsal kişiler olduklarını kesinlikle kabul etmez. O böylece azizlerin “aracı” işlevini kategorik olarak dışlamış olmaktadır⁸²⁶. Benzer şekilde Orta Çağda insanların yaşadıkları sıkıntıları

⁸²⁵ Hermann Ehmer, “Der Christliche Staat”, *Johannes Brenz 1499 – 1570 Prediger – Reformator – Politiker*, (Ed. Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall), Schwäbisch Hall 1999, ss. 155.

⁸²⁶ Brenz'in bu konudaki öncelikli kanıtı Pavlus'un 1 Timoteos'a Mektubundaki şu ayettir (HKK, Timoteos'a 1. Mektup; 2:5): “Çünkü tek Tanrı ve Tanrı'yla insanlar arasında tek aracı vardır. O da insan olan ve kendisini herkes için fide olarak sunmuş bulunan Mesih İsa'dır.” Ayrıca Romalılara Mektup'taki 8:20'yi de bu doğrultuda yorumlayarak ona da atıfta bulunmaktadır. Bkz.: <http://www.heologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, Sayfa XIII. (01. 05. 2018).

Öte yandan Brenz “azizlik” konusunda farklı bir görüşe sahiptir. O, şayet birilerine kutsallık / azizlik atfedilecekse o kişiler yoksulluk içinde yaşam savaşı veren günümüzün fakirleri olmalıdır demiştir. Azizlere saygı göstermek isteyenlerin bu kişilere para ya da herhangi bir şekilde yardım etmelerini, böylece Tanrı'nın isteğini yerine getirmiş olacaklarını belirtir. Brenz'in prenslerden “yaşayan azizler” dediğı bu insanlara Çiftçi İsyanlarında (1523-5)–Luther'den farklı olarak– daha yumuşak davranmalarını istemesinin bir nedeni de bu olsa gerektir. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 45.

“büyücülük” ile ilişkilendiren yaygın kanaatin aksine Brenz onları Tanrı'nın işi ve cezası, aynı zamanda Tanrı tarafından yapılan bir tövbe çağrısı olarak görme eğilimindedir⁸²⁷.

Brenz Orta Çağ boyunca ibadetlerin, iyi ve faydalı işlerin (sâlih ameller), törenlerin ve uygulamaların gerçek amacından sapmalarına karşı genel bir düzelme (ıslah) reçetesine sahiptir: ona göre tüm bunların ilk kilise (*Urkirche*)de olduğu gibi Tanrı'nın Kelamı doğrultusunda yeniden yorumlanması / inşa edilmesi gerekir⁸²⁸. Buna göre sâlih ameller hakiki bir müminin sahip olduğu imanının sonucu olarak ortaya çıkar. Benzer şekilde Katolik inanişta var olan yedi sakramenti ikiye (vaftiz ve komünyon) indirgemesinin altında da bu yeniden yorum / inşa yatmaktadır. Kutsallığın / kurtarıcılığın sadece İsa Mesih'in kefaretiyle iman (*Solus Christus*) ile geleceği inancının bütün bu yorumların özünü oluşturduğu bilinmesi gereken önemli bir husustur⁸²⁹.

Kısaca söylemek gerekirse Brenz'in zamanla somut kişi, olay ve nesnelere kadar genişleyen kutsallığı Pavlus'un izinde tekrar soyut bir anlayışa (Mesih'in kurtarıcılığına iman), yani “asl”ına döndürmeyi amaçladığı söylenebilir. Aslında onun kutsallığı fazla dünyevi olaylara irca etmediğini görülmektedir. Özetle Brenz dünyevi olayların kendine has dünyevi şartları ve kuralları olduğuna inanmaktadır⁸³⁰. Sonuç olarak Brenz ve Luther sayesinde Protestanlık –diğer mezheplerden farklı bir şekilde– kutsalın alanını doğrudan doğruya Kutsal Ruh'un inayetine bağlı olarak yalnızca Tanrı ile sınırlandırdığı söylenebilir. En önemli parolasının “sadece Kutsal Kitap” (*sola Scripture*) olduğu Protestanlığın kutsallık anlayışı kendini “Kitap”ta göstermektedir. Katolikliğin ancak Kilise gözetiminde okunup yorumlanmasına izin verilen Kitap Protestanlıkla bağımsızlık kazanmış ve Hıristiyanların aracısız bir şekilde ulaşabildiği, okuyabildiği ve yorumlayabildiği bir rehber haline gelmiştir.

Son olarak, Kutsal Kitap'tan kutsalın kaynağı olarak söz etmemizde fayda vardır. Şöyle ki, Hıristiyanlar için teolojinin kurucu unsuru şüphesiz Kutsal Kitap'tır. Onun Luther ve Brenz gibi Protestan önderleri tarafından merkeze yerleştirilmesi Kilise'nin din konusundaki baskınlığına darbe vurma amacını gütmektedir. Çünkü bunlara göre Katolik din adamları Tanrı Kelamının sözcük ve ayetlerine yükledikleri sembolik ve mecazi

⁸²⁷ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 178.

⁸²⁸ Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 62-63.

⁸²⁹ http://www.reformationwuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Eb_ertshaeuser_Grundgedanken.pdf. (03. 05. 2018).

⁸³⁰ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 179.

boyutlar ile anlamın buharlaşmasına ve maksadın aşınmasına yol açmaktadırlar. Benzer şekilde Kilise Orta Çağın sembolik–mecazî yorumlama tekniği olan skolastik hermönetiği yüzyıllarca Kutsal Kitap’a uygulayarak oluşturulan “muğlaklığı” kendi otoritesinin pekişmesi için “düşüncesizce” kullanmaktan geri durmamıştır⁸³¹. Luther Katolik din adamlarının Kutsal Kitap’ın her sözcüğünün altında mecazî–sembolik anlamlar aramasını Tanrı Kelamı’nın gerçek amacını gizleyen bir yöntem olduğu gerekçesiyle reddeder⁸³². Onun Kutsal Kitap’ı “*literal*” düzeyde ele almasının altında Kilise’nin bu yaklaşımının olduğu söylenebilir⁸³³.

Luther’in iyi bir takipçisi olan Brenz ise konuya üstadı Luther gibi yaklaşır. O da inancın yegâne kaynağı ve normu olarak Kutsal Kitap’ı görür. Brenz bu doğrultuda Tanrı’nın kendini “sadece” Kutsal Kelam ile ifşâ ettiğini ve “günahkâr – düşmüş” insan ile de Kelamı vasıtasıyla bağlantı kurduğunu belirtir⁸³⁴. Brenz böylece yeniden yorumladığı Kutsal Kitap’ı kişisel ve toplumsal kurtuluşun merkezine yerleştirmiştir⁸³⁵. Dolayısıyla o, Katolik kurtuluşun ana öğelerinden olan iyi ve faydalı işlere kurtuluşa yer vermediği gibi kurtuluş için gerekli olan inancın ortaya çıkabilmesi adına “İsa Mesih’te belirginleşen Tanrı sevgisine duyulan güven”i yeterli görmektedir⁸³⁶. Bu bir anlamda Hıristiyanlığın tüm doktrinleriyle Kelam’ın süzgecinden geçirilerek yeniden inşa edilmesi anlamına gelmektedir.

5.2. Kurtuluş Doktrini (Soterioloji)

Protestanlık Katolik kurtuluş anlayışından Pavlus’un kurtuluş anlayışına tekrar geri dönüş olarak da okunabilir. Bu yaklaşım Luther ve Brenz başta olmak üzere birçok reformatörde görülmektedir. Pavlus’un kanonik çerçevesini Galatyalılara ve Romalılarına Mektuplar’ında çizdiği kurtuluş / aklanma (İng.: *Justification*. Alm.: *Rechtfertigung*) anlayışının özünü Rom., 3:10’da “... hiç sâlih [doğru kişi] yok, bir kişi bile yoktur...”

⁸³¹ Thomas Aquinas’ın (1225-1274) “*Jarusalem*” sözcüğüne verdiği anlamlar Orta Çağın yorum çeşitliliğine örnek olarak gösterilebilir. O, *Jerusalem* sözcüğünün dört farklı anlamı işaret ettiğini belirtir: Filistin bölgesi (*literal*), Kilise (*alegorik*), kişi (ahlaki) ve göksel krallığın geleceği (*eskatolojik*). Bkz.: Brown, *The Spirit of Protestantism*, s. 68.

⁸³² Eion Sormunen, *Martin Luther*, Zafer Matbası, İstanbul 1984, s. 34.

⁸³³ Ancak bu konuda reform önderleri arasında bile tam bir uyumdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Zwingli Hıristiyanlığı ve Kutsal Kitap ayetlerini daha mecazî-sembolik olarak yorumlarken, buna karşın Luther ise daha literal yorumlamayı tercih eder. Bu farklılık kendini en açık haliyle komünyon tartışmalarında göstermektedir. Bkz.: Sormunen, *Martin Luther*, s. 34.

⁸³⁴ <https://www.luther2017.de/de/reformation/und-kultur/bild-bibel/sola-scriptura> (09. 05. 2018).

⁸³⁵ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 46.

⁸³⁶ Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 62-63.

ayetinın oluştuğu ifade edilir. Adem'in soyundan geldiğinden "asli gnah"ı tevarüs eden insan ancak İsa Mesih'e iman aracılığıyla Tanrı ile bağ kurabilir ve aralarında kurulan bu yüce bağın erdemi sayesinde kişi doğru (sâlih) kabul edilebilir / kurtulur⁸³⁷. Buradan hareketle ister Katolik ister Protestan "kurtuluş"u olsun bunu anlamaya "aslî gnah" doktrininin anlamakla başlamak gerektiği kanaatindeyiz.

5.2.1. Aslî Gnah

Hıristiyanlığın en önemli ayraç unsurlarından birisi şüphesiz "aslî gnah" (*Peccatum Originis*) ve bu gnahla bağlantılı olarak kurtuluş ideali ve beklentisidir. Öyle ki aslî gnahı ontolojik olarak maruz kalmasından dolayı insan kurtuluşa varoluşsal olarak muhtaçtır. Bu muhtaçlık ve yetersizlik varlığın tüm boyutlarında belirsizlik ve sürekli acı çekme olarak tezahür eder. Bu açıdan "kurtarıcı çile" bir tür *soteriolojik* ilke olarak Hıristiyan teolojisinde yer alır.

Hıristiyanlıkta "aslî gnah" olarak ifade edilen doktrin kaynağını Adem ile Havva'nın cennette "yasak meyve"den yemek suretiyle işlediklerine ve onlardan da nesilden nesile bütün insanlığa aktarıldığına inanılan gnahıtan alır⁸³⁸. Hıristiyan teolojisi bu olayı insanın ilahi âlemden (cennet) düşüşüne neden olan ve tüm insanlığın tutsak olduğu gnahkarlığın prototipi olarak kabul eder⁸³⁹.

"Aslî gnah" terimini ilk defa kullanan Augustine olsa da bu konuda ilk yorum yapan Pavlus olmuştur. O, İsa'nın "kurtarıcılık" doktrininin ortaya koyabilmek için gnahın dünyaya Adem aracılığıyla girdiğini ileri sürer. Pavlus, Adem ile Havva'nın soyundan gelen bütün insanların irsiyetten dolayı bu suça katılmış olduğuna inanmaktadır ve Tanrı kendi oğlunu gnahkar olan insanlığın gnahlarına kefarete olması için haçta can vermesine müsaade etmiştir. İnsanlık bu gnahıtan ancak vaftiz aracılığıyla Hz. İsa tarafından kurtarılabilecektir (HKK, Rom.; 5:12-21). Gerçekte Pavlus'un bu yorumu Tevrat'tan

⁸³⁷ Brown, *The Spirit of Protestantism*, s. 55.

⁸³⁸ Günay Tümer, "Aslî Gnah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1991, C. 3, ss. 496-497.

⁸³⁹ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 43. Sproul, "aslî gnah" doktrininin Adem ile Havva tarafından işlenen gnahıtan ziyade onun sonucundan söz ettiğini belirtmektedir. Bkz.: R. C. Sproul, *Bilinmeyen Lütuf – Reform Teolojisinin Kalbi*, (çev. H. Taylan) Kaya Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. şti. İstanbul 1999, s. 121.

kaynaklanmaktadır. Ancak Adem'in yaratılışı ve cennetteki hayatıyla ilgili bilgiler Tevrat'ta bulunmasına rağmen Yahudilik'te böyle bir yorum söz konusu değildir⁸⁴⁰.

Aslı günah anlayışına Tertullian (MS. 160-225) gibi ilk erken dönem Kilise yazarlarının eserlerinde rastlanmasına rağmen bu anlayışın bir doktrin olarak ortaya çıkması Augustine ile Pelagius⁸⁴¹ arasındaki tartışma sonucuyla olmuştur. Augustine'nin Pelagius'a karşı bir argüman olarak ifade ettiği bebeklerin de anne babalarının yapıp ettiklerinden sorumlu olduğuna dair ifadesi Augustine'nin aslı günah argümanlarının ilk açık ögesi olarak kabul edilmektedir⁸⁴².

Bu tartışmalar sonunda Augustine'nin Adem'in cennetten çıkarılmasına neden olan günahının sadece onun şahsını ilgilendiren bir günah olmadığı dolayısıyla onun tüm soyuna / nesline de sirayet ettiği öğretisi bir doktrin olarak Hıristiyanlık inancında yerini alır. Böylece günahkar doğan her insan hem tevarüs ettiği bu aslı günahından hem de işlediği bireysel günahlardan kurtulabilmesi yani Tanrı ile bozulan ilişkisini düzeltebilmesi için mutlaka "Tanrı'nın lütfü"na muhtaçtır⁸⁴³.

⁸⁴⁰ Tevrat'a göre topraktan yaratılan ve Mezopotamya bölgesinde bulunduğu tahmin edilen Aden bölgesindeki bahçede (cennet) oturan Adem'in "iyilik ve kötülüğü bilme ağacı"ndan yemesi yasaklanmış, yediği takdirde ölümlü bir varlık olacağı ve kötülüklerle katılacağı kendisine bildirilmiştir. Fakat yılan Havva'yı, onun aracılığıyla da Adem'i kandırarak yasak meyveden yemelerine sebep olmuş, böylece ilk günah işlenmiştir (YKK, Tekvîn; 2:7-25; 3:1-24). Yahudi Rabbinik düşüncesine göre insanın suça temayülü ve ölümlü oluşu da Adem'in bu günahından ileri gelmektedir. Bkz.: Tümer, "Aslı Günah", ss. 496-497.

⁸⁴¹ Pelagius (tkr.: 354-418); ilahî kurtuluş için insan iradesinin ve çabasının önceliğini vurgulayan keşiş ve teologdur. Augustine ile "lütf" ve "insanın özgür iradesi" üzerine yaptığı tartışma aslı günah anlayışının Augustine tarafından doktrinleşmesini sağlamıştır. *De libero arbitrio (Özgür İrade Üzerine)* ile *De Natura (Doğa Üzerine)* iki önemli eseridir. 418 yılındaki Kartaca Sinodu'nda eleştirilmiş ve 431 yılındaki Efes Konsilinde o ve takipçileri "heretik" ilan edilerek aforoz edilmiş; bununla birlikte "Pelagianizm" olarak adlandırılan "özgür irade" felsefesi bir *sapkınlık* olarak nitelendirilmiştir. Bkz.: John A. Mourant, "Pelagius and Pelagianism", *The Encyclopedia of Philosophy* (Ed. Paul Edwards vd.), Vol. 5-6, Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, New York – Collier Macmillan Publishers, London 1972, ss. 78-79.

⁸⁴² Dursun Ali Aykıt, "Pelagianizm'in Tarihi ve Öğretileri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, ss. 175-196. Hem Augustine hem de Luther ve Brenz'in çocukların vaftiz edilmesi gerektiği yönündeki inançlarının kaynağı "aslı günah" doktrindir. Çünkü Kutsal Kitap'ta "günah bir insan yoluyla, ölüm de günah yoluyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi." (HKK, Rom. Mkt.; 5:12) yazmaktadır. "Bebek vaftizi" olayının Reformasyon döneminde (16. yüzyılın başlarında) önemli bir tartışmaya zemin teşkil ettiği ve Zürih'te bunu temel alan "Anabaptist" hareketin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu hareketin en önemli ayırıcı özelliği bebeklerin günahın ve tövbenin henüz ayırıcısına varacak yaşta olmadıklarından dolayı "bebek vaftizi"ne karşı olmalarıdır. Anabaptistler hakkında ayrıntılı bilgi için beşinci bölümdeki İç Öteki Olarak Anabaptistler başlığına bakılabilir.

⁸⁴³ Aykıt, "Pelagianizm'in Tarihi", ss. 175-196. Augustine'nin "düşüş" ile ilgili şu ayrımını bilmek önemlidir: "Düşüş"ten önce Adem, günah işleme yeteneğine (*posse peccare*) ve günah işlememe yeteneğine (*posse non peccare*) sahiptir. Günah işleyememe (*non posse peccare*) ve günah işlemekten kendini alıkoyamama (*non posse non peccare*) durumunda değildir. Bu yüzden Augustine edindiğimiz kötülüklerle bozulmadığımızı "düşüş"ten itibaren içimizde var olan bir kötülüğü getirdiğimizi göstermeye çalışır. Bkz.: Sproul, *Bilinmeyen Lütf*, s. 121.

Başka bir ifade ile Tanrı'nın dostu olarak yaratılan insan (Adem) günahı işlemeden önce Tanrı'nın lütfuna mazhar biri olarak iyi ve kutsaldır. Sonrasında ise devraldığı günah mirası bütün kötü arzularının temelini teşkil etmiş ve “iyi”liğinin kaybolmasına neden olmuştur. Böylece insanın iradesi Tanrı'dan uzaklaşmış bulunmaktadır. Pavlus ile başlayan ve Augustine ile doktrinleşen bu yorum aslî günahı “kurtuluş” doktrinin merkezine oturtmaktadır⁸⁴⁴. Bunun bir devamı olarak Trent Konsili (1546-1563) “özgür irade”yi savunan *Pelagianizm* akımının sapkınlığını tekrarlayarak Augustine temelli “aslî günah” öğretisini yeniden güçlü bir şekilde vurgulamıştır⁸⁴⁵.

Augustine'in bu düşüncesinin karşısında Pelagius, Adem'in günahının sadece kendisini etkilediğini ve Adem'e verilen “özgür irade” sayesinde onun iradesinin ve soyunun “düşüş”ten etkilenmediğini ileri sürmektedir. Pelagius “lütuf”un kurtuluş arayışımızı kolaylaştırabileceği ancak ona erişebilmemiz için gerekli olmadığı görüşündedir. Pelagius'un aslî günah doktrinini inkar ederek hem insanın “özgür irade”sini korumayı amaçladığını hem de insan doğasının “değiştirilemez” bir şekilde “iyi” olduğunu savunduğunu görmekteyiz⁸⁴⁶.

Hıristiyanlık tarihindeki tüm “mezhep”lerin bir aslî günah doktrini olmuştur. Hümanist düşünceden derinden etkilenmiş liberal teoloji bile bunu sık sık eleştirmesine rağmen tüm tarihsel “inanç ikrarları / bildirimleri”nde buna rastlanmaktadır. Doğu kiliselerinin aslî günah üzerinde Batı Kiliseleri gibi pek durmadıkları ifade edilir. Bu bağlamda Ortodokslara göre kurtuluş aslî günahтан değil, daha ziyade ölümden ve yok olmaktan kurtulma olarak anlaşılmıştır⁸⁴⁷.

Protestan anlayışa göre Kutsal Kitap'ın “düşüş” (*Sündenfall*) doktrini insanın (Adem) neden günahı seçtiğinin sebebini ifade eder. Bundan dolayı Adem ve Havva yasak

⁸⁴⁴ Katolik teoloji ilk insan olarak Adem'in aslî günaha maruz kalmasını onun kendi kendinin efendisi olarak (Tanrı'dan) bağımsız yaşama arzusundan kaynakladığını ileri sürer. Bu durumun üç sonucu olmuştur: (a) İnsanın zorunlu olarak Tanrı'dan kopuşu. (b) Dış dünya ile uyumsuzluğu. (c) İnsandaki dengenin bozulması. Bkz.: P. Xavier Nuss ve *Hakkı Demirel* (Der.), *Hıristiyan Öğretisi*, Müjde Yayıncılık, ss. 56-57.

⁸⁴⁵ Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 123.

⁸⁴⁶ Pelagius *De Natura (On Nature)* adlı eserinde kişinin günahsız olarak yaşayabileceğini, eğer bu doğru değilse o zaman Tanrı'nın insandan kendi gücünü aşan “günah işlememe” isteğinin haksızlık olduğunu çünkü Tanrı'nın insandan imkansız olanı istemeyeceğini dile getirip “fitratın lütfu”nun (*grace of nature*) yeterli olduğu görüşündedir. Pelagius ve Pelagianizm konusunda detaylı bilgi için bkz.: Aykıt, “Pelagianizm'in Tarihi”, ss. 175-196.

⁸⁴⁷ Özellikle 18. yüzyıldan itibaren özgür düşüncenin gelişmesiyle birlikte bazı Hıristiyanlar tarafından Aslî Günah inancının dönüştürülmeye veya ondan tamamen vazgeçilmeye başlandığına şahit olunmaktadır. Bunda aklî ve bilimsel gelişmelerin büyük payı olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Tümer, “Aslî Günah”, ss. 496-497.

meyveyi ısırıyorlar çünkü yılan onlara “Siz bundan yerseniz Tanrı gibi olacaksınız” diye söz vermektedir. Protestan yorum Adem ve Havva’nın elmayı iştihakla ısırılmalarının altında onların Tanrı’ya muhtaç olmak istememelerinin yani kendi kendilerinin Rab’leri / efendileri olmak istemelerinin yattığını belirtir. Buradan günahın her şeyden önce somut işler ve eylemler anlamına gelmediği bilakis insanın Tanrı ile bozulmuş ilişkisini betimlediği anlaşılmaktadır⁸⁴⁸.

Günahın karakterini sürekli vurgulayan biri olarak Luther günahı inancın zıttı olarak anlamıştır. İnanç ise Tanrı ile sevgi dolu bir ilişkidir. Luther bunu Kutsal Kitap geleneğiyle ilişkilendirir. Şöyle ki Hoşea peygamber insan ve Tanrı arasındaki bu ilişkiyi evlilikteki karı-koca ilişkisi ile kıyaslar. Yani inanç Tanrı ile insan arasında karşılıklı sevgi ve güvene dayalı aktif-faal bir ilişkiye, buna karşılık günah ise zinaya benzetilir. Dolayısıyla evlilik ilişkisi zâni tarafından isteyerek feshedilmiş olmaktadır⁸⁴⁹.

Luther aslı günah’ın insanın tabiatını –bir nevi kimyasını– büsbütün bozduğunu ve bunun bir sonucu olarak hür iradesinin de kaybolduğunu,; aynı zamanda artık doğası bozulmuş ve özgür iradesi kaybolmuş insanın Tanrı ile ilişkisini ilahî yardım / lütuf almadan düzeltbilmesinin mümkün olmadığını ileri sürer. Ona göre bu konudaki sorun insanın güçsüz, iradeli veya zeki olmadığı ya da eksik hafızalı olduğu değildir, aksine insanın hem ruhen hem de bedenen küllî olarak yetersizliğidir. Aynı zamanda kötülüğe karşı bir yatkınlık ve ona doğru bir koşuştur⁸⁵⁰.

Sonuç olarak Luther’e göre Tanrı ile ilişkisi bozulan kişi Tanrı yerine kendisini koyar. Bunu ifade etmek için Luther kendi içine -doğru- kıvrılan bir insan betimlemesi kullanır. Bu betimleme Tanrı’yı yaşamından kovan insanın merkeze kendisini koyduğunu ve kendi etrafında dönüp durduğunu anlatır. Aynı şekilde Luther Tanrı’ya güvenmeyen

⁸⁴⁸ Andreas Föhl, “Wenn der Mensch nur noch um sich selbst kreist – Eine reformatorische Antwort auf die Frage: Was ist Sünde?”, *Evangelisches Gemeinblatt für Württemberg*, s. 4. Bu konuda Adem ile Havva’nın çıplaklıklarını hissetmelerinin “günah”ın ilk farkına varmayla bağlantılı olduğu dile getirilmektedir. Bkz.: Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 123.

⁸⁴⁹ Luther’e göre günah birinci aşamada inançsızlıktır; bu da Tanrı ile bozulmuş ilişkidir. İkinci aşamada ise tek tek fiiller ve hareket tarzıdır. Luther günah ile tek tek günah fiilleri arasındaki ilişkiyi bir ağaç ve onun meyvelerinin örneği ile kıyaslar. Tanrı ile bozulmuş olan ilişki etkisini doğrudan düşüncede, konuşmada ve davranışlarda gösterir. Tam bir kıyasla tersi de geçerlidir: Tanrı ile ilişkisini onaran, yaratıcısını seven ve ona güvenen insan da onun hoşuna gittiği gibi yaşayacaktır: “Güzel ağaç güzel meyve verir”. Bkz.: Föhl, “Wenn der Mensch...”, s. 4.

⁸⁵⁰ Luther bu konuda Pavlus’tan kanıt getirmektedir: HKK, Rom.; 3:11’de “Tanrı’yı arayan kimse yok” derken doğal yatkınlığımızın Tanrı’dan kaçmak olarak oluştuğunu ileri sürer. Aynı şekilde HKK, Rom.; 3:12’de herkesin “yoldan saptığını / çıktığını” ilan eder. Bkz.: Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 124.

insanın çok miktarda başka tanrılara güvenmek zorunda kaldığından söz eder. O, bu düşüncesini şöyle özetlemektedir: “Kalbini astığın ve bel bağladığın yer, bu aslında senin Tanrındır”⁸⁵¹.

5.2.2. Kurtuluş / Aklanma Teorisi (*Justification*)

Hıristiyanlıkta “kurtuluş teorisi” (*soteriology*) objektif ve sübjektif olmak üzere iki boyutludur: (a) Objektif Kurtuluş: İsa’nın “kefarete” eylemiyle kurtulma ihtiyacıdır; (b) Sübjektif Kurtuluş: Kişinin kurtulma gerekliliğini bizzat itiraf etmesidir. Bunun diğer anlamı ise kişinin kendini kurtarma gücü ve yeteneğine sahip olmadığıdır. İnsanın ontolojik olarak günahkâr olması kabulüne dayanmasından dolayı Hıristiyanlık kurtarıcı (*sôtêr*) / mesih fikri üzerine temellenir⁸⁵².

(a) Katolik Kilisesine Göre Kurtuluş / Aklanma: Kurtuluş öğretisi ve teolojisi Katolik Kilisesinin ana dokusunu oluşturur. Bunun da ana teması Hz. İsa’nın “kefarete” eylemine dayanır. Pavlus’a göre Adem’in işlediği günah onun bedenine yerleşmiştir. Tüm insanlık Adem’den geldiğinden dolayı günah nesilden nesile intikal ederek onların da ölüm cezasını / günahkarlığı hak etmelerine neden olur (HKK, Rom.; 5:12-21). Adem cezasını cennetten yeryüzüne indirilmek ile çeker. “İlk Adem”in işlediği günah sebebiyle insanlığın hak ettiği ölüm cezasını “son Adem” olan⁸⁵³ İsa onlar adına kabullenmiş ve kendini haçta “feda” ederek onları yaşama kavuşturmuş ve aklamıştır (*Justification*). Hem Pavlus hem de Augustine’e göre ister aslî günahı isterse bireyin özgürce işlediği herhangi bir suçu kişinin kendisinin ortadan kaldırabilme imkanı ve gücü yoktur. İnsanın aklanıp kurtulabilmesi için İsa’nın onun adına gerçekleştirdiği “kefarete”i kabul edip ona iman etmesi gerekmektedir. Protestan Reformasyonunda bu “kefarete” olayına “sadece inanç” ile karşılık verilmesi yeterli görülmeyle birlikte Katolik öğretilerde inançla birlikte günah itirafı ve bazı temel sakramentler de gerekli görülmetedir⁸⁵⁴.

⁸⁵¹ Föhl, “Wenn der Mensch”, s. 4.

⁸⁵² Karl Rahner, “Protestantism”, *Encyclopedia of Theology* (Ed. Karl Rahner), Burns & Oates Inc., Germany 1993. ss. 1289-1312.

⁸⁵³ Pavlus “İlk Adem” ve “son Adem” ayırımına gitmiştir. İnsanlığın atası olan ve günah – ölüm sarmalının başlatıcısı olarak görülen İlk Adem’e karşılık İsa Mesih son Adem’dir. İlk Adem topraktan yaratıldığından yaşayan bir candır. Son Adem İsa Mesih ise köken itibarıyla göktendir, ruhsal olandır ve hayat veren bir ruhtur (HKK, 1. Kor.; 15:45-49; Rom., 5:12-21). İlk ve son Adem hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Gündüz, *Pavlus*, ss. 145-149.

⁸⁵⁴ Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, s. 76.

Katolik Kilisesi'ne göre insanın “aslî günah” ve işlenen bireysel günahlardan dolayı bozulan Tanrı ile ilişkiyi yeniden tesis etmek ve ezeli ve ebedi - ilahi mutluluğu elde etmek için yapılan ruhsal mücadele insanın dünya meşgalesinin temelinde olmalıdır. Buna göre insan ne kadar çok günah işlerse o kadar çok onu affettirmek için mücadele vermelidir. Kilise “Yedi Ölümcül Günah”ın listesini bunun için hazırlamıştır. Tövbe etmeyen bir “günahkar”ın gideceği yer kesinlikle cehennem olacaktır. Yapılan tövbelerin kabul olması için kişinin bazı sakramentler ve iyi ve faydalı işler ile tövbeyi desteklemesi gerekmektedir. Kilise'nin 13. yüzyılın sonlarında “araf” doktrinini bu amaçla oluşturduğu belirtilir. Bu şekilde insanlar endüljans satın alarak hem ölümlerinin hem de kendilerinin cehenneme gitmeden önce günahlarını affettirebilme imkanına kavuşurlar.

(b) Pavlus'da Kurtuluş / Aklanma: Hıristiyanlığın İsa'dan kısa bir zaman sonra Pavlus tarafından yeniden yorumlanması hem Katolik hem de Protestan inancın temelini oluşturur. Ancak zamanla Roma Kilisesinin kurumsallaşması ve etkinliğini yaygınlaştırmasıyla Kilise papa ve konsiller aracılığıyla kendini ve yorumlarını sabit bir “norm” olarak kabul ettirme sürecine girer. Bu Pavlus'un öngördüğü Hıristiyanlıktan daha “fazla” bir durumu ifade etmektedir. Protestanlığın yeniden inşa etmeye çalıştığı İsa Mesih merkezli din anlayışı aslında Pavlus Hıristiyanlığına dönme arzusundan başka bir şey değildir. Pavlus'un “kurtuluş” anlayışını bilmeden Luther'in ve Brenz'in kurtuluş anlayışlarını kavrayabilmemiz mümkün görünmemektedir.

Pavlus kurtuluş teolojisini Eski Ahit'i de dikkate alarak oluşturduğundan kurtuluş tarihini iki aşamadan ibaret görür. İlki Musa ile başlayan ve İsa Mesih'in haçta ölümüyle sona eren “Tanrısal hukuk” dönemidir. Bu dönemde Tanrı insana Hukuk (Tevrat) yoluyla günahı ve insanın günahkar doğasını tanıtır, Hukukun günah günahın da ölüm doğurduğunu anlatmaya çalışır. Bu dönemde Tanrı'nın kurtuluş için Yasa'nın / Hukuk'un geçerliliğini kabul ettiğini ifade eder⁸⁵⁵.

Hukuka göre yaşayan ve onun hükmüyle ölüme mahkum olan İsa'nın haçta öldürülmesinden sonra insanlığın kurtuluşunun ikinci aşaması başlar. Hukuk dönemi Mesih'in gelişine daha da önemlisi haça gerilme olayına zemin teşkil eder. Mesih'in haça gerilmesiyle Tanrısal Hukuk işlevini tamamlar. İkinci dönemin başlamasından itibaren kişinin Hukuka (Tevrat) uyararak kurtuluşa erme çabası günahtan başka bir sonuç doğurmaz.

⁸⁵⁵ Gündüz, *Pavlus*, s. 235.

Pavlus tüm Yasa'nın / Hukukun "komşunu kendin gibi sev" (HKK, Gal.; 5:14) sözünde özetlendiğini ve Tanrısal Hukukun "sevgi" prensibi içinde eridiğini ifade eder. Ona göre bundan sonraki süreç kurtuluşun ne (Hukuk) ile gerçekleşemeyeceğinin gösterileceği bir süreç olacaktır⁸⁵⁶.

Pavlus'un kurtuluş doktrininde "haç" hadisesi merkezi noktayı oluşturur. Haç ve haça gerilme gibi ifadeler Pavlus'un Mektupları'nda 18 defa geçer. Haç kelimesi "kurtuluş"un sembolü olarak İsa Mesih'in ölüp yeniden dirilmesinde anahtar bir terimdir (HKK, 1. Kor. 1:17-18; 2:2, 8; Gal., 6:14; Rom., 6:6). Ona göre Tanrı, Mesih'in haçında dünyanın yargılanmasını ilan eder ve böylelikle Mesih'te kurtuluş yolunu açar⁸⁵⁷. Pavlus'a göre Mesih'in insanları kötü çağdan / lanetten / Tanrı ile kavgalı olma halinden kurtarmak için insanların günahlarına karşılık kendini feda etmesi (Kefaret) (HKK, Gal., 1:4; 1. Kor., 5:7) haç olayının özünü oluşturur. Bununla o, Hukuk – günah – ölüm sarmalına mahkum olan insanın çarmıhta (haç) ölen Mesih'e iman yoluyla ölümsüzlüğe kavuştuklarını, başka bir ifadeyle insanlığın Tanrı ile barıştığını anlatmaktadır (HKK, Rom., 3:28; Gal. 2:16; 3:11; 5:4)⁸⁵⁸. Pavlus bu barış ve kurtuluşa insanların kendi amellerine yer olmadığını "lütüfla aklanma" ve "İsa'nın kefareti ile aklanma" (HKK, Rom., 3:24; Rom., 10:3; Phil., 3:9) ifadeleriyle de dile getirmektedir⁸⁵⁹.

Pavlus teolojisini kurarken "tarihi / yaşayan İsa"dan ziyade "haç-kefareti" olayı ile oluşturduğu "Tanrısal İsa"dan ilham almayı tercih eder. Aynı yöntemi Eski Ahit metinlerinde de takip ettiği görülür⁸⁶⁰. Örneğin çeşitli bölümlerinde yer alan Hz. İbrahim ve Hz. Davud ile ilgili ifadeleri metin içerisindeki bağlamından koparıp farklı şekilde yorumlayarak "amelle değil inançla aklanma"yı temel alan kendi doktrinine kanıt olarak kullanır. Aynı uygulamayı Luther'in Pavlus'un "inançla aklanma – kurtuluş" doktrinine

⁸⁵⁶ Taş, *Martin Luther'de Kurtuluş*, s. 71.

⁸⁵⁷ Gündüz, *Pavlus*, s. 235.

⁸⁵⁸ Burada Pavlus, İsa'nın da Hukuka bağlı birisi olarak yaşamak suretiyle "lanet" altında olmuş olduğunu vurgular. Çünkü ona göre Tanrısal Hukukun (EA) gereklerini yapmış olmaya güvenenlerin hepsi "lanet" altındadır ve hiç kimse Tanrı katında Hukuk yoluyla aklanıp kurtulamaz, İsa bile (HKK, Gal.; 3:10-11). Bkz.: Gündüz, *Pavlus*, s. 235.

⁸⁵⁹ Ayrıca Katolik ve Protestan teolojiye göre Aklanma (*Justification*) / Kurtuluş doktrini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: D. M. Crossan, "Justification", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 8, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine, 1981, ss. 77-93.

⁸⁶⁰ Eski Ahit'den alıntılardığı metinleri ya bağlamından uzaklaştırarak bunlara yeni anlamlar yükler ya da bunları yorumlarken *alegorizmi* kullanmayı tercih eder. Eski Ahit'teki kurtuluş teolojisi konusunda detaylı bilgi için bkz.: Ingrid Maisch, "Salvation – Biblical Concept", *Encyclopedia of Theology* (Ed. Karl Rahner), Burns & Oates Inc., Germany 1993, ss. 1289-1312.

uyguladığı görülmektedir. Luther bu ifadenin başına “sadece” vurgusunu ekleyerek aklanmanın “sadece inanç” ile gerçekleşebileceğini savunmaktadır⁸⁶¹.

Sonuç olarak Protestan Reformasyonunu Hıristiyanlık tarihinde Pavlus Hıristiyanlığının temel “form”una dönüş olarak kabul etmek mümkündür. Bu en net biçimde kendini “kurtuluş” teolojisinde gösterir. Diğer bir ifade ile Protestanlığın Kilise ve onun başı olan papa merkezli bir Hıristiyanlıktan Pavlus’un öğretisinin temel alındığı ilk Hıristiyanlık kaynağına yani “asla dönüş”ü ifade eden bir hareket olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5.2.3. Brenz’de Kurtuluş / Aklanma Teorisi

Brenz’in özellikle “kurtuluş” teolojisinde genel hatlarıyla “üstadi” Luther’den farklı düşünmediği bilinmektedir. Ancak Brenz’in eserleri ve vaazlarına bakıldığında bu konuda en çok İncil ile Pavlus’tan alıntı yaptığı görülecektir. Luther ve Brenz’in her ikisinin de yaklaşımlarından aslında bir “Kutsal Kitap Hıristiyanlığı”nın izini sürmek mümkündür.

Öncelikle Luther’den söz etmek gerekirse onun Kutsal Kitap merkezli yaklaşımının temelleri aslında sert bir babayla yaşamının getirdiği çalkantılı bir gençlikte aranmalıdır. “Sert ama oğlunu düşünen bir baba” figürü ile barışamayan Luther Orta Çağ skolastik öğretisindeki benzer Tanrı anlayışı ile de içsel bir bağ kuramaz. Bununla birlikte üniversitede karşılaştığı Ockhamcı / nominalist⁸⁶² Tanrı anlayışının ona kazandırdığı sorgulama özelliği, “kule olayı” olarak adlandırılan yaşadığı “evanjelik vizyon” ve “huzursuz” ruhunu teskin etmek amacıyla girdiği Augustinyen tarikatı bunların hepsinin ondaki içsel sorgulamaları ve huzursuzluğu yok etmek yerine arttırdığı görülmektedir⁸⁶³.

Ancak hem Ockhamcı felsefenin (nominalizm) hem de Augustinyen tarikatının Luther’e en büyük katkısı onu Kutsal Kitap araştırmalarına sevk etmiş olmasıdır. Bu Kutsal Kitap okumaları sürecinde onun dikkatini ilk olarak şu iki ayet çeker: “... adaletinle

⁸⁶¹ Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, s. 72.

⁸⁶² Orta Çağda üniversitelere hakim olan iki görüşten (diğeri realizmdir) birisi olan “nominalizm”, realizm akımının zıttıdır. Orta Çağdaki en önemli temsilcilerinden William Ockham nominalizme genel çerçevesini veren kişidir. Ona göre Tanrı gibi genel / tümel kavramlar insanların düşünce biçimlerinde yakıttıkları birer addan ibarettir ve gerçeklikleri yoktur. Bu akımların Orta Çağda ve sonrasında Kilise’yi önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Din genel / tümel kavramlar üzerine kurulu olduğundan nominalizm Kilise yetkilileri tarafından çokça eleştirilmiştir. Bkz.: G. Leff, “William of Ockham”, *The Oxford Dictionary of World Religions* (Ed. John Bowker), Oxford University Press, Oxford New York 1997, s. 1038.

⁸⁶³ Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, s. 65.

[doğruluğunla] kurtar beni” (YKK, Mez.; 31:1) ile “Tanrı’nın insanı akladığı Müjde’de açıklanır. Aklanma yalnız imanla olur. Yazılmış olduğu gibi, ‘imanla aklanan yaşayacaktır.’ diye yazılmıştır” (HKK, Rom.; 1:17) ayetleri⁸⁶⁴. Bu ayetler onun kalbindeki fırtınaları dindiren ayetler olur. Böylece kurtuluş sırrının bu ayette gizli olduğunu düşünen Luther ne kadar sâlih amel işlerse işlesin Tanrı’nın huzurundaki değerinin ancak sahip olduğu inançla ölçüleceğini idrak etmiş olmaktadır⁸⁶⁵. Bu keşif Luther’i Pavlus’un Mektupları ve yorumları üzerine yoğunlaşmaya bu yoğunlaşma da onu Reformasyonun temel araç noktası ve reform teolojisinin kalbi olan “Kutsal Kitap merkezli Hıristiyanlık” anlayışının kapısına getirmiştir.

Bu konuda Brenz’in kişisel tarihi biraz farklı seyretse de ulaşılan nokta aynıdır. Brenz de Heidelberg Üniversitesinde Orta Çağın tüm akımlarıyla akademik düzeyde karşılaşmış olmasına rağmen sonuçta mevcut Katolik inançtan tatmin olmayan Brenz’i ne Orta Çağın felsefî akımları ne Skolastik Felsefe ne de Hümanizma tatmin edebilmiştir. Onun kalbi ve aklı ancak Luther’in fikirlerinde (Reformasyon) sabit kalabilmiştir.

Hem Brenz’in hem de Luther’in “kurtuluş” anlayışını şu şekilde sıralayabiliriz: (a) İnsan sadece Mesih (*solus Christus*) aracılığıyla kurtulabilir. (b) Tanrı’nın Kutsal Kitap’tan anlaşılabilir doğruluğu (*Gerechtigkeit*) Tanrı’nın insana kendisiyle ve Kutsal Kitap aracılığıyla uyandırdığı merhametten başka bir şey değildir. (c) Bu inanç Mesih’te görünür hale gelen Tanrı’nın merhametine –ki bu Tanrı’nın huzurunda geçerli olan doğruluktur– güvenmektir⁸⁶⁶.

Son olarak Katolik kurtuluş anlayışında önemli bir yer işgal eden, buna karşın Protestan kurtuluş teolojisinde inanca taalluk etmeyen ve saygı ve hürmetin ötesine geçmeyen azizlere tapınma ile iyi ve faydalı işler konusuna da kısaca değinilmelidir. Orta Çağ Hıristiyan kültüründe merkezî yeri olan sâlih amel prensibine Brenz inanç açısından hiçbir önem atfetmez. Bu çabanın kurtuluşa beyhude bir uğraş olduğunu söyleyerek insanı bu “kısır döngü sarmalın”dan kurtarmaya çalışır. Ona göre kişi kalbini ve zihnini İsa

⁸⁶⁴ “İmanla aklanan yaşayacaktır” ya da “Doğru kişi imanla yaşayacaktır”.

⁸⁶⁵ Luther bu sırta vakıf olduğunda Augustinyen manastırının kulesinde bulunmasından ötürü onun bu vizyon deneyimine “kule olayı / deneyimi” adı verilmektedir. Bkz.: John Dillenberger, *Martin Luther – Selections from His Writings*, (Ed.) Anchor Books – Doubleday and Company Inc., New York -1961, s. XVII.

⁸⁶⁶ <http://www.theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, S. VI (05.05. 2018). Brenz’in kristolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hans Christian Brandy, “Brenz’s Christologie und ihre von Jakob Andrea vertretene Form”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000. ss. 59-85.

Mesih'e ait kılarısa "sâlih amel" peşinde koşmaya gerek kalmadan beklediği kurtuluşa, yani ezeli ve ebedî mutluluğa kavuşacaktır.

Orta Çağ Hıristiyan kültürünün önemli bir parçası haline gelen bir diğere husus ise azizlere tapınmadır. İnsanlar Orta Çağda doğumdan ölüme kadar hemen her durumda onlara yönelidiklerinden hem ibadetlerin hem de diğere kutsal törenlerin önemli birer parçasını oluşturmuşlardır. Günahkar bir kimse pişman olup tövbe etmeyi arzuladığında Tanrı'ya şefaateçi olması için azizlerin aracılığına koşmak durumundadır⁸⁶⁷. Buna karşın Brenz hiç kimsenin –azizlerin bile– günahsız olamayacağını iddia ederek buna itiraz eder. Aynı zamanda insan ile Tanrı arasında İsa Mesih'ten başka (*Solus Christus*) arabulucu olmaması gerektiğini ve azizlere tapmanın İsa Mesih'e gerçek inancı gizleyen bir özellik taşıdığını ifade ederek karşı çıkışını sürdürür⁸⁶⁸.

Böylece Brenz -ve Luther- Kutsal Kitap'a (HKK, Rom.; 8:20'ye⁸⁶⁹ ve 1. Timoteos; 2:5-6'ya⁸⁷⁰) atıfta bulunarak bir insanın hayatında meydana gelen her iyi şeyin Tanrı'nın lütfunun eseri olduğunu bunda azizlerin her hangi bir desteği ve katkısının olmadığını ifade ederek azizlerin aracılık (şefaate) işlevini kategorik olarak dışlamaktadır⁸⁷¹. Bununla birlikte Brenz'in gerçek azizi, Kilise'nin aziz ilanları yerine hayatın zorluklarına karşı yaşam mücadelesi veren "sıradan" insanlar arasında aradığını söylemek yerinde olacaktır⁸⁷².

"Azizlere tapınma" ile bağlantılı bir başka konu da "kutsal eşyalar" (*Reliquien*) konusudur. Büyük çoğunluğu azizlerin kemik parçalarından oluşan kutsal eşyaları prensler ve piskoposlar yıllarca süren bir zaman diliminde günahkarları ârafın eziyetinden koruyacak olan günah çıkarma araçları olarak toplamışlardır. Brenz ise azizlere ve onların kalıntlarına olan bu aşırı saygı (tapma) türünü "gözdeki bir diken" gibi görmektedir.

Özetle Brenz'in çok keskin ve sert olmayan hatta zaman zaman arabulucu tavrını komünyon başta olmak üzere birçok yaklaşımında görmek mümkündür. Onun bu farklılığı

⁸⁶⁷ Ehmer, "Politik und Religion", s. 155.

⁸⁶⁸

http://www.reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Ebertshaeuser_Grundgedanken.pdf. (09.02.2018).

⁸⁶⁹ "Çünkü yaratılış amaçsızlığa teslim edildi. Bu da yaratılışın isteğiyle değil, onu amaçsızlığa teslim eden Tanrı'nın isteğiyle oldu."

⁸⁷⁰ "Çünkü tek Tanrı ve Tanrı'yla insanlar arasında tek aracı vardır. O da insan olan ve kendisini herkes için fidiye olarak sunmuş bulunan Mesih İsa'dır. ..."

⁸⁷¹ <http://www.theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, Sayfa XIII. (08.04.2018).

⁸⁷² Bu konuda o şöyle söyler: "Ölmüş azizlere saygıdan ziyade; fakir, yoksul, ezilen insanlar olan şu an yaşayan azizlere saygı duymalısınız!" Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 45.

bize teopolitik yaklaşımının özünde “insan” olduğunu göstermektedir. Brenz’in reform teolojisini yorumlama ve reform pratiğini uygulama biçiminin modern dünyanın özelliklerini önceden muştular nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda genel perspektiften değerlendirilen Hıristiyanlıkta ve Protestanlıktaki kurtuluş anlayışını şimdi detaylandırarak Protestanlığın kurtuluş parolaları halinde ayrı başlıklar altında ele alabiliriz.

5.2.4. Kurtuluş Parolaları

Reformasyonun inanç parolaları olan *sola Scripture*, *sola Fide* ve *sola Gracia* temelde aynı hakikate işaret etmektedirler: *solus Christus* (Kurtarıcı Mesih). Bu reform inancının hem kaynağını ve özünü hem de temel dogmasını oluşturduğundan reform teolojisindeki her elementin bu temel düşünceden meydan geldiği iddia edilmektedir⁸⁷³. Brenz Protestanlığın paradigmaları kabul edilen bu üç temel ilkeyle ilk olarak Heidelberg Disputasyonunda karşılaşmıştır. Bunları Luther’in ağzından dinledikten sonra kendisine “dar” gelen Katolik teolojiden adım adım uzaklaşmaya başladığı görülür⁸⁷⁴.

Sadece Kutsal Kitap (*Sola Scripture*): Protestan (*evanjelik*) Hıristiyanlığın kurucusu kabul edilen Luther tüm Kutsal Kitap’ı –Katolik Kilisesinden farklı olarak– “kurtuluş” (*soteriolojik*) açısından ele almaktadır. Buna göre Eski Ahit “negatif” kurtuluşa, Yeni Ahit ise “pozitif” kurtuluşa işaret eder. Başka bir ifade ile Kurallar / Yasa / Eski Ahit insana nelerin yapılmaması gerektiğini, vaat / Müjde / Yeni Ahit ise kurtuluş için İsa’ya imanın şart olduğunu bildirir⁸⁷⁵. Luther’in ortaya koyduğu ve Protestan teolojinin üç temel “kurtuluş parolası” haline gelen “sadece inanç” (*sola Fide*) “sadece lütuf / inâyet” (*sola Gracia*) ve “sadece Kutsal Kitap” (*sola Scripture*)⁸⁷⁶ ilkeleri bu temelde oluşur. Bunun

⁸⁷³ Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, s. 78.

⁸⁷⁴ Luther aşağıdaki ifadeleri 26 Nisan 1518’ki Heidelberg Disputasyonu’nda açıkça dile getirmiştir: 1. İnsan sadece Mesih aracılığıyla kurtulabilir. 2. Tanrı’nın Kutsal Kitap’ta (*sola Scripture*) anlaşılan doğruluğu (*Gerechtigkeit*) Tanrı’nın insana kendisiyle ve Kutsal Kitap aracılığıyla ihsan ettiği merhametten başka bir şey değildir. 3. Bu inanç Mesih’te görünür hale gelen Tanrı’nın merhametine –ki bu Tanrı’nın huzurunda geçerli olan doğruluktur [*Gerechtigkeit*]– güvenmektir (*sola Fide*). Bkz.: <http://www.theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, Sayfa VI (05.05. 2018)

⁸⁷⁵ Burada Eski Ahit’teki Yahudiliğin “törenselleştirilmiş hukuk”unun terk edilmiş olması en önemli fark olarak karşımızda durmaktadır. Ahlakî hukukun doğal hukuk ile uygunluk içerisinde olduğu düşünüldüğünden hala geçerliliğini korumaya devam ettiği kabul edilmektedir. Bkz.: Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 140.

⁸⁷⁶ “Kutsal Yazı” anlamına gelen *scripture* sözcüğü, “yazılmış olan şey” anlamına gelen *scriptum* sözcüğünden türetilmiştir. Bu kavramla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Brown, *The Spirit of Protestantism*, s. 67.

yanında Luther'in bu üçü arasındaki temel tezi ise diğerlerine dayanarak oluşturduğu “sadece Kutsal Kitap” (*sola Scripture*) ilkesidir⁸⁷⁷.

Luther Katolik Kilisesi ile mücadelesinde öncelikli olarak Hıristiyan ile Tanrı arasındaki aracılığı kaldırmak istemiştir. Onu bu düşünceye iten sâik Kilise'nin yüzyıllarca Kutsal Kitap'ın hem lafzına hem de manasına ulaşılmasının önüne çeşitli engeller çıkardığına olan inancıdır. Örneğin Kutsal Kitap'ın Latince (*Vulgate*) dışında başka bir dilde ve kişinin kendi başına –bir rehber eşlik etmeksizin– oku(n)masına müsaade etmediği bilinmektedir. Luther'e göre Kilise bu şekilde hem “sıradan” insan tarafından Kutsal Kitap'ın anlaşılmasının önüne geçmiş hem de din adamlarının otoritesini sağlamlaştırmış olmaktadır. Kilise'nin yüzyıllar boyunca Kutsal Kitap'ın yerel dillere tercümesini yasaklamış olmasının altında –öyle görünüyor ki– bu düşünce yatmaktadır.

Kutsal Kitap'ın önceden bazı dillere bölüm bölüm tercüme edildiği bilinse de onu bir bütün olarak Latince dışında başka bir dile –Almancaya– ilk olarak Luther tercüme etmiştir. Onun sayesinde bu zincir kırılmış ve Kutsal Kitap hemen hemen Almanca konuşan herkes tarafından “dokunulabilir”, “okunabilir” ve “anlaşılabilir” hale gelmiştir. Böylece Kilise tarafından Kutsal Kitap ile insan arasına “örülen” “dil engeli” duvarının ortadan kalkma süreci başlamış olmaktadır⁸⁷⁸.

İnsanların Kutsal Kitap'a ulaşmalarının önündeki engelleri kaldırmayı temel amaç edinen ve yaptığı tercümeyle insanların doğrudan Kutsal Kitap ile yüzleşmelerini sağlayan Luther Katolik Kilisesinin Kutsal Kitap'a bakışını ve onu yorumlayışını temelde iki açıdan eleştirir: Bunlar Kilise'yi Kutsal Kitap'ın otoritesinden üstün görmeleri ile din adamlarının Kutsal Kitap'ı yorumlamayı kendi tekellerine almalarıdır. Bunun yanında Luther tüm Hıristiyanların vaftiz olmalarından dolayı birer din adamı niteliği kazanarak Kutsal Kitap'ı yorumlama hakkını elde ettiklerine de inanır⁸⁷⁹. Kilise'nin bu yorum üstünlüğüne sahip olduğu düşüncesinin altında papanın *ex cathedra*'dan (Aziz Petrus'un sandalyesi) konuştuğu inancı yatmaktadır. Bu inanç zamanla Kilise'ye “çifte yanılmazlık” –hem

⁸⁷⁷ Keith Clements, “Sola Scripture”, *New Dictionary of Christian Theology*, (Ed. Alan Richardson and John Bowden), SCM Press Ltd., London 1996, s. 546.

⁸⁷⁸ Artık bundan sonra geriye sadece Kutsal Kitap'ı insanlara metin olarak ulaştırma ihtiyacı kalıyor. Matbaanın icadıyla daha da azalan bu problem ise yerel siyasi otoriteler tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Öyle ki Brenz ve Luther gibi reform önderlerinin siyasi otorite ile kurdukları iyi ilişkiler sayesinde yöneticiler tarafından bastırılan kutsal kitaplar halka karşılıksız olarak dağıtılırlar. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Clements, “Sola Scripture”, s. 546.

⁸⁷⁹ Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 49.

Kutsal Kitap'ın kendisinin hem de Kilise yorumunun hatasızlığı– doktrinini getirmiştir. Bu düşünceye şiddetle karşı çıkan Luther “yanılmazlık”ın sadece *Autografya* (KK yazarlarının kaleme aldıkları orijinal yazılar) için geçerli olduğunu Kilise'nin yorumları bir yana Kutsal Kitap'ın diğer nüshaları ve tercümelere için bile geçerli olmadığını belirtir⁸⁸⁰.

Brenz'in mücadelesinin de tıpkı Luther'de olduğu gibi insanların Kutsal Kitap'a “lafzen” ve “manen” kolayca ulaşmalarına yardımcı olma üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Bu amaçla Luther'in verdiği teopolitik mücadelenin benzerini kendisi Güney Almanya'da verir. Kutsal Kitap'tan hareket eden Brenz insanlara yine Kutsal Kitap'ı hedef olarak göstermiştir; ancak bunu o da “sadece” vurgusunu merkeze koyarak yapar.

Bu yaklaşımın onu Hıristiyanlığın teoloji, sakramentler ve tüm uygulamalarıyla Kutsal Kitap süzgecinden geçirilerek yeniden kritik edilmesi gerektiğini savunmaya götürür. Örneğin Katolik Kilisesinde yedi olan sakramentleri⁸⁸¹ Kutsal Kitap'ta yeri olmadığı gerekçesiyle tıpkı ilk kilisede (*Urkirche*) olduğu gibi ikiye –vaftiz ve komünyon– indirir ve onların da Kutsal Kitap temelinde ve doğrultusunda yeniden yorumlanması / yapılandırılması gerektiğinde ısrar eder⁸⁸². Benzer şekilde –özellikle vaazlarında– papanın ve “gelenek”in değil Kutsal Kitap'ın ne söylediğine bakılması gerektiğini sürekli yineler. Brenz Hıristiyanlığın tüm kurum ve doktrinleriyle Kutsal Kitap temelinde yeniden inşa edilmesini savunurken –Luther'in yaptığı gibi– “Pavlus'un Romalılara Mektupları”na dayandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Brenz ilahî lütfa ve ebedî hayata (kurtuluşa) ulaşmak isteyen kişinin ancak Kutsal Kitap'ta yazdığı şekliyle iman etmesi gerektiğini⁸⁸³, yani kurtuluşun “sâlih ameller” ile değil ancak Haç'ta Mesih'in günahkar insanların kefareti için kendini feda ettiğine olan inançla geleceğini savunur⁸⁸⁴.

Bu ifadelerden Katolik Kilisesinin kurtuluş teolojisinde Kutsal Kitap'a önem vermediği anlaşılmalıdır. Katolik Kilisesi yetkililerinin hiyerarşik olarak kendi karizmalarını ve otoritelerini öne alma çabalarına ve Kutsal Kitap ayetlerini yorumlamayı

⁸⁸⁰ Brown, *The Spirit of Protestantism*, s. 67.

⁸⁸¹ Bunlar: vaftiz, komünyon, güçlendirme / konfirmasyon, tövbe ve günah itirafı, yağ sürme, ruhbanlık ve evlilik.

⁸⁸² Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 62-63.

⁸⁸³ Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 51-52; Württembergische Kirchengeschichte Online – <http://wkgo.de/cms/article/print/263> (07. 05. 2018).

⁸⁸⁴ <https://www.wkgo.de/cms/article/print/263> (07. 05. 2018).

Brenz Kutsal Kitap'a olan güveninin bir göstergesi olarak kendisini her zaman sadece “Kelam'ın bir hizmetkârı ve onu anlatan bir vâiz” olarak gördüğünü; başka hiçbir vasfı üzerine almadığını ve almayacağını ifade etmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 15.

kendi tekelleine almalarına bir tepki olarak Kutal Kitap Protestan teologlar tarafından özel vurgu (sadece) ile öne çıkarılmaktadır. Bu açıdan Brenz ve Luther gibi önderlerin yapmaya çalıştıkları, zamanla güç ve iktidar ilişkileri sarmalında “öz”ünü ve “asl”ını kaybeden Kutal Kitap’ın otoritesini “yeniden” ortaya çıkarma çabası olarak görülebilir. Onlar bu tarihsel ve teolojik hamleyi “Pavlus doktrinini yeniden keşf”ederek yaparlar⁸⁸⁵. Hıristiyanlığın kurtuluş teolojisinde Protestanlığa özgü olan şeyin “sadece” vurgusu ile şekillendiğini söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Diğer bir ifade ile Protestan teolojinin temelinde küçük bir sözcüğün –öyle görünüyor ki– büyük bir paradigma değişimini beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır⁸⁸⁶.

Brenz Luther’den ilham alarak oluşturduğu kurtuluş teolojisinde Hıristiyan inancının yegane kaynağının ve normunun “sadece Kutal Kitap / Kelam” (*sola Scripture*) olduğunu ve Tanrı’nın da kendisini sadece Kelam’da bildirdiğini ifade eder. Kendisini sadece Kelam’da bildiren Tanrı’nın bizim ile tek ve yegâne mucizevî bir araç olarak Kelam’ı aracılığıyla iletişime geçtiğini, insanın ve içinde yaşadığı dünyanın yegâne kurtuluşunun Mesih’in elinde olduğunu savunur. Ona göre Kelam “düşmüş” ve “günahkar” insanı ve yaşadığı günah dolu dünyayı kurtarmak için Mesih’te insan şeklini almıştır. Bu noktada Mesih’in bu “dönüşümü”ne günahkar insanın vereceği yanıt önem kazanmaktadır. Brenz’e göre bu, insanın hem kendisini hem de içinde yaşadığı günah dolu dünyayı kurtarabilmek için Mesih’in “kefaret”ine inanmaktan başka bir seçeneğe sahip olmadığının farkına varmasıyla yanıtlanmalıdır⁸⁸⁷.

Brenz Protestan Reformasyon inancının en önemli parolası olan *sola Scripture*’yi anlama, inancın tek dayanağı olduğunu kanıtlama ve gelecek nesillere aktarma konularında bir “Kutsal Kitap yorumcusu” (müfessir) olarak Protestanlık tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Bu konuda Protestan inancının az sayıdaki gerçek önderlerinden kabul edilmektedir. Brenz’in yorum faaliyeti Luther Melancton ve Kalvin ile birlikte Reform döneminin en zengin olanlarından biridir. Onun Kutal Kitap yorumculuğu, Lutheryanizmi de aşarak farklı reform öğretilerine sahip olanların dahi dikkatini çekmiştir. Reformasyonun hızı kesildikten sonra bile Lutheryan olmayan birçok rahibin yüzyıllarca onun yorumlarıyla vaazlarına hazırlandığı bilinmektedir. Brenz’in Schwäbisch Hall ile

⁸⁸⁵ Ökten, *Hıristiyanlık’ta İnancın*, s. 93.

⁸⁸⁶ Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, s. 90.

⁸⁸⁷ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 15.

Württemberg’de yaşayanların “kilise babası” olduğu bilinmekle birlikte buna karşın onun 18. yüzyıl Pietistlerinin de rehberi olduğu fazla bilinmemektedir⁸⁸⁸.

Brenz’in Yeni Ahit’i *sola Scripture* bağlamında yorumlama konusunda gösterdiği maharet ilk önce Luther’in dikkatini çeker. Çevresindeki herkese Brenz’in İncil yorumlarını okumalarını tavsiye etmiştir. Bu arada onun reformist İncil yorum biçimi çeşitli üniversitelerin –örneğin Leipzig ve Tübingen üniversiteleri– de dikkatini çekmiş ve ondan kendi üniversitelerinde İncil dersleri vermesini istemişlerdir. Ancak Brenz’in kendisini daha çok bir “eylem adamı” olarak gördüğünden reformist kişiliğini aktif bir şekilde faaliyetleriyle göstermeyi tercih ettiği ve bu tekliflerin hepsini geri çevirdiği bilinmektedir⁸⁸⁹.

Özetle, Brenz Kutsal Kitap’ı reformist tarzda ve kendi yaklaşımı çerçevesinde yeniden yorumlayarak sadece Hıristiyanlara ilham kaynağı olmaz, aynı zamanda bu ilkeyi kendi kişisel reformasyonunun da parolası haline getirir. Onun bundan sonra hangi konudan söz ederse etsin sürekli “Tanrı Kelamı”na atıfta bulunduğu⁸⁹⁰ ve yorumlarını “*sola Scripture*” ilkesine göre yaptığı görülür. Ayrıca tüm insanlık için bir iyilik kaynağı (lütuf) olarak gördüğü Luther ile ve onun *sola Scripture* anlayışıyla tanışmasını Tanrı’nın kendisine bir “armağanı” olarak görmektedir⁸⁹¹. Bundan dolayı kendini *sola Scripture* anlayışının yaygınlaşmasına adanmış Brenz tüm vaazlarında bu fırsatın iyi değerlendirilmesi gerektiğinden ısrarla bahsetmiştir. Her vaazında cemaate: “İncil (*Evangelium*) şansının önünüzden geçip gitmesine izin vermeyin, aksi takdirde, Tanrı’nın cezası hepimizi yakalar!” diye seslenmiştir⁸⁹².

Sadece İnanç (*Sola Fide*): Genel Hıristiyan teolojisinde “Tanrı’nın varlığına, kudretine ve sevgisine karşı itaati ve umudu içinde barındıran bir güven” olarak tanımlanan inancın Eski Ahit’ten ziyade Yeni Ahit ile önem kazandığı kabul edilir. Kilise “... imanla

⁸⁸⁸ Örneğin Brenz G. K. Rieger, Ötinger ve Burk gibi önemli Pietistlerin de kilise rehberi konumundadır. Bu arada 18. yüzyılın önemli Lutheryan teologlarından A. H. Francke (1663-1727) teoloji öğrencilerine şayet Kutsal Kitap’ın öz yorumuna sahip olmak istiyorlarsa Brenz’i okumalarını tavsiye etmiştir. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 16.

⁸⁸⁹ Württemberg dükü Ulrich’in daveti ve ricası üzerine 1537/8 yılında Tübingen Üniversitesinde bir yıl kadar çeşitli İncil bölümleri üzerine seminer dersleri vermiştir. Bu zaman zarfında üniversitenin (reforma) dönüşüm faaliyetlerinin de başkanlığını yürütmüştür. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, ss. 15-16.

⁸⁹⁰ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 46.

⁸⁹¹ <https://www.luther2017.de/de/reformation/und-kultur/bild-bibel/sola-scriptura> (17. 04.2018).

⁸⁹² Brecht, *Johannes Brenz*, s. 15.

aklanan yaşayacaktır”⁸⁹³ ayetinden yola çıkarak inancı kurtuluşun merkezine yerleştirmiş ve onun kurtuluşun temeli (*fundament*) ve kökü (*radix*) olduğunu savunmuştur⁸⁹⁴. MS 354-430 yılları arasında yaşayan ve Hıristiyan paradigmasının en başta gelen kurucu babalarından kabul edilen Augustine ise kurtuluş için “salt” inancın varlığını yetersiz gördüğünden az ya da çok amelini inanca eklenmesini gerekli görmüştür. Ancak Hıristiyanlığın İsa’dan sonraki kurucusu kabul edilen Pavlus’un kurtuluştaki sâlih amellere yer vermediği bilinmektedir⁸⁹⁵. Onun felsefesinde buna ihtiyaç da yoktur. Zira Pavlus’un amacı zihinleri öncelikle ve özellikle Yahudi ya da pagan formatından kurtarıp kurtuluşun İsa Mesih aracılığıyla gerçekleşeceğine dair inancı yerleştirmek ve pekiştirmektir. Çünkü Pavlus bu şekilde yenilenmiş zihnin zamanla gerekli amelleri üreteceğinden emindir.

Pavlus kurtuluş planını yaşayan / tarihsel İsa yerine kendisinin inşa ettiği mesihsel İsa üzerine inşa eder. Onun Romalılara Mektubundaki “imanla aklanan yaşayacaktır” ayetinde (HKK, Rom.; 1:17) ifadesini bulan tarihsel değil mesihsel İsa’ya imandır; yani İsa’nın kendini hem aslı günahı yüklenen hem de günlük yaşamdaki günahları işleyen “günahkar kişi” için çarımhta öldürülmesine izin vermesi (kefare), bununla birlikte o kişinin de İsa’nın bu eylemine iman etmesidir.

Pavlus’un inanç doktrinini üzerine inşa ettiği bir diğer temel ise –Yahudiliğin merkezî yaşam noktası olan “Yasa / Hukuk” yerine– “sevgi”dir. Ona göre Tanrı bize lütfunu sevgisinin bir sonucu olarak armağan etmiştir. Buradan hareketle Pavlus Tanrı’nın bizim inancımızdan dolayı bizi sevmediğini aksine bize olan sevgisinin bizdeki inancı ortaya çıkardığını söylemektedir. Öte yandan Pavlus sevgiyle hareket edenin zaten Yasa (Tevrat) ile amel etmiş olacağını belirterek Eski Ahit’i reddetmediğini de açıkça belirtmektedir⁸⁹⁶.

Pavlus’un oluşturduğu Hıristiyanlığın temellerinden biri de Kutsal Ruhun varlığı meselesidir. İnsandaki inancın belirtisi ve Tanrının armağanı olan Kutsal Ruh Hıristiyanlıktaki “mabed” anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Pavlus 1 Kor.; 6:19’dan

⁸⁹³ Ayetin tamamı şöyledir: “Tanrı’nın insanı akladığı (ya da Tanrı’nın adaleti), Müjdede açıklanır. Aklanma yalnız imanla olur. Yazılmış olduğu gibi, [imanla aklanan yaşayacaktır (ya da Doğru kişi imanla yaşayacaktır)].” (HKK, Rom.; 1:17). Pavlus buradan YKK, Mezmurlar; 31:1’e atıf yapmıştır.

⁸⁹⁴ B. A. Gerris, “Faith”, *New Dictionary of Christian Theology*, (Ed. Alan Richardson and John Bowden), SCM Press Ltd., London 1996, s. 208.

⁸⁹⁵ Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, s. 90.

⁸⁹⁶ E. L., “Justification”, *Harper’s Bible Dictionary* (Ed. Madeleine S. & J. Lane Miller), 8. Edition, Harper & Row, Publisher, New York, 1973, s. 362.

hareketle inancın varlığına delalet eden Kutsal Ruhun yerleştiği her bedeni “bireysel tapınak”, inananlar topluluğunun oluşturduğu cemaati de bir bütün olarak “Tanrı’nın tapınağı” yani “Mesih’in bedeni” olarak değerlendirmektedir⁸⁹⁷.

Temelini “mesihsel İsa’ya iman” ile Pavlus’un attığı Hıristiyanlığın sonradan “Kilise Babaları”nın yorumları ile şekillenen Skolastik Felsefe ile işbirliği içinde zamanla tüm Orta Çağa hâkim olduğu bilinen bir husustur. Bu süreç aslında Kilise’nin çeşitli yollar (konsiller, papa, gelenek vs.) ile tek otorite olarak sadece kendini kabul ettiği bir dönemi yansıtmaktadır. Ancak bu süreç Luther ve Brenz’in başlattığı Reform hareketiyle –başka teopolitik nedenlerin yanında– ters yüz edilmiş ve yeni bir döneme girilmiştir.

Kilise’nin dogmatik anlayışı yerine “asıl / kök” kabul ettiği Pavlus’a geri dönen Luther ve Brenz kurtuluş için “doğruluk” kavramını öne çıkarmışlardır. Pavlus’tan ilhamla EA, Mezmurlar; 31:1. ve HKK, Rom.; 1:17’yi temel alan Brenz insanın doğruluğa / aklanmaya ulaşabilmesi için hem günahkarlığının farkında olması hem de kendi eylemlerinden ziyade İsa’nın kefaretiyle iman etmesi gerektiğini belirtir⁸⁹⁸. Buradan Brenz’in insanın *doğru* (kurtarılmış) kabul edilmesinin temel şartı olan inancı ana gözesini Tanrı’nın bağışlayıcı ve yenileyici lütfunda bulan bir nehir gibi gördüğü anlaşılmaktadır. Brenz’e göre bu nehir metaforunda rasyonel ve iradî boyuta yer yoktur, aksine inancın onları da aşan ve kişinin karar verme yetisinden daha fazlasını içeren bir boyutun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır⁸⁹⁹.

Brenz’e göre inançta rasyonel ve iradî boyutun olmaması onda amellere yer olmadığını da kanıtıdır. Ancak bu durumun onun “iyi ameller”i reddetmesi anlamına

⁸⁹⁷ Ayetin tam metni şöyledir: “Bedeninizin, Tanrı’dan aldığımız ve içindeki Kutsal Ruh’un tapınağı olduğunu bilmiyor musunuz? Kendinize ait değilsiniz.” (HKK, 1 Kor.; 6:19).

⁸⁹⁸ Kurtuluşu ifade eden sözcükler olarak “doğruluk” (*Gerechtigkeit*) ve “aklanma” (*Rechtsfertigung*) kavramları zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da *aklanma* aslında İsa Mesih’deki doğruluğu kabul etme sonucunda ulaşılan bir aklanma / kurtuluşu ifade etmektedir (YKK, Mezmurlar; 31:1; HKK, Rom., 1:17).

Öte yandan Luther iki çeşit Hıristiyan doğruluğundan bahseder. Birincisi Mesih’e ait olan doğruluk; yani bize dışardan (*extra nos*), Tanrı’dan bir lütf olarak gelen ve bizi kurtaran doğruluk. Luther buna Pavlus’tan esinlenerek “yabancı doğruluk” adını vermektedir. İkincisi ise Mesih’in doğruluğunun bir sonucu olarak bizim içimizde oluşan ve “bize ait olan doğruluk”tur. Bkz.: Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 293.

⁸⁹⁹ <https://www.wkgo.de/cms/article/print/263> (28. 05. 2018); Brecht, *Johannes Brenz*, ss. 48-49.

Luther ve Brenz’in inanca bu şekilde yaklaşmalarının –Anabaptistlerin aksine– bebeklerin de vaftiz edilmesi gerektiği konusunda ısrarcı olmalarına yol açtığını belirtelim. Öte yandan imanın inançlı kişi ile İsa Mesih arasında canlı bir ilişki durumunu betimleyen “içkinlik” özelliğini en güzel şekilde Luther’in evlilik metaforu açıklamaktadır. Öyle ki Luther evliliğin gelinle damadı birleşmesi gibi inancın da Mesih ile inançlı kimseyi birleştirdiğini söyler. Bu birleşme sonucunda her ikisi de tek kişi olmaktadır. Bunun yanında Luther’in komünyon ayininde ekmek ve şaraptan alan herkesin Mesih ile bedensel olarak ta birleştiğini belirtmesi hatırlanması gereken önemli bir husustur. Bkz.: Taş, *Martin Luther’de Kurtuluş*, s. 88.

gelmediğinin bilinmesi gerekir. Çünkü reform teolojisinin “iman-amel” ilişkisinin temeli şu örnekte kendini net bir şekilde göstermektedir: gündüzün geceyi takip etmesi ve iyi meyvenin de iyi ağaçtan çıkması gibi sâlih ameller de inançtan doğar⁹⁰⁰.

Buradan Brenz için sâlih amellerle ilgili sorunun onlara “aşırı güven” meselesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Onlar Mesih’in davranışlarının yanında eksik ve kusurlu olacağından insanın Tanrı ile olan ilişkisinin belirleyicisi olamazlar. Dolayısıyla insanın kurtuluş için kendi ameline güvenmesi kırık bir kamışa güvenmesi gibidir. İnançlı insan “sadece” sevgiyle aktif hale gelen inancına güvenmelidir. Pavlus’un *sevgi* temelli inanç anlayışından etkilenen Brenz için inancın özünü insanı *seven* Mesih’e “iman” ve Mesih’te bulunan insana dair *sevgisine* “güven”in oluşturduğu söylenebilir. Ona göre bu inanç hayatın içerisinde dua ve davranışlarda (sâlih ameller) kendiliğinden ortaya çıkmakta ve bu da inancın sağlamlığının bir göstergesi olmaktadır⁹⁰¹.

Sadece Lütuf (*Sola Gracia*): Pavlus kurtuluş öğretisini oluştururken tarihi bir şahsiyet olan İsa’dan ziyade haçta kendini feda eden (kefarete) mesihsel İsa figürünü temel alır. Buna göre İsa bu eylemiyle bizim kurtuluşumuzun yolunu açmış olmaktadır. Bundan böyle Adem’in günahını yüklenen günahkar kişi, İsa’nın tüm insanlık için kendini feda ettiğine (kefarete) iman etmeli ve onun açtığı kurtuluş kapısından içeri girmelidir⁹⁰².

Kefarete olayının üzerine inşa edildiği “aslî günah” teorisini Hıristiyanlığın ana doktrini haline getiren Augustine göre insanoğlu Adem’den miras alınan evrensel bir günah yumağı (*massa peccati*) içinde bulunmaktadır. Günahkar insan Tanrı’nın “lütfü” olmadan ne aslî günahı ne de işlenmiş bireysel suçlardan aklanıp ebedî kurtuluşa erişebilir. Ancak o, lütfun tek başına yeterli olmadığını, vaftiz ve iyi ameller ile desteklenmesi gerektiğini de buna ekler. İyi amellerin bir kişide ortaya çıkabilmesi için o kişinin kendisine yüklenen lütufla işbirliği yapması ve onu kendi yaşamında onaylaması gerekir⁹⁰³. Öte yandan Kilise’nin Katolik teolojide bu şekilde yer alan sâlih amelleri Orta

⁹⁰⁰ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 36.

⁹⁰¹ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 36.

⁹⁰² Tarihsel İsa ile Pavlus’un teolojileri arasında birçok temel farklılığın bulunduğu belirtilir. Çünkü Pavlus tarihsel İsa yerine kefarete üzerine inşa ettiği Haç teolojisindeki kurgusal İsa’yı temel alarak bir Hıristiyan teolojisi oluşturmuştur. Bunlardan bazı başlıklar şunlardır: öğretilerinin merkezi vurgusu, hukuka yaklaşımları, Tanrı düşünceleri, kurtuluş teorileri, tarihsel akışa, geçmişe ve geleceğe bakış tarzlarıdır. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Gündüz, *Pavlus*, ss. 203-251.

⁹⁰³ Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, ss. 66, 122.

Çağ boyunca daha merkezi bir konuma getirerek insanlar üzerindeki etkisini pekiştirme yoluna gittiği görülür.

Buna karşın Reformasyonun kendisiyle vücut bulduğu Luther ve onun en iyi takipçilerinden olan Brenz lütfun sâlih amellerle onaylanmasını şiddetle reddederek Tanrı lütfunun hiçbir hârici etken tarafından onaylanma gereksiniminin bulunamayacağını iddia ederler. Luther lütfu “Tanrı’nın kendisini bizzat bize sunduğu bir yol ve Tanrı ile bizim aramızdaki mahrem bir ilişki türü” olarak yorumlar. Bundan hareketle Brenz lütfu bir merhamet (duygusu) olduğu kadar bağışlamanın kendisi olarak da görmüştür. Bu da lütfun Tanrı’nın bize olan sevgisinin bir sonucu olduğunu göstermektedir: Öyle ki her ikisi de Tanrı’nın bize adaletiyle davranması halinde mutlaka cezalandırılmamız gerektiğini, ancak lütfuyla davranması halinde kurtarıcı imana muhatap olabileceğimizi savunurlar⁹⁰⁴.

Luther’e göre lütfun insanda aktive olabilmesi için iki aşama gerekir: İlki “kefaret”tir. İsa kendini çarmıhta feda ederek bunu ödemiş ve aslî günahın ağırlığını insandan kaldırmıştır. Diğeri ise kişinin aklanması gerektiğine olan ihtiyaç hissidir⁹⁰⁵. İster Luther olsun ister Brenz kurtuluş teolojilerini Tanrı’nın Oğlunu bizim adımıza bir lütf olarak –karşılıksız– kendini haçta feda etmesine izin vermesi üzerine temellendirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak Brenz’in tüm teolojik aktivitesinin ve eserlerinin amacının lütufkar Tanrı’yı bulmak ve tüm günahkarları kurtuluş için ona götürmek olduğu görülmektedir. Luther ve Brenz’in lütfu bu kadar önem vermesinden sonra “sadece lütufla aklanma” (*Salvatio sola Gratia*) ilkesinin bütün reformatörleri etrafına toplayan bir parolaya dönüştüğü görülür⁹⁰⁶.

Aslında Protestanlığın teolojik kaynağını oluşturan “haç teolojisi”nin “... imanla aklanana yaşayacaktır.”⁹⁰⁷ ayetinden kaynaklandığı ve Brenz’in de bu ayeti kendine teolojik bir parola edindiği bilinmektedir. Buna ayete göre bir kişinin “doğru” sayılabilmesinin sadece Tanrı’nın lütfuyla gelen iman ile mümkün olacağını bilen Brenz Tanrı’yı “lütufkar

⁹⁰⁴ E. L., “Justification”, s. 362.

⁹⁰⁵ R. D. P., “Lutheranism”, *New Dictionary of Theology* (Ed. Sinclair B. Ferguson and David F. Wright), Inter-Varsity Press, Leicester 1996, s. 405.

⁹⁰⁶ Brown, *The Spirit of Protestantism*, s. 405.

⁹⁰⁷ Ayetin tamamı şöyledir: “Tanrı’nın insanı akladığı (ya da Tanrı’nın adaleti) Müjdede açıklanır. Aklanma yalnız imanla olur. Yazılmış olduğu gibi, [imanla aklanana yaşayacaktır (ya da Doğru kişi imanla yaşayacaktır)].” (HKK, Rom.; 1:17). Pavlus buradan YKK, Mezmurlar 31:1’e atfı yapmıştır.

Tanrı”, Reformasyonu ise “lütuf inancı” olarak nitelendirmiştir. Ona göre günahkar insan Tanrı ile kopmuş bağıncı ancak ve yeniden “lütuf” ile kurabilecektir⁹⁰⁸.

Brenz bu düşüncesini kendi üzerinden şöyle açıklamaktadır:

“Ben açıkça Tanrı ve insan huzurunda itiraf ediyorum ki, ben tabiatı icabı böyle bozuk ve ahlaksız biriyim.David’in zikrettiğinin ne anlama geldiğini sadece gözlerle ve kulaklarla değil aynı zamanda ruhun derinlikleriyle tecrübe ettim: ‘Ben adaletsizliğimin ve günahlarımın farkına varıyorum, sürekli benim önümdedir.’...Ve benim yapımın bozulmuşluğundan sadece bu kötü günler gelmiyor; ... aynı zamanda benim ruhumun ve konuşmamın kabalığı da benim yapımın bozulmuşluğundan kaynaklanıyor. Fakat ben tabiatıma göre ne kadar daha bozulmuş ve ne kadar daha zayıf isem o kadar daha fazla Efendime ve Tanrı’ya şükran borçluyum. O, kaybolmuş ve acınacak beni çok şefkatli bir şekilde hesaba katmıştır ki, o bana doğmuş olan Oğlunu, efendimiz İsa Mesih’i [*Jesum Christum*] benim için erişilebilir kılmıştır ve tüm günahlarımı affettikten sonra beni onun hatırına kabul etmiştir⁹⁰⁹.

Özelde Brenz’in ve Luther’in genelde Protestanlığın kurtuluş ilkelerine bakıldığında eksik olanın “sadece” sözcüğü olduğu görülmektedir. Protestan teolojinin temelinde bu küçük sözcüğün bulunduğunu söylemek abartı olmayacaktır⁹¹⁰. Buradan hareketle Brenz’in kurtuluş öğretisi kısaca; “insanın ‘sadece Kutsal Kitap’a (*sola Scripture*) dayanarak Tanrı’nın sevgisinin eseri olan lütfü (*sola Gratia*) ile Tanrı huzurunda kurtulacağına olan inanç (*sola Fide*) olarak tanımlanabilir. Brenz bu şekilde ortaya çıkan inancın dua ve davranışlarda kendiliğinden ortaya çıkarak sağlamlığını kanıtlayacağından emindir⁹¹¹.

⁹⁰⁸ Bundan dolayı bazı modern reformist yorumcular “lütuf dolu yaşamı kaybetmiş insan”ın ne yaparsa yapsın dünyada da mutluluğa ulaşamayacağını iddia etmektedirler. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Nuss ve Demirel, *Hıristiyan Öğretisi*, s. 59; http://reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Ebertshaeuser_Grundgedank_en.pdf (28. 05. 2018).

⁹⁰⁹ Brecht, *Johannes Brenz*, ss. 48-49.

⁹¹⁰ Burada Luther’in Kutsal Kitap tercümesinde özellikle inançla kurtuluştan söz eden bölümlerinde (örn. HKK, Rom.; 3:28) “sadece” sözcüğüne rastlanmadığının bilinmesi gerekir. Ancak Luther’in inşa ettiği teolojik örgüde bu ifadeyi oldukça önemseydiği ve diğer yazılarında kurtuluşun –ameller ve sakramentlere karşı– inançla gerçekleşeceğini sürekli vurgulamış olması önemlidir. Bkz.: Dillenberger, *Martin Luther*, s. XXIX.

⁹¹¹ Melanchthon’un Luther’in ölümünü (1546) takiben “literal” komünyon anlayıştan “sembolik” anlayışa doğru sapması karşısında ona en sert tepkiyi Brenz’in verdiğiinden daha önce söz etmiştik. Bu olaydan sonra Brenz Luther’in mirasının Melanchthon yerine kendisinde olduğunu sık sık belirtmeye başlar. Özellikle, 1559 yılı Noelindeki büyük Stuttgart ayininde komünyonu sadece Lutheryan usulde icra ettikten sonra bütün devlet ricali, din adamları ve soyluların önünde Luther’in mirasının artık kendisi tarafından deruhte edildiği düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bkz.: <http://reformation->

5.3. Ayin Teolojisi: Ayin ve Sakramentler

Ayin fenomeni inançlı kişinin içinde yaşattığı inancının dışa vurumudur. Bir nevi aynası gibidir. Reform öncesi veya sonrası Kilise içindeki en çok tartışmaların çıktığı alanların başında gelmektedir. Reformasyonun en çok şehidi bu ayin tartışmaları uğruna verdiği düşünüldüğünde bu tartışmaların Reformasyona çok pahalıya mal olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Reformun kurucu babalarından Luther ile Zwingli arasındaki en büyük ayrışmanın komünion ayinini yorumlayış farkından çıktığı –daha önceden– söz edilmişti. Her ikisinin ayrı kilise / cemaat halinde yoluna devam etmesindeki en büyük pay bu tartışmaya aittir. Konumuzu ilgilendiren bir diğer örnek ise Luther öldükten sonra Brenz ile Reformun entelektüel önderi kabul edilen Melancthon arasındaki –yine– komünion ayini tartışmasıdır⁹¹².

5.3.1. Ayin Teolojisine Giriş: Sakrament ve Litürji kavramları

Katolik Kilisesi Orta Çağ boyunca insanlar üzerinde manevi otorite kurarak onların hayatlarının bir parçası olma amacını sakramentler, litürji ve dini törenler üzerinden gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bunu reform dönemine kadar kesintisiz gerçekleştirdiği söylenebilir⁹¹³. Buna karşın reformatörler Kutsal Kitap’a uygun olmadıkları gerekçesiyle sakramentler ve sakramental törenlerin çoğunu reddetmişlerdir. Aslında her iki taraf Protestanların ayin doktrinini reddetmelerinin küçük bir fikir ayrışmasından ya da bir reform çağrısı yapmalarından “öte” bir anlam taşıdığı farkındadır. Zaten Reformasyonun başarısı Ortaçağ Katolikliğini, ayin doktrinini ve sakramentler (sır/gizem) teolojisini kalbinden vurmasında yatmaktadır⁹¹⁴. Bir konuyu bilmenin yolunun o konunun ana kavramlarını öğrenmekten geçtiği ilkesinden hareketle Orta Çağ ayin teolojisini anlamak için öncelikle “sakrament” ve “litürji” kavramlarını bilmek gerekir.

Latince “and, yemin, bağ” anlamındaki *sacramentum* sözcüğünün İngilizce karşılığı olan *sakrament* Hıristiyan teolojisinde “dini ayin” anlamına gelmektedir. *Sakrament* bizzat Hz. İsa tarafından oluşturulan kurumlara ve onun yaşamış olduğu tecrübelerle Kilise aracılığıyla katılmak anlamına gelir ve iman etmenin göstergesi

wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Ebertshaeuser_Grundgedanken.pdf (Mayıs 2018).

⁹¹² Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 31.

⁹¹³ Birkett, *Reform'un Özü*, s. 22.

⁹¹⁴ Birkett, *Reform'un Özü*, s. 81.

sayılır⁹¹⁵. Kelimenin Grekçedeki “*mysterium*” (gizem) kelimesinin tercümesi olmasından da anlaşılacağı gibi sakramentlerin (göstergelerin / ayinlerin) dinin özünde var olduğu kabul edilen gizemin öneminin takdir edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle ortaya çıktıkları düşünülür. Hıristiyanlıktaki bu sır/gizem kendini ilk olarak Mesih’in paskalya⁹¹⁶ (Alm: *Ostern*) gizeminin lütfunu insanlığa sunmak için seçilen görünür bir işaret – komünyon– olarak yansıtmıştır. Böylece bu ayinleri yerine getiren insanın onların “kutsallaştırıcı” etkisiyle kendini gizemli / sırlı bir kutsallık içinde bulduğu kabul edilir⁹¹⁷.

Öte yandan Kilise bize hiçbir zaman sakramentin tam bir tanımını vermemiştir. Trent ve II. Vatikan konsilleri “sakrament”i ele almasına ve Hıristiyanlara rehberlik etmesi gereken bazı temel karakteristikler üzerinde ısrarla durmasına rağmen onların bile bağlayıcı bir tanım verdikleri söylenemez. Ancak, 12. ve 13. yüzyıllar Kilise’nin sakrament anlayışında bir dönüm noktasını ifade eder. Şöyle ki sakrament “kutsallık” teriminin skolastik teoloji tarafından arıtılması / saflaştırılmasıyla ancak kilisenin başlattığı eylemlerin (ayinler, dualar ve nesnelere) tanımı haline gelmiştir⁹¹⁸. İlginç olan ise sakramentlerin amacının kurumsal anlamda çok geç bir tarihte II. Vatikan Konsili’nin (1962-1965) “Kutsal İbadetler Yasası”nda açıklanmış olmasıdır: “İnsanı kutsallaştırmak.”⁹¹⁹

Reformasyon Orta Çağ sakrament anlayışını hem doktrinde hem de uygulamada eleştirmiştir. Reformistler tarafından 4. yüzyıldan 8. yüzyıla kadarki ilk yedi “ekümenik”

⁹¹⁵ Mehmet Aydın, “Hıristiyan İnançlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 1998, ss. 348-353.

⁹¹⁶ Paskalya kavramı; İbranice “geçiş” anlamındaki *pesah*dan (Tr: fışık) gelir. Grekçe ve Latince *pascha* olarak karşılanan kelime “*Pesah*” sözcüğüyle İsrail kavminin Hz. Musa önderliğinde Mısır’dan çıkışı anısına bahar döneminde bir hafta boyunca (15-21 Nisan) kutlanan bir Yahudi bayramının adı olmuştur. Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ile birlikte “*pascha*”, Hz. İsa’nın insanlığın günahı için kendini feda ederek çarmıhta öldürüldüğü ve sonra yeniden dirildiği inancıyla özdeşleştirilmiş ve bunun anısına yapılan kutlamayı ifade etmeye başlamıştır. Bu bayramın İngilizcedeki karşılığı olan “*easter*” sözcüğünün, Anglo-Saksonların baharda adına çeşitli şenlikler düzenledikleri aydınlık ve bahar tanrıçası *Estre*’den geldiği ve daha sonra Hz. İsa’nın diriliş kutlamaları için kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir. Paskalya’nın önemi İsa Mesih’in dirilişinin kutlanması olarak ifade edilmektedir. Bkz.: Mehmet Katar, “Paskalya” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, ss. 181-182.

⁹¹⁷ J. R. Quinn, “Sacraments, Theology of” *The New Catholic Encyclopedia*, Vol. 12, Jack Heraty & Associates, Inc., Palatine, 1981, ss. 806-813.

Hıristiyan sakramenti dendiğinde akla ilk gelen isimlerin başında Papa “Büyük Gregory” (Gregorius Magnus) (papalık dön.: 590-604) gelmektedir. Bu kişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://azizantuan.org/kilise-babalarinin-yazilari/15-bati-babalari-c/gregorius-magnus-540-604/>. (15.05.2020).

⁹¹⁸ Quinn, “Sacraments, Theology of”, ss. 806-813.

⁹¹⁹ Aydın, “Hıristiyan İnançlar”, ss. 348-353.

konsilin⁹²⁰ tesbit ettiği prensiplerin Kutsal Kitap'a uygun olduğu kabul edilmiş; buna karşın, Kutsal Kitap tarafından onaylanmayan ve sakramentlerin birçoğunun da içinde olduğu Orta Çağa ait skolastik yaklaşımlar genellikle reddedilmiştir. Şöyle ki; reformistler Katolik Kilisesince uygulanan yedi sakramentten sadece Kutsal Kitap'ta açıkça belirtilen vaftiz ve komünyonu kabul etmiş ve bunları da yeniden yorumlamışlardır⁹²¹.

Hıristiyan ayini için bilinmesi gereken ikinci önemli kavram ise "litürji"dir. Batı dillerinde *ibadet* karşılığında kullanılan *liturgy (liturgie)* Grekçe "insan eylemleri", "umuma ait faaliyet" gibi anlamlara gelen "*leitourgı*"den türetilmiştir. Bu kavram Hıristiyanlıkta genel olarak cemaat halinde yapılan bütün ibadetleri ve âyinleri belirtmek için kullanıldığı gibi özellikle en temel ibadet olarak komünyona işaret için de kullanılır. Litürjik ayin esnasında cemaat Tanrı'nın bedenleşmiş hali olarak düşünülen Kilise'de Tanrı adına ve O'nun için ibadet yapar. Hıristiyanlıkta genel sakramentlerin yanında günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere dört çeşit ayinin olduğu bilinmektedir⁹²².

Bu girişten sonra Katoliklerin yedi tane kabul ettiği ayinleri Protestanların ikiye indirmelerini ve bunlara getirdikleri yorumları ele alabiliriz.

5.3.2. Vaftiz ve Komünyon

Vaftiz: Protestan teolojinin Katoliklikten farkı sakramentleri "vaat" açısından değerlendirmesidir. Sakramentler insanlara Tanrı'nın kurtarıışı hakkındaki vaatleri hatırlatan eylemler ya da semboller olarak ortaya çıkar. Buradan hareketle sakramentin Tanrı'ya güven ve iman yanıtı olmasının dışında kendisinden var olan bir güç olmadığı anlaşılmaktadır. Protestanların genel olarak vaftiz ve komünyon olmak üzere iki sakramenti kabul ettiği bilinmektedir. Onlar vaftizi Kutsal Ruh'un yenilemesini ilan etmek, komünyonu da İsa'nın ölümüyle gelen kurtuluşa tanıklık etmek olarak anlamaktadırlar. Öte yandan burada vurgulanması gereken bir konu eğer doğru anlayışla yaklaşırsa

⁹²⁰ Bu konsiller: I. İznik Konsili (325), I. İstanbul Konsili (381), I. Efes Konsili (431), Kadıköy Konsili (451), II. İstanbul Konsili (553), III. İstanbul Konsili (680), II. İznik Konsili (787). Konsiller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri*, ss. 1-13; Mircea Eliade ve Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (çev. Ali Erbaş), İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 135-136.

⁹²¹ Aydın, "Hıristiyan İnançlar", ss. 348-353. Bu yedi sakrament –daha önce de belirttiği gibi– vaftiz, komünyon, kuvvetlendirme, evlilik töreni, ruhanlık sırrı, günah itirafı – tövbe ve hasta yağlanmasıdır.

⁹²² Günümüzde Doğu, Roma Katolik, Lutheryan, Anglikan, Reform ve Puriten litürji olmak üzere altı çeşit *litürji* vardır. Bunların arasında ibadet sırasında kullanılan dilden din adamlarının giydiği özel elbiselere kadar bir dizi fark bulunmaktadır. Bkz.: Aydın, "Hıristiyan İnançlar", ss. 348-353.

Protestan teolojiye göre diğer beş sakramentin de “sâlih amel” olarak değer bulabileceği ancak bunların kilise yaşamının bir parçası olarak zorunlu kılınmayacağıdır⁹²³.

Pavlus’a dönüş olarak yorumlanan Protestan teolojinin sadece vaftiz ve konünyonu ayin olarak kabul etmesinin merkezî unsuru Mesih doktrini oluşturmaktadır. İsa Mesih kendisini günahkar insanlık adına haçta feda eder ve böylece aslî günahı ve işlenen günlük günahları gidermiş olur (HKK, Flp. Mkt, 2:5-11; Kor. 1. Mkt, 1:12; Rom. Mkt, 5:12-18; Gal. Mkt, 3:14)⁹²⁴. Pavlus’un “Mesih ile birleşmek” olarak ifade ettiği “Tanrı ile barışmak” (kurtuluş) için temelde iki sakrament önemli bir yer tutar: Vaftiz ve komünyon. Pavlus’a göre vaftiz olanlar bu yolla Mesih ile birleşir, “Mesih’i giyinir” (HKK, Gal.; 3:27), “bir beden olarak aynı ruhta vaftiz olur” ve “aynı ruhtan içerler” (HKK, 1 Kor; 12:13). Vaftiz Mesih’in ölme ve dirilme eylemine katılımın sembolik bir ifadesi olarak görülmelidir. Vaftizde Mesih ile ölmek hayat boyu onunla çarmlı gerilmek anlamına gelir (HKK, Rom., 6:6; Gal., 2:24). Pavlus’a göre vaftiz edilenlerin hepsi “Mesih’in ölümüne vaftiz edilir” ve yeni bir yaşam (sonsuz hayat) sürmek için “vaftiz yoluyla Mesih ile birlikte ölüme gömülürler” (HKK, Rom., 6:3-4; Kol., 2:12)⁹²⁵.

Protestan teolojinin genel vaftiz yaklaşımını devam ettiren Brenz vaftizi “Tanrı tarafından bize sunulan bizim özgürce ve şartsız kabulümüz” olarak görür. O burada vaftize yaklaşımdaki içsel bakışı ön plana çıkarmaktadır. Buna göre Brenz bu duygu içerisinde herkesin her yerde ve her zaman vaftiz olabilmesi ve edebilmesi gerektiği inancındadır. Ayrıca Brenz normal şartlar altında vaftiz düzeninin muhafaza edilmesini istemektedir⁹²⁶. Acil bir durumun veya herhangi bir tehlikenin bulunmaması halinde vaftizin gizlice gecenin bir yarısı ya da sıkışık zamanlarda yapılmasının doğru olmayacağı, bu gibi durumlarda vaftizin mümkünse bir sonraki tatil gününe ertelenmesinin daha iyi olacağı kanaatindedir. Vaftizde Brenz için önemli olan bir husus ta onun dilidir. Bütün Protestan önderler gibi o da anadilde ayine verilen önemin bir göstergesi olarak vaftizin Latince yerine Almanca –ya da her ulusun kendi dilinde– yapılması taraftarıdır⁹²⁷. Brenz’e

⁹²³ Birkett, *Reform’un Özü*, s. 81.

⁹²⁴ Tümer, “Aslî Günah”, ss. 496-497.

⁹²⁵ Gündüz, *Pavlus*, ss. 243-244.

⁹²⁶ Burada değinilmesi gereken bir konu da “çocuk vaftizi”dir. Brenz’in Anabaptistlerle de arasındaki anlaşmazlıkların başında gelen reşit olmayan bir çocukta vaftizin nasıl gerçekleşeceğine dair soruya tatmin edici bir cevap verdiği söylenemez. Çünkü Luther gibi o da bebek vaftizini savunmaktadır. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 42.

⁹²⁷ Maisch, “Die Ordnung der”, s. 62.

göre vaftiz ancak bu ciddiyet ve bu gerçeklik içinde yapılması halinde ilahî bir anlam kazanır ve geleneksel anlamı olan “yeniden doğma”yı gerçekleştirir⁹²⁸.

Komünyon: Kilise’nin kutladığı en eski sakrament olarak Hıristiyan ibadetinin özünü oluşturan *ekmek şarap ayini* “komünyon”, “evharistiya” (*eucharist*: şükran), “rabbın akşam sofrası”, “kudas”, “aşai rabbani” ya da –Latince– “*missa*” (*mass, messe*) ifadeleri ile karşılır⁹²⁹. Brenz’in Hıristiyan ontoteolojisinin temel akidesi olarak gördüğü komünyon ayinine bakışı temelde Luther ile benzeşmektedir. Brenz bu düşüncesini kaleme aldığı ilk eserlerinden biri olan *Syngramma Suevicum*’da (1525) açık bir şekilde ortaya koyar⁹³⁰.

Brenz’in komünyon yorumunu anlayabilmek için öncelikle Katolik komünyon yorumunun çıkış ve oluş süreçlerinin bilinmesi gerekir. Ardından hem Protestan önderlerin komünyon yaklaşımlarına hem de aralarındaki komünyon tartışmalarına değinilecektir.

(a) Katolik Komünyonu: Protestanların kabul ettiği iki sakramentten biri olan komünyonun bir “fenomen” olarak temel unsuru yemekte ortaya çıkar. Hz. İsa havarileriyle yediği “Son Akşam Yemeği”nde onlara bir parça ekmek ve şarap vererek ekmeğin kendi bedeni şarabın da kendi kanı olduğunu söyler (HKK, Matta, 26:26-29; Markos, 14:22-25; Luka, 22:14-20). Katoliklerin bu *Son Akşam Yemeğini* yâd etmek için kutladıkları komünyonun icrasında inananların birlikte sembolik olarak yemek yemesi –din adamı kutsadığı şarabı ve ekmeği litürjik yemekte bulunanlara vererek temsili bir yemek yenir– ve bu yemeğe eşlik eden ayinlerin yerine getirilmesi şeklinde iki ana süreç vardır. Kiliselerde icra edilen bu ayin daima piskoposlarca veya onu temsil eden bir rahip tarafından idare edilir⁹³¹.

Kökeninin İncil’e atfedildiği iki sakramentten biri olan komünyonun Katoliklerce Hz. İsa’nın ölmeden önce havarileriyle paylaştığı *son akşam yemeğini* “tekrarlama” ve “anma” anlamı taşıdığına inanılır. Bununla birlikte erken Kilisede komünyonun Mesih tarafından başlatılacak ilahî krallığı sembolize ettiği ifade edilir. Günümüz Kilisesi bu sembolik açıklamaların yanında komünyon ayininin Hz. İsa’nın yeniden dirilmesini temsil

⁹²⁸ Burada Rönesans Hümanizmasının –Hıristiyan Hümanizmasından biraz farklı olarak– “hümanist insan”ı *vaftiz suyundan* arınarak “yeniden doğmuş kişi” olarak görmesini hatırlamak gerekir. Bkz.: Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yay., İstanbul 2020, s. 130.

⁹²⁹ Farklı kaynaklarda hepsinin kullanımına rastlanmakla birlikte biz “komünyon” sözcüğünü tercih etmekteyiz.

⁹³⁰ Ehmer, “Politik und Religion”, s. 10.

⁹³¹ Aydın, “Hıristiyan İnançlar”, ss. 348-353.

ettiğini de ileri sürmektedir. Katolikler “Mass” olarak adlandırdıkları bu ayini her gün, Ortodokslar pazar günü, Protestanlar ise yılın bazı dönemlerinde kutlarlar⁹³².

Komünyon ayininin tüm element ve anlamlarıyla teolojik olarak ancak 11. yüzyıldan itibaren çözümlenebildiği ve oluşturulabildiği görülür. Özellikle Hz. İsa’nın “Bu benim bedenimdir” (*hoc est corpus meum*) sözünün nasıl –gerçek mi sembolik mi?– anlaşılması gerektiği konusu hep tartışılmalıdır. Aristo’ya kadar giden *gerçekliğin doğası* ile ilgili felsefi tartışmaların 11. yüzyılda yoğunluk kazanmaya başladığı ve bu tartışmaların odağındaki komünyon ayinine ancak 13. yüzyılda Thomas Aquinas (1225-1274)’ın felsefesinden esinlenerek son şeklinin verildiği görülmektedir⁹³³

Komünyon ayininde görünüş –ekmek ve şarap– ile gerçek –İsa’nın bedeni ve kanı– arasındaki farkı açıklamak için Roma Katolik Kilisesi “*Transubstantiation*” (Öz / Cevher Dönüşüm)⁹³⁴ kavramını kullanır. Aristo’dan ödünç alınan bu kavrama göre Roma Katolik Kilisesi bir varlığın cismi ile dış ve algılanabilir nitelikleri (*accidans*) arasında ayrıma gider. Buna göre bir şeyin yüzeyi altında ya da fiziksel düzeyinin ötesinde gerçek özü ve gerçek varlığı bulunmaktadır. Aristo için bir maddenin kökeni her zaman kendi özünden çıkar. Bir ağacın kökünün ağacın özü ya da ağaçlığından oluşması gibi⁹³⁵.

Kilise’nin Aristo felsefesinden ilham alarak Thomas Aquinas’ın son şeklini verdiği “Cevher Dönüşüm” (*Transubstantiation*) öğretisi olarak adlandırılan bu doktrine göre komünyon ayini aslında çifte mucize içerir. Yani birer âraz olan ekmek ve şarabın bir cevhere yani İsa’nın bedeni ve kanına dönüşmesi söz konusudur. Başka bir ifade ile ekmek ve şarabın özleri aynı kaldığı halde maddeleri Mesih’in bedeni ve kanının maddesine dönüşür. Dolayısıyla cevher–öz (ekmeğin tümel kavramı) ile ârazlar (ekmeğin tekil dış özellikleri) birbirinden ayrılmaktadır. Böylece Mesih’in bedeni ve kanının maddesi artık

⁹³² Mesihsel ziyafet sofrası geleneğinin daha önceleri Yahudilikte de bulunduğu göz önüne alınırsa (YKK, Mezmurlar, 23:5; İşaya, 25:6; Tsefenya, 1;7; Enoch, 62:14) Kilise’de bir Yahudi etkisinden bahsetmek mümkün görünmektedir. Bkz.: Aydın, “Hıristiyan İnançlar”, ss. 348-353.

⁹³³ Aristo felsefesinin madde (varlık) teorisi bu dönemdeki komünyon tartışmasının temelindedir. Şöyle ki dünyadaki nesnelere şekillerini temsil eden evrenler / formlar gerçekten var mıdır, yoksa evrensel kategoriler sadece akılda mı oluşturulur sorusu komünyon tartışmasının özünü oluşturur. Aristo bir nesnenin şeklinin (ya da dışsal karakteristiğinin) o nesnenin aslından ve özünden farklı olduğunu öğretir. Bkz.: Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 177; Birkett, *Reform’un Özü*, s. 22.

⁹³⁴ Komünyonda ekmek ve şarabın özünün Mesih’in bedeni ve kanının özüne dönüştüğünü savunan doktrin olarak adlandırılan “Özdeğişim” (*Transubstantiation*) öğretisi Aristo’dan esinlenerek 4. Lateran Konsili tarafından 1215 yılında geliştirilmiş ve Thomas Aquinas tarafından son şekli verilmiştir. Bkz.: Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 415.

⁹³⁵ Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 85.

bedeni ve kanının özleri olmadan, ekmele şarabın özleri de ekmele ve şarabın maddesi olmadan var olmaktadır. Buna göre komünyonda kullanılan ekmeğin özünün İsa'nın bedenine dönüşü bir sır olmakta ve ekmeğin dış görünümü, rengi ve tadı ârazilar olarak aynı kalmaktadır⁹³⁶.

Buradan hareketle tören sırasında ekmeğin dış şekli değişmese bile ekmeğin özünün Mesih'in gerçek bedenine dönüştüğünü öğreten "Cevher Dönüşüm" öğretisinin icra edildiği komünyon ayininde törenin görünen dışsal bölümü ruhsal gerçeklikten ayrı bir belirti olarak algılanmaktadır. Hiç bir zaman yalnızca belirtinin yararı olabileceği resmi olarak öğretilmese de belirtinin ruhsal gerçekliğin insanlara ulaşabilmesi için gerekli olduğuna inanılmaktadır. Bu öğreti ekmeğin ve şarabın her bir kısıntısında Mesih'in bedeninin (başka bir şeyin değil) var olduğunu vurgulamaktadır⁹³⁷. Bunlarla birlikte komünyon töreni "yükseltme" (ekmeğin herkesin görebilmesi için kaldırılması), "çan çalınması" ve "mum yakılması" gibi etkinliklerle giderek son formunu almaya başlamıştır.

Hıristiyan sakramentlerinin en önemlisi olan komünyonun ifade ettiği anlam onun herhangi bir ibadet anlayışından fazlası olduğudur. Katolikler ya da Protestanlar olsun her iki taraf da komünyona saldırının aslında o inancın temeline yönelik bir saldırı olduğunun bilincindedir. Komünyon tartışmalarını bu bağlamda okumak yerinde olacaktır. Önceden de değinildiği gibi Fransız Krallığının Katolik kalmasında Katolik komünyon yorumuna yapılan saldırıların / eleştirilerin kabul edilemez olmasının –belki de– birinci etken olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle komünyonun Orta Çağ Hıristiyanlığının sakramental teolojisinin kalbinde yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır⁹³⁸.

(b) Luther'e Göre Komünyon: Protestanlığın yeniden inşa etmeye çalıştığı Pavlus Hıristiyanlığının Kristosentrik anlayışının başlangıcını "haç / çarmıh" olayı oluşturur. İsa Mesih'in kendisini bizim için çarmıhta feda ettiğine iman etmesine Pavlus mistik bir

⁹³⁶ Sproul, *Bilinmeyen Lütuflar*, s. 85.

⁹³⁷ Bundan dolayı ekmele hiç bir zaman ruhban sınıfı dışındakiler tarafından dağıtılmadığı gibi "Hostia" (komünyonda kullanılan ekmele) da korunmaya alınır. Öyle ki zaman içinde yere hiç bir ekmele kısıntısı düşmesin diye ekmeleden alan kimse çenesinin altında bir mendil tuttuğu, üstelik ekmeğin (Hostia) içine konduğu çok pahalı kaplar yapılmaya başlandığı görülür. Bkz.: Birkett, *Reform'un Özünü*, ss. 22-25.

⁹³⁸ Komünyon zamanla Orta Çağın olağan yerel cemaat hayatının bir parçası haline dönüşmüştür. O kadar ki her mahallede komünyonun önemini belirten rehber kitaplar ve broşürler dağıtılmaya başlanmıştır. Bunlar güncel dilde yazılan ve aktüel yaşamda komünyonun önemini anlatan öyküler içermektedir. Öte yandan ekmele ve şarabın hiç bu kadar önem kazandığı bir döneme rastlandığı da görülmüştür. Geniş bir kesim ekmeğin şifa gücüne ve ayine katılmanın hastalıkları iyileştirdiğine bile inanmaktadır. Bkz.: Birkett, *Reform'un Özünü*, ss. 22-25.

ifadeyi çağrıştıran “Mesih ile birleşme” adını vermektedir. Ona göre temelde İsa Mesih’in ölümüne katılma ve onunla birleşmeyi komünyon ayini sembolize etmektedir. Öyle ki komünyonda yenilen ekmeğin Mesih’in bedenini, içilen şarabın ise Mesih’in kanını temsil ettiğini belirtir (HKK, 1 Kor., 10:16; 11:13-25, 29)⁹³⁹.

Luther Kiliseye baktığında İsa’nın yerine göz diken bir kurum görmektedir. Bu bakışın ondaki Kilise karşıtlığının ana nedenini oluşturduğu söylenebilir. O, Kilisenin sürekli yeni sakramentler üreterek ya da var olanları kendi istediği gibi yorumlayarak insanlar üzerindeki tahakkümünü devam ettirebilme amacını güttüğünü düşünmektedir. Bunun en açık örneğini komünyon ayininde görmek mümkündür, öyle ki “ayın” kavramının neredeyse Roma Katolik Kilisesinin komünyon ayini ile özdeşleşmiş olması bile onun bu ayini yeniden yorumlama nedenlerinden birisidir⁹⁴⁰.

Bundan hareketle Luther “itiraf” gibi bazı sakramentleri tümünden reddetmekle beraber komünyon gibi bazılarını da reformist bir teolojiyle yeniden yorumlamayı tercih eder. Luther bu yenileştirmeleri Tanrı, iman ve kurtuluş terimlerine yüklediği yeni anlamlar üzerinden yapmaktadır⁹⁴¹. Buna göre sakramentleri icra eden Kilise / papanın ve ruhban sınıfının aracılık özelliğinin ortadan kalkması ve tek otorite olarak Kutsal Kitap’ın kabul edilmesi Kilise tarafından belirlenen ve icra edilen bazı sakramentlerin reddi için yeterli nedeni oluşturur. Dolayısıyla Kutsal Kitap’ta sadece vaftiz ve komünyonun bulunduğunu iddia ederek bunların dışındakileri reddeder⁹⁴². Ona göre komünyondaki çekişme noktası İsa Mesih’in bu ayinde bizimle birlikte hangi formda bulunabileceği meselesidir: Sadece Tanrısal doğasına göre mi? Çünkü o Tanrı olarak her yerde bulunabilir; ya da insani doğasına göre mi? Sorun bedensel olarak aynı anda sadece bir yerde bulunabileceğidir⁹⁴³.

Luther Katolik teolojideki ekmeğin ve şarabın madde (âraz) olarak değil mana (cevher, öz) olarak İsa’nın bedeni ve kanına dönüştüğü ve sembolik olarak bir “hatıra” anlamı taşıdığı yorumunu kabul edilemez bulur. O, bu sakramentin İsa’nın kendisi

⁹³⁹ Gündüz, *Pavlus*, s. 244. Pavlus Hıristiyanlığına dönüş arzusunun Luther ile başlamadığı bilinen bir husustur. Bunun birçok örneğinin yanında Kıta Avrupasında bilinen en iyi örneği Jan Hus’tur.

⁹⁴⁰ Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 414. Luther bu ayinden vazgeçmemiş ancak komünyona getirdiği yeni ve farklı yorumlarını reform teolojisinin kalbine yerleştirmiştir.

⁹⁴¹ Buna göre sakramentlerin yöneldiği Tanrı artık yargılayan değil bağışlayan Tanrı’dır; iman kişiye Tanrı tarafından lütfedilmektedir; kurtuluş ise kişisel gayret ve çabaların (salih amel) bir sonucu olmayıp ancak merhametli Tanrı’nın lutfettiği imanın bir sonucudur.

⁹⁴² Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 176.

⁹⁴³ Zeeb, “Brenz und seine”, s. 57.

tarafından oluşturulduğunu iddia ederek ekmek ve şarabın görünümünde asıl yenen ve içilenin Mesih'in eti ve kanı olduğunu dile getirir. Böylece Luther ayin sırasında İsa'nın "hakikaten var olduğu" savını ileri sürerek ekmek ve şarabın hem madde hem de mâna olarak bedene ve kana dönüştüğünü belirtir. Böylece komünyon Luther'e göre İsa'nın tüm hakikatiyle var olduğu bir ortamdır. O bu ortamı İsa'nın kendine inananlarla bedensel olarak gerçek temas kurması, buna paralel olarak iman edenlerin de İsa'nın eti ve kanını gerçek anlamda yiyip içmeleriyle onun getirdiği bağışlama rahmetini tecrübe etmeleri olarak betimler⁹⁴⁴.

Luther, Mesih'in bedeni ve kanının gerçekten var olduğunu ancak bunların doğaüstü bir şekilde ekmek ve şarabın içinde, altında ve bunlar aracılığıyla olduğunda ısrar eder. Ona göre ekmek ve şarap hem maddede hem de özde ekmek ve şarap olarak kalmaktadır⁹⁴⁵. Kendisi bunu, yani ekmek ve şarabın her biriminde / parçasında İsa'nın var olduğunu yaptığı ateş ve demir metaforuyla güzelce açıklamaktadır⁹⁴⁶.

Luther'in komünyon yorumunun özü onun Tanrı'ya bir şükür ifadesi olduğu yönündedir. Komünyonda ekmek ve şaraptan alan herkes İsa'nın kefaretiyle katılarak oluşan cemaatin doğal bir üyesi haline gelir. Bu da onlara İsa'nın vaadini kazanmalarını sağlar. Luther'in bu yorumunun amacı Protestanlar tarafından komünyonu Orta Çağda etrafını kuvvetlice sarmalayan sır ve gizem dolu bir ayin olmaktan kurtararak onu aslı konumuna döndürmek ve İsa'nın varlığının bir tecrübesi olarak onu yeniden inşa etmektir⁹⁴⁷.

(c) Protestanlar arasında Komünyon Hakkındaki Teolojik Tartışmalar:

Komünyon tartışması Katolikler ile Protestanlar arasında olduğu kadar Protestanların da kendi aralarındaki en sert teolojik ve sakramental anlaşmazlığı ifade eder. Bu tartışma reform önderlerinden Luther ile Zwingli arasında çok keskin bir şekilde kendini gösterir.

⁹⁴⁴ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 177. Luther Katolik teologların komünyon yorumlarını üç açıdan eleştirir: (1) Cevher ve âraz ayrımı yapılmak suretiyle ayinde kullanılan ekmek ve şarabın temel anlamının inananlardan mahrum edilmesi; (2) komünyonun İsa'nın sadece bir hatırasından öteye geçmeyen sembolik bir ayin haline getirilmesi; (3) bu sakramentin Tanrı'ya bir adak ve bir kurban eylemi haline dönüştürülmesidir. Bkz.: Zeeb, "Brenz und seine", s. 57.

⁹⁴⁵ Bununla birlikte birçok Lutheryan teologun bunu reddettiğini bilmek gerekir. Zira onlar Luther'in Mesih'in bedeni ve kanının özünün duyulara gizli kalışı sorununa tatminkar bir cevap veremediğini iddia ederler. Bkz.: Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 85.

⁹⁴⁶ Ateşte kızdırılan demirin her parçasında nasıl ki ateşin varlığı söz konusuysa ekmek ve şarabın her parçasında da İsa'nın bizzat varlığı söz konusudur. Bkz.: Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 180.

⁹⁴⁷ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 177.

Luther'in komünyon yorumunu en çok eleştiren Protestan reformatörlerin başında gelen Zwingli Katolik Kilisesinin "Cevher Dönüşüm" (*Transubstantiation*) öğretisini reddetme konusunda Luther ile aynı yörüngede bulunmasına rağmen komünyonda İsa'nın varlığının mahiyeti konusunda onunla ihtilafa düşer⁹⁴⁸: Luther konuya "literal" yaklaşırken Zwingli ise "sembolik-mecazî" yaklaşmaktadır. Bundan hareketle Zwingli komünyonda "Bu benim bedenimdir." ayetinin⁹⁴⁹ "bu benim bedenimi temsil eder." olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürer⁹⁵⁰. Komünyon yemeğini bir işaret, sembol yani bir "hatıra" olarak kodlayan Zwingli'nin bu noktada Katolik Kilisesi ile buluştuğu görülmektedir⁹⁵¹. Ona göre Mesih'in bedeni aynı anda *sadece* bir yerde var olabileceğinden ekmek ve şarap Mesih'in varlığının "görünür işaretleri" olarak kabul edilmelidir⁹⁵².

Zwingli'nin savunduğu bu öğretiye şiddetle karşı çıkan Luther ona karşı son derece sert bir üslup ile iki çalışma kaleme alır⁹⁵³. İki reformatör arasındaki bu farklılık sonradan İsviçre'nin Almanca konuşulan kantonlarında ve Almanya'nın güney bölgesinde "Lutheryanlar" ile "Reform Kiliseleri"⁹⁵⁴ arasında daha belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Hatta bu farklılığın Zwingliyanlar ile Lutheryanlar arasındaki ayrışmayı iyice belirginleştirdiği kabul edilmektedir. Burada Zwingli doktrininin Luther'e göre mantıksal tutarlılığa dayandığını söylemek yerinde olacaktır.

Dönemin bir diğer önemli reformatörü olan Kalvin'in komünyon ayini konusunda Luther'den ziyade Zwingli'ye daha yakın durduğu söylenebilir⁹⁵⁵. Zwingli'nin halefi olan Heinrich Bullinger ile birlikte kaleme aldıkları *Consensus Tigurinus*'ta kendisinin Lutheryan görüş (ekmek ile şarap İsa'nın gerçek kanı ve bedenini temsil eder) ile

⁹⁴⁸ Katolik ilke ve uygulamalara karşı Luther'den daha radikal bir tutum takınan Zwingli Zürih'te bir dizi "radikal" uygulama başlatmıştır. Mesela Katolik "Mass" (komünyon) ayinini tamamen yasaklamış ve kiliselerden resim ve suretleri kaldırmıştır. Bkz.: Gündüz, *Hristiyanlık*, s. 121.

⁹⁴⁹ "Yemek sırasında İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi. "Alın, yiyin" dedi, "Bu benim bedenimdir." (HKK, Matta; 26:26).

⁹⁵⁰ Birkett, *Reform'un Özü*, s. 82.

⁹⁵¹ Zwingli'ninkine benzer bir anlayış Luther döneminin etkin teologlarından Andreas Karlstadt (1480-1541) ve Brenz'in Heidelberg'den dostu ve hocası olan Baselli Reformatör Johannes Oecolampade tarafından da dile getirilmiştir. Bkz.: Stauffer, *Reform*, ss. 43-44.

⁹⁵² Zeeb, "Brenz und seine", s. 57.

⁹⁵³ Bunlardan biri "*Bu Benim Bedenimdir*" Sözü'nün Henüz Sarsılmamış Sağlamlığı adlı bir çalışma (1527); diğeri ise *İsa'nın Komünyon'daki Varlığı Hakkında* bir kitapçuktur (1528). Luther İsa Mesih'in kişiliğinin bölünememesinden ve iki tabiatının da birbirlerine karşı kullanılmayacağından hareketle İsa Mesih'in komünyon yapılan her yerde aynı anda "gerçekten" var olduğunu kabul etmektedir. Bkz.: Stauffer, *Reform*, ss. 43-44.

⁹⁵⁴ *Reformierte Kirchen* (Reform Kiliseleri): Sonradan Zwingli ile Kalvin'in haleflerinin her iki teolojiyi de birbirine yaklaştırma çabalarından sonra ortaya çıkan kiliselere / reform anlayışına verilen ortak ad.

⁹⁵⁵ Birkett, *Reform'un Özü*, s. 82.

Zwingliyan görüş (ekmek ve şarap sadece bir semboldür) arasında bir noktada durduğunu ifade etse de Zwingli'ye daha yakın durduğu görülür⁹⁵⁶.

Kalvin komünionda İsa'nın gerçek varlığının bulunduğu ısrar eder. O, ayini sadece bir sembole / simgeye / işarete indirgeyen Zwingliyan görüşü İsa'nın "gerçek" varlığında ısrar ederek eleştirir. Buna karşın Lutheryanların ayini "fiziksel" "gerçek" olarak anlamalarına da tam olarak katılmaz. Calvin "gerçek" demek istediğinde "gerçek" terimini onaylar, ama bu terim "fiziksel" anlamına geldiğinde onu reddeder. Konuyu teolojik yönden ele alan Calvin'in İsa'nın ikili (insani ve Tanrısal) tabiatına vurgu yaparak bu konuya ele aldığı görmektedir. Zaten Reform Kiliseleri (özellikle Zwingli cemaati) İsa'nın bedensel olarak bizden uzak olduğunu ancak ilahî özelliğiyle bizimle birlikte bulunduğunu savunurlar. Calvin bu düşünceden hareketle İsa'nın komünionlarda bedensel olarak var olmasının imkansız olduğunu, buna karşın Tanrısal özelliğiyle hazır bulunduğunu savunur⁹⁵⁷.

Bu teolojik tartışmaya ek olarak şunu söylemek mümkündür: Normalde 16. yüzyılda reform hareketleri Papalıktan / Katoliklikten rahatsız olanların sığındığı bir liman görevi görmesine rağmen reformatörlerin kendi aralarında teopolitik birliği sağlayamamaları onların zayıf taraflarından birini oluşturmuştur. Bu teopolitik birliğin sağlanamamasının en büyük nedeni de komünionda birleşmemiş olmalarıdır. Bu ayrışmanın Protestanlar arasındaki komünion ihtilafını çözme amacıyla düzenlenen ve Brenz'in de katılımcılarından olduğu Marburg Müzakeresi'nde (*Marburger Religionsgespräch*-1529) dahi giderilemediği görülmektedir. Bu müzakereden sonra bu teolojik ihtilafın artık kalıcı hale geldiği iyice anlaşılmıştır⁹⁵⁸.

(d) Brenz'e Göre Komünion: Hıristiyan ruhunun ve maneviyatının oluşumunda komünionun benzersiz bir öneme sahip olduğunun bilincinde olan Brenz, ayin –Katolik Kilisesi bu ifadeden Mass'ı (komünion) anlamaktadır– teolojisini ilk kilisedeki (*Urkirche*) şekliyle Kutsal Kitap doğrultusunda yeniden kurmaya başlar. Bu doğrultuda o, Hall'e gelir

⁹⁵⁶ Taylor and Francis Group is part of the Academic Publishing Division of Informa PLC <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14622459.2016.1157336?journalCode=yrrr20> (08.08.2020).

⁹⁵⁷ Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 85. Bununla birlikte İngiliz ve İskoç reformatörlerin de aşağı yukarı Calvin gibi düşündükleri bilinmektedir. Bkz.: Birkett, *Reform'un Özü*, s. 82.

⁹⁵⁸ Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 51-52.

gelmez 1522'den itibaren insanları reform teolojisine göre yeniden şekillendirmek amacıyla Messe'ye, azizler kültürüne ve manastırlara karşı vaazlar vermeye başlar⁹⁵⁹.

Brenz Messe'ye karşı dikkatli ve büyük bir özenle verdiği vaazlarında litürjinin (ibadet) sözcük anlamı olan “insani aksiyon” ve “performans”ın yanlış anlaşıldığına atıf yaparak sık sık bu ayinde ortaya çıkan “Messe putu”ndan ya da “keşiş kukuletasındaki Tanrı”dan (*dedus cuculatus*) söz eder. Ona göre bu zamana kadar Messe'de bir “şirk” yapılmaktadır. Çünkü ölümler ve canlılar için sadece Tanrı Kelamı'nda aranması gerekenin Messe'de –ona kurban anlamı yüklenerek– aranmış olmasından dolayı şirk ortaya çıkmaktadır⁹⁶⁰.

Brenz bu konuyla ilgili görüşünü reform tarihinin ilklerinden kabul edilen (*Syngramma Suevicum*; 1525) adlı çalışmasında dile getirmektedir. Bu çalışmadan Brenz'in “komünyon” sözcüğünün sembolik yorumunu reddedip literal anlamını kabul ettiği, benzer şekilde başka türlü yorumlanmaması gereken “Mesih” sözcüğünün “kurtuluşa aracılık eden Müjde” anlamında mutlak geçerliliğini öncelediği öğrenilmektedir. Böylece Reformasyonun en keskin teolojik tartışmalarından olan komünyon konusunda açık bir şekilde Luther'in safında yer aldığı görülen Brenz'in bu savunusundan itibaren “Güney Almanya'nın Luther'i” olarak anılmaya başlandığından daha önce söz edilmişti. Bundan sonra “Brenz” isminin günümüze kadar genel anlamda Luther'i ve onun teolojisini hatırlattığı bilinmelidir⁹⁶¹.

Bu noktada Marburg Müzakeresi'nden (Ekim 1529) söz etmekte fayda vardır. Çünkü komünyon bütün Hıristiyanlık tarihinde en başta gelen ayin olma özelliğini hep koruduğundan Katoliklik bu ayin aracılığıyla Hıristiyanlar üzerindeki sakramental tahakkümünü reform dönemine kadar istisnasız sürdürmüştür. Komünyonun bu gücü Protestanlıkta da devam ettiğinden başta reformun doğal önderi Luther ile Zürih ve Güney Almanya'da etkili olan Zwingli arasında “İsa'nın komünyondaki mahiyeti” bağlamında bu tartışma sıcaklığını korumuştur.

Özellikle Protestanlar arasındaki bu tartışmalara bir son vermek amacıyla Hessen kontu Philipp Marburg'da bir “müzakare” (Disputasyon) düzenlemeye karar verir. Luther

⁹⁵⁹ Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 62-63; Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 50.

⁹⁶⁰ Martin H. Jung, “Abendmahlsstreit”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 2000. ss. 143-161.

⁹⁶¹ Ehmer, “Politik und Religion”, ss. 101 ve 137.

ve Zwingli'nin hayatlarında ilk ve son kez birbirleriyle yüz yüze geldiği bu toplantıya Brenz'in yanında iki taraftan önemli temsilciler katılır⁹⁶². Luther ve Zwingli komünyon dışındaki konu başlıklarının çoğunda anlaşmayı başarırlarken komünyon konusunda anlaşmayı başaramazlar. Zira Zwingli taraftarları komünyon ayininde Mesih'in fiziksel olarak bulunmasını ve kurbanla ilgili anlamları tümünden reddedip bunu sadece bir anma törenine indirgeyince görüşmeler –adeta– başlamadan bitmiştir⁹⁶³.

Başarısızlıkla sonuçlanan bu müzakerenn bazı kalıcı sonuçlarından söz edilebilir. Öncelikle Almanlar (Luther) ile İsviçrelilerin (Zwingli) artık “Lutheryanlar” ve “Zwingliyanlar” adıyla anılmaya başlandığı görülür⁹⁶⁴. Ayrıca Almanya'nın güney kesiminin İsviçre'ye (Zwingli) yakın olmasından dolayı Lutheryan yoruma uzaka olan birçok teoloğun Zwingli'ye meyletmiştir⁹⁶⁵. Bu toplantıda hararetle bir şekilde Luther'i ve düşüncesini savunan Brenz için bu disputasyon iki açıdan dönüm noktası olmuştur: İlki artık Brenz en önemli reform teologlarının çemberine girmiş olmaktadır. Diğeri ise bu konuda uzlaşma ihtimalinin tamamen ortadan kalktığı anlaşılmış ve bu reform teolojisine güvenen birçok insan için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur⁹⁶⁶.

Öte yandan bu disputasyondan bir uzlaşma çıkmasını bekleyenlerin başında bir Güney Almanya bölgesi olan Württemberg'in dükü ile Württembergliler olmasına karşın en büyük hayal kırıklığını da yine onlar yaşamıştır. Bunun sonucunda Württemberg dükü Ulrich bölgeyi ikiye ayırarak bir kısmında Lutheryan diğer kısmında ise Zwingliyan komünyonu uygulama suretiyle sorunu pratik ve pragmatik bir yöntemle çözme yoluna gitmiştir. Ancak dükün bu çözümü geçici olarak tartışmaları dindirirse de Württemberg'de iki (Zwingli ve Lutheryan) Protestan komünyon usulünün varlığı ilerleyen zamanlarda hem dükü hem de Württemberglileri rahatsız etmeye başlayacaktır. Brenz'in sakramentlere, teolojiye ve teopolitik gelişmelere “basiretli” yaklaşımından etkilendiği ve ondan sık sık tavsiyeler aldığı bilinen Dük Ulrich'in imdadına yine o sıralar Schwäbisch Hall'de bulunan Brenz yetişmiştir⁹⁶⁷.

⁹⁶² Bu Görüşmenin katılımcılarından olan Andreas Karlstadt (1480-1541) ile Brenz'in hocası olan Baselli reformatör Johannes Öcolampade Zwingli'nin safında yer almışlardır. Bu Görüşmeyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ökten, *Hristiyanlık'ta İnancın*, s. 132 ile Stauffer, *Reform*, ss. 44-45.

⁹⁶³ Ökten, *Hristiyanlık'ta İnancın*, s. 132; Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 181.

⁹⁶⁴ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 181.

⁹⁶⁵ Zeeb, “Brenz und seine”, s. 73.

⁹⁶⁶ Ehmer, “Politik und Religion”, s. 106.

⁹⁶⁷ Zeeb, “Brenz und seine”, s. 73.

Bu görüşmelerde Württemberg Dükü Ulrich'in dikkatini çeken Brenz bundan sonra Ulrich'in en yakın danışmanı olmuştur. Kısa bir zaman sonra Brenz'den daha önce Schwäbisch Hall gençleri için yazdığı ilmi hale benzer hatta daha geniş ve kapsamlısını Württembergliler için yazmasını ister. Böylece Brenz'i reform tarihinde en çok okunan ikinci (birinci Luther'dir) ilmiyal yazarı yapan *Büyük Katesizm (grosse Kateschismus – 1535-1536)* adlı eseri ortaya çıkmış olmaktadır.

Ulrich bu eser ile temelde iki şeyi amaçlamıştır: Birincisi Württemberg gençlerine sağlam bir dini eğitim sunmak, ikincisi ise komünyon konusunda ikiye bölünen bölgedeki huzursuzluğu gidermek. Bu bağlamda Brenz komünyonun hem bir *sakrament* hem de *ilahî bir belirti* olduğunu yazar. Buradan *sakrament* ifadesiyle Luther'e, *ilahî belirti* ifadesiyle de Zwingli'ye atıfta bulunmuştur. Benzer şekilde Mesih'i komünyonda "ilahî" doğasına göre var kabul eden Brenz "insani" doğasına göre ise Kelam olarak bizimle birlikte hazır bulunduğunu iddia eder⁹⁶⁸.

Başka bir şekilde söylemek gerekirse Brenz İsa'nın "Bu benim bedenimdir" ifadesinden ekmek ve şarabın birer işaret olduğunu, işaret edilenin (*müşariün ileyh*) de Mesih'in bedeni ve kanı olduğunu belirtir. Çünkü Mesih ile onun Kelamının aynı olduğuna inanır. Böylece Zwingli'nin *sembolik* anlayışı ile Luther'in *literal* anlayışını birbirleriyle uzlaştırarak Württemberg'de her iki taraf için de kabul edilebilir bir çözüm ortaya koyar⁹⁶⁹. Brenz bu yaklaşımıyla bölgedeki teolojik uzlaşmayı sağlamanın da ötesinde teolojinin siyasi birliğe hizmet etmesine öncülük ederek Württemberg'in teopolitik birliğine de önemli bir katkı sağlamış olmaktadır.

Son olarak her ne kadar teolojik temelli gibi görünse de bu tartışmanın temelinde bir dünya tasavvuru farklılığı yattığını söylemek mümkündür. Katolik Kilisesinin komünyonu bir "hatıra – anma" bağlamında sembolik ve mecazî açıdan yorumlaması ile Luther'in bu ayine daha "literal" bakması arasındaki ayrışma altta bir din ve dünya görüşü farklılığının yattığını akla getirmektedir. Luther ve Brenz'e göre Katolik Kilisesi hemen hemen her sakramente ve kilise faaliyetine mecazî ve sembolik anlamlar yükleyerek tüm yorumlarda kendisinin nihaî otorite olarak görülmesini perçinlemeyi amaçlamaktadır.

⁹⁶⁸ "Söz insan olup aramızda yaşadı. O'nun yüceliğini –Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu Biricik Oğul'un– gördük" (HKK, Yuhanna 1:14). Bkz.: Zeeb, "Brenz und seine", s. 73.

⁹⁶⁹ Bunun bir sonucu olarak bir Lutheryan kilise olan Württemberg kilisesinde vaftiz ve komünyon eğitiminde Brenz'in katesizmi, diğer konularda ise Luther'in katesizmi temel alınmaktadır. Bkz.: Zeeb, "Brenz und seine", s. 73.

Buna karşın Luther ve Brenz'in de bu eylemlerin “göründüğü gibi” (*literal*) algılanmasını sağlayarak insanları Kilisenin bu “İsasız Hıristiyanlık”ından kurtarmayı amaçladıkları söylenebilir.

5.4. Mabet ve Cemaat Anlayışı

Hıristiyanlıkta “Kilise” kavramı hem mabedi hem de cemaati ifade etmektedir. Buna göre, inananların tümünü (İsl. Ümmet), belli bir bölgedeki Hıristiyanları veya Hıristiyanlıktaki bir mezhebi ifade eden bir terimdir⁹⁷⁰. Bu geniş anlamıyla Protestanlık ya da Protestanlık içindeki çeşitli ekoller / mezhepler de birer kilise olarak adlandırılabilir.

5.4.1. Kilise

Protestanlığın Hıristiyanlığı bir açıdan Pavlus'a geri döndürerek özüne ulaştırma amacıyla olduğu düşünülürse onun bu konudaki yaklaşımı önem arz etmektedir. Pavlus, İsa Mesih inancına sahip Hıristiyan kardeşlerin bedenlerinin, içlerinde barındırdığı Kutsal Ruh dolayısıyla “bireysel tapınak” olduklarını ileri sürer⁹⁷¹. Benzer şekilde, Pavlus bu kardeşler topluluğunun bir araya gelmesiyle bir bütün olarak Tanrı'nın tapınağı, Mesih'in bedeni yani Kilise'nin oluştuğu görüşündedir⁹⁷².

Luther, Pavlus'un Mesih'in bedeninin tecelli ettiği “inananlar topluluğu” olarak gördüğü Kilise'yi “görülebilir” ve “görülemeyen” olarak ikiye ayırır. Ona göre, gerçek Kilise görülemeyen olandır, yani içlerinde “Kutsal Ruh”u barındıran ve inananların oluşturduğu manevi bir birlikteliktir. Öte yandan, Kelam'ın vaaz edildiği ve sakramentlerin gerektiği gibi idare edildiği her yapı ise “görülebilir kilise” olarak anlaşılmalıdır⁹⁷³. Buna göre, Luther İsa Mesih'e iman edenlerin oluşturduğu *birliktelik* olan “görülemeyen kilise”nin ne kurumsal bir yapıya ne de papa gibi bir öndere ihtiyaç duyacağını; buna karşın bu kilisenin sadece İsa inancı üzerinde yükseleceğini belirtir⁹⁷⁴. Bundan hareketle,

⁹⁷⁰ Çoban, *Geçmişten Günümüze*, s. 15.

⁹⁷¹ Josef Lortz, “Reformation”, *Encyclopedia of Theology* (Ed. Karl Rahner), Burns & Oates Inc., Germany 1993. ss. 1289-1312.

⁹⁷² Gündüz, *Pavlus*, s. 242.

⁹⁷³ Dillenberger, *Martin Luther*, s. XXXI.

⁹⁷⁴ Katoliklerde “Kilise” kurumsal Roma Piskoposluğu temelli yapılanmayı ifade ettiğinden Katolikler onun kuruluşunu kutsallaştırmayı amaç edinmişlerdir. Onlara göre Kilise'nin ilk kuruluşu havari Petrus'a kadar geri gider: İsa, havari Petrus'a “Ben kilisemi bu kayanın (Petrus) üzerine kuracağım. Göklerin melekutunun anahtarlarını sana vereceğim.” diye buyurur (HKK, Matta; 16:18-19). Rivayete göre Petrus, böylece İsa'nın yeryüzündeki ilk vekili ve dolayısıyla ilk Roma Piskoposu (*Roman Pontiff*) olur. Onun halefleri olan Roma piskoposları (papalar) da İsa'nın yeryüzündeki vekilleri olarak kendisinden sonra bu görevi sürdürürler.

Katolik Kilisesinin Hıristiyanlar için bir otorite kaynağı olmasının düşünülmemeyeceği görüşündedir.

Luther'in öğrencisi olan Brenz de –aynı üstadı gibi– “görülebilir” ve “görülemez” kilise ayırımına sahiptir. O da Hıristiyan kardeşlik ruhunun oluşturduğu birlikteliği gerçek cemaat / kilise olarak kabul eder. Ona göre dini hayatın oluşumunu, gelişimini ve devamını sağlayan bu görülemez kilisedir. Doğumdan ölüme insanı sakramentlerle kendine bağımlı hale getiren Katolik Kilisesine karşın Brenz kiliseyi inananların karşılıklı ilişki içinde olduğu canlı bir yapı olarak gördüğünden dolayı cemaat içinde fitne çıkarmayı hoş görmez ve affetmez. Bunun en güzel örneği Anabaptistlerin cezalandırılması konusudur. Brenz onların “sapkın” görüşlerinden dolayı değil, cemaat içinde fitneye neden olmalarından ötürü cezalandırılmalarını istemektedir⁹⁷⁵.

Onun ideal kilise anlayışının –özellikle– Württemberg'de uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Kendisi burada kiliseyi devlette ve toplum içinde canlı, aktif ve insanların hemen her sorunuyla ilgilenen “sorumlu” bir konuma yerleştirmeyi başarır. Bunun bir sonucu olarak Brenz'in –kendisinden sonra hiç kimseye nasip olmadığı kadar– Württemberg Kilisesinin yüzünü şekillendirdiği birçok kilise tarihçisi tarafından ifade edilmektedir. Württemberg Kilisesinin Luther'in olduğu kadar Brenz'in de kilisesi olduğu ve bu kilise yapısının yaygınlığı ve etkinliği açısından Alman Protestanlığını kalıcı ve derinden etkileyen birkaç kilise modelinden biri olduğu kesin olarak bilinmektedir⁹⁷⁶.

Brenz'in Protestan kilise oluşumuna en önemli katkısı onun ortaya koyduğu kilise organizasyonu / düzenlemesi olmuştur. O, Protestanlık tarihindeki en önemli kilise organizatörlerinden biri olarak kabul edilir. Reform tarihinde onlarca kent kilisesinin Brenz'in Württemberg modelini örnek alarak reforme edilmesi bunun en önde gelen kanıtıdır. Onun din işlerinde siyasi otoriteyi yetkili kılması kilise organizasyonundaki başarısında atlanmaması gereken bir husustur. Buna karşın papayı imparator ve prenslerle işbirliği içinde olmakla suçlayan Brenz'in –ve birçok reformatörün– yeni oluşturdukları kilise düzenlemelerinde siyasi otoriteye en yüksek makamı “armağan” etmeleri hem tezat teşkil etmekte hem de onları günümüze kadar gelen sert eleştirilerin hedefi yapmaktadır.

Ancak birçok kilise tarihçisi tarafından Petrus'un Roma'ya geldiği fikri kabul görmemekte ve Roma'nın üstünlüğünün çok sonraki bir olay olduğu düşünülmektedir. Bkz.: Harman, “İncil”, ss. 270-276.

⁹⁷⁵ Maisch, “Die Ordnung der”, s. 79.

⁹⁷⁶ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 7.

Brenz kilise işlerinde dünyevi otoriteye verdiği nihaî karar verme hakkını çok geniş tutmakla eleştirilir. Rahiplerin seçiminden iç disiplin (*Kirchenzucht*)⁹⁷⁷ sorunlarına kadar neredeyse cemaatin en mahrem konularında bile dünyevi otoriteye geniş yetkiler vermiştir. Brenz'in bu geniş yetkilendirmesinin altında "bütün Hıristiyanların birliği" ilkesinin yanında dünyevi otoritenin kaynağını Tanrı'dan aldığı tezi yatmaktadır. Otoriteye itaati Tanrı'nın emri gereği olduğunu düşündüğünden sürekli otoritenin kararlarının tüm Hıristiyanlar için "hayır"dan başka bir şey getirmeyeceğini vurgulamaktadır⁹⁷⁸. Brenz'in "Tanrısal siyasi otorite anlayışı" Württemberg Dükalık Meclisi'nde kiliseye 14 yüksek rütbeli din adamı kontenjanı ayrılmasına yol açmıştır. Bu, oldukça yüksek bir sayıyla din adamlarının devlet yönetimine katılması anlamına gelmektedir ki, bunu kişisel olarak Brenz'in artı hanesine yazmak mümkündür⁹⁷⁹.

Bütün bunlara rağmen Brenz'in politik otoriteye verdiği nihaî yetki hakkı bazı Protestan kilise tarihçileri tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin başında cemaatin / kilisenin neredeyse hiç finansal bağımsızlığa sahip olamaması ile cemaatin kendini yönetebilme yetisinin gelişmemiş olması gelmektedir. Zira cemaatin bir bütün olarak sorumluluktan çok fazla muaf tutulduğu, el çektirildiği ve hatta tasfiye edildiği iddia edilmektedir.

⁹⁷⁷ "Kilise disiplini" (*Kirchenzucht*) (kavramı) günümüzde –neredeyse– popülaritesini tamamen kaybetse de uzun bir zaman Protestanlıkta kilisedeki düzeni sağlamak amacıyla çok çeşitli ve kapsamlı düzenleme ve eğitim çabaları için kullanılmıştır. Kilise disiplini Mesih'e inananların kilisede bir kardeşlik oluşturduğu fikrine dayanmaktadır. Mesih baş, kilise bedendir. Bu nedenle kilise Mesih'in koyduğu kurallara uymalıdır. Reform geleneğinde bu kuralların başında "günahkar" kişilerin komünyon ayinine kabul edilmemesi gelmektedir. Aslında kilise disiplini ile ilgili meseleler cemaatin kendi içinde işleyen adalet mekanizması ile çözülmesi gerekirken Brenz "anahtar güç" (*Bindeschlüssel – Schlüsselgewalt*; Lat. *Potestas clavium*) kavramına kendi özel yorumunu da katarak bu yetkiyi siyasi otoriteye bırakır. Bu yetkinin aforozu kadar varan kilise disiplini uygulamasını içerdiği düşünülünce ne kadar önemli ve geniş kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Brenz'in siyasi otoriteyi genişçe yetkilendirmesine rağmen suçlar arasında sivil ve dinî olarak ayırma gitmiş olması dikkat çekicidir. Öyle ki siyasi temelli suçların cezalandırılmasını sivil otoritelere bırakırken dini suçların cezasının kilise tarafından verilmesi gerektiğini ve bunun da sadece dinî olması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre suçlulara verilecek ilk ceza İncil'in vaaz edilmesi olmalıdır. Ancak bunun etkisiz kaldığı durumlarda sürgün cezası gündeme gelebilir. Brenz'in bu ceza hiyerarşisindeki amacının çok sayıda insanın ölümden kurtulması olduğunu söylemek mümkündür. Onun bu konudaki dayanağı HKK, Gal.; 6:1'deki ayettir. Eskiden Reform Kiliselerinin ayırt edici özelliği olan bu terim günümüzde disiplini ile ön planda olan Kalvinizmde bile neşesiz bir sertliği temsil etmekle birlikte belirgin bir etkisinden söz etmek mümkün değildir. Bkz.: Maisch, "Die Ordnung der", ss. 79-81; http://www.mennlex.de/doku.php?id=art:brenz_johannes (02.03.2018); <http://www.webstehle.de/katechismusfragen/frage74.htm> (02.03.2018); Reformiert Online – Reformed Online: <http://www.reformiertonline.net/lexikon/detail.php?id=57> (19.02.2021); Pierer's Universal-Lexikon, Cilt 15. Altenburg 1862, s. 305; <https://www.calvin.de/arbeit/kirchenzucht.html> (19.02.2021).

⁹⁷⁸ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 21.

⁹⁷⁹ Her iki taraf mecliste menfaatler gereği uzlaşmak zorunda kalsalar da bu uzlaşmada arka plana itilenin genelde kilise menfaatleri olduğu bilinen bir husustur. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, ss. 23-24.

Brenz bu eleştirilere “Hıristiyanların birliği” ilkesi ile yanıt vermektedir. Ona göre Hıristiyanlar “bir” ve “tek” olmalı ve bu kardeşlerin üyeleri arasında kendiliğinden hiçbir ayırım olmamalıdır. Brenz’in kilise içindeki tüm hiyerarşik yapılanmalara karşı çıkması bu yüzdendir. Her inançlı kişiyi “rahip”, vâizi de sadece o rahibin hizmetkârı olarak gören Brenz vâizlik makamını (*Predigeramt*) ise dini işlerin düzenlenmesi ve organizasyonu gibi teknik bir görevle yetkilendirir, yoksa ona karar verici olarak otoriter bir yetki yüklemez.

Sonuç olarak, Brenz’in Kilise yönetimlerinde yetki sahiplerinin etkili olmaları gerektiği ilkesinin genel anlamda iyi çalıştığı görülmektedir. Örneğin birçok defalar ortaya çıkan eksiklikler veya tehlikeli gelişmeler ya da birçok cemaati aynı anda ilgilendiren bazı görevler karşısında merkezden hızlı bir şekilde müdahale edildiği ve anında uygun tedbirler alındığı görülmüştür. Bu da sistemin iyi işlediğini göstermektedir⁹⁸⁰. Fakat yine de ideal olanın kilise işlerinin mümkün olduğu kadar fazla insana delege edilmesi ve böylece cemaate de sorumluluk aktarılması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5.4.2. Sivil İnisiyatif / Köylülerin Rahiplerini Atama Talepleri

Kilisenin / cemaatin iktidar karşısında –aynı zamanda– sivil inisiyatifi oluşturması Protestan kilise önderlerinin Köylü Savaşları döneminde halk ile iktidar arasında bıçak sırtı bir duruma düşmelerine yol açmıştır. Çünkü Köylü Savaşları alt sınıf insanların iktidar gücüne karşı o zamana kadar Avrupa tarihinin gördüğü en büyük ve kapsamlı başkaldırlardan birini ifade etmektedir. Bu sürecin en trajik özelliklerinden biri de köylülerin önderleri olarak reformatörleri yerel iktidar güçleriyle karşı karşıya getirmiş olmasıdır.

Bu isyanlar sürecinin başlarında köylülerin siyasetten uzak ve nispeten daha ılımlı talepleri ilerleyen dönemde yerini daha keskin taleplere bırakınca Brenz de tercihini iktidar cenahından yana yapmak mecburiyeti hissetmiştir. Bu da onun cemaate sınırlarını hatırlatması anlamına gelmektedir. Genel anlamıyla sosyoekonomik ve dini taleplere başlarda olumlu yaklaşan Brenz taleplerin siyasi sonuçlar doğuracağını anlayınca insanlara derhal bu isyan ve taleplerden vazgeçmeleri gerektiğini salık vermiştir. Çünkü cemaatin iktidarı değiştirmek ya da iktidarı devralmak gibi bir görevi bulunmamaktadır.

⁹⁸⁰ Brecht, *Johannes Brenz*, ss. 23-24.

Köylülerin siyasi taleplerine karşı çıkan Brenz, Luther'in kesin karşı çıktığı bilinen, onların rahiplerini kendilerinin seçme isteklerini ne tam kabul etmiş ne de tam karşı çıkmıştır. Buna göre, bir taraftan din adamlarının atanmasını savunurken diğer taraftan bu atamaları siyasi otoritenin yapması gerektiğini belirterek iktidarla halk arasında bir "arabulucu" vasfı da kazanmıştır. Böylece cemaatin en önemli meselelerinde bile iktidara karar hakkı tanımış olmaktadır. Öte yandan, siyasi otorite de bu konuda keyfi davranmamalı hatta din adamlarını taraflar arasında oluşturulan bir komiteyle işbirliği halinde seçmelidir. Ancak şunun belirtilmesi gerekir ki, Brenz iktidar ile komitenin atamalarda uzlaşamadıklarında bile insanların isyan etme hakkı ve yetkisinin bulunmadığını ısrarla tekrarlamaktadır⁹⁸¹.

Brenz ve Luther'in çiftçilerin din adamlarını seçme isteğini reddetme konusundaki yorumlarına bakıldığında şu şekilde gerekçelendirdikleri görülmektedir: Luther köylülerin rahiplerini kendilerinin seçme isteğini İncil'in "sapkınca" yorumlanması olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu gerçekleştiği takdirde Tanrı tarafından kurulan sistem bir bütün olarak tehlikeye girecektir. Brenz ise İncil'de din adamlarının nasıl seçileceğine dair herhangi bir bilgi bulunmadığını, dolayısıyla seçilecek kişinin inanç dünyasında ve yaşam tarzında kendini gösteren niteliklerine bakılması gerektiğini belirtmektedir⁹⁸².

5.5. İman, Bilgi, İktidar ve Güç

Hıristiyanlığı "asl"ına ve "kök"üne –tıpkı Pavlus'un zamanındaki gibi– döndürme yolu olarak görülen Protestanlık, siyasi otorite ile ilişkileri belirleme noktasında genellikle Pavlus'un izini takip eder. Bu iz takibinin, zamanla Pavlus'un tarzı ile arasına mesafe koyan ve kendisini otoritenin merkezine yerleştiren Katoliklik ile Protestan Reformasyonunu ayıran en belirgin ayrıçlardan biri olduğunun altının çizilmesi gerekir. Pavlus, kendi inşa ettiği teolojik yapıyı yerleştirmek ve yayabilmek için mevcut siyasi yapılara muhalif olmayan teopolitik bir ilke inşa eder. Buna göre Pavlus, dünyevi egemenliğin "Tanrısal irade"nin tezahürüyle gerçekleştiğini ve ona itaat edilmesi gerektiğini savunur; çünkü Tanrı, egemenliğin metafizik boyutunu; kral ya da imparator ise dünyevi boyutunu temsil etmektedir. Dolayısıyla mevcut sosyal kurum ve değerlerin

⁹⁸¹ Wolgast, "die Stellung von", ss. 297-326.

⁹⁸² Wolgast, "die Stellung von", ss. 297-326.

korunması gerektiğine inanan Pavlus'a göre inançlı bir Hristiyanın bulunduğu duruma ayak uydurması gerekmektedir (Rom., 13-17; I. Tim., 2:1-2)⁹⁸³.

Protestanlığın kurucu prototipi olan Luther, Protestan Reformasyonunu tamamlayabilmek ve kendi fikirlerini gerçekleştirebilmek için siyasi ve ekonomik güce ihtiyacı olduğunun farkındadır. Bu durumun onu siyasi elitler ile iyi geçinmesi gerektiği yönünde bir düşünceye yönlendirdiği iddia edilebilir. Bu konuda Pavlus'un metinleri adeta Luther'in imdadına yetişir. Bu tarihsel durum Luther'in teolojisinde "siyasi otorite"ye teslimiyet, boyun eğme veya en azından onlarla uyum içinde olma gerekliliği olarak tezahür eder. Bu gerçeklik ekseninde Luther, iyi bir Hristiyanın siyasi otoriteye sadık kalması gerektiği görüşündedir⁹⁸⁴. Bu durum Protestan tavır ve düşünce açısından sorunlu görünse de hem Luther hem Brenz bir şekilde bu teopolitik "taviz"den uzak kalamamışlardır. Buradan hareketle, Brenz'in siyasi otorite ile ilgili düşüncesine etraflıca bakıldığında Pavlus'un bu konudaki düşüncesinin "açılımı" olduğu görülecektir.

5.5.1. Brenz'in Siyasi Otorite Karşısındaki Tutumu

Orta Çağın Batı'daki hâkim güçleri olan Katolik Kilisesi ile Kutsal Roma İmparatorluğunun en büyük ideali *Respublica Christiana*'dır, yani bütün Hristiyan ulusları papanın ve tek bir imparatorun buyruğu altında birleştirmek⁹⁸⁵. Luther'in başlangıçta amaçlamadığı, ancak şartların zorlamasıyla bölge kiliselerinin Katolik Kilisesine rağmen inşa süreçlerini gerçekleştirmesi bu ideali engelleyen faktörlerin başında gelir. Buna göre ana Kilise gövdesinden kopan yerel kiliselerin organizasyonu siyasi otoriteye emanet edilir. Artık siyasi yetkili piskoposun yerini alma sürecine girmiştir. Böylece "taht" ve "sunak" arasında kurulan bu yakın ilişki sayesinde kısa bir zaman içinde seküler iktidarın kiliseye de açıkça egemen olduğu görülmektedir⁹⁸⁶.

Luther'in Protestan hareketin ateşini yakmasıyla ortaya çıkan ilk değişikliklerden biri din adamlarının kendilerini Papalıktan bağımsızlaştırma arzusunda ve arayışında olan

⁹⁸³ Pavlus'un teopolitik ve sosyopolitik yapıyla ilişkisinde üç karakteristik özellik dikkat çeker: (1) Dünyevi egemenlik "Tanrısal irade"nin tezahürü olduğundan itaat edilmesi gerekir; (2) Mevcut sosyal kurum ve değerlerin olduğu gibi korunması gerekir; (3) Bir Hristiyanın bulunduğu her ortama uyması meşrudur. Bkz.: Gündüz, *Pavlus*, s. 224.

⁹⁸⁴ Luther –ve bazı farklarla Brenz– inançlı Alman Protestan çiftçilerin prenslere karşı ayaklanma sürecinde prenslerin yanında yer alarak isyancıların ne pahasına olursa olsun bastırılmalarını isteyecek kadar siyasi otoriteye itaat edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 84.

⁹⁸⁵ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 4.

⁹⁸⁶ Zentner, *Zentners Illustrierte*, s. 334.

yerel (prenslikler / dükalıklar / kontluklar, vb.) siyasi otoritelerle iyi ilişkiler kurma süreçleriyle oluşur. Bu durum genelde yerel otoriteler tarafından yönetilen Almanya’da birçok reformatörün siyasi otoritelere bakışını, tutumunu ve onlarla ilişkilerini belirlemiştir.

Luther’in Heidelberg Disputasyonunun özellikle Güney Almanya’nın reform tarihinde çok önemli bir yere sahip olduğu önceden söz edilmişti. Güney Almanya reformatörlerinin hemen hepsi orada Luther’i dinleyen öğrenciler arasından çıkmıştır. Brenz bu öğrencilerden hayatı boyunca Luther’e tamamiyle sadık kalan belki de tek öğrencidir. Birçoğu genel Reformasyon çatısı altında kalarak komünyon ayini başta olmak üzere bazı konularda Luther ile yollarını ayırsa da Brenz –bazı farklılıklara rağmen– hiçbir konuda onun fikirlerinden tamamen uzak düşmemiştir. Siyasi otoriteye yaklaşım da bunların başında gelmektedir.

Brenz, Luther ile bahsi geçen müzakerede (1518) tanışmış olmasına rağmen Brenz’in siyasi otoriteye itaat fikrinin reformist izini ond ilk olarak 1526 / 1527 yılından itibaren sürmek mümkün olabilmektedir⁹⁸⁷. Brenz siyasi otorite ile olan görüşlerini Luther’in “İki Krallık” (*Zwei Reiche*) doktrinini takip ederek genelde din adamı (ruhban) sınıfının Hıristiyanlıkta yeri olmadığı çünkü Hıristiyanların kendi aralarında din adamı olan ve olmayan ayrımının olamayacağı düşüncesi üzerine temellendirir. Katolikliğin Orta Çağda baskın ve otoriter yüzünü temsil eden din adamı sınıfı Brenz’in komünyondan sonra ilk karşı çıktığı temel argümanlardan biri olmuştur. O ne teolojisinde ne de uygulamalarında böyle bir sınıfa asla yer vermez. Brenz bu yüzden cemaat içindeki hiyerarşik sınıflandırmaları reddederek tüm inananların her birerinin “din adamı” olduklarını savunmuştur. Ona göre her inançlı kişi rahiptir, vâiz ise sadece o rahibin hizmetkârından başka bir şey değildir⁹⁸⁸.

Bu düşünce Brenz’i önemli bir sorunla karşı karşıya bırakır: Şayet bütün Hıristiyanlar bir ve tek ise, aynı zamanda kendiliğinden bir hiyerarşik yapıya sahip değillerse, o halde dini işlerde karar verici merci kim olacaktır? Brenz bu sorunu Luther’den –dolayısıyla Pavlus’tan– ilham alarak otorite fikrini “Tanrısallaştırmak”

⁹⁸⁷ Brenz bu tarihlerde(n birinde) kaleme aldığı “Reformasyon Raporları”nın *Önsöz*’ünde şöyle yazmaktadır: “Yeni inanç esasları dünyevî ve uhrevî gücün ilişkisini ve devlet yetkilileriyle halkın ilişkisini yeniden düzenlemeyi gerektirir.” Bkz.: Maisch, “Die Ordnung der”, s. 73.

⁹⁸⁸ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 21.

suretiyle çözüme yoluna gider. Ona göre bir yerde bir “otorite” varsa orada “Tanrısal irade”nin tecellisi vardır⁹⁸⁹. Dolayısıyla Brenz “mevcut siyasi otorite kaynağını Tanrı’dan aldığından onun yetkileri dini işleri de kapsar” görüşünü benimsemiştir⁹⁹⁰. Bu demektir ki din / kilise ve devlet aynı ölçüde Tanrı tarafından yönetilmektedir. Brenz burada aslında dolaylı olarak din, toplum (*Gesellschaft*) ve devlet reformlarının kaynağının da “Tanrısal” olduğunu ifade etmektedir.

Brenz bir taraftan siyasi otoritenin yetkilerini dini alana doğru genişletebileceğine cevaz verirken diğer taraftan da otoriteye bu yetkisini cemaatle işbirliği halinde almasını tavsiye eder. Bunun için de Katolik Kilisesindeki “vâizlik makamını” (*Predigeramt*) yeniden düzenleyip yetkililerin karşısına koymuştur⁹⁹¹. Brenz’in bütün iyi niyetine rağmen “görev aktarımı” onun en çok eleştirildiği konudur. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

(a) Cemaatin finansal bağımsızlığı elinden alınmış olmaktadır.

(b) Cemaatin kendi kendini idare etme yeteneği gelişmez.

(c) Geleneksel olarak Hıristiyanlığın ruhaniyetinin bir göstergesi olan ve inananları birbirlerine bağlayan cemaatin uhdesinde bulunması gereken bakım ve ilgilenme görevinin (*Sorgepflicht*) yetkililere devredilmiştir.

(ç) Tamamen cemaati ilgilendiren ve kilise hukuku ve geleneği içerisinde çözüm bulunması gereken “kilise disiplini” (*Kirchenzucht*) ile ilgili ortaya çıkan problemlerin siyasi otoriteye bırakılması⁹⁹².

(d) Böylece onun aslında elit sınıfın bir destekçisi olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır⁹⁹³.

⁹⁸⁹ Württembergische Kirchengeschichte Online – <http://wkgo.de/cms/article/print/263> (15.05.2018).

⁹⁹⁰ Brenz’in din / kilise işlerinde sorumluluk ve yetki sahibi olarak gördüğü siyasi otoriteden kastı sadece prens ya da dük vb. gibi yerel idareciler değildir, aynı zamanda bağımsız İmparatorluk Kentlerindeki (*Reichstädte*) yönetici konseyler de bu kapsama girmektedir. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 21.

⁹⁹¹ Brenz dünyevî işlerin temsilcisi olarak gördüğü politik otoritenin karşısına din işleriyle ilgilenmesi için “vâizlik makamı”nı yerleştirir. Bu makam onun gözünde din işlerinin kalbi olarak görülmektedir. Bkz.: Maisch, “Die Ordnung der”, s. 73.

⁹⁹² Brenz ve Luther’in çiftçilerin en önemli taleplerinden olan rahiplerini kendilerinin seçebilme haklarını bile reddederek aslında önemli bir fırsatı kaçırdıkları düşünülebilir. Kanaatimize göre çiftçilerin en azından bazı taleplerine kulak verilseydi cemaatin sivil otorite karşısında daha fazla bağımsız kalma ihtimali belirebilirdi.

⁹⁹³ Brenz’in bu teorisiyle hakim – kalburüstü sınıfı desteklemek istediği eleştirisine Martin Brecht’in yanıtının oldukça önemli olduğunu düşünmekteyiz: “... Bu durum en hafifiyle kolayca kaçmak olurdu. Zira Brenz bu teorinin kendisine rahat / elverişli gelmediği durumda bile bunu savunmaya ısrarla devam etmiştir.” Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 25.

Bu eleştirileri yanıtlayanlar da bunların bir kısmında haklılık payının olduğunu belirtmekle birlikte ona yönelik dini / kiliseyi siyasi otoritenin hizmetine sunduğu eleştirisini kabul etmemektedirler. Çünkü Brenz'in Kilise Düzenine bakıldığında din ve devlet ilişkisindeki dengenin korunduğu, üstelik eleştirilen bazı hususların ileriki yüzyıllarda kısmen düzeltildiği de ifade edilmektedir.

Brenz mevcut otoritenin ister yerel ya da genel ister Protestan ya da Katolik olsun "Tanrısal kaynaklı" olduğunu düşündüğünden tüm Hıristiyanların otoriteye sadece din işlerinde değil, her konuda itaat etmelerinin Tanrı iradesinin bir gereği olduğuna inanmaktadır⁹⁹⁴. Özellikle Protestan elitlere dönük olarak İncil'i savunmak amacıyla bile olsa Katolik İmparatora (Kayzer) karşı kılıç kullanılmayacağını ısrarla belirtmiştir. Çünkü Brenz'e göre İncil Tanrı tarafından yasaklanan araçlarla güvence altına alınamaz⁹⁹⁵.

Bu durumunun anlaşılması ve kabullenilmesinin zor olabileceğini hatta bu konuda kişisel menfaatlerin kişiyi kör edebileceğini belirtir. Brenz bundan dolayı siyasi elitlere gerektiğinde suskun kalmalarını hatta geri çekilmelerini tavsiye etmiştir. İmparatorun Tanrı tarafından bizim için seçilmiş doğal bir yönetici olduğunu ileri sürerek aksi takdirde Tanrı'nın emrine itaatsizlik edilmiş olacağını iddia eder. Zira Brenz yönetim işinin –bazı prenslerin düşündüğü gibi– bir imtiyaz ve keyif alanı olmadığı aksine ortak çıkar ve fayda için sorumluluk ve ihtimam alanı olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayı hiç kimsenin üst yöneticilerine itaatsizlik edemeyeceğini, yani ne halkın yerel yöneticilerine ne de Protestan yerel yöneticilerin Katolik Kayzer'e⁹⁹⁶ karşı gelemeyeceğini sık sık belirtir.

Bu gerçekten hareketle Brenz siyasi yönetimin adaletsiz taleplerine pasif bir şekilde bile direnç gösterilemeyeceğini ve buna verilecek cezaya da direnilemeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Brenz bu adaletsizliğe karşı ise çözüm olarak iki öneri sunmaktadır: İlki

⁹⁹⁴ Württembergische Kirchengeschichte Online – <http://wkgo.de/cms/article/print/263> (06.02. 2018).

⁹⁹⁵ Bu konuda Brenz "bir Türk bile yöneticilik makamına gelse insanların ona da itaat etmeleri gerektiğini söyleyecek kadar mevcut otoriteye itaat edilmesi gerektiği görüşündedir. Çünkü Brenz "Tanrısal şeref" in yansımalarının bu kişilerin kendilerinden ziyade işgal ettiği makamlar üzerinde bulunduğunu iddia etmektedir. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 18.

⁹⁹⁶ Sander Reformasyon döneminde Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunda prenslerin önemli bir kısmının Protestanlığa geçmesine karşın İmparator V. Karl'ın (Şarlken) hala Katolik kalmaya devam etmesini V. Karl'ın –aslında Habsburg Hanedanının– imparatorluğun ancak Katolik dünyasında bir anlamının kaldığını fark etmesiyle açıklamaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Sander, *Siyasi Tarih*, s. 83.

sabır ile düzgün bir dua ve ibadet, ikincisi siyasi otoritenin isteklerini ancak ve sadece kişisel olarak reddetmek. Ona göre İsa bu boşluğu dolduracaktır⁹⁹⁷.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Brenz'in bu teolojik görüşünün altında yatan nedenlerden biri her Hristiyanın din adamı olduğu fikri ise diğeri Hristiyan kardeşliği ilkesidir. Brenz bundan hareketle insanları yönetenlerin onların endişelerini insanların da kendilerini yönetenlerin endişelerini anlamak ve taşımak durumunda olan "Hristiyan kardeşler" olduğu görüşündedir⁹⁹⁸. Bu insicamı kimsenin bozmaması gerektiğini belirterek hangi nedenle olursa olsun insanlarda yönetime katılma / karışma duygusuna düzensizliğin dolayısıyla da "Tanrı karşıtlığının kokusu"nun sineceğini söylemektedir. Ona göre bu durum tam bir kaos habercisidir. Bundan hareketle Brenz merkezî bir yönetimin yani her şeyi gözetleyen ve eşitliği garanti eden merkezî bir otoritenin "ideal" bir yönetim şekli olduğu kanısındadır. Başka bir ifade ile Brenz siyasi otoritenin halkıyla güvenli bir şekilde ilgilendiği müddetçe bu durumun insanlara yetmek zorunda olduğu görüşündedir⁹⁹⁹. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Brenz'in teolojisi insanların "bireysel" olarak otoritenin kararlarını eleştirmelerine hatta mahkemeye bile başvurmalarına izin vermekle birlikte ancak toplu bir dirence asla izin vermemektedir.

Konuyu şu şekilde özetlemek ve değerlendirmek mümkündür:

- Brenz özellikle Württemberg'de ortaya koyduğu reform modeli sayesinde Almanya'da birçok siyasi elitin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu modelin önemli bir parçası da siyasi otoritelerle ilişkilerde kendini göstermektedir. Ortaya koyduğu ilkeler ve yaşama geçirdiği uygulamalarla sadece Schwäbisch Hall ve Württemberg'de değil; başta Brandenburg – Ansbach olmak üzere Heilbronn, Nürnberg, Frankfurt, Rotenburg, Dinkelsbühl ve Nördlingen gibi bağımsız İmparatorluk Kentlerinde de insanların siyasi

⁹⁹⁷ Maisch, "Die Ordnung der", s. 75. Reformasyonun karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların başında "yöneticiye itaat" konusu gelmektedir. Bu ilişki iki çatışma alanında somut olarak kendini göstermiştir. İlki Çiftçi İsyanlarında çiftçi ve köylülerin efendilerine karşı ayaklanmaları ile Protestan elitlerin (*Reichstände*) Kayzer'e karşı direnişlerinde. Öyle ki Brenz'e göre Kayzer İncil'in insanlara anlatılmasını şiddet yoluyla engellese ve yapılan müzakerelerden de herhangi bir sonuç elde edilemese hiçbir yönetici ve Protestan elit Kayzer'e karşı şiddete başvurmamalıdır. Benzer şekilde halkın da sadece imparatora değil prenslere bile isyan etmeleri kabul edilemez. Bu açıkça Tanrı'nın emrine isyan anlamı taşımaktadır. Bkz.: Wolgast, "die Stellung von", s. 297; Volk, *Johannes Brenz*, s. 107.

⁹⁹⁸ Volk, *Johannes Brenz*, s. 107.

⁹⁹⁹ O zamanlar halkın da içinde ve aktif olarak bulunduğu (belki demokrasinin başlangıç hali) bir yönetimin daha iyi olup olmayacağı tartışılmış ancak Brenz bu tür bir yönetim anlayışına fazla yüz vermemiştir. Ona göre çoğunluğun kararı gibi "bilgiçlikler" gereksiz laf kalabalığından öte anlam taşımamakla birlikte; gerçek sorumluluk Tanrı önünde duran politik makam sahibinde ve onun politik bilgeliğindedir. Bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, s. 21.

otoriteyle ilişkilerine katkı sağlamıştır. Özellikle bu yönüyle de Protestanlığa kalıcı etkiler bıraktığı söylenebilir¹⁰⁰⁰.

- Brenz'in kişisel başarılarından biri onun insanlar ile siyasi otorite arasında "dengeleyici" bir özelliğe sahip olmasıdır. Bu durum, Çiftçi İsyanlarında bariz bir şekilde görülebilir.

- Brenz'in ne düşüncelerini ne de eylemlerini hiçbir zaman otoriteyle açık bir çatışmaya girecek kadar ileri taşımadığı bilinmektedir. Bu prensibinden kilisenin ötelendiği ve arka plana itildiği zamanlarda bile vazgeçmemiştir. Onun siyasi otorite ile olan ilişkisi her zaman son derece uyumlu ve münbit bir tarzda ilerlemiştir. Elimizde onun "dengeleyici" özelliğine dönük birçok kanıt bulunmasına karşın şartsız ve koşulsuz siyasi otoriteye boyun eğdiğine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Kısaca söylemek gerekirse Brenz'in siyasi yetkilinin yanında bağımsız bir "mentor" olarak durduğunu söylemek daha doğru olacaktır¹⁰⁰¹.

- Brenz'in "ilahî kaynaklı yönetim" anlayışı beklenmedik olumlu sonuçlar doğurmuştur. Yetkililerin özellikle dini kararları cemaatle işbirliği içinde almak durumunda kalmaları onları Kutsal Kitap'ın sınırları içinde kalmaya zorladığı görülür. Benzer şekilde Kutsal Kitap'ın basılması, yerel dillere çevrilmesi ve dağıtılması gibi görevlerin de onlar tarafından üstlenilmesine yol açmıştır¹⁰⁰².

- Brenz tarafından birçok dini görevin merkeziyetçi bir anlayış ile siyasi yöneticiye bırakılması ve ona "mutlak" itaat edilmesi gerektiği anlayışı Brenz yaşarken neredeyse sorunsuz bir şekilde işlemiştir. Ancak bu sistemin sonradan kötüye gitme ihtimaline karşılık önceden yeterince tedbir alınmaması bir zaaf olarak görülmektedir. Çünkü cemaat neredeyse bütün dini ve dünyevi sorumluluk alanlarından muaf tutulmuş, el çektirilmiş ve hatta bu alanlardan tasfiye edilmiştir. Bu doğrultuda şunu söylemek mümkün

¹⁰⁰⁰ Volk, *Johannes Brenz*, s. 107. İyi bir Luther takipçisi olarak bilinen Brenz onun gibi sistematik bir "otorite" doktrini geliştir(e)memiştir. Luther'in ilkelerle hareket ediyor oluşuna karşın Brenz'in daha ziyade pratik yaşam içindeki gerçekleri gözetmesi bunun en büyük nedeni olarak gösterilebilir. Brenz'in bu konuyla ilgili açıklamaları her zaman güncel siyasi çatışmalarla bağlantılı olduğundan otorite sorunu onun tarafından iki ilişki düzeyinde tartışılmıştır: İlk olarak siyasi otorite ile halk arasındaki ilişkiler (Çiftçi İsyanları-1525), ikinci olarak ise daha alt siyasi otorite (prens vs.) ile üst siyasi otorite (Kayzer) arasındaki ilişkiler (1529'dan itibaren). Bkz.: Wolgast, "die Stellung von", s. 302.

¹⁰⁰¹ Wolgast, "die Stellung von", s. 302.

¹⁰⁰² Württembergische Kirchengeschichte Online – <http://wkgo.de/cms/article/print/263> (10.02.2018). Bu alan aslında reform inancına gönül vermiş yerel siyasi otoritelerin başarılarıyla doludur. Reformasyon döneminde en çok basılan eserlerin başında İncil gelmekle birlikte, peşinden başta Luther olmak üzere diğer reformatörlerin yazıları gelmektedir. Hem İncillerin hem de reform yazılarının basımı ve karşılıksız dağıtılması bu yöneticilerin üstlendikleri "kutsal" dinî sorumluluklardan biridir. Bkz.: Weismann, *Eine Kleine Biblia*, s.17.

görülmektedir: cemaat içindeki bazı sorumlulukların ve görevlerin mümkün olduğu kadar içeriden insanlara aktarılması ideal bir çözüm olabilirdi. Aksi takdirde sorumluluk dağıtılmadığında merkezî yönetimden çok şey beklenmekte ve sistem mecburen yara almaktadır. Öte yandan “karizmatik” dini önderlerin olmadığı sonraki dönemlerde siyasi elitler ile cemaatin menfaatlerinin çatışması durumunda çoğu zaman cemaatin menfaatlerinin ihmal edildiği bilinen bir husustur¹⁰⁰³.

5.5.2. Köylü Savaşları (1522-1525) ve Brenz’in Tutumu

16. yüzyıl Reformasyon dönemi başta Roma Kilisesi ve Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu gibi büyük güçlerin önceki bütünlüklerini kaybettiği döneme rastlar. Hem politik hem de dini şahıs ve kurumlar büyük otoriteler olarak asırlardır varlığını sürdüren Kilise'nin ve monarşinin boyunduruğundan kurtulmaya çalışırlar; nitekim prensler, piskoposlar ve manastırlar bahse konu tahakkümden çıkış sürecini aramaya başlarlar. “Teba” olarak görülen halk ise peyderpey elde edilen özgürlüklerin toplumsal sonuçlarını talep etmekle meşguldür¹⁰⁰⁴. Bu açıdan birçok kez gerçekleşen çiftçi ayaklanmaları devrin insanların özgürlük arayışlarına ve taleplerine güzel bir örnek oluşturur¹⁰⁰⁵. Zaten öteden beri dini ve siyasi otoritelerin giderek artan maddi ve manevi taleplerinden rahatsızlık duyan çiftçilerin sadece Almanya’da değil birçok Avrupa ülkesinde ayaklandıkları görülür. Özellikle 1514 yılında Güney Almanya’da başlayan “Yoksul Konrad” (*Armer Konrad*) ayaklanması 1524-1525 yıllarındaki ünlü ayaklanmanın öncüsü kabul edilmektedir¹⁰⁰⁶.

Söz konusu yıllar arasında Almanca konuşulan bölgelerde yaygın olarak görülen “Çiftçi İsyanları / Savaşları (*Deutscher Bauernkrieg*) ilk olarak Almanya’nın güneybatı kesiminde (*Schwarzwald*) başlar ve daha sonra Alsace (Fransa), Almanya’nın merkez ve

¹⁰⁰³ Bu ifadeden Brenz sonrasında siyasi otorite ile ilişkilerin tamamen bozulduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü yine Brenz’in dizayn edip yeniden aktif hale getirdiği “teftişlik” sistemi özellikle kontrol ve iletişim alanlarında kendisinden sonra da iyi çalışmaya devam etmiştir. Buna göre eksiklik, tehlikeli bir gelişme ya da birden fazla cemaati ilgilendiren herhangi bir konu olduğunda merkezden derhal hızlı bir şekilde müdahale edilir ve uygun tedbirler alınır. Öte yandan Brenz hakkında önemli bir esere imza atan Brecht, Brenz’in ortaya koyduğu halk - siyasi otorite ilişki modelinin sonradan bozulmuş olmasının –ileriki yüzyıllarda bu ilişki tarzının Protestan halkın aleyhine işlediği yerler olmuştur– bu modelin bizzat kendisinin yanlış olduğu anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Brecht, *Johannes Brenz*, ss. 18-21. Ancak bütün bunlara rağmen bu sistemin hastalığın kötüye gitmesine çok yatkın olduğunu belirtmek gerekir.

¹⁰⁰⁴ http://www.reformationwuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Reformation_in_Wuerttemberg_Schoellkopf.pdf (30.11.2020).

¹⁰⁰⁵ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 17.

¹⁰⁰⁶ Yoksul Konrad Ayaklanmasının Württemberg’i etkilediği bilinmekle birlikte Luther’in 1517’deki çıkışından yedi yıl, Ulrich’in sürgüne gönderilmesinden iki yıl sonra (1524) yine Güney Almanya’da patlak veren “Çiftçi / Köylü Savaşları”nın Württemberg’in sosyoekonomik dengesini iyice bozarak bölgeyi derinden sarstığı da bir gerçektir.

doğu bölgeleri ile Avusturya ve İsviçre kantonlarına kadar yayılır¹⁰⁰⁷. Kökeni Reformasyonun başlangıcından çok daha öncelere kadar giden bu isyanlara sadece çiftçilerin / köylülerin değil birçok sosyal sınıfın karıştığı görülmektedir. Dönemin kaynaklarına göre bu isyanlara karışanlar genelde soylu ve efendilerin tebası / uşağı durumundaki köylüler, çiftçiler, madenciler; yani sesi ve oyu olmayan politik açıdan güçsüz insanlardır¹⁰⁰⁸.

Almanya'nın farklı bölgelerinde ortaya çıkan çeşitli isyanların tarihte tutarlı bir ayaklanma olarak algılanmasının en büyük nedeni hemen hemen tüm isyancıların 12 Maddelik Bildiriye atıfta bulunmalarındır¹⁰⁰⁹. Öte yandan ayaklanmaların önce bazı Protestan din adamları tarafından desteklenmeleri bunların ekonomik olduğu kadar dini kaynaklı olduğunu da göstermektedir. Bu da ayaklanmaların Reformasyon ile bağlantılı görülmesine neden olmuştur. Ayaklanmalar Güney Almanya'nın büyük bölümüne yayıldığında ve çatışmalar prenslerin ve aristokratların merkezi iktidarına karşı yoğunlaştığında önceden çiftçileri destekleyen Luther, Bucer ve Brenz gibi sağduyulu Protestan önderler bu isyanların kısa zamanda ekonomik ve sosyal nedenlerin yanında politik amaçlara da yöneldiğini fark ederler¹⁰¹⁰. Bunun üzerine birçok Protestan önder “yönetime itaat” ve “direniş hakkı” dengesinin aşıldığını düşündüğünden bu isyanlara açık bir şekilde karşı çıkmıştır¹⁰¹¹. Aslında başlarda çiftçilerin taleplerinin aşırı olmadığını ancak Münzer (d. tkr.: 1488-1525) gibi bazı radikal önderlerin isyanın yönünü

¹⁰⁰⁷ Çiftçi İsyanlarının çıkış noktaları olan Güney Almanya'nın birçok bölgesindeki serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Wilhelm Zimmermann, *Der Grosse Deutsche Bauernkrieg*, Dietz Verlag, Berlin 1982, ss. 232-236. Kaynaklara dayalı olarak yazılan esere Friedrich Engels önemli bir Önsöz yazmış, hatta aynı isimde ayrı bir eser de kaleme almıştır.

¹⁰⁰⁸ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 154.

¹⁰⁰⁹ Çiftçiler Memmingenli Christoph Schappeler (1472-1551) ile Sebastian Lotzer (tkr. 1490-1525'den sonra) Kutsal Kitap'tan ilhamla kaleme aldıkları ve ana programları olarak lanse ettikleri “12 Madde”yi prenslere sunmuşlardır. Bu maddeler içinde “saf müjdenin vaaz edilmesi, dinin / cemaatin özgürce seçimi ve çiftçilerin vergilerden, serflikten ve angarya hizmetlerden muaf tutulmaları ile kendi din adamlarını kendilerinin seçmesi...” bulunmaktadır. Luther bu maddelerden biri (kişinin ölümü durumunda vergi borcunun kaldırılması) hariç tümünü açıkça reddetmiştir. Bu maddeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Zimmermann, *Der Grosse Deutsche*, ss. 323-332.

¹⁰¹⁰ Ayrıca bireysel, toplumsal, ekonomik ve dinî özgürlüklerin aynı anda talep edildiği bu ayaklanmaların Reformasyonla birlikte Avrupa tarihinin 1789 Fransız Devrimi'ne kadarki en büyük ve en etkili ayaklanması özelliğini taşıdığı belirtilir. Bu arada Marksist tarih yazımına göre Reformasyon ve özellikle çiftçi isyanları ilk sivil devrim hareketleri olarak değerlendirilmektedir. Bkz.: Sebastian Schmidt, *Was Stimmt?*, s. 83; ayrıca bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 65.

¹⁰¹¹ Lienhard, “Die Ausbreitung der”, s. 737. Brenz bu konuda şöyle söyler: “Eğer yetkililer Tanrı'ya karşı gelen bir şeyler yaparsa ya da halkından adaletsizlik / haksızlık yapmalarını isterlerse, [o zaman] itaat etmeyi reddedebilirsiniz. Ancak şiddete başvurursanız sonuçlarına katlanmalısınız. Bkz.: Württembergische Kirchengeschichte Online – <https://www.wkgo.de/cms/article/print/263> (21.03.2018).

değiştirdiğini söylemek gerekir¹⁰¹². Reformatörlerin –özellikle Lutheryan olanlar– prenslerin safında yer almaları ve onları desteklemeleri sonucunda daha da güç ve güven kazanan prensler bu isyanları yaklaşık 100 bin kadar çiftçiyi “acımasızca” katlederek bastırmışlardır¹⁰¹³.

Brenz’in Tutumu: Luther ve Melanchthon ile birlikte Köylü İsyanlarına dair açıkça birçok kez fikir belirten üçüncü seçkin teoloğun Brenz olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu konu hakkındaki fikirlerini onun “siyasi otoriteye itaat” düşüncesinden bağımsız ele almak yanılıcı olacaktır. Brenz Mart 1525'te matbaa yoluyla yayılan bir vaazında halk ve idareciler arasındaki ilişki üzerine ilk kez halka açık bir pozisyon almıştır¹⁰¹⁴. Ona göre 1525'teki toplumsal çatışmada belirleyici soru kendilerini Hristiyan olarak gören halkın yine Hristiyan olduklarını iddia eden ancak ilahî görevlerini kötüye kullandıkları düşünülen bir siyasi otoriteyle nasıl başa çıkmaları gerektiğidir.

Burada öncelikle söylenmesi gereken Luther gibi Brenz'in de ilkesel olarak ilahî kaynaklı olduğunu iddia ettiği siyasi yönetimin tüzel kişiliği ile öznel, olası suiistimalleri arasındaki bağlantıyı birbirinden ayırmış olmasıdır. Brenz itaat şartını kuruma bağlı olarak gördüğünden siyasi otorite resmî görevlerini ihlal etse hatta bir Türk otorite makamında bulursa ona da itaat edilmelidir; kaldı ki Hristiyan olan bir otoriteye karşı ne kadar “kötü” olursa olsun kesinlikle itaat etmek zorunluluğu vardır.

Brenz'in bu “postülat”ını İncil'den ilham alarak temellendirdiği söylenmelidir. Şöyle ki Brenz Pavlus ve Petrus'un kendi dönemlerinde talep ettikleri itaatın pagan bir otoriteye kadar uzandığı, bununla birlikte Çiftçi İsyanları sırasında istismar etse bile Hristiyan bir otoriteye daha da uygulanabilir olduğu görüşündedir. Ona göre prensip olarak şu geçerlidir: Tanrı öznel görev niteliği ne olursa olsun kılıcı / mührü / yetkiyi otoriteye vermiştir ve halkın hiçbir zaman onlara karşı şiddete başvurma hakkı ve yetkisi yoktur (HKK, Rom.; 13:1-7)¹⁰¹⁵.

Brenz'in bu konudaki görüşleri açık bir şekilde Pfalz Seçici Prensi V. Ludwig için kaleme aldığı *12 Madde Raporundan* ve konuyla ilgili Hall konseyine sunduğu raporlardan

¹⁰¹² Elton, *Reformation Europe*, s. 58.

¹⁰¹³ Yaklaşık 300 bin çiftçinin silahlı olarak ayaklandığı düşünüldüğünde bu sayının büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Bkz.: Schmidt, *Was Stimmt?*, s. 81.

¹⁰¹⁴ Wolgast, “die Stellung von”, s. 302.

¹⁰¹⁵ Wolgast, “die Stellung von”, s. 303.

ve çeşitli vaazlarından öğrenilmektedir¹⁰¹⁶. 18 Mayıs 1525'te V. Ludwig, Brenz'den (Luther ve Melanchthon gibi diğer reformatör teologlarla birlikte) “12 Madde” hakkındaki görüşlerini bir rapor halinde hazırlamalarını ister. Bunun üzerine Schwäbisch Hall'in henüz 26 yaşındaki vâizi Brenz çiftçiler tarafından prenslere sunulan 12 Madde'nin Kutsal Yazılara uygunluğunu tartışan raporunu hazırlar ve 5 Temmuz'da prenselere yollar¹⁰¹⁷.

Öncelikle Brenz Çiftçi İsyanlarının (1525) ortasında bu isyan ve çatışmaların her iki taraftaki anlayış eksikliğinden ve kişisel çıkarları ön plana almaktan kaynaklandığını; öte yandan bu isyanlarda asıl suçlu olanın halk değil, kötü yönetimiyle siyasi otoritenin kendisi olduğunu cesaretle ifade eder. Zira Brenz çiftçilerin koşullarını ve onlardan talep edilen vergileri adaletsiz bulmaktadır. Buna bağlı olarak siyasi otoritenin insanların menfaatlerini ayaklar altına aldığı yerde isyanın meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtir. Bundan sonra Brenz'in siyasi yöneticilere buldukları yerlerin sorumluluk makamları olduğunu bir ayrıcalık ve keyfi uygulama makamları olmadığını sık sık hatırlattığını görüyoruz¹⁰¹⁸.

Diğer yandan çiftçilerin hemen hemen tüm taleplerini nispi olarak saygı ile karşılamasına rağmen isyanda diretmeleri ve bu yolda kullandıkları yanlış yöntem ve araçlar nedeniyle onlara da kararlılıkla karşı çıkmaktadır. Çiftçilerin –radikal önderleri yüzünden– geri adım atmamaları sonucunda Brenz de Luther gibi tamamen prenslerin safında yer almaya karar verir. O, bir yöneticinin halkı üzerinde doğal ve Tanrı tarafından verilen bir yetkiye sahip olduğunu, dolayısıyla isyancıların şiddete başvurarak aslında Tanrı'nın iradesine karşı geldiklerini ifade eder¹⁰¹⁹.

Bütün bunlara rağmen isyanların bastırılmasından sonra Brenz galiplerin arasında bulunmasının vermiş olduğu rahatlığın aksine –Luther'in yorumunu beklemeden¹⁰²⁰– bu sefer prenslerin yüzlerine karşı artık şiddeti bırakmalarını ve bundan sonra hoşgörü ve

¹⁰¹⁶ Bir Güney Almanya kenti olan Hall'de –o zaman Brenz Hall'de vâiz olarak görev yapmaktadır– ortaya çıkan çiftçi isyanları hakkında geniş bilgi için bkz.: Zimmermann, *Der Grosse Deutsche*, ss. 370-373.

¹⁰¹⁷ Bu raporda Brenz köylülerin 12 maddelik taleplerini nispi olarak saygı ile karşılamasına rağmen onları eleştirmiş ve bu taleplerin çok azının prensler tarafından uygulanmasında ısrarcı olmuştur. Bkz.: Lienhard, “Die Ausbreitung der”, s. 737.

¹⁰¹⁸ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 26.

¹⁰¹⁹ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

¹⁰²⁰ Luther çiftçi isyanları devam ederken “*Katil ve haydut Köylü Sürüleri*” (*Mordische und Reubische Rotten der Bauren*) ismiyle bu olayları *eskatalogik* perspektif ile değerlendiren ve köylülerin şiddetle cezalandırılması gerektiğini savunan bir kitapçık kaleme almıştır. Bkz.: Lienhard, “Die Ausbreitung der”, s. 737.

uzlaşmayı esas almaları gerektiğini açık bir şekilde söyler¹⁰²¹. Siyasi otoriteye çiftçileri affetme, onlarla uzlaşma ve onlara merhamet göstermelerinin Hıristiyan olmalarının bir gereği olduğunu ısrarla hatırlatmak durumunda kalır. Bundan sonra uygulanacak sertliğin ve acımasızlığın sadece yeni kötülükler yaratacağını ifade ederek böylece siyasi iktidarın sınırlarını da göstermiş olmaktadır¹⁰²².

Köylülerin 12 maddelik taleplerinin arasında en dikkat çekici ve üzerinde en çok tartışılan rahiplerini kendilerinin özgürce seçebilme istekleridir. Bu talebe yanıt Brenz'in Luther'den farkının ortaya çıktığı konulardan biri olmuştur. Onun hem çiftçileri hem de prensleri anlamaya çalışan tavrı taraflar arasında bir "mentör" olarak görülmesine neden olmuştur. Bu, Ludwig için yaptığı 12 Madde yorumlarında tavsiye ettiği her iki tarafın da gerçek veya varsayılan haklar konusunda ısrar etmesi yerine yöneticiler ile halk arasında sorumlu bir idarî birimin / komitenin kurulması şeklinde bir işbirliği modelinden anlaşılmaktadır. Buna göre atamaların ne köylüler ne de iktidar tarafından yapılması gerektiği, aksine atamalarla bu komitenin ilgilenmesi gerektiği yukarıda söz edilmişti¹⁰²³.

Çiftçilerin başarısız isyanlarından sonraki genel görünümü şöyle özetlemek mümkündür:

- * Çiftçi ve köylüler özellikle Luther'den büyük bir hayal kırıklığına uğrarlar.
- * Prenslerin gücü ve iktidarı daha da muhkem hale gelir.
- * Reform önderlerinin halk yerine prenslerin yanında yer alması pek çok yerel yöneticinin "evanjelik / Protestan" hareketi desteklemek ve korumak istemelerine yol açar.
- * Katolikler tarafından kendi doktrin ve uygulamalarında bazı açık düzenlemelerin gerekli olduğu düşüncesi eskisine göre daha fazla düşünölmeye ve dillendirilmeye başlanır.
- * Bundan sonra siyasi otoriteler tarafından dini reformlar ile sosyal reformların birbirlerinden ayrıştırılmaları yönünde çabaların yoğunlaştığı görölmektedir.

¹⁰²¹ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 18-

¹⁰²² Maisch, "Die Ordnung der", ss. 73-74.

¹⁰²³ Wolgast, "die Stellung von", ss. 297-326.

* Protestan kiliseler yavaş yavaş bağımsız bir biçim almaya başlamıştır¹⁰²⁴.

* Bundan sonra bazı insanların Papalığı ve imparatorluğu hatırlatan ne varsa karşı çıkma yoluna girdikleri görülür.

* Güney Almanya'daki Protestan isyancıların çoğu Luther'in bu mücadelede prenslerin yanında yer almasına tepki olarak Zwingli'yi takip etmeye karar verir¹⁰²⁵.

Çiftçi İsyanlarının etkili olduğu ve teopolitik dokuyu değiştirdiği bölgelerin başında Württemberg'in geldiği söylenmelidir. 1514 Yoksul Konrad ayaklanmasından büyük yara alan Württemberg 1524'teki ünlü çiftçi isyanlarıyla da ekopolitik açıdan sarsılmıştır. Bu isyanların makamından alınmış / azledilmiş Württemberg Dükü Ulrich'e dolaylı olarak bir faydasının dokunduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki Ulrich'in reform inancına katılmasıyla (1523) aynı zamana denk gelen isyan/lar sürecinde Württemberg'i Habsburglardan alabilmek için isyancılarla işbirliğine gittiği bilinmektedir.

Son olarak, Luther kendisine yapılan eleştiriler üzerine o zaman niçin böyle konuştuğunu sekiz yıl sonra şöyle açıklamıştır: "Ama Tanrı bana böyle konuşmamı emretti."¹⁰²⁶ Luther'in bu konuşmasından da onun bir "ilke ve prensip insanı" olarak ne pahasına olursa olsun teolojisinden taviz vermek istemediği anlaşılır. Brenz ise birçok konuda Luther ile genel olarak benzer düşüncelere sahip olmasına karşın onun –daha– "radikal" tutumundan hep kendini ayrı tutmaya çalıştığı ve "ılımlı" Lutheryan bir tarzı benimsediği görülmektedir¹⁰²⁷.

5.6. İnsan, Aile ve Toplum

İyi bir eğitim alan Brenz'in dini ve entelektüel kişiliğinin derinliği, teolojik bakış açısının güçlülüğü, açık ve basit anlatım üslubu¹⁰²⁸ ve uzlaşmacı yapısı onu reform tarihinde müstesna bir yere oturtmuştur. Bu özellikleri Brenz'i neredeyse tüm Almanya'da çok okunan bir reform yazarı, Protestan dünyanın en iyi "kilise düzenleyici"lerinden biri ve başarılı bir toplum ve kent reformcusu yapmıştır. Aynı zamanda birçok prensin, devlet

¹⁰²⁴ Haas vd., *Martin Luther*, s. 126.

¹⁰²⁵ Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 17.

¹⁰²⁶ Schmidt, *Was Stimmt?*, s. 81.

¹⁰²⁷ Wolgast, "die Stellung von", s. 325.

¹⁰²⁸ Brenz'in çatışmadan uzak uzlaşmacı üslubuna hem konuşma hem de yazı dilinde rastlanmaktadır. Luther onun bu özelliğini övmektedir. Brenz'in Luther ile ilişkisi hakkında daha fazla bilgi için dördüncü bölümdeki Brenz'in Diğer Reformatörlerle İlişkileri başlığına bakılabilir.

adamının ve sayısız soylu ve sıradan insanın kendisine danıştığı bir “reform danışmanı” haline getirmiştir¹⁰²⁹.

Brenz’in düşünce ve güncel hayatının merkezine İncil’i (*Evangelium*) koyması ve yaşamını bunun çevresinde örmeye çalışması onun bu çok yönlü reform kişiliğinin oluşmasındaki en büyük etken olarak değerlendirilmektedir. Zaten onun reform hayatındaki Kilise ve topluma dair yaptığı tesbit ve tenkitlerin özünü Kutsal Kitap’tan uzaklaşılması olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Brenz’in reform adına yaptıklarına bakıldığında onun en iyi kilise reformcularından olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü “kilise” kavramından ister kurumsal kilise yapısı ister cemaat / inançlılar anlaşılın her ikisinde de reform tarihinin en dikkat çeken figürleri arasındadır. Kurumsal kilise organizatörlüğündeki yetkinliği ile döneminin en aranan birkaç kişisinden biri olduğu hemen hemen bütün reform tarihçileri tarafından kabul görmektedir. Buna ek olarak cemaatin / insanların (reforma) dönüşümü konusunda yaptıklarına bütün olarak bakıldığında ise kendisine bir “toplum / halk reformcusu” demenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Luther’in “Devlet Reform”na karşı Brenz’in “Toplum Reformu”: Başlıktaki bu cümleden –birini diğerine feda etmeden– Brenz’in devletin yerine toplumun öncelenmesi gerektiği fikri anlaşılmalıdır. Reformasyon, gelişim sürecini ifade eden 1555 tarihine kadar genelde Protestan önderlerin öncülük etmesi ve siyasi otoritelerin de kararlar almasıyla ilerlemiştir. Bu yüzden başta Luther olmak üzere birçok reformatörün önceliğinin sivil yöneticileri ikna etmek olduğu görülür. Halkın iknası bunlardan sonra gelmektedir. Çünkü o dönem şartları insana henüz özgür din seçimi hakkını verecek aşamaya ulaşmamıştır. Bu en açık haliyle 1555 tarihli Augsburg Din Barış Görüşmelerindeki en önemli karar olarak nitelenen –ki doğrudur ve Protestanlar için kesin bir zaferdir– artık insanların yöneticilerinin dinine girebilme hakkına sahip olabileceğine dair kararından anlaşılmaktadır. Bu kararlarda dikkat çeken husus kişiye inancını seçme hakkının verilmemiş olmasıdır.

Böyle bir ortamda Luther’in amacının “anlaşılabilir” olduğu kesindir, ancak Brenz’in bir etki ve yetki makamında olmayan “sıradan” insanları yani toplumun büyük çoğunluğunu oluşturanları reforma ikna etme çabası onun daha sağlam bir reform temeli

¹⁰²⁹ Brenz’in kendisine danışılan hangi konu olursa olsun onun hiçbir zaman teolog ve din adamı kimliğinden dışarı çıkmadığı vurgulanması gereken önemli bir husustur.

inşa etmeye çalışmasını göstermektedir. Ona göre reform kilisesi en azından soylu, yönetici ve bürokratlar kadar sıradan insanların da reforma kazandırılması ve onu içselleştirmeleri için uğraş verilen bir kilise olmalıdır. Bu noktada Brenz'deki vurgunun *devlet* kilisesi yerine *halk / toplum* kilisesinde olduğu ve onu Luther ile zıt olmasa da “yan” koltuğa oturtanın aralarındaki bu “öncelik” farkı olduğu görülmelidir.

Brenz bu konuda “kilise” kavramına yüklediği anlamdan da destek almaktadır. Ona göre kilise reformu sadece kurumsal anlamda kilise –hatta devlet– yapılarının dönüşmesiyle değil, bölge halkının da “evanjelik“ dönüşüm yaşamıyla tamamlanacaktır. Dolayısıyla başarılı bir kilise reformunun üç şeyi tamamlaması gerekmektedir: Birincisi kilise kendi inanç sistemine göre ayin, sakrament ve tören gibi uygulamalarını hakkıyla yerine getirebilecek dönüşümü, ikincisi cemaatini kendi inancı doğrultusunda yetiştirebilecek eğitim (yeterli okul, öğretmen, materyal vs.) dönüşümünü sağlayabilmiş olmalıdır. Üçüncü olarak da kiliseye gelen gelmeyen herkesin maddi – manevi ihtiyaçlarıyla ilgilenebilecek yeterli imkan, kapasite ve personele sahip olmalıdır. Brenz'in Schwäbisch Hall'de ve Württemberg'de oluşumuna katkı sağladığı kilise dönüşümünün bunları hakkıyla başardığını söylemek mümkündür¹⁰³⁰.

Bu noktayı tam kavrayabilmek için dört farklı faaliyetine bakmak yerinde olacaktır:

(a) Kateşizmler (ilmihaller): Temel inanç içeriklerini soru-cevap formatında işleyen ve genelde gençlerin din eğitimi materyali olarak kullanılan kateşizmler Orta Çağlar boyunca pratik hayatta her yaşta insanın kullandığı dini bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Brenz 25 yıl reform faaliyetinde bulunduğu Schwäbisch Hall'de reform hayatının başında gençlerin ve ailelerinin köklü bir reform eğitimi almaları amacıyla kaleme aldığı (*Küçük Kateşizm* –1527) kateşizm ile bölgede bir dönüşüme imza atar.

Luther'in kateşizmini 1528'de yazdığı düşünülünce Brenz'in ondan bile önce yazmış olması dikkate değerdir. Bununla reform tarihinin ilk kateşizm yazarı olarak tarihe geçtiğinin bilinmesi gerekir. Ardından Marburg Müzakeresinde Brenz'i ilk fark eden prenslerin –bu isimlendirme zaman zaman bütün yerel yöneticiler (dük, kont, vs.) için de kullanılmaktadır– başında gelen Württemberg Dükü Ulrich'in talebi üzerine ikinci kateşizmini Württemberg gençleri için yazar (*Büyük Kateşizm* – 1535). Bu onun bir reform insanı ve toplumu yaratma arzusunun bir göstergesidir. Günümüzde bu kateşizmlerin

¹⁰³⁰ Maisch, “Die Ordnung der”, s. 79; Maurer ve Kuno Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 173.

etkilerini Schwäbisch Hall ve Württemberg’de görmek ve birçok Protestan bölgede izlerini sürmek mümkündür¹⁰³¹.

(b) Eğitim: Brenz’in kateşizmlere verdiği önemden de anlaşılacağı gibi o, Reformun yayılması ve sağlam temeller üzerine inşa edilmesi için eğitimin önemini çok erken yaşta hatta birçok reformatörden de erken bir dönemde fark eder. Onun ne kadar iyi bir eğitimci olduğu Württemberg’de açtığı okullardan bazılarının hala eğitim faaliyetine devam ediyor oluşundan anlaşılmaktadır. Brenz’in tüm çocuklara temel eğitimi zorunlu tutmak ile kız çocuklarının da erkekler gibi bu zorunluluğa tabi tutulması gerektiği anlayışı onu çağdaşlarından bir adım öne çıkarmaktadır. Brenz’in açtığı ya da açılmasına öncülük ettiği okullar sadece bölgenin diğerlerinden daha hızlı gelişme göstermesine yaramaz, aynı zamanda birçok bölgeye örnek olmasıyla tüm Reform hatta Katolik dünyası için de bir rol model olur¹⁰³².

(c) Sosyal Yardımlaşma: Günümüzde Protestan dünyanın birçok bölgesinde kiliselere bağlı çeşitli vakıflar, yardım kuruluşları, hastaneler, okullar vd. temelini 16. yüzyıldaki reformun yayılması ve yerleştirilmesi adına yapılan faaliyetlere kadar götürmek mümkündür. O dönemde başlanan bu gibi sosyal faaliyetlerin birçok Hıristiyan kilise, prenslik, devlet tarafından örnek alınarak devam ettirildiği bilinir. Brenz bu gibi sosyal faaliyetlere dönemindeki birçok reformatörden daha fazla önem vermiştir. Örneğin Schwäbisch Hall’de ihtiyaç sahipleri ve alt sınıftan insanların çocuklarının eğitimi için kurduğu vakıfların o zamanlar için çok etkin çalıştığı bildirilmektedir. Hatta “Türk sorunu”¹⁰³³ karşısında imparatorun talep ettiği maddi yardımları kendi kurduğu vakıflar üzerinden organize edip imparatora yolladığı da bilinen bir husustur¹⁰³⁴.

(d) Vaazlar: Döneminin en ünlü vâizlerinden biri kabul edilen Brenz için vaaz her zaman her yerde sürekli bir reform faaliyetidir. Kateşizmler ve eğitim yoluyla gençleri

¹⁰³¹ Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 13-14; Fick, *Das Evangelische Württemberg*, s. 23.

¹⁰³² Brenz kızları zorunlu eğitime tabi tutmasını Tanrı’nın herkesin Tanrısı olduğu ve kutsal metinlerin erkeklere olduğu kadar kızlara da hitap ettiği argümanıyla delillendirmektedir. Aynı zamanda Brenz eğitimin yaygınlaşması kadar onun içeriğine de önem vermektedir. Bu bağlamda hangi sosyal tabakadan olursa olsun ileri bir eğitim almak isteyenlerin Latince öğrenmelerini şart koşmuştur. Bkz.: Hermann Ehmer, “Johannes Brenz als Reformator der Schule”, *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), Chr. Scheufele Verlag, Stuttgart 200. ss. 241-264.

¹⁰³³ Bu konuda Brenz’in görüşü kısaca şöyledir: Tanrı Türkleri biz Kutsal Kitap’tan uzaklaştığımız ve ahlakımız zayıfladığı için başımıza musallat etmiştir; toplum ahlakını düzeltirse Tanrı onları başımızdan alacaktır. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi ona göre insanlar kendilerini düzeltmedikçe Tanrı onların başını sıkıntı ve beladan kurtarmayacaktır. Bu konu hakkında daha fazla bilgi almak için dördüncü bölümdeki Dış Öteki Olarak Türkler başlığına bakılabilir.

¹⁰³⁴ Maisch, “Die Ordnung der”, s. 79.

hedef alırken, vaazlar yoluyla da yetişkinleri hedef aldığı görülür. Onun başarısında verdiği vaazların etkisi gözardı edilemez. Bunu en önce fark edenlerin başında gelen Württemberg dükü Ulrich Brnz'i kendisine önce danışman yapmış sonra bölgesindeki din işlerinin başına getirmiş daha sonra da onu Stuttgart'ın mekez kilisesi olan Stifskirche'ye başrahip atamıştır. Brenz hayatı boyunca kendini –Tanrı'nın Kelamını anlatan vâiz– dışında başka bir isim / sıfat ile nitelendirmemiştir. Nasıl ki Melanchthon reformun entellektüel önderi kabul ediliyorsa Brenz de reformu vaazlarıyla halka ulaştıran bir halk / toplum reformcusu kabul edilmektedir.

Brenz için yukarıda saydığımız neden-olaylardan hareketle şunu söylemek mümkündür: Onun reform faaliyetlerinin arka planında aynı kaynaktan (KK) beslenen evanjelik bilinci yüksek, fikrî ve dini bağımsızlığını Kutsal Kitap temelinde kazanmış “onurlu” ve ahlakî olgunluğa sahip kişilerden oluşan bir toplum inşa etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İnsanın onurunu bütün ilkelerin üstünde tutan bir yaklaşıma sahip olduğu bilinen Brenz'e göre “onur” insanın Tanrı ile ilişkisinin bozulmamış olmasına bağlıdır. Bu düşüncesinin yansımalarını özellikle Çiftçi İsyancıları ile Anabaptistlere yaklaşımında görmekteyiz. Öte yandan Luther ile bu konuda ayrı düştüğü hatırlanmalıdır. Luther Çiftçi İsyancıları sonunda feodallere seslenerek “onurlu” efendilerin / prenslerin isyankarlara (*bâğî*) gereken cezayı ertelemeyen vermeleri gerektiği çağrısında bulunur. Buna karşın Brenz ise “onurlu” prenslerin Tanrı'nın merhametiyle yaklaşmaları gerektiğini belirtir. İkisi arasındaki bu ayrışmanın “öz”e tealluk eden bir mesele olmadığı bilinmekle birlikte önceliklere etki ettiği barizdir¹⁰³⁵.

Brenz'in bu yaklaşımının farklı bir açıdan yansımalarına ise Katolik din adamlarının evlenme yasağı hakkındaki tutumunda rastlamaktayız. Ona göre bu kural ne insan aklı, tabiatı ve onuruna ne de Kutsal Kitap'a uygun düşmektedir. Bununla birlikte birçok insanın şahit ve şikayetçi olduğu din adamlarında görülen bazı ahlaka muğayir davranışların temelinde ise onların evlenemeyeceğine dair kuralın yattığını hesaba katmaktadır. Zaten kendisi de evlenerek Katolik Kilisesinin bu teolojik uygulamasına karşı

¹⁰³⁵ Sebastian Castello, “Johannes Brenz über ob die Obrigkeit mit Recht die Wiedertäufer oder andere Ketzer töten kann”, *Das Manifest der Toleranz*, (Der. Wolfgang F. Stammler), Alcorde Verlag, Stuttgart, ss. 87-109.

açıkça karşı çıkmış, hatta Kilise ile resmî ve dini bağına tamamen koparmayı göze alma cesaretini göstermiş olmaktadır¹⁰³⁶.

Bütün bunların sonucunda altının çizilmesi gereken bir husus da şudur: Brenz aileyi, toplumu ve kiliseyi reforme etmeye çalışırken toplumun bölünmesi ve huzursuzluğa düşmesi tehlikesine karşı da her zaman teyakkuzda olmuştur. Ancak huzurun bozulmaması adına yanlış gördüğü inançları da savunmaktan kaçınmamıştır. Son olarak Brenz'in bir reformatör olarak görevini yaşadığı dönemde bütün Protestan dünyaya örnek bir kilise ve toplum modeli bırakarak yerine getirdiği söylenebilir¹⁰³⁷. Bu, kiliselerini ve toplumlarını reforme etmeye karar veren reformatörlerin ve prenslerin ilk başvurduğu kişilerin başında Brenz'in gelmesinden anlaşılmaktadır.

5.7. Brenz ve Ötekiler

16. yüzyıl Avrupa'sında Katolik Kilisesi tarafından "öteki" olarak telakki edilen Reform hareketlerinin trajik bir şekilde Kilise ile birçok ortak "öteki"ye sahip olduğu görülür. Bunun da temelinde Orta Çağ insanının kendisinden farklı olanı apokaliptik bir anlayış üzerinden "öteki"leştirdiği düşünülmektedir. İster "cadı" olarak nitelenen kadınlar ister Anabaptistler olsun ya da dıştan gelen tehdit olarak Türkler olsun Protestanların bunlara bakışı Katolik Kilisesinden farklı olmamıştır. Bu da Avrupa insanının öteki algısında ortak bir zemin olduğu algısı yaratmaktadır.

Burada öncelikle Reformun önde gelen öncülleri olarak Luther ile Brenz'in öteki algılarında aralarında mahiyet farkının olmadığını; aksine derece farkıyla yetinmiş olmalarının vurgulanması gerekir. Ancak hümanist değerler açısından bakıldığında bu farkın onu Luther'e göre modern insana daha yaklaştırdığının da altının çizilmesi gerekir. Bu düşünceden hareketle, Brenz'in ötekine bakışının daha sarıh bir şekilde anlaşılabilmesi için onun "cadı avları çılgınlığı"na, ardından Anabaptistlere ve daha sonra da Türklere bakışı ele alınacaktır.

¹⁰³⁶ Bu bağlamda toplum reformuna dair ilk yaptıkları arasında evlenme hukukunun akışını yeniden düzenlemek olmuştur. Öncelikle evlenmeyi Kilise hukukundan dünyevî otoritenin görev alanına nakletmiş ve bu nakilden sonra boşanma, zina ve evliliğe mani durumlar gibi konularda yeni (reformist) düzenlemeler yapılmasını yönetim konseyinden talep etmiştir. Bunu talep eden dilekçenin varlığı bilinmekle birlikte yönetim konseyinden bu doğrultuda bir kararın çıkıp çıkmadığı, çıktıysa nasıl uygulandığı henüz bilinmemektedir. Bkz.: Maisch, "Die Ordnung der", s. 79.

¹⁰³⁷ Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 50.

5.7.1. Cadı Avları Fenomeni

“Ich will der Erste sein, der Feuer an sie legt.”

(Onlara ilk odunu atan ben olmak istiyorum)

Martin Luther

Bazı bilim insanları tarafından Orta Çağ genel olarak korku ve saplantılarla ilişkilendirilir. İster doğal olaylar ve insani felaketler ister şeytan ve cehennem gibi dini inançlar olsun bunların birçoğu Orta Çağ insanı tarafından birer *apokaliptik* korku nesnelere haline gelmiştir¹⁰³⁸. Bu bilim insanlarına göre Orta Çağ Kilisesi “makul iyi”nin karşısına şeytan, cadılar, büyücüler gibi “kötü” varlıkları yerleştirerek bu korkuların beslendiği ana merkez haline almıştır¹⁰³⁹.

Reformasyonun birçok dini, sosyal ve siyasi konularda değişim ve dönüşüme öncülük ettiği bilinir. Ancak Orta Çağ Avrupa’sına hakim olan korku ve saplantıların bir devamı olan “cadı avı çılgınlığı”nın ortadan kalkmasında kendinden beklenen performansı gösterdiği söylenemez. Reformasyonun öncüsü kabul edilen Luther’in “cadı avı çılgınlığı” konusundaki yaklaşımı Katolik Kilisesinden çok farklı olmamıştır. Buna mukabil Brenz’in ondan daha “hümaniter” bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir. Brenz’in bu konudaki yaklaşımını daha iyi anlayabilmek için ilgili konunun Orta Çağdaki tarihî serüvenine ve ardından Luther’in konuya yaklaşımına bakmamız yerinde olacaktır.

Hıristiyan Avrupa dünyası 12. ve 13. yüzyıllarda düşünceler, değerler ve bakış açıları tarihindeki başlıca dönüm noktalarından birini yaşar. Değişime uğrayan değerlerin başında gelen “günah” kavramında iki tür değişikliğe gidilir. Birincisi günahkârın gerçekte yaptığı işlerden ziyade niyeti vurgulanmaya başlanır, dolayısıyla adli uygulama o zamana kadar “suçlama”ya odaklanmışken yeni vurgu artık “günah çıkarma”ya doğru kayar¹⁰⁴⁰. Ancak bu dönüşüm Kilise’nin eline yeni bir koz vermiştir: İnsanların niyetlerini

¹⁰³⁸ Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 63.

¹⁰³⁹ <http://www.glauben-undbekennen.de/christlich/zauberei.htm> (03. 04. 2018)

¹⁰⁴⁰ Bu yöntemin çok sonraları “Psikanaliz” ve “iç gözlem”e yol açtığı bilinmektedir. Şayet 13. yüzyılda Katolik Kilisesi tarafından engizisyon aracılığıyla çarpıtılmamış olsaydı daha erken bir tarihte çok daha önemli gelişmelere kapı aralayabileceği ifade edilmektedir. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 63.

sorgulamak. İleride ortaya çıkacak olan cadı avlarında Kilise ve mahkemeler bu insanları – ki bir kısmının “şifacı” oldukları bilinir– yaptıklarından çok niyetlerini itham ederek cezalandırma yoluna gideceklerdir. İkincisi ise Katolik Kilisesi günah kavramının kapsamını genişleterek günahı bütün “insan olma hali”nin kökenine yerleştirir. Bu da insanın tüm hayatını günahı yenmesi, yani ezeli ve ebedi ilahi mutluluğu elde etmesi için yaptığı ruhsal mücadeleyi bu amaç uğruna harcamasının yolunu açacaktır. Böylece Kilise “günah” kavramına yüklediği (yeni) anlamlar üzerinden *apokaliptik* korkuları hem beslemiş hem de yönlendirmiştir¹⁰⁴¹.

Orta Çağın son yüzyılından başlamak üzere 18. yüzyıla kadar varlığını sürdüren “cadı avı çılgınlığı” bu korku ve saplantıların modern Avrupa tarihine doğru uzanan bir devamı niteliğindedir. Günümüz tarihçileri tarafından bu dönem “cadı avları dönemi” olarak tanımlanmaktadır. Yaklaşık 350 yıl süren bu dönem (1430-1780) sistematik bir takibat sürecini, giderek bu sürece göre kendini organize etmiş kurumları ve geliştirilmiş hukuksal bir altyapıyı ifade eder. Hemen hemen tüm Avrupa kıtasını (Britanya adaları ve Rusya dâhil) etkisi altına alan bu çılgınlık dönemi boyunca binlerce masum insan yakılarak katledilmiş, ağır işkence altında sakat bırakılmış, çoğu kez hiçbir kanıt olmaksızın hüküm giymiş, aforoz edilmiş veya malı mülkü Kilise tarafından müsadere edilerek sürgüne gönderilmiştir¹⁰⁴².

Cadı avı histerisinin Doğu-Batı fark etmeksizin “aydınlanan” bir Avrupa’da yaşanmış olması bugün bizleri en çok şaşırtan durumdur. Yaklaşık 50 bin kişinin canına mal olduğu düşünülen bu toplumsal cinnetin tereddüde yer bırakmayacak gerçeklerinden biri çok büyük oranda kadınların “cadı” olarak nitelenmiş olmasıdır. Yapılan bir araştırma 1519-1777 yılları arasında cadılıkla suçlanan her dört kişiden birinin kadın olduğunu göstermektedir. Bu durum Katolik Kilisesinin kadına kestiği “ilk günahın gecikmiş hesabı” olarak yorumlanmaktadır. İlk günahta kadının üstlendiği rolün şeytanın kendisi kadar önemli olduğu bahsi erken dönem Kilise Babalarına kadar geri gider. Örneğin kadının doğası gereği şeytan tarafından kandırılmaya dolayısıyla suça eğilimli yapısı üzerine düşünceler Augustinus (354-430) tarafından başlayarak Aziz Thomas’a (1225-1274) kadar birçok Kilise öncülerinin katkılarıyla geliştirilmiş ve temellendirilmiştir.

¹⁰⁴¹ Bu bağlamda “Yedi Ölümcül Günah”ın listesini (kibir, açgözlülük, öfke, kıskançlık, şehvet, oburluk, tembellik) hazırlayan Kilise tövbekar olmayan günahkarın cehennem ile cezalandırılacağını belirtmiştir. Bkz.: Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, s. 64.

¹⁰⁴² Haydar Akın, “Avrupa’da Cadı Avı Çağı”, *Toplumsal Tarih*, S. 124, ss. 24-29.

İlk olarak 1293'te rastlanan "cadı" (*Hexe*) kavramı Katolik Kilisesine karşı bir başkaldırı anlamında ancak 1419'daki bir hukuk metninde yer almıştır¹⁰⁴³. Ancak günümüzdeki içeriğiyle bilinen cadı avlarına giden süreci Papa VIII. Innocentius'un (Papalık dön.: 1484-1492) 5 Aralık 1484 tarihli *summis desiderantes affectibus* adlı fermanının başlattığını belirtmek gerekir. Bu ferman yaklaşık altı yüz yıldır süregelen inançları kökten değiştirmeyi amaçlayarak bir dönüm noktası oluşturur. Şöyle ki o zamana kadar bilindiği şekliyle cadıların hasta ve melankolik ruhların gördüğü halüsinasyonlar olmadığı, aksine şeytanla işbirliği yaparak Katolik Kilisesine karşı kurulmuş planlı komplonun birer parçaları oldukları düşüncesi bu çılgınlığın yaygınlaşmasına giden sürecin miladını oluşturur.

Cadıların şeytanla aralarında kurulan ilişki zamanla cadılarla şeytan arasında varılan bir anlaşma sonucu "şeytan tarikatı"nın kurulmasına kadar varmıştır. Bu tarikatın varlığına olan sarsılmaz inanç büyük "cadı avı çılgınlığı"nın ana nedenlerinden birini oluşturmuştur. Öte yandan Avrupa topraklarında kuraklık, dolu ve fırtına gibi olumsuz iklim koşullarına; salgın hastalıklar ve savaşlar gibi insani felaketlere bağlı olarak kötüleşen yaşam koşulları insanların bir "günah keçisi" (*Sündenbock*) aramalarına yol açmış ve insanlar da bu günah keçilerini –maalesef– en yakınlarda aramayı ve bulmayı tercih etmişlerdir.

Cadı avı çılgınlığı neredeyse bütün Avrupa ülkelerinde varlığını hissettirmiştir. Almanya, İsviçre ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde gündelik hayatın birer parçası olacak kadar yaygınlaşmış özellikle 1560-1630 yılları arasında zirve noktasına ulaşmıştır. Toplam kurban sayısı çoğunluğu Almanca konuşan Orta Avrupa ülkelerinden olmak üzere 60 bine yaklaştığı tahmin edilmektedir. Özellikle bugünkü Almanya toprakları 22 bin beş yüz kurban ile başı çekmektedir. Birçok konuda farklılığıyla dikkat çeken Britanya ise yukarıda zikredilen ülkelere nispetle bu süreci daha az ölümle atlatmıştır¹⁰⁴⁴.

Bir talihsizlik de reform döneminde bu çılgınlığın artması olmuştur. Öyle ki ne Hümanizma ve Rönesansın şekillendirdiği insan tipinin ne de düşünce dünyalarında doğaüstü güçlerin etkin olmadığı "burjuva" sınıfının gelişmesi ne yazık ki bu çılgınlığın tamamen ortadan kalkmasına imkan sağlayamamıştır. Avrupa tarihindeki bu "kara

¹⁰⁴³ Akın, "Avrupa'da Cadı Avı", ss. 24-29.

¹⁰⁴⁴ Akın, "Avrupa'da cadı avı" ss. 24-29.

leke'nin Avrupalıların hayatından çıkmasının gecikmesinde Luther gibi bazı öncü reformatörlerin etkisi görülmektedir. Buna karşın bu konuya daha insancıl yaklaştığı bilinen Brenz bununla Avrupa'da din özgürlüğünün öncülerinden biri olduğunu göstermiştir.

Brenz Reformasyonun en tartışmalı teolojik konusu olan komünyon tartışmasında ton farklılığına rağmen Luther'e yakın görüşler serdetse de "cadı avı çılgınlığı" konusunda onunla ayrı düşmeyi göze almıştır. Luther ile Brenz'in bu konuda çakıştığı ve çatıştığı noktalar vardır. Luther Brenz gibi cadıların (ve şeytanın) varlığına inanmakla birlikte insan üzerindeki etkileri konusunda Brenz'den ayrılmaktadır. Luther cadıların cezalandırılması için gerekli teorik zemini şöyle kurmuştur: Şeytana uyan insan (cadı) kötülüğü kendi isteğiyle yaptığından cezayı hak etmektedir¹⁰⁴⁵.

Luther bu konudaki fikirlerini 1526'da Wittenberg cemaatine verdiği cadılarla ilgili bir vaazında net bir şekilde ortaya koymuştur. Onların büyücülük yaparak insan, sığır ve mahsullere zarar verdiğine kesinlikle inandığını dile getirdikten sonra yaptıklarını sihir ve büyülerin gerçek hayatta var olan somut suçlar gibi cezalandırılması gerektiğini iddia eder. Bu vaazında "cadılar"a işkence, koğuşurma ve yakılarak öldürülme dâhil her türlü cezanın verilmesi gerektiğini dikkat çekici cümlelere dile getirir. Örneğin şu ifadesi çok manidardır: "Onlar [cadılar / büyücüler] çeşitli şekillerde hasar verirler, bu yüzden öldürülmeleri gerekir... Onlara ilk odunu / ateşi atan kişi ben olmak istiyorum."¹⁰⁴⁶ Bu düşüncesine kanıt olarak da "Büyücü kadının yaşamasına izin vermemelisin" ayetini gösterir (YKK, Çıkış; 22: 18)¹⁰⁴⁷. Öyle görünüyor ki Luther'in bu konudaki yaklaşımı eleştirdiği Orta Çağ düşüncesinden pek farklı değildir.

Brenz bu meşum olaya Luther'den daha "hümaniter" bir tarzda yaklaşır. Onun konunun özünü teşkil eden şeytanın gücü ile "büyücü" (olarak kabul edilen) kişi arasında kesin bir çizgi çektiği, dolayısıyla şeytanın gücü konusunu Luther'e göre daha "gerçekçi" ele aldığı görülür. O da Luther gibi şeytanın insanları "kötü niyetlere" sevk etmesinin mümkün olduğunu ve cadıların varlığını kabul eder¹⁰⁴⁸. Benzer şekilde büyücülerin (cadıların) de herkes gibi suçu ispat edildiği takdirde mutlaka cezalandırılması

¹⁰⁴⁵ <http://theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, S. XXXVIII-XXX (14. 05. 2018).

¹⁰⁴⁶ "Ich will der Erste sein, der Feuer an sie legt."

¹⁰⁴⁷ <https://www.luther2017.de/kr/wiki/hexen/kai-lehman-martin-luther-glaubte-fest-an-hexen/> (14. 05. 2018).

¹⁰⁴⁸ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 178.

gerektiğini¹⁰⁴⁹ hatta İmparatorluk hukuku ve Musa hukukuna göre şeytanla ittifak yapmanın –kadını kandırarak büyücülüğe bulaştırma– cezasının ölüm olduğunu savunur (YKK, Çıkış; 22: 18)¹⁰⁵⁰. Ancak Luther’in aksine bu insanların yanlış suçlamalarla günah keçisi (*Sündenbock*) yapılmasına ise karşı çıkmaktadır¹⁰⁵¹.

Brenz vaazlarında cadıların dolu ve sel gibi “tabiat” olaylarına neden olamayacağı gibi hastalıkların, kazaların ve ölümlerin sebebinin de bunlar olmadığını açık ifadelerle ortaya koyarak yetkilileri “şüphelileri” gerçek / somut delil olmadan idam etmeye karşı uyarır¹⁰⁵². Öte yandan insanlardan başlarına gelen “doğal” ya da “ruhi” her türlü sıkıntının “büyücülük” ile ilgisinin olmadığını aksine “Tanrı’nın işi”, “O’nun bize bir cezası / sınavı” ve “O’na tövbe etmek için bir fırsat” olduğunu fark etmelerini beklemektedir¹⁰⁵³.

Brenz cadı avlarını tamamen ortadan kaldıramasa da yetkililere onlardan kaçınmanın bir yolunu gösterir: “On suçluyu cezasız bırakmak masum bir kişiyi haksız bir şekilde cezalandırmaktan evlâdır”. Benzer şekilde onun gösterdiği bir çıkış yolu da “büyücüleri / cadıları (talihsiz kadınları) doktorlara ve teologlara tavsiye etmenin onları infazcıya teslim etmekten daha iyi olduğu”nu belirtmesidir¹⁰⁵⁴. Onun bu ifadelerinden Orta Çağ “cadı” inancına herhangi bir değer atfetmediği anlaşılmaktadır. Çünkü aksi durum Tanrı’nın etkisiyle gerçekleşen olayları başkalarına / cadılara yüklemek anlamına gelecektir. Brenz’in bu yaklaşımının cadı davalarının muhaliflerinin sonradan Brenz’i delil olarak göstermelerine yol açtığı bilinmektedir¹⁰⁵⁵.

Brenz’in hem reform anlayışının bir gereği olarak Kutsal Kitap’ı yeniden yorumlarken hem de Luther reformunu tatbik ederken her zaman dini idealler ile aktüel hayat arasında “gerçekçi” bir korelasyon kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu da onun hem “öteki”ne hem de teolojiye bakışında insana bütün olarak değer vermesinden kaynaklanmaktadır. Kısaca Brenz’in günümüz modern hoşgörü anlayışına sahip olduğu söylenemese de döneminin öncüsü kabul edilebilecek uzak görüşlü ve basiretli bir anlayışa sahip olduğu gönül rahatlığıyla söylenebilir.

¹⁰⁴⁹ http://www.linkfang.de/wiki/Johannes_Brenz (14. 05. 2018).

¹⁰⁵⁰ “Büyücü kadını yaşatmayacaksınız”.

¹⁰⁵¹ Ehmer, “Der Christliche Staat”, s. 156.

¹⁰⁵² Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 178.

¹⁰⁵³ Brenz Hristiyanlardan başlarına gelen tüm olumsuzluklara karşı bu şekilde yaklaşmalarını beklemektedir. Kendisi o dönem Avrupa’nın başında olan “Türk tehlikesi” sorununa da böyle yaklaşmıştır.

¹⁰⁵⁴ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 179.

¹⁰⁵⁵ Brecht, *Johannes Brenz*, s. 28.

5.7.2. “İç Öteki” Olarak Anabaptistler”

“Otoriteye karşı gelenler cezalandırılmalı ancak

Tanrı’ya karşı gelenler İncil’e havale edilmelidir.”

Johannes Brenz

Katolik Kilisesi gibi Protestan kiliseleri de kendisini bir “*devlet ve halk kilisesi*” olarak görmektedir. “Anabaptizm” olarak adlandırılan “radikal” reform hareketini oluşturan insanlar aslında bu halk kilisesinin eksikliğinden, noksanlığından hayal kırıklığına uğrayan¹⁰⁵⁶ ve kutsal bir yaşam için “farklı” bir şekilde çabalayan bir topluluk olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bunlar birleşik tek bir hareket olmaktan ziyade Luther ve Zwingli gibi reformatörler ile din adamları ve siyasi otoritelere karşı topyekün protesto korolarından oluşan bir zeminde vücut bulurlar¹⁰⁵⁷.

Oldukça radikal sayılabilecek bir dindarlık anlayışına ve sosyal-siyasal yapıya karşı pasifist bir yaklaşıma sahip olan bu hareket çok çeşitli sosyal çevrelerde fişkirabilen uzlaşmaz protestolar için bir hazne görevi görmüştür. Ancak sadece protestoların tek başına bir hareketi meydana getirmesi düşünülemeyeceğinden burada daha içsel bir nedenin varlığı aranmalıdır. Bu noktada Anabaptistlerin ütöpik bir niyetin tezahürü olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu ise şu ya da bu şeyi değil “her şeyi” değiştirmek için duyulan bir irade olarak kendini gösterir. Zürih’te başlayan hareket daha sonra İsviçre, Avusturya ve Almanya’da genellikle din adamı olmayan (lâik) vaizlerin kurduğu cemaatler aracılığıyla yayılır. Anabaptistler Katolik ve Protestan kiliseler tarafından *heretiklik*, seküler otoriteler tarafından ise *devrimci - ihtilalci* olmakla suçlanarak işkence ve zulme maruz kalırlar¹⁰⁵⁸.

Katoliklik genel anlamda yeknesaklığını korumasına rağmen Reformasyon ortaya çıkışından itibaren –adeta bir matruşka gibi– kendi içinden onlarcasını doğurmuştur. Günümüzde bile birçok reform hareketinin varlığı bilinmekle birlikte onları tek çatı altında toplamak hala mümkün olmamıştır. Reform döneminin henüz başlarında ortaya çıkan

¹⁰⁵⁶ Onlar reformun bekledikleri etkiyi yaratamamasından dolayı duyulan hayal kırıklığı, reformları uygulamadaki çekingenlik ya da yavaşlık gibi nedenler ileri sürmüşlerdir. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 173.

¹⁰⁵⁷ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 173.

¹⁰⁵⁸ Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532-

Anabaptistler de bunlardan biridir. Sadece yetişkinlerin vaftiz olması gerektiğini savunanlarla doğduklarında vaftiz olan çocukların büyüdüklerinde tekrar vaftiz olmaları gerektiğini savunanların oluşturduğu harekete katılanlara Anabaptistler denmiştir¹⁰⁵⁹. Bir reform hareketi olarak ortaya çıkan Anabaptistler kısa bir zaman sonra neredeyse tüm reform önderleri tarafından “radikal” özelliklerinden dolayı reddedilmiş olmalarına rağmen günümüze kadar varlıklarını korumayı başarmışlardır.

16. yüzyılın en önemli radikal hareketlerinden kabul edilen Anabaptistler (İsviçre Brethrenleri)¹⁰⁶⁰ “nevzuhur” bir hareket değildir. Unitas Fratrum’a kadar geri gittiği kabul edilen hareketin İsviçre ve Almanya’nın çeşitli bölgelerinde birbirinden farklı liderler altında ortaya çıktığı, özellikle Çiftçi İsyanları (1522-1526) sırasında hızlı bir gelişme gösterdiği bilinmektedir¹⁰⁶¹. En başta gelen kurucularından olan Swabyalı¹⁰⁶² Melchior Hoffmann’ın (tkr. 1495-1543)¹⁰⁶³ müntesiplerini yeniden vaftiz etmesiyle gelişme gösteren hareket bu özelliğiyle sadece Katoliklerden değil Protestanlardan da ayrılır¹⁰⁶⁴. Tartışmaların odağında bebek vaftizi olsa da ardında oldukça farklı bir Hıristiyanlık görüşü yatmaktadır: Anabaptistler idealize ettikleri “*corpus Christianum*” (Hıristiyan ulusu)

¹⁰⁵⁹ Modern Baptistler, Mennonitler ve Quakerlerin manevî atası olan bu kişilere “yeniden vaftiz olanlar” anlamında “Anabaptistler” (Alm. *Wiedertäufer*) denir. “Ana” sözcüğü Grekçede “yeniden” anlamına geldiğinden kendileri “Ana-baptist” sıfatını kesinlikle reddederler. Vaftizin doğru ile yanlışın ayırt edilebileceği dönemde yapılması gerektiğini savunduklarından bebek yaşlarda yapılan vaftizin gerçek vaftiz olmadığını varsayarak vaftiz olan bir kişinin “yeniden” değil “ilk defa” vaftiz edildiğine inanırlar. Dolayısıyla kendilerini “Baptistler-Vaftizciler” olarak adlandırmayı tercih ederler. Bkz.: Barker, *O’nun İzinde*, s. 122; Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532; Castello, “Johannes Brenz über”, ss. 87-109.

¹⁰⁶⁰ Anabaptistler birbirlerine “kardeşler” diye hitap ettiklerinden onlara “İsviçreli Kardeşler / İsviçre Brethrenleri” de denmektedir. Bkz.: Stauffer, *Reform*, s. 48.

¹⁰⁶¹ Yapılan son çalışmalar Anabaptizmin tek kaynaktan çıkmadığını göstermektedir. Orta Almanya’da Thomas Münzer (1489-1525), Güney Almanya’da Hans Hut (1490-1527) ve Straßburg’dan Melchior Hoffman’ın (1495-1543) etkisi altında farklı koşullarda gerçekleşen “radikal reform”lardan doğduğu ifade edilir. Bkz.: Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 196.

¹⁰⁶² *Swabia / Alamannia (Schwaben)*; Günümüzde Baden-Württemberg eyaletinin güney kısmı ve Bavyera eyaletinin güneybatı kısmı ile Doğu İsviçre ve Alsace dâhil olmak üzere güneybatı Almanya’nın tarihî, kültürü ve lehçesiyle (*schwäbisch*) dikkat çeken bir bölgedir. Avrupa’nın birçok bölgesinde karşılaştığı gibi kültürel sınırının tam olarak belirlendiği söylenemez. Swabia hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Freed, John B. (1998). *Swabia. Dictionary of the Middle Ages* (Ed. Joseph R. Strayer), Vol. XI, New York, 525-528.

¹⁰⁶³ Brenz’in ilk eşi Margharethe’nin kuzeni olarak 1495 yılında Schwäbisch Hall’de (*Swabia* bölgesindedir) doğan ve kürk ticaretiyle uğraştığından “kürkçü” lakabıyla anılan Melchior Hoffmann meslekten olmayan - ama- tutkulu bir vâizdir. Bkz.: Krüger, *Schwäbisch Hall*, s. 51.

Bazı bölgelerde özellikle Doğu Frizya (*Ostfriesland*) ve Hollanda’da kelimenin tam anlamıyla Anabaptist kitle hareketini ateşlemiştir. Başlangıçta Lutheryan reformunu desteklemesine rağmen 1527’den itibaren Luther’in görüşlerinden giderek ayrılmış ve apokaliptik vaazlar vermeye başlamıştır. Vaftizden sonraki en dikkat çeken görüşü Hıristiyan inancının *eskatolojik* yönünü vurgulayarak dünyanın sonunun 1533’de geleceğini iddia etmesidir. Askerî çatışmaları kendisi başlatmasa bile fikirleri Münster’deki radikal Anabaptistler tarafından felaketin kaynağı olmuştur. Hoffman 1543’te bir Strazburg hapisanesinde ölmüştür. Melchior Hoffman hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Volker Leppin, “Hoffmann, Melchior”, *Religion Past & Present* (Ed. Hans Dieter Betz), Vol. 6, Brill, Leiden – Boston, 2007, ss. 198-199.

¹⁰⁶⁴ Barker, *O’nun İzinde*, s. 122.

oluşturmak için toplumu ikna etmeyi başaramayınca kendilerini devlet hizmetinden ayırtıran ve gönüllü üyelerden oluşan yerel cemaatlere dönüşürler. Vaftiz ile başlayan ve din-devlet ilişkisindeki farklı düşünceleriyle devam eden bu süreç onları neredeyse tüm Hıristiyan kurumlardan radikal bir kopuşa kadar götürmüştür¹⁰⁶⁵. Bunun en can alıcı örneğini ortaya çıktıkları Zürih kentinin reformatörü olan Zwingli ile aralarındaki bağın tamamen kopması oluşturmaktadır¹⁰⁶⁶.

Zwingli öteden beri bu insanların bebek vaftizine karşı çıkmalarını, açık hava vaazlarını ve sokak tartışmalarını İncil’i itibarsızlaştıran yaklaşımlar olarak görmektedir. Din-devlet ilişkilerine bakıştaki farklılığın sertleşmesi hem Zwingli’nin radikal fikirli bu insanları toplum için açık bir tehlike olarak görmeye başlamasına hem de onların Zürih Kilisesi’nden ayrılmalarına yol açar¹⁰⁶⁷. Böylece Anabaptistlerin Katoliklikten sonra Protestanlar tarafından da dışlanmaları baskı ve şiddete giden yolu açmış olur¹⁰⁶⁸. Çiftçi İsyanlarından sonra 1525-1528 yılları arasında Basel, Straßburg, Augsburg’da ve Almanya’nın çeşitli bölgelerinde bir hayli güçlenmelerine rağmen 1529 yılında toplanan II. Speyer Diyeti’nden¹⁰⁶⁹ sonra binlerce Anabaptist mahkeme bile edilmeksizin sürülmüş ve öldürülmüştür. Luther başlangıçta onlara hoşgörü ile yaklaşılmasını salık verirken sayılarının artması ve fikirlerinin aşırı radikalleşmeleri üzerine –birçok reformatör gibi– onların öldürülmelerini tavsiye etmiştir¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 196.

¹⁰⁶⁶ Zürih’te ortaya çıkan Anabaptistler önceleri Zürih reformatörü Zwingli’yi desteklemiş olmalarına rağmen onun hümanist eğitim ve uygulamalara ağırlık vermesinden sonra ona ve reformuna şiddetle karşı çıkmışlardır. Öyle ki 1523 yılından itibaren Kilise reformlarının mevcut sivil düzene bağ/ım/lı ilerlemesi özellikle İsviçre’nin Almanca konuşan bölgelerinde Anabaptistlerin sert muhalefetiyle karşılaşmıştır. Anabaptistler ile Zwingli arasında iplerin tamamen kopmasına ise onun çiftçi isyanlarında prensler lehine tavır takınması neden olmuştur. Bkz.: Birkett, *Reformun Özü*, ss. 49-54.

¹⁰⁶⁷ Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, s. 202.

¹⁰⁶⁸ İlk olarak Zwingli’nin tavsiyesi ile Zürih ve Bern kent meclisleri tarafından sert bir şekilde baskı görmeye başlarlar. Bkz.: Birkett, *Reformun Özü*, s. 54.

¹⁰⁶⁹ II. Speyer Dieti (1529) Luther taraftarlarına ilk defa *Protestan* isminin kullanılması açısından da öneme sahiptir. Zira bu Diet’e katılan beş Lutheryan prens ile on dört kent yöneticisini bütün ısrarlara rağmen davalarından vazgeçemeyip Luther’i ısrarla ve cesaretle savunmaya devam etmeleri üzerine Katolik (papalık ve imparatorluk) taraf “papaya / papalığa karşı çıkanlar – isyan edenler” anlamında “Protestanlar” olarak yaftalamışlardır. Kırgınlık, kızgınlık ve küçümseme içeren bu nitelemenin Luther hareketinin Protestanlığa evrilmesinde önemli bir merhaleyi oluşturduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Öte yandan bu Diet’in uzun zamandır güç ve iktidardan yoksun Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunun fiilî olarak “bölünmüş” siyasi yapısının (Katolik-Protestan) hukukî olarak da resmîleşmesinin ilk aşamasını oluşturduğu düşünülmektedir. Bkz.: Weismann, *Eine Kleine Biblia*, ss. 51-52.

¹⁰⁷⁰ Barker, *O’nun İzinde*, s. 123.

Kendisini Tanrı'dan vahiy alan bir peygamber olarak gören Melchior Hoffman'ın kehanetlerinin gerçekleşmemiş olması¹⁰⁷¹ müntesipleri tarafından “dava”larından vazgeçmek bir yana ona daha sadakatle sarılmalarına yol açar. Zürih'ten sürüldükten sonra birçok kentte varlık gösterdikleri bilinen Anabaptistler en son kuzeydeki Münster kentini “yeni Kudüs” olarak seçerler¹⁰⁷². Oraya yerleşmelerinden itibaren başlarına gelen başka bir felaketle büyük bir sarsıntı daha yaşarlar (1535)¹⁰⁷³. “Münster felaketi” olarak adlandırılan bu olay / mağlubiyetten sonra onlara karşı hem Katolikler hem de Protestanlar tarafından adeta bir “cadı avı” başlatıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. İlginç olan ise Anabaptistlere zulmün Protestan ve Katolik otoritelerinin ortak olarak fikir birliğine vardıkları birkaç konudan biri olmasıdır¹⁰⁷⁴.

Öteden beri Anabaptistleri “fitneciler” ve “toplumsal düzenin altını oyan kişiler” olarak gören Katoliklerin özellikle Münster bozgunundan sonra tüm Protestanlara karşı öfkelerinin arttığına şahit olmunmuştur. Münster felaketini hem Katolikler hem Protestanlar uzun yıllar Anabaptistlerin aleyhinde bir “propaganda” aracı olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Melchior Hoffmann'ın hata ve aşırılıklarından dehşete düşmüş olan Protestanlar ise onlarla aralarında hiçbir ortak yanın bulunmadığını olabildiğince açık bir biçimde ortaya koyma gayreti içine girmişlerdir. Hatta Luther 1536 yılında *Sivil Güçlerin Anabaptistleri Bedensel Cezalara Çarptırmaları Gereği* hakkında bir bildiri yayınlamış, Kalvin de onların yenilmelerinden bir kaç ay sonra Fransa kralı I.

¹⁰⁷¹ Onun en büyük amacı yeryüzünde Tanrısal bir devlet kurmaktır. Bu amaçla yaşadığı Strasburg'u *Apocalypsis* kitabında belirtilen “Yeni Kudüs” olarak belirlemiş ve kıyametin 1533'te kopacağını ilan etmiştir.

¹⁰⁷² 1527 yılında hareketin önderlerinden Felix Manz'ın (1498-1527) öldürülmesiyle Zürih'te etkisini kaybeden Anabaptistler Yukarı Almanya (*Oberdeutsch*), Avusturya ve Moravya'da yeniden canlanarak Münster'i merkez haline getirmişlerdir. Bkz.: Stauffer, *Reform*, s. 48, 49, 65. Öte yandan İsviçreli Protestan yöneticiler ve reformatörler bu insanların aşırılıklarına cevap olarak İsviçre reformunun en temel özelliklerinden biri olan toplumsal reformları ikinci plana itmek zorunda kalmışlardır. Bkz.: Birkett, *Reformun Özü*, ss. 49-54.

¹⁰⁷³ <https://radikale-reformation.de/podcast/page/5/> (25.02.2021).

Münster'e yerleştikten belli bir süre sonra yönetimden memnun olmayan esnafın da yardımıyla iktidara el koyarlar. “Dinsiz” olarak adlandırdıkları bebek vaftizini onaylayanların tümünü, kent yöneticilerini ve aristokratları kentten kovarak onların tüm malvarlıklarını da yoksullara dağıtırlar. Münster Piskoposu büyük uğraş ve sıkı bir mücadeleden sonra Protestanların önde gelen siyasi liderlerinden Hessen kontu Philipp — aynı zamanda Württemberg dükü Ulrich'in Arşidük ferdinand'ı mağlup ederek tekrar Württemberg'i almasında en yakınındaki isimdir— başta olmak üzere komşu prenslerin de yardımıyla Katolik ve Protestanlardan oluşan ortak bir ordu kurarak 24 Haziran 1535 gecesi kenti Anabaptist “isyancılar”dan kurtarır. Ancak bu ordunun Anabaptistlere karşı kentte büyük bir katliama imza attığı, kadınlar dâhil herkesi kılıçtan geçirdiği bilinmektedir. Bkz.: Stauffer, *Reform*, ss. 48-49.

¹⁰⁷⁴ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 209.

François'ya yazdığı “Kral'a Mektup”ta kendilerinin âsi ya da ihtilalci olmadıklarını kanıtlamaya çalışmıştır¹⁰⁷⁵.

Özetle Reformasyonun içinden çıkmış olan Anabaptistler zaman içinde teopolitik olarak aşırı uçlara kaydıkça iki (Katolik ve Protestan) tarafın da kızgınlığını üzerlerine celp etmeye engel olamamışlardır. Dolayısıyla hiçbir taraftan destek görememeleri onları kısa zamanda yok olmakla yüzyüze bırakmıştır. Bundan sonra toplumsal beklentilerini kökten değiştirmek zorunda kalan Anabaptistler hem siyasetin hem de her türlü güç odağının dışında kalmaya gayret gösterecekler aynı zamanda kendilerini şiddet karşıtı barışsever Hıristiyan kardeşler olarak tanımlayarak tarım ve ticaretle meşgul olmaya adayacaklardır¹⁰⁷⁶.

Anabaptistlerin Görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

(1) Aslında birçok radikal reform hareketinden oluşan Anabaptistleri hem Protestanlardan hem de Katoliklerden ayıran en temel özellik bebek vaftizine karşı çıkmalarıdır. Onlara göre vaftiz bilinçli yapılması gereken sakramental bir eylem olduğundan çocuk yaşta yapılan vaftizin geçerli olmadığına ve “yenilenmiş iman”ın gereği olarak gördükleri vaftizin tekrar (ve tekrar) yapılabileceğine inanmaktadırlar¹⁰⁷⁷.

(2) Hıristiyanlığın özünü teşkil eden ve Kurtuluş paradigmasının bir aracı olan *teslise* (üçleme) bakışta da farklı düşünürler. Örneğin İsa'nın tanrılığını reddetmezken insanlığına da vurgu yaparlar. Bunun yerleşik Hıristiyan teolojisinde “temel” bir farklılık

¹⁰⁷⁵ Stauffer, *Reform*, ss. 48-49. Burada Luther'in önceden Anabaptistler hakkında olumlu düşüncelere sahip olduğunu belirtelim. O, başlarda teolojileri isyana yol açmadığı sürece onlara yapılan zulmün hatalı olduğunu düşünmekte ve şöyle söylemektedir: “ Beni de kederlendirecek biçimde bu perişan halkın bu denli hazin biçimde öldürülmesi, yakılması ve öldüresiye işkence görmesi doğru değildir. Herkesin istediğine inanmasına izin vermeliyiz. Eğer o kişinin inancı yanlış ise sonsuz cehennem ateşinde yeterince cezalandırılacaktır. Peki eğer bu insanlar isyan ya da sivil otoriteye muhalefetten suçlu değilse neden onları şehit ediyoruz? Yakıp yıkarak çok az şey başarabiliriz.” Bkz.: Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 210.

¹⁰⁷⁶ Waardenburg, “Reform”, ss. 530-532

¹⁰⁷⁷ Barker, *O'nun İzinde*, s. 127. Vaftiz “yenilenmiş” bir cemaatin işareti anlamına gelmektedir. Cemaate kabul sadece Mesih'in müritlerine açıktır. “Müritlik” sadece tövbeye yönlendiren Kutsal Ruh sayesinde Tanrı inayeti vasıtasıyla mümkündür. Anabaptist *eklesiyolojiye* göre vaftiz üç parçalı bir öğeden oluşmaktadır. Birincisi gerçek vaftiz öncelikle Kutsal Ruh tarafından gerçekleştirilen “içsel vaftiz”dir. İkincisi kişi bu içsel vaftizi itiraf edebildiğinde “su vaftizi” de bu imanın ve yenilenmiş yaşamın bir simgesi olarak ortaya çıkar. Bununla birlikte müritler bu dünyadan olmadığı için reddedilecek ve zulme uğrayacaklardır. Üçüncüsü “kanla vaftiz” yani şehitlik (Anabaptistler için şehitlik o kadar önemlidir ki ölüme adeta güle oynaya giderler). Anabaptistler için vaftizin Orta Çağ kefaret ayininin yerini aldığı iddia edilmektedir. Bkz.: Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 202.

Katolik Kilisesine göre vaftiz kurtuluşun “araçsal” nedenidir. Reformasyon teolojisinde bu görevi iman görmektedir, yani kurtarıcı Mesih'e iman (*solus Christus*). Bkz.: Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, s. 66.

olduğu bilinen bir husustur. Bu onların sâlih amelleri –Luther’den farklı ancak Katoliklere yakın– “imanın bir kanıtı” olarak görmelerine neden olmaktadır.

(3) İnsanlığına vurgu yaptıkları İsa’yı bir “yaşam örneği” olarak kabul etmenin ona imanın bir parçası olduğu savını ileri sürerler¹⁰⁷⁸.

(4) Onları diğer Protestan gruplardan ayıran en temel farklardan biri de cemaate / kiliseye bakışlarıdır. Birçok reformatör cemaati “manevi bir birlik” olarak görürken Anabaptistler İsa gibi yaşayan insanların oluşturduğu “gözle görülebilen somut birlik” olarak görmektedirler. Bu onların komünal bir yaşam sürmelerini de beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı diğer Protestan kiliseleri devlete bağlı olmalarından dolayı İsa’nın yolunu takip eden somut bir cemaat olarak görmezler. Çünkü içinde birçok ikiyüzlünün bulunma ihtimali olan birlikteliklerin İsa’nın hakiki takipçisi olamayacakları iddiasındadırlar¹⁰⁷⁹.

(5) Anabaptistlerin cemaate / kiliseye somut değerler üzerinden bakmaları onların din-devlet ilişkilerine de diğer reformist gruplardan daha farklı bakmalarına yol açmıştır, şöyle ki;

(a) Devletin kiliselere din adamı atamasını doğru kabul etmezler¹⁰⁸⁰.

(b) İster yerel ister genel olsun devlet yönetiminde resmî görevler almayı, kendini savunmak için bile olsa silah kullanmayı ve savaşmayı –katı pasifist yaklaşım– ve yemin etmeyi reddederler. Çünkü devlet işlerinde gerektiğinde savaşmak zorunda kalılabileceği gibi devletin âli (yüce) menfaatlerini korumaya dönük taahhütte (yemin) de bulunmaktadır¹⁰⁸¹. Dolayısıyla bir Anabaptist Hıristiyan kendisini devlet yönetiminde görev almaktan uzak tutmak zorundadır¹⁰⁸². Bu da diğer Protestan gruplarda görülen kiliseyi devlet ile birleştirme / bütünleştirme fikri ile taban tabana zıt bir görüşür¹⁰⁸³.

Anabaptistlerin günümüzdeki durumunu tarihsel gelişiminin belirlediğini söylemek mümkündür. Vaftize ve yerel kiliselerin bağımsızlığına özel vurgu yapan Anabaptistler ilk

¹⁰⁷⁸ Barker, *O’nun İzinde*, s. 126.

¹⁰⁷⁹ Barker, *O’nun İzinde*, s. 126.

¹⁰⁸⁰ Gündüz, *Hıristiyanlık*, ss. 123-124.

¹⁰⁸¹ Maisch, “Die Ordnung der”, s. 79.

¹⁰⁸² Castello, “Johannes Brenz über”, ss. 87-109.

¹⁰⁸³ Barker, *O’nun İzinde*, s. 126.

olarak ortaya çıktıkları Zürih'te –önderlerinden Felix Manz'ın öldürülmesiyle (1527)– sönmeye yüz tutarlar. Sonradan Yukarı Almanya, Avusturya ve Moravya'da kendine yayılma alanı bulsa da kısa zaman sonra oralarda da etkinliğini kaybetmeye başladıkları görülür¹⁰⁸⁴. Çünkü haklarındaki takibatlar¹⁰⁸⁵ ve üzerlerindeki baskılar nedeniyle birçok temel ilkelerinden vazgeçmek zorunda kalarak sadece hayatta kalma mücadelesi vermek durumunda kalmışlardır. Bu durum onların hem kendi içlerindeki radikal sınıfların temizlenmesiyle hem de 16. yüzyılın ortalarından itibaren sayılarının giderek azalmasıyla sonuçlanmıştır¹⁰⁸⁶.

İlk kiliselerini 1609 yılında Amsterdam'da kuran Anabaptistler 19. yüzyıla kadar belirgin bir şekilde kurumsal bir varlık gösteremezler. Fransa'da 19. yüzyılın getirdiği özgürlük çerçevesinde ancak 1820'den, Almanya'da ise 1834'ten itibaren yeniden organize bir şekilde ortaya çıkmaya başlamışlardır. Buralar onların birçok Avrupa ülkesine de yayıldıkları bir merkez olmuştur¹⁰⁸⁷. İsviçre ve Avusturya'da “kardeşler” hareketi (1847), Hollanda ve Kuzey Almanya'da “Mennoistler” ve Moravya'da ise “Hutteryanlar” şeklinde yeniden ortaya çıkmışlar ve daha sonra Kuzey Amerika'ya kadar gitmişlerdir. Bununla birlikte Mennoistler ve Hutteryanların Rusya, Amerika ve Kanada'da yoğun bir misyon faaliyetine giriştikleri ve bugünkü Baptist, Quaker, Metodist, Mesihçi Kardeşler ve Pentikostçu hareketleri büyük ölçüde etkiledikleri bilinmektedir¹⁰⁸⁸.

Brenz'in Anabaptist Hareket Karşısındaki Tutumu: 1523-1525 yılları arasında Zürih'te ortaya çıkan Anabaptist hareket dönemin neredeyse bütün reform önderlerinin karşısına hem teolojik hem de hukuki bir sorun olarak çıkmıştır. Anabaptistlerin reddedilmeleri konusunda ittifak içinde olan reform önderlerinin onlara yaklaşım tarzı konusunda aynı ittifakı sağlayabildiklerini söylemek zordur.

Anabaptistlerin “yeniden vaftiz” anlayışına Brenz başta olmak üzere birçok reformatör tarafından kurtuluşun kişiye dışardan (*extra nos*) geldiği gerekçesiyle karşı çıkılır. Zira Anabaptistler kurtuluşu vaftizde ortaya çıkan içsel bir değişimin ürünü olarak kabul etmekte ve reformatörleri içsel değişimi önemsemedikleri gerekçesiyle

¹⁰⁸⁴ Stauffer, *Reform*, s. 65.

¹⁰⁸⁵ Farklı görüşlerinin yanında asıl olarak mevcut sosyal düzene tehdit oluşturdukları gerekçesiyle hem Katolikler hem de Protestanlar tarafından takibat altına alınmışlardır. Bkz: Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 123.

¹⁰⁸⁶ Barker, *O'nun İzinde*, s. 127.

¹⁰⁸⁷ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 202.

¹⁰⁸⁸ Barker, *O'nun İzinde*, s. 127.

eleştirmektedirler. Onlara göre Mesih'in sadece kurtarıcı olduğuna inanmak ("iman") yetmez aynı zamanda o, "örnek" olarak takip edilmesi gereken bir kurtarıcıdır ("amel")¹⁰⁸⁹. Bu inançlar Brenz'in gözünde "heretik" olmak için yeterli değildir. Çünkü Brenz onları "öğretilerini Kutsal Kitap'ın yanlış yorumlanmasından alan ve kusursuz bir yaşam tarzına öncülük etme amacıyla olan "basit fikirli / cahil" insanlar olarak görmektedir. Bundan dolayı dünyevi otoritenin onları cezalandırma yetkisinin olmadığını, hatta onların ölüm ile cezalandırılmayı hak etmediklerini ve sürgünden daha ağır bir ceza verilmesinin âdil olmayacağını savunur. Brenz'e göre onlar yemin etmeyi reddederek zaten kendilerini sivil toplumdan da dışlamış olmaktadır¹⁰⁹⁰.

Brenz Anabaptistlerin cezalandırılma sorunundan ilk kez 1528'de Nur[e]mbergli Lazarus Spengler için kaleme aldığı bir raporunda söz eder. O, "iki krallık" doktrinini¹⁰⁹¹ "doğru / kurtarıcı inanç" arayışı bağlamında ele aldığı bu raporunda Anabaptistlerin ölümle cezalandırılıp cezalandırılmayacağını incelemektedir¹⁰⁹². Buna göre kendisinin cinayet veya soygun gibi dünyevi suçlar ile manevi günahlar arasında ayrıma gitmesinden daha önce söz edilmişti. Bu doğrultuda dünyevi suçların cezalandırılmasını siyasi otoritenin / yargının sorumluluğuna bırakan Brenz inançsızlık ve sapkınlık gibi manevi günahların üstesinden ise ancak Kutsal Kitap ve vaaz ile gelinebileceğini savunmaktadır¹⁰⁹³. Bu ikisini (KK ve vaaz) Pavlus'un Galatyalılara Mektubundan¹⁰⁹⁴ hareketle Anabaptistlere karşı kullanılabilir "tek" etkili araç olarak görmektedir¹⁰⁹⁵. En kötü durumda yani vaazın da etki etmediği durumlarda ancak o zaman yetkililerin onları ülkeden sürgün etme haklarının

¹⁰⁸⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s. 202.

¹⁰⁹⁰ Castello, "Johannes Brenz", s. 90.

¹⁰⁹¹ Brenz "iki kılıç / krallık" doktrini ile *dünyevi* otorite ile *dini* otoriteyi kast etmektedir. Bunlar Roma İmparatorluğunun 5. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalkması ve onun yerine iki yeni güç olarak Kilise ve çeşitli krallıkların geçmesiyle oluşan güçlerdir. İmparatorluğun ortadan kalkmasıyla papa, en üst piskopos olarak Batı Kilisesi üzerinde hâkimiyet iddia etmeye ve eski Roma İmparatorluğuna ait mirasın artık Vatikan Kilisesinde olduğunu savunmaya başlar. Yeni krallıklar ise Roma İmparatorluğunun önceki sınırları içinde bulunan yerleşik halklar ile oraya yeni yerleştirilen halklar arasındaki kaynaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu durum iki yeni özelliği ortaya çıkarmıştır: Biri dinî ve dünyevî otorite arasında ayrıma gidilerek dinî otorite Kilise'ye ve papaya, siyasi otorite ise krallara bırakılır. Bir diğeri de Orta Çağ Hıristiyan dünyasının arzulan birliğe bir türlü kavuşamamış olmasıdır. Bu siyasi birlik ve bütünlük önceleri Roma'da papa tarafından taç giydirilen krallar aracılığıyla denir ancak başarısızdır. Ortaya çıkan Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunun da Orta Çağ Avrupası'nda çoğunlukla boş bir "kabuk" olarak kaldığı kabul edilmektedir. Hıristiyan dünyasının sembolik iki lideri olan papa ve imparatorun Orta Çağ boyunca girdikleri güç mücadelesiyle birbirlerini sürekli zayıflattıkları görülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Le Goff, "Orta Çağ'da Batı Avrupa", ss. 40-41.

¹⁰⁹² Maurer ve Kuno Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, s. 173.

¹⁰⁹³ Maisch, "Die Ordnung der", s. 79.

¹⁰⁹⁴ <http://www.webstehle.de/katechismusfragen/frage74.htm> (28. 01. 2018). "Kardeşler, eğer biri suç işlerken yakalanırsa, ruhsal olan sizler, böyle birini yumuşak ruhla yola getirin. Siz de ayartılmamak için kendinizi kollayın." (HKK, Gal. Mkt.; 6:1)

¹⁰⁹⁵ http://www.mennlex.de/doku.php?id=art:brenz_johannes (28. 01. 2018).

doğacağını belirtir. Böylece Brenz'in iki krallık öğretisine getirdiği yorumdan onun bu öğretiyi Luther'den daha tutarlı bir şekilde uyguladığını söylemek mümkündür¹⁰⁹⁶.

Brenz Anabaptistlerin her yerde sürekli vaaz vermelerine toplumsal huzurun bozulmaması adına karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla ona göre vaaz vermeye devam edip cemaat oluşturmaya kalkmaları halinde toplumsal huzursuzluğa zemin hazırlama suçundan otoriteler tarafından cezalandırılmaları da doğal karşılanmalıdır. O kısaca bu tedbirleri şöyle sıralamaktadır: önce yetkililer kendilerinin görevlendirmedikleri vâizlerin vaaz vermelerini engelleyeceklerdir. Şayet vazgeçmezlerse o takdirde ardından ister hapse atabilirler isterse ülkeden sürebilirler. Burada ölüm cezasına karşı olduğu bilinen Brenz'in sürgün cezasını da Anabaptistlerin inançlarının yanlışlığından dolayı değil –kendi ifadesiyle– “nesli tükenmekte olan” iç barışın tamamen ortadan kalkmaması adına savunduğunu belirtmektedir. Çünkü o *iki krallık* doktrininden hareketle cezalandırma konusunu şöyle formüle etmiştir: “Otoriteye karşı gelenler cezalandırılmalı, ama Tanrı'ya karşı gelenler ise İncil'e havale edilmelidir.”¹⁰⁹⁷

Brenz Luther ve Melanchthon'un aksine Anabaptistler hakkında savunduğu temel ilkelerine sürekli sadık kalmıştır. Her ikisinin de 1528 yılında Brenz'e benzer bir duruş sergiledikleri bilinmekle birlikte sonrasında daha katı bir yaklaşım içine girdikleri bilinmektedir¹⁰⁹⁸. O her zaman Anabaptistler için ölüm cezasına karşı çıkmış ancak din adamlarının vaaz yoluyla öğretilerini yaymaya çalışmalarının ve onların yeni bir kilise / cemaat oluşturmalarının yasaklanmasını da hep savunagelmiştir. “İnatçı” Anabaptistler için ölüm cezası yerine sürekli hapis ya da hayat boyu sürgün fikri onun savunduğu yöntem olmuştur. Böylece hem “sahte peygamberler”in Tevrat geleneğine dayanarak öldürülmelerini talep eden Melanchthon'a¹⁰⁹⁹ hem de onların hem siyasi suçlu hem de Tanrı'yı inkar edenler olarak ölüm cezasına çarptırılmalarını talep eden Luther'e karşı çıkmaktadır¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁶ Maisch, “Die Ordnung der”, s. 79.

¹⁰⁹⁷ Castello, “Johannes Brenz über”, ss. 87-109.

¹⁰⁹⁸ Brenz bu yaklaşımını hem Schwäbisch Hall hem de Württemberg'de savunmuştur. Bilindiği kadarıyla Anabaptistler orada sadece 1544 / 1545 yıllarında sorun haline gelmiştir.

¹⁰⁹⁹ Melanchthon Tevrat'ta yalancı peygamberin cezasının ölüm olmasından hareketle isyan eden Anabaptistlerin ölümle cezalandırılmaları gerektiğini savunmuştur. Çünkü Anabaptistlerin bazı liderleri ya kendilerini peygamber olarak ilan etmişler ya da müntesipleri onlara peygamber gözüyle bakmıştır.

¹¹⁰⁰ Maisch, “Die Ordnung der”, s. 79.

Brenz'in Luther başta olmak üzere birçok reformatörden farklı olarak sadece Anabaptistlerin ölümle cezalandırılmalarına değil prensip olarak idam / ölüm cezasına karşı çıkmasının birçok insanın hayatını kurtardığı ifade edilmektedir. Dini hoşgörünün ilk sembol isimlerinden biri kabul edilen Sebastian Castello (1515-1563) "*De Hæreticis, an sint persequendi*" (1558) adlı eserinde Brenz'den "...keder ve zulmü durduran, sayesinde çok daha az insanın öldürüldüğü bir adam" olarak sitayişle bahsetmiştir¹¹⁰¹.

Bütün bunardan hareketle Brenz'in "öteki" olarak addedilenlere (isyancı köylülere, "cadı" olarak nitelenen kadınlara vd.) karşı ılımlı yaklaşımından bir hoşgörü manifestosu çıkarmanın doğru olmayacağını söylemek gerekir. Bu konularda günümüzün çok gerisinde kaldığında kuşku yoktur, ancak Brenz'in hangi düşüncede olursa olsun salt insana bir bütün olarak değer veriyor olması ve bundan dolayı da "hatalı", "yanlış" ve "heretik" olarak nitelenenler için –en azından– ölüm cezasına karşı çıkması onu reformatör bir din adamı olarak onu Luther ve Melancthon'un (vd.) önüne geçirmektedir.

Son olarak şu kanaatimizi belirterek konuyu sonlandırabiliriz: Brenz Anabaptistlerin idealize ettiği gibi devletten bağımsız bir yapı / kilise / cemaat halinde mücadelesini sürdürmeye kalksaydı isyancı çiftçilerin akıbetine benzer bir sonuçla karşılaşma ihtimali yüksek olurdu. Brenz'in (ve Luther'in) "devlet-kilise bütünleşmesi" ilkesince ilerlemesinin Avrupa'yı daha kanlı ve otoriter bir yapıya düşmekten kurtardığı ve Avrupa'da "halk ve devlet bütünleşmesi"nin temelini attığı söylenebilir.

5.7.3. "Dış Öteki" Olarak Türkler (Türk Sorunu)

Hıristiyan Avrupa ile Müslümanların karşılaşmaları tarihî süreçler içinde meydan okuma ve karşılık verme şeklinde diyalektik bir süreçte devam eder. İslam bir "meydan okuma" olarak tarih sahnesine çıktığında Batıdaki güç merkezleri bu meydan okumaya uygun karşı koyma süreçlerine girmişlerdir. Bu süreçler pratik olarak seferler (Haçlı Seferleri)¹¹⁰², çatışmalar ve savaşlar şeklinde olduğu gibi teorik olarak teolojik, fikrî ve

¹¹⁰¹ "... vil grimmig Wieten und Verfolgung in seinem Schreiben (Gutachten) abgestellt hat, das viel weniger getödet sind worden". Bkz.: Maisch, "Die Ordnung der", s. 81.

¹¹⁰² H. A. Nomiku Haçlı Seferleri adlı kitabında bu konuyla ilgili ilginç bilgiler vermektedir:

"Haçlıların Doğu'ya ilk adım attıkları güne kadar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar yan yana, mükemmel bir uyum içinde yaşamaktaydılar. ...o zamandan beri bu iki dünya birbirinden nefret ediyor ve edecek te; zira, İslam âlemi'nin, Haç namına maruz kalmış olduğu kötülük ve suçları unutmamasına imkan yoktur. ... Batı da dinsel nefret kavramının kendini göstermeye başlaması, rezil ve aşağılanmış Haçlıların Avrupa'ya döndükten sonra olmuştur. ...Hıristiyan Avrupa da ortaya çıkan, kendilerinden olmayan dine veya mezhebe yönelik

kültürel direnç mekanizmaları tarzında vücut bulur. Hıristiyan politik entiteler ve teolojik yapılar açısından Müslümanlar / Müslümanlık genel olarak Osmanlı Türkleri¹¹⁰³, özel olarak ise tahkim edilmiş “öteki” olarak ortaya çıkar¹¹⁰⁴.

14. asırdan itibaren bu meydan okuma / karşı koyma mücadeleleri Osmanlıların tarih sahnesine çıkışıyla devam etmiştir. Genelleştirmelerin tehlikelerini göz önünde bulundurarak şunu ifade etmek mümkündür: İslam’ın Avrupa’nın Reformasyon döneminde askeri, politik ve dini anlamda en önemli sorunu olduğu düşünülmektedir¹¹⁰⁵.

Batı da “Öteki” Olarak “Türk” İmajının Teolojik ve Siyasi Kökleri: Reformasyon döneminde bahse konu politik gelişmenin kökenine inildiğinde İslam’ın ördüğü temel inanç ve pratikler Hıristiyanlık kültür dünyası ile ayrışık noktalarını belirler. Bunların başında şu gerçekler gelemektedir: İlk olarak Hıristiyanların kabul ettiklerinin aksine Müslümanlar Hz. İsa’yı “Tanrı Oğlu” olarak kabul etmemektedirler (İhlas Suresi, 112. Sure). İkinci olarak Müslümanlar Hz. Muhammed’in peygamberlerin sonuncusu olduğuna inanmaktadırlar (en-Nahl, 16/36; el-Ahzab, 33/40). Üçüncü olarak da Müslümanlar İslam’ı tek ve gerçek din olarak kabul etmektedirler (Al-i İmran, 3/19)¹¹⁰⁶.

En temel teolojik köklerdeki bu “ayrışma” aslında “teolojik meydan okuma” olarak okunabilir. Bu meydan okumaya politik ve askerî tutum da eklenince Hıristiyanlarla Müslümanların tarihsel ilişkileri yüzyıllar boyunca karşılıklı meydan okuma, tehdit, cevap verme ve savaşlarla şekillenir. Tarihsel olarak “ilk meydan okuma” tavrı ortaya konulduğunda hem Doğu’daki hem de Batı’daki Hıristiyanlar İslam’ın ani yükselişi karşısında kaygı, korku ve paniğe kapılırlar. Hz. İbrahim’in tebliğ ettiği dini yenileme ve

kanlı nefret, Haçlıların bir mirasıdır ve o tarihten sonra Frengistan’da meydana gelen kanlı din savaşları, şövalyelerin Doğu’daki vahşi uygulamalarının devamından başka bir şey değildir.”

Bu metinden Hıristiyan Avrupa’nın kendinden olmayan “öteki” olana, hatta kendi içindeki farklı olana karşı tutumunu belirleyen ana etkenin Haçlı Seferleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sadece Müslümanlara / Türklere karşı değil, Protestanlara karşı yapılan katliamların da temelini Haçlı Seferlerinde aramak yerinde olacaktır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri* (çev. Kriton Dinçmen), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, ss. 70-73.

¹¹⁰³ Osmanlı Türklerinin İslam’ın politik ve kültürel mirasını yüklenmelerinden dolayı özellikle Geç Orta Çağlarda Batı zihninde “Türk” terimi belirli bir entiteden ziyade tüm Müslümanları kapsayan daha geniş bir anlama sahiptir.

¹¹⁰⁴ Kültür eksenli medeniyetlerde görülen “ontolojik öteki” karşısında vahiy eksenli medeniyetlerin öngördüğü “vasıfsal öteki” anlayışı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Şevket Yavuz, İslam’ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması veya “Ontolojik Öteki”den “Vasıfsal Öteki”ne İntikalın Macerası, *Marife Dergisi*, Yıl 6, S. 3, 2006, ss. 135-156.

¹¹⁰⁵ Reader, “Johannes Brenz und”, ss. 345-367.

¹¹⁰⁶ Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, (çev. K. Kahramantürk), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s. 5.

tamamlama iddiasında olan İslam Peygamberi'ni (SA) Hıristiyanlar “sahte” peygamber olarak görürler.

Bu temel “sahte” ve “heretik” peygamber / Müslümanlık iddiası İslam'ın doğuşundan Reformasyon'a kadar Hıristiyan dünyasında özellikle tüm kıyamet senaryolarında “İsa Mesih / Hıristiyanlık Karşısı” (*Anti-Christ*) yani Deccâl ile özdeşleştirilerek farklı intikal araçları ile kolektif bilince aktarılır. Bu da bireysel ve kolektif korku ve nefreti alevlendirir¹¹⁰⁷. Bu bilince askeri tehditler de eklenince “öteki” olarak Müslüman tasavvuru muhtemel tüm negatif imajları kendisinde toplar. Reformasyon döneminde Hıristiyanlar Avrupa'da kendi aralarında çatışırken Osmanlı Türkleri Anadolu, Hicaz ve Mısır'dan sonra Avrupa'nın kapısına kadar dayanmışlardır. Böylesi tarihsel, konjonktürel ve kolektif bilincin şekillendirdiği sosyal durum Luther gibi Brenz'in de Türklere bakışının arka planını oluşturur.

Öte yandan Reform dönemi Avrupa'sı siyasi olarak Almanya (Habsburg Hanedanlığı) ve Fransa'nın çekiştiği, dini olarak da Reformasyonun ortaya çıkması ile teopolitik birliğini tamamen kaybettiği bir görünüm arz etmektedir. Habsburglar (V. Karl) ile Fransa (I. François) arasındaki güç mücadelesi Avrupa'nın politik birlikten yoksunluğunun en büyük nedenleri arasında gösterilmektedir. Luther'in 95 Tezini Wittenberg Kilisesi kapısına asmasıyla ortaya çıkan reform hareketi o zamana kadar bir şekilde baskınlığını koruyan Katolik inancın Avrupa'daki etkisinin kırılması ve Hıristiyanlığın / Hıristiyanların dini olarak da ayrışmasıyla sonuçlanır.

V. Karl (Alman) ile I. François'nın (Fransız) politik çekişmesi her iki tarafı da yeni müttefikler aramaya zorlar. Bu bağlamda Fransa kralı I. François'nın Avrupa'nın yegane hakimi olmak adına reform taraftarı prensler ve Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ile İmparatora (V. Karl) karşı ittifak kurması Avrupa'nın değişen yeni ittifak sisteminde Türklerin önemli bir faktör haline geldiğini göstermektedir¹¹⁰⁸. Bunun yanında Osmanlı

¹¹⁰⁷ İmparatorlukta Türk askerlerinden korku o seviyelere ulaşmıştır ki genellikle *eskatolik* ruhla birleşerek küçük çocukları günlük yaşamlarında Hıristiyan olmayan Türk askerleriyle korkutmaya kadar varmıştır. Bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

¹¹⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu Habsburg Hanedanlığı ile Fransa arasındaki silahlı çatışmalarda da rol oynar. Fransa kralı I. François'nın bu amaçla hem Bab-ı âli'de hem de Protestan prensler nezninde destek aradığı bilinmektedir. Bkz.: Reader, “Johannes Brenz und”, ss. 345-367.

Bu arada İnalçık Fransa kralı I. François ile V. Karl arasında geçen imparatorluk seçim yarışında V. Karl'ın seçilmesindeki etkenlerin başında onun Türklere karşı mücadelede daha başarılı olabileceği düşüncesinin yattığını iddia etmektedir. İnalçık I. François'nın Türklere baş etme meselesinde V. Karl'a nispetle daha az güven verdiği kanaatindedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 158.

Türklerinin Avrupa kapısına dayanmalarının yarattığı kaygı ve korku neticesinde kendi içinde yeni ittifaklara girişmelerinin bu politik ayrışmayı derinleştirdiği görülmektedir. Zaten 14. yüzyılın başında ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu, Hicaz ve Mısır'dan sonra Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesi¹¹⁰⁹ ve bu ilerlemenin Avrupa insanı üzerinde yarattığı derin kaygı, korku ve endişe onu 16. yüzyıl Avrupa siyasetinin baş aktörlerinden biri haline getirmektedir¹¹¹⁰.

Burada Avrupa'nın dini bütünlüğünü ortadan kaldıran Reformasyonun başarılı olmasında Osmanlı Türklerinin etkili olduğunun hatırlanması gerekir. Bunda Protestanların İmparatorun Türklere karşı savaşı bir Haçlı Seferine dönüştürme planından dolayı kendilerine duyduğu ihtiyacı akıllıca yönlendirmeleri / kullanmaları önemli bir nedendir. Şöyle ki Fransa (I. François) ile hareket eden Türklere karşı imparatorun düzenlemeyi planladığı Haçlı Seferinde Protestanlara ihtiyaç duyması şartları Protestanlar lehine değiştirmiştir. İmparator onların askeri ve mali desteklerine karşılık dokunulmazlık ve tanınma taleplerini kabul etmek zorunda kalır¹¹¹¹.

Protestanlığın gelişmesinde Osmanlı Türklerinin etkileri üzerine önemli bir eser kaleme alan Fischer 16. yüzyılda Avrupa'nın teopolitik dengesini bozan Almanya merkezli Reformasyonun hızlı bir şekilde yayılmasında Reformasyonun kendi dinamikleri kadar imparator V. Karl ve kardeşi Friedrich'in (Ferdinand) yanlış siyasi tercihlerinin de etkili olduğu görüşündedir. Buna göre Fisher V. Karl ile Friedrich'in tüm Avrupa'yı kendi hanedanlıkları (Habsburg) altında birleştirme politikası yerine Almanya'nın iç meselelerine öncelik vermeleri halinde Reformasyonun seyrinin değişebileceğini iddia etmektedir¹¹¹².

16. yüzyılın ilk yarısında Habsburgların Avrupa'da egemenlik kurmalarına engel olan başlıca güçler Fransızlar ile Türkler olmuştur. Şöyle ki Osmanlı Türkleri Batı'ya

¹¹⁰⁹ Kanunî'nin Reformasyon dönemine rastlayan üç önemli fethini hatırlamak gerekir: Birincisi Belgrad'ın fethi (1521); ikincisi Rodos'un fethi (1522); Üçüncüsü de Kral II. Ludwig'in öldürüldüğü Mohaç Savaşı (1526). Aynı zamanda 1529'da Viyana kuşatılır ve 1541'de Budapeşte fethedilir. Bundan sonra çatışmalar deniz üstünlüğünü de ele geçirdikleri Akdeniz'e kayar. 1537-1541 yılları arasında Venedikliler Ege'deki varlıklarını kaybettikten sonra Kıbrıs'ın da fethedilmesiyle (1571) Hristiyanların Akdeniz'deki son kalesi de düşmüş olur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Hagemann, *Martin Luther ve*, s. 6.

¹¹¹⁰ İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 158.

¹¹¹¹ Bu durum V. Karl ile kardeşi Friedrich'in (Ferdinand) Speyer'de (1542) ve Augsburg'da reform hareketini önleyebilecek iken bundan vazgeçmelerine neden olmuş; hatta Augsburg Din Barışı'nda (25 Eylül 1555) Almanya'da dinî ve siyasi olarak resmen tanınmalarına giden yolu açmıştır. Bkz. Galati, *Türk Cihadı*, s. 127; Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

¹¹¹² Galati, *Türk Cihadı*, s. 127. Almanya'nın iç meseleleri ve Reform olayı V. Karl'ın öncelikleri arasında uzun zaman yer almamıştır. V. Karl 1519'da kral olduktan sonra Almanya idaresini 18 yaşındaki kardeşi Friedrich'e (Ferdinand) bırakarak İtalya'da yaşamaya başlamıştır. Bkz.: İnalçık, *Rönesans Avrupası*, s. 158.

doğru genişleyen bir Doğu devleti olarak Doğu'ya doğru genişleme eğilimi gösteren bir Batı devleti (Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu) ile Macaristan toprakları üzerinde karşılaşır. Neticede Macaristan'ın Osmanlılara bağlanması ile gelişen olaylar sonucu denge Habsburglar (V. Karl) aleyhine gelişir. Aynı zamanlarda Avrupa'da egemenlik mücadelesi veren iki büyük rakip güç olan Fransa (I. François) ile Almanya (V. Karl – Habsburglar) arasında Türklerin Fransa ile ittifaka girmesi de Habsburgların “kendi tahtları altında evrensel bir Avrupa inşa” planının gerçekleşmesini zora sokmuştur. Aslında bu noktada Türklerin yaptığı Habsburgların dikkatini Almanya dışına çekerek onları Avrupa'daki ve özellikle Macaristan'daki siyasi emellerini gerçekleştirme noktasında Protestan işbirliğine mecbur bırakmak olmuřtur¹¹¹³.

Habsburgların hem Macaristan'daki çıkarları hem de uluslararası baskılardan dolayı reform hareketlerine karşı gösterdikleri hoşgörü ve onlarla uzlaşmak zorunda olmaları Protestanların Augsburg İtirafnâmesi (1555) ile güçlenmesinde, yayılmasında ve resmen tanınmasındaki etkenlerin başında gelmiştir. Bu durum Alman imparatorunu Almanya'nın Protestanlar ile Katolikler arasında dini ve siyasi olarak blnm yapısını kabule mecbur bıraktığı söylenbilir. Bu süreçte ortaya çıkan Nürnberg Din Barişı (1532), Cadan Anlaşması, Frankfurt Anlaşması, Regensburg Beyannmesi, 1542 Speyer Geçici Anlaşması (*Speyerer Interim*), Passau Muhedesi ve Augsburg Din Barişı gibi görüşme ve müzakereler Protestanların yasal olarak tanınma çabalarının çeşitli aşamalarını gösteren örneklerdir. Bunlar Osmanlı saldırılarının artması ve azalmasının etkisi altında gerçekleşen örneklerden bazılarını yansıtmaktadır¹¹¹⁴.

Luther'in de aralarında olduğu Reformasyon ncleri hem bu siyasi iklimi hem de kendileriyle Müslümanlar arasındaki temel inanç farklılığını “teki” hakkındaki kaygı, korku ve panik zeminini tahkim etmek için sıklıkla kullanır. Benzer “tekileştirici” sylen ve pratiği zaten asırlardır Katolik Kilisesi farklı kanal, vasat ve vasıtalarla yürürlükte tutmaktadır. Luther, dönemin kolektif bilinç ve zihinlerdeki negatif “teki” olarak Türk imajının mimarlarından kabul edilir¹¹¹⁵. Öyle görünüyor ki Brenz de bu konuda Luther'in izinden gitmiştir.

¹¹¹³ Galati, *Türk Cihadı*, s. 132.

¹¹¹⁴ Galati, *Türk Cihadı*, s. 129.

¹¹¹⁵ Hagemann, *Martin Luther*, s. 26.

Luther'deki Türk İmajı: Luther'in Osmanlı Türkleri özelinde İslam ile olan "ötekileştirici" tavrının tarihsel tabanı iki ana eksene dayanır: Biri Osmanlı Türkleri'nin Avrupa'ya yönelik askerî tehdidi, diğeri Roma ile olan kişisel mücadelesi. Türklerin bu tehdidi geleneksel İslam-Hıristiyan polemğinde görülen İslam'a yönelik bazı iddia ve suçlamaların Luther'de de devam ettiğini göstermiştir. Bunların başında Kur'an'ın şeytanın eseri olduğu ithamı, (Hz.) Muhammed'in İslam'ı Yahudilik ve Hıristiyanlıktan (ç)alıntıladığı ile İslam'ın yayılmasının savaşlar sonucu olduğu iddiaları gelmektedir¹¹¹⁶. Luther'in "Türk sorunu" (*Türkenfrage*)¹¹¹⁷ ile ilgili yazılarında hem bu geleneksel "oryantalist" ithamları tekrarladığı hem de bu sorunu sürekli dini bağlamda ele aldığı dikkat çekmektedir. Onun bu soruna yaklaşımı –Haçlı Seferleri bağlamında askerî olarak da değinmesine rağmen– hep dinsel bir meydan okuma şeklinde ortaya çıkmıştır¹¹¹⁸.

Luther Türkler ile ilgili fikirlerini o zamanlar "Türk Yazıları" diye bilinen ve Osmanlı Türklerinin politik ve askerî gücüne karşı tavrı alan bir türde kaleme almıştır. Luther'in Türkler ile ilgili yazılarına bakıldığında zamanın ruhuna (*Zeitgeist*) paralel olarak "İslam" ve "Müslüman" kavramlarının yerine çoğunlukla "Türk" ifadesini kullandığı; örneğin *Türklere Karşı Savaş Hakkında*, *Türklere Karşı Ordu Vaazı* ve *Türklere Karşı Duaya Çağrı* gibi eserler kaleme aldığı bilinmektedir¹¹¹⁹. O zamanlar için "Masa Konuşmaları" (*Tischgespräche*) denilen bir türü de buna eklemek gerekir. Luther bu yazılar ve konuşmalarında Türkleri bazen negatif "öteki" olarak kabul ettiği Papalık, bazen şeytan, bazen de kıyametin habercisi olan "Deccal" (*anti-Christ*) ile ilişkilendirerek ele almaktadır¹¹²⁰.

Luther'in Daniel kitabında bahsedilen "Hıristiyanlığı kıyamet gününde yakıp yıkacak iki gaddar zalim"den birinin –sahte ibadet ve öğretisiyle– papa, diğerin de – elinde kılıcıyla ve vahşi görünüşüyle– Türk olduğunu iddia etmesi onun Türk sorununa *eskatolojik* bir perspektiften baktığını göstermektedir. Papalık ile İslam arasında ilişki kuran Luther papayı "Deccal" olarak görmesine karşın (Hz.) Muhammed'i öyle görmemektedir, ancak onda ve getirdiği dinde (İslam) kıyametin gücünü hissettiğini ifade etmektedir. Bunun yanında (Hz.) Muhammed'in getirdiği dine inanan "Türk"ü de şeytan

¹¹¹⁶ Hagemann, *Martin Luther*, ss. 17-19.

¹¹¹⁷ Bu konu, dönemin metinlerinde bazen "Türk sorunu" (*Türkenfrage*), bazen "Türk tehlikesi" (*Türkengefähr*), bazen de "Türk korkusu" (*Türkenfurcht*) olarak geçmektedir.

¹¹¹⁸ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", *The Moslem World*, Vol. 21, New York 1931, s. 257.

¹¹¹⁹ Simon, "Luther's Attitude", s. 257.

¹¹²⁰ Hagemann, *Martin Luther*, s. 7.

ile eş tutmaktadır¹¹²¹. Luther'in Türkleri betimlediği "dışlayıcı" ve "ötekileştirici" ifadeler arasından en göze çarpanı şunlardır: "Tanrı'nın falakası ve şeytanın hizmetçisi", "Tanrı'nın cezası", kıyametin habercileri olan "Gog ve Magog" (Ye'cüc ve Me'cüc)¹¹²².

Luther gerek yazılarında gerek vaazlarında "Türk Tehlikesi"nden kurtulmak için önerdiği çareyi sorunun çıkışıyla aynı düzlemde görmektedir. Ona göre sorunun çıkış nedenleri ortadan kalkınca sorun da ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda önerdiği çözüm ise Haçlı Seferleri gibi herhangi bir askerî yöntem yerine İncil'de¹¹²³ belirtilen "içsel arınma"ya dayanmalıdır¹¹²⁴. Buna göre Hıristiyanlar öncelikle kendi içine dönmeli, günahlarından tövbe etmeli ve sık sık dua etmelidirler. Ona göre Tanrı Hıristiyanların günahkar yaşamlarından vazgeçmeleri için Türkleri aracı kılmış ve tüm Hıristiyanlara şeytanı -Türkleri- alt etme imkanı sunmuştur. Burada önemli olan ancak kendi yaşamlarında şeytanı alt edebilenlerin Türkleri alt edebileceğidir¹¹²⁵. Dolayısıyla Luther Türklere karşı zafer kazanmanın Hıristiyanların kendi çabalarıyla olamayacağını ve bunun için ilahî lütfu tekrar geri kazanmak gerekeceğini ifade etmektedir. Bu da günahlardan tövbe ederek ve bol bol dua ederek gerçekleşecektir¹¹²⁶. Luther böylece Papalığın / Katolik yaşamın ortaya çıkardığı bu büyük sorundan kurtulmak için Tanrı'nın "hakiki imanı" temsil eden evanjelik Hıristiyanları –Protestanları– sebep kıldığına inanmaktadır.

Luther'in "Türklerin dini" olarak gördüğü İslam'ı neden bu derece olumsuz değerlendirdiğinin cevabı onun "Haç Teolojisi"nde (*theologia crucis*) bulunabilir. O, bu konuda şöyle demektedir:

"İsa Kur'an'da [bulunan] kurtarıcı değil, kral değil, günahların affı değil; ne lütuf ne de Kutsal Ruh'tur.... Böylece ne Baba ne Oğul ne Kutsal Ruh ne vaftiz ne takdis merasimi ne

¹¹²¹ Hagemann, *Martin Luther*, s. 7.

¹¹²² Reader, "Johannes Brenz und", ss. 345-367.

¹¹²³ "Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin." (HKK, Matta; 5:39).

¹¹²⁴ Olgun, *Luther ve Reformu*, ss. 187-199.

¹¹²⁵ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", *The Moslem World*, Vol. 31, New York 1931, ss. 161-177.

¹¹²⁶ Luther bunun için şöyle bir dua eder: "Hep birlikte tövbe ve dua edelim. İnsanoğlunun savunacak ve bütün güçsüzlere yardım edecek Rabbi birlikte bekleyelim. Ey Tanrım, bu hayat nedir! Beşiktekinden yaşlısına kadar ölümden başka bir şey yok mudur? İspanyolların zulüm ve saltanatı bizi Türklere terk edecektir." Bkz.: Olgun, *Luther ve Reformu*, ss. 187-199.

İncil ne inanç ne de Hıristiyan öğretisi ve yapısı, hiçbirisi yok, çünkü [Hz.] Muhammed'in kendi öğretisi ve özellikle kılıç öğretisi var: Türk inancının aslı da budur...¹¹²⁷

Luther'in İslam, Hz. Muhammed ve özellikle Türkler hakkında bütün bu "dışlayıcı" ve "negatif" betimlemelerin -16. yüzyılın olumsuz siyasi konjonktüründe ortaya konduğunu göz ardı etmeden- Avrupa'da özellikle Protestanlar üzerinde oldukça etkili olduğu bilinen bir husustur¹¹²⁸. Ancak Türklere karşı bütün bu olumsuz hissiyat ve söylemlere rağmen Türklerde bulunduğunu söylediği bazı olumlu özelliklerden de övgüyle söz eder¹¹²⁹. Burada iki nokta dikkatimizi çekmektedir: Birincisi Türkler için sıraladığı birçok olumlu özelliği Hıristiyanlarda görememesinden yakındığı, ikincisi ise bütün bu özellikler ne kadar "olumlu" olsa da içlerinde İsa'nın bulunmadığı gerekçesiyle onun tarafından "boş görüntü ve hiçbir işe yaramaz" olarak nitelendirilmesidir¹¹³⁰.

Brenz'in Türk Sorunu Karşısındaki Tutumu: V. Karl'ın Türk politikasının temellerinin şu noktalara dayandığını söylemek mümkündür: *Düşmanı* olarak gördüğü I. François'in ittifak içinde olduğu ve destek aldığı bir siyasi güç olarak Türklerin durdurulması gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda Protestanların elini güçlendiren bir pazarlık nesnesi olması açısından Türklerin durdurulması gerektiğine inanmaktadır. En önemlisi de tarihsel olarak Hıristiyanların / Hıristiyanlığın düşmanı olarak Avrupa'dan çıkarılmaları gerekmektedir. Bu ve benzeri nedenler onun için Türklerle mücadele edilmesi için yeterli nedenleri oluşturmaktadır. Bunun için Protestan olsun Katolik olsun tüm Hıristiyanları harekete geçirmek için elinden geleni yaptığı görülmektedir.

Diğer taraftan Brenz'in bu konuya yaklaşımının Kilise ile olan çatışmanın ağır şartları altında oluşan yeni teolojik paradigma tarafından belirlendiği söylenebilir. Brenz'in bu çerçevede ortaya çıkan tepkilerini üç şekilde ele almayı "deniyoruz". Aslında Türkler (sorunu) ile mücadele şeklinin üç veçhesini dikkatlere sunmak istiyoruz: Birincisi papa ve

¹¹²⁷ D. Martin Luthers Werke. Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe)- Weimar 1883'den aktaran, Hagemann, *Martin Luther*, s. 21.

¹¹²⁸ Günümüzde Batıda bilinçaltında var olan "olumsuz" (barbar) Türk imajının yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında Luther ve Brenz'in -ve birçok reformatörün- etkisinin olduğu düşünülmektedir.

¹¹²⁹ Luther'in Türklerde var olduğunu söylediği olumlu özelliklerden bazılarını kendisi şöyle sıralamaktadır: "...Türklerin din adamları vakarlı, cesur ve titiz bir yaşam sürmektedir. ... Kendi kiliselerinde [Cami] sık sık ibadet için bir araya gelirler. ... Kendi azizlerini ne derece saydıklarını görürsün. ... Bizim gibi aşırı içki içip yemek yemiyorlar, süslü giyinmiyorlar, şaşâlı bina yapmıyorlar, krallarına karşı itaatkar ve saygı içindeler...., Ordularını bizim Alman topraklarımızda oluşturmayı arzu ettiğimiz şekilde sağlam ve hareketlidir." Bkz.: Hagemann, *Martin Luther*, s. 21.

¹¹³⁰ Hagemann, Luther'in *Türklerin Yaşam ve Gelenekleri* adlı kitabını Türkler ile ilgili İslam dünyasında faaliyet gösteren misyonerlerin verdikleri bilgilere dayanarak yazdığını belirtmektedir. Bkz.: Hagemann, *Martin Luther*, s. 21.

imparator tarafından Türklere karşı düzenlenmesi planlanan savaş –hatta bu savaşın mümkünse Haçlı Seferi’ne dönüşmesi– için gerekli maddi ve askeri katkıların sağlanmasının talep edilmesi; ikincisi “Türk Yazıları” adıyla eserlerin kaleme alınması ve üçüncü olarak da halkın dikkatini bu konuya çekebilmek için kiliselerde sürekli vaazlar verilmesidir¹¹³¹.

(a) Yardım Talepleri: Türklerle mücadeleyi kendi görevleri olarak gören imparator V. Karl ve papa Protestan prensliklere karşı üç şekilde yaklaştığı görülür: Birincisi sadece Protestanlara yönelik olarak değil tüm Avrupa / Hıristiyan toplumunda Türk sorununu abartarak ve köpürterek Protestanların var olan korkunun daha da derinleşmesini sağlayarak böylece buradan devşirdikleri duyguyla insanlardan bekledikleri yardımları elde etmeyi planlamaktadırlar. Bu bağlamda sürekli vurguladıkları Tanrı’nın Daniel peygamber aracılığıyla Türk’ün düşmanı olduğunu açıkça ilan ettiği düşüncesidir. Dolayısıyla hiçbir Hıristiyanın Türk egemenliği altına girmeye rıza göstermemesi gerekir. Çünkü böyle bir rejime rıza gösteren herkes Türk toplumunu karakterize eden küfür ve günahlara katılmış olacaktır¹¹³². İkincisi Protestan prenslikleri korkutma, yıldırma ve tehdit ile; üçüncüsü de onlara pazarlık imkanı vermek suretiyle uzlaşma yoluna giderek onlardan istedikleri yardımları elde etmeye çalışmak olmuştur. Papalığın (imparatorluğun) bu mücadelede kendilerine verilecek desteğe karşılık insanlara yönelik mesaj şu olmuştur: Onlar gönüllerini ferah tutsunlar, çünkü Tanrı kendilerinin Türkler tarafından yok edilmelerine asla izin vermeyecektir.

İmparator ve papanın yaptıkları yardım çağrılarının ilk önce dindaş (Katolik) prensliklerde ve İmparatorluk Kentlerinde karşılık bulduğu ve oradaki tüm sınıfları hızlıca harekete geçirdiği görülür. Bu durum karşısında İmparatorluk Kentlerinin meclis oturumlarında “Türk yardımları” sorunu ertelenmeksizin ele alınmaya başlanmıştır¹¹³³.

¹¹³¹ Özellikle Kanunî Sultan Süleyman’ın Mohaç Seferi (1526) sonrası Avrupa’nın kapılarına kadar ilerleyen Türklere Avrupalıların korkusu had safhaya yükselir. Bu durum “Türk Korkusu” başlığıyla dönemin edebiyatının en temel konuları arasında yer alır. Luther ve Brenz dâhil bir çok reformatör Türk akınlarını Hıristiyanların Tanrı’dan uzak yaşam sürmelerine bağlarlar. Bu korkunun insanlarda yarattığı psikososyal boyutu hafifletmek amacıyla kiliselerde sık sık vaazlar, toplu ayinler ve dualar gerçekleştirilir. Bu konu hakkında zengin bir literatür bulunmakla birlikte Brenz’in konuya yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 73-74; Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77; Reader, “Johannes Brenz und”, ss. 345-367.

¹¹³² Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 73-74.

¹¹³³ Bu çağrılarının ilk olarak İmparatorluk Kentlerinde (*Reichstadt*) karşılık bulması, onların başında tek karar verici olarak bir prens, kont ya da dük gibi bir yönetici olmamasından kaynaklanabilir. Onlar temelde imparator adına bir kurul tarafından yönetilmektedir. İmparatorluk Kentleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

Esslingen ve Schwäbisch Hall bu konuyu meclislerinde ele alan ilk İmparatorluk Kentlerinden olmuştur. Ayrıca 1529'daki yıllık toplantılarını Esslingen'de yapan bu kentlerin o seneki ana gündem maddesini de bu yardımlar konusu oluşturmuştur. Buraya Schwäbisch Hall'den katılan Brenz bu toplantıda İmparatorluk Kentlerinin Türklere karşı almaları gereken olası tedbirler ile düzenlenmesi planlanan yardımlarla ilgili bir rapor sunmuştur¹¹³⁴. Bu onun görüşlerine değer verildiğini göstermektedir.

Katolik İmparator V. Karl'ın yardım taleplerinin sadece Katolik prensliklerle sınırlı olmadığı hem Protestan prenslikleri hem de Protestan İmparatorluk Kentlerini kapsadığını belirtmiştik. Brenz tarafından bir "reform kenti"ne dönüştürülen Schwabisch Hall kendisinden yardım talep edilen İmparatorluk Kentlerinin başında gelmektedir (1532). İmparatorun bu isteği Brenz için bazı zorluklara yol açsa da Katolik imparatora elinden gelen yardımı esirgememiştir¹¹³⁵. Şöyle ki kurallar gereği imparatorun yardım talebi kentin en büyük kilisesinin (St. Michael) kürsüsünden halka ilan edilmesi gerekmektedir. Ancak yardımı talep eden imparatorun Katolik olmasının işini zorlaştıracağına bilincinde olan Brenz, bu problemi V. Karl'ı insanlara evanjelik bir imana sahipmiş gibi göstererek aşmaya çalışmıştır. Onun etkili vaazı sayesinde Hall'in Protestan halkının imparatorun bir "Lutheryan" olduğuna kesin olarak ikna oldukları düşünülmektedir¹¹³⁶. Sonuçta Brenz'in yaptığı "ufak" değişiklik işe yaramış ve Hall'de birçok kentten daha fazla para toplanmıştır. Öte yandan organizatörlüğünü bu noktada da göstermiş olan Brenz büyük bir vakıf kurarak civardaki birçok kentin de para toplama işini organize etmiştir¹¹³⁷.

(b) Türk Yazıları: "Türk sorunu" 16. yüzyılda sadece yöneticileri değil Avrupa'daki halkın tüm katmanlarını ilgilendiren bir problem haline almıştır. Bunda matbaa sayesinde yayılan ve o zamanlar "Hıristiyanlığın düşmanı" olarak kabul edilen Türkler hakkındaki yazıların (Türk yazıları) payı büyüktür¹¹³⁸. O dönemin bir özelliği de Reform döneminden kısa bir zaman önce (tkr.: 1450) icat edilen matbaa aracılığıyla insanların hızlı bir şekilde okuma yazma öğrenmeye başlamalarıdır. Reform döneminde basılanlara bakıldığında okuma yazma öğrenen bu insanların en çok Kutsal Kitap olduğu,

¹¹³⁴ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

¹¹³⁵ Maisch, "Die Ordnung der", ss. 73-74.

¹¹³⁶ Zira Brenz'e göre Türkler ile mücadelede başarılı olunması ahlakî olgunlukla birlikte "Katolik komünyon ayininin [-bu, Katolikliğin temel sakramental litürjik belirtisidir-] ve dinî törenlerin düşmanı" olmaya bağlıdır. Bkz.: Maisch, "Die Ordnung der", ss. 73-74.

¹¹³⁷ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

¹¹³⁸ Rodos kalesinin savunması ve düşüşüne dair haberler bu türün ilk örnekleri arasında yer alır (1522). Bkz.: Reader, "Johannes Brenz und", ss. 345-367.

onu “reform yazıları”nın takip ettiği görülür. Bunlardan sonra ise en çok Türkler ile ilgili yazıların okunduğu anlaşılmaktadır.

Reformasyonun çıkışı ile Avrupa’daki dini ayrışma bu yazı türünde de görülmeye başlanır. Katoliklerin yazılarında daha çok –reform taraftarlarının düşüncelerini tamamen göz ardı etmeden– Haçlı Seferi fikrine yatkın olmaları ile papa ve imparatorun Türklerle karşı ortaklaşa mücadele etmeleri gerektiği fikri öne çıkarken reformatörlerin yazılarında ise –Katoliklerin fikirlerini tamamen göz ardı etmeden– Hıristiyanların hem doğuştan günahkar oldukları hem de işledikleri günahlar yüzünden tövbe etmezlerse Türklerin gazabını hak etmiş olacakları anlayışı öne çıkmaktadır¹¹³⁹.

Neredeyse tüm Avrupa’yı sarsan Çiftçi Savaşlarının ve Anabaptist hareketin Güney Almanya merkezli olması, aynı zamanda Katolik Fransa devleti ile Katolik Bayern (Bavyera) prensliğinin arasında bulunması reform döneminde Güney Almanyalı Brenz’i söyledikleri ve yazdıklarının dikkatle izlendiği biri olarak ön plana çıkarmaktadır. “İç öteki” sorunlarıyla ilgili karşımıza çıkan daha hümaniter Brenz’i “dış öteki” sorunu olan Türkler konusundaki yaklaşımında görememekteyiz. Bu konuda neredeyse Luther ile aynı fikirdedir.

Brenz’in Türk sorunuyla ilgili bir eseri (*Türkler Hakkında Kitapçık / das Türkenbüchlein*) ile iki önemli raporu vardır. Bu konuda Melanchthon 28 Temmuz 1531 tarihinde Brenz’e gönderdiği mektubunda şöyle yazmaktadır: “...Bir rahip Türkler hakkındaki küçük kitabınızı burada yayınlamak istedi. Sizin adınız altında işin yarısından fazlasını ben kendim değiştirdim. Bunu arkadaşlığımıza güvenerek yaptım ve umarım siz de onaylarsınız.”¹¹⁴⁰

Brenz Türklerle başa çıkabilmek için herkesin yapması gerekenler olduğu gibi yönetime düşen görevlerin de olduğunu, bu konuda bazı yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtir. Hatta kendisi Schwäbisch Hall yönetim konseyinden bunu bizzat talep etmiştir. Hall’deki yakın reformatör arkadaşlarından Johann Eisenmenger, Michael Gräter ve Nikolaus Trabant ile birlikte konseye dilekçe vererek zina, bankacılık, gösterişli

¹¹³⁹ Reader, “Johannes Brenz und”, ss. 345-367.

¹¹⁴⁰ Reader, “Johannes Brenz und”, ss. 345-367.

Öte yandan Melanchthon’un editörlüğünü yaptığı Brenz’in bu eserinin yanında konuyla ilgili Esslingen ve Schwäbisch Hall kent konseylerine sunduğu iki raporunun daha varlığı bilinmektedir. Bu raporlar hakkında daha fazla bilgi için dördüncü bölümdeki Brenz’in Eserleri başlığına bakılabilir.

elbiselerin giyilmesi, kadınların makyaj yapmaları ile halka açık yerde içkili düğün ve eğlencelerin yapılmasının yasaklanmasını talep etmişlerdir. Benzer şekilde bu dilekçede kiliselerde Katolik komünion ayininin icra edilmesinin tamamen yasaklanması da yer almaktadır¹¹⁴¹.

Bunun yanında kendisi konseyden “Türk tehlikesi”ne karşı insanları vaazlar ve toplu ilahiler (*Litanei*) ile uyarmak için özel izin talep eder. Brenz’in Katoliklerin istediği savaş yerine bu şekilde dini ve ahlaki görevlere vurgu yapmasının bir nedeni vardır. Çünkü Brenz’e göre Hristiyanların birlik içinde ve ahlaklı bir yaşam sürmeleri Türklere karşı muhkem duvarlarla çevrili bir kentte yaşamaktan daha korunaklı olacaktır¹¹⁴².

Brenz’in bu dilekçeyi tesliminden kısa bir zaman sonra St. Michael Kilisesinde “Tanrı’yı hoşnut etmek ve Türk tehlikesini bertaraf etmek” amacıyla Perşembe ve Pazar günleri olmak üzere haftada iki defa Türklere karşı tövbe ayinleri, vaaz ve dualar yapılmaya başlanır. Aynı zamanda kent yönetim konseyi halka açık kutlamaları yasaklayan bir de genelge yayınlamıştır. Burada sadece Schwäbisch Hall’in değil, rapor sunduğu Esslingen ve başka kentlerin de Brenz’in tavsiyeleri doğrultusunda “ahlak dışı” yaşam tarzını cezalandıran kanunlar çıkardıklarını söylemek gerekir.

Hall konseyinin yayınladığı genelgede ilginç ifadeler göze çarpmaktadır: “Türk zarar vermede ne ülkeyi ne insanları, ne kadınları ne de çocukları önemser. O en ürkütücü bir şekilde sürükler, boğazlar ve öldürür. O bir düşman olarak Alman topraklarının içinden Tanrı’nın cezalandırıcı bir gücü olarak büyük bir ordu gücüyle geçmektedir.”¹¹⁴³ Bu cümleler dönemin Türklere bakışını net bir şekilde özetlemektedir.

Brenz’in Türk sorunuyla ilgili yazdıkları bütün olarak ele alındığında onun bu konuyla ilgili genel yaklaşımının şu şekilde ortaya çıktığı görülmektedir: özellikle Esslingen raporunda (1529) tüm Hristiyanları Türklere karşı birlik olmaya çağırırken Schwäbisch Hall raporunda (1529-1530) ise buna çözüm olarak ahlaklı yaşam tarzına dönülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Türklerle baş etmenin yolunun Tanrı’yı hoşnut etmekten geçtiğini ve bunun da tüm Hristiyanların “birlik içinde” hareket ederek ve “ahlaklı” bir yaşama geri dönerek gerçekleşebileceğini ifade etmektedir.

¹¹⁴¹ Birçok kilise reforme edilmesine rağmen komünion ayinini her iki usulde (Katolik [Mass]ve Protestan) icra etmeye devam etmektedir.

¹¹⁴² Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

¹¹⁴³ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

(c) **Türk Vaazları (*Türkenpredigte*)**: Türklere karşı mücadelenin bir veçhesini de “Türk Vaazları” serisi oluşturmaktadır. Matbaanın icadıyla her ne kadar okuma yazma öğrenen insan popülasyonu artmış olsa da toplumun çoğunun okuma yazma bilmediği göz önüne alındığında vaazların hala yazılı eserlerden daha etkili olduğu söylenebilir. “Türk soru”nunun halka inmesinde ve yaygınlaşmasında bu konudaki eserlerden daha fazla vaazların etkileri hesaba katılmalıdır. Batı'nın Doğu'dakine benzer bir kaderle tehdit edildiğine –Türklerin eline geçmesi– dair kehanetler broşürler / kitapçıklar aracılığıyla yayılırken buna mukabil insanların bu sorundan kurtulabilmeleri için Katolik komünyon ayininden ve törenlerden vazgeçmeleri, ahlaklı bir yaşam sürmeleri ve sık sık tövbe etmeleri gerektiği konusu genelde vaazlar aracılığıyla işlenmiştir¹¹⁴⁴. Aynı zamanda vaazların “endişeli Avrupalılar”a ne yapmaları gerektiği konusunda bir yön tayin ettiği ve onlara psikolojik destek de sağladığı söylenebilir. Bu vaazların sadece Protestanlar tarafından verildiği söylenemez. İmparatorluğun neredeyse tüm kiliselerinde Türklere karşı tövbe / kefarete vaazlarının (*Bußpredigt*) verildiği, tövbe ayinlerinin icra edildiği, toplu ilahilerin söylendiği, yardımların toplandığı ve insanların aralıksız olarak günah çıkarmaya çağrıldığı görülmektedir¹¹⁴⁵.

“Türk tehlikesi” Almanya ve Avrupa’ya tamamen yayılmadan önce, yani henüz Viyana Türkler tarafından kuşatılmamışken Brenz’in bu soruna diğerlerine göre daha erken bir tarihte –1526 yılından itibaren– vurgu yaptığı dikkat çekicidir. Viyana kuşatması (1529) sırasında ise “Türkler ve Tövbe Vaazları” adıyla 22 tane vaaz serisi yapmıştır. Brenz bütün vaazlarında –aynı Luther gibi– Tanrı’nın Hıristiyanları “ahlak dışı” yaşamlarının bir sonucu olarak Türkler aracılığıyla cezalandırdığını ve “Türk tehdidi”nin Almanların ölçüsüz ve günahkar yaşamlarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını dile getirir. Bunun için Hıristiyanları kürsüden sürekli yaşam tarzlarını iyileştirmeye, duaya ve ahlaki olgunluğa davet eder¹¹⁴⁶.

Brenz Türk korkusunu ciddiye alan bir din adamıdır. O Viyana kuşatması sırasında St. Michael Kilisesinde verdiği vaazlara ve icra ettiği tövbe ayinlerine –reformist ya da Katolik olsun– herkesin katılması için yönetim tarafından uyarılmalarını isteyecek kadar birlikteliğe önem vermektedir. Hatta erkeklerin çalışmak için tarlaya gitmek zorunda

¹¹⁴⁴ Reader, “Johannes Brenz und”, ss. 345-367.

¹¹⁴⁵ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

¹¹⁴⁶ Maurer ve Ulshöfer, *Johannes Brenz und*, ss. 73-77.

olmaları nedeniyle öğleden sonra olan tövbe ayinlerini sabaha kaydırıldığı bilinmektedir. Benzer şekilde Brenz bu tehlikenin ancak Kutsal Kitap'a uygun ve ahlakî olgunluk içinde bir yaşam ile sona ereceğine o kadar inanmıştır ki ona göre insanlar üzerlerine düşen dini sorumluluklarını yerine getirdikten sonra şayet tekrar ahlak dışı bir yaşama saparlarsa o takdirde yönetimin bu kişileri kesinlikle ve ivedilikle cezalandırması gerekmektedir¹¹⁴⁷.

Son olarak şu iki hususa dikkat çekerek konuyu tamamlayabiliriz: Brenz Tanrı'nın Türkler üzerinden Katolik gelenekleri durdurma ve ahlaksızlıkla mücadele etme görevini evanjelik Hıristiyanlara verdiği inandırmaktadır. Ancak burada Brenz dâhil Protestan önderler tarafından Türklerin reform ilkelerinin uygulanması ve ahlakî disiplinin yerleşmesi için mükemmel bir enstrüman olarak kullanıldığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. İkinci olarak ise ister Brenz ister Luther için olsun öncelikli olan papa ile mücadeledir. Muhammed (SA), İslam ve Türklerin papa ve Papalık ile ilişkilendirilmesinin altında –aslında– Roma'nın “kötü”lüğünü ortaya koymanın yattığı söylenebilir. Özetle Türklerle olan bu “negatif” yaklaşımın o zamanki teopolitik durumun ağırlığı altında oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹¹⁴⁷ Brenz'in bu birlikteliğe verdiği önemi şu ayrıntılardan da anlayabiliriz: O, insanların işleri dolayısıyla Türkler adına yapılan toplu ilahileri, ayinleri ve vaazları kaçırma ihtimallerine karşın çanların çalınması suretiyle haberdar edilmelerini ister. Benzer şekilde Viyana kuşatmasından önce yapılan dualarda Türklerin ismen zikredilmemesinin bir eksiklik olduğunu, dualarda isimlerinin zikredilmesinin Tanrı'ya karşı daha etkili olacağını da dile getirmektedir. Bkz.: Maisch, “Die Ordnung der”, ss. 73-74.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel Değerlendirme ve Analiz: Hıristiyanlıktaki “Ayrılmış Doğu Kiliseleri”nin (5. yüzyıl) ve “Ortodoks Kilisesi”nin bölünmesinden (11. yüzyıl) sonra en etkili dini bölünmenin “Protestan Reformasyonu” olduğu bir gerçektir. Orta Çağ Katolik Hıristiyanlığı kendisine karşı baş gösteren tüm yenilenme (reform) taleplerinin üstesinden bir şekilde gelebilmiş olmasına rağmen Protestan Reformasyonunun başarısını kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu, Protestan Reformasyonunun Katolikliğe karşı başarılı olan ilk dini akım olduğu anlamına gelmektedir.

Reformasyonun bireye, topluma ve devlet yapısına kattıklarını tam anlayabilmek için 10. ve 11. yüzyıllara kadar geri gitmek gerekir. Özellikle 12. yüzyıldan itibaren her birinin bir diğ erinin nedeni ya da sonucu olarak peşi sıra ortaya çıkan bazı gelişmeler Avrupa’yı Reformasyona hazırlayan önemli parametre taşları olmuştur. Bunların başında bu yüzyıllardan itibaren gelişmeye başlayan *feodal-kent* yapılaşmasında ortaya çıkan *ticaret sistemi* gelmektedir. Kentlerin geliştirdiği ticaret ve ticaretin geliştirdiği kentler Avrupa medeniyetinin temellerinin atıldığı mekanlar olarak dikkat çekmektedir.

Bunun yanında Orta Çağ Hıristiyanlığının genel olarak ticarete, özel olarak faize karşı “mesafeli” yaklaşımını büyük oranda Kalvin çözmüş ve Hıristiyanlar arasında ticaretin dinileşmesinin yolunu açmıştır. Gelişmekte olan yeni dünyanın paradigmasında din eskisine göre etkisini kaybetse de reforme edilmiş formu (Protestanlık) üzerinden bu dünyanın şekillenmesinde etkili olmaya devam etmiştir. Bu etkilerden biri de kendini dinleşen ticaret aracılığıyla göstermektedir. Bu durumun, sonraki gelişmeler göz önüne alındığında, Reformasyonun Hıristiyanlığa vereceği istikamet in de habercisi olduğunu söylemek mümkündür.

Reformasyonun başarısında Almanya’nın parçalanmış siyasi yapısının bir sonucu olarak yerel siyasi otoriteler tarafından yönetilmesi de atlanmaması gereken önemli bir etkidir. Çünkü yerel otoritelerin “ideal” bir İmparatorluk ve kilise fikrinden ziyade kendi çıkarları peşinde koşmalarının reform düşüncesinin Almanya’ya girmesini kolaylaştırdığı kabul edilmektedir.

Reformasyonun başarısına giden yolda üniversiteler de önem arz etmektedir. Öncelikle 12. yy.da kurulmaya başlanan ve akıl ile inanç arasındaki uyumun kurumsal anlamda ilk defa temsil edilmeye başlandığı üniversiteler zaman içinde ünlü hümanistlerin yuvası ve Hümanizmanın da beşiği haline gelmiştir. Öte yandan Hümanizma ve Rönesansın gelişmesiyle paralel olarak etkisini kaybetmeye başlayan Skolastik Felsefe Reformasyonla iyiden iyiye silinmeye yüz tutmuştur. Bu da Avrupa toplumunda Protestan reformuna aralanan önemli bir kapı niteliği taşımaktadır. Skolastik Felsefenin ortadan kalkmasında üniversitelerin ve Reformasyonun çıkışıyla paralel olarak müfredatlarının hümanistleşmesinin etkisini hesaba katmak gerekir.

Üniversitelerde gelişme gösteren Hümanizmanın öncülük ettiği yeni eleştiri metodu eğitilmiş insan zihnini reforma hazırlayan en önemli mayalardan birisidir. Filolojinin de yardımıyla gelişen bu metot bazı hümanistler tarafından dini metinlere de uygulanmış ve ortaya çıkan “KK / İncil eleştirisi” (*biblical criticism*) eğitilmiş insanların gözünde Kilise’nin sorgulanma sürecini hızlandırmıştır. Rönesans Hümanizması ile “sadece” eğitilmiş insanların giriştikleri bu sorgulama süreci 16. yüzyılda ortaya çıkan Protestan Reformasyonu ile Avrupa’da “her sınıf”tan insanın deneyimleyebildiği bir cesaret örneği haline gelmiştir. Öyle ki insanlara ontolojik problemini, Tanrıyla ilişkisini ve yerleşik düzenin meşruiyetini sorgulama imkanı kazandıran Reformasyon bu özelliğiyle Avrupa insanında “dönüştürücülük” ruhunu ortaya çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa’nın –zaman içinde– “diğer” millet ve devletlere üstün hale gelmesinin de yolunu açmıştır.

Protestan Reformasyonunun Kilise tarihinde “ilk Kilise karşıtı” hareket olmadığı bilinen bir husustur. Reformasyon da dâhil olmak üzere özünde Kilise’nin azalan maneviyatına ve artan maddeciliğine yönelik tepkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu hareketlerin birçoğunun amacı Kilise’nin “ilk hali” olan yalın yoksulluğa, saflığa ve kardeşliğine geri dönmesi gerektiğine olan inançtır. Ancak ontolojik ve epistemik sorgulama özelliği ile pratik hayattaki dönüştürücülüğü Reformasyonu öncekilerden ayırmaktadır.

Reform hareketinin çeşitli etkenleri ve öncüllerine ek olarak onun çıkış zamanı ve zemini konusu da önem arz etmektedir. Reformun 16. yüzyılda ortaya çıkmasında Almanya’nın kent-devlet(çik)lerinden / prensliklerden oluşan politik yapısının payı inkar

edilemez. Alman topraklarında güçlü bir İmparatorluk yaratma çabaları her seferinde imparatorluğun varlığını bir pazarlık konusu olmaktan öte görmeyen ve merkezî gücünü sınırlamak isteyen prenslikleri (*Reichsstände*) güçlendirmekten başka işe yaramamıştır. Çünkü hem Alman prenslerinin hem de halkın gözünde sadece “sembolik” bir değere sahip olan imparatorluğun Almanlar dışında neredeyse hiçbir millette gerçek bir karşılığı kalmamıştır. Öte yandan Hıristiyanlık dışında sağlam bir ortak bağa da sahip olmadığı anlaşılan ve birçok ırkı barındıran Avrupa’da yöneticiler arasındaki rekabet ve güç mücadelesinden en çok reform önderlerinin faydalandıklarını da belirtmek gerekir.

Bütün bunlara rağmen Protestan Reformasyonunun ortaya çıkmasına imkan veren sosyoekonomik ve teopolitik faktörlerin “Kilise içi” etkenlerle birleşmeden kendi başlarına etkili olabilmeleri zor görünmektedir. Örneğin kurum olarak Kilise’nin ve rahiplerin dikkat çekici bir şekilde zenginleşmeleri insanlar arasında “ahlakî ve kurumsal değişim” arama ihtiyacının başlıca nedenleri olarak görülmeye başlanmıştır.

Protestan reformunun yayılma alanlarına bakıldığında çıkış yeri olan Wittenberg ile sınırlı kalmadığı, ilk olarak “bağımsız kentler” (*Freistädte*) ile “imparatorluk kentleri”ne (*Reichstädte*) ulaştığı dikkat çekmektedir. Çünkü bu kentlerde yaşayan insanların siyaset alanında sorumluluk almaya alışık olmalarının reformistlere daha sıcak ve açık davranmaya yol açmış olabileceği akla gelmektedir. Reformun sedasının kısa zaman içinde bu kentleri de aşarak Avrupa’nın birçok bölgesinde duyulmaya başlanması bu sedanın çok derinlerden geldiğini göstermektedir. Örneğin Luther’den sonra Reformasyonun üç *kurucu babasından* biri olan Zwingli “bağımsız kent” Zürih başta olmak üzere İsviçre’nin Almanca konuşan kantonlarına, Kalvin ise yine “bağımsız kent” Cenevre (Cenova / Genf) başta olmak üzere Fransızca konuşan kantonlarına Reformu ulaştırmıştır. Avrupa’nın birçok ülkesi ve kentine ulaşan Reformun genelde bu üç kentten yayıldığı düşünülürse bunları Reformasyonun ana gözesi olarak kabul etmek mümkündür.

Avrupa’nın birçok kentinde ve ülkesinde varlık gösteren Protestanlığın Fransa’da görülmemesi dikkat çekicidir. Protestanlığın Fransa’ya Kalvin’den bile önce girmesine rağmen Fransızların Katolik olan kralı ve krallık politikalarını savunmayı tercih etmeleri kısa zaman sonra Protestanlığı / Kalvinizmi Fransa’da neredeyse tamamen silinmekle yüz yüze bırakmıştır. Bunda kendisini “Katolikliğin muhafızı” olarak gören Sorbonne Üniversitesi gibi bazı Katolik kurumların etkisi büyük olmuştur.

Fransa’da başarılı olamayan Kalvin’in Reformasyona üflediği farklı ruh (Kalvinizm) Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde (Cenevre gibi İsviçre’nin Fransızca konuşan kantonları ile İskoçya, İngiltere, Hollanda, Amerika vd.) Lutheryanizm ve Zwingliyanizme göre daha çabuk yayılma imkanı bulmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak Kalvinist reformun siyasi ve ulusal koşullardan bağımsız bir örgütlenme tarzına sahip olması gösterilmektedir. Buradan hareketle Katolik Kilisesinin gerçek karşıtının Lutheryanizmden ziyade “mücadeleci” karakteriyle Kalvinizm olduğunu söylemek mümkündür.

Avrupa’nın bir diğer ülkesi olan İngiltere’de ise sürecin Kıta Avrupa’sından farklı seyretmesi dikkate değer bir başka husustur. Ülkedeki otoritesini Kilise ile paylaşmak istemeyen Kral VIII. Henry bunun için parlamentodan bir dizi kanun çıkartarak ülkesine özel bir reform ortaya koymuştur: İngiliz Protestanlığı (Anglikanizm). Yapılanma bakımından Protestanlık ile Roma Katolisizmi arasında yer alan ve krallığın / devletin himayesinde Kalvinizme yaklaşarak gelişen İngiliz Protestanlığı daha ziyade ulusal vurgularıyla öne çıkan yapısıyla dikkat çekmektedir.

Reform hareketinin ortaya çıkmasında tartışmasız yeri olan ve Reforma hümanist bir ruh katan Johannes Brenz’e geçmeden önce Reformasyonun “yeni bir Kilise / din” olarak ortaya çıkmadığının, aksine var olan Kilise’yi kendi tahrifatlarından kurtarmak ve inananlara “saf/öz” Evangelium’u (Müjde) bildirmek amacını taşıdığı bir kez daha altının çizilmesinde yarar vardır. Reformasyonu Brenz’in (1499-1570) etkileri ve Protestanlığın hümanist inşasındaki yeri bağlamında ele aldığımız bu çalışmadan anlaşıldığına göre doğumundan ölümüne kadar hayatını geçirdiği Güney Almanya’nın reformunu onsuz düşünmenin imkansızlığı ortaya çıkmaktadır.

Brenz’in Heidelberg’deki üniversite hayatı onun dine ve sosyal hayata bakışının değişmesine ve reform fikirlerine yakınlaşmasına yol açmıştır. Üniversitede hümanist hocalardan aldığı derslerin etkisiyle başlayan değişimin Luther’in ünlü Heidelberg Disputasyonuna (Müzakere) katılması ile olgunlaştığı ve o zamandan itibaren bu ikili arasında sıkı bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Çünkü Brenz’in sonraki tüm yaşamı bu sıkı ilişkinin şahidi niteliğindedir. Ayrıca Heidelberg’teki bu toplantının mümbit sonuçlarının olduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle Güney Almanya reformatörlerinin hemen hepsi bu “genel müzakere” sonrası Luther’in odasında onunla özel görüşen

öğrencilerden çıkmış ve bu kişiler sayesinde Güney Almanya Reformasyonunun en önemli kalelerinden biri haline gelmiştir.

Brenz'in reform fikirlerini ilk olarak uygulamaya koyduğu yer İmparatorluk kenti Schwäbisch Hall olmuştur. Buradaki St. Michael şehir kilisesine vâiz olarak atanması (1525) Brenz'i reformatör olarak tarih sahnesine çıkarmakla kalmamış kentin dini tarihinde de bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Brenz atanmasından sonraki 26 yıl boyunca yaptığı reform çalışmalarıyla hem Schwäbisch Hall kentinin ününü hem de kendi reformist karizmasını kent sınırlarının çok ötesine taşımıştır. Bu bağlamda yeni temeller üzerinde inşa ettiği reform çalışmalarını: (1) Kilise-Din (*Kirchenwesen*); (2) Eğitim (*Schulwesen*); (3) Sosyal Hizmetler (*Sozialwesen*) başlığı altında toplamak mümkündür. Ortaya koyduğu bu faaliyetler Brenz'in Almanya'nın en önemli reform teologları bünyesine katılmasına, dolayısıyla Almanya'daki dini müzakerelerin çoğunun aranan bir tartışmacısı olarak bütün İmparatorluk genelinde bir reform uzmanı ve danışmanı haline gelmesine yol açmıştır.

Aradan geçen 26 yıl sonra Katolik İmparator V. Karl'ın Protestanların oluşturduğu Schmalkald Birliğini ağır bir yenilgiye uğratmasından (Schmalkald yenilgisi – 1548) neredeyse tüm Protestanların hayatı olumsuz etkilenmiştir. Örneğin Brenz bu yenilginin bir sonucu olarak Schwäbisch Hall'den kaçmak ve beş yıl Württemberg dükü Ulrich'in gizli himayesiyle sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Daha sonra *Interim* yasalarının ortadan kalkmasıyla Brenz'in yakalama kararının düşmesi üzerine Dük Ulrich onu Württemberg reformunun başına getirmiştir (1552). Böylece Brenz Schwäbisch Hall'de küçük ölçekte uygulamış olduğu reformu Württemberg'de büyük ölçekte uygulama imkanına kavuşmuştur. Bu durumdan Schwäbisch Hall'in Württemberg reformunun beşiği olduğu çıkarımında bulunmak yanlış olmayacaktır.

Württemberg tarihine bakıldığında bölgenin reform dönemi kadar ışıltılı ve önemli başka bir döneminin olmadığı görülmektedir. Bunda Brenz'in payını inkar etmek mümkün değildir. Özellikle Württemberg'de hayata geçirdiği kilise organizasyonu / düzenlemesi Avrupa'da dini hayatın içindeki kilise modelleri arasından zamanın tasavvuruna en çok uyum sağlayanı olmuş ve bölgesel yönetimlere bağlı kilise idarelerinin birer prototipi haline gelmiştir. Ayrıca bu “dengeli” kilise düzenlemesinin Almanya'daki reformist kilise yapısını yüz yıllarca belirlediği ve bu sayede Württemberg Kilisesinin kısa sürede Alman

Protestanlığında küçük düklükten beklenenden daha büyük bir ağırlık kazandığı bilinmektedir.

Brenz hakkında verilen bu bilgiler onun çeşitli konulara yaklaşımını anlamak için gereklidir. Öncelikle Brenz'in "Güney Almanya'nın Luther'i" olarak bilinmesinin onun zaman zaman orijinalliğinin sorgulanmasına yol açtığını ifade etmek gerekir. Ancak konu etraflıca incelendiğinde bu "iddia"nın gerçekdışı olduğu fark edilecektir. Çünkü elimizdeki kaynaklardan onun Luther'i körü körüne takip etmediği hatta bir "Brenz reformu"ndan söz etmenin mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Brenz'i ayrıcalıklı kılan konuların başında onun din ve reform anlayışının merkezine –Luther'den farklı olarak– "bir bütün olarak insan"ı koymuş olması gelmektedir. Brenz'in bu *insan merkezli* reform anlayışına karşın Luther'in –her şart altında– reform ilkelerine sadık kalması ve birçok teolojik meseleyi de Katolik karşıtlığı bağlamında yorumlaması aralarındaki önemli farkı ortaya koymaktadır. Aslında Brenz'in böylece Luther reformunu prenslerin sofrasından halkın arasına indirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Brenz'in ister sakramental ister sosyal içerikli olsun tüm reform ilkelerine insan merkezli yaklaşımı onun reforma (dine) bakışının özünü teşkil etmektedir. Bunu en net haliyle birçok görüşüne de kaynaklık eden siyasi otoriteye itaat ile "öteki"ne yaklaşımında görmek mümkündür. Buna göre Brenz'in mevcut siyasi otoritenin (kendi ifadesiyle: "yönetici makamında Türk bile olsa") "Tanrısal" kaynaklı olduğunu düşünmesi onu tüm Hıristiyanların –bazen kabullenmek zor olsa da– her konuda otoriteye itaat ile yükümlü olduklarına inanmaya iter. Çünkü kargaşa ve kaos şeytana tahsis edilmiş bir ortam olduğundan orada Tanrı'yı aramak beyhude bir çabadır. Onun bu konudaki temel parolası İncil'in isyan gibi Tanrı tarafından yasaklanan araçlarla güvence altına alınamayacağıdır.

Buna karşın bazı reformist yorumcular Brenz'i hem siyasi otoriteye itaatın sınırlarını genişlettiği hem de onlara gereğinden fazla yetki ve imkan tanıdığı gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerde kısmen haklılık payının bulunduğu belirtilmekle birlikte öncelikle Brenz'in siyasi otoritenin kulu ve kölesi olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü o hayatı boyunca siyasi otoritenin yanında bağımsız bir *danışman / mentör* özelliğiyle dikkat çekmektedir. Luther'in ise siyasi otoriteye Brenz'den daha bağımlı davrandığı görülmektedir.

Bu ilkeyle ilgili bilinmesi gereken bir husus da Brenz’de belirginleşen Lutheryan yorumun Alman topraklarında Reformasyonun varlığını garanti altına aldığıdır. Brenz cemaatin himayesini siyasi otoriteye yükleyerek hem ona gerçek bir dini sorumluluk yüklemiş hem de siyasi otoritenin davranışlarının Kutsal Kitap tarafından denetlenebilir olmasının yolunu açmıştır. Siyasi otoritenin kendini dinden bağımsızlaştırma fırsatı bulamamış olmasını Brenz’in Reformasyona en büyük armağanlarından biri olarak kabul etmek mümkündür¹¹⁴⁸. Neticede dönemin şartları düşünüldüğünde Luther’in ve Brenz’in devletten ve siyasetten bağımsız bir şekilde mücadelesini sürdürdüğü varsayılsa Avrupa’nın daha kanlı ve otoriter bir yapıya dönüşebileceği ihtimali yüksek görünmektedir. Dolayısıyla bu yorum tarzının Avrupa’da “devlet-kilise ve halk-devlet bütünleşmesi”nin temelini oluşturduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Brenz’in bu yaklaşımının yansımalarını reform dönemi Avrupa’sını derinden etkileyen ve kalıcı izler bırakan “Çiftçi İsyanları” (1522-1525) ve “Anabaptistler” (1523-1525) gibi sorunlar karşısındaki tutumunda takip etmek mümkündür. Hem Brenz hem de Luther bu olayları siyasi otoriteye itaat ilkesi çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Ancak Luther bu insanların ölümle cezalandırılmasını haklı görürken Brenz ölüm cezasının –ne verenler ne de verilenler için– İsa’nın dinine ve ona inananlara yakışmadığını belirtmektedir. Öte yandan Anabaptistlerin cezalandırılmaları gerektiği düşüncesinin Protestan ve Katolik otoritelerinin fikir birliğine vardıkları ender konulardan biri olması ilginçtir.

Brenz’in Reform tarihine kattıklarını tam anlayabilmek için onun “cadı avı çılgınlığı” konusundaki düşüncesi önem arz etmektedir. Öncelikle 15. yüzyıldan başlamak üzere 18. yüzyıla kadar hemen hemen tüm Avrupa kıtasını etkisi altına alan cadı avları çılgınlığı döneminin sona ermesinde Reformasyonun beklenildiği kadar etkili olmadığı hatta **bu** dönemde ölenlerin sayısının arttığı gözlenmiştir. Bu sonucu Reformasyonun bir trajedisi olarak görmek mümkündür. Katolik Kilisesi ile paralel görüşlere sahip olduğu bilinen Luther’in aksine Brenz bu talihsiz insanların yanlış suçlamalarla günah keçisi yapılmaması gerektiğini, aksine onları doktorlara ve teologlara havale etmenin infazcıya

¹¹⁴⁸ Almanya *genelde* prens, dük, kont gibi idareciler ile “yerel monarşik” bir yapıyla yönetilen bir ülke olduğundan Brenz ve Luther siyasi otoriteye itaat ilkelerini ağırlıklı olarak bu yapıya istinaden oluşturmuşlardır.

teslim etmekten daha iyi olacağını savunmuştur. Brenz'in bu konudaki argümanlarının sonradan cadı davaları muhalifleri tarafından mahkemelerde delil olarak sunulması Hümanizma anlayışının Luther'den ziyade onda devam ettiğinin işareti olarak okunmalıdır.

“İç” veya “dış” öteki olarak adlandırabileceğimiz olaylar karşısındaki tutumunu Pavlus'un “iki krallık” doktrininden esinlenerek oluşturduğu ve Luther'den daha “tutarlı” davrandığını söylemek mümkündür. Buna göre ne siyasete ne de teolojiye bakışında ölüm cezasına yer vermeyen Brenz en ağır ceza olarak ölüm yerine sürgün cezasını önermektedir.

Brenz'in dönemin popüler sorunu olan “dış öteki” olarak adlandırabileceğimiz Türklerin Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyişine karşı yaklaşımı da dikkate değerdir. Onun bu konudaki yorumunu Hıristiyanların Türklerle savaşmak yerine kendi içlerinde bir “ahlak savaşı” başlatmaları gerektiği düşüncesiyle özetlemek mümkündür. Buna göre Katolikliğin Hıristiyanları sürüklediği “ahlaksız” ve “tanrısız” yaşam Türkleri Hıristiyanların başına musallat etmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Brenz Tanrı'nın Türkler üzerinden Katolik gelenekleri durdurma ve ahlaksızlıkla mücadele etme görevini de “evanjeliklere / Protestanlara” verdiği inandırmaktadır. Onun bu görüşünün hem kendi döneminin hem de sonraki dönemlerin atmosferini belirlediğini söylemek abartı olmayacaktır.

Brenz'in insanın haysiyet ve onurunu merkeze koyan reform yorumu sosyopolitik konular yanında eğitimi de kapsamaktadır. Öyle ki sadece erkeklerin eğitim hakkının bulunduğu bir dönemde kız çocukların da zorunlu eğitime tabi tutulmasını savunması – ölüm cezasına karşı olmasıyla birlikte– onu çağının çok ilerisine taşımıştır. Hem “suç” ve “günah” arasına koyduğu ayırım hem de kızlar için öngördüğü eğitim hakkı onun tarafından “modern” Avrupa'ya atılan bir işaret fişeği olarak görülmektedir.

Bunlara ilave olarak sakramental teolojinin yorumlanmasında da bu tutumunun izini sürmek mümkündür. Örneğin komünyon konusunda Luther'in tarafında olmasına rağmen Württemberg'in belli bir bölümünde Zwingli yorumuna da yer vermesiyle orada uzun yıllardır devam eden sorunu çözmüştür. Böylece Güney Almanya'da Luther ile Zwingli'nin etki sahaları arasında kalan Württemberg'de teolojik uzlaşmayı sağlamakla

kalmamış, aynı zamanda Württemberg özelinde teolojinin politik birliğe hizmet ettiğini de göstermiştir¹¹⁴⁹.

Sona doğru yaklaşırken Reformasyonun “Almanlaşma” ile bağlantısı konusunda önemli bir hususun altının çizilmesinde fayda vardır. Şöyle ki Brenz ve Luther reformlarını “Hıristiyanlığın Almanlaşması” olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü onların mücadele ve eserlerine bakıldığında Roma–Latin merkezli bir Hıristiyanlıktan daha “Almanlaşmış” bir Hıristiyanlığın öncülüğünü yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu “Almanlaşan reform”un ileride ne gibi sonuçlar doğurduğu başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte Maks Weber’in Kapitalizm ve Protestanlık ilişkisinden hareketle geliştirdiği yorumlar bu noktada önem kazanmaktadır.

Belirtilmesi gereken bir başka konu da Brenz’in öngördüğü reform ülküsünün Avrupa’da “yeni bir Hıristiyan tipi”nin yaratılmasında öncü rolü oynamış olmasıdır. Bu da onun Avrupa toplumuna en büyük armağanlarından biri olarak görülmelidir. Çünkü bu insan tipi, artık sürdürülemez görünen Katolik Hıristiyanlığa yeni bir ruh üfleyerek ve yeni bir form vererek (Reformasyon / Almanlaş[tır]ma) Hıristiyanlığı toplumun iyileştirici ve itici gücü yapmış, böylece onu yeniden sahiplenmiştir.

1555 tarihli Augsburg Din Barışının Avrupa’nın teopolitik tarihi için önemi bilinen bir husustur. Dünya barışına yönelik önemli bir katkı da sunan bu görüşmelerden sonra Protestanların varlığı ilk defa “resmen” kabul edilmiş ve Hıristiyanlık neredeyse bugünkü şeklini almıştır. Aynı zamanda Papalık bu tarihten sonra devletleri yönetmekten vazgeçmek ve sadece dini bir kurum olarak faaliyet göstermek zorunda kalmıştır. Bu kadar önem arz eden barış antlaşmasının gerçekleşmesinde Brenz oldukça önemli bir role sahiptir. Şöyle ki; bu görüşmelerin gerçekleşmesi için öncülük eden ve prensleri buna ikna eden kişinin Württemberg Dükü Christopf olduğu bilinmekle birlikte, onu bunları yapmaya ikna edenin Brenz olduğu ise pek az bilinmektedir.

Brenz’i konu alan bu çalışma okunduğunda görülecektir ki o hemen hemen bütün yorumlarında üstadı Luther ile çatışma pahasına da olsa temelde insanı ve onurunu

¹¹⁴⁹ Komünyon ile ilgili vurgulanması gereken bir husus da şudur: Katoliklerin “sembolik” ile Lutheryanların “literal” yaklaşımı her ne kadar teolojik temelli gibi görünse de zeminde bir dünya tasavvuru farklılığının yattığı söylenebilir. Luther’e göre Katolik Kilisesi hemen hemen her sakramente ve kilise faaliyetine mecazî ve sembolik anlamlar yükleyerek tüm yorumlarda Kilise / papalığın nihai otorite olarak görülmesini perçinlemeyi amaçlamaktadır. Buna karşın Luther bu eylemlerin “göründüğü gibi” (literal) algılanmasını sağlayarak insanları Kilisenin bu İsa’sız Hıristiyanlığından kurtarmayı amaçlamaktadır.

önceleyen düşünceler geliştirmiştir. Bunu yaparken ne reform ilkelerini feda etmiş ne de insanı bu ilkeler altında ezmiştir. Aslında zor olmayan bir yöntemle reformu ve reform ilkelerini bir bütün olarak insanın onurunu zedelemeyen bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır. Kendisi insanın bir bütün olarak bulunmadığı ya da eksik yer aldığı bir ortamın “Tanrısal” olamayacağı kanaatinde. Zaten Tanrı’nın bedenleşerek insan formunda yeryüzüne inmesi de ona göre *insanı yücelten* inanç, ilke ve sistemlerin yürürlükte olması gerektiğine işarettir. Reforma bu açıdan bakıldığında Brenz’in önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Hıristiyanlığın Almanlaşmasını sağlayan Wittenberg (Luther ve Melanchthon) ile Württemberg (Brenz) reformlarının etkilerinin hala devam ettiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki Schwäbisch Hall ile Württemberg günümüzdeki Protestanlığı somut olarak Brenz’e borçludurlar. Benzer şekilde Luther reformu kısa zamanda İskandinav ülkelerine kadar geniş bir coğrafyaya yayıldıysa bunda Brenz’in etkisini fazlasıyla görmek mümkündür. Protestan dünyada aktif olan reform ruhunun hiçbir zaman Brenz’i unutmadığı görülmektedir. Bunu onun hakkında eserlerin yazılmaya ve organizasyonların düzenlenmeye devam etmesinden anlıyoruz.

Hem yukarıda anlatılanlardan hem de Brenz’in fikirleri ve yaşamının dikkatlice incelenmesinden onun reformu yorumlayış biçiminin daha çok “Luther ilhamlı” olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü onda Luther reformunun Güney Almanya’ya uyarlanmış versiyonundan ziyade Reformun hümanist yorumla yeniden ele alınış biçimini görmekteyiz. Buna da “Brenz reformu” demek yanlış olmayacaktır.

Schwäbisch Hall kentinin Mart 2015'te Avrupa'daki Evanjelik Kiliseler Topluluğu (GEKE) tarafından 17 ülke arasından “Avrupa'nın reform kentlerinden biri” seçilerek 100 reform kenti arasına girmiş olması, kanaatimizce, Brenz’in etkisinin global anlamda taçlandırılmasından ibarettir. Bununla birlikte Brenz’in de vâiz olarak görev yaptığı Schwäbisch Hall'deki St. Michael kilisesinin 2013 yılının Ekim ayında “Avrupa Kültür Mirası” listesine girmeye hak kazanması da benzer bir yaklaşımın ürünüdür¹¹⁵⁰. Bunlar Brenz’in Avrupa’da ektiği tohumların hala filizlenmeye devam ettiğinin de göstergeleridir.

¹¹⁵⁰ http://www.swp.de/schwaebisch_hall/lokales/schwaebisch_hall/hall-ist-reformationsstadt-europas-7393324.html (15.05.2018).

KAYNAKÇA

- Akın, Haydar (2004). Avrupa'da Cadı Avı Çağı: Avrupa'da Yaşanan Çılgınlık. *Toplumsal Tarih*, 124, 24-29.
- Aherne, C. M. (1981). Eck, Johann. *New Catholic Encyclopedia*, 5, Palatine, 37.
- Amstrong, Karen (2017). *Tanrı'nın Tarihi – İslam Hıristiyanlık ve Yahudiliğin 4000 yıllık Tarihi*. (çev. Oktay Özel vd.), İstanbul: Pegasus Yayıncılık.
- Aykıt, Dursun Ali (2010). Pelagianizm'in Tarihi ve Öğretileri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 175-196.
- Aydın, Fuat (2015). Dinlerde Kurtuluş Anlayışı. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 71-101.
- Aydın, Mehmet (1991). *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, Mehmet (1998). "Hıristiyanlık" içinde "Hıristiyan İnançları". *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 17, 348-353.
- Bakır, Abdulhalık; Ülgen, Pınar (2009). Geç Orta Çağlarda Avrupa'da Kent ve Kentsel Yaşam Hakkında Bir Değerlendirme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 127-140.
- Barham, Francis Foster (1843). *The Life and Times of John Reuchlin, or Capnion, The Father of the German Reformation*. London: Yay. yılı ?
- Barker, G. (1985). *O'nun İzinde – Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Batarilo, Patrick (2011). *Das Vermächtnis – Ein Jugendbuch über die Geschichte der Waldenser*. Ötisheim / Schönenberg: Deutsche Waldenservereinigung e. V.(DWV).
- Baur, Jörg (2000). Johannes Brenz: Ein Schwäbischer Meisterdenker auf den Spuren Luthers. *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 45-46.
- Beintker, Michael (2010). Ecclesiology. *Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, 4, Leiden / Boston, 257.
- Benevolo, Leonardo (1995). *Avrupa Tarihinde Kentler*. (çev. Nur Nirven), İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Birkett, Kirsten (2003). *Reform'un Özü*. (çev. Onur Yöş), İstanbul: Bütün Dünya Kitaplığı.

- Bolay, Süleyman Hayri (1996). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Borst, Otto (1977). *Staufer Städte in Baden Württemberg*. Stuttgart und Aalen: Konrad Theiss Verlag.
- Brandy, Hans Christian (2000). Brenz's Christologie und ihre von Jakob Andrea vertretene Form. (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 59-85.
- Braudel, Fernand (1991). *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*. (çev. Mustafa Özel), İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Bravo, Hamdi (2007). Augustinus'un Varlık ve Bilgi Görüşleri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (5), 111-128.
- Brecht, Martin (1989). *Martin Luther — Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521-1532*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt.
- Brecht, Martin (2000a). Abgrenzung oder Verständigung – Was Wollten die Protestan in Trient. (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 147-149.
- Brecht, Martin (2000b). Brentii Ecclesia – Der Prediger von Schwäbisch Hall und seine Kirche. (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht) *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 215-239.
- Brecht, Martin (2000c). Brenz und die Mitreformatoren. (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 133-144.
- Brecht, Martin (1971). *Johannes Brenz – Neugestalter von Kirche, Staat und Gesellschaft*. Stuttgart: Calwer Verlag.
- Brown, Robert McAfee (1965). *The Spirit of Protestantism*. New York: Oxford University Press.
- Bücking, Jürgen; Schloz, Rüdiger (2000). Studienausgabe der Werke Johannes Brenz. (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 284-291.
- Bruce, F. F. (2008). *Kutsal Yazı Kanonu*. İstanbul: Haberci Basın Yayın Dağıtım Turizm San. Ve Tic. Ltd. Şti.

- Castello, Sebastian (yay. yl. ?). Johannes Brenz über ob die Obrigkeit mit Recht die Wiedertäufer oder andere Ketzer töten kann. (Der. Wolfgang F. Stammler), *Das Manifest der Toleranz*, Stuttgart: Alcorde Verlag.
- Cevizci, Ahmet (2009). *Ortaçağ Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Clemenths, Keith (1996). Sola Scripture. *New Dictionary of Christian Theology*, London: 546.
- Coşan, Leyla (2009). *Tanrım Bizi Türklerden Korum – 16. Yüzyılda Almanların Türklerden Korunmak İçin Yazdıkları Dualar*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Crossan, D. M. (1981). Justification. *New Catholic Encyclopedia*, 8, Palatine, 77-93.
- Çatalbaş, Resul (2013). Avrupa'nın İlk Evanjelikleri: Moravyalılar. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 23, 115.
- Çoban, Bekir Zakir (2020). *Geçmişten Günümüze Papalık*. İstanbul: İnsan Yay.
- Demirci, Kürşat (2000). *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*. İstanbul: Ayıışığı Kitapları.
- Demirci, Kürşat (2002). "Kutsiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, Ankara, 495- 496.
- Dillenberger, John (1961). *Martin Luther – Selections from His Writings*. (Ed.), New York: Anchor Books – Doubleday and Company Inc.
- Dingel, Irene (2007). "Huguenots". *Religion Past & Present* (Ed.Hans Dieter Betz), 6, Leiden – Boston, 279-281.
- Donnelly, G. J. (1981). Cuspinian, Johannes. *New Catholic Encyclopedia*, 4, Palatine, 550.
- Dossat, Y. (1981). Waldenses. *New Catholic Encyclopaedia*, XIV, Palatine, 770-771.
- Eco, Umberto (1995). *Avrupa Kültür – Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*. (çev. Kemal Atakay), İstanbul: Afa Yayıncılık A.Ş.
- Ehmer, Hermann (1999a). Der Christliche Staat. (Ed.: Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall), *Johannes Brenz 1499 – 1570 Prediger – Reformator – Politiker*, Ulm: Süddeutsche Verlagsgesellschaft.
- Ehmer, Hermann (1999b). Politik und Religion. (Ed.: Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall), *Johannes Brenz 1499 – 1570 Prediger - Reformator – Politiker*, Ulm: Süddeutsche Verlagsgesellschaft.
- Ehmer, Hermann (2000). Johannes Brenz als Reformator der Schule. (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 241-264.

- Eliade, Mircea; Couliano, Ioan P. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü* (çev. Ali Erbaş), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Elton, G. R. (1963). *Reformation Europe 1517-1559 / The Fontana History of Europe*. London and Glasgow: Collins Clear-Type Presse.
- Eminyan, M. (1981). Salvation, Necessity of the Church for. *New Catholic Encyclopædia*, XII, Palatine, 995-997.
- Encyclopedia Americana (1968). Conrad Celti/es – Conrad Pickel. 6, New York: *Encyclopedia Americana*.
- Encyclopedia Britannica (1972). Archduke, 1, Manila: *Encyclopedia Britannica*.
- Encyclopedia Britannica (1972). Avignon. 2, Manila: *Encyclopedia Britannica*.
- Britannica: <https://www.britannica.com/event/Peace-of-Augsburg#ref84243>.
- Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Christianity/Presbyterian-and-Reformed-churches>.
- Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Guillaume-Briconnet>.
- Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Petrarch/Later-years-1353-74>.
- Erol, Burçin (2005). Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 8(33), 81-95.
- Esen, Sâlihe (2017). Karşı Reform Hareketi ve Dominikinler. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 20 (52), 111-130.
- Fick, Ulrich (1983). *Das Evangelische Württemberg – Gestalt und Geschichte der Landeskirche*. Stuttgart: J. F. Steinkopf Verlag.
- Fishburn, Janet F. (2004). Puritanism. *The Encyclopedia of Protestantism*, III, New York-London, 1577.
- Föhl, Andreas (?). Wenn der Mensch nur noch um sich selbst kreist – Eine reformatorische Antwort auf die Frage: Was ist Sünde?. *Evangelisches Gemeinblatt für Württemberg*, 4.
- Frasch, Werner (?). *Ein Mann Namens Ulrich – Württemberg Veehrter und Gehaßter Herzog In Seiner Zeit*, DRW Verlag.
- Freed, John B. (1985). Hohenstaufen Dynasty. *Dictionary of the Middle Ages* (Ed. Joseph R. Strayer vd.), New York: VI, 272-273.
- Freed, John B. (1998). Swabia. *Dictionary of the Middle Ages* (Ed. Joseph R. Strayer), XI, New York, 525-28.

- Galati, A. Fisher (1992). *Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı 1551 – 1555*. (çev. Neval Öke), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gallaher, J. G. (1981). Leo X, Pope. *New Catholic Encyclopedia*, VIII, Palatine, 643-645.
- Gerris, B. A. (1996). Faith. *New Dictionary of Christian Theology*, London, 208.
- Gilchrist, J. (1981). Smony. *New Catholic Encyclopedia*, XIII, Palatine, 227-228.
- Gluck, Samuel E. (1969). Bourgeoisie. *Encyclopedia International*, III, New York, 182-183.
- Godbey, John C. (1987). John Hus. *Encyclopädia of Religion*, VI, New York, 535-536.
- Gombrich, E. H. (1997). Sanatın Öyküsü. (çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gouillard, J. (1981). Iconoclasm. *New Catholic Encyclopedia*, VII, Palatine, 327.
- Gökberk, Macit (2007). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gölcük, Şerafeddin; Toprak, Süleyman (1996). *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Gördebil, Ubeydullah (2001). Trent Konsili (1545-1563), Hristiyan Teolojisindeki Yeri Ve Önemi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gülcan, Nur Yeliz (2019). Ortaçağ Avrupa'sında Skolastik Felsefe ve Gotik Mimari. *Intertantional Balkan University Turkish Studies Social Sciences*, 14 (5), 2225-2234. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.32668> (13.04.2021).
- Gündüz, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Gündüz, Şinasi (2008). *Hristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Gündüz, Şinasi; Aydın, Mahmut (2002). *Misyonerlik – Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Güngör, Ali İsmail (2005). *Hristiyanlıkta Evanjelik Hareket*. Ankara: Aziz Andaç Yay.
- G., H. L. (1978). Messiah. *Encyclopedia of Judaica*, XIV, Jarusalem, 1407-1408.
- G. P. K. (1974). Hussites. *Encyclopedia of Judaica*, VIII, Jarusalem, 1134-1135.
- Haas, Dieter vd. (1980). *Martin Luther – Freigeworden durch den Glauben Im Risiko der Freiheit*. Schwarzwald: Verlag Ernst Kaufmann.
- Hagemann, Ludwig (2000). *Martin Luther ve İslam Anlayışı*. (çev. K. Kahramantürk), İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk (1995). Endüljans. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, Ankara, 209-211.

- Harman, Ömer Faruk (2000). İncil. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, Ankara, 270-276.
- Harman, Ömer Faruk (2002). Konsil. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, Ankara, 175-178.
- Hartman, L. F. (1981). Vulgate. *New Catholic Encyclopedia*, XIV, Palatine, 759.
- Hautz, John. F. (1980). *Geschichte der Universität Heidelberg*. 2, Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- Hering, Ernst (1944). *Die Fugger*. Leipzig: Wilhelm Goldmann Verlag.
- Hermle, Siegfried (2001). Das Ende der Württembergischen Waldenserkirche im 19. Jahrhundert. *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag.
- Hillerbrand, Hans J. (1987). Reformation. *Encyclopedia of Religion* (Ed. Mircae Eliade), XII, New York-London, 244-254.
- Hillerbrand, Hans J. (2005). “Reformation”. *Encyclopedia of Religion* (Ed. Lindsay Jones vd.) içinde ‘The Catholic Reaction’, XI, +Münich, 7663-7665.
- Hilsch, Peter (2009). Jan Hus. *The Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, VI, Leiden – Boston, 348-350.
- Hocaoğlu, Durmuş (1995). *Laisizm'den Millî Sekülerizm'e*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Hruza, Karel (2015). *Jan Hus Annäherung an Konstrukte einer wirkmächtigen Vita*. (OstDok-Themenportal Jan Hus), München: vom Collegium Carolinum, 2. URL: https://www.vifaost.de/fileadmin/sonstige_materialien/Themenportale/Karel_Hruza.pdf (07.06.2021).
- Hutten, J. E. (1922). *A History of Moravians Missions*. London: Moravian Publication Office.
- Hutterer, Claus Jürgen (1975). *Die Germanischen Sprachen - Ihre Geschichte in Grundzügen*, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- H., A. N. (1972). Bourgeoisie. *Encyclopaedia Britannica*, 4, Chicago, 23.
- İnalçık, Halil (2014). *Rönesans Avrupası – Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jensz, Felicity (2010). *German Moravian Missionaries in the British Colony of Victoria, Australia — Influential Strangers, 1848–1908*. 38, Leiden-Boston: Brill, 15.

- John, Judith (1019). *Tudorların Karanlık Tarihi*. (çev. Sinan Coşkun), İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Jung, Martin H. (2000). Abendmahlsstreit. (Der: Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 143-161.
- Jung, Martin H. (2007). Ulrich von Hutten. *Religion Past & Present* (Ed.Hans Dieter Betz), 6, Leiden – Boston, 352.
- Kadioğlu, Muhsin (1991).Hümanizm. Sosyoloji Konferansları, 23, 157-165.
- Katar, Mehmet (2007). Paskalya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, Ankara, 181-182.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (2005). Orta Çağ'ın Orta Malı Olmadığına Dair, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, 8(33), 69.
- Köhler, Joachim (1999). Gescheiterte Reformationen: Andreas Althamer in Schwäbisch Gmünd, Konrad Stücklin in Rottweil und Theobald Billican in Weil der Stadt. (Der. Siegfried Hermle), *Reformationsgeschichte Württembergs in Portraits*, Holzgerlingen: Hänssler-Paperback Verlag, 412-415.
- Kutsal Kitap — (Tevrat, Zebur, İncil) (2009). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları.
- Küçükcan, Talip (2001). İsviçre. *TDV Türkiye İslam Ansiklopedisi*, 23, Ankara, 417-418.
- Krüger, Eduard (1982). *Schwäbisch Hall – Ein Gang durch Geschichte und Kunst*. *Schwäbisch Hall*: Eppinger – Verlag.
- Leff, Gordon (1987). Waldensians. *Encyclopaedia of Religion*, XV, New York, 327-328.
- Leff, Gordon (1997). William of Ockham. *The Oxford Dictionary of World Religions* (Ed. John Bowker), Oxford – New York: Oxford University Press, 1038.
- Le Goff, Jacques (2005). Orta Çağda Batı Avrupa. (çev. Nilüfer Uluç), *Doğu Batı - Düşünce Dergisi*, 8(33), 42-64.
- Leppin, Volker (2007). Hoffmann, Melchior. *Religion Past & Present* (Ed.Hans Dieter Betz), VI, Leiden – Boston, 198-199.
- L. E. (1973). Justification. *Harper's Bible Dictionary* (Ed. Madeleine S. & J. Lane Miller), New York: Harper & Row. Publisher.
- Lienhard, Marc (2000). Die Ausbreitung der lutherischen Botschaft. *Die Geschichte des Christentums – von der Reform zur Reformation 1450 – 1530* (Ed.: March Venarel), 7, 737.

- Lindberg, Carter (2014). *Avrupa'da Reform Tarihi*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Lortz, Josef, (1993). Reformation. *Encyclopedia of Theology* (Ed. Karl Rahner), Germany: Burns& Oates Inc., 1289-1312.
- Lund, Eric (2004). Lutheranism. *The Encyclopedia of Protestantism* (Ed. Hans J. Hillerbrand), 3, New York – London, 1130-1150
- Macdonald, S. K. (1981). Messiahship of Our Lord. *New Catholic Encyclopedia*, IX, Palatine, 714.
- Maisch, Andreas (1999a). Die Ordnung der Evangelischen Kirche in Hall. (Der. Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall), *Johannes Brenz 1499 – 1570 Prediger - Reformator – Politiker*, Ulm: Süddeutsche Verlagsgesellschaft.
- Maisch, Andreas (yay. yl. ?). Eine Wanderung durch die Jahrhunderte – Die Reichsstadt Schwäbisch Hall. *Orte der Reformation*, Schwäbisch Hall: Evangelische Verlagsanstalt Leipzig.
- Maisch, Andreas (yay. yl. ?). Die Salzstadt – Die harte Arbeit in den Salinen am Hall. *Orte der Reformation*, Schwäbisch Hall: Evangelische Verlagsanstalt Leipzig.
- Maisch, Andreas (yay. yl. ?). Die Frauen im Reformationszeitalter. *Orte der Reformation*, Schwäbisch Hall: Evangelische Verlagsanstalt Leipzig.
- Maisch, Ingrid (1993). Salvation – Biblical Concept. *Encyclopedia of Theology* (Ed. Karl Rahner), Germany: Burns& Oates Inc., 1289-1312.
- Manetsch, Scott M. (2004). Beza, Theodore. *The Encyclopedia of Protestantism* (Ed. Hans J. Hillerbrand), 1, New York – London, 221-222.
- Markus, R. A. (1972). Augustine, St. *The Encyclopedia of Philosophy* (Ed. Paul Edwards vd.), 1-2, New York - London, 199-206.
- Maurer, Hans Martin; Ulshöfer, Kuno (1970). *Johannes Brenz und die Reformation in Württemberg*. Stuttgart und Aalen: Konrad Theiss Verlag.
- May, Gerhard (1999). Augsburg Confession. *The Encyclopedia of Christianity*, 1, Leiden, 157-159.
- Mourant, John A. (1972). Pelagius and Pelagianism. *The Encyclopedia of Philosophy* (Ed. Paul Edwards vd.), 5-6, New York – London, 78-79.
- Müller, J. T. (1981). “Hussites” *Encyclopädia of Religion and Ethics* (Ed. James Hasting), 6, Edinburg, 886-889.
- Nomiku, H. A. (1997). *Haçlı Seferleri*. (çev. Kriton Dinçmen), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Nuss, P. Xavier; Demirel, Hakkı (1994). *Hıristiyan Öğretisi*. (Der.), İstanbul: Müjde Yayıncılık.
- Oğuz, Orhan (1992). *İktisada Giriş – Temel Kavramlar ve Prensipler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Olgun, Hakan (2001). *Luther ve Reformu – Katolisizm’i Protesto*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Olson, Jeannine E. (2004). Farel, Guillaume. *The Encyclopedia of Protestantism* (Ed. Hans J. Hillerbrand), II, New York – London, 744.
- O’Connell, Marvin R. (1987). Trent, Concil of. *The Encyclopädia of Religion*, 15, New York – London, 33-38.
- Ortegat, P.; Walker, L. J. (1981). Voluntarism. *New Catholic Encyclopedia*, 14, Palatine, 745-747.
- Ökten, Kaan H. (2000). *Hıristiyanlık’ta İnancın Yenilenmesi –Luther’in Teoloik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları*, İstanbul: Mavi Ada Yayıncılık.
- Özel, Mustafa (1997). *İktisat Risaleleri*, (çev. ve ed. M. Özel), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özkaya, Eyub (2020). *Protestan Reformunun Öncüsü Jan Hus’un Hayatı ve Görüşleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Panter, Armin (yay. yl. ?). *St. Michael – Von der romanischen Basilika zur gotischen Stadtkirche. Orte der Reformation*, Schwäbisch Hall: Evangelische Verlagsanstalt Leipzig.
- Pauck, Wilhelm (?). *Melanchthon and Bucer*. Philadelphia: The Westminster Press.
- Patrucco, Armand (1963). Borgia. *Encyclopedia International*, 3, New York, 158.
- Pfeffermann, Hans (2019). *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*. (çev. Kemal Beydilli), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Pohl, Mareike (2016). Luthers Beschützer – Ein Fürst wie ein Murmeltier. *Geschichte [Spezial: Menschen – Ereignisse - Epochen]*, 2, Augsburg, 58-59.
- Papp, Sandor (2012). Vasal. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, İstanbul, 531-534.
- Pounds, Norman J. G. (1969). Avignon. *Encyclopedia International*, 2, New York, 278.
- Pressel, Theodor (1868). *Anektoda Brentiana – Ungedruckte Briefe und Bedenken von Johannes Brenz*, Tübingen: J. J. Heckenhauer Verlag.
- Quinn, J. R. (1981). Sacraments, Theology of. *New Catholic Encyclopedia*, 12, Palatine, 806-813.
- P. R. D. (1996). Lutheranism. *New Dictionary of Theology*. Leicester: Inter-Varsity Pres.

- Rahner, Karl (1993). Protestantism. *Encyclopedia of Theology*, (Ed. Karl Rahner), Germany: Burns & Oates Inc., 1289-1312.
- Reader, Siegfried (2000). Johannes Brenz und die Islamfrage, (Ed.: Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 345-367.
- Rhein, Stefan (1998). *Philipp Melanchthon*. Wittenberg: Drei Kastanien Verlag.
- Rudolf, Kurt (1987). Heresy. *The Encyclopädia of Religion*, 6, New York-London, 269-275.
- Russel, Bertrand (1997). *Batı Felsefesi Tarihi II – Ortaçağ*. (çev. Muammer Sencer), İstanbul: Say Yayınları.
- Sagner, Karin (2003). *Wie Erkenne Ich? – Die Kunst der Gotik*. Stuttgart: Belser Verlag.
- Samuelsson, Kurt (2018). *Din ve İktisadî Faaliyet – Protestan Ahlâk, Kapitalizmin Yükselişi ve Bilginin Suistimali*. (çev. Ahmet Uzun), Ankara: Liberte Yayınları.
- Sander, Oral (2010). *Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Scardigli, Piergiuseppe (2010). Lollards. *The Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, VII, Leiden – Boston, 594-595.
- Sharpe, Eric J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*. (çev. Ahmet Güç), Bursa: Arasta Yay.
- See, Henri (2000). *Modern Kapitalizmin Doğuşu*. (çev. Turgut Erim), İstanbul: Yöneliş Yay.
- Sormunen, Eion (1984). *Martin Luther*, İstanbul: Zafer Matbası.
- Schiller, F. C. S. (1981). Humanism. *Encyclopediaedia of Religion and Ethics*, VI, Edinburgh, 830-835.
- Schmidt, Sebastian (?). *Was stimmt? Reformation – Die Wichtigsten Antworten*. Freiburg - Basel – Wien: Herder.
- Schubert, Anselm (2010). Lutheranism. *Religion Past & Present – Encyclopädia of Theology and Religion*, VII. 679-679.
- Schulz-Flügel, Eva (2007). Vulgate. *Religion Past & Present* (Ed.Hans Dieter Betz), II, Leiden – Boston, 42-43.
- Shepherd Jr., Massey H. (1987). Wycliff, John. *The Encyclopedia of Religion* (Ed. Mircae Eliade), 15, New York – London, 488-490.

- Simon, G. (1931). Luther's Attitude Towards Islam. *The Moslem World*, New York, 31, 257.
- Smart, Ninian (1987). Soteriology. *The Encyclopedia of Religion* (Ed. Mircea Eliade), 13, New York-London, 418-423.
- Smolinsky, Heribert (2009). Concil of Basel. *The Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, I, Leiden – Boston, 633.
- Spitz, Lewis W. (1987). Humanism. *Encyclopädia of Religion*, VI, New York, 511-515.
- Sproul, R.C. (1999). Bilinmeyen Lütuf – Reform Teolojisinin Kalbi. (çev. H. Taylan), İstanbul: Kaya Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Stauffer, Richard (1993). Reform, (çev. Cem Muhtaroglu), İstanbul: İletişim Yay.
- Taş, Yusuf (2002). Martin Luther'de Kurtuluş Anlayışı. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Temiztürk, Halil (2022). Orta Çağ'da Kilise ve Hıristiyan Mistikler Arasındaki Ortodoksi ve Heresi Tartışmasının Temel Nedenleri, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V (I), 73-83.
- Teselle, Eugene; O'Daly, Gerard (1999). Augustine – Augustine's Theology. *The Encyclopedia of Christianity*, I, Leiden, 159-164.
- Tietz, Christiane (2010). Justification. *Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, VII, Leiden - Boston, 116.
- Topaloğlu, Bekir (1996). *Kelâm İlmi*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Treu, Martin (2004). *Katharina von Bora – Biographien zur Reformation*, Wittenberg: Drei Kastanien Verlag,
- Turgut, Ramazan (2011). Donatizm. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Turmel, J. (1980). Concordat. *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Ed. James Hasting), 3, New York, 802.
- Tümer, Günay (1991). Aslı Günah, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul, 496-497.
- Ünal, Banu Çetin (2019). Avrupa'nın Felaketler Yüzyılında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe'in Etkisi. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi –Journal of Medieval Researches*, 2 (1), 81-94.
- Välimäki, Reima (2019). *Heresy in Late Medieval Germany: The Inquisitor Petrus Zwicker and the Waldensians*,(?:), Boydell & Brewer.

- Verger, Jacques (2005). Avrupa'da İlk Üniversiteler – Orta Çağ'ın Gezgin Öğrencileri. (çev. Saadet Özen), *Toplumsal Tarih*, 135 (3), 50-54.
- Volk, Ernst (2010). *Johannes Brenz – Zeuge Biblisch – evangelischer Wahrheit und Reformator im südlichen Deutschland*. Nürnberg: VTR (Verlag für Theologie und Religionswissenschaft).
- Vooght, P. De (1981). John Hus. *New Catholic Encyclopedia*, VII, Palatine, 271-272.
- Waardenburg, Jaques (2004). Mesih. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, Ankara, 306-309.
- Waardenburg, Jacques (2007). Reform. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, 530-532.
- Weismann, Christopf (?). Johannes Brenz, der Prediger von Schwäbisch Hall – Luthers Vorposten in Süddeutschland. *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Schwäbisch Hall: Evangelische Verlagsanstalt Leipzig.
- Weismann, Christopf (1985). *Eine Kleine Biblia – Die Kateschismen von Luther und Brenz - Einführung und Texte*. Stuttgart: Calver Verlag.
- Weismann, Christopf (1999). Brenz in Deutschland und Europa. (Der. Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall), *Johannes Brenz 1499 – 1570 Prediger - Reformator – Politiker*, Ulm: Süddeutsche Verlagsgesellschaft.
- Weismann, Christopf (1999). Zeittafel zum Leben von Brenz. (Der. Isabelle Fehle – Stadt Schwäbisch Hall), *Johannes Brenz 1499 – 1570 Prediger - Reformator – Politiker*, Ulm: Süddeutsche Verlagsgesellschaft.
- Weismann, Christopf (2000). Brenz und seine Katechismen. (Der. Hermann Ehmer und Martin Brecht), *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, Stuttgart: Chr. Scheufele Verlag, 123-134.
- Willaime, Jean – Paul (2004). Nantes, Edict of. *The Encyclopedia of Protestantism*, 3, New York – London, 1345-1348.
- Wolf, C. Umhau (1931). Luther and Mohammedanism, *The Moslem World*, 31, New York, 161-177.
- Wolgast, Eike (?). *Die Universität Heilderberg (1386–1986)*, Berlin – Heilderberg - New York – London – Paris - Tokyo: Springen Verlag.
- Yavuz, Şevket (2006). İslam'ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması veya “Ontolik Öteki”den “Vasıfsal Öteki”ne İntikalın Macerası. *Marife Dergisi*, 6 (3), 135-156.

Yavuz, Şevket (2007). Modern Öncesi Âlemden Post/Modern Bir Köye Evrilişte Kutsal'ın Arkeolojisine Yeniden Bakış. *Milel ve Nihal – İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 77-126.

Zeeb, Frank (?). Brenz und seine aktuelle Bedeutung. *Orte der Reformation – Schwäbisch Hall*, Schwäbisch Hall: Evangelische Verlagsanstalt Leipzig.

Zentner, Christian (1972). *Zentners Illustrierte Weltgesichte*, Münih: Südwest Verlag.

Zimmermann, Wilhelm (1982). *Der Grosse Deutsche Bauernkrieg*. Berlin: Dietz Verlag.

Sözlükler

Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/french-english/volontarisme> (25.04.2021).

Fine Dictionary: <http://www.finedictionary.com/sacerdotalism.html> (03.05.2020).

HLS: Historisches Lexikon der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/011446/2002-12-17/> (09.05.2021).

Kreis, Georg. HLS: *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009825/2015-06-19/> (09.05.2021).

Kubbealtı Lugatı: <http://www.lugatim.com/s/antikite> (25.04.2021).

Marcacci, Marco (Alm. çev.: Marianne Derron Corbellari). HLS: *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/009826/2012-09-06/> (18. 04. 2021).

Niederstätter, Alois. HLB: *Historisches Lexikon Bayern*, https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Schwabenkrieg/Schweizerkrieg,_1499 (08.05.2021).

Ökümenisches Heiligenlexikon, <https://www.heiligenlexikon.de/Glossar/Hussiten.htm> (25.01.2020).

Pierer's Universal-Lexikon, (1862), 15, Altenburg.

İnternet Kaynakları

Aziz Antuan Yansımaları; <https://azizantuan.org/kilise-babalarinin-yazilari/15-bati-babalari-c/gregorius-magnus-540-604/> (09. 07. 2020).

Encyclopädia Britannica; Bromile, Geoffrey W., “Huldrych Zwingli”:
<https://www.britannica.com/biography/Huldrych-Zwingli/Zwinglis-theses/>
 (05.08.2021).

<https://www.calvin.de/arbeit/kirchenzucht.html> (19.02.2021).

Catholic Answers; <https://www.catholic.com/tract/bishop-priest-and-deacon> (09.05.2022).

CT: Christianity Today; <https://www.christianitytoday.com/history/issues/issue-71/saint-bartholomews-day-massacre.html> (30.0.2022).

CT: Christianity Today,
<https://www.christianitytoday.com/history/people/moversandshakers/john-Wycliffe.html> (11.05.2020).

Degert, Antoine; “Gallicanism”, *The Catholic Encyclopedia*, 6, New York, 1909 —
<http://www.newadvent.org/cathen/06351a.htm> (11.08.2020).

Dem Biblischen Zeugnis Verpflichtet;
<http://www.webstehle.de/katechismusfragen/katechismus/katwttbg.htm>
 (16.04.2018).

Dem Biblischen Zeugnis Verpflichtet;
<http://www.webstehle.de/katechismusfragen/frage74.htm> (18. 06. 2018).

Dem Biblischen Zeugnis verpflichtet; <http://www.glaubenundbekennen.de/christlich/zauberei.htm> (07.08.2021).

Deutsche Biographie; <https://www.deutsche-biographie.de/sfz35638.html#ndbcontent>,
 “Friedrich der Weise” (11.05.2021).

<https://www.deutsche-biographie.de/sfz41593.html#ndbcontent>, “Pirkheimer, Willibald”
 (06.03.2021).

Dumont, F. M. L.; <https://www.catholic.com/encyclopedia/guillaume-briconnet>
 (30.04.2022).

Encyclopedia.com; <https://www.encyclopedia.com/history/modern-europe/french-history/edict-nantes> (12.10.2021).

Evangelische Brüder Unität – Herrnhuter Brüdergemeine; <https://www.ebu.de/brueder-unitaet/> (11.04.2019).

Evangelische Kirchengemeinde Murrhard; <http://www.evangelisch-in-murrhardt.de/geistliches/predigtreihe-die-entdeckung-der-freiheit-und-ihre-spuren-frauen-und-maenner-der-reformation-februar-2016> (18. 06. 2018).

Evangelische Landeskirche Anhalts; <https://www.landeskirche-anhalts.de/landeskirche/geschichte/fuerst-georg-iii> (28. 01. 2020).

GENI–A My Heritage Company; <https://www.geni.com/people/Willibald-Pirckheimer/6000000141910472148> (04.05.2021).

Getabstract; <https://www.getabstract.com/de/zusammenfassung/dasnarrenschiff/7172> (04.05.2021).

GotArch; <https://gotharch935123840.wordpress.com/2020/12/11/gotik-mimarinin-ilk-izleri-saint-denis-kilisesi/> (16.04.2021).

Goyau, Georges; <https://www.catholic.com/encyclopedia/francis-i> (30.0.2022).

GRIN / Wissen-finden-publizieren; <https://www.grin.com/document/321169> (09.05.2021).

Heidelberg Universtät; http://625.uni-heidelberg.de/md/kampagnen/625jahre/atlas/lp_luther.pdf (05.05. 2018).

Hukuk Ansiklopedisi; <https://hukukbook.com/nantes-fermani/> (14.08.2020).

İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksek Okulu;
<http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/konstantin-bagisi-sahtekarligi.html>
(20.04.2020).

Internet Archive;
<https://web.archive.org/web/20140315051411/http://www.waldenserkirche.de/geschichte-der-waldenser> (18.05.2021).

John McClintock and James Strong;
<https://www.biblicalcyclopedia.com/B/baccalaureus.html> (09.07.2022).

Jstor; <https://www.jstor.org/stable/j.ctv69tgn3> (04.05.2020).

Kirche + Leben, das Katholische Online Magazin; <https://www.kirche-und-leben.de/artikel/was-bedeutet-oekumene/> (09.05.2021).

Leo bw (Baden Württemberg) Landeskunde Entdecken Online; https://www.leo-bw.de/detail/-/Detail/details/DOKUMENT/lmw_museumsobjekte/2863/Die+Gro%C3%9Fe+w%C3%BCrttembergische+Kirchenordnung+von+Herzog+Christoph+1559
(02.02.2018).

- L. J. Trinterud; “Martin Bucer”, *Encyclopædia Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Martin-Bucer/> (05.08.2021).
- Mennonitisches Lexikon (Mennlex) V;
http://www.mennlex.de/doku.php?id=art:brenz_johannes (18. 06. 2018).
- Münster Universität; https://www.uni-muenster.de/Germanistik/cfn/Plattinfos/WasistNiederdeutsch/Was_ist_Niederdeutsch.html (16.10.2020).
- Neu Zürcher Zeitung; <https://www.nzz.ch/international/die-waldenser-und-die-reformation-luthers-vergessene-vorlaeufer-ld.1313144?reduced=true> (21.05.2021).
- New World Encyclopedia; https://www.newworldencyclopedia.org/entry/John_Knox.
(10.08.2020).
- Online Etymology Dictionary;
https://www.etymonline.com/word/scholastic?ref=etymonline_crossreference
(13.04.2021).
- Oxford Reference;
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095505838>
(09.05.2021).
- People Pill; <https://peoplepill.com/people/hermann-von-dem-busche/> (19.04.2020).
- Qualitativ Theology-Theological Reflections;
<https://qualitativetheology.wordpress.com/tag/nicolas-cop/> (126.09.2021).
- Radikale Reformation: Die Gestalt von Kirche neu Durchdacht; <https://radikale-reformation.de/podcast/page/5/> (25.02.2021).
- Reformationskirchen in Württemberg; http://www.reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Reformation_in_Wuerttemberg_Schoellkopf.pdf (30.11. 2020).
- Reformationskirchen in Württemberg; http://reformation-wuerttemberg.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/E_reformation_wuertt/PDFs/Eberthshaeuser_Grundgedanken.pdf (03.05. 2018).
- Reformationsjubiläum 2017; <https://www.luther2017.de/de/neuigkeiten/luther-und-die-heiligen/> (01. 05. 2018).

Reformationsjubiläum 2017; <https://www.luther2017.de/de/reformation/und-kultur/bild-bibel/sola-scriptura> (17. 04.2018).

Reformationsjubiläum 2017; <https://www.luther2017.de/kr/wiki/hexen/kai-lehman-martin-luther-glaubte-fest-an-hexen/> (14. 05. 2018).

Reformiert Online – Reformed Online; <http://www.reformiert-online.net/lexikon/detail.php?id=57>

Saygın, Alkım, “Petrarca’nın Hümanizmine Giriş”; <https://academia.edu>, 23.10.2016 /. (24.04.2021).

Steps to Life; <https://www.stepstolife.org/article/anti-sacerdotalism/> (03.05.2020).

Stuttgarter Zeitung; <https://www.stuttgarter-zeitung.de/inhalt.reformationsjubilaeum-johannes-brenz-luthers-mann-in-sueddeutschland.388e8b93-dee7-49a7-b1e5-d202e4b4d2b9.html>. (17.01.2019).

Südwest Presse; http://www.swp.de/schwaebisch_hall/lokales/schwaebisch_hall/hall-ist-reformationsstadt-europas-7393324.html. (12.05.1018).

Taylor and Francis Group is part of the Academic Puplicing Division of Informa PLC; <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14622459.2016.1157336?journalCode=yrrr20> (10.12.2020).

The British Library; <https://www.bl.uk/people/john-Wycliffe> (11.05.2020).

Unitas Fratrum- The Moravian Unity of the World wide Moravian Church; <http://www.unitasfratrum.org/index.php/origin-growth-of-the-unitas-fratrum/> (06.07.2019).

Universität Heidelberg; https://625.uni-heidelberg.de/md/kampagnen/625jahre/atlas/lp_luher.pdf (30.11. 2020).

Versandbuchhandlung für Evangelische Theologie; <http://www.theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, Sayfa XIII. (01. 05. 2018).

Versandbuchhandlung für Evangelische Theologie; <http://www.theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, S. VI. (08.04.2018).

Versandbuchhandlung für Evangelische Theologie; <http://theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02239-7.pdf>, S. XXXVIII-XXX (14. 05. 2018).

Weil der Stadt – Kepplerstadt; <https://www.weil-der-stadt.de/de/Keplerstadt/Stadtportrait> (06.07.2019).

Württembergische Kirchengeschichte Online; <https://www.wkgo.de/cms/article/print/263>
(07.05.2018).

500 Jahre Reformation – Martin Luther; <https://www.luther.de/en/themen/melanch.html>
(21.04.2021).